

Lanceloet

De Middelnederlandse vertaling van de *Lancelot*
en prose overgeleverd in de *Lancelotcompilatie*

Pars 1

Bart Besamusca en Ada Postma

Bart Besamusca en Ada Postma

Lanceloet pars 1

IV

Lanceloet, pars 1

Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen

Lanceloet

De Middelnederlandse vertaling van de *Lancelot
en prose* overgeleverd in de *Lancelotcompilatie*

Pars I (vs. 1-5530, voorafgegaan door de verzen
van het Brusselse fragment)

Uitgegeven door Bart Besamusca en Ada Postma
met een verantwoording van de editie door W.P. Gerritsen
en een beschrijving van de handschriften
door Jan Willem Klein

Verloren, Hilversum, 1997

Uitgegeven onder auspiciën van het Constantijn Huygens Instituut voor tekstedities en intellectuele geschiedenis (CHI) van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (KNAW)

Projectcommissie: W.P. Gerritsen, Utrecht; J.D. Janssens, Brussel; E.P. van Oostrom, Leiden; F. Willaert, Antwerpen

Copyright van deze uitgave © 1997 Constantijn Huygens Instituut van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, Amsterdam

ISBN 90-6550-024-3

Uitgeverij Verloren, Larenseweg 123, 1221 CL Hilversum

Zetwerk: Rombus, Hilversum

Drukwerk: Wilco, Amersfoort

Bindwerk: Van Waarden, Zaandam

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publishers.

Woord vooraf

Als de ontstaansgeschiedenis van deel IV in de reeks Middelnederlandse Lancelotromans op deze plaats gedetailleerd beschreven zou moeten worden, zouden daarmee vele bladzijden gemoeid zijn. Een dergelijk verslag zou het inzicht in de problemen die zich bij langlopende editieprojecten kunnen voordoen, beslist doen toenemen, maar gaat het kader van een 'Woord vooraf' verre te buiten. Zonder de lezer te kort te doen kan hier volstaan worden met het aanstippen van de belangrijkste momenten in de wordingsgeschiedenis van het onderhavige boek.

Een aanstelling in deeltijd als onderzoeksmedewerker bij de Utrechtse Faculteit der Letteren stelde Pierre Pesch in staat in de periode 1978-1982 voor de Lancelotwerkgroep een editiesysteem te ontwerpen dat recht moest doen aan de werkzaamheden van de corrector van de *Lancelotcompilatie*. Nadat zijn ontwerp in een lange reeks besprekingen van de werkgroep operationeel gemaakt was, werd het toegepast in de delen V en VI van de Lancelotreeks, die in 1991 en 1992 verschenen. Intussen eiste Pesch' werk bij de Utrechtse Universiteitsbibliotheek zijn aandacht steeds meer op, waardoor het door hem uit te geven deel IV van de reeks zo'n omvangrijke vertraging opliep dat in 1988 besloten werd de tekstuittgave toe te vertrouwen aan Bart Besamusca, die als KNAW-onderzoeker de benodigde tijd ter beschikking had. In 1989 werd Ada Postma door het Bureau Basisvoorziening Tekstedities (thans: Constantijn Huygens Instituut) aangesteld om bij de voltooiing van deel IV te assisteren en de uitgave van deel VII voor te bereiden.

In 1990 werd de Lancelotwerkgroep verrast door een artikel van Jan Willem Klein over de gefaseerde totstandkoming van de *Lancelotcompilatie*. Zijn opmerkelijke codicologische observaties brachten de werkgroep ertoe hem uit te nodigen de beschrijving van de handschriften voor zijn rekening te nemen. Financiële steun van institutionele zijde kwam wederom van het Constantijn Huygens Instituut, dat Kleins werk liet begeleiden door twee codicologen, J.P. Gumbert en Jos A.A.M. Biemans, en twee filologen, W.P. Gerritsen en Bart Besamusca. Kleins bijdrage is als hoofdstuk 2 in de hierna volgende Inleiding opgenomen.

De Inleiding opent met een beschrijving van de stand van het onderzoek

door Bart Besamusca. In de totstandkoming hiervan hebben Frank Brandsma, Soetje Oppenhuis de Jong, Pierre Pesch en Ada Postma een belangrijk aandeel gehad. Enkele weken gastvrijheid in het Netherlands Institute for Advanced Study te Wassenaar verschaften W.P. Gerritsen de lang-verhoopte gelegenheid de verantwoording van de editiemethode op schrift te stellen.

De Lancelotwerkgroep is J.D. Janssens en F.P. van Oostrom erkentelijk voor hun opbouwende kritiek op een eerdere versie van de Inleiding. Dank is ook verschuldigd aan Gisela Gerritsen-Geywitz voor haar hulp bij de correctie van de proeven. De samenwerking met Uitgeverij Verloren is steeds plezierig verlopen, waarbij de inzet en het geduld van Anja van Leusden bijzondere vermelding verdienen. Dat Marijke Gumbert de editeurs namens het Constantijn Huygens Instituut heeft bijgestaan, hebben zij als een voorrecht ervaren. Het eerste exemplaar van dit boek is aangeboden aan Anne Korteweg, die als handschriftenconservator ter Koninklijke Bibliotheek zorg draagt voor de kostbare codex waarin de *Lancelotcompilatie* is overgeleverd. Het onderzoek heeft veel aan haar bereidwilligheid te danken.

B.B.

Inhoud

INLEIDING

1. De *Lancelotcompilatie*: het werk en de editie 3
 - 1.1 De *Lancelotcompilatie* 7
 - De samenstelling van de compilatie 7
 - De compilerator 16
 - De corrector 19
 - 1.2 Jonckbloet en de Oudfranse grondtekst 22
 - 1.3 Verantwoording van de editie 27
 - Wat is de tekst? 27
 - Voor wie is de editie bestemd? 33
 - Waarom deze editie? 35
 - Hoe is de editie ingericht? 36
 - De constitutie van de leestekst 38
 - Het paleografisch/genetische apparaat 45
 - Woordverklaring 49
 - Toelichting 50
 - Register van personen en geografische namen 50
2. De handschriften: beschrijving en reconstructie 51
 - 2.1 Beschrijving van de codex en de fragmenten 53
 - De *Lancelotcompilatie* 53
 - Het Brusselse *Lanceloet*-fragment 84
 - Het Haagse *Lanceloet*-fragment 85
 - Het Brusselse *Queeste*-fragment 91
 - 2.2 De genese van de *Lancelotcompilatie* 94
 - Het scriptorium 94
 - De genese 97

TEKST MET COMMENTAAR

Het Brusselse fragment 113

De Lancelotcompilatie 139

Literatuurlijst 425

Register van personen en geografische namen in het tekstgedeelte 437

Inleiding

De *Lancelotcompilatie*: het werk en de editie¹

Tijdens een van Arturs hofdagen daagt een onbekende ridder de koning uit. De ridder blijkt een aantal van Arturs onderdanen gevangen te houden zonder dat de koning daar iets tegen kan doen. Alleen als Artur de vrijheid van zijn vrouw op het spel zou willen zetten, is de ridder bereid de gevangenen vrij te laten. De uitdager stelt voor dat Guinevere onder begeleiding van één van Arturs ridders het hof zal verlaten. In een tweegevecht zal vervolgens beslist worden over het lot van de gevangenen: verslaat Guinevere's begeleider de onbekende ridder, dan zullen zij vrij komen. Op listige wijze verkrijgt de hofmaarschalk Keu toestemming de koningin te begeleiden. Nadat zij het hof verlaten hebben, gaat Gauvain achter hen aan. Al snel wordt hem duidelijk dat Keu verslagen is en dat de uitdager de koningin en haar begeleider heeft weggevoerd. Gauvain zet direct de achtervolging in. Onderweg ontmoet hij een onbekende ridder, die een uitgeput paard berijdt. Als Gauvain hem een van zijn eigen paarden geleend heeft, gaat de onbekende er spoorlags vandoor. Korte tijd later ontmoet Gauvain hem opnieuw: hij blijkt plaats te hebben genomen op een schandekar.

Met deze gebeurtenissen begint een van de bekendste middeleeuwse romans: de *Chevalier de la charrette* van de Oudfranse dichter Chrétien de Troyes.² In het hierna uitgegeven Brusselse fragment van de *Lanceloet* (p. 113-137) treffen we dezelfde onbekende ridder, die eveneens op zoek is naar Arturs echtgenote, die op identieke wijze ontvoerd is. Op grond hiervan zou men de Middelnederlandse tekst voor een vertaling van Chrétiens roman kunnen houden, maar dat is allerminst het geval. Tussen het Oudfranse werk en de *Lanceloet* ligt een periode van omstreeks een eeuw, waarin het genre van de middeleeuwse Arturroman een hoogst interessante ontwikkeling laat zien. Aan het begin daarvan staat Chrétien de Troyes, die op goede gronden be-

¹ Dit hoofdstuk is geschreven door Bart Besamusca (paragraaf 1.1 en 1.2) en W.P. Gerritsen (paragraaf 1.3), in nauwe samenwerking met de andere leden van de Lancelotwerkgroep: Frank Brandsma, Soetje Oppenhuis de Jong, Pierre Pesch en Ada Postma.

² Kibler 1984, vs. 30-394.

schouwd wordt als de vader van de Arturromans. Voor zover bekend, is hij degene geweest die voor het eerst verhalen over Artur en zijn ridders, afkomstig uit het repertoire van professionele vertellers, samenvoegde tot kunstig gecomponeerde verhalende gedichten in paarsgewijs rijmende verzen, die in schriftelijke vorm circuleerden. In de periode 1170-1190 schreef Chrétien vijf romans waarin hij de 'matière de Bretagne', de Arturstof, verwerkte. In deze teksten valt het volle licht op één episode uit het leven van één held. De gebeurtenissen vinden veelal plaats zonder precieze aanduidingen van ruimte en tijd en zijn vaak welbewust met raadsels omgeven. In het geval van de *Chevalier de la charrette*, die rond 1180 werd geschreven, blijkt de onbekende ridder die van Gauvain een paard leent en later op de schandekar plaatsneemt, de held van het verhaal te zijn. Zijn naam is Lancelot. Het is zijn taak de koningin te bevrijden uit de handen van Meleagant, de onbekende ridder die aan het begin van de roman Artur heeft uitgedaagd.

In de periode tussen Chrétien's *Chevalier de la charrette* en het ontstaan van de *Lanceloet* veranderden de Arturromans diepgaand van vorm en inhoud. De meest ingrijpende wijziging vond aan het begin van de dertiende eeuw plaats: in navolging van historiografische werken (zowel in het Latijn als in de volkstaal) gingen sommige auteurs van Oudfranse Arturromans zich bedienen van proza. Zo ontstond een tweedeling in het genre: Arturromans in verzen zoals Chrétien die schreef en Arturromans in proza. Wat de prozaschrijvers met de gekozen vorm wilden bereiken, was de suggestie van historische betrouwbaarheid; de romans in verzen werden immers door velen als leugenachtige verzinsels beschouwd.³ In het geval van Chrétien's *Chevalier de la charrette* leidde de gewijzigde optiek tot het herschrijven van de roman. Tussen 1215 en 1225 werd de verstekst in proza omgezet en geschikt gemaakt om te dienen als een centrale episode van een zeer omvangrijke Oudfranse Arturroman in proza, de *Lancelot en prose*. Met de zogenoemde proza-'Charrette' zijn we de *Lanceloet* dicht genaderd, want het Brusselse fragment van de Middelnederlandse roman bevat een brokstuk van een vertaling in verzen van deze Oudfranse prozatekst. Over de verrassende terugkeer naar de versvorm komen we nog te spreken.

De proza-'Charrette' wijkt diepgaand af van de versroman van Chrétien. De gebeurtenissen spelen zich bijvoorbeeld af binnen een chronologisch en geografisch nauwkeurig bepaald kader. Verder is er vrijwel niets over van de raadselachtigheid die de versroman typeert. Zo stelt Arturs uitdager zich aan Arturs hof direct voor als Meleagant, de zoon van koning Baudemagu van Gorre. Bovendien licht de verteller zijn publiek uitvoerig in over Lancelot. Hij blijkt in de buurt te zijn op het moment dat Guinevere weggevoerd wordt omdat de fee die hem heeft opgevoed, de Dame du Lac, hem gewaarshouwd heeft voor de komende gebeurtenissen.⁴

³ Vgl. Haug 1985, hoofdstuk 13.

⁴ Zie voor de beginepisode van de proza-'Charrette' Micha 1978-1983, dl. 2, hoofdstuk xxxvi, paragraaf 3-25.

Voordat in de *Lancelot en prose* beschreven wordt hoe Lancelot de koningin uit de handen van Meleagant redt, is uitvoerig verhaald over de jeugd van de held, zijn eerste ridderdaden, zijn verhouding met de koningin en zijn vriendschap met Galehaut. In afwijking van de roman van Chrétien is Lancelot aan het begin van de proza-‘Charrette’ al een vertrouwd personage. Bovendien is hij niet de enige hoofdpersoon van de roman. Terwijl een versroman van Chrétien aan één held gewijd is, beschrijft de *Lancelot en prose* de onderling verweven levensgeschiedenissen van vele personages. De roman wekt verder de suggestie dat de avonturen van de ridders waar gebeurd zijn door aan te geven dat de ridders zelf verslag hebben gedaan van hun avonturen en dat die verslagen door Arturs klerken zijn opgeschreven. De prozaroman presenteert zich als een kroniek.⁵

De *Lancelot en prose* maakt deel uit van een cyclus prozaromans waarin de gebeurtenissen zich afspelen tegen de achtergrond van de opkomst, bloei en ondergang van Arturs rijk. In zijn uitgebreidste vorm omvat deze zogenoemde Vulgaatcyclus zes werken.⁶ Aan de *Lancelot en prose* gaan drie teksten vooraf waarin de voorgeschiedenis van de Graal en de opkomst van Arturs rijk beschreven worden (*Estoire del Saint Graal*, *Merlin en prose* en *Suite-Vulgate du Merlin*). In de roman die op de *Lancelot en prose* volgt, de *Queste del Saint Graal*, gaan Arturs ridders op zoek naar de Graal. In het slotdeel van de cyclus, de *Mort le Roi Artu*, wordt de ondergang van Arturs rijk beschreven. De kern van de cyclus, *Lancelot-Queste-Mort Artu*, lijkt tussen 1215 en 1235 ontstaan te zijn, de eraan voorafgaande werken dateren van kort daarna.

De *Lancelot en prose* werd tussen ca. 1235 en ca. 1350 zeker drie maal in het Middelnederlands vertaald en het is allerminst uitgesloten dat van het werk vijf vertalingen bestaan hebben.⁷ Een van de niet-overgeleverde vertalingen gaat naar alle waarschijnlijkheid schuil achter de Duitse Lancelottekst in de zogenoemde Blankenheim-codex, die blijkens het colofon berust op een Vlaams origineel:

Diss buchelin zu einer stonden
Hain ich inn flemische geschrieven fonden,
Von eyne kostigen [konstigen?] meister verricht,
Der es uss franczose darczu hait gedicht.
Dwile das alle dutschen nit konden verstan,
Habe ich unnutzeliche zcijt darczu versliessen und gethan,
Biss das ich es herczu bracht hain.⁸

Op de tweede verlorengedane vertaling – of gaat het om hetzelfde Middelnederlandse origineel dat achter Blankenheim schuilgaat? – heeft Thomas Klein onlangs opnieuw de aandacht gevestigd. In zijn artikel bestudeert hij

⁵ Vgl. ook Besamusca en Gerritsen 1992, p. 9–11, en Kennedy 1994.

⁶ Zie voor de cyclus Frappier 1978.

⁷ Vgl. Draak 1954.

⁸ Zie hiervoor Lie 1991.

het rond 1250 te dateren fragment van de Middelhoogduitse proza-*Lancelot* dat in München bewaard wordt. Kleins studie bevestigt de niet onweersproken gebleven hypothese van Pentti Tilvis uit de jaren vijftig dat het eerste gedeelte van de Duitse tekst teruggaat op een Middelnederlandse vertaling van de Oudfranse cyclus. Die Vlaamse(?) vertaling moet derhalve vóór 1250 tot stand gekomen zijn, dus vrijwel direct nadat het Oudfranse origineel vervaardigd was.⁹

De drie bewaard gebleven Middelnederlandse vertalingen van de *Lancelot en prose* zijn door hun originaliteit en hun diversiteit bijzonder belangwekkend voor het onderzoek naar de internationale receptiegeschiedenis van de Oudfranse roman. Hoewel de relatieve chronologie van de drie vertalingen nog niet vaststaat, kan allereerst gewezen worden op een fragmentarisch overgeleverde, zeer vrije bewerking in verzen, die bekend staat onder de naam *Lantsloot vander Haghedochte*. Een andere Middelnederlandse versie van de *Lancelot en prose* is een vertaling in proza, die voor een klein deel bewaard gebleven is in de zogenoemde Rotterdamse Fragmenten. De derde vertaling, in verzen vervat, is al enkele keren ter sprake gekomen. Het betreft de *Lanceloet*, die deel uitmaakt van het geheel van teksten dat de *Lancelotcompilatie* genoemd wordt.

Sinds 1977 wordt er in het kader van het Utrechtse Lancelotproject naar gestreefd dit corpus van Middelnederlandse Lancelotromans door middel van studies en tekstedities toegankelijk te maken voor het internationale Arturistische onderzoek.¹⁰ De uit het project resulterende boeken worden gepubliceerd in de reeks 'Middelnederlandse Lancelotromans'. In 1981 verscheen het eerste deel in deze reeks, waarin F.P. van Oostrom de bewerkings-techniek van de dichter van *Lantsloot vander Haghedochte* beschrijft.¹¹ Het tweede deel bevat de *editio princeps* van de omvangrijke *Lantsloot*-fragmenten, die in 1987 door W.P. Gerritsen werd bezorgd.¹² De Middelnederlandse proza-*Lancelot* is in het derde deel van de reeks door Orlanda S.H. Lie uitgegeven en grondig bestudeerd.¹³

Vanaf het onderhavige deel IV is de reeks 'Middelnederlandse Lancelotromans' gewijd aan de versvertaling van de Oudfranse prozacyclus *Lancelot-Queste-Mort Artu* in de *Lancelotcompilatie*. Inmiddels zijn, bezorgd respectievelijk door Bart Besamusca en Frank Brandsma, de delen V en VI verschenen, waarin de uitgegeven tekstgedeelten voorafgegaan worden door inleidende studies. In deel V is deze studie grotendeels gewijd aan de vertaaltechniek

⁹ Vgl. Th. Klein 1994, in het bijzonder p. 228-229.

¹⁰ Het Lancelotproject wordt beschreven in Gerritsen 1977, Besamusca 1989 (p. 34-37), Kooper 1993 (p. 179-180) en Besamusca 1996 (p. 222-224).

¹¹ Van Oostrom 1981.

¹² Gerritsen 1987.

¹³ Lie 1987. Zie voor reacties van de vakgenoten op de delen I-III van de reeks Janssens 1983, Willaert 1990 en Claassens 1994 (p. 48-52).

van de dichter van de *Lanceloet*.¹⁴ De inleidende studie in deel VI besteedt aandacht aan de entrelacement-vertelwijze in deze roman.¹⁵ Terwijl deze studies zich vooral richten op specifieke literair-historische aspecten van de *Lanceloet*, is de inleiding van dit deel IV, waarin het eerste gedeelte van de *Lancelotcompilatie* wordt uitgegeven (vs. 1-5530 van de *Lanceloet*), de geëigende plaats om een algemene introductie op de compilatie te bieden en de nieuwe editie te verantwoorden. In de volgende paragraaf belichten we de *Lancelotcompilatie* aan de hand van drie aspecten die in het onderzoek problematisch zijn gebleken. Allereerst besteden we aandacht aan de samenstelling van de compilatie. Daarna bespreken we achtereenvolgens de identiteit van de compiler en de werkzaamheid van de zogenoemde corrector. Paragraaf 1.2 is gewijd aan de enige volledige editie van de *Lancelotcompilatie*, die door W.J.A. Jonckbloet in de jaren veertig van de vorige eeuw bezorgd werd.¹⁶ De verantwoording van de nieuwe editie in de reeks 'Middelnederlandse Lancelotromans' volgt in paragraaf 1.3.

De enige volledige beschrijving van het handschrift waarin de *Lancelotcompilatie* bewaard gebleven is, is van de hand van M. Draak en W. Gs Hellinga. Hun beschrijving, die uit 1954 dateert, draagt naar zij zelf medelen een voorlopig karakter.¹⁷ Bovendien is de laatste jaren gebleken dat zij op een aantal punten achterhaald is.¹⁸ Om deze redenen biedt Jan Willem Klein in hoofdstuk twee van deze inleiding een nieuwe codicologische beschrijving van de bronnen.

1.1 DE LANCELOTCOMPILATIE

De samenstelling van de compilatie

In de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage wordt onder signatuur 129 A 10 een van de belangrijkste handschriften van de Middelnederlandse letterkunde bewaard. Het betreft een codex van omstreeks 1320, die naar het dialect van de kopiisten te oordelen in Brabant ontstaan is; voor de toespitsing op Antwerpen, die men in de secundaire literatuur wel eens aantreft, zijn voorsnog onvoldoende aanwijzingen voorhanden.¹⁹ Dit unieke handschrift bevat een compositie van Arturromans die we aanduiden als de *Lancelotcom-*

¹⁴ Besamusca 1991. Het uitgegeven tekstgedeelte omvat vs. 5531-10740 van de *Lanceloet*. Zie voor reacties Claassens 1994 (p. 52-55) en Van der Have 1994.

¹⁵ Brandsma 1992. Het uitgegeven tekstgedeelte omvat vs. 10741-16263 van de *Lanceloet*. Zie voor reacties Claassens 1994 (p. 55-57) en Willaert 1994.

¹⁶ Jonckbloet 1846-1849.

¹⁷ De beschrijving is gepubliceerd in Draak 1954 (p. 32-46).

¹⁸ Vgl. Draak 1985 en Klein 1990.

¹⁹ Vgl. Deschamps 1972 (nummer 11b), Klein 1995a (p. 6 en noot 17), Klein 1995b (p. 15 en noot 67) en hierna p. 95.

pilat. De kern van de compilatie wordt gevormd door de vertaling in verzen van de cyclus *Lancelot-Queste-Mort Artu*: *Lanceloet*, *Queeste vanden Grale* en *Arturs doet*. Tussen deze drie romans zijn niet minder dan zeven teksten ingevoegd, twee vóór de *Queeste* (*Perchevael* en *Moriaen*) en vijf erna (*Wrake van Ragisel*, *Ridder metter mouwen*, *Walewein ende Keye*, *Lanceloet en het hert met de witte voet* en *Törec*).²⁰ Ook al is het handschrift in zijn huidige vorm verre van volledig, toch kan het als de schatkamer van de Middelnederlandse Arturliteratuur worden beschouwd. Zoals hierna zal worden toegelicht, was het bewaard gebleven handschrift 129 A 10 oorspronkelijk het tweede deel van een set; het eerste deel, dat in ieder geval tweederde van de *Lanceloet* moet hebben beheld, ontbreekt. Het Brusselse fragment, waarin als gezegd verzen afgeschreven zijn die corresponderen met een passage in de Oudfranse proza ‘Charrette’, bevat het enige restant van het verloren gegane tekstgedeelte van de *Lanceloet*.

De samensteller van de *Lancelotcompilatie* maakt zich nergens in de codex als zodanig bekend. Omdat de meningen over zijn identiteit uiteenlopen, is het raadzaam aan te sluiten bij een bestaande gewoonte door hem voorlopig eenvoudigweg als ‘de compiler’ te blijven aanduiden. Zeker is, dat hij een ambitieuze taak op zich heeft genomen. Al bij een eerste kennismaking wordt duidelijk dat aan de gekozen volgorde van de teksten compositorische bedoelingen ten grondslag liggen. Zo zijn de romans waarin *Perchevael* een rol van betekenis speelt, geplaatst vóór de *Queeste*, de roman waarin deze ridder sterft.²¹ Bij nadere bestudering blijkt verder dat de compiler gebruik gemaakt heeft van reeds bestaande romans, die in verkorte en aangepaste vorm in de *Lancelotcompilatie* opgenomen werden. Door middel van verbindende episodens (die in totaal enige duizenden verzen omvatten), korte overgangspassages en verwijzingen naar andere tekstgedeelten schakelde hij de romans aaneen. Ter illustratie van de wijze waarop de compiler romans met elkaar verbindt, citeren we de overgang van de *Perchevael* naar de *Moriaen*. De *Perchevael* eindigt met een feest ter ere van *Walewein*. Volgens de verteller was het een groots evenement, dat door velen benut werd om bij de koning over misstanden te klagen. Als de klacht gegrond geacht werd, trokken de ridders van de Tafelronde erop uit om het onrecht te herstellen. Dan merkt de verteller het volgende op:²²

²⁰ Edities: Paardekooper-van Buuren en Gysseling 1971 (*Moriaen*), Gerritsen 1963 (*Wrake van Ragisel*), De Haan e.a. 1983 (*Ridder metter mouwen*), Draak 1953 (*Lanceloet en het hert met de witte voet*) en Hogenhout 1978 (*Törec*). Twee teksten zijn uitsluitend beschikbaar in Jonckbloet 1846-1849: *Perchevael* (dl. 1, vs. 36951-42546) en *Walewein ende Keye* (dl. 2, vs. 18603-22270).

²¹ Hoewel *Perchevael* sterft in de *Queeste*, treedt hij op in de *Ridder metter mouwen*. Zie voor deze inconsistentie Besamusca 1994, p. 83-84. Ook in *Walewein ende Keye* wordt *Perchevael* vermeld (Jonckbloet 1846-1849, dl. 2, vs. 22053).

²² Jonckbloet 1846-1849, dl. 1.

Ende nu oec in dese feeste
 42540 Suldi horen vele oreeste,
 Die een riddere maecte omtrent,
 Die Perchevale te hove nu sent,
 Ende van hem sal vort sijn die tale
 Ende oec mede van Perchevale:
 42545 [Van da]t sine soeken varen
 [Sal ic] u hier al oppenbaren.

Deze verzen zijn zonder twijfel afkomstig van de compiler. Hij brengt zo de verbinding met de *Moriaen* tot stand, waar aan het begin van de roman wordt verteld dat Artur ‘tenen male’ (vs. 42576) hof hield. Tijdens dat hoffeest arriveert een roofridder, die door Perchevael verslagen en naar het hof gestuurd is. Als de koning Perchevaels afwezigheid betreurt, besluiten Walewein en Lanceloet hem te gaan zoeken.

Als compilatie kan de *Lancelotcompilatie* een waagstuk genoemd worden. Zoals aan het begin van deze inleiding aangeduid is, bestaan er diepgaande verschillen tussen de versromans van Chrétien de Troyes en zijn twaalfde- en dertiende-eeuwse navolgers enerzijds en de Arturromans in proza anderzijds. Het onderscheid is zo groot dat Beate Schmolke-Hasselmann in haar standaardwerk over de Oudfranse Arturromans in verzen geneigd is over twee genres te spreken.²³ Al voert deze opvatting wellicht wat ver, van twee subgenres is zeker sprake. Tegen deze achtergrond is het opmerkelijk dat de compiler representanten van deze twee subgenres ineen gevlochten heeft. Terwijl de vertalingen van de *Lancelot-Queste-Mort Artu* inhoudelijk aansluiten bij de Oudfranse prozaromans, zijn teksten als de *Wrake van Ragisel* en de *Ridder metter mouwen* duidelijke navolgingen van het werk van Chrétien. Niettemin bracht de compiler deze werken samen in één compositie. De verhalencyclus die zo ontstond, is een bijzonder geval van cyclusvorming in de middeleeuwse literatuur.²⁴

Dat de compiler representanten van de twee subgenres kon vervlechten, hangt uiteraard samen met het cruciale feit dat beide op Middelnederlands gebied *in verzen* beschikbaar waren. Als gevolg daarvan werden de teksten vermoedelijk veel minder als fundamenteel verschillend beschouwd. Waarom in het geval van *Lanceloet*, *Queeste vanden Grale* en *Arturs doet* de Oudfranse prozavorm niet overgenomen werd, is een vraag die zich bij de huidige stand van onze kennis nog niet laat beantwoorden. Moeten we de voorkeur voor verzen beschouwen als een soort vormconservatisme? Of hangt het gebruikte medium samen met het beoogde publiek, een publiek dat eerder uit luisteraars dan uit lezers kan hebben bestaan? Zeker is, dat – evenals in het geval van *Lantsloot vander Haghedochte* – de terugkeer naar de versvorm inhoudelijk gepaard is gegaan met het weer opduiken van een auctoriale ik-verteller, die in de versromans van Chrétien zijn stem voortdurend laat horen, maar zich

²³ Schmolke-Hasselmann 1980, p. 4.

²⁴ Zie voor het verschijnsel cyclusvorming Besamusca e.a. 1994.

in de Oudfranse prozacyclus verschuilt achter het verhaal, 'li contes', dat zichzelf lijkt te vertellen.²⁵ Zeker is ook, dat het probleem van de versvorm het kader van de Middelnederlandse Arturistiek te buiten gaat.

Zoals gezegd is de unieke compositie van teksten die we de *Lancelotcompilatie* noemen, bewaard gebleven in het Haagse handschrift 129 A 10. Dat er ooit andere handschriften van de compilatie bestaan hebben, is niet bewezen. Wel beschikken we over twee *Lanceloet*-fragmenten die een opvallende gelijkenis vertonen met het compilatie-handschrift.²⁶ Deze fragmenten zijn net als de codex 129 A 10 omstreeks 1320 in Brabant afgeschreven.²⁷ Maar de aanname van J. Deschamps dat zij uit handschriften met een compilatie van Arturromans afkomstig zouden zijn, moet voorbarig worden genoemd.²⁸ Maartje Draak heeft terecht bezwaar aangetekend tegen deze veronderstelling. De fragmenten bewijzen alleen dat de *Lanceloet* meer dan eens in dezelfde omgeving afgeschreven is; dat de roman ook in het geval van de fragmenten deel uitmaakte van een compilatie van Arturromans valt er niet uit af te leiden.²⁹

De *Lanceloet*-fragmenten kunnen ook betrokken worden bij een ander probleem rond de compilatie, waarop hiervoor al werd gezinspeeld. De vertaling van de *Lancelot en prose* in de *Lancelotcompilatie* is onvolledig: de Middelnederlandse verzen van de *Lanceloet* komen overeen met het derde en afsluitende deel van het Oudfranse origineel; dat gedeelte wordt gewoonlijk de 'Préparation à la Queste' genoemd. Dat het ontbrekende tweederde deel van de Middelnederlandse roman wel degelijk bestaan heeft, wordt aangetoond door het Brusselse fragment van de *Lanceloet*, dat verzen bevat uit de proza-'Charrette', het tekstgedeelte dat voorafgaat aan de 'Préparation'.

Men zou kunnen veronderstellen dat dit Brusselse fragment het restant is van de codex die oorspronkelijk met handschrift 129 A 10 één geheel vormde en thans verloren gegaan is.³⁰ Dit is echter niet erg waarschijnlijk, ook al is het fragment afgeschreven door een van de kopiïsten van handschrift 129 A 10. De opmaak van het fragment pleit bijvoorbeeld tegen deze veronderstelling: terwijl er in het fragment gelinieerd is voor 66 regels per kolom, telt handschrift 129 A 10 meestal 60 regels per kolom (zie verder hoofdstuk 2). Niettemin staat vast dat het ontbrekende gedeelte van de *Lanceloet* oorspron-

²⁵ Vgl. Besamusca en Brandsma 1994.

²⁶ Zie voor de codicologische beschrijving hoofdstuk 2. Van de *Queeste vanden Grale* en *Arturs doet* zijn ook fragmenten overgeleverd, die echter geen gelijkenis vertonen met handschrift 129 A 10. Zie voor deze fragmenten naast hoofdstuk 2 Besamusca en Kienhorst 1983, Croenen en Janssens 1994 en Biemans 1995.

²⁷ Vgl. Deschamps 1972, nr. 11a en 11c.

²⁸ Deschamps 1972, nr. 11. Vgl. ook Van Oostrom 1982, waar verondersteld wordt dat de fragmenten tot één codex behoord hebben (p. 37).

²⁹ Draak 1976a, p. 6-7.

³⁰ Dit kan voor het Haagse fragment niet verondersteld worden. Dit fragment bevat namelijk een tekstgedeelte van de *Lanceloet* dat ook voorkomt in de *Lancelotcompilatie* (Jonckbloet 1846-1849, dl. I, vs. 27338-27733).

kelijk deel uitmaakte van de compilatie. Dat blijkt onder meer uit de beginzinnen van de tekst in dit editiedeel, waarin de verteller meedeelt: 'Hier voren hebbic u verplecht Van vele scoenre avonturen' (vs. 8–9). De compilatie bevat dan ook talrijke zeer specifieke terugverwijzingen. Als voorbeeld kan een passage uit het begin van de *Lanceloet* dienen, waar een oude dame Lanceloet aanspreekt op het moment dat hij een tweegevecht wil beginnen (vs. 166–178). Zij herinnert Lanceloet aan zijn eerder gedane belofte dat hij haar zou volgen op het moment dat zij dat zou wensen. De gebeurtenis waar zij naar verwijst (Lanceloet was op zoek naar een rode ridder), moet in overeenstemming met het Oudfrans in het verdwenen tekstgedeelte zijn beschreven.³¹

Dat de compilatie over meer dan een band verdeeld was, hoeft op zichzelf geen verbazing te wekken, want hetzelfde verschijnsel treffen we aan Oudfranse zijde aan: de cyclus *Lancelot-Queste-Mort Artu* was te omvangrijk om in een enkele codex te kunnen worden opgenomen en werd vaak verdeeld over twee banden. Wat in het geval van de compilatie echter wel opvalt, is de plaats van de grens tussen het bewaard gebleven handschrift en de verloren gegane band(en).³² In het Oudfrans begint het tweede deel vaak met het tekstgedeelte dat als de 'Agravain' wordt aangeduid en een onderdeel vormt van de 'Préparation à la Queste'. De reden voor deze plaats van scheiding tussen de twee banden is louter boektechnisch: door de tweede band met de 'Agravain' te beginnen ontstaan twee delen van ongeveer gelijke omvang. In het Middelnederlands daarentegen valt de grens samen met het begin van de 'Préparation'; het gedeelte dat overeenkomt met de 'Agravain' begint met vs. 5531 van de *Lanceloet*. Dit beginpunt van de compilatie lijkt (mede) op grond van inhoudelijke argumenten tot stand gekomen te zijn.³³ Het beginpunt is immers verhaaltechnisch weloverwogen. Aan het begin van de 'Préparation' bevinden we ons niet midden in een avonturenreeks, zoals bij het begin van de 'Agravain' het geval is. Bij de aanvang van de 'Préparation' is het verhaal bij een knooppunt in de entrelacementstructuur aangekomen, waar tevens een sprong in de tijd wordt gemaakt.³⁴

Naar alle waarschijnlijkheid is de keuze voor het tekstuele beginpunt bepaald door de compiler. Dat kan worden afgeleid uit het gegeven dat hij degene is geweest die de *Lancelotcompilatie* in vier boeken heeft ingedeeld. Het derde boek sluit hij als volgt af:³⁵

26965 Nu latic Torecke ende sijn wijf
Bliscap driven al haer lijf,
Ende sal u vord doen verstaen
Gelijc dat die aventuren gaen

³¹ Zie verder de toelichting bij vs. 166–178.

³² Vgl. ook Draak 1954, p. 99.

³³ Zie ook hoofdstuk 2, p. 99.

³⁴ Vgl. Brandsma 1992, p. 99–100.

³⁵ Jonckbloet 1846–1849, dl. 2, p. 183.

Indien vierden boec al bloet,
 26970 Daer in stat harre alre doet,
 Die ter tafelronden toehoren.
 Menech riddere wel geboren
 Dede daer sinen inde, Godweet,
 Also gi horen sult, gereet,
 26975 Hier achter in des boecs inde,
 Soe datmer nember af ne vinde
 Te sprekene in en gere maniren,
 Men wilre logene toe visiren.
 Dus indic hier den derden boec:
 26980 God hude ons jegen sduvels vloec!

Het vierde boek bevat dus *Arturs doet*. Het boek dat eraan voorafgaat, telt meer werken: het bestaat uit de *Queeste* en de daaropvolgende vijf ingevoegde romans; met de *Tôrec* eindigt dit boek. Dat het derde boek begint met de *Queeste* valt af te leiden uit de verzen die de schakel vormen tussen de *Moriaen* en de eropvolgende *Queeste*:³⁶

Hieraf latic nu die tale
 Ende sal vort spreken vanden grale
 Hoet gewonnen was, Godweet,
 Dat suldi vinden wel gereet
 47255 In dit boec dat volget hier na.
 Die ander pertie, alsict versta,
 Van Lancelote gaet hier uut.

De aanduiding ‘Die ander pertie (...) Van Lancelote’ in dit citaat kan op verschillende wijzen geïnterpreteerd worden. Men kan met Jonckbloet aannemen dat het bewaard gebleven deel van de *Lanceloet*, de *Perchevael* en de *Moriaen* samen het tweede boek van de compilatie vormen.³⁷ Het tekstgedeelte dat verloren is gegaan werd in dat geval door de compilerator als het eerste boek aangeduid. Dit eerste boek bevatte in ieder geval het voorafgaande gedeelte van de *Lanceloet*. Als we uitgaan van de getalsmatige verhouding tussen de overgeleverde verzen van de *Lanceloet* en de bladzijden in de uitgave van de Oudfranse bron, kan worden aangenomen dat het verdwenen gedeelte van de *Lanceloet* omstreeks 57500 verzen omvatte (\pm 160 bladen).³⁸ Een an-

³⁶ Jonckbloet 1846-1849, dl. 1, p. 316.

³⁷ Jonckbloet heeft de indeling in boeken in zijn editie overgenomen. Op de pagina die in dl. 1 aan de uitgave voorafgaat, staat: ‘Roman van Lancelot, tweede boek’. Vgl. ook Gerritsen 1963, p. 159. Voor deze indeling pleit de structurering in het handschrift d.m.v. initialen; slechts drie maal komt een initiaal voor van meer dan tien regels hoog, nl. aan het begin van het bewaarde deel van de *Lanceloet*, het begin van de *Queeste*, en het begin van *Arturs doet*.

³⁸ De 37000 verzen van de *Lanceloet* (Jonckbloet 1846-1849, dl. 1, p. 1-247) komen overeen met 469 bladzijden in de editie-Sommer van de *Lancelot en prose* (Sommer 1908-1916, dl. IV, p. 301-362 en dl. V, p. 3-409). Op grond van deze globale verhouding

dere mogelijkheid is dat de gehele *Lanceloet* samen met de *Perchevael* en de *Moriaen* het tweede boek vormde (zoals de gehele *Queeste* plus vijf romans het derde); de verloren tekst bestond in dat geval uit het eerste boek (met onbekende inhoud) en een deel van het tweede.

Maartje Draak heeft erop gewezen dat het niet uitgesloten is dat aan de *Lanceloet* nog een tekstgedeelte voorafging. Het zou gaan om drie romans: Jacob van Maerlants dubbelroman *Historie van den Grale / Boek van Merline* en Lodewijk van Velthems *Merlijn-continuatie*. Deze werken zijn gezamenlijk overgeleverd in de zogenoemde Burgsteinfurtse codex: een handschrift uit ca. 1425 met Middelnederduitse 'Umschreibungen' van de Middelnederlandse romans.³⁹ De werken van Maerlant en Velthem zouden naar het voorbeeld van de Oudfranse Vulgaatcyclus (men vergelijk de begin van deze inleiding) als voorwerk gediend kunnen hebben voor de cyclus *Lanceloet-Queeste-Arturs doet*. In dat geval zou Burgsteinfurt als een laat afschrift van het begin van het verloren gegane eerste boek van de compilatie mogen worden beschouwd.⁴⁰

Als dit juist is, kan men zich afvragen of de romans van Maerlant en Velthem samen met het verloren gegane gedeelte van de *Lanceloet* in één band waren ondergebracht.⁴¹ Een zodanige inhoud van de eerste band zou een aanvaardbare omvang opleveren. Omdat de romans van Maerlant en Velthem samen iets meer dan 36000 verzen tellen, zou de eerste band in totaal (dus inclusief de geschatte *Lanceloet*-verzen) zo'n 93500 verzen bevat hebben; bij een opmaak zoals in de *Lancelotcompilatie* (per blad zes kolommen van 60 regels) zou de eerste band dan uit omstreeks 260 bladen bestaan hebben. Die omvang heeft veel weg van die van de overgeleverde tweede band: het compilatie-handschrift telt 241 bladen (met daarop iets meer dan 87000 verzen). Het zal duidelijk zijn dat deze getallen zich niet verzetten tegen de veronderstelling dat de romans van Maerlant en Velthem deel uitmaakten van de compilatie. Of zij juist is, zal evenwel op andere (zo mogelijk tekstuele) gronden moeten worden vastgesteld.

Wat de huidige samenstelling van de *Lancelotcompilatie* betreft, hebben we een belangrijk aspect tot nu toe slechts terloops vermeld: de compiler blijkt gebruik te hebben gemaakt van bestaande Middelnederlandse teksten. Ten aanzien van de *Lanceloet* is betoogd dat het werk in de compilatie teruggaat op een Vlaamse vertaling van de *Lancelot en prose* uit de tweede helft van de dertiende eeuw.⁴² Deze hypothese berust grotendeels op observaties van dialectologische aard. Zoals aan het begin van deze paragraaf vermeld is,

waren voor de voorafgaande 725 bladzijden van de Oudfranse bron (dl. III, p. 3-430 en dl. IV, p. 3-300) ongeveer 57500 verzen van de *Lanceloet* nodig.

³⁹ Deschamps 1972, nummer 7c.

⁴⁰ Zie hiervoor Draak 1976a, p. 6-10.

⁴¹ W.P. Gerritsen hield in 1987 rekening met de mogelijkheid dat de compilatie over drie banden verdeeld was, waarbij de romans van Maerlant en Velthem in de eerste band zouden zijn opgenomen (Gerritsen 1987, p. 58, noot 21).

⁴² Gerritsen 1976 (p. 49 en 58) en Besamusca 1991 (p. 120-123, 160-161); vgl. ook Gerritsen 1988, p. 203.

werd het compilatiehandschrift blijkens het dialect van de kopiïsten in Brabant geschreven. Niettemin bevat de *Lanceloet* Vlaamse dialecteigenaardigheden.⁴³ In het hier uitgegeven tekstgedeelte heeft de kopiïst vs. 1072 bijvoorbeeld als volgt afgeschreven: ‘So wart erre ende scaemde hare sere’. De vorm ‘so’ voor het vrouwelijk persoonlijk voornaamwoord in het enkelvoud (zij) is typisch Vlaams.⁴⁴ Nu is dit gebruik van ‘so’ nog geen direct bewijs voor het bestaan van een oorspronkelijke Vlaamse *Lanceloet*. Een alternatieve verklaring wordt bijvoorbeeld geboden door de veronderstelling dat de legger van de compilatieversie door een Vlaamse kopiïst zou zijn afgeschreven. Er is echter meer. De Vlaamse dialecteigenaardigheden treft men ook aan in de rijmwoorden, een gedeelte van de woordenschat dat de meeste informatie biedt over de herkomst van de dichter, omdat kopiïsten rijmparen in de regel ongemoeid laten. In het hier uitgegeven tekstgedeelte van de *Lanceloet* vormen vs. 5363–5364 een treffend voorbeeld:

ende Mordret antworde hem:
5364 ‘Ic bem van Arturs hove ende bem
 Waleweins broeder ende hete Mordret.’

Het rijmpaar ‘hem’:‘bem’ is naar alle waarschijnlijkheid afkomstig van een Vlaamse dichter, omdat het in diens dialect heel gewoon is dat ‘hem’ rijmt op ‘bem’ als vorm van het werkwoord zijn (ik ben); elders is de vorm ‘ben’ gebruikelijk.⁴⁵ Dat hier sprake zou zijn van een Brabantse dichter die zich ter wille van het rijm bedient van een Vlaamse dialectvariant, hetgeen Maerlant in zijn *Sinte Franciscus leven* als het gebruik van ‘misselike tonghe’ omschreven heeft, lijkt veel minder waarschijnlijk.⁴⁶ Het is in dit opzicht veelzeggend dat een van de (Brabantse) kopiïsten van het compilatie-handschrift zich zo gestoord lijkt te hebben aan het Vlaamse ‘bem’ dat hij enkele malen het rijmpaar ‘hem’:‘ben’ afschrijft, hoewel hij daarmee het rijm verstoort.⁴⁷

Of de overige twee kerndelen van de compilatie, de *Queeste vanden Grale* en *Arturs doet*, op dezelfde Vlaamse vertaling als de *Lanceloet* berusten, is onzeker. Dat de drie romans van één hand zijn, staat zelfs niet vast. Op grond van steekproeven heeft J.D. Janssens de indruk gekregen dat de dichter van de *Queeste* een minder bedreven auteur was dan de dichter van de *Lanceloet*.⁴⁸ Als deze observatie door nadere studie bevestigd zou worden, moeten we er rekening mee houden dat we te maken hebben met meer dan één

⁴³ Vgl. Gerritsen 1976 (p. 49–50) en Van den Berg 1987 (p. 19).

⁴⁴ Vgl. Van Loey 1976, dl. 1, par. 28e.

⁴⁵ Vgl. Van Loey 1976, dl. 1, par. 74.

⁴⁶ Zie voor Maerlants uitspraak Maximilianus 1954, vs. 131–34: ‘Men moet om de rime souken / Misselike tonghe in bouken: / Duuts, Dietsch, Brabants, Vlaemsch, Zeeus, / Walsch, Latijn, Griex ende Hebreus.’

⁴⁷ Voorbeelden: Jonckbloet 1846–1849, dl. 1, vs. 19056–19057 (‘hem’:‘ben’) en vs. 20722–20723 (‘ben’:‘hem’). Bij het tweede rijmpaar heeft Jonckbloet ‘ben’ in ‘bem’ veranderd.

⁴⁸ Janssens 1992, p. 33–34.

vertaler. Aangenomen mag worden dat de *Queeste* en *Arturs doet* als bestaande Vlaamse werken in de compilatie zijn opgenomen. Die veronderstelling berust op de waarneming van E. van den Berg dat de *Queeste* en *Arturs doet*, net als de *Lanceloet*, in het rijm evidente Vlaamse dialectkenmerken bevatten.⁴⁹

Dat de *Perchevael* in de compilatie gebaseerd is op een oudere Middelnederlandse versie heeft J. te Winkel in een artikel uit 1891, 'De Perchevael en het Haagsche Lancelot-handschrift', als eerste vastgesteld.⁵⁰ Hij kwam tot zijn bevinding door de toen pas ontdekte Luikse fragmenten van de *Perchevael* te vergelijken met de compilatieversie. Zijn bewijsvoering steunt onder meer op vrijwel gelijklopende verzen in de twee versies, zoals in het volgende voorbeeld. De verzen 294-300 van het eerste *Perchevael*-fragment luiden als volgt:

Dus reet met min her Waleweine
295 Gene ridder met ghemake
Bescouwen mengherande sake
Tessi toten torne quamen.
Cnapien spronghen, diese vernamen
Ter porten comen, ende hebben saen
300 Die ors ende dat harnasch ontfæen.

Deze passage vindt men in de compilatieversie van de *Perchevael* in de volgende bewoordingen terug:

Dus redense te gadere met gemake.
Her Walewein bescoude menege sake
Eer si toten torre quamen.
38290 Knapen sprongen op do sijt vernamen
Ende hebben heren Waleweins part ontfæen.

Zo'n vergelijking kon ook in het geval van de *Wrake van Ragisel* en de *Ridder metter mouwen* uitgevoerd worden, omdat van deze teksten eveneens fragmenten bewaard gebleven zijn.⁵¹ De compilatieversies van deze twee romans en van de *Perchevael* blijken ten opzichte van hun Middelnederlandse origineel aanzienlijk te zijn verkort (al zijn aan de *Perchevael* en de *Wrake* ook episoden toegevoegd).

Dat de *Lancelotcompilatie* geheel tot stand is gebracht met behulp van reeds bestaande Middelnederlandse romans, kan weliswaar niet worden bewezen, maar is wel zeer waarschijnlijk. Wat de resterende ingevoegde romans betreft, valt erop te wijzen dat de *Torec* vermoedelijk een (sterk bekorte?) bewerking is van een Arturroman van Jacob van Maerlant.⁵² Verder staat het vrijwel vast

⁴⁹ Van den Berg 1987, p. 34-35.

⁵⁰ Te Winkel 1891, p. 162-169; het voorbeeld dat wij geven, vindt men op p. 165.

⁵¹ Zie voor de *Wrake* Gerritsen 1963, p. 166-171 en voor de *Ridder metter mouwen* Deschamps 1968.

⁵² Vgl. Gerritsen 1979, p. 83.

dat de *Moriaen* gebaseerd is op een eerdere Middelnederlandse roman waarin Perchevael optrad als de vader van de titelheld; de compiler zag zich gedwongen dit gegeven weg te werken, omdat Perchevael in de context van de compilatie conform de *Queeste* diende te worden voorgesteld als een kuise ridder.⁵³ Dat *Lanceloet en het hert met de witte voet* teruggaat op een ouder Middelnederlands voorbeeld is door Maartje Draak betoogd.⁵⁴ Zo blijft alleen de *Walewein ende Keye* over: bij deze ingevoegde roman ontbreekt tot nu toe ieder spoor van een voorafgaande Middelnederlandse versie.

De compiler

Tot de meest omstreden kwesties in het Lancelotonderzoek behoort de vraag wie verantwoordelijk kan worden gesteld voor de totstandkoming van de compilatie. Opnieuw is het Te Winkel die als eerste mag worden vermeld. In zijn bijdrage uit 1891 meende hij het overtuigende bewijs te kunnen leveren dat Lodewijk van Velthem de compiler was. De herkomst van deze dichter spreekt de identificatie niet tegen: Velthem was een Brabander van geboorte. Bovendien komt zijn naam voor in het compilatiehandschrift. Op het laatste blad van de codex treft men de volgende aantekening aan, geschreven door de voornaamste kopiist (B): 'Hier indet boec van lancelote dat heren lodewijcs es van velthem'. De geciteerde woorden impliceren in ieder geval dat Velthem de bezitter van het handschrift geweest moet zijn. Maar Te Winkel ging een stap verder. Hij achtte het zeker dat Velthem de compiler was, omdat deze bij zijn bewerking van de *Perchevael* net als Velthem vaak slordig bekortte, maar soms toch ook handig te werk ging en dikwijls gebruik maakte van stereotiepe noodrijmen.⁵⁵

Maartje Draak en W. Gs Hellinga toonden zich in 1954 overtuigd door Te Winkels argumenten ten gunste van de identificatie van Velthem met de compiler. In hun 'Voorlopige beschrijving van het Haagse Lancelot-handschrift' noteerden zij: 'Van Velthem heeft de volgorde van zijn compilatie tot in onderdelen geregisseerd uit tekststukken die soms al eerder en op zich zelf voltooid waren, hij heeft hier en daar op het laatste ogenblik de overgangen, de 'lassen' aangegeven, en eenmaal een volgorde op ingrijpende wijze gewijzigd.'⁵⁶ In een latere publikatie, uit 1976, vermeed Draak echter de naam Velthem bij haar bespreking van het werk van de compiler; zij bepaalde zich 'veiligheidshalve tot de aanduiding X'.⁵⁷ Dertien jaar eerder, in 1963, had W.P. Gerritsen voorgesteld om vooralsnog van 'de compiler' te spreken.⁵⁸

⁵³ Zie De Haan 1973 (met vermelding van oudere literatuur).

⁵⁴ Draak 1953, p. 19-24.

⁵⁵ Te Winkel 1891, p. 169-172.

⁵⁶ Draak 1954, p. 41. Een zekere twijfel over Velthems rol als compiler spreekt uit de formulering 'De (nog steeds enigmatische) figuur van Van Velthem' (p. 43). Zie voor de gewijzigde volgorde hoofdstuk 2, p. 78.

⁵⁷ Draak 1976a, p. 3-4; de geciteerde woorden op p. 3.

⁵⁸ Gerritsen 1963, p. 165-166.

In 1981 kreeg Te Winkels hypothese steun van F.P. van Oostrom, die in zijn artikel 'Maecenaat en Middelnederlandse letterkunde' oppert dat Lodewijk van Velthem niet alleen de dichter is geweest van de *Merlijn-continuatie*: hij zou ook de *Lancelotcompilatie* hebben samengesteld en zelfs de vertaling van de Oudfranse cyclus *Lancelot-Queste-Mort Artu* in de compilatie zou van zijn hand zijn. Velthem zou dit werk verricht hebben voor het Voornse hof.⁵⁹ Deze verrassende hypothese is onder anderen overgenomen door J.D. Janssens in zijn bijdrage aan de Leuvense catalogus *Arturus Rex*.⁶⁰ Van Oostroms hypothese gaat echter voorbij aan de Vlaamse dialectkenmerken in de vertaling van de cyclus, die volgens Gerritsen afkomstig moeten zijn van een Vlaamse vertaler.⁶¹

Sinds enkele jaren wordt ook een andere mogelijke kandidaat voor het compilerschap in de discussie betrokken. Het betreft de voornaamste kopiïst van handschrift 129 A 10, die de supervisie had over de andere kopiïsten. Deze kopiïst, die in het onderzoek met de letter B wordt aangeduid, was zonder twijfel zeer nauw betrokken bij de totstandkoming van de *Lancelotcompilatie*. Niet alleen heeft hij op diverse plaatsen ingegrepen in het werk van de andere kopiïsten, hij is ook degene die de lussen tussen de *Ridder metter mouwen* en *Walewein ende Keye* en tussen de *Torec* en *Arturs doet* heeft aangebracht nadat de afschriften van deze werken al gereed waren (zie hoofdstuk 2).

De gedachte dat kopiïst B een belangrijke rol gespeeld had bij de totstandkoming van de compilatie, had zich al opgedrongen toen in 1985 een bijdrage van Maartje Draak verscheen, waarin zij het voorstelbaar achtte dat deze kopiïst de vrijheid had om de tekst naar eigen goeddunken aan te vullen en te bekorten.⁶² Deze suggestie over de dichterlijke werkzaamheid van kopiïst B kon Bart Besamusca in 1991 ondersteunen door te wijzen op een marginale correctie in de *Wrake van Ragisel*. Met deze correctie verbeterde kopiïst B een inconsequentie in het handelingsverloop van de roman, die veroorzaakt werd door een verkorting in de compilatieversie van de *Wrake*. De correctie toont kopiïst B als een dichter die een fout probeerde te herstellen nadat hij ontdekt had dat hij een steek had laten vallen. Dit maakt het aannemelijk dat B ook verantwoordelijk is voor de overgangsformules tussen de romans en de verwijzingen naar andere tekstgedeelten. Kopiïst B is degene die alle ingrepen tijdens de schrijffase – als er andere teksten moeten worden ingevoegd – voor zijn rekening neemt. Zo worden soms regels door hem uitgeraaid en vervangen om een betere aansluiting tussen twee teksten te bewerkstelligen.

⁵⁹ Van Oostrom 1982, p. 35–38 (p. 60–64 in Van Oostrom 1992).

⁶⁰ Janssens 1987, p. 268–269. Zie ook Kienhorst 1988, p. 14–15.

⁶¹ Gerritsen 1976, p. 49 en 58. Zie voor andere bezwaren tegen Van Oostroms hypothese Besamusca 1991, p. 131–132.

⁶² Vgl. Draak 1985, p. 80: 'Dit leidt – ook bij voorzichtige hypothese tot de stelling dat B zijn legger vrijpostig kon (mocht) opvullen of inkrimpen – in casu dat x hem de mogelijke versificatie daartoe leverde.'

Of dit inhoudt dat ook alle toevoegingen aan de oorspronkelijke teksten, en misschien zelfs de bewerking van de in te voegen romans, op zijn conto mogen worden geschreven, is daarmee echter nog geenszins zeker.⁶³

De rol van de compiler laat zich nog niet met de nodige scherpzinnigheid omschrijven. Wellicht is het verhelderend, de diverse werkzaamheden die bij de totstandkoming van de compilatie ten uitvoer zijn gebracht, als volgt globaal te onderscheiden:

- (a) iemand heeft het plan opgevat een bestaande vertaling-in-verzen van de driedelige Oudfranse prozacyclus aan te vullen met een aantal Middelnederlandse Arturromans. Dit plan behelsde op zijn minst de selectie van de in te voegen teksten en de bepaling van hun volgorde in de compilatie, waarbij zonder twijfel ook compositorische overwegingen een rol hebben gespeeld. Het oorspronkelijke plan lijkt – om vooralsnog onbekende redenen – naderhand een of meer malen te zijn gewijzigd, als gevolg waarvan tenminste één in de compilatie opgenomen tekst is verplaatst en een of meer ‘nieuwe’ teksten werden ingevoegd;
- (b) iemand heeft de in te voegen romans bewerkt voor opname in de compilatie. Dit betekende in de meeste, zo niet alle, gevallen dat er een verkorte bewerking van de bestaande romantekst werd vervaardigd; in enkele gevallen was er bovendien sprake van inhoudelijke aanpassingen ter wille van het handlingsverloop in de compilatie;
- (c) iemand heeft de aldus ontstane bewerkingen in de compilatie geïncorporeerd. Soms, zoals bij de opeenvolging *Queeste-Wrake*, is zorgvuldig een verbinding tussen twee teksten tot stand gebracht door verwijzingen die duizenden verzen overbruggen; in andere gevallen zijn twee romans slechts door een overgangspassage van enkele geïmproviseerde verzen aaneengelast.

De vraag is nu, of de zojuist bij (a), (b) en (c) aangeduide activiteiten aan één persoon, dan wel aan twee of meer personen, kunnen worden toegeschreven, en vervolgens of een van deze personen beantwoordt aan het signalement van Lodewijk van Velthem, dan wel aan dat van kopiist B.

De bij (a) en (b) bedoelde werkzaamheden veronderstellen het vakmanschap van een geschoold en ervaren literator, die niet alleen bedreven was in het bewerken van versteksten, maar die ook een visie had op structuur en samenhang van een zeer omvangrijk tekstgeheel als de compilatie.⁶⁴ De bij (c) aangeduide activiteiten – met uitzondering wellicht van het totstandbrengen van de meer bewerkelijke tekstverbindingen – lijken eerder op een uitvoerend niveau te liggen en daarmee tot de competentie van een goede kopiist te behoren. Wellicht is er dus sprake geweest van een samenwerking tussen een ‘architect’ en een ‘uitvoerder’.

Van Lodewijk van Velthem weten we dat hij de eigenaar van het hand-

⁶³ Besamusca 1991, p. 175-179. Het compilerschap van kopiist B is eerder overwogen in Gerritsen 1963 (p. 182, noot 73) en Lieftinck 1965 (p. 68).

⁶⁴ Zie voor de invoegingsmethode Brandsma 1995.

schrift is geweest. Wij weten bovendien dat hij als geschiedschrijver en dichter actief was: hij voltooide het vierde deel van de *Spiegel historiael*, voegde er een vijfde deel aan toe, waarin behalve zijn grote belangstelling voor Arturliteratuur ook zijn compositorische talenten duidelijk aan de dag treden,⁶⁵ en vertaalde de *Suite-Vulgate du Merlin*. Op grond hiervan komt hij zeker in aanmerking om te worden beschouwd als de architect, als het brein achter de compilatie (a) en als bewerker van de ingevoegde teksten (b). Dat hij zich ook met de uitvoering van het werk (c) belast zou hebben, met andere woorden: dat hij geïdentificeerd zou mogen worden met kopiist B, is weliswaar niet uitgesloten, maar ligt toch minder voor de hand. B's werkzaamheden lijken anders gericht. Wij kennen hem als kopiist van handschriften (ook het Brusselse *Lanceloet*-fragment is van zijn hand) en kunnen constateren dat hij leiding gaf aan andere kopiïsten. Verder beschikt hij zonder twijfel over bedrevenheid in het redigeren van versteksten. De twee professies – literator en boekproducent – vertonen uiteraard raakvlakken, maar lijken toch zo wezenlijk verschillend dat het moeilijk voorstelbaar is dat Velthem professioneel (ook) als afschrijver werkzaam geweest zou zijn.⁶⁶ Dit laatste is overigens wel verondersteld door G.I. Liefinck, die het Büdinger fragment van Velthems *Spiegel historiael* voor het restant van de autograaf heeft aangezien, maar het lijkt thans toch waarschijnlijker dat het gaat om een direct hiervan vervaardigd afschrift.⁶⁷

Als het ontwerp en de compositie van de *Lancelotcompilatie* veronderstellenderwijs aan Lodewijk van Velthem mogen worden toegeschreven, rijst de vraag wat hem ertoe bewogen heeft de codex te laten vervaardigen.⁶⁸ Heeft hij het handschrift voor eigen gebruik laten maken (bijvoorbeeld om eruit voor te lezen?) of moeten wij hem eerder zien als de literaire agent tussen een mecenas en de uitvoerders onder leiding van B?⁶⁹ Er zal nog veel onderzoek nodig zijn voor de hierboven geopperde mogelijkheden plaatsmaken voor zekerheid omtrent de gang van zaken bij de totstandkoming van de *Lancelotcompilatie*.

De corrector

Lodewijk van Velthem is in het onderzoek niet alleen vereenzelvigd met de compiler; ook de werkzaamheden van de zogenoemde corrector zijn op zijn naam geschreven. Deze corrector heeft in een groot deel van het com-

⁶⁵ Zie voor de Arturiana in de *Spiegel historiael* Huet 1913.

⁶⁶ Besamusca 1991, p. 179-180.

⁶⁷ Vgl. Liefinck 1965 (p. 68), Janssens 1988 (p. 20) en Biemans, persoonlijke mededeling.

⁶⁸ Vgl. Draak 1954, p. 40-41.

⁶⁹ Er is wel verondersteld dat de mecenas in Hollandse adellijke kringen (Gerard van Voorne?) gezocht moet worden (vgl. Janssens 1992, p. 34), maar vooralsnog staat deze hypothese niet sterk (vgl. Croenen en Janssens 1994, p. 112-115).

pilatie-handschrift de tekst van de kopiïsten gecorrigeerd en voorzien van marginale aanwijzingen ten behoeve van de voordracht. Hij heeft de *Lanceloet*, de *Perchevael*, de *Queeste* en *Arturs doet* (tot en met folium 230R) onder handen gehad; de ingevoegde romans zijn, met uitzondering van de *Perchevael*, niet bewerkt. Alvorens de ingrepen van de corrector te bespreken, besteden we aandacht aan het onderzoek naar zijn identiteit.

In hun beschrijving van de codex vragen Draak en Hellinga zich af of Velthem de corrector is geweest. Dat zou naar hun mening een verklaring kunnen bieden voor het gegeven dat sommige delen van de codex wèl en andere niet bewerkt zijn. Velthem zou – als compiler – de door hem bewerkte ingevoegde romans zo goed gekend hebben dat hij die teksten niet behoefde te corrigeren en te structureren ten behoeve van de voordracht.⁷⁰ Het feit dat de ingevoegde *Perchevael*-roman wèl van correcties en aanwijzingen voor de voordracht is voorzien, maakt deze verklaring echter minder plausibel.

In het volgende hoofdstuk wordt een andere verklaring gegeven voor de afwezigheid van interventies van de corrector in een gedeelte van de codex. Deze verklaring hangt samen met een van de belangrijkste uitkomsten van het hernieuwde codicologische onderzoek. Zoals Draak al beseftte, is de codex in fasen tot stand gekomen.⁷¹ Er is in de genese van de compilatie een fase geweest waarin de codex vier romans omvatte (*Lanceloet-Perchevael-Queeste-Arturs doet*) en bovendien al voorzien was van initialen, paragraaftekens en penwerk. Deze totstandkoming in fasen maakt de onvoltooide werkzaamheid van de corrector begrijpelijk. Hij heeft het handschrift onder ogen gehad in de fase waarin het vier romans bevatte. De overige werken zijn niet gecorrigeerd omdat zij in deze fase nog geen deel uitmaakten van de compilatie. Ook voor het feit dat de corrector zijn werk in *Arturs doet* plotseling staakt, valt een verklaring te geven: nog voor hij klaar was, zal zijn besloten meer romans in te voegen, waardoor hij het handschrift moest afstaan voordat hij *Arturs doet* geheel gecorrigeerd had. Dit alles impliceert tevens dat de corrector actief was ten tijde van de totstandkoming van de *Lancelotcompilatie*. Hij was geen latere gebruiker, zoals eerder werd verondersteld.⁷²

Als we mogen aannemen dat Velthem de bezitter en wellicht ook de opdrachtgever van de *Lancelotcompilatie* was, dat hij en kopiïst B niet dezelfde persoon zijn èn dat de corrector werkzaam was ten tijde van het ontstaan van de codex, ligt het voor de hand om de suggestie van Draak en Hellinga over de identiteit van de corrector opnieuw ernstig in overweging te nemen. Met een andere interpretatie van de aanwijzingen blijkt hun hypothese zeer aantrekkelijk te zijn. Velthem zou kopiïst B opgedragen hebben de *Lancelotcompilatie* te vervaardigen voor zijn persoonlijk gebruik, en wel om eruit

⁷⁰ Draak 1954, p. 43–44. Lieftinck (1965, p. 68) vermeldt ten onrechte dat Draak en Hellinga de mogelijkheid verwerpen dat Velthem de corrector was.

⁷¹ Zie p. 97–110 en vgl. Draak 1985 en Klein 1990.

⁷² Vgl. Jonckbloet 1846–1849 (dl. I, p. LXVII) en Gerritsen 1976 (p. 40–41).

voor te kunnen dragen. De povere kwaliteit van het perkament, de volle bladzijden en de geringe decoratie wijzen op een weinig kapitaalkrachtige opdrachtgever, hetgeen in overeenstemming lijkt met de status van een geestelijke als Velthem.⁷³ Toen de codex vier romans omvatte, zou Velthem de tekst gecorrigeerd hebben en voorzien hebben van aanwijzingen voor de voordracht.

Als Velthem de corrector geweest is, zijn zijn ingrepen in de tekst van het compilatie-handschrift literair-historisch gezien van uitzonderlijk belang. We zouden hier getuige zijn van een middeleeuwse dichter die zich schriftelijk voorbereidt op het voordragen van een literair werk. We kunnen ons Velthem dan met Gerritsen voorstellen als ‘a man who went warily over the text because he knew that reading it to an audience was a difficult, tricky job. A small oversight might end up in a mess of mutilated sentences and embarrassing silence.’⁷⁴ Voor zover thans bekend, is er geen tweede handschrift overgeleverd dat op vergelijkbare wijze voor de voordracht is bewerkt.

De conclusie dat de corrector zijn werk gelijktijdig met de totstandkoming van het handschrift heeft verricht, heeft consequenties voor de nieuwe editie van de *Lanceloet-Queeste-Arturs doet*. Deze consequenties worden besproken in paragraaf 1.3; hier besteden we kort aandacht aan de aard van zijn ingrepen in de tekst van de kopiïsten. Zonder aanspraak op volledigheid te maken, kunnen deze ingrepen bij nadere bestudering over een aantal categorieën verdeeld worden.⁷⁵ Op de meeste plaatsen heeft de corrector fouten en inconsequenties van de kopiïsten willen wegwerken. Dat is bijvoorbeeld het geval bij een van de vele verschrijvingen van kopiïst A bij pronominale aanduidingen. In vs. 949 probeert Mathamas, wiens mannen Sagrimor omsingeld hebben, de Arturridder ertoe te bewegen zich over te geven. In de redactie van kopiïst A luiden Mathamas’ woorden: ‘Si sullen mi doeden’. De corrector wijzigt het onjuiste ‘mi’ in ‘di’.

De tweede categorie ingrepen van de corrector bestaat uit aanpassingen van de dialecteigenaardigheden in de tekst van de kopiïsten. Zoals hiervoor opgemerkt is, bevat hun afschrift vormvarianten die afkomstig zijn uit de Vlaamse vertaling(en) van de Oudfranse prozacyclus *Lancelot-Queste-Mort Artu* in de compilatie. De corrector let in het bijzonder op deze Vlaamse vormvarianten, zoals ‘hie’, ‘wie’ en ‘sie’ voor ‘hi’, ‘wi’ en ‘si’, en werkt deze veelal weg.⁷⁶

Tot een derde categorie ingrepen van de corrector kunnen de vele veranderingen binnen het vers gerekend worden die de voorlezer moeten helpen de zin op de juiste wijze te intoneren. Daartoe voorziet hij verzen soms van kleine, verduidelijkende toevoegingen, zoals ‘oc’ (vgl. bijv. vs. 2333) of ‘mer’

⁷³ Vgl. Draak 1954 (p. 40) en Hage 1994.

⁷⁴ Gerritsen 1976, p. 59.

⁷⁵ Vgl. ook Draak 1954 (p. 43), Draak 1976b (p. 31–32), Gerritsen 1976, Besamusca 1984 en Gerritsen 1996.

⁷⁶ Zie voor ‘hie’, ‘wie’ en ‘sie’ Berteloot 1984, p. 88 en kaart 12.

(vgl. bijv. vs. 63). Het komt vaker voor dat hij gebruik maakt van interpunctie om de zinsconstructies begrijpelijk te maken. Zo gebruikt hij in vs. 1194 een dubbele punt en bedient hij zich in vs. 1989 van drie boven elkaar geplaatste punten.

De zogenoemde leesaanwijzingen, aanwijzingen voor de voordracht in de vorm van woorden en tekens die veelal in de linkermarge van de kolommen geschreven zijn, vormen de vierde categorie ingrepen, die overigens verwantschap vertoont met de derde. De volgende passage demonstreert het functioneren van deze tekens (vs. 2633–2638):

	ende	Hi antworde hem met pinen groet:
	ay	‘Here, ne slaet mi niet te doet.
	went	Gine sout daer niet vele winnen mede.
2636		Hebt mijns genaden op hoveschede.’
	ende	Walewein sprac: ‘Hoe heetti dan?’
	here	‘Ic hete Mathamas,’ sprac die man.

Deze leesaanwijzingen verduidelijken de structuur van de tekst. Zo wordt in dit voorbeeld het begin van een nieuwe hoofdzin gemarkeerd (‘ende’ voor vs. 2633 en 2637) en wordt het verband tussen zinnen verduidelijkt (‘went’ voor vs. 2635). Verder wordt bij de directe rede vaak de aangesproken persoon aangeduid (‘here’ voor vs. 2638) en wordt de emotionele lading van een vers soms geaccentueerd (‘ay’ voor vs. 2634). Deze leesaanwijzingen zullen in paragraaf 1.3 opnieuw aan de orde worden gesteld.

1.2 JONCKBLOET EN DE OUDFRANSE GRONDTEKST

In 1846 publiceerde W.J.A. Jonckbloet het eerste deel van zijn editie van de *Lancelotcompilatie*. Dat deed hij ‘op gezag van het gouvernement’ – aldus de titelpagina – en onder de titel *Roman van Lancelot*. Drie jaar later, in 1849, volgde het tweede deel, waardoor de neerlandistiek vanaf dat moment kon beschikken over de 87296 verzen van de compilatie (volgens de telling van Jonckbloet), afgedrukt in drie kolommen op 608 bladzijden in folio-formaat.⁷⁷ En dat was niet alles. Jonckbloet voegde aan zijn uitgave omvangrijke inleidingen toe, waarin onder meer het belang van de compilatie onderstreept wordt. Dat belang benadrukt hij aan het begin van zijn uiteenzettingen als volgt (dl. I, p. VIII):

De *Roman van Lancelot* (...), hoewel het uitgebreidste Nederlandsche dichtstuk uit de middeleeuwen, bleef tot heden onbekend en ongebruikt. De schrijvers die er melding van maken hebben zich bepaald tot de bloote opgave van den titel, zonder veel meer. Het mag dus eene belangrijke aanwinst heeten voor onze oude letterkunde in het bijzonder, en voor de kennis van de Artur- en Graal-sage in het algemeen, dat dit gedicht eindelijk, na meer dan vijf eeuwen onder het stof

⁷⁷ Jonckbloet 1846–1849.

der boekerijen bedolven geweest te zijn, aan het licht wordt gebragt; en men zal mij dan ook wel eenige zelfvoldoening ten goede houden nu ik de eerste ben die dezen roman (...) bij het publiek mag inleiden.

Jonckbloets inleiding op het tweede deel bevat onder meer een uitgebreide samenvatting van het gedeelte van de *Lancelot en prose* dat in het Middelnederlands verloren is gegaan (p. VIII-CLXVII), waaronder de proza-‘Charrette’ die hij volledig uitgeeft (p. LXXVII-CXXXII), en een editie van Chrétiens *Chevalier de la charrette* (bijlage, p. 1-51). Deze uitgaven van Oudfranse teksten, waarmee Jonckbloet internationale faam als pionier op het gebied van de middeleeuwse literatuur verwierf, vormden het resultaat van een werkbezoek aan de Bibliothèque Nationale te Parijs. Jonckbloet was daartoe in staat gesteld, zo deelt hij mee op p. v van het tweede deel, door een opdracht van koning Willem II. Dat er van staatswege interesse was voor zijn werk dankte Jonckbloet aan J.W. Holtrop, de toenmalige bibliothecaris van de Koninklijke Bibliotheek. Al in 1837 had Holtrop in een brief aan de minister van binnenlandse zaken duidelijk gemaakt dat hij het uitgeven van in handschrift overgeleverde Middelnederlandse werken van zeer groot belang achtte. In het begin van 1843 schreef hij een brief aan baron Schimmelpenninck van der Oye tot beide de Pollen, de toenmalige minister van binnenlandse zaken, waarin hij voorstelde Jonckbloet te belasten met de uitgave van de *Lancelot-compilatie*. Dit voorstel werd aangenomen: Jonckbloet ontving zijn opdracht bij Koninklijk Besluit van 4 maart 1843.⁷⁸

Op de laatste bladzijde van zijn inleiding spreekt Jonckbloet de hoop uit ‘dat door deze bijdrage eene nieuwe, niet onbelangrijke schrede gedaan is op het veld der middeneeuwsche letterkunde’ (dl. 2, p. CCVI). Dat zijn uitgave het fundament voor de studie van de *Lancelotcompilatie* gelegd heeft, staat buiten kijf. Jonckbloets monumentale editie is door de jaren heen gewaardeerd als bijzonder knap en in hoge mate bruikbaar voor het onderzoek. Zo is het bijvoorbeeld zo goed als ondenkbaar dat Maartje Draak haar fundamentele studie over de Middelnederlandse vertalingen van de *Lancelot en prose* had kunnen schrijven zonder de steun van Jonckbloets uitgave.⁷⁹ In een poging de vraag te beantwoorden of de studie van de Middelnederlandse letterkunde vooruitgang boekt, heeft F.P. van Oostrom er enkele jaren geleden dan ook terecht op gewezen dat de grootste sprong voorwaarts op het onderzoeksterrein van de compilatie door Jonckbloet is gemaakt.⁸⁰ Zijn editie heeft anderen daarna in staat gesteld het inzicht in tal van aspecten van de compilatie te verdiepen.

Bij alle waardering die er voor Jonckbloets boek bestaat, is het evident dat zijn uitgave verouderd is. Tot de lastigste problemen waarmee gebruikers van zijn editie te kampen hebben, behoort de onmogelijkheid om de kern delen *Lancelot-Queeste-Arturs* doet doorlopend te vergelijken met het Oudfranse

⁷⁸ Zie voor de rol van Holtrop Brummel 1939, p. 149-153.

⁷⁹ Vgl. Draak 1954.

⁸⁰ Vgl. Van Oostrom 1989, p. 250 (p. 259 in Van Oostrom 1992).

origineel. Hoewel het werk van Jonckbloet op dit punt te kort schiet, dient aangetekend te worden dat hij al het mogelijke ondernam om via een onderzoek van de Franse tekst 'meer licht over ons gedicht te verspreiden' (dl. 2, p. v). Hij geeft lange samenvattingen (en soms zelfs een editie) van de Oudfranse teksten en somt in een beknopte bijlage (dl. 2, p. CCIX-CCXIV) een aantal opmerkelijke verschillen tussen het Middelnederlands en enkele Oudfranse bronnen op.⁸¹ Hoewel sommige van deze aantekeningen nog altijd bruikbaar zijn, voldoen zij in de regel niet meer, omdat zij te beperkt zijn en omdat de bronnen waarmee Jonckbloet werkte willekeurig gekozen waren. Het toegenomen inzicht in de teksttraditie van de *Lancelot en prose* maakt verder duidelijk dat deze bronnen niet het meest adequate vergelijkingsmateriaal vormen.

Sinds de tijd van Jonckbloet is de Oudfranse prozacyclus aanzienlijk beter toegankelijk voor het onderzoek. Een grote sprong voorwaarts werd gemaakt door H.O. Sommer, die in de eerste decennia van deze eeuw de cyclus in zijn meest uitgebreide vorm uitgaf.⁸² Sommers editie werd in 1923 respectievelijk 1936 gevolgd door afzonderlijke uitgaven van de *Queste del Saint Graal* en de *Mort le Roi Artu*.⁸³ In de jaren zestig richtte de aandacht van de romanisten zich opnieuw op de *Lancelot en prose* door de studies van A. Micha. In een indrukwekkende reeks artikelen bracht hij de ingewikkelde handschriftelijke overlevering van deze roman in kaart.⁸⁴ Hij bekroonde zijn werk ruim twintig jaar later met een nieuwe uitgave van de *Lancelot en prose*.⁸⁵

In zijn reeks artikelen over de teksttraditie van de *Lancelot en prose* toont Micha aan dat de Oudfranse roman is overgeleverd in meerdere versies. Zijn belangrijkste onderscheid betreft de twee versies die hij naar de bewaarplaatsen van de voornaamste handschriften aanduidt met de namen 'Parijs' en 'Londen'. De tekst van de versie 'Parijs' blijkt aanzienlijk langer te zijn dan die van de versie 'Londen'. Dit onderscheid is van cruciaal belang voor de

⁸¹ Zo merkt hij op dat de persoonsverwisseling in vs. 1448, waar in de Middelnederlandse tekst een jonkvrouwe Lanceloet voor Walewein aanziet, in het Oudfrans niet voorkomt. Zie Jonckbloet 1846-1849, dl. 2, p. CCIX; vgl. ook de toelichting bij vs. 1448 in onze editie.

⁸² Sommer 1908-1916 (afgekort *S*). Deze editie bestaat uit zeven delen: de delen III-VI bevatten *Lancelot-Queste-Mort Artu*. In de delen I en II vindt men het voorwerk (*Estoire del Saint Graal, Merlin en Suite-Vulgate du Merlin*), in deel VII *Livre d'Artus* en de indices.

⁸³ Pauphilet 1923 en Frappier 1936.

⁸⁴ Zie Micha 1960-1963 voor de handschriften en Micha 1964-1966 voor de teksttraditie.

⁸⁵ Micha 1978-1983 (afgekort: *M*). Van het eerste gedeelte van de *Lancelot en prose* bestaan deeledities: Bräuner 1911, Becker 1912, Bubinger 1912, Zimmermann 1916, Hutchings 1938. De zogenoemde niet-cyclische versie van de tekst is uitgegeven in Kennedy 1980. De Duitse *Lancelot* vindt men in Kluge 1948-1974. Aan een nieuwe uitgave wordt gewerkt: Steinhoff 1995.

Middel nederlandse vertaling van de roman in de compilatie. Het werk van de dichter van de *Lanceloet* kan immers alleen op betrouwbare wijze worden vergeleken met het Oudfranse origineel als bekend is over welke versie van de *Lancelot en prose* hij beschikte. De afgelopen jaren is het probleem van de grondtekst dan ook object van onderzoek geweest.

In het derde artikel over de teksttraditie van de *Lancelot en prose* bespreekt Micha de 'Agravaïn', het laatste gedeelte van de roman. Hij onderscheidt voor dit tekstgedeelte niet minder dan vier versies: een korte, een lange, een gemengde en een oscillerende versie. De laatstgenoemde versie is voor de *Lanceloet* van groot belang, zo blijkt uit het onderzoek waarvan in deel v van de serie 'Middel nederlandse Lancelotromans' verslag wordt gedaan.⁸⁶ Zoals gezegd beginnen de Middel nederlandse verzen die met de 'Agravaïn' overeenkomen met vs. 5531. Voor dit gedeelte van de *Lanceloet* vanaf vs. 5531 blijkt de dichter te hebben beschikt over een (niet overgeleverd) handschrift dat heeft behoord tot de zogenoemde 'BN-122 groep'. De handschriften van deze groep bevatten de oscillerende versie, die lezingen uit de lange en de korte versie combineert.⁸⁷ Op basis van dit onderzoekresultaat is het mogelijk de verhouding met het Oudfrans vanaf vs. 5531 van de *Lanceloet* toe te lichten.⁸⁸

In 1992 heeft J.D. Janssens gespeeld met de gedachte dat de dichter van de *Lanceloet* gebruik maakte van twee grondteksten en dat één van de handschriften uit de 'BN 122 groep', Yale 229, daadwerkelijk op zijn schrijftafel lag.⁸⁹ Tegen beide suggesties zijn echter bezwaren aan te voeren. De hypothese van de dubbele grondtekst steunt op de veronderstelling dat redactionele kenmerken die nu eens in het ene Oudfranse handschrift en dan weer in een andere codex terug te vinden zijn, niet op één grondtekst teruggevoerd kunnen worden. Maar als men zo redeneert, wordt onvoldoende rekening gehouden met de ongekend instabiele teksttraditie van de *Lancelot en prose*. Micha's onderzoek heeft aangetoond dat in de Oudfranse overlevering redactionele varianten op de meest onverwachte momenten kunnen opduiken.⁹⁰

De verzen 1-5530 van de *Lanceloet*, die in dit deel worden uitgegeven, komen overeen met het tekstgedeelte van de *Lancelot en prose* tussen de proza- 'Charrette' en de 'Agravaïn'.⁹¹ Het betoog over de Oudfranse grondtekst voor dit gedeelte kan kort zijn, omdat de Oudfranse teksttraditie hier, in ver-

⁸⁶ Besamusca 1991, hoofdstuk 2.

⁸⁷ Vgl. ook Lie 1987, p. 103-108.

⁸⁸ De Middel nederlandse tekst wordt vergeleken met de volgende Oudfranse handschriften: BN 122, BN 123, BN 12573, BN 12580, Rawlinson Q b 6 en Yale 229.

⁸⁹ Janssens 1992, p. 36-40.

⁹⁰ In tegenstelling tot hetgeen Janssens betoogt, pleiten de verzen 6270-6275 van de *Lanceloet* tegen Yale 229 als de grondtekst, omdat de zinsnede die ontbreekt in het Oudfranse handschrift, 'qui le jor avoit esté occis', blijkens vs. 6274 wél voorkwam in de codex die de Vlaamse vertaler op tafel had: 'Die op dien dach verslaegen waren'.

⁹¹ Dit gedeelte wordt door Micha besproken op p. 505-507 van zijn tweede artikel over de teksttraditie van de *Lancelot en prose* (Micha 1964-1966).

gelijking met de voorafgaande delen van de *Lancelot en prose*, minder gecompliceerd is: er zijn slechts twee versies, de korte en de lange. Verder bevatten twee handschriften (verkort aangeduid als Rawlinson Q b 6 en Vatican 1489) een korte versie waarin tekstelementen aan de lange versie zijn ontleend.⁹² Het onderzoek naar de grondtekst van het overeenkomstige gedeelte in de *Lanceloet* heeft aangetoond dat het handschrift dat de dichter voor zich had, de korte versie bevatte.⁹³ Binnen deze korte versie, die gerepresenteerd wordt door negen handschriften, onderscheidt Orlanda Lie twee subversies op grond van de passage die de verzen 3012-3214 omvat. Lie toont aan dat de grondtekst van de dichter nauw verwant was met de zes handschriften van de BN 110-groep.⁹⁴ De andere subversie, die elementen van de lange versie bevat (Rawlinson Q b 6, Vatican 1489 en wellicht UCB (Berkeley) 107), kan echter niet buiten beschouwing blijven, zo leert nadere bestudering van het gehele tekstgedeelte; ook in vs. 1-5530 van de *Lanceloet* zijn namelijk passages aanwijsbaar die teruggaan op de lange versie.

Een voorbeeld hiervan vormen de verzen 5421-5426, waarin verteld wordt dat een jonkvrouwe 's nachts het bed van haar vriend verlaat om zich naar dat van Mordret te begeven. De tekst luidt:

ende	Als lange hadden gewesen
	Te bedde, so stont op na desen
	Die joncfrouwe, die wel waende das
5424	Dat hare amijs in slape was
	(Ende so was hi oc sonder waen),
	Ende ginc te Mordrets bedde saen

De mededeling 'die ... waen' in vs. 5423-5425 komt overeen met de zinsnede 'kar bien cuida qu'il se dormist, et si faisoit il sans faille' die alleen in de lange versie aangetroffen wordt.⁹⁵ Op grond van deze en soortgelijke bevindingen moet de subversie waar de tekst van Rawlinson Q b 6 deel van uitmaakt betrokken worden bij de vergelijking van de *Lanceloet* met de Oudfranse ro-

⁹² Handschrift Berkeley (Bancroft Library, University of California, UCB 107), dat Micha niet kon raadplegen (vgl. Lie 1987, p. 33, n. 98), sluit nauw aan bij de twee genoemde handschriften, aldus Lie 1987, p. 57-59.

⁹³ Zie Lie 1987, p. 49-51.

⁹⁴ Lie 1987, p. 61-64.

⁹⁵ Zie voor het citaat *M II*, LXIX, 19 en voor de corresponderende passage in de korte versie *S IV*, 361/30. Als tweede voorbeeld kan vs. 1444 dienen, waar van Lanceloet wordt gezegd: 'Ghi sijt die beste sekerlike'. Dit vers is de vertaling van een zinsnede uit de lange versie, 'comme li plus vaillans des chevaliers terriens!' (*M II*, LVIII, 2), die ontbreekt in de korte versie (*S IV*, 318/5). Ook de handschriften van de andere subversie, zoals Rawlinson Q b 6, bevatten deze lezing, zo deelt Micha mee (vgl. Micha 1964-1966, 2e art., p. 514). Andere voorbeelden: vs. 1663-4 (*M II*, LX, 7; *S IV*, 320/19), vs. 3159-61 (*M II*, LXV, 15; *S IV*, 337/21-23; vgl. Lie 1987, p. 63), vs. 3270 (*M II*, LXV, 21; *S IV*, 338/39), vs. 3275 (*M II*, LXV, 21; *S IV*, 339/1), vs. 5475-6 (*M II*, LXIX, 21; *S IV*, 362/10) en vs. 5483-4 (*M II*, LXIX, 21; *S IV*, 362/13).

man. Dit geldt ook, zo heeft F.P. van Oostrom laten zien, voor de Oudfranse versie die we aantreffen in de zogenoemde 'BN 1430-groep'.⁹⁶ Hij heeft vastgesteld dat het gevecht dat Sagrimor levert in de verzen 479-505 de meeste overeenkomst vertoont met de weergave van diens strijd in een handschrift van deze versie.⁹⁷ Het geheel van deze onderzoekresultaten brengt met zich mee dat de verzen 1-5530 van de *Lanceloet* moeten worden vergeleken met representanten van drie (sub)versies van de *Lancelot en prose*.⁹⁸ Door aldus te werk te gaan, is het mogelijk de verhouding van de *Lanceloet* tot de *Lancelot en prose* op betrouwbare wijze toe te lichten.⁹⁹ Dat de relatie van de vertaling tot de Oudfranse grondtekst zo gecompliceerd zou zijn, heeft Jonckbloet niet kunnen vermoeden.

1.3 VERANTWOORDING VAN DE EDITIE

Volgens de gezaghebbende Amerikaanse mediëviste Mary B. Speer dient ieder die overweegt een teksteditie te vervaardigen, zich te bezinnen op het antwoord op de volgende vier fundamentele vragen:

(1) *wat is de tekst* die dient te worden uitgegeven?,

(2) *voor wie* wordt deze tekst uitgegeven?,

(3) *waarom* moet deze tekst worden uitgegeven?,

en tenslotte, afhankelijk van het antwoord op de voorafgaande vragen:

(4) *hoe* moet deze tekst worden uitgegeven?¹⁰⁰

Nu het erom gaat, rekenschap af te leggen van de beslissingen die aan de inrichting van de onderhavige editie van de *Lancelotcompilatie* ten grondslag zijn gelegd, biedt dit viertal ogenschijnlijk eenvoudige vragen een bruikbare ordening van de ingewikkelde materie die in de volgende paragrafen ter sprake zal komen.

Wat is de tekst?

Bij het uitgeven van middeleeuwse teksten ontleent deze vraag gewoonlijk haar relevantie aan het karakter van de overlevering. Vaak zijn middeleeuwse werken overgeleverd in een aantal handschriften waarvan de teksten meer of minder sterk van elkaar verschillen. Het antwoord op de vraag wat nu de tekst is die zal worden uitgegeven, hangt niet alleen af van de aard en de om-

⁹⁶ Vgl. voor deze groep Micha 1964-1966, p. 500-503 van het tweede artikel.

⁹⁷ Vgl. Van Oostrom 1979, p. 326-328; zie ook Van Oostrom 1981, p. 30.

⁹⁸ Voor de twee subversies van de korte versie dienen BN 110, Rawlinson Q b 6 en Berkeley als representant. Handschrift BN 16998 vertegenwoordigt de BN 1430-versie. Ter aanvulling is gebruik gemaakt van de incunabel Rouen 1488 (vgl. Pickford 1977), waarvan de tekst verwant is met die van de 'BN 1430-groep'.

⁹⁹ Zie voor het grondtekstonderzoek ten behoeve van de *Lanceloet*-verzen in het Brusselse fragment Besamusca 1985c.

¹⁰⁰ Speer 1991, p. 42-43.

vang van deze verschillen, maar ook van de opvatting van het begrip tekst.¹⁰¹ Als men spreekt van ‘de tekst van de *Reynaert*’ duidt het woord ‘tekst’ op een entiteit van geheel andere aard dan in een uitdrukking als ‘de Comburgse tekst van de *Reynaert*’. In het eerste geval zou het begrip ‘tekst’ kunnen worden omschreven als de talige component van een immaterieel geestesproduct, een dertiende-eeuws verhalend gedicht van de dichter Willem, dat ons echter alleen uit latere (en meestal veel latere) handschriften bekend is. In het tweede geval heeft men het oog op een concrete verschijningsvorm van dit gedicht, die voorkomt in het Comburgse handschrift van omstreeks 1400, en die op allerlei punten afwijkt van de verschijningsvorm van de *Reynaert* in, bijvoorbeeld, het Dyckse handschrift. Bij een teksteditie van de *Reynaert* kan het in beginsel dus zowel gaan om een benadering van het oorspronkelijke werk, of zelfs om een poging tot reconstructie daarvan, als om een presentatie van de tekst in een of meer van de handschriften.

Bij deze editie van de *Lancelotcompilatie* is het probleem van de diversiteit van de handschriftelijke overlevering niet aan de orde. Afgezien van een aantal weinig omvangrijke fragmenten beschikken we immers slechts over één enkel handschrift. Dit betekent echter allerminst dat de vraag welke tekst uitgegeven moet worden hier niet ter zake zou doen. Integendeel: men zou kunnen stellen dat het antwoord op deze vraag het karakter van de editie in hoge mate bepaalt. Wat is de tekst van de *Lancelotcompilatie*? Is dat de tekst die de kopiïsten hebben afgeschreven, of is het de tekst van de kopiïsten met de daarin door de corrector aangebrachte wijzigingen en toevoegingen? Daarbij moet worden bedacht dat de frequentie waarmee de corrector in de tekst van de kopiïsten heeft ingegrepen, allerm minst constant is: sommige bladen heeft hij overdekt met verbeteringen en toevoegingen, bij andere beperkt hij zich tot enkele toevoegingen per kolom. In een deel van de codex zijn de interventies van de corrector geheel achterwege gebleven; dit geldt voor alle ingevoegde romans met uitzondering van de *Perchevael* en voor alle folia vanaf folium 230, dat wil zeggen voor de tweede helft van *Arturs doet*. Dit alles neemt niet weg dat er voor een groot deel van het handschrift gesproken moet worden van een *gelaagde* tekst. De keuze voor één van de tekstlagen als basis voor de editie heeft ingrijpende consequenties. Beschouwt men de tekst zoals de kopiïsten die hebben genoteerd als ‘de tekst van de *Lancelotcompilatie*’, dan impliceert dit, dat deze tekst aan de editie ten grondslag moet worden gelegd, terwijl het resultaat van de activiteit van de corrector dan als een ‘latere overschildering’ moet worden beschouwd en als zodanig in het commentaar kan worden geciteerd. Maar ook de tegenovergestelde keuze valt te verdedigen, in welk geval de door de corrector gerevideerde tekst als ‘de tekst van de *Lancelotcompilatie*’ wordt beschouwd, met als gevolg dat de door de corrector verworpen lezingen van de kopiïsten in het commentaar terecht komen.

¹⁰¹ Zie over het problematische begrip ‘tekst’ ook Górski 1971, Scheibe 1982 en Martens 1989.

Voor Jonckbloet, onze grote voorganger bij het uitgeven van de *Lancelot-compilatie*, was de keus niet moeilijk. Hij beschrijft het optreden van de corrector als volgt:

Nog in dezelfde eeuw echter waarin het HS. geschreven werd heeft men daarin [namelijk in de volgens J. verregaande slordigheid van de kopiïsten] trachten te voorzien: iemand die in de lezing werd bemoeijelijk, eensdeels door de slordigheid der afschrijvers, anderdeels door verouderde uitdrukkingen of zinswendingen, heeft doorlopend zijne verbetering, verduidelijking of modernisering in of naast de kolommen aan het Handschrift toegevoegd.¹⁰²

Naar Jonckbloets mening zijn ‘die glossen en correctiën’ niet het resultaat van vergelijking met een ander handschrift; de meeste ervan zijn te beschouwen als ‘noodeloze apposities ter loutere verduidelijking’. Al is zijn oordeel over de waarde van het werk van de corrector in het algemeen zeer negatief, hij erkent ruitelijk dat de ‘toevoegselen en verbeteringen’ hem dikwijls hebben geholpen ‘in het vaststellen van eenen wat meer verstaanbaren tekst’. De passage in zijn inleiding waar Jonckbloet zijn eclectische werkwijze ten aanzien van de corrector verantwoordt, verdient hier integraal te worden geciteerd. Na te hebben verklaard dat hij ‘hier en daar blijkbaar bedorven lezingen, die den zin verstoorden’ heeft verbeterd, ‘nu eens naar eigen gissing, dan weder naar aanleiding van den corrector van het handschrift’, vervolgt Jonckbloet:

Omtrent den corrector van het HS. moet ik nog opmerken, dat ik slechts dáár van zijne veranderingen heb gebruik gemaakt, waar de lezing van het HS. stellig verbroddeld was. Zijne nuttelooze uitbreidingen heb ik ongebruikt gelaten, bij voorbeeld, als hij bij iederen naam den titel *heer of vrouwe* voegt, of om der duidelijkheids wille een *sprac hi, antworde si, en, ende of maer* inlascht. Verschillende lezingen uit zucht tot modernizeren ontstaan heb ik in den regel in de aantekeningen vermeld, zonder ze in den tekst te gebruiken. Zijne zinstorende veranderingen, die niet gering in aantal zijn, heb ik der moeite niet waardig geacht om in de collatie te worden opgenomen.¹⁰³

In de collaties die de beide delen van zijn editie afsluiten, vermeldt Jonckbloet een groot aantal ingrepen van de corrector (overigens slechts een fractie van het totaal), die hij soms van geringschattend commentaar voorziet: ‘dus verknoeid door den Corr.: [...]’, ‘Corr. maakt hier dit monstervers: [...]’, ‘Dit onmetelijke vers komt Corr. nog niet lang genoeg voor, die leest: [...]’.¹⁰⁴ Het is duidelijk: Jonckbloet heeft de ingrepen van de corrector ge-

¹⁰² Jonckbloet 1846-1849, dl. 1, p. LXVIII.

¹⁰³ Jonckbloet 1846-1849, dl. 1, p. LXIX. De uiteenzetting gaat als volgt verder: ‘Hetgeen in den tekst tusschen [-] staat is nu eens toevoegsel van mij, dan weder van den corrector. Geheele verzen dus ingesloten zijn veelal van mij, daar de verbeteraar niet gelukkig is geweest in het bijdichten der uitgevallen regels, als reeds gezegd is.’

¹⁰⁴ Jonckbloets collaties zijn afgedrukt op p. 319-23 van dl. 1 en op p. 279-82 van deel

zien als toevoegsels van een middeleeuwse gebruiker van het handschrift, toevoegsels waarmee hij bij de verbetering van door de kopiïsten gemaakte fouten zijn voordeel kon doen, maar die niet tot de eigenlijke tekst van de compilatie behoorden.

Met alle respect voor Jonckbloets indrukwekkende prestatie als editeur van de *Lancelotcompilatie*, zijn opvattingen omtrent het uitgeven van teksten zijn niet meer de onze. Ook de visie op het werk van de corrector heeft zich sinds het tijdperk van de negentiende-eeuwse pioniers stap voor stap gewijzigd. Een eerste verschuiving van het perspectief dateert overigens pas uit 1954. In de beschrijving van het handschrift van de *Lancelotcompilatie* die Maartje Draak in samenwerking met W. Gs Hellinga liet volgen op haar studie over *De Middelnederlandse vertalingen van de Proza-Lancelot*, worden ook de ingrepen van de corrector ter sprake gebracht, en wel in de volgende intrigerende zin: 'De (nog steeds enigmatische) figuur van Van Velthem brengt ons op de corrector van de Haagse codex.'¹⁰⁵ Een 'voorlopig en vluchtig onderzoek' had haar tot een viertal observaties gebracht: (1) de corrector verbetert al lezend de tekst van de kopiïsten; (2) hij verbetert *niet* naar een exemplaar of voorbeeldtekst; (3) hij structureert de tekst, mogelijk *voor voordracht*; (4) het is onzeker of hij 'in directe aansluiting op de afschrijvers' gewerkt heeft, dan wel, zoals Jonckbloet aannam, later. Deze vier observaties gaven Draak aanleiding tot het formuleren van een hypothese: stel dat de corrector Velthem is, de man van wie wij enerzijds weten dat hij dit handschrift heeft bezeten en anderzijds dat hij actief was als bewerker van Arturteksten. 'Wij mogen dan misschien aannemen,' zo oppert zij, 'dat hij de codex liet maken om er, als 'spreker', voordrachten uit te houden.'¹⁰⁶

Draaks studie uit 1954 is in meer dan een opzicht richtingbepalend voor de Nederlandse Arturistiek geweest. Zo ook wat de rol van de corrector betreft. In 1976 publiceerde haar leerling W.P. Gerritsen onder de titel 'Corrections and Indications for Oral Delivery in the Middle Dutch Lancelot Manuscript The Hague 129 A 10' een uitvoerige studie over de corrector.¹⁰⁷ Zijn onderzoek bevestigde Draaks voorlopige observaties aan de hand van een aanzienlijke hoeveelheid bewijsmateriaal op tenminste twee belangrijke punten: de corrector bleek de tekst van de kopiïsten inderdaad 'op eigen gezag', en niet naar een (Oudfrans of Middelnederlands) voorbeeld te hebben gecorrigeerd, en ten tweede: het overgrote deel van zijn toevoegingen aan de tekst liet zich inderdaad met een hoge graad van waarschijnlijkheid interpreteren als aanwijzingen met het oog op de voordracht. De in de marge of ook binnen het vers toegevoegde woorden en teksten structureerden de tekst ten behoeve van de voorlezer; zij hielpen hem verlezingen te voorkomen en à

2; de geciteerde uitspraken vindt men resp. bij de verzen 2128-9, 11059 en 32509 van Boek II (Jonckbloets versnummering).

¹⁰⁵ Draak 1954, p. 43.

¹⁰⁶ Draak 1954, p. 43.

¹⁰⁷ Gerritsen 1976.

vue de la juste intonation te kiezen. Op grond van het onregelmatige, eigenzinnige karakter van de tekstbewerking leek het eerder te gaan om een systeem voor eigen gebruik dan om leesinstructies bestemd voor ook andere (voor)lezers van het handschrift.

Draaks suggestie dat de corrector Lodewijk van Velthem zou kunnen zijn, werd in Gerritsens artikel niet verder geëxploreerd. Hoewel hij de mogelijke gelijktijdigheid van kopiïsten en corrector niet wilde uitsluiten, deden de uitkomsten van een paleografisch onderzoek van de hand van de corrector, vooral gericht op diens gebruik van abbreviaturen, hem de voorkeur geven aan een datering 'some two or three decades later on in the fourteenth century'.¹⁰⁸ Later zou het niet de paleografie, maar de codicologie zijn die nieuwe argumenten inzake de relatieve datering van de activiteit van de corrector aandroeg. In 1990 publiceerde de codicoloog Jan Willem Klein de resultaten van een onderzoek naar de genese van de codex.¹⁰⁹ Op grond van een analyse van de talrijke onregelmatigheden in opbouw en uitvoering van het handschrift concludeerde hij dat de codex in fasen tot stand moest zijn gekomen. Bij de vervaardiging van een middeleeuws handschrift vormde het aanbrennen van rubricatie en decoratie gewoonlijk de afronding van het productieproces. Ook bij het Haagse handschrift had deze afwerking plaatsgehad, waaruit kon worden afgeleid dat het boek, niet alleen als materieel object maar ook als compositie van teksten, op zeker moment als voltooid werd beschouwd. *Hierna* echter werden er nog andere romanteksten in de codex geïncorporeerd. Deze ingevoegde teksten zijn niet door de corrector bewerkt, wat erop lijkt te wijzen dat deze zijn arbeid heeft verricht voordat de betrokken romans in het handschrift werden opgenomen. Als dit inderdaad het geval is, moet de activiteit van de corrector in aansluiting op het werk van de kopiïsten (en dus niet enkele decennia later) hebben plaatsgevonden.

Bij de huidige stand van onze kennis lijkt het aannemelijk dat het optreden van de corrector een onderdeel is geweest van de totstandkoming, het productieproces, van het handschrift. En Velthem? Zoals eerder vermeld, is hij, blijkens de notitie op het laatste blad, de eigenaar van het handschrift geweest. Anderzijds vormen de voordrachtstekens die de corrector in een groot deel van het handschrift heeft aangebracht, een systeem dat kennelijk voor persoonlijk gebruik bedoeld was. Combineert men deze gegevens, dan ziet men het beeld van een veertiende-eeuwse literator oprijzen die een aantal Arturteksten (ten dele reeds voorhanden en ten dele wellicht door hemzelf bewerkt) in een handschrift laat opnemen, en die het resultaat van het schrijfwerk van de kopiïsten met de pen in de hand naloopt om er fouten uit te halen en tegelijkertijd de tekst gereed te maken om hem voor een publiek ten gehore te brengen. Lodewijk van Velthem, de man die wij kennen als dichter en geschiedschrijver, zou dan ook als uitvoerend kunstenaar, als

¹⁰⁸ Gerritsen 1976, p. 42.

¹⁰⁹ Klein 1990.

voorlezer van eigen en andermans werk, actief zijn geweest. De toekomst zal leren of dit beeld door nader onderzoek zal worden bevestigd, genuanceerd – of verworpen.

Terug naar de vraag of de door de corrector bewerkte tekst dan wel die van de kopiïsten als basistekst van de editie moet worden gekozen. Argumenten van cultuurhistorische of literair-historische aard, maar ook overwegingen van dienstbaarheid bij verschillende vormen van onderzoek, leggen hierbij hun gewicht in de schaal. Zo zou voor een keuze voor de tekst van de kopiïsten kunnen pleiten dat hun versie, met alle onvolkomenheden die daaraan kleven, relatief dichter bij de Oudfranse grondtekst staat – de corrector heeft zijn wijzigingen immers ‘op eigen gezag’ aangebracht – en zich dus gemakkelijker leent voor onderzoek naar de vertaaltechniek. Maar tenminste even sterk lijken de argumenten voor het primaat van de gecorrigeerde en van voordrachttekens voorziene tekst van de corrector. Aangezien er, voor zover bekend, geen tweede handschrift bestaat dat op vergelijkbare wijze ten behoeve van voorlezing is bewerkt, biedt de Haagse Lancelotcodex een unieke kans om te onderzoeken hoe een middeleeuwse (voor)lezer met een verhalende tekst in verzen is omgegaan.¹¹⁰ Deze zeldzaamheidswaarde wordt nog groter als de corrector inderdaad Lodewijk van Velthem blijkt te zijn: dan is de codex een vroeg voorbeeld van een persoonlijk handexemplaar van een dichter/‘spreker’ (van wie we ook andere werken kennen). Toch hebben argumenten als deze in wezen slechts een bijkomstig belang. De keuze van de basistekst dient op grond van principiële overwegingen te worden gemaakt.

‘Diejenige Fassung muß als ‘Text’ ediert werden, die am Schnittpunkt von Produktion und Rezeption Werkcharakter begründet hat (der Erstdruck)’, schrijft de Duitse editietheoreticus Herbert Kraft in zijn verhandeling over *Editionsphilologie*.¹¹¹ Het citaat maakt duidelijk dat de gang van zaken bij het editeren van werken uit de periode na Gutenberg globale overeenkomsten vertoont met, maar ook op wezenlijke punten verschilt van, de problematiek van het uitgeven van teksten uit de Middeleeuwen. Met de term ‘Produktion’ bedoelt Kraft de ontstaansgeschiedenis van een werk (tot en met de publicatie ervan). In de middeleeuwse situatie valt de genese van een literair werk vrijwel nooit te documenteren en zijn autografen hoogst zeldzame documenten. De term ‘productie’ is dan ook slechts bruikbaar als het gaat om de totstandkoming van het handschrift of de handschriften waarin het werk wordt overgeleverd – een proces waarbij de (oorspronkelijke) auteur vaak in het geheel niet is betrokken. In deze zin opgevat is Krafts formulering ‘am Schnittpunkt von Produktion und Rezeption’ wel degelijk van toepassing op het dilemma dat ons hier bezighoudt.

Indien bewezen zou worden dat de correcties en toevoegingen geruime tijd na de totstandkoming van de codex zijn aangebracht, dan zouden zij als

¹¹⁰ Zie Gerritsen 1992.

¹¹¹ Kraft 1990, p. 29.

receptiegegevens moeten worden beschouwd, als notities of glossen van een latere gebruiker van het handschrift. Er zou dan weliswaar alle reden zijn om deze gegevens in het commentaar bij de editie te vermelden, maar het zou niet juist zijn de door de corrector bewerkte tekst als de basistekst te kiezen. Als daarentegen – wat thans veel aannemelijker lijkt – de corrigerende activiteit van de corrector een onderdeel van het productieproces van het handschrift is geweest, terwijl hij tegelijkertijd met zijn toevoegingen de tekst voor voorlezing ten overstaan van een luisterend publiek heeft geprepareerd, dan staat de door hem geproduceerde versie in letterlijke zin ‘am Schnittpunkt von Produktion und Rezeption’. En dat lijkt voldoende reden om de tekst van de corrector als basistekst van de editie te kiezen. Hoe de corrector de tekst van de kopiist heeft bewerkt, kan dan geval voor geval in het commentaar zichtbaar worden gemaakt.

Voor wie is de editie bestemd?

Bij haar korte bespreking van deze vraag onderscheidt Mary Speer twee subvragen: welke groepen gebruikers heeft de editeur op het oog, en ten tweede: voor welke doeleinden moet de editie bruikbaar zijn? Ook in het geval van deze editie van de *Lancelotcompilatie* lijkt dit onderscheid zinvol.

Allereerst dan de beoogde gebruikers. In navolging van Marita Mathijssens recente handboek voor de editiewetenschap, *Naar de letter*, zou men in beginsel aan drie lezersgroepen kunnen denken: de categorie ‘gespecialiseerde lezers’, die van de ‘studerenden en beroepsmatig geïnteresseerden’ en tenslotte de brede groep van ‘lezers zonder specifiek wetenschappelijke belangstelling of studiedoelen’.¹¹² Het behoeft weinig betoog dat deze laatste categorie lezers in dit geval verder buiten beschouwing kan blijven. Het lezen van een Middelnederlands dichtwerk (zelfs als dit van veel woordverklaringen en toelichtingen is voorzien) vergt nu eenmaal een basiskennis van taal en cultuur waarover lezers van dit type slechts bij uitzondering zullen beschikken. Voor een eerste kennismaking met middeleeuwse literatuur staan thans gelukkig andere soorten edities en vertalingen ter beschikking.

Een basiskennis van taal en cultuur mag men wel aanwezig veronderstellen bij de tweede categorie, die van de studerenden, de geïnteresseerde, maar niet gespecialiseerde lezers. Hierbij moet niet alleen worden gedacht aan aankomende neerlandici, maar ook aan mediëvisten van allerlei slag, en, meer in het algemeen, aan literatuurliedhebbers met historische belangstelling, die bereid zijn zich enige moeite te getroosten om een ‘klassiek’ werk te leren kennen. Voor deze categorie lezers is deze editie uitdrukkelijk mede bestemd. Zij wil hun de gelegenheid bieden om op een aangename wijze kennis te nemen van een monument van middeleeuwse verhaalkunst. Met het oog hierop zijn woordverklaring en toelichting ruimhartig gedoseerd, zodat de minder ervaren lezer niet voortdurend een beroep hoeft te doen op woor-

¹¹² Mathijssens 1995, p. 38, 40.

denboek, grammatica of vakliteratuur. Het zojuist gebezigde begrip ‘monument’ impliceert duurzaamheid. Die duurzaamheid moet in beginsel ook worden nagestreefd voor de editie. Jonckbloets editie heeft gedurende anderhalve eeuw aan generaties van Arturisten goede diensten bewezen (en zal dat ongetwijfeld blijven doen zolang de onderhavige editie nog niet voltooid is). Ook onze editie zal vermoedelijk tot in lengte van jaren niet door een nieuwere worden vervangen. Wij kunnen slechts hopen dat de geboden interpretatieve handreikingen ook in de toekomst adequaat zullen blijken te zijn.

De categorie gebruikers die in Mathijssens handboek wordt aangeduid als de ‘gespecialiseerde lezers’, vormt de belangrijkste doelgroep van deze editie. Het primaire doel is onderzoekers een betrouwbare tekst aan te bieden, een tekst die zo is ingericht dat zij zich, mede aan de hand van het commentaar direct onder de leestekst, een voldoende gedetailleerd beeld kunnen vormen van de wijze waarop deze tekst in het handschrift is overgeleverd. Voor zover mogelijk moet de editie het handschrift kunnen vervangen.

Dit brengt ons tot Speers tweede subvraag: voor welke doeleinden moet de editie bruikbaar zijn? De zojuist gemotiveerde keuze voor een tweetal categorieën van gebruikers brengt met zich mee dat er bij het ontwerpen van de tekstpresentatie niet te ontkomen valt aan het sluiten van een compromis, waarbij de belangen van de twee groepen zorgvuldig tegen elkaar moeten worden afgewogen.¹¹³ Wil men studerenden en liefhebbers van middeleeuwse literatuur in staat stellen een omvangrijke en gecompliceerde tekst als deze met enig genoegen te lezen (in plaats van zin voor zin moeizaam te interpreteren), dan is het zaak hun, indien mogelijk, tegemoet te komen in gevallen waar de middeleeuwse conventies inzake tekstpresentatie drastisch afwijken van de huidige. Maar dergelijke editoriale ingrepen houden, hoe nauwgezet ze ook worden verantwoord, vrijwel altijd het risico in dat zij voor specifieke vormen van onderzoek het zicht op bepaalde aspecten van de tekst belemmeren.

Bij de editoriale ingrepen waarvan in de vorige alinea sprake was, moet bijvoorbeeld worden gedacht aan het aanpassen van de spelling van *u/v* en *i/j* aan het moderne gebruik, het stilzwijgend oplossen van afkortingen, het van hoofdletters voorzien van namen en het toevoegen van een moderne interpunctie. Vooral met dit laatste zijn minder ervaren lezers zeer gebaat, maar het is een verre van onschuldige ingreep, omdat van de toegevoegde interpunctie een sterke suggestie kan uitgaan in de richting van een bepaalde interpretatie, die niet de juiste of niet de enig-mogelijke hoeft te zijn. Niettemin: het vinden van een voor beide lezerscategorieën aanvaardbaar compromis is noodzakelijk. In het geval van de *Lancelotcompilatie* zou ‘het vak’ evenmin optimaal gediend zijn met een uitsluitend voor specialistisch onderzoek bestemde en dus voor minder geschoolde gebruikers moeilijk toegankelijke editie, als met een editie voor een bredere lezerskring die echter tekort zou schieten als werkinstrument voor de specialisten.

¹¹³ Gerritsen 1987, p. 75-78.

Waarom deze editie?

‘No edition’, poneert Mary Speer, ‘is devoid of ideological content or theoretical implications.’ Naar haar mening zouden edities gerangschikt kunnen worden op een schaal die zich uitstrekt van pure hulpmiddelen ten behoeve van een bepaalde categorie gebruikers of een bepaalde vorm van onderzoek tot edities die de vakgenoten willen uitdagen tot kritische discussie; ‘the more overtly ideological editions are consciously intended to provoke critical discourse, to prompt readers to rethink the nature of certain texts or the editorial methods for dealing with them.’¹¹⁴ Als voorbeeld van een editie waarvan de opzet in hoge mate bepaald is door de theoretische uitgangspunten van de editeur, wijst Speer onder meer op de indrukwekkende uitgave van het *Chanson de Roland* door de grote Italiaanse mediëvist Cesare Segre, die daarmee zijn zeer specifieke opvattingen omtrent de genese van het Oudfranse epos aan het oordeel van zijn vakgenoten heeft willen onderwerpen.¹¹⁵ Tekenend is de volgende uitspraak van Segre: ‘Edition problématique que la mienne: son plus grand succès serait de renouveler l’intérêt pour l’analyse textuelle de la [*Chanson de Roland*]’. In het domein van de Middelnederlandse letterkunde zou men kunnen denken aan Duinhovens editie van de *Beatrijs*,¹¹⁶ maar ook aan de – in editietechnisch opzicht geheel anders geaarde – reeks Middeleeuwse Verzamelhandschriften uit de Nederlanden.¹¹⁷

Op de hierboven bedoelde ‘schaal van Speer’ zou de onderhavige editie van de *Lancelotcompilatie* waarschijnlijk ergens in de buurt van het midden moeten worden gesitueerd. Het primaire doel ervan is, zoals hierboven uiteengezet, dienstverlenend: de editie wil een klassiek werk uit de Middelnederlandse letterkunde toegankelijk maken voor lezers en de tekst ervan beschikbaar stellen, ook op langere termijn, voor allerlei vormen van onderzoek. Dit klemt temeer daar het handschrift in een zorgwekkend fragiele staat verkeert en slechts bij uitzondering ter beschikking kan worden gesteld voor bestudering.

Natuurlijk is ook deze editie niet ‘devoid of ideological content or theoretical implications’ – deze zijn in het voorafgaande al aan de orde geweest. Samenvattend kan hier worden opgemerkt dat de keuze voor een editiewijze die óók rekening tracht te houden met de belangen van de niet-gespecialiseerde lezer, uiteindelijk op overwegingen van cultuurfilosofische aard valt terug te voeren: op de vraag hoe een cultuur met haar klassieke teksten uit het verleden dient om te gaan. Evenmin valt te loochenen dat de keuze van

¹¹⁴ Speer 1991, p. 42.

¹¹⁵ Zie ook Segre en Speroni 1991.

¹¹⁶ Duinhoven 1989.

¹¹⁷ Zie de *Richtlijnen voor de uitgave van Middeleeuwse Verzamelhandschriften uit de Nederlanden*, geredigeerd onder verantwoordelijkheid van de projectcommissie ‘Middelnederlandse Verzamelhandschriften uit de Nederlanden’ door Th. Mertens, opgenomen in Govers e.a. 1994, p. 173–191.

de basistekst in dit geval mede bepaald is door diepgravende literair-theoretische kwesties als de vraag naar de aard en de status van de overgeleverde tekst, de relatie tussen tekst en werk en de orale dimensie van de middeleeuwse verhaalkunst. Op al deze punten zijn discussies gaande. Het valt niet te verwachten dat alle beslissingen die wij bij het ontwerpen van deze editie hebben genomen, onweersproken zullen blijven. Speer wijst op het grote belang van 'rigorous, analytical reviews by well-informed scholars'. Een van de belangrijkste functies van deze kritische besprekingen 'must always be to remind us that editing remains an open-ended quest for the best possible treatment of specific texts'.¹¹⁸

Hoe is de editie ingericht?

In het voorafgaande zijn de contouren van de editie die op grond van de gekozen uitgangspunten tot stand moet worden gebracht, al enigszins zichtbaar geworden. Het moet, zo werd hierboven al gestipuleerd, een editie worden die de gebruiker in staat stelt zich een voldoende gedetailleerd beeld te vormen van de wijze waarop de tekst in het handschrift is overgeleverd. Bovendien is betoogd dat de tekstlaag die de verbeteringen en toevoegingen van de corrector bevat, als basistekst moet worden gekozen. De implicatie van deze twee keuzen is, dat de editie overal waar de corrector heeft ingegrepen, zichtbaar moet maken hoe de tekst van de kopiïst door de corrector is gewijzigd. Een derde keuze, het streven de tekst ook toegankelijk te maken voor de niet-gespecialiseerde lezer, brengt met zich mee dat een strikt diplomatische transcriptie niet de aangewezen vorm van tekstpresentatie kan zijn. Het zal dus gaan om een kritische editie, in de betekenis die in het Engelse taalgebied binnen het bereik van de mediëvistiek (of ruimer: van de historische letterkunde) aan de term 'critical edition' wordt gegeven, en wel, om nog eenmaal Speer te citeren:

a reading text that makes a work accessible through modern punctuation and word division and corrections of scribal errors, the number and nature of interventions determined by the editor's textual philosophy.¹¹⁹

De term 'kritische editie' duidt weliswaar een belangrijk kenmerk van deze editie van de *Lancelotcompilatie* aan, maar is te weinig specifiek om het bijzondere karakter ervan bevredigend te typeren. Onze editie vertoont in doel en inrichting een aantal overeenkomsten met de zogenoemde historisch-kri-

¹¹⁸ Speer 1991, p. 43.

¹¹⁹ Speer 1991, p. 18, n. 16. Speer onderscheidt het begrip 'critical edition' van 'critical text': 'I use *critical text* in the narrow sense to designate an editorial reconstruction of the presumed authorial original, clothed in the language thought to be that of the author', en even verder: '*critical edition* is to be distinguished from *diplomatic transcription*; the term provides no information about the editor's attitude toward the putative original.'

tische editie, zoals deze in het Duitse taalgebied is ontwikkeld voor het uitgeven van moderne werken. Het doel van een historisch-kritische editie is, in het algemeen, de genese (dat wil zeggen: het ontstaan en de historische groei van een werk) zichtbaar te maken ‘door alle versies ervan in hun ontstaansvolgorde weer te geven.’¹²⁰ In het geval van de twee tekstlagen in de *Lancelotcompilatie* kan wellicht van opeenvolgende versies van een literair werk worden gesproken, waarbij men dan onder ‘het werk’ de Middelnederlandse vertaling-in-verzen van de Oudfranse prozacyclus zou verstaan, maar het ontstaan van dit werk onttrekt zich geheel aan onze waarneming. Wat deze editie zichtbaar wil maken, is een deel van de tekstgeschiedenis, en wel voor zover deze zich tijdens de totstandkoming van het Haagse handschrift heeft voltrokken. Men zou daarom van een ‘teksthistorische editie’ kunnen spreken.

Op het terrein van theorie en praktijk van de teksteditie is het werk van germanisten sinds enkele decennia toonaangevend.¹²¹ Daarom lijkt het verstandig de keuze van een Nederlandse benaming voor een bepaald type editie zo mogelijk af te stemmen op de terminologie die in de Duitstalige *Editionswissenschaft* in gebruik is. In de germanistiek komt men nu en dan de term ‘textgeschichtliche Edition’ tegen.¹²² Het gaat daarbij steeds om uitgaven van laat-middeleeuwse prozateksten die een breed gespreide overlevring in vele versies kennen.¹²³ De bedoeling van de editie is dan een beeld te geven van de veranderingen die het werk in zijn opeenvolgende versies heeft ondergaan, zonder dat daarbij wordt gestreefd naar het achterhalen van de oorspronkelijke (auteurs)versie. De Würzburgse werkgroep onder leiding van Kurt Ruh die zich met het maken van edities van dit type bezighoudt, lijkt thans overigens de voorkeur te geven aan de benaming ‘Überlieferungsgeschichtliche Edition’.¹²⁴ Naar het zich laat aanzien, zijn – ook als men rekening houdt met het internationale wetenschappelijke verkeer – aan het introduceren van de term ‘teksthistorische editie’ geen overwegende bezwaren verbonden. Een teksthistorische editie als de onderhavige uitgave van de *Lancelotcompilatie* kan qua type worden beschouwd als een variant van wat in de Duitse editiewetenschap ‘textgeschichtliche Edition’ wordt genoemd: het is een editie die de tekstgeschiedenis documenteert op basis van de enige bronnen die ons hiertoe ter beschikking staan: de gelaagde tekst van de *Lancelotcompilatie*, aangevuld met de tekst van de bewaard gebleven fragmenten van andere handschriften.

Nu hiermee de voornaamste principiële keuzen zijn besproken waarop het ontwerp van deze editie is gebaseerd, moet een reeks praktische beslissingen

¹²⁰ Mathijsen 1995, p. 58.

¹²¹ Mathijsen 1995, p. 23–24.

¹²² Zie bijv. Steer 1985, p. 37–52.

¹²³ Zie bijvoorbeeld Williams-Krapp 1986.

¹²⁴ Zie Grubmüller e.a. 1973, Ruh 1984 en Kirchert 1985.

worden verantwoord die uit de gekozen uitgangspunten voortvloeien. Hieronder zal eerst de constitutie van de leestekst aan de orde komen, daarna de inrichting van het paleografisch/genetische apparaat, en vervolgens de woordverklaring, de toelichting en het register.

De constitutie van de leestekst

Onder 'leestekst' verstaat men, volgens de omschrijving in het handboek *Naar de letter*: 'de tekst van het werk die in de editie gepresenteerd wordt, dus de door de editeur bewerkte basistekst.'¹²⁵ Zoals hierboven is uiteengezet, hebben de editoren besloten in deze editie van de *Lancelotcompilatie* de door de corrector bewerkte tekst aan de leestekst ten grondslag te leggen. Dit besluit impliceert dat bij verzen waarin de corrector geen aanleiding heeft gevonden om in te grijpen, de door de kopiist geschreven tekst de basis voor de leestekst vormt. Maar overal waar de corrector tekst van de kopiist heeft gewijzigd, is het de versie van de corrector die in de leestekst wordt gepresenteerd, terwijl in zulke gevallen in het paleografisch/genetische apparaat wordt getoond op welke wijze de versie van de kopiist door de corrector is gewijzigd.

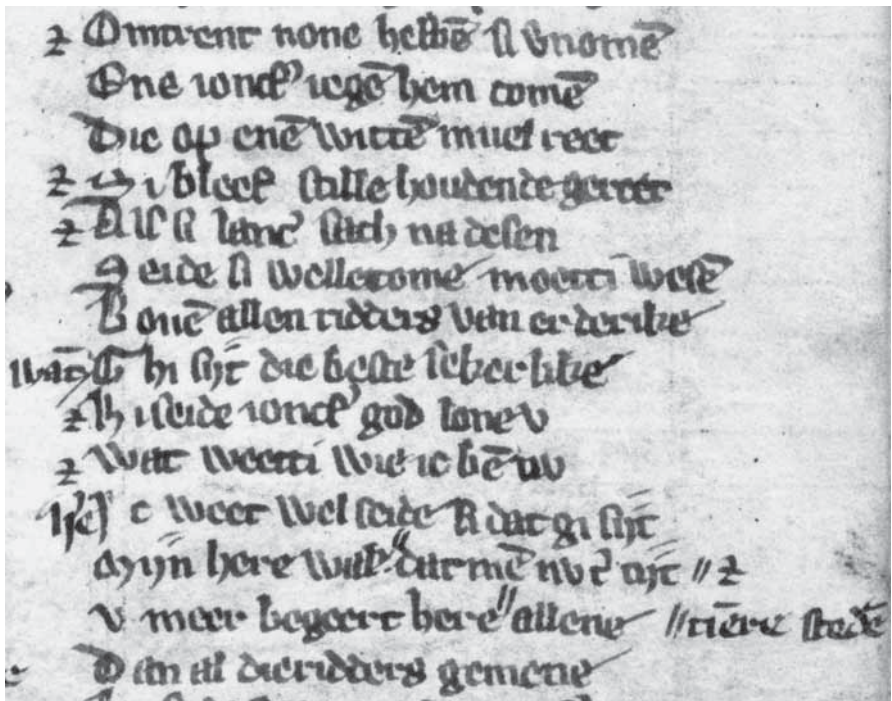
De marginale toevoegingen van de corrector

De corrector heeft zich niet beperkt tot het aanbrengen van verbeteringen, hij heeft de tekst ook bewerkt ten behoeve van de voordracht. Hij doet dit door, meestal in de linkermarge vóór het vers, maar soms ook bij syntactische grenzen binnen het vers, woorden als 'ende', 'want', of 'mer' toe te voegen, of aanduidingen van aangesproken personen als 'here' of 'vrouwe'.¹²⁶ De keuze voor de versie van de corrector als basis voor de leestekst brengt mee dat deze toevoegingen in de leestekst moeten worden opgenomen. Maar daarmee is nog niet gezegd dat zij daar als integraal deel van de tekst in de verzen zouden moeten worden geïncorporeerd. Integendeel: er zijn goede gronden om de marginale toevoegingen ten behoeve van de voordracht in de leestekst, evenals in het handschrift, als 'paratekst' naast de hoofdtekst in de linkermarge op te nemen. Een voorbeeld kan verduidelijken waarom deze laatste handelwijze de voorkeur verdient. In de hieronder gereproduceerde passage uit de benedenhelft van kolom c op folio 4 verso wordt verteld hoe Lanceloet, die krachtens een haar vroeger gedane toezegging een oude dame begeleidt, een jonkvrouwe op een muilnier tegenkomt.

Zoals men ziet, heeft de corrector voor de verzen 1437, 1440, 1441, 1445, 1446 het symbool voor *ende* geplaatst; voor vers 1444 heeft hij het woord *want* toegevoegd en voor vers 1447 het woord *here*. Zou men aan deze toevoegingen van de corrector in de linkermarge dezelfde status toekennen als aan zijn correcties, en ze derhalve in de verzen incorporeren, dan zou de

¹²⁵ Mathijsen 1995, p. 44.

¹²⁶ De door de corrector toegevoegde interpunctietekens komen hierna ter sprake.

Afbeelding 1. Reproductie van vs. 1437-1450 (vergroot).

leestekst, na het aanbrengen van enkele editoriale ingrepen (waaronder de toevoeging van een moderne interpunctie), er als volgt uit kunnen zien:

- Ende omtrent none hebben si vernomen
 Ene joncfrouwe jegen hem comen,
 Die op enen witten muel reet.
 1440 Ende si bleef stille houdende gereet.
 Ende als si *Lancelote* sach na desen,
 Seide si: 'Wellecome moetti wesen
 Boven allen ridders van erderike,
 1444 Want ghi sijt die beste sekerlike.'
 Ende hi seide: 'Joncfrouwe, God lone u.
 Ende wat weetti wie ic bem nu?'
 'Here, ic weet wel,' seide si, 'dat gi sijt
 1448 Mijn here *Walewein* ende dat men nu ter tijt¹²⁷
 U meer begeert, here, tienre steden allene
 Dan al die ridders gemene.'

¹²⁷ De naam *Walewein* in plaats van *Lanceloet* is hierboven reeds ter sprake gebracht (p. 24). Vgl ook de toelichting bij vs. 1448.

Zou men de marginale toevoegingen van de corrector op deze wijze editoren, dan zouden ze de lezer waarschijnlijk nauwelijks opvallen. Pas bij raadpleging van het paleografisch/genetische commentaar (of bij vergelijking met de editie-Jonckbloet) zou hij zich mogelijk gaan afvragen waarom de corrector zoveel verzen heeft aangelengd met op het oog overbodige woorden. Anders gezegd: bij deze editiewijze worden de toevoegingen als loutere uitbreidingen van de tekst geïnterpreteerd, waarvan de functie niet duidelijk wordt. En daarmee zou de editie de lezer het zicht op een van de boeiendste aspecten van de *Lancelotcompilatie* onthouden.

Pas als de lezer deze marginale toevoegingen in de editie inderdaad *naast* de verzenkolom voor zich ziet, kan hij geval voor geval beoordelen wat hun functie kan zijn geweest: als structurering van de tekst (vergelijkbaar met onze alinea), als schakels tussen de opeenvolgende handelingsmomenten in het verhaal, als waarschuwingstekens ter voorkoming van verlezing, als indicaties voor het kiezen van de juiste intonatie, als ‘regie-aanwijzingen’ bij de wisseling van spreker in een dialoog, enzovoort. Bij de door ons verkozen presentatiewijze worden de toevoegingen in de linkermarge niet in het vers opgenomen, maar geëditeerd als marginalia. De betrokken passage komt er dan als volgt uit te zien:

	ende	Omtrent none hebben si vernomen Ene joncfrouwe jegen hem comen, Die op enen witten muel reet.
1440	ende	Si bleef stille houdende gereet.
	ende	Als si <i>Lancelote</i> sach na desen, Seide si: ‘Wellecome moetti wesen Boven allen ridders van erderike;
1444	want	Ghi sijt die beste sekerlike.’
	ende	Hi seide: ‘Joncfrouwe, God lone u.
	ende	Wat weetti wie ic bem nu?’
	here	‘Ic weet wel,’ seide si, ‘dat gi sijt
1448		Mijn here Walewein ende dat men nu ter tijt U meer begeert, here, tienre steden allene Dan al die ridders gemene.’

Doordat de marginalia van de corrector in een aparte kolom zijn opgenomen, krijgen zij als ‘paratekst’ een aparte status, waarbij met opzet in het midden wordt gelaten of zij uitsluitend fungeerden als visuele signalen voor de voordrager (met andere woorden als een soort interpunctiesysteem), dan wel bedoeld waren om te worden uitgesproken. Bij de huidige stand van onze kennis lijkt het tweede waarschijnlijker dan het eerste,¹²⁸ maar een afdoend bewijs ligt nog niet ter tafel. Om die reden is ook besloten om de marginalia bij dialogen en andere passages in de directe rede buiten de aanhalingstekens te houden en ook wat hoofdlettergebruik en interpunctie be-

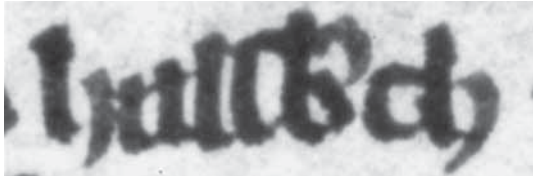
¹²⁸ Zie Gerritsen 1992.

treft niet in de zin op te nemen. Alleen marginale toevoegingen die grammaticaal onontbeerlijk zijn, zijn in het vers opgenomen.

De corrector heeft de tekst niet alleen met behulp van toegevoegde woorden met het oog op de voordracht gestructureerd, maar ook door middel van toegevoegde interpunctietekens. Gewoonlijk valt zijn interpunctie op grond van vorm en inktkleur goed te onderscheiden van de (veel schaarsere) interpunctietekens die door de kopiïsten zijn aangebracht, maar er zijn toch ook talrijke twijfelgevallen. Ons besluit de leestekst van een moderne interpunctie te voorzien bracht met zich mee dat de door de corrector aangebrachte interpunctietekens binnen het vers, evenals die van de kopiïsten, geval voor geval in het paleografisch/genetische apparaat worden vermeld en beschreven. De marginale interpunctietekens zijn in de aparte kolom vóór het tekstblok opgenomen.

Translitteratie

De kopiïsten en de corrector hebben gebruik gemaakt van het schriftsysteem dat in hun tijd gangbaar was. Aangezien het twintigste-eeuwse schriftsysteem rechtstreeks van het middeleeuwse is afgeleid, laten de meeste middeleeuwse grafemen zich in de editie zonder problemen herleiden tot hun moderne equivalenten. Zo lijdt het geen twijfel dat het eerste teken in de hier gereproduceerde grafie als een *h* moet worden geïnterpreteerd en in de editie kan worden getranslittereerd met de moderne drukletter *h*.

Afbeelding 2 Reproductie 'halsb'ch': fol. 4Vb, midden (vergroot).

Het schriftsysteem van kopiïsten en corrector kent echter een aantal elementen waarbij niet gesproken kan worden van een één-op-één-relatie tussen middeleeuwse en moderne grafemen. Dit is bijvoorbeeld het geval bij de zogenaamde allografemen, schrifttekens die afhankelijk van hun positie in het geschreven woord systematisch verschillende vormen vertonen.¹²⁹ Zo is het vierde teken in de hierboven gereproduceerde grafie een zogenoemde 'lange *s*'. Deze vorm treft men in de regel binnen het woord (of de grafie) aan, terwijl aan het eind van een grafie meestal een 'eind-*s*' in de vorm van een krakeling wordt gebruikt. Deze twee vormen zijn als elkaars allografe-

¹²⁹ Zie voor het begrip allografeem Gerritsen 1987 (p. 76) en Gerritsen 1969 (p. 43-46) en vergelijk ook Hellinga 1953.

men te beschouwen. Ook de *r* heeft in dit middeleeuwse schrift twee verschijningsvormen: na een ‘ronde’ letter (*v*, *b*, *o* en *p*) wordt een ‘ronde *r*’ (in vorm gelijkend op het cijfer 2) gebruikt, overal elders de ‘stok-*r*’. In overeenstemming met de gewoonte hebben wij alle *s*- en *r*-vormen met de moderne tekens *s*, respectievelijk *r* getranslitteerd.

Ook *u/v* en *i/j* zijn in het middeleeuwse schriftsysteem allografemen, maar hier is de zaak iets ingewikkelder doordat elk van deze paren zich in later tijd heeft gesplitst in twee afzonderlijke grafemen. In het schrift van de kopiisten en de corrector wordt in de meeste posities, zowel voor de klinker als voor de medeklinker, de *u* gebruikt; aan het begin van een woord vindt men echter vrijwel steeds een *v*. De *v* wordt ook gebruikt in het voornaamwoord *u*, bij het Romeinse cijfer voor 5 en – om verlezing tot *mi* te voorkomen – in het woord *mv*. Wat het allografemenpaar *i/j* betreft, kan de distributie in het handschrift als volgt worden beschreven: in de regel vindt men overal de *i*; de *j* wordt slechts gebruikt in enkele posities: na een *i* (de dubbele *ii* wordt vrijwel altijd geschreven als *ij*) en als kapitaal *J* aan het begin van een vers. De corrector gebruikt de *j* in het woord *ja*. In de editie is het gebruik van *u/v* en *i/j* aan de moderne spellingconventies aangepast. Ook waar de kopiist bij uitzondering *ii* in plaats van *ij* heeft geschreven, is zijn grafie met *ij* getranslitteerd.

Abbreviaturen

Zoals bij de beschrijving van het handschrift wordt uiteengezet (zie p. 63–64) hebben de kopiisten veelvuldig gebruik gemaakt van afkortingstekens. Ook de corrector, die voor zijn verbeteringen vaak zeer weinig ruimte ter beschikking had, heeft veel woorden afgekort, waarbij hij soms zijn toevlucht moest nemen tot tamelijk drastische verkortingen, zoals in een grafie als *rd.* voor *ridder*. In de leestekst zijn de abbreviaturen overal opgelost, al dan niet met cursivering van de aangevulde letters. Hierbij zijn de volgende vuistregels gehanteerd:

- (a) als de oplossing van een afkorting zeker is, zijn de aangevulde letters niet gecursiveerd;
- (b) als een afkorting op meer dan één wijze kan worden opgelost, is steeds gekozen voor de vorm die in het werk van de betrokken kopiist het vaakst voluit geschreven voorkomt. Als deze kopiist in meer dan 75 procent van de gevallen voor een bepaalde voluit geschreven vorm blijkt te kiezen, is deze vorm in de editie niet gecursiveerd; wordt de grenswaarde van 75 procent niet bereikt, dan wordt de oplossing van de afkorting in de editie door cursieve druk gemarkeerd. In rijmpositie prevaleert – in afwijking van de zojuist geformuleerde regel – de oplossing die een zuiver rijm oplevert; de aangevulde letters worden gecursiveerd wanneer de oplossing van de afkorting afwijkt van de vaakst voluit geschreven vorm of wanneer die vorm al cursief werd weergegeven;
- (c) bij de corrector is het totale tekstbestand veel geringer van omvang, met als gevolg dat voluit geschreven vormen zeldzaam zijn. In de leestekst is daarom vaker dan in het werk van de kopiisten cursivering toegepast als

aanduiding dat de oplossing niet geheel zeker is, in het bijzonder in gevallen waar in beginsel meer dan één oplossing van een afkorting mogelijk is.

Cijfers en getallen

De kopiisten en de corrector bedienen zich van Romeinse cijfers, die gewoonlijk tussen twee punten worden geplaatst. In de leestekst worden de Romeinse cijfers gehandhaafd, in gekapitaliseerde vorm en met weglating van de punten. Het ontbreken van een punt voor en/of na een getal wordt in het paleografisch/genetische apparaat gesignaleerd. Middeleeuwse scribenten vormen Romeinse cijfers soms anders dan thans gebruikelijk is (bijvoorbeeld: *.iiij.* tegenover de huidige schrijfwijze *IV*). In dergelijke gevallen hebben wij het getal volgens de moderne conventies weergegeven. Zeer grote getallen, zoals 100.000 en hoger, worden thans vrijwel nooit in Romeinse cijfers geschreven; om die reden is in dergelijke gevallen aansluiting gezocht bij de vorm in het handschrift.

Een enkele maal gebruiken de kopiisten en de corrector de vorm *.i.* ter aanduiding van een (verbogen of onverbogen) vorm van het onbepaald lidwoord *een*. Deze schrijfwijze is in de editie niet als getal (weergave van een telwoord) geïnterpreteerd, maar als een afkorting van het lidwoord; in de leestekst wordt de oplossing derhalve in letters geschreven en gecursiveerd.

Woordscheiding

De woordscheiding in het handschrift is in beginsel in de editie gehandhaafd. Slechts in gevallen waar een door een kopiist of de corrector aangebrachte woordscheiding sterk afwijkt van wat in het Middelnederlands gebruikelijk lijkt en aanleiding zou kunnen geven tot misverstand, hebben de editoren het tekstbeeld genormaliseerd. Dergelijke editoriale afwijkingen van de woordscheiding in het handschrift worden steeds in het paleografisch/genetische apparaat vermeld.

Onduidelijke en onleesbare letters

Bij plaatsen in het handschrift waar tekst door beschadiging onduidelijk of onleesbaar is geworden, hebben de editoren de betrokken letters in de leestekst indien mogelijk aangevuld, in cursieve druk als de juistheid van de restitutie niet boven twijfel verheven leek. Zijn in het handschrift letters weggevallen, terwijl wèl vaststelbaar is om hoeveel letters het gaat, dan worden in de leestekst tussen ronde haken evenveel punten geplaatst als er letters verdwenen zijn. Kan ook het aantal weggevallen letters niet meer worden bepaald, dan zijn in de leestekst tussen ronde haken een of meer liggende streepjes geplaatst; elk streepje geeft aan dat naar het oordeel van de editor drie à vier lettertekens (inclusief spaties) zijn weggevallen. Elke onduidelijke of onleesbare plaats en elke verdwijning van tekst wordt in het paleografisch/genetische apparaat en in de woordverklaring van commentaar voorzien.

Interpunctie

Zoals in het voorafgaande al herhaaldelijk ter sprake is gekomen, is de leestekst voorzien van een moderne interpunctie. Hieronder moeten niet alleen de leestekens worden begrepen, maar ook de conventie om het begin van een zin met een hoofdletter te markeren. Zelfs het kapitaliseren van namen (eigennamen, geografische namen en aanduidingen van de goddelijke personen) zou als een vorm van interpunctie kunnen worden beschouwd. Het aanbrengen van een moderne interpunctie impliceert soms dat er een keus moet worden gemaakt tussen twee of meer plausibele interpretaties van de tekst in het handschrift. In dergelijke gevallen wordt bij de woordverklaring aan de voet van de bladzijde op alternatieve interpretatiemogelijkheden gewezen.

De interpunctietekens in het handschrift, zowel die van de kopiist als die van de corrector, zijn geval voor geval vermeld in het paleografisch/genetische apparaat. De interpunctietekens die afwijken van het huidige gebruik, namelijk de drie punten boven elkaar en de *punctus elevatus*, zijn in het apparaat weergegeven als : respectievelijk :

Tekstgeleding

De tekst in het handschrift is verdeeld in hoofdstukken, die beginnen met een initiaal. Initialen ter hoogte van twee, drie of vier versregels worden in de editie weergegeven door vette letters van gelijke hoogte; initialen van meer dan vier regels hoog krijgen om typografische redenen in de leestekst een hoogte van vier tekstregels. De werkelijke hoogte van een initiaal wordt steeds in het paleografisch/genetische apparaat vermeld.

De kapittelschrijft (of hoofdstuktitels) uit het handschrift worden in de leestekst opgenomen in de tekstkolom, door witregels gescheiden van de voorafgaande en volgende tekst. Zij zijn niet meegeteld in de versnummering.

De paragraaftekens, die een hoofdstuk in kleinere eenheden verdelen, zijn in de marge van de leestekst weergegeven met een moderne variant van dit teken.

In het handschrift begint vrijwel elk vers met een kapitaal, die gewoonlijk door rubricatie nog een extra visueel accent krijgt. In de leestekst zijn deze beginletters door hoofdletters weergegeven.

Emendaties

Evidente verschrijvingen worden in de leestekst gecorrigeerd, waarbij de foutieve lezing van het handschrift steeds in het paleografisch/genetische apparaat wordt vermeld. Fouten die niet als onbetwijfelbare verschrijvingen kunnen worden aangemerkt, zijn ongewijzigd in de leestekst opgenomen; bij de woordverklaring vindt men dan een bespreking van de fout en indien mogelijk een suggestie omtrent een juistere lezing.

Versnummering en foliumaanduiding

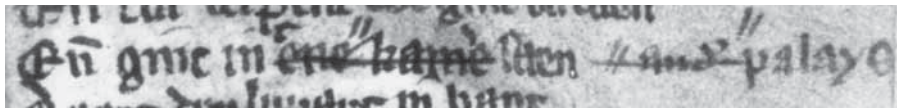
In de linkermarge van de leestekst zijn de verzen per deel van de cyclus ge-

nummerd; om de vier verzen wordt het versnummer vermeld. Waar in het handschrift een nieuwe kolom begint, wordt in de rechtermarge het folio-nummer, met vermelding van R (= recto) of V (= verso) en de kolom (a, b of c) opgegeven. In de rechtermarge zijn eveneens de versnummers van de editie-Jonckbloet opgenomen.

Het paleografisch/genetische apparaat

Het paleografisch/genetische apparaat, dat onder de leestekst is opgenomen en met P/G wordt aangeduid, wil de lezer inlichten over de wijze waarop de tekst in het handschrift zich aan de beschouwer voordoet, en over de opeenvolgende fasen waarin de tekst tot stand is gekomen. Paleografische informatie wordt in het algemeen verstrekt in de vorm van aantekeningen; gegevens over de tekstgenese worden gepresenteerd in de vorm van een geformaliseerd synoptisch apparaat waarin men alle wijzigingen die de tekst in de loop van zijn totstandkoming heeft ondergaan, per regel vindt aangegeven.¹³⁰ De eerste regel van het apparaat laat zien wat de kopiïst in eerste aanleg heeft geschreven, terwijl in de volgende regels fase voor fase wordt aangegeven wat naderhand is gewijzigd en op welke wijze dit is gebeurd.

Inrichting en gebruiksmogelijkheden van het genetische apparaat laten zich het best aan het hand van een tweetal voorbeelden verduidelijken. Het eerste voorbeeld toont de genese van vers 4188:

In het apparaat wordt de genese aldus zichtbaar gemaakt:

4188	KOP	Ende ginc in	ene	kamere saen
	COR		/ene →ander→	kamere/
	COR	in<t>		→palays→

De eerste regel geeft na de afkorting KOP (= kopiïst) in diplomatisch afschrift de lezing van de kopiïst weer. In afwijking van de presentatie in de leestekst is hier de oplossing van alle abbreviaturen gecursiveerd.

De tweede regel laat, na de aanduiding COR (= corrector), zien dat de corrector in eerste instantie het woord ‘ander’ heeft toegevoegd. De pijltjes tonen dat hij dit woord achter het vers heeft geschreven, waarbij hij door mid-

¹³⁰ Doel en mogelijkheden van het synoptische apparaat worden beknopt beschreven in Dorleijn 1984 (deel 1, p. 40-41). Zie ook de daar genoemde literatuur en vergelijk thans ook Mathijssen 1995, p. 316-21. Een uitvoerig overzicht van de verschillende typen apparaten vindt men in het hoofdstuk ‘Von den textkritischen und genetischen Apparaten’ in Scheibe e.a. 1988, p. 85-159.

del van een verwijsteken de plaats heeft aangegeven waar het woord in het vers ingevoegd moest worden. De door schuine strepen omsloten woorden zullen in het hieropvolgende stadium van de tekstgenese worden doorgehaald. De derde regel toont dat de corrector in tweede instantie zijn oorspronkelijke ingreep ongedaan heeft gemaakt, omdat hij bij nader inzien de voorkeur gaf aan een andere variant: ‘in ene ander kamere’ wordt ‘int palays’. Uit de tekens ter weerszijden van de *t* blijkt dat de letter boven het vers is toegevoegd; uit de schuine strepen in de voorafgaande regel blijkt dat de verwijdering van ‘ene ander kamere’ is gebeurd door doorhaling, terwijl uit de pijltjes aan weerszijden van ‘palays’ kan worden afgeleid dat dit woord in de rechtermarge van de tekstkolom is toegevoegd, waarbij een verwijsteken de beoogde plaats binnen het vers markeert.

Het tweede voorbeeld toont hoe twijfel aan de toeschrijving van een interpunctieteken in het apparaat kan worden gevisualiseerd. Lanceloet maakt zich zorgen over een ridder met wie hij in een tweegevecht heeft gestreden:

283	KOP	Die gewont es	ocht	genesen	mach
	KOP,COR		<.>		
	COR			<hi>	

Bij bestudering van het handschrift laat zich niet met zekerheid vaststellen of de punt achter het derde woord van de kopiist dan wel van de corrector afkomstig is. Dit wordt uitgedrukt door KOP,COR in de tweede regel van het apparaat, waarna de tekencombinatie <.> laat zien dat er tussen het derde en het vierde woord op de regel een punt is aangebracht. De derde regel toont dat de corrector na ‘ocht’ het woord ‘hi’ boven het vers heeft toegevoegd. De notatiewijze KOP,COR geeft aan dat observatie van de tekens in het handschrift twee interpretaties toelaat, al naar gelang de punt aan de kopiist of aan de corrector wordt toegeschreven. In het eerste geval bevatten de eerste en de tweede regel van het apparaat samen de lezing van de kopiist: ‘Die gewont es. ocht genesen mach’, waarna de derde regel de aanvulling van de corrector registreert. In het tweede geval geeft de eerste regel de lezing van de kopiist ‘Die gewont es ocht genesen mach’, terwijl de tweede en de derde regel, samengenomen, aanduiden dat de corrector de punt en het woord ‘hi’ heeft toegevoegd.

Op de zojuist beschreven wijze zijn in het paleografisch/genetische apparaat alle verzen opgenomen waarin

- (a) correcties voorkomen die door de kopiist zelf tijdens het afschrijven zijn aangebracht (waarvoor in de Duitse editiewetenschap de term ‘Sofortkorrektur’ wordt gebruikt);
 - (b) wijzigingen en toevoegingen van de corrector voorkomen, echter met uitzondering van de verzen die door de corrector uitsluitend zijn voorzien van een toegevoegd woord in de linkermarge;
 - (c) door de kopiist en/of door de corrector interpunctietekens zijn geplaatst.
- Bij het weergeven van het tekstbeeld van het handschrift is gebruik gemaakt van de volgende aanduidingen en diakritische tekens:

- KOP De regel voorafgegaan door deze aanduiding maakt deel uit van de redactie van de *kopiist*.
- COR De regel voorafgegaan door deze aanduiding vermeldt interpunctie, aanvullingen en wijzigingen afkomstig van de *corrector*.
- KOP,COR De regel voorafgegaan door deze aanduiding vermeldt interpunctie, ingrepen en/of wijzigingen waarvan het niet duidelijk is of deze aangebracht zijn *door de kopiist of door de corrector*.
- KOP,(COR) Van de ingrepen, wijzigingen en interpunctie in de door deze aanduiding voorafgegane regel is het niet zonder meer duidelijk of zij aangebracht zijn door de kopiist of door de corrector. De editeur acht het echter het *meest waarschijnlijk* dat de *kopiist* de in deze regel vermelde informatie heeft aangebracht.
- (KOP),COR Van de ingrepen, wijzigingen en interpunctie in de door deze aanduiding voorafgegane regel is het niet zonder meer duidelijk of zij aangebracht zijn door de kopiist of door de corrector. De editeur acht het echter het *meest waarschijnlijk* dat de *corrector* de in deze regel vermelde informatie heeft aangebracht.
- (...) (- -) Zowel in het apparaat als in de leestekst omsluiten ronde haken plaatsen in het handschrift met *onleesbare of weggevallen letters of woorden*. Kan het aantal weggevallen/onleesbare letters (inclusief spaties) gereconstrueerd worden, dan wordt per letter tussen de ronde haken een punt geplaatst. Kan het aantal weggevallen of onleesbare letters niet meer gereconstrueerd worden, dan wordt de omvang van het weggevallen deel bij benadering door middel van liggende streepjes tussen de ronde haken aangegeven: elk liggend streepje staat voor drie à vier lettertekens, inclusief de spaties.
- | | Tekst tussen verticale strepen wordt in de loop van de tekstgenese *geëxpungeerd* en eventueel door nieuwe tekst vervangen. Het tekststadium waarin deze expungering plaatsvindt, is in de desbetreffende regel van het apparaat weergegeven: hier wordt de nieuw toegevoegde tekst vermeld of er staat, als de geëxpungeerde tekst niet door nieuwe wordt vervangen, een liggend streepje.
- / / Tekst tussen schuine strepen wordt in de loop van de tekstgenese *doorgestreept* en eventueel door nieuwe tekst vervangen. Het tekststadium waarin deze doorhaling plaatsvindt, is in de desbetreffende regel van het apparaat weergegeven: hier wordt de nieuw toegevoegde tekst vermeld of er staat, als de doorgestreepte tekst niet door nieuwe wordt vervangen, een liggend streepje.

- [] Tekst tussen vierkante haken wordt in de loop van de tekstgenese *geëxpungeerd en tevens doorgestreept* en eventueel door nieuwe tekst vervangen. Het tekststadium waarin deze ingreep plaatsvindt, is in de desbetreffende regel van het apparaat weergegeven: hier wordt de nieuw toegevoegde tekst vermeld of er staat, als de weggehaalde tekst niet door nieuwe wordt vervangen, een liggend streepje.
- { } Tekst tussen accoladen wordt in de loop van de tekstgenese *geradeerd* en eventueel door nieuwe tekst vervangen. Het tekststadium waarin deze ingreep plaatsvindt, is in de desbetreffende regel van het apparaat weergegeven: hier wordt de nieuw toegevoegde tekst vermeld of er staat, als de weggehaalde tekst niet door nieuwe wordt vervangen, een liggend streepje.
- ÷ ÷ Tekst tussen deze symbolen komt in de loop van de tekstgenese te vervallen doordat andere tekst *eroverheen geschreven* wordt. Het tekststadium waarin deze ingreep plaatsvindt is in de desbetreffende regel van het apparaat weergegeven: hier wordt de gewijzigde tekst vermeld.
- < > Tekst tussen deze twee symbolen staat in het handschrift *op de versregel*.
- « » Tekst tussen deze twee symbolen is in het handschrift geplaatst *boven de versregel*.
- ≪ ≫ Tekst tussen deze twee symbolen is in het handschrift geplaatst *onder de versregel*.
- → Tekst tussen deze twee symbolen is in het handschrift in de *rechtermarge* van de tekstkolom geschreven na een verwijsteken; binnen de versregel geeft eenzelfde teken de plaats aan waar deze tekst toegevoegd dient te worden.
- ← ← Tekst tussen deze twee symbolen is in de *linkermarge* van de tekstkolom geschreven; in het handschrift geeft een verwijsteken de plaats binnen de versregel aan waar deze tekst toegevoegd dient te worden. Veelal is een dergelijke toevoeging bedoeld als eerste woord van de versregel of als voorvoegsel bij het oorspronkelijk opgeschreven eerste woord; dan ontbreekt in het handschrift een verwijsteken. Woorden die in de linkermarge door de corrector zijn toegevoegd als leesaanwijzing worden in het apparaat zonder diakritische tekens in een aparte kolom voor de tekstregel weergegeven.

- ↑ ↑ Tekst tussen deze twee symbolen is *in de bovenmarge van de tekstkolom* geschreven; in de kolom geeft een verwijsteken de plaats aan waar deze tekst toegevoegd dient te worden.
- ↓ ↓ Tekst tussen deze twee symbolen is *in de benedenmarge van de tekstkolom* geschreven; in de kolom geeft een verwijsteken de plaats aan waar deze tekst toegevoegd dient te worden.
- Een liggend streepje markeert het stadium van de tekstgenese waarin een tekstgedeelte is *verwijderd*. De omvang van het tekstdeel en de wijze waarop de verwijdering heeft plaatsgevonden kunnen uit de voorafgaande regel(s) van het apparaat worden afgeleid.

Een beknopte beschrijving van deze aanduidingen en tekens vindt men op het uitvouwblad achterin elk deel van de editie.

Behalve deze geformaliseerde informatie bevat het paleografisch/genetische apparaat toelichtingen op plaatsen waar de tekstgenese ondoorzichtig is, en paleografische gegevens, voor zover deze van belang kunnen zijn voor een juiste interpretatie van de tekst in het handschrift. Hierbij worden ook alle plaatsen vermeld waar de woordscheiding in de leestekst afwijkt van die in het handschrift. Tenslotte worden hier ook evidente verschrijvingen (van de kopiist of de corrector) gesignaleerd, die in de leestekst door de editeurs zijn verbeterd.

Woordverklaring

Onder de leestekst is in een afzonderlijke strook, die aangeduid wordt door de letter W, een woordverklaring opgenomen. Deze wil de gebruiker van de editie, bij wie enige vertrouwdheid met het Middelnederlands van Arturteksten wordt verondersteld, hulp bieden bij de interpretatie van de tekst. In de woordverklaring worden woorden of zinsdelen vertaald en grammaticale constructies toegelicht. Bij het selecteren van de in de woordverklaring toe te lichten woorden, zinsdelen en constructies, is een zekere mate van subjectiviteit onvermijdelijk. In het algemeen zijn in de woordverklaring opgenomen:

- a. woorden en constructies waarvan verondersteld mag worden dat zij niet behoren tot de basiskennis van de gebruiker van de editie;
- b. woorden met verschillende betekenisvarianten, waarbij voor een juist tekstbegrip één van de in het Middelnederlands minder voor de hand liggende betekenissen gekozen moet worden;
- c. ongebruikelijke vormvarianten;
- d. woorden en constructies die op het eerste gezicht overeen lijken te komen met modern Nederlands, maar hiervan in betekenis afwijken;
- e. voorstellen tot emendatie van mogelijk corrupte plaatsen in de tekst;
- f. voorstellen tot een interpunctie die afwijkt van de door de editor in de

leestekst gekozen oplossing en die tot een andere interpretatie van de tekst aanleiding geeft.

Toelichting

Onder de leestekst is in een strook die aangeduid wordt door de letter T, een literair-historische toelichting opgenomen, alsmede een toelichting op de verhouding tussen de Middelnederlandse tekst en de Oudfranse grondtekst. In het algemeen zijn in de toelichting opgenomen:

- a. Arturistische aantekeningen, voor zover deze noodzakelijk zijn voor een juist begrip van de tekst;
- b. verwijzingen binnen het verhaalcomplex, zodat de lezer de voor het tekstbegrip noodzakelijke verbanden kan leggen tussen verschillende, vaak ver uit elkaar gelegen passages van het verhaal;
- c. opmerkingen over verteltechnische aspecten die kenmerkend zijn voor het verhaalcomplex;
- d. toelichtingen op beschreven handelingen, gebruiken, omgangsvormen en objecten, voor zover noodzakelijk voor een adequaat tekstbegrip;
- e. toelichtingen bij plaatsen waar het Middelnederlands inhoudelijk afwijkt van de *Lancelot en prose*, zoals die is uitgegeven in de editie Micha (*M*) en in de editie Sommer (*S*) en zoals die wordt aangetroffen in de redacties van deze tekst die de meeste verwantschap vertonen met (de grondtekst van) de Middelnederlandse vertaling.

Register van personen en geografische namen

Elk deel van de editie van de Middelnederlandse cyclus *Lancelot-Queeste-Arturs doet* bevat een register van personen en geografische namen die in de leestekst voorkomen. Daarin zijn (gecursiveerd) ook de versnummers opgenomen waar de persoon of locatie niet met de naam, maar op een andere wijze wordt aangeduid. Daarenboven zijn bij de personages (gecursiveerd) ook de voornaamste plaatsen opgenomen waar zij deel uitmaken van een groep, zonder expliciete vermelding van de naam. Tenslotte zijn in dit register anonieme personages opgenomen die in meer dan één episode optreden.

De handschriften: beschrijving en reconstructie¹

Zoals aan het begin van het vorige hoofdstuk is opgemerkt, verscheen in 1954 van de hand van M. Draak en W. Gs Hellinga de enige volledige beschrijving van het compilatiehandschrift.² Sinds die tijd zijn de beschrijvingscriteria aangescherpt en beschikken we over nieuwe codicologische bevindingen. In het kader van de nieuwe uitgave van de Middelnederlandse vertaling van de *Lancelot-Queste-Mort Artu* zoals die in de *Lancelotcompilatie* is overgeleverd, wordt daarom hier een nieuwe beschrijving van de codex gegeven, evenals van de fragmenten die tot dezelfde vertaling behoren als de kernteksten *Lanceloet*, *Queeste vanden Grale* en *Arturs doet*.³

Dit hoofdstuk valt in twee gedeelten uiteen. Het eerste gedeelte bevat de beschrijving van de Haagse *Lancelotcompilatie* en de fragmenten (in volgorde van het handelingsverloop zijn dat het Brusselse en het Haagse *Lanceloet*-fragment en het Brusselse *Queeste*-fragment). In het tweede gedeelte komt de genese van de Haagse *Lancelotcompilatie* aan de orde door een interpretatie van de codicologische bevindingen uit het eerste gedeelte. Hierbij wordt eerst ingegaan op het fenomeen ‘lekenscriptorium’, aangezien het handschrift van de compilatie en de *Lanceloet*-fragmenten in de literatuur in verband worden gebracht met andere (literaire) handschriften die alle uit een en hetzelfde scriptorium zouden stammen.⁴

¹ Dit hoofdstuk is geschreven door Jan Willem Klein.

² Gepubliceerd in Draak 1954, p. 32-46.

³ Dat zijn de fragmenten Brussel, K.B., II 115,3, 's-Gravenhage, K.B., 75 H 58 (beide een blad met tekst uit de *Lanceloet*) en Brussel, K.B., IV 636,4 (een reepje met tekst uit de *Queeste*). De fragmenten van *Arturs doet* die recentelijk bekend gemaakt zijn, konden niet meer opgenomen worden (vgl. Croenen en Janssens 1994 en Biemans 1995).

⁴ Draak 1954, p. 45, noot 5.

*De Lancelotcompilatie**Inleiding*

Het handschrift waarin de *Lancelotcompilatie* overgeleverd is, wordt bewaard in de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage onder signatuur 129 A 10. De codex bevat tien Arturromans. Drie teksten vormen de Middelnederlandse vertaling-in-verzen van de Oudfranse prozacyclus *Lancelot-Queste-Mort Artu*, namelijk de *Lanceloet*, de *Queeste vanden Grale* en *Arturs doet*. Van de *Lanceloet* is in de Haagse codex slechts het laatste derde deel bewaard gebleven. Het tweederde deel van de *Lanceloet* dat eraan vooraf gaat, moet in een verloren gegane eerste band gezeten hebben.⁵

Tussen de drie kernteksten van het Haagse handschrift zijn zeven andere teksten geplaatst. Twee daarvan – de *Perchevael* en de *Moriaen* – bevinden zich tussen de *Lanceloet* en de *Queeste vanden Grale*. De overige vijf zijn te vinden tussen de *Queeste* en *Arturs doet*: de *Wrake van Ragisel*, de *Ridder metter vrouwen*, *Walewein ende Keye*, *Lanceloet en het hert met de witte voet* en de aan Jacob van Maerlant toegeschreven *Torec*.

Aan het *Lanceloet*-gedeelte hebben achtereenvolgens vijf kopiïsten (geletterd A t/m E) gewerkt, met dien verstande dat A, C, D en E elkaar opvolgen en dat B hier af en toe met kleine tekstgedeelten invalt. De overige teksten zijn alle volledig door kopiïst B geschreven.

Een zesde persoon, die in de literatuur de corrector wordt genoemd, heeft op een zeker moment de drie kernteksten *Lanceloet*, *Queeste* en (een deel van) *Arturs doet* plus de ingevoegde *Perchevael*-bewerking nagelezen en van vele correcties en leesaanwijzingen voorzien.

Inhoud

De tekst- en handenverdeling kan uit het hiernavolgende schema worden afgelezen. De drie kernteksten zijn in klein kapitaal gezet. De katerngrenzen die samenvallen met een tekstgrens zijn aangegeven door een dubbele horizontale lijn. De tekstovergangen *binnen* een katern zijn aangegeven door middel van een stippellijn. De romeinse cijfers rechts geven het volgnummer aan van het aldaar beginnende katern.⁶

Materiaal

De schriftdrager is perkament, naar de haarinplant te oordelen schaapsperkament, dat in quarto gevouwen is (zie afb. 4).⁷ De kwaliteit van het perkament

⁵ Vgl. hiervoor p. 60 en p. 89.

⁶ Om redenen die later toegelicht worden, is katern XIV in twee stukken (XIVA en XIVb) verdeeld.

⁷ De haarinplant in de oksels en liezen geeft bij goedkoop vervaardigd perkament een

SCHEMA 1

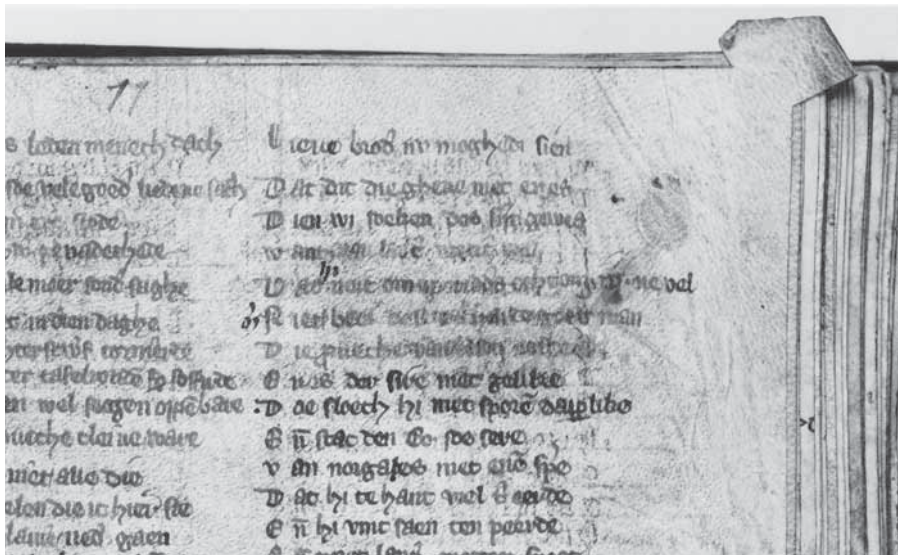
1. 1R-99V	LANCELOET: hand A: 1-47Vc, r. 37; hand B: 47Vc, r. 38 t/m 50R; hand C: 50V t/m 63Rc, r. 41; hand B maakt kol. c af (20 r.); hand C: 63Va, r. 1 t/m r. 39; hand B maakt kol. a af (21 r.); hand C: 63Vb t/m 69Vc; hand D: 70R t/m 87Ra, r. 24; hand B maakt 87R af; hand E: 87V t/m 98V; hand B: de laatste vier r. van f. 98V; vanaf f. 99R: alles door hand B geschreven (tekst <i>Lanceloet</i> breekt met f. 99V af; na f. 99 een lacune in de tekst);	
2. 100R-115Vb	<i>Perchevael</i> ;	<XI>
3. 116R-128Vc ---(126-128	<i>Moriaen</i> ; slot <i>Moriaen</i>)-----	<XIII>
4. 129Rb-158Vc, r. 38 ---(129Rb-135	QUEESTE VANDEN GRALE; begin <i>Queeste vanden Grale</i>)-----	<XIVa>
5. 158Vc, r. 39-166V	<i>Wrake van Ragisel</i> ;	<XIVb>
6. 167R-177V	<i>Ridder metter mouwen</i> ;	<XIX>
7. 178R-187V	<i>Walewein ende Keye</i> ;	<XX>
8. 188R-190Rb	<i>Lanceloet en het hert met de witte voet</i> ;	<XXI>
9. 190Rc-200Vc	<i>Torec</i> ;	<XXIII>
10. 201R-238Rb	ARTURS DOET	

is slecht: er zijn vele (gerepareerde) scheuren en van verscheidene folia is de hoek aan de onderzijde met een stuk perkament opgelapt. Vrij veel ‘dubbelbladen’ zijn samengesteld uit enkelbladen. Diverse van die enkelbladen waren geprepareerd voor gebruik als bifolia in een kleiner formaat handschrift. Even onder het midden van die folia loopt de oorspronkelijke rugvouw met daarlangs aan één kant of aan weerszijden een rij prikken voor de regelliniëring (het kleine formaat handschrift was dus niet alleen in de buitenmarge, maar ook in de binnenmarge geprikt): f. 115, 129, 130, 132, 139, 142, 218, 152, 156, 157, 205, 206, 213, 216, 223, 226.⁸ De meeste van deze bladen zijn bovendien palimpsesten: f. 132, 139, 142, 218, 152, 156, 157, 205, 213, 216, 223, 226.

duidelijk patroon, waaraan het bibliografisch formaat van perkament te bepalen is, zie hierover Gumbert 1993. Bij perkamenten handschriften in quarto is dat patroon in de buitenmarges te zien.

⁸ In deze beschrijving worden de folia geplaatst waar zij horen, maar behouden zij het nummer dat zij volgens de huidige potloodfoliëring in het handschrift hebben. Daarom staat in deze opsomming f. 218 tussen f. 142 en f. 152: door een bindfout is het blad dat na f. 147 hoort als f. 218 in het handschrift gekomen.

Deze folia komen dus daadwerkelijk uit een kleiner formaat handschrift.⁹

Abbeelding 5. Fol. 77R: snij-oortje.

Formaat

Het bladformaat is thans 287 x 199 mm (gemeten op f. 114). De codex is sterk besnoeid; het oorspronkelijke formaat was minstens ca. 320 x 215 mm (blijkens snij-oortjes aan f. 43 en f. 77; zie afb. 5), mogelijk zelfs ca. 335 x 230 mm. Het bibliografisch formaat blijkt quarto te zijn (zie hierboven bij *Materiaal*).

De schrijfspiegel is 248 x 160 mm met een mise-en-page in drie kolommen van 48 mm breed en gewoonlijk gelinieerd voor 60 à 61 regels per kolom.

⁹ Dat handschrift had een mise-en-page van twee kolommen. De onderliggende tekst is Middelnederlands, maar te grondig uitgeradeerd om geïdentificeerd te kunnen worden. Met behulp van een UV-lamp zijn op enkele folia nog (delen van) woorden te lezen, nl. (onder voorbehoud):

– op f. 213R, bovenaan in de binnenmarge: ... mach a(.)ders (met lange s op het wordeinde);

– op f. 216R, in de ondermarge onder kolom a:

... had ver...

... hi...

... ware doet (?)...

...ers doe (?) ...

... die ...

.....

– op f. 223R, in de linker onderhoek: ... ouent ...

... gincker (?) ...

... doene (?) ...

in eerste intercolumnium: ... sine oge[n]

– op f. 226V, halverwege de binnenmarge: ... al u hulpe

Afwijkingen van de normale mise-en-page. F. 92V, 93R en 98V; de laatstgenoemde foliumzijde telt respectievelijk 78, 69 en 63 r./kol. Van f. 99R zijn de eerste en op drie regels na de tweede kolom uitgeradeerd en door minder regels tekst vervangen, waardoor de eerste kolom thans 52 regels telt en de tweede 53. F. 115 wijkt sterk af van de normale mise-en-page: dit folium heeft twee kolommen per pagina en telt 43 r./kol. op het recto en 44 en 45 r./kol. op het verso. Katern XVIII (een quaternion: f. 160-166) met het slot van de *Wrake* heeft gemiddeld 63 r./kol., in plaats van het normale aantal van 60 à 61.

Katernen

Het handschrift telt 26 katernen. Er zijn thans in totaal 241 folia. De foliëring is modern, maar loopt – wegens foliëringfouten – van 1-238: de folia 20 en 70 zijn tweemaal geteld en het blad na 160 was aanvankelijk overgeslagen. Hier wordt het tweede blad van deze folia respectievelijk 20a, 70a en 160a genoemd.¹⁰

Bindfouten. Ten gevolge van een bindfout zijn f. 116 en 117, die de eerste twee folia van katern XIII behoren te zijn, in de volgorde 117-116 achteraan katern XII meegebonden. Het enkelblad dat na 147 hoort, is als f. 218 in de codex terecht gekomen. Het enkelblad 133 is achterstevoren, verso vóór recto, gebonden. De katernen XXIV (f. 211-219) en XXV (f. 220-230) dienen verwisseld te worden. Bovendien is f. 230 niet het laatste blad van het huidige katern XXV, maar het eerste blad van het huidige katern XXIV en moet dus vóór f. 211 gedacht worden. Deze bindfouten zijn in onderstaand schema van de katernenbouw gecorrigeerd.

Katernenbouw. De meeste katernen zijn quinionen met een regelmatige afwisseling van haar- en vleeszijde, waarbij zich de vleeszijde aan de buitenkant van de katernen bevindt. De drie kernteksten zijn in het schema door middel van klein kapitaal aangegeven. Daar waar een tekstovergang samenvalt met een katerngrens is dat aangegeven door middel van een dubbele lijn. In het geval de tekstgrens *binnen* een katern valt, dus niet samenvalt met een katerngrens, wordt dit aangegeven door een onderbroken lijn. (Hoewel in het geval van *Walewein ende Keye* en *Lanceloet en het hert met de witte voet* de tekstgrens samenvalt met een katerngrens is hier geen dubbele ononderbroken lijn getrokken, maar een dubbele onderbroken lijn: de katernen xx t/m xxii vormen, zo zal blijken, één 'codicologische eenheid'.¹¹) De symboliek van de tekeningen is op pagina 59 verklaard.

¹⁰ De potloodfoliëring in het handschrift telt namelijk ook: 20, 20a, 70, 70a en 160, 160a. Draak 1954 spreekt daarentegen van 20a, 20b, 70a, 70b en 160a, 160b. Ik wijs erop dat door mij gebruik wordt gemaakt van de foliëring *zoals die in het handschrift staat*.

¹¹ Zie p. 77-78.

SCHEMA 2

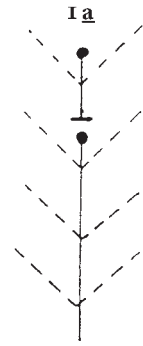
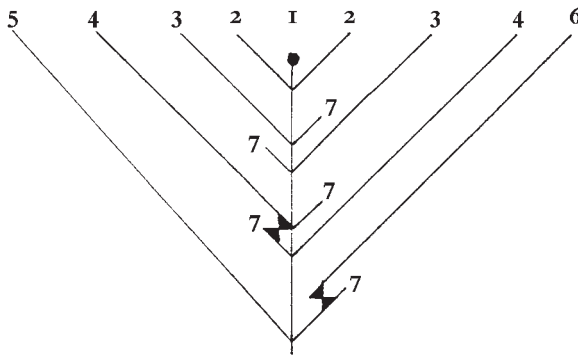
<LANCEOET>		
I	1-10	quinio
II	11-20	quinio; f. 14 enkelblad met kim, f. 17 enkelblad, geplakt op kim van f. 14
III	20a-29	quinio
IV	30-39	quinio
V	40-49	quinio; f. 40 enkelblad met kim, f. 49 enkelblad, geplakt op kim van f. 40; f. 41 enkelblad met kim, f. 48 enkelblad, geplakt op kim van f. 41:
VI	50-59	quinio
VII	60-69	quinio
VIII	70-78	quinio
IX	79-88	quinio
X	89-99	quinio + één blad: f. 99 enkelblad, geplakt op binnenmarge van f. 98V
<Perchevael>		
XI	100-105	ternio; vóór f. 100 mogelijk 1 tot 3 folia verloren met verlies van tekst ¹²
XII	106-115	quinio; het laatste blad (f. 115) vervangen: enkelblad met kim (palimpsest?) in twee kol. van ca. 44 r. F. 106: enkelblad met kim
<Moriaen>		
XIII	116-125	quaternio + twee bladen: f. 116 en f. 117 enkelbladen met kim
XIV	126-135	quinio van enkelbladen met kimmén (behalve f. 131); f. 131 geplakt op kim van f. 130; f. 130 plus f. 131 vormen het binnenste dubbelblad van het katern; dit dubbelblad is d.m.v. een aparte naaigang in het katern ingestoken:
(XIVa	126-128	3 folia met eind Moriaen)
--- [f. 129Rb: QUEESTE]---		
(XIVb	129-135	7 folia met begin Queeste)
XV	136-145	quinio; f. 139 enkelblad met kim, f. 142 enkelblad, geplakt op kim van f. 139
XVI	146-147;	quinio; na f. 147 hoort f. 218 (dat nu ten onrechte in katern XXIV meegebonden is); f. 218 is enkelblad;
	218;	contrablade is f. 152: enkelblad met kim. F. 148: enkelblad, geplakt op kim van f. 151:
	148-154	

¹² Draak 1954, p. 35.

XVII	155-159	gehele katern bestaat uit vier enkelbladen met kimmen plus één enkelblad (f. 158: geplakt op kim van f. 155):
--- [f. 158Vc: Wrake]---		
XVIII	160-166	quaternio; f. 160a: enkelblad, geplakt op kim van f. 165
==<Ridder metter mouwen>==		
XIX	167-177	quinio + één blad: f. 177 enkelblad met kim
==<Walewein ende Keye>==		
XX	178-187	quaternio + 2 bladen: f. 185 en f. 187 enkelbladen met kim
===<Witte voet>===		
XXI	188-197	quinio
--- [f. 190Rc: Torec]---		
XXII	198-200	bifolium + één blad: f. 199 enkelblad, geplakt op binnenmarge van f. 198V
==<ARTURS DOET>==		
XXIII	201-210	quinio; f. 205 enkelblad met kim, f. 206 enkelblad met kim; f. 205 plus f. 206 vormen het binnenste dubbelblad van het katern; dit dubbelblad is d.m.v. een aparte naaigang in het katern ingestoken:
XXV	220-229	quinio; f. 221, f. 223, f. 226, f. 228 enkelbladen met kim: ¹³
XXIV	230; 211-217; 219	quinio min één blad (nà f. 219). F. 230, 213, 216 zijn enkelbladen met kim (f. 218 hoort nà f. 147 in katern XVI). ¹⁴ Het laatste blad van dit katern (het contrablade van f. 230) is verloren:
XXVI	231-238	quaternio; f. 233 enkelblad, vastgeplakt op kim van f. 236

¹³ Thans zit f. 230 verkeerdelijk met een kim vastgeplakt aan f. 220; zie volgende katern.

¹⁴ De kim van f. 218 zit tussen f. 211 en f. 212.

- I bindgaren
 Ia extra naaigang
 2 dubbelblad
 3 dubbelblad gevormd door twee kimbladen
 4 dubbelblad gevormd door twee vastgeplakte kimbladen
 5 en 6 dubbelblad gevormd door een enkelblad (6), vastgeplakt op een kimblad (5)
 7 kim, al of niet vastgeplakt \blacktriangle

Er zijn geen volledig lege bladen. Opmerkelijk is, dat de eerste kolom van f. 129R onbeschreven is gebleven: de *Moriaen* eindigt op f. 128Vc, r. 24 (de rest van de kolom is leeg op het woord 'Amen' na, dat enkele regels lager geschreven staat); de *Queeste vanden Grale* begint bovenaan f. 129Rb.

Het buitenste dubbelblad van het laatste katern is zodanig uit de huid gesneden dat het laatste blad van de codex (f. 238) onregelmatig van vorm is: de rand van het vel loopt van onder kolom a schuin omhoog naar de rechterbovenhoek. De tekst eindigt ongeveer halverwege f. 238Rb. Het verso van dit laatste blad was onbeschreven. Thans is daar een modern perkamenten schutblad tegenaan geplakt.

Signatures. Bij de drie kernteksten, *Lanceloet*, *Queeste* en *Arturs doet* zijn soms – heel vaag – sporen van signatures te zien; elke tekst heeft een eigen serie. Ook de *Ridder metter mouwen* heeft een (eigen) signatuur. De signatures zijn in (grijze) stift geschreven; de enig zichtbare signatuur van de *Ridder metter mouwen* is daarentegen met roodbruin schrijvende stift aangebracht.

- *Lanceloet*: f. 34R: diijj.
- *Queeste*: f. 137R: bi (?); f. 138R: bij; f. 139R: bijj; f. 140R: biijj; f. 146R: c; f. 147R: cj; f. 218R: cij; f. 149R [cii]ij; f. 156R: d (?).
- *Arturs doet*: f. 212R: c[j] (?)
- *Ridder metter mouwen*: f. 171R: aiijj.

Uit de bewaarde signatures laat zich afleiden welk signaturensysteem toegepast is: het eerste dubbelblad van het katern krijgt uitsluitend een letter en de vier daaropvolgende dubbelbladen krijgen de letter plus een volgnummer, beginnend met i en eindigend met iijj. Kortom, de vijf eerste bladen

van de codex worden a, aj, aij, aiiij en aiiij genoemd. Dit systeem, waarbij het eerste blad van het katern wel geletterd is, maar niet genummerd, is ongebruikelijk.¹⁵

Dat verschillende teksten in het handschrift een eigen serie katernsignaturen hebben, wijst erop dat de gehele codex niet één 'codicologische eenheid' vormt, maar dat die opgebouwd is uit kleinere, aparte 'codicologische eenheden'.¹⁶ Die afzonderlijke codicologische eenheden vormen samen de *Lancelotcompilatie*.

Gebleken is dat het vierde katern van de Haagse codex katern d is (f. 34R heeft signatuur diiiij). Hieruit volgt automatisch dat het eerste katern van de *Lancelotcompilatie* katern a moet zijn. Daardoor weten we dat het tekstuele punt waarop in het Haagse handschrift de *Lanceloet* begint, van te voren bepaald was. Dit beginpunt ligt, ten opzichte van de gebruikelijke tweedeling van de Oudfranse handschriften, ruim 5500 regels eerder.¹⁷ Met andere woorden, het kan niet anders of deze nieuwe verhaalinzet is opzettelijk zo gekozen.

Custoden. Er zijn hier en daar (restanten van) custoden, nl. op f. 49V, 78V; 99V (deze wordt nergens beantwoord, omdat het erop volgende folium verloren gegaan is); 145V en mogelijk 210V.

Verzentellingen. Er zijn in de tweede helft van de codex in de ondermarge van de laatste pagina van enkele katernen (restanten van) verzentellingen bewaard gebleven: f. 135V; f. 145V; f. 154V; f. 166V; f. 210V; f. 229V. Die op f. 145V en 154V zijn ongeschonden en luiden respectievelijk 3600 en 3660. De verzentelling op f. 135V is (met moeite) te reconstrueren als 3320; die op f. 229V is te reconstrueren als 3600. De overige zijn niet meer te herstellen. Deze tellingen geven het aantal verzen in het katern. De bedoeling van de verzentellingen is vooralsnog onbekend.

Prikking en liniëring

Zowel de horizontale als de verticale liniëring is in stift. Het linieerinstrument is doorgaans van de soort die een vrij dikke, krijtachtige streep trekt, variërend van grijs naar (rood)bruin. Lieftinck heeft dit liniëringmateriaal 'bruinkool' genoemd (wat het overigens waarschijnlijk niet

¹⁵ Ook hs. Leiden, U.B., BPL 14E (Velthem, *Spiegel Historiae*, Vijfde Partie), dat wel in verband wordt gebracht met het ontstaansmilieu van de *Lancelotcompilatie* (Draak 1954, noot 5 op p. 45; Van Oostrom 1982, p. 37; Klein 1995a, p. 8-9), heeft hetzelfde signatuursysteem (met dank aan dr. J.A.A.M. Biemans, die mij hierop gewezen heeft: brief d.d. 10-10-1990).

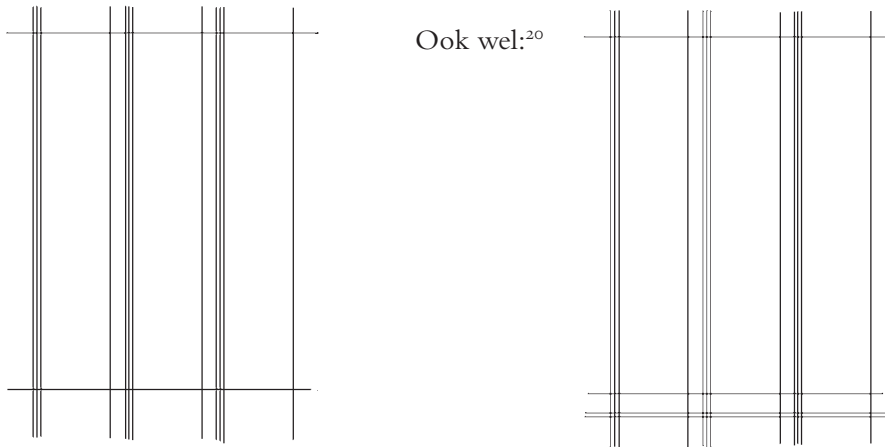
¹⁶ Als het gehele handschrift één 'codicologische eenheid' was geweest dan zouden alle 26 katernen alfabetisch doorgeteld zijn. Een 'codicologische eenheid' is het fysieke resultaat van een aantal productiefasen van een handschrift(gedeelte), dat een samenhangend geheel vormt. Een 'codicologische eenheid' kan een hele codex zijn, maar kan ook bestaan uit een aantal katernen, of zelfs slechts uit één of enkele bladen binnen een codex (zie voorts het slot van de paragraaf Lassen, p. 77-78).

¹⁷ Vgl. Draak 1954, p. 4-5.

is).¹⁸ Daarnaast wordt een scherpe, grijskleurige stift gebruikt, waarschijnlijk loodstift.

Plotselinge wijzigingen in linieerinstrument blijken interessant en van belang voor de genese van het handschrift: (1) Hand A linieert met 'bruinkool', maar aan het eind van katern v grijpt B in: hij vervangt de laatste regels van f. 47Vc en verwijdert f. 48 en 49 en zet daar nieuwe folia voor in de plaats. B's gedeelte heeft hier de scherpe loodstift (ook de vervangen regels op f. 47Vc). Hier is iets dusdanig misgegaan dat B moest ingrijpen. Ook het eerste blad van het volgende katern (f. 50) is nog door B gelinieerd (en het recto beschreven) en heeft eveneens scherpe lijnen. Vervolgens neemt C over, die weer overgaat op 'bruinkool'-liniëring (vanaf f. 51). (2) In de *Queeste*, die geheel met (scherpe) grijze stift gelinieerd is, komen plotseling twee folia met 'bruinkool'-liniëring voor, namelijk de aan elkaar gelijkende folia 148 (enkelblad) en 151 (kimblad). (3) Het gehele katern met de *Ridder metter mouwen* is met 'bruinkool' gelinieerd, terwijl de voorafgaande en volgende teksten (*Wrake* en *Walewein ende Keye* tot en met *Torec*) met grijze stift gelinieerd zijn.

Het liniëringpatroon is meestal:¹⁹

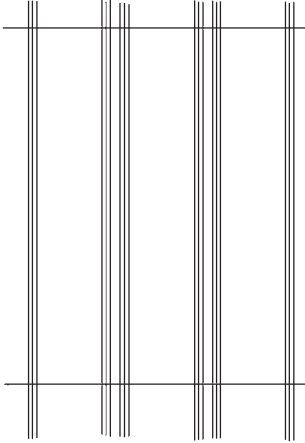

¹⁸ Lieftinck 1948, p. 4 (over hs. Ltk. 174) en passim.

¹⁹ Volgens de formule van Muzerelle: 3-1-13-13/0/0/A. Zie voor de Muzerelle-formule: Hermans en Huisman 1981, p. 34bis-34sexies. De A in de formule betekent dat de schrijflijnen over de volle breedte van het blad getrokken zijn; voor de duidelijkheid zijn die in de tekeningen weggelaten.

²⁰ Volgens Muzerelle: 3-1-13-13/0-2/0/A.

In het gedeelte van hand A soms (bijvoorbeeld f. 4):²¹

Er is *below topline* geschreven.

Op diverse folia is de prikking voor de regellijnen in de buitenmarge nog te zien, maar meestal is zij door besnoeiing verdwenen. Waar de prikking in de onder- en/of bovenmarge nog te zien is, blijkt dat de kapitaalkolommen, die uit drie lijnen bestaan, aangegeven worden door slechts één prik in de onder- en bovenmarge. Deze gaatjes worden niet als exact richtpunt voor de lijnen gebruikt; doorgaans gaat de eerste lijn van de kapitaalkolom door/langs het prikje.

Schrift

De codex is geschreven door vijf kopiïsten, geletterd A tot en met E. De verdeling van de handen is als volgt (daar waar kopiïst B heeft ingegrepen in het werk van de andere kopiïsten, springt de kolom in):

- A: f. 1R t/m f. 47Vc, r. 37 (oorspronkelijk echter het gehele folium 47 plus waarschijnlijk de twee volgende folia – deze maken het katern vol);
 - B: f. 47Vc, de laatste 24 r. (op rasuur) t/m f. 50R (=eerste pagina van nieuw katern);
- C: f. 50V t/m f. 63Rc, r. 41;
 - B: maakt f. 63Rc af (20 r.);
- C: f. 63Va t/m r. 39;
 - B: maakt f. 63Va af (21 r.);
- C: f. 63Vb t/m f. 69V;
- D: f. 70R t/m f. 87Ra, r. 24;
 - B: voltooit f. 87R;
- E: f. 87V t/m f. 98V;
 - B: de laatste vier regels van f. 98V (op rasuur);
- B: vanaf f. 99R t/m f. 238R (= laatste pagina codex).

²¹ Volgens Muzerelle: 3-3-33-33/o/o/A.

Het schrift (*littera textualis*) van alle kopiïsten wordt gekenmerkt door slordigheid. Die slordigheid komt niet alleen tot uitdrukking in de uitvoering van de lettervormen en in de variatie van lettergrootte, maar ook bijvoorbeeld in de onnauwkeurigheid van het afschrift (vooral opvallend bij A). Het effect van slordigheid wordt nog vergroot doordat de penpunt niet altijd op één breedte gehouden wordt. Er wordt vaak te lang gewacht met het opnieuw versnijden van de punt. Hierdoor kunnen dikke lettervormen, veroorzaakt door een afgesleten pen, plotseling overgaan in magere vormen (zo begint kopiïst C vaak elke kolom met een nieuw versneden pen; onderaan de kolom is de punt alweer afgesleten).

Hieronder volgen individuele kenmerken van de verschillende kopiïsten. De handen worden gekarakteriseerd op basis van drie groepen kenmerken:²²

1. lettervormen die eigen zijn aan de hand in kwestie (onderverdeeld naar majuskels en minuskels);
2. het al of niet voorkomen van bepaalde letterverbindingen (rondboogverbindingen, ligaturen e.d.);²³
3. het voorkomen van afkortingen die – voor zover vast te stellen – eigen zijn aan de hand in kwestie.

Wat de laatste groep betreft, kunnen we constateren dat bij alle handen een vrij beperkt aantal afkortingstekens te onderscheiden is. Naast de apostrof als een soort ‘algemeen vervangingsteken’ in de vorm van een krul of hooggeplaatste komma (vaak samen met een punt), meestal gebruikt voor de slotlettergrepen van namen (lanc’, wal’) of veel voorkomende lange woorden (ioncf’, pawelg’), kan men onderscheiden:

- De tilde: meestal het teken dat, boven een klinker geplaatst, aanduidt dat een nasaalklink (-n, -m) weggelaten is. Zo kunnen we in de codex vinden:

ā = am, an;

ē = em, en;

ī = im, in;

īj = ijn;

ȳ = ym, yn;

ō = om, on.

In sommige gevallen staat de tilde boven een nasaalklink: eñ = ende; m̄ = men.

- De apostrof: het teken dat aangeeft dat een klinker (in verreweg de meeste gevallen de e) plus de r weggelaten zijn. Vaak wordt de apostrof ook gebruikt wanneer naast de spelling *er* een spelling *ar*, *aer* of *or* optioneel is

²² Deze drie kenmerken, maar vooral het afkortingsgebruik, zijn steekproefsgewijs onderzocht. Het blijkt dat de kopiïsten weinig consistent zijn in hun afkortingsgebruik: een andere steekproef levert andere resultaten op. Daarom worden hier alleen opvallende gevallen signaleerd.

²³ Hieronder zijn ook begrepen de bb- en pp-verbindingen en de ronde r.

(de laatste met name in antw'de = antworde/antwerde; soms ook in het vergelijkbare worden/werden). Soms is *ier* mogelijk: h' = hier. De uiterlijke vorm van de apostrof kent varianten: er is de gewone hooggeplaatste komma; een groter, krulvormig teken; een vertikaal geplaatst zigzag-teken, ongeveer als twee komma's op elkaar (h). Daarnaast komt een teken voor dat lijkt op een hooggeplaatste komma met een verlengde staart.²⁴ De apostrofvormen worden willekeurig door elkaar gebruikt, hoewel het zigzag-teken opmerkelijk vaak boven een *e* te vinden is (zie voor het gebruik van beide vormen hand D, sub abbreviaturen). De hooggeplaatste komma met verlengde staart kan boven een *v* of *w* te vinden zijn, waarbij de staart door de eerste poot van de *v* of *w* gaat.

- Superscripte letters: deze geven aan dat een *r* plus de bovengeschreven letter weggelaten zijn. De meest voorkomende zijn ^a voor *ra* en ^o voor *ro*. Een enkele maal is een superscripte ¹ voor *ri* te vinden.
- p-afkortingen: met een streep door de staart *per*; met een krul links van de staart *pro*; met een streep boven de letter *pre*.
- q-afkortingen: met een superscripte *a* boven de letter: *qua*; met een superscripte *a* boven de letter plus een schuine streep door de staart: *quam*; met een superscripte *i* boven de letter: *qui*; met een streep boven de letter *que*.
- Diverse tekens: 3 voor *-et*; 9 voor *con-* (of *com-*) aan het begin van een woord, of *-us* aan het eind van een woord. Vrij vaak komt een hooggeschreven, bijna c-vormig teken voor *-ur* voor.

Omdat het ondoenlijk is van alle handen alle kenmerken uitputtend op te sommen, geef ik hieronder alleen die kenmerken van een hand waarin die zich onderscheidt van minstens één van de andere handen.

Hand A (zie afb. 6)

Algemeen: opvallend zijn de letteraanzetjes die zowel aan de majuskels als de minuskels kunnen voorkomen, zelfs aan ronde letters.

Majuskels:

- De *A* heeft de minuskelvorm van de buikjes-*a*, maar is in het algemeen groot uitgevoerd.
- De *B* heeft uitsluitend de minuskelvorm.
- De *E* kan (vrijwel) geheel cirkelvormig gesloten zijn; de tong kan dan rechts enigszins uitsteken en lijkt soms verbonden te zijn met de daarop volgende letter.
- Het meest karakteristiek is het gebruik van twee *M*-vormen: de ene is een vorm met gebogen poten, de andere met rechte.
- Bij de *Q* is de staart sterk naar onder gebogen.

²⁴ Hoewel ik dit teken onder de apostrofvormen behandel, heeft het in feite een andere ontstaansgeschiedenis. Het heeft zich namelijk niet uit een komma ontwikkeld, maar uit een schuine streep. De betekenis is echter vergelijkbaar met die van de apostrof. Vgl. Cappelli 1979, p. xxxiv-xli.

<p> 201. Dac die wi weder tenege^{de} stede Van hem die rechte wjede Gintrouwe lide bohor^{de} der dinc hme es mer doer in gelou 2 Die naen lude hie liden des Dat linc gelou es En het es opte dach hede 2. vr. dage leden Dat icken ten tomoye op ead dach Vonden caesteel vaud carete lach 2 D tomoye en lene tade Die on bandmug en tene lide En die te van noyales An dante die hie liden des 1 linc tomoye dier En deede die tuet die was w Dat hi was in maice wng Den tomoy en hadde te pms 2 Om die gi bat linc gelou die 20 Seggie die hi doech wapenou En hie bandmug den com 2 Die van noyales ware bi der die Al vromen en ongedaen Doe lide mijn he vrom lide Du seges ons so goet liden des Darme di sculdich te geloune es 2 Midnet die ic no wel hie mach 2 Chelbe getae hede te dach Van dier qte ul mijn gelou Dat ic hadde getae 2 of 112 2 Naden die ic dus getae mince 2 of Helbe gehou die ne lide dinc En sprac mijn he vrom lide Dat hi lude linc gelou lide Te houe niet ne mochte vare 2 Hi lide hi mochte wel uware 2 Bohort sprac tomoye d'naere Sech weechu cauchye mince Vande houe d'et ons vanden 2 Jay ic here d'ne woade die naen Die co arur door onbuden Alle den lude dore den liden Dat hi sal ene tomoy lide wae 2 In die beemde van banclaw d'et slae 2 of Oper duy dach lide lide 2 Na linc maren magdene dage En ic drage dec loer lide hie </p>	<p> 2 Ochric die geboe bume dolen Dat mine beliche ware geade 2 Wancie war wel lide wae Dat mijn here d'lyc sal 2 Licut hie heue hie geul 2 Dac hi lide van gelle es Om hem te liene des hie gewes Wilho ten tomoye welen 2 O yn he vrom lide te dolen 2 Ond he moer v geliden 2 Na die gi van hie wite liden 2 Ov wae die gi hene vate Bohort lide van he met bo 2 En die naen volgede mace Die met he was come dier 2 O yn he vrom bleef d'gewant En hadde noer er lide der dinc Hie en die naen vute he ugar 2 To den d'one lide was 2 Al die lome d'lyc began En die hie lide hie lide d'lyc 2 En veer hi lide die hi quam D'hi ene abbye vnam Van wite d'one hie die nae 2 Becce van hie p'le liden 2 Du vromen worde geloune d'lyc 2 Dicte ritter congemake was 2 Siquano ioge en hie crupe hie En deden hem al linc wape 2 Soechtu en lide loche Op een bedde d'hi vate mochte En d'ide belien linc wanden 2 Ene lide die d'was tien lide Die hie conly ondunde vadie 2 En all linc hadde belien 2 Si lide die wae v van dolen b mine 21 dage p'ncelen 2 Hi bleef d'cor die hi genas 2 En all linc geliden was 2 Hi nam andie vromen orlof 2 En dante he lere d'of 2 Dac linc wel hadde onfien 2 Hi lide v'abdyen liden 2 En veer die wae d'lyc hie quam 2 Dhi ene que v'ernam 2 Op een arm p'ruen hie lide 2 Ene naen te voer lide hie </p>
--	--

Afbeelding 6. Fol. 45R: specimen van hand A.

Minuskels:

- Van de *a* worden twee vormen gebruikt: de buikjes-*a* en de hokjes-*a*; de laatste kan in rondboogverbinding met de *d* staan.
- Evenals bij de majuskelvorm kan de *e* in minuskelvorm (vrijwel) gesloten zijn. Binnen het woord wordt meestal de inwaartse *e* gebruikt; aan het verseinde komt de tong-*e* voor: de tong kan vrij ver uitsteken.
- De *g* heeft vaak geen dakstreep;
- Bij korte woordjes op -*s* (bijvoorbeeld *als, was*) wordt vaak de lange *s* gebruikt.

Letterverbindingen:

- De rondboogverbindingen zijn normaal, maar *dd* niet altijd verbonden. Opvallend is de verbinding *da* (alleen bij hokjes-*a*).
- Ligaturen: met lange *s*: het lijkt of de verbindingen *se* en *sw* mogelijk zijn.

Interpunctietekens:

Als interpunctieteken komt de *punctus elevatus* voor.

Hand B (zie afb. 7)

Majuskels:

- Variatie in *A*-vormen. Het kopje is soms zo gereduceerd dat de letter aan de bovenkant open is.
- De *B* komt in majuskel- en minuskelvorm voor.
- De tweede poot van de *H* staat soms vrij ver van de eerste en lijkt enigszins op de middeleeuwse vorm van het Arabische cijfer vijf.
- De *T* is vaak in vergrote minuskelvorm.

Minuskels:

- Ook hier heeft de *a* heel vaak de open bovenkant; soms is de bovenste buik dermate gereduceerd dat het een *a* van één verdieping lijkt.
- De *c* en de *t* kunnen gemakkelijk verward worden doordat de dekstreep van de *c* naar links uitsteekt.²⁵
- Zelden komt lange *s* aan het wordeinde voor.
- De *z* komt in twee vormen voor: de ‘moderne’, die halverwege een dwarsstreep heeft, en de 3-vormige *z*.

Letterverbindingen:

- De rondboogverbindingen zijn normaal, maar *dd* komt niet altijd voor.
- Bij zeer grote haast ook *oe* en *pe* verbindingen.
- Bij de ligaturen kan, bij zeer grote haast, de verbinding lange *s-o* voorkomen.

Abbreviaturen:

- Er wordt geen tilde gebruikt boven *ij*.
- De apostrof wordt ook gebruikt in antw’ de; een enkele maal h’ = hier;
- De superscripte *o* kan ook voor *rou* staan (bijvoorbeeld in *vrouwe*);

²⁵ Normaliter lijken *c* en *t* op elkaar, doordat de dwarsstreep van de *t* niet naar links uitsteekt.

21. Van desen en was dem no gic
 hme was mer wipene der
 No was den co. ce was come
 Dar wal. h. hif hadde genome
 En des vande gene rbare
 Die nu die qste der wisten
 2. De riep wyl vor he die co.
 En hi seide m waire dinc
 Wak. ic maue v bide eede
 Die ga m daer t selu shad
 D'ic v rade maecte dar ga
 Van das ic v brugde sal berecht m
 Wak. gaf int bide den co.
 He ga hebt m va deser dinc
 Se best boec. Was miz gestier
 Des en salie nist linc mer
 In sal v sege dit rechte wate
 Al v d'ic miz lichte m wate
 In die meeste lichte die onse hede
 In ont enegen rade gestier
 In vragac v sparc die co.
 Hor menech rade die der dinc
 In dese qste van vne hande
 En wal. v d'pensende te hanc
 En hi sparc este co. na desen
 He ga wate berecht waten
 Van mine grore ongenal
 En ic sachte v sege m alle
 W. ic sie wel dar em b' waere maer
 Ic onberens eer dacht v goer
 Of he m bracht coe die noer
 Ic hetke. xvij. geslegen doer
 Nier bedi dar ic was rbare
 Bete rade dan si waten.
 Of dat op mi kede dongenal
 Of eer dan op mine geselle al
 En die es bi mine ridske mer
 In mare bi mine sunde gestier
 En trouwe sparc die co.
 Dit was rechte ene ongenal
 En dar v dese sichte genel
 Was bi vhen sunde vcar bel
 In v sege m v van deser dinc
 D'locht doer l'adome den co.

21. Van desen o m keingere keiser
 In a hare boelle al te mer
 In v beschede manne
 En waren te schlachten
 In die abdrie die gestirke de
 Geter op blene d'illie
 Of d'ic meest wone maffe
 En hi die gestirke dinc nam
 En d'ic ure rade m vallsch tale
 Den boer vande helege grale.
 Dar hi dar des co. heinnes bede
 En oer om sine ere dede
 Dar hure rade vne lanne
 In vallsch tale miz sine jame
 En dus mize m deser tale
 Dystorie vande helege grale
 En sal v vord doen v staen
 Hec dar gerner wate genae
 V and ionef. d' wal.
 Die rade doer sloech opt plem
 Om dar hi d' ongenie coe d' mare
 S end te sprezene tege hare.
O As segt hier die auctore
 Vanden es bele t selu vze
 Drene heer d' ionef. calvel
 Die hier vze af sje een deel
 D' gale hadde gelegen
 En som die rade v slege
 En die quade costume vze
 D'ic hier vze gnech af sparc
 D' hem die. vij. brody ont rade
 Die wile darme ande steden
 Die wal. genoece d' waer
 En. ij. gestellen mer he d'
 En die. vij. d' sloech dar
 Deent die ionef. wiste al bloer
 Dar wal. die hude gedaen
 En hare dinc was ongenen
 S alch si hare sere om dar
 War si horte stoge t' star
 Dar hi die houeste rade was
 En die sloente sje sje das
 Darme m lunge hude gesien
 En si v d' heme mine de k' m die
 En dedene sichte hure rade

V and ionef. van galastroe W.
 D'ic si wal. m' uende w. xvij.

Afbeelding 7. Fol. 158V: specimen van hand B.

Interpunctietekens:

In de *Ridder metter mouwen* komt een *punctus elevatus* voor.

Hand C (zie afb. 8)

Majuskels:

- Het meest opvallend is de *E*-vorm: een vergrote minuskel, waarvan de kop extra is aangezet.
- De *I/J* heeft een (onderbroken) lus.
- De *K* heeft een opvallend horizontaal streepje halverwege door de letter.
- De *R* lijkt soms op een *Q*.
- De *Z* is van het type met een c-vormig ondergedeelte.

Minuskels:

Algemeen: de ronde letterdelen links zijn sterk ovaal, bijna puntig (bijvoorbeeld bij de *d, g, q*).

- De tong van de *e* is relatief kort, ook aan het geleide.
- De *f* vertoont vaak een haarlijn die het dwarsstreepje verbindt met de voet, zodat de letter een enigszins wigvormig voorkomen krijgt.
- Bij de *g* is de onderste lus soms heel klein.
- De *k* vertoont hetzelfde dwarsstreepje halverwege als de majuskelvorm.
- De vlag van de *r* heeft aan het einde vaak de vorm van een kleine *c*, soms bijna een *o*.
- Bij de *x* wijst het dikke gedeelte rechtsboven aan de lange diagonale lijn naar beneden.²⁶
- De *z* heeft een c-vormig ondergedeelte.

Letterverbindingen:

- De rondboogverbindingen zijn normaal, maar *dd* komt niet altijd voor. De *o* als tweede letter kan overlappen met de voorafgaande letter (bijvoorbeeld in *po, vo* e.d.).
- Bij de *bb*-verbinding kan de buik van de eerste *b* van onder open blijven.

Abbreviaturen:

- Het teken ʒ wordt voornamelijk gebruikt in het voorzetsel ‘*met*’.

Hand D (zie afb. 9 en 10)

Op het eerste gezicht lijkt er vanaf f. 84Rb (laatste regel) t/m 87Ra, r. 24 een zesde kopiist op te treden. Het blijkt echter dat D hier overgaat op een netter, regelmatig schrift. Door het grote visuele verschil lijkt het niettemin verstandig om – waar nodig – te spreken van D¹ en D².

Voor beide niveaus geldt:

Majuskels:

- Minuskel- en majuskelvorm van de *B* worden door elkaar gebruikt.
- De unciale en de kapitale vorm van de *D* worden door elkaar gebruikt.
- De bovenkant van de *G* wordt gevormd door een golflijn.

²⁶ Bij de andere handen, behalve bij E, wijst dit dikke letterdeeltje naar boven.

. Lano' oec lope niet
 O p wal' die hi en leide niet dach
 Obedo hi ande wapmedeoch op die
 dan hi vā rechte redragene plech
 en sakenne drien scate doe
 en dreedie halfberch toe
 Soe dattie glante to leste
 In die slanke sonde veste
 Soe dat hme vādē pde
 a l geyker dat vallen t' eerde
 2 alle die ridds vā arturs boue pge
 h oe war en gathe' aigen
 die d' .ij. ridds ware de
 dar si meech hope hadt toe
 Obe te coffierne bar wed wāne
 Si ware droue t' hare kinnē
 Lano' raxo sin swero
 en wv wot my sielre wot
 dar hi die moeste ple sach
 en gaf d' ierntē ene slach
 die hi acht hieldē dat hi nū alle
 vande pde wot moeste halle
 2 doe begoste hiane te vane
 ridds en pde wot te rane
 af trecken vādē helle scade
 h elme vā houde dat hi wild
 en dē hi siere vmechedē
 Soe grove wond' hi hohede
 dar si alle sage toe
 d atter mēma en was dē dē dē
 Soe come dāo hi sinis slachs dē dē
 dar si vloē alle tien tiden
 hi sloech dē al dāo hi rochte
 en dāo hi acht helle mochte
 Soe dāo hi wō hē vlonwē dāo
 en hi hē hē vō wgedē naē
 Soe dāo hi die geselle vnam
 vād' tafel dāo dāo hi qua
 a lle lano' hadt vōndē
 die geselle vād' tafel wōndē
 hi kinnēte wēte hant
 Bidē rekene dāo hūe a vant
 hi wot hi hē hē lēen
 en gic grove slage slaen
 hi sloech en stāo t' eerde
 Beidē ridds en peerde

en ginge yrtien ande vlie
 En lano' rege dē
 t oter porten vā hā hū dōe toe
 a rurs hē vlonwē t' die port
 en dāo dē volgedē hē wot
 en aggedē tes si vnamē
 d at si tes cō. palapke quante
 d oe kerē si wot hū hā hē
 B hā vād' ere die hē gestude
 entie cō. artur die lach
 t en vensteren en die racht sach
 en sach d' wōnd' dāo lano' wōchte
 dāo gē mā dē gelke dē n mochte
 d en cō. droech wō t' moē dē dē
 dāo ghene enb lano' was
 en dāo lano' sōnd' hān
 vōr hē die cō spāc te die rād'
 h rād' ontbrē een lertel nū
 laeo mi rege v spreke dē bidē v
 2 Lano' an vād' alle houde
 d at hū gne wen sōnd'
 die cō. qua wot nē dē
 en spāo lano' toe
 hē g vā wō wō hē dāo gē sit
 gē en vād' wē dē nū ter rīt
 vnes kinnēte gē t' name
 o p dāo v wāre be gme
 2 i c en kēne v nēo namme v rēnchē dē
 anders dāo wē wē dē die w hōnd'
 dāo gē sit sōnd' gelke
 die beste rād' vā eer rite
 2 R v bidē v o f v es be gme
 dāo gē mi se gē wē name
 o p nime en op hōneschedē
 o f' gē af dē nū ter stē dē dāo
 v wen hē m dāo v māch bē lē
 2 Lano' an vād' nā dien
 o mē name en se gē nē
 gē v hē nā dāo gē gebiet
 i c sād' hē m af wē. alle lano'
 dāo dē en sin angiche was bloet
 kē mēne die cō. ter kē mē rād'
 en was sinis v rē mēte bē dē
 en qua gelopen nē dē wōrt
 en lano' beerte metter vārt
 die cō. v rāchē m wāo hū dāo

Abbeelding 8. Fol. 57R: specimen van hand C.

En oec met hē blinc tne
 Wel begin van ten tornoye gevel
En galah ont' hanc wel
En erij. En ghan' t'wary
 Die chen wylt broere wary
En si hē wylt d' en si
 w' g' on' vermaten d'oue daes bi
Dat si g'atormiere hadden alsoe
Dat si ten tornoy met en v'vonne doe
 hi taerpe oncwapene nadien
En l'were sine toe besien
En tere hen maerre w'e sond waer
Dan hi te voren hadde g'edaer
 w' aer alle bestor en' bonaal
Eo' n'iet ne vonden in t' castel
Si hadden d' as siare slager
En d'achten dat hi ware v'fluge
En sine d'ier met ne vonden
 si och van hē met v'hoze ne condey
Si voeren e' s'at na desen
Daer die tornoy hadde g'ewesen
En sochtene harentare
Si vonden moed. S' n'are
 li' igerde, sonder waen
Die sinen helm af' adde g'eden
 hi hadde g'eheld' h'pne soe g'et
Dat hi daer af' na was doe
Si k'andene t' en' maghde' dae' hē
 hoe hi dae: soe tonen was
Al e' quam h'er om rusten sette hi
 w'ant drie ridd' hette g'elagē m
Soe seve dae ic wel nu daer ben
En hi v'isierde hare wapene hen
Doe wisten si wel t'w'eren
Dat sine. n'f. brode waren
Baher' / guert' / en' wylt.
En si seiden hē al plem
Si maghden hem om bot.
Ochre hi wylt hem iet h'orde
 w' i h'ellen g'ee vrese dae
Dat hi in ten tornoy g'equest wylt
En hi hadene ne vonden soe moed.
 w' are hi h'er. maer' w'ane bet
Dat hi es van deser' steen
 si a'ueghen ridd' g'hereden
Doe maghde hen moed. vort
 h'ebdi van lanc. iet v'hoze
 al' bonaal v'raachtē d' n'ar

Hie ware anders van ons hede
Sond alof g'hoorden
En namen moed. met v'art
En seene doe op een p'ard
En vonden in t' castel to' h'ant
Daer hi sine brode v'ant
Die om sine w'ale tien t'ce
 w' avon beste d'oue d' en' blide
Si w'ant dat hi vonden w'ale' b'hae.
En si w'aren oec d'oue dae
Dat sine querten soe v'f'ichte
Dat hi met sinen g'enerformemochte
Si oncw'apene tien stonden
En d'eten bereiden sine w'ontey
En g'at' soe toe soke' l'ibe
 w' i h'ellen h'eden g'ewacht' qualite
Dat wi wel t'v'ach' ce w'ad' v'onden
En hi hadden binen onsen seiden
 h' e' en' ons beneney
Dien d' daer w' l'ice' ombebleie
En w'ane h'and' met no'chem
 w' al' sprac was lanc. h'ier' aan
Al a' h' d' en' bi hem d'waren
 w' aeste dat wi g'ed'off'iert w'aren
Si w'ant' e'ce en' hadden to'ey
Dat sine alsoe hadden v' l'ic'ey
En w' al' s'inde' do
Dat h'f' alle h'eren coe
Die forste h'ede' om' t' m'it' mach
Si w' d' w'ant w' l'ien' al' t' d'ich
Al' ane. en' w' ne k'imens' n'iet
My s'iet w'et ons h'ier' es' g'et'act
 w' i moghen wel' r'amen' d'ef' t'ede
 w' me' doen h'ier' en' g'hone' bes'et'ede.
Doe droghen si on' e' an' daer
Te' p'orne' op' t' e' an' t' e' n' d' n'ar' s'ach
En' moed. m' one' h'et'ere
Te' v'oe'ne' in' d'ne' m'ame' e'

En galah ont' hadde ware do
Dat lanc. ten tornoye was
En hi hē was oncfaren alsoe
 hi was soe seve conp'esse do
Dat h'ar' nu was soe tongematie
En' al' man' ane hē mochte h'alle' sp'
 h' i' s'one' soe hi w'onde' h'alle' v'lore
Die h'el'ochte' o' an' sine' lanc' to' v'ore
En hē lanc. s'ond' waen
 d' i' t' h'el'ochte' o' an' sine' lanc' to' v'ore

Abbeelding 9. Fol. 78R: specimen van hand D¹.

Minuskels:

- De *c* en de *t* zijn bijna niet van elkaar te onderscheiden.
- Meestal een inwaartse *e*.
- De vlag van de *r* is vaak enigszins van de stok verwijderd, soms met een haarlijntje vanuit de voet (en dan wat op een *v* gelijkend).
- De *y* heeft een komma- of krulvormig onderscheidingsteken boven de letter.

Letterverbindingen:

- Bij de rondboogverbindingen komt *do* niet altijd en *dd* in het geheel niet voor.

Abbreviaturen:

- *D* gebruikt het zigzag-teken boven een *e* en ook boven de *u* wanneer deze als de consonant *v* opgevat moet worden.²⁷
- De apostrof wordt ook gebruikt in ‘antw’de’.
- ‘Coninc’ wordt vrijwel steeds afgekort als *Co.* (dus met een hoofdletter).
- De *3* voor *-et* komt alleen voor in het voorzetsel ‘met’.

Interpunctietekens:

D maakt vaak gebruik van een opvallend, *c*-vormig leesteken (*punctus elevatus?*).

Voor *D*¹ afzonderlijk geldt (zie afb. 9):

*Majuskels D*¹:

- Naar het einde van *D*¹'s gedeelte wordt het ronde (linker) deel van ronde letters verticaal afgeplat (bv. de *G*).
- De laatste poot van de *H* en de *M* buigen eerst sterk naar links en buigen vervolgens weer terug naar rechts.

*Minuskels D*¹:

- Het onder de lijn uitstekende gedeelte van de *h*, *γ*, *z* gewoonlijk naar rechts gekromd.
- Vaak komt een vergrote slot-*n* voor; minder vaak ook een vergrote slot-*m*.

*Abbreviaturen D*¹:

- De tilde is sterk golvend.

Voor *D*² afzonderlijk geldt (zie afb. 10):

*Majuskels D*²:

- De *V* en de *W* hebben vaak een afhankelijk haarlijntje aan de eerste poot.

*Minuskels D*²:

- De tweede poot van de *h* buigt vaak sterk naar links.
- De *v* en de *w* hebben vaak een afhankelijk haarlijntje aan de eerste poot.

²⁷ Bij *D*² is het teken vaak minder zigzag dan bij *D*¹, maar ontgezeneglijk rechter dan de normale krul voor *er*.

<p> D at gi hier te vie doe comē wārt sp D at ic toncheurue hadde machte S hinc hadt sulke dinc gemacht D at gi sōnd doet niet ne mocht d'gā h i dede af halm en hāllschien S n̄ alre hi ongewapene was D ie s wārt mercken dās D at hi was so sōne man .i. S n̄ so uel geleedt d'an D at hi secul' man vangē weerte S n̄ hi waende alsoe hoorde D chre hi saghe al die wēlt doet D ie so hats ontfarmeneste groet S n̄ rade riddē ewi weendi D ie riddē ic wene hēdi' spē . D at ic te nure doet comē ben S n̄ hi leet ouer vore hen S n̄ vore d'alle die vand' cākelrōde S n̄ ginc ten sietene aen stonden D at dāt vreselēc sieten hiet S n̄ hi reue toe lanc' ny siet J c moec sēuen te deser stede D m te wene ene coen hede D at gi a' noit doe ne dorst sietē w J c sal gaen sietē sōnd' lēten J ne lēgen d' gi n̄pē m sietē nedorst S n̄ gi sietē sōnd' vōst J ne sietē d' noit mān m ne sac h en ne moeste besouwen dat h i gaf lanc' m sine hant S n̄ ne lēde en seide te hant S chre sēue' biddē v sere D at gi dede lēde leet hē S n̄ ore alle die sijn hier hāren D at si mi daer hi mogē hānē S n̄ mīn gestachē en gevēlt m D at ic geuic bliue soe suldi D eue lēde mi uel geuē uel 2 D at hi was gestoren neder h i hadde groet sōncheur gedaen D at hi mit vreselēc sietē siet S n̄ hi riep ontlange na dat S n̄ god hē ic sēue m tose noet 2 D at na riep hi ay lanc' 2 D at pronoeche dat slegio v S n̄ mach m hier mit helpe n̄ u D hi ne siet niet te ghene die al D ie auenture jnden sal </p>	<p> D an stānde vōmen d'ic uel beslec D at hēlic uel onduonden hier S n̄ edi dat ic was altoes sōer D at ic woude comē te saken D ic niet toe ne mochte gēre hē S n̄ och sullech te comene en was S n̄ ore sēuen siet sater dās S n̄ at douve en met vure doep lēte S n̄ mach segen ge wāerlike D at god siet hi e' uelē quam S n̄ ou' so sēue wātie en nam D ic hi van mi heet gedaen S n̄ si sagen mit sietē saen D totte a' sēue en el ghoue dinc 2 D iequācē doctie wt ginc D at gepijuc wāren mede D i die wygen d' e' stede S n̄ wāren om lanc' m orenen D at hi pberne mochte wesen S n̄ an den viere en bādē hē bi dien D at hi van d' hi sac sōnde vhen D aemēne niet ne mochte bingē uē D m dat die talle lach noch doe h i bleef sietē m diere maniere S n̄ was ongequest van den viere D ie so' artur seide toe vre J c ne sach noit sulke audeuwe h J c seide altoes dat sōnde gekien w onder mit sietē n̄ hēlic wēt gēle S n̄ noch ale wēt niet sien ic wane D ie so' sprac dus lanc' ano l anc' doet lēden den bues n̄ D ien di riddē m die hant leide v h i den ten bīcē lēden te hant D hi dus m gestouē vane D at wēt alle n̄ e' sōnde D ie riddē van der cākelwite D at m paerchdaghe die leest was S n̄ oual n̄ hōt des do' claudas D acūē ond' die ionge hēde sprac J ne hōt van lanc' van lac S n̄ seiden dat hi was gemeenlike D ie sōuēste riddē van wārlie D ius drogen sōuē een al h ond' een riddē hiet beumal D ie des do' claudas nere was h i me woude niet volgen dās S n̄ der hi sōnde hier sōnde D at men gnoech so' alle vōnde </p>
---	--

Afbeelding 10. Fol. 85R: specimen van hand D².

Hand E (zie afb. 11)

Algemeen: Opvallend veel reductie van letterdelen.

Majuskels:

- Er is veel variatie in *A*-vormen (zie minuskels). Hand E is de enige die af en toe een unciale *A*-vorm als majuskel gebruikt.
- De *G* heeft vaak een geknikte rug (vooral in het begin).
- De middelste poot van de *M* is vrijwel vertikaal, met een voetje.
- De *O* lijkt soms op een *M*, doordat de rechterkant van onder open kan zijn. Samen met de middenstreep (die aangeeft dat het een majuskel betreft) is de vormovereenkomst met de *M* groot.
- De *X* is in drie gedeelten: eerst de 9-vormige linkerkant, dan het pootje rechtsonder en tenslotte het – naar beneden wijzende – stukje rechtsboven (vgl. hand C en noot 26).

Minuskels:

- Er zijn veel variëte *a*-vormen (buikjes-*a*, kopjes-*a*, hokjes-*a*). Bij de hokjes-*a* komt een variant voor in de vorm van een gereduceerde *a* met een haarlijntje als scheiding tussen boven- en onderhokje. Dit haarlijntje is vaak niet afsluitend, maar iets naar rechts verschoven, dwars door de rug. Aldus kan dit haarlijntje de verbindingslijn met de volgende letter worden.
- De tong-*e* zien we voornamelijk aan het regeleinde; de tong buigt naar beneden. De *e*-vorm is vaak gereduceerd tot een *c*-vorm, wanneer die voor een ronde letter staat (*ee* lijkt dan sprekend op *oe* in rondboogverbinding).
- De vlag van de *r* staat vaak los van de stok; de vlag kan gebruikt worden als aanzet voor de volgende letter en kan daar geheel in opgaan.
- Er komt heel vaak lange *s* aan het wordeinde voor.
- De *x* is in drie gedeelten (zie bij majuskels).
- De *y* heeft soms wel, soms geen onderscheidingspunt.

Letterverbindingen:

Er zijn heel veel overlappingsen, zonder dat het meteen rondboogverbindingen zijn.

- De rondboogverbindingen zijn normaal, maar *da* en *oe* komen eveneens voor.
- Ronde *r* komt niet altijd voor na *d*, *o*, *v* en *w*; ronde *r* treffen we niet aan na *b*.
- Bij *bb*-verbinding is de bovenkant van de buik van de eerste *b* doorgaans weggelaten.

Abbreviaturen:

Alleen bij hand E is het aandeel van de tilde procentueel minder groot dan dat van de apostrof.

- Er komt geen tilde voor boven *ij*. Er staat opmerkelijk vaak een tilde boven de *m* (voor *men*).
- De apostrof kan voorkomen in antw'de.
- 'Coninc' wordt dikwijls afgekort als *Co*. (dus met een hoofdletter).

I enolen was van die nachte
 hi hadde van goeden riddscap
 Eer. man in sine geselschap
 ¶ I hi hoede en geuue wt
 Dat die gone quam te hem waer
 En van dien met ne wiste tien tide
 Die op hem quam in dand side
 hi seide laet ons gaen m3 allen
 In diese die op ons com gevallen
 hi liet vee lopen doe
 En hi roet op den ersten sae
 Dat hime meken here doet waer
 Dat hi viel aet. en hi loet
 O u en trac de sijn suert
 Al an goet ruid en wert
 En de sine begoude nopen
 Die alle met haen en liec lopen
 En laet vele af tier tijt
 En begonken eenie sueten strijt
 ¶ I se claudas hede die vauen
 In dand side geuauen
 Die van logies in slape wonden
 Si sloeger vele doet tien sonden
 Si vte haen slape velen
 O dht winne herten hadden geuelsen
 Jay iu hi wal was velen
 hi sure vrotscapen van dien
 Dat hi ghene wapene sin dede
 Dien nacht nach sine broedre mede
 Noch man die was in hi pavvelg
 ay aer lof. heste. en hoon
 bannijn lambynos blyoberijs
 die hede ceene. en brant delijs
 Die vij. die gesellen vaten
 Wel gelieue en ionc van vauen
 Vagen in cene tunc doe
 En vnen ongewapent toe
 ¶ I hi haeden dat gheer
 Si vonden wel dat si
 vanden vnen sond vaten
 Si wapenten tem alle sand vaten
 hi aet. en bekert vauen
 Sust gewapent vanden haen
 En si sagen hi vrande
 Op die hare com te hande
 En slaen en schien toe
 O egene dehom wapent doe
 ¶ I vattenden hem met waer
 P amides was gewapent yuot
 En sloech grote slage als hi qua
 Wal die was seve gram
 En lof on hestor slogen ned
 Die vrande vech en vad
 En denke tunnen met allen
 Al die sefene dat gers doet vallen
 Als oedat hare vrande tier vnen
 Niet lang en mochten duren
 En het wt soe dinker na dien
 Dat deed den anden niet ne mochte hien
 ¶ I se oedat hede te wong claudas
 En sijn geselschap dat m3 hem was
 hi en heloz heden tien sonden
 En tgeselschap van d tafelwond
 En als si den here quam bi
 hede. si hede groet geer
 Ond die van logies. van haen
 ay ghen die vslagen vaten
 ¶ I hi mit here quam waer
 Si vden onsteken groet lach
 ¶ I vonden xij. gesellen genont
 Van d tafelwonden tier stont
 En vele doet si wonden al blat ja.
 d att' ond gewont en doet
 Wel v. vnen. en d toe
 Gebrac d die eo. voen doe
 En sijn brod die en rike ma was
 En hoonel. si vaten drone das
 ¶ I sandages als gewapent vate
 Si wapent m3 haen scaven
 Si veken. hoe vele man
 Si hadde ond ten heden dan
 En vonden dat m hare here
 P y. man vaten en mere
 ¶ I die eo. bandemag sprac alk boude
 Dat hi dieste batalge leiten soude
 En gaf hem tot sure meismede
 Tchant w so xens hede
 Die geuen was en hi hadde dan
 Ond lede vel. ay. man
 ¶ I dand bataelge d naer
 V edde ten. eo. vringore daci
 Die vel hadde sond faelge
 ay. man in sine bataelge
 Wal en heste mede

Afbeelding 11. Fol. 89R: specimen van hand E.

De corrector (zie afb. 12; vgl. ook afb. 4-11)

Wanneer we geen rekening houden met de bindfouten en de diverse verkeerd gebonden folia en katernen op hun oorspronkelijke plaats denken, zien we dat de corrector gewerkt heeft aan:

- de gehele *Lanceloet* (f. 1-99V);
- de gehele *Perchevael* (f. 100R-115V);
- de gehele *Queeste* (f. 129Rb-158Vc, r. 38);
- het grootste deel van *Arturs doet* (f. 201R-230R).

Hij heeft dus de aan de Oudfranse prozacyclus toegevoegde teksten *niet* onder handen gehad, met uitzondering van de *Perchevael*. Na f. 230R is ook *Arturs doet* niet meer gecorrigeerd.²⁸

Majuskels:

- De enige letters die in majuskelvorm voorkomen zijn de *I*, *M* en *S*.

Minuskels:

- Van de vormen van de *a* komt alleen de kopjes-*a* voor.
- De dekstreep van de *c* kan wat omhoog gekromd zijn (als de vlag van de *r*) en lijkt dan enigszins op de slot-*e*.
- De *e* is binnen het woord doorgaans inwaarts; aan het eind van het woord is de kop van de *e* soms v-vormig.
- De *h* lijkt het meest op een combinatie van *l* en *j*.
- De vlag van de *r* is omhoog gekromd.
- De eind-*s* is vaak in de vorm van een hooggeplaatste *g*. Dit moet beschouwd worden als een gedegenererde vorm van de slanke ronde, hooggeplaatste eind-*s* zoals die bijvoorbeeld te zien is in het handschrift van de *Limburgse sermoenen* (Den Haag, K.B., 70 E 5; zie afb. 13). Deze degeneratie zal onder invloed gestaan hebben van de *g* als *us*-afkorting.
- Heel opvallend is de krachtige neerhaal aan de dwarsstreep van de *t*.
- De *u* lijkt soms heel sterk op een *n*.
- De *z* is 3-vormig.

Letterverbindingen:

Deze verbindingen komen niet of nauwelijks voor. Zelfs is onzeker of de rondboogverbinding *de* echt is, of dat de *d* en de *e* elkaar overlappen.

Abbreviaturen:

De afkortingen die de corrector gebruikt, zijn soms zeer persoonlijk, maar hij is wel consequent in het gebruik. De noodzaak tot persoonlijke afkortingsvormen wordt vooral bepaald door het tekort aan ruimte in de marges naast en tussen de kolommen. Hierom worden vaak zoveel mogelijk letters weggelaten. Zo vinden we naast *wāt/wēt* ook *w̄t* en zelfs *w̄* voor 'want'/'went'. Andere opvallende voorbeelden zijn: *rd* voor 'ridder'; *w^at* voor 'wart' (naast het normale *w't*); een vreemd gebruik van de apostrof in *vrouw'* voor 'vrouwe' en van de tilde in *tafelr̄* voor 'tafelronde'. Het voegwoord 'ende' wordt vrijwel uitsluitend weergegeven door de tiroonse *et*-nota. Opvallend is tevens dat daar waar de kopiist het suffix *ge* van voltooide deelwoorden niet

²⁸ Zie voor de aard van de ingrepen van de corrector hoofdstuk 1, p. 21-22.

I c soude am gemilte doe welen
 hi was sel en v'weert me te
 die en lide in op grovelichede
 ald' mine hede horte toe
 En een mijn neue doe horte doe
 En in v'ong hie gra om die lide
 dat hi se en congemate
Hie margarys die hadde bliue
 hi ontboet rids en lide
 alle vele all' hie helle mocht
 die hulle op in hie helle

Van hen ne weert ic in v'ede
 t' e liggene gene sel hede
 v'ed' m' d' en' an' hof
 d' om' e' l' en' v' com' e' geloue
 v'iesy v'ant' d' houe
 En in v'aporer nu e' v'e
 om hen te l'houe al dure
 Die lide h'ac' m'ave
 t' es' v' v'ere' v'ech' m'ant'ave
 v'eder' d'ur' es' d' leet' bi
 Die vrouwe l'ede l'eyt in

† b'ide des s'm' g'elues
 o' l'eyt soef' d'om' h' soup' es
 l' yon' w'et' d'ide' m'et' o'

I our va desen
 er our welen
 he doctre dar' z.
 ene l'it' sar
 l'eren v'as
 e' w'onderde des
 che' ma' ch'ne
 g'reden' v'ach'ne
 e' di' ont' b'ier
 d'ez'ader' di'

o' au' e' l'iem'at' iong' w'ille v'
 d' h'oop' m'et' quare' s'ch'le' n'v'
 on' ic' v'el'che' v' b'end'ien
 w'ic' v' b'inde' o'ant'ers' h'ar'
 j' e' s'ill' v' n'om'e' e' n' na' d' i' n'alle
 s' a'ert' e' te' h'ant' v' a' j'che'.
 † d' d'ie' v'eno'ir' was' d'ee'
 s' h'ep' d' n'ic' r'eren' d'age' d'ee'
 † d' d' d'ich' v'as' h' i' bar' also' h'onde'
 o' n'f'len' h'e' d'ur' h' i' h'e' w'onde'

j' n'iden' c'el'hap' d'ee'
 o' m'ber'che' l'it'e' t'
 † d' d' s'ende' d'ee' w'
 j' e' l'ien' v' a' v'ede'
 s' h' c'ame' v' a' d'ee'
 w'ic' n' e' s' gene' d'ime'
 d' e' n' mo'et' v'ed' d'
 v' s'ill'che' d' a' t' om'
 j' e' s'ill'che' v' j'uer' v'
 † d' d'che' l'ede' m' h'e'

† d'ome' co'nte' m' . i . l'ede' m'et' z'od' w'oen
 te' v'ies' en' m'ag'en' o'ng'g'el'ien
 o' d' u' mo'et' s'ie' o'ns' e' s' i' m' e'm'm' mo'et'

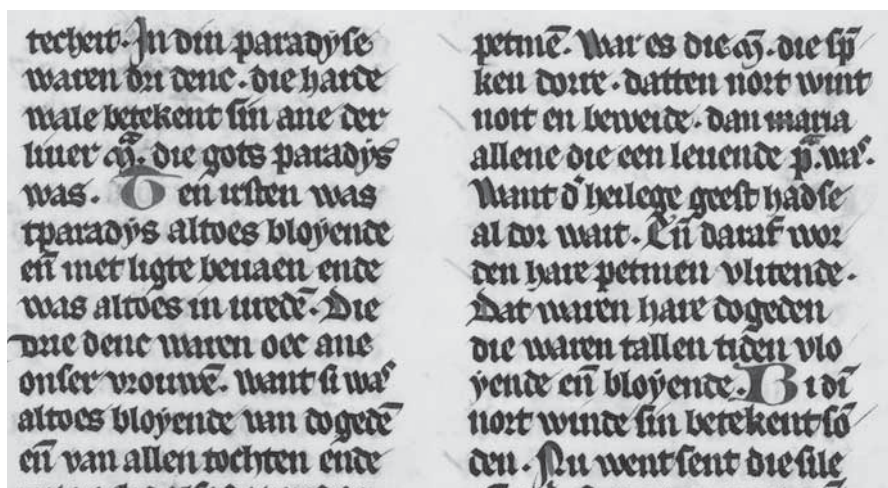
Dat v'ede' l'ede' die' m'ist'el'ere
 s' i'nc'oll'ime' in' die' r'is'el'onde'
 Die' d'ie' s'it'ene' s'ede' n'v' e' s'tande'
 h'ier' m' s'it' v' o' a'erm'od'eh'ede'
 v' s'trien' e' n' g'ed'oe'ch's'um'h'ede'
 Die' alle' t'ijr' k'eu'ende' e' s'
 e' n' m' a' r'ach'ie' s'ijr' s'el' d'ee' "mede"
 e' n' om' d'arme' op' g'ene' d'ant'
 D'ese' t'ib'ee' v'lo'v'ne' n'ic' m'ach'
 s'oe' v'ous' die' r'is'el'onde' op' b'ide'
 G'el'ic'he' op' a'erm'oe' e' n' g'ed'oe'ch's'um'h'ede'
 l'ic' d' a'eren' v'oen' r'is't'ab'ien' e' n' d'at'
 h'onde' e' n' v'is't'ech' s'iere'
 s' i'ate' m'ar' d' ne' v'as' m'et' "m'ien"
 s' i' n'ae' d' m'ar' d' h'et' v'el' b'ess'ier'
 w'anc' h'ade' s' i' d' g'el'v'elen' "al' d'och'
 s' i' h'ade' k' h'eren' b' i' d'esen'

d'ie' r'ids' v'and' r'au'ch'onde'
 s' e'ide' m' s'ij'p'e' d'age' l'ae' o'ns' s'ade'
 s' e' d' v'od'm'inge' s'che' s'ien'
 s' i'd'ome' t' g'ene' s'ond' b'ede'
 s' i'ier' d' d' r'is't'ij' m' d'or' die' h'ede'
 s' i' me' s'p'z'ike' h'ure' b'ee'ch'ie' m'et' "d'at' w'as'
 all' s'oude' n'ic' v'ech't' n'v' s'ier'
 Die' o'ns' h'en' d'ient' v'ul' b'ess'ie'
 e' n' m' o'erm'od'eh'e'it' v'oz'e' g'ae'
 e' n' h'e' n'ic' s'ere' m'et' mede'
 † j' n' a'erm'oe' t' g'ed'oe'ch's'um'h'ede'
 † Die' b'ide' m'ist' g'ene'ch' s'ome'
 s' i' v'as' d'ee' h'ede' e' n' d'ie' v'is't'ime'
 ald' v'lo'm'e' n'ic' g'ee' v' b'ee' s'ien'
 "al' d'och' d' d' d' r'is't' h'el'le' v' d' s'ond' v'as'
 e' n' all' v'ed' q'u'ame' d'ee'

e' n' al' v'lo'v'
 d'at' z'eg'ie'
 te' v'oen'

Afbeelding 12. Specimina van de hand van de corrector (fol. 13V, 140R, 146R, iets verkleind).

schrijft, de corrector dit aangeeft door slechts de *g* boven het woord te zetten.

Afbeelding 13. s-Gravenhage, K.B., 70 E 5 (*Limburgse Sermoenen*), f. 34R, kol. a, r. 10 v.b. en kol. b, r. 4 v.b.: hooggeplaatste eind-s.

Lassen

De tien verschillende teksten in het Haagse handschrift worden aaneengeschakeld door overgangspassages, die ‘lassen’ worden genoemd.²⁹ De meest gecompliceerde las bevindt zich tussen de *Lanceloet* en de *Perchevael*. Aldaar is, door middel van het verplaatsen van het laatste blad van de *Perchevael* naar het slot van de *Lanceloet* en het uitraderen en vervangen van tekst op dat verplaatste blad, getracht de *Perchevael*-tekst naadloos te koppelen aan de *Lanceloet*.³⁰

De las op f. 177V, van de *Ridder metter mouwen* naar *Walewein ende Keye*, en de las op f. 200V, van de *Torec* naar *Arturs doet*, zijn pas toegevoegd nadat de teksten al gereed waren: de lassen zijn met inkt van een andere kleur geschreven dan de door deze lassen verbonden teksten.

De drie teksten tussen de *Ridder metter mouwen* en *Arturs doet* zijn waarschijnlijk als één geheel geschreven en tussengevoegd. De las tussen *Walewein ende Keye* en *Lanceloet en het hert met de witte voet* (f. 187V-188R) en de las tussen *Lanceloet en het hert met de witte voet* en de *Torec* (f. 190Rb-c) zijn namelijk met dezelfde inkt als de teksten geschreven. Bovendien vormen zij een integraal onderdeel van dit tekstencomplex: de lassen lopen door over de blad- en katerngrens (in het eerste geval) en over de kolomgrens (in het tweede geval). Hier valt tegenin te brengen dat de *Walewein ende Keye* en de *Lanceloet en het hert met de witte voet* twee afzonderlijke ‘codicologische sub-eenheden’

²⁹ Draak 1954, p. 41-43.

³⁰ Zie p. 101-105. Vgl. ook Draak 1985 en Klein 1990.

vormen, omdat f. 187 (met het slot van de *Walewein ende Keye*) een enkelblad is. De homogeniteit in inktkleur, schrift en penbreedte van beide teksten en de las op f. 187V-188R blijven dan echter onverklaard. Om deze reden kunnen we concluderen dat de set van drie teksten *Walewein ende Keye-Lanceloet en het hert met de witte voet-Torec* als één codicologische eenheid vervaardigd is en als eenheid tussengevoegd tussen de *Ridder metter mouwen* en *Arturs doet*. Na de invoeging van dit tekstencomplex moest een las gemaakt worden aan het eind van de *Ridder metter mouwen* en één aan het eind van de *Torec*. Aldus is te verklaren waarom deze twee lassen in dezelfde inktkleur zijn, hoewel zij ruim 20 folia van elkaar verwijderd zijn. Deze gang van zaken houdt in dat de *Ridder metter mouwen* en de *Walewein ende Keye* alleen in de huidige volgorde in de codex opgenomen hadden kunnen worden.³¹

Tekstgeleding

Lanceloet, *Queeste* en *Arturs doet* beginnen elk met een grote (meer dan 10 regels hoge) littera duplex met penwerk uitlopend in de marge. In het 'lichaam' van de initiaal (dat in het geval van een littera duplex uit twee kleuren, hier blauw en rood, bestaat) zijn x-vormige motieven uitgespaard.

Verdere tekstgeleding wordt aangegeven door rode of blauwe initialen (gemiddeld 4 regels hoog) met penwerk in de contrasterende kleur. Deze eenvoudige (= éénkleurige) initialen markeren onder meer het begin van kapitels. In de *Lanceloet* komen (op enkele uitzonderingen na, alle in het gedeelte van hand D) geen kapittelopschriften voor; in de overige teksten wel. De kapittelopschriften zijn bij de verschillende teksten verschillend uitgevoerd:

1. omkaderd, genummerd, rood doorstreept: de *Queeste* plus het begin van de *Wrake* (de katernen XIVb t/m XVII) en *Arturs doet* (katernen XXIII t/m XXV);
2. omkaderd, ruimte voor nummer, rood doorstreept: 2e katern *Perchevael* (katern XII plus het huidige f. 99), rest *Wrake* (katern XVIII), de codicologische eenheid *Walewein ende Keye*, *Witte voet* en *Torec* (katernen XX t/m XXII);
3. omkaderd, geen ruimte voor nummer, niet rood doorstreept: 1e katern *Perchevael* (katern XI), *Moriaen* (katernen XIII en XIVa), *Ridder metter mouwen* (katern XIX).

Ook naar positie op het blad is een onderscheid te maken:

- a. de kapittelopschriften staan in de meest nabije marge (binnen-, boven-, buiten- of ondermarge): 2e katern *Perchevael*, *Queeste*, *Ridder metter mouwen* en *Arturs doet*;
- b. zij staan alleen in de ondermarge: 1e katern *Perchevael*, *Moriaen*, *Wrake* en de codicologische eenheid *Walewein ende Keye* t/m *Torec*.

In schema:

³¹ In Draak 1954 wordt opgemerkt dat de volgorde nog niet vaststond (noot 3 op p. 41). Deze suggestie wordt overgenomen in Gerritsen 1963, dl. 1, p. 248-249.

SCHEMA 3

Kader → Plaats i.d. marge	gesloten, genummerd, rood doorstr.	open, ongenummerd, rood doorstr.	gesloten, ongenummerd, niet rood
meest nabije marge	<i>Queeste</i> (plus begin <i>Wrake</i>), <i>Arturs doet</i>	2e katern <i>Perchevael</i>	<i>Ridder met- ter mouwen</i>
ondermarge		rest <i>Wrake</i> , en <i>W&K+VV+ Torec</i>	1e katern <i>Perch., Mor.</i>

De kapitels zijn onderverdeeld in ‘alinea’s’, meestal met behulp van paragraaftekens (afwisselend rood en blauw). Alleen in het gedeelte van hand A zijn de ‘alinea’s’ aangegeven door kleinere, afwisselend rode of blauwe, initialen (2 à 3 regels hoog) met penwerk; er komen daar geen paragraaftekens voor.

Decoratie

De enige vorm van decoratie is het simpele penwerk bij de initialen; iets meer uitgewerkt, nl. met een J-lijst, is de versiering bij de initiaal waarmee *Arturs doet* begint.

Bij de initialen van de *Ridder metter mouwen* komt geen penwerk voor.

Datering en herkomst

Er zijn geen argumenten om de datering van rond 1320-1325 die gewoonlijk aan het handschrift gegeven wordt, in twijfel te trekken.³² Het dialect van de kopiïsten wijst op Brabantse origine. Waarop Hellinga’s toeschrijving aan een Antwerps scriptorium berust, is onbekend.³³ Ook jongere publicaties kunnen de hypothetische herkomst uit Antwerpen niet bevestigen.³⁴

Aan het eind van het handschrift (f. 238R) staat in de hand van B de bezit-ter aantekening van Lodewijk van Velthem: ‘Hier indet boec van lancelote dat heren lodewijcs es van velthem’ (in rood).

Band

De huidige band komt uit de ‘eerste stadhoudelijke binderij’ en is van het type dat tussen 1755 en 1760 vervaardigd werd. Vermoedelijk is dit gebeurd in opdracht van prinses Anna van Hannover (1709-1759), de echtgenote van stadhouder Willem IV (1711-1751). Zij liet althans handschriften, die door Willem IV waren gekocht op de veiling van de oude Oranje-Nassaubiblio-

³² Deschamps 1972, nummer 11a: ca. 1320; Klein 1995a, p. 6: 1320-1325.

³³ De toeschrijving vindt men in Draak 1954 (p. 45-46, noot 5). Zie verder p. 95-96.

³⁴ Van Anrooij 1994, noten 2 en 7 op p. 399; Klein 1995b, p. 15, noot 67.

theek (1749), van nieuwe banden voorzien.³⁵ Van de band die vóór herbinden om het boek zat, weten we alleen dat die houten platten had: in de veilingcatalogus wordt vermeld *Ligno ligatus* (zie hieronder bij ‘Geschiedenis’). Het is redelijk te veronderstellen dat die houten platten met leer overtrokken waren.

De huidige band is gemaakt van houten platten die overtrokken zijn met naturel tuigleer, dat blind en met goud bestempeld is.³⁶ Twee koperen sloten op leren tongen sluiten het boek van achter- naar voorplat. Eén van de twee sloten is thans verdwenen.

De rug heeft vijf ribben, bestempeld met rolstempel VI.³⁷ Het kopveld heeft bovenaan eveneens rolstempel VI. Alle velden (inclusief kop- en staartveld) hebben een kader van rolstempel VII. Het staartveld heeft onderaan een extra kader van dat rolstempel, waarbinnen rolstempel XXI afgedrukt is. Alle velden hebben bovendien een bestempeling met vijfmaal stempel 125 en viermaal stempel 100, behalve het veld met het titelschildje (het tweede veld van boven). Het titelschildje is in zwart leer met de titel *POESIES HOLLANDOIS*.

Voor- en achterplat zijn hetzelfde bestempeld. Rondom, langs de randen, rolstempel V, met aan weerszijden blinde lijnen. In het midden het stadhoudelijk wapen, afgedrukt met plaatstempel A (het kleine type wapen).³⁸ Het stadhoudelijk wapen, gedecoreerd met de orde van de kouseband, zal dat van Willem V zijn, die al op 3 juni 1752 (op vierjarige leeftijd) tot deze ridderorde verheven werd.³⁹

De kapitalen zijn met bruin en wit garen bestoken; de sneden zijn rood bespikkeld. Voor en achter bevinden zich één papieren dekblad en twee dito schutbladen, eveneens uit de werkplaats van de eerste stadhoudelijke binder.

*Geschiedenis*⁴⁰

Volgens de traditie – die tegenwoordig als juist aanvaard wordt – heeft het handschrift al toebehoord aan Johan IV, Graaf van Nassau, Heer van Breda (1410–1475) en zijn vrouw Maria van Loon (1425–1502). Zij worden ook al in verband gebracht met het handschrift van *Lantsloot vander Haghedochte*. Er is gesuggereerd dat laatstgenoemde codex via het huwelijk van gravin Johanna van Nassau (de dochter van Johan IV en Maria van Loon) met graaf Filips I van Waldeck, al in de 15e eeuw in Waldecks bezit gekomen zou zijn.⁴¹ De

³⁵ Zie over de binderij en de band: Storm van Leeuwen 1976, p. 27, p. 71 en de nrs. 74 t/m 77.

³⁶ Deze leersoort werd wel aangeduid als ‘cuir de russie’, vgl. ook Draak 1954, p. 44.

³⁷ De stempelnummers verwijzen naar Storm van Leeuwen 1976.

³⁸ Deze plaatstempels worden, volgens mondelinge mededeling van J. Storm van Leeuwen, tegenwoordig nog bewaard in het Koninklijk Huis-Archief te 's-Gravenhage.

³⁹ Storm van Leeuwen 1976, p. 71. Bovendien was Willem IV ten tijde van het herbinden van de codex al overleden.

⁴⁰ Zie Renting 1993 en Brinkman 1993.

⁴¹ Gerritsen 1987, p. 37 en 58.

Lancelotcompilatie bleef daarentegen eigendom van de Bredase Nassaus en kwam zo in bezit van de prinsen van Oranje-Nassau. Het is mogelijk dat het handschrift wordt genoemd in de catalogus die door Anthonie Smets onder toezicht van Constantijn Huygens in 1686 van het boekenbezit van de prinsen van Oranje gemaakt is.⁴² Op f. 223R van die catalogus (moderne foliëring) komt voor, onder nummer 1040 (= 2868 in de doorlopende nummering van Renting⁴³): ‘Oude Nederduytsche Verssen. MS. op parquem^t’. Het aldus omschreven handschrift wordt gezien als de *Lancelotcompilatie*.

Het is vrijwel zeker dat hetzelfde handschrift voorkwam in de bibliotheek van prins Frederik Hendrik. Deze boekerij is in december 1749 geveild. In de veilingcatalogus komt een rubriek ‘Manuscripts Allemands et Hollandois in folio’ voor. Een partij van vier opeenvolgende kavels van elk één handschrift is in één keer verkocht voor 15 gulden en 19 stuivers.⁴⁴ Dit zijn de nummers 8 t/m 11 op p. 230-231:

8 Volume de Vers Hollandois, dont le Commencement manque. *Lig. lign.*

9 Volume considérable de Poësie Hollandoise, sans Titre. *Lig. lign.*

10 Autre semblable. *Lig. lign.*

11 Très gros Volume de Poësie Hollandoise, sans Titre. *Lig. lign.*

De prijs staat in de marge genoteerd. Men vermoedt dat nummer 11 met de *Lancelot-codex* geïdentificeerd moet worden.⁴⁵

Onder vele andere is deze partij van vier handschriften door stadhouder Willem IV in 1749 op de veiling aangekocht. In de catalogus van de Oranje-Nassau-bibliotheek die tien jaar later gemaakt is, staan zij weer genoemd. Op p. 294 van deze *Catalogue de la Bibliothèque de S.A.S. Monseigneur le Prince d’Orange et de Nassau & & &. Comme elle étoit le 1er Fevrier 1759* staat: ‘Quatre manuscrits reliés en Cuir de Roussi [sic] avec les armes de S.A. Sous le titre de poesies Hollandoises (...)’.⁴⁶ Hieruit blijkt dat in 1759 de codices hun huidige band bezaten, inclusief de rugtitel (vgl. hierboven, sub ‘Band’). Het hoeft niet te bevreemden dat het handschrift hier onder de rubriek ‘Histoire de Pais Bas’ (beginnend op p. 291) gerangschikt is: Arturstof werd veeleer tot de geschiedenis dan tot de letterkunde gerekend. Zo komt ook in de catalo-

⁴² Handschrift Den Haag, K.B., 78 D 14. Deze catalogus is niet in 1684 gemaakt, zoals Draak 1954, p. 45 vermeldt, maar volgens het titelblad in 1686.

⁴³ Renting 1993, p. 563.

⁴⁴ Twee exemplaren van deze veilingcatalogus berusten op de Koninklijke Bibliotheek te ’s-Gravenhage, onder de nummers ‘veilingcatalogus 5390’, respectievelijk ‘veilingcatalogus 16064’. De aankoop van de vier codices staat eveneens als één geheel genoteerd, op f. 12R, in de (handgeschreven) *Catalogue des livres achetés de la Bibliothèque de S.A.S. F.H. Prince d’Orange & & & (...)*, die los is bijgevoegd in de (ook handgeschreven) *Copie du Catalogue Mobile de la Bibliothèque de Son Altesse Serenissime Monseigneur le Prince d’Orange et de Nassau & & &, fait en l’année 1751* (hs. Den Haag, K.B., 76 B 2).

⁴⁵ Draak 1954, p. 45.

⁴⁶ Deze catalogus berust in het Koninklijk Huis-Archief. Een fotocopie ervan wordt bewaard op de Bandenafdeling van de Koninklijke Bibliotheek.

gus van 1686 (vervaardigd door Anthonie Smets) in de rubriek historie een (Frans) handschrift voor, getiteld 'Roman des Chevaliers de la Table ronde. MS en papier'.⁴⁷

*Literatuur*⁴⁸

Jonckbloet 1846-1849; Draak 1954; Gerritsen 1963; Paardekooper-van Buuren en Gyseling 1971; Deschamps 1972 (nr. 11a); Duinhoven 1973; De Kruyter 1975; Draak 1976b; Gerritsen 1976; Besamusca 1984; Draak 1985; Besamusca 1985a (p. 24-28); Besamusca 1985b; Van der Dungen 1986; Kienhorst en Mulder 1986; Gerritsen 1987; Biemans 1988; Kienhorst 1988 (p. 14-16, zie ook p. 92-93); Klein 1990; Besamusca 1991; Brandsma 1992; Klein 1995a (p. 6-10); Gerritsen 1996.

Katernentabel

In het hiernavolgende schematische overzicht zijn de belangrijkste hierboven gemelde codicologische bijzonderheden in een katernentabel geïntegreerd. De dubbele kaderlijnen geven de voornaamste fysieke grenzen aan. Daarbinnen wordt met enkele lijnen aangegeven waar een tekstgrens samenvalt met een katerngrens. De stippellijn geeft de scheiding tussen katern XIVA en XIVB aan, die in aparte fasen ontstaan zijn (zie de paragraaf over de genese van de codex). De subscripte *c* achter sommige katernnummers in de eerste kolom geeft aan dat dit katern een (restant van een) custode heeft. De aanduiding (v) in de kolom 'bouw' wil zeggen dat dit katern een (restant van een) verzentelling heeft. De gebruikte termen in de laatste kolom zijn: (1) koppelbladen: een dubbelblad gevormd door een enkelblad (weesblad) dat gelijmd is op de kim van een kimblad, of door twee kimbladen waarbij een van de bladen op de kim van het andere gelijmd is (de 'gekoppelde' bladen worden d.m.v het plusteken verbonden); (2) kimblad: een enkelblad met een kim (kimbladen die een dubbelblad vormen worden met het plusteken verbonden); (3) weesblad: enkelblad zonder kim.

⁴⁷ Op f. 99V (in de moderne foliëring), onder nr. 241 (= 1354 volgens de doorlopende nummering van Renting 1993).

⁴⁸ De literatuur die hier in chronologische volgorde opgesomd wordt, betreft alleen die literatuur die codicologische of paleografische aspecten van de *Lancelotcompilatie* aanroert.

SCHEMA 4

Kat.	fol.	s i g	bouw	tekst	hand/bijzonderheden
I	1-10		V	LANCELOET	A
II	11-20		V		A (14+17: koppelbladen)
III	20a-29		V		A
IV	30-39	d	V		A
V _c	40-49		V		A; vanaf 47V, r. 38 → B (40+49 en 41+48: koppelbladen)
VI	50-59		V		B: 50R → C: 50V t/m 69
VII	60-69		V		C (B op 63Rc en 63Va)
VIII _c	70-78		V		D 70 t/m 87Ra, r. 24
IX	79-88		V		D (B maakt 87R af) → E
X _c	89-99		V+1 (=99)		E; vanaf 99 → B (99: weesblad)

(lacune van 3 folia)

XI	100-105		III	Perchevael	
XII	106-115		V-1(=99)+1(=115)		106+105: kimbladen. 115: palimpsest

XIII	116-125		2+IV	Moriaen	116 en 117: kimbladen 126+135, 127+134: koppelbladen 128+133: kimbladen
XIVa	126-128		3		
XIVb	129-135		7 (v)	QUEESTE	129+132; 130+131: koppelbladen 129, 130, 132: palimpsest 139+142: koppelbladen (palimpsest)
XV _c	136-145	b	V (v)	slot Queeste + Wrake-begin	218+152: weesblad en kimblad (palimpsest) 148+151: koppelbladen 155+158 :koppelbladen; rest kimbladen 156, 157: palimpsest
XVI	146-147	c	V		
	218, 148-154		(v)		
XVII	155-159	d	5 (II+1)		
XIII	160-166		IV (v)	Wrake	160a+165: koppelbladen

XIX	167-177	a	V+1 (177)	RmM	177: kimblad
-----	---------	---	-----------	-----	--------------

XX	178-187		IV(+2)	W&K	185 en 187: kimbladen
XXI	188-197		V	Witte voet	199: weesblad
XXII	198-200		I(+1)	Torec	

XXIII _c	201-210		V (v)	ARTURS DOET	205+206: kimbladen (palimpsest) 221+228, 223+226 (palimp): kimbladen 230, 213+216: kimbladen 213, 216: palimpsest
XXV	220-229		V (v)		
XXIV	230, 211-217 219	c	V-1 (na 219)		
XXVI	231-238		IV		

Het Brusselse 'Lanceloet'-fragment

Inleiding

Het fragment Brussel, K.B., II 115, 3 is een enkelblad uit een codex waarin minimaal (een gedeelte van) de *Lanceloet* gestaan heeft.

Inhoud

De tekst op het enkelblad is een gedeelte van de *Lanceloet* dat ook in het verloren gegane eerste deel van de *Lancelotcompilatie* gestaan moet hebben.⁴⁹

Materiaal

De schrijfdrukker is (schaaps)perkament van normale kwaliteit. De onderbuitenhoeek was 'opgelapt' met een driehoekig stuk perkament, maar dat is verloren gegaan met verlies van tekst.

Formaat

De huidige afmetingen zijn ca. 325 x ca. 225 mm. De bovenmarge is sterk besnoeid. De tekstspiegel meet ca. 280 x 165 mm. Het blad heeft een mise-en-page in drie kolommen van ca. 50 mm breed en is gelinieerd voor 66 regels.

Katernen

Er is geen foliëring (meer) aanwezig. Het blad heeft geen signatuur of custode. De katernenbouw is onbekend.

Prikking en liniëring

Er is nog prikking te zien in de ondermarge. De liniëring is uitgevoerd met (lood)stift. Zie voor het liniëringpatroon de linker tekening op p. 61.⁵⁰ Er is *below topline* geschreven.

Schrift

De tekst is geschreven in één hand (*littera textualis*), waarbij geen hoog niveau is nagestreefd. De kopiist van dit fragment is dezelfde als kopiist B van de *Lancelotcompilatie*. Voor de schriftkenmerken zie bij de *Lancelotcompilatie*, sub hand B. In het fragment komt eenmaal het tiroomse *et*-teken voor (Ra, r. 30).

Tekstgeleding

Er zijn slechts afwisselend rode en blauwe paragraaftekens bewaard gebleven.⁵¹ De kapitalen na de paragraaftekens zijn gerubriceerd (evenals bij het Haagse fragment van de *Lanceloet*).

⁴⁹ Voor het eerst uitgegeven in Serrure 1861.

⁵⁰ Volgens de formule van Muzerelle: 3-1-13-13/0/0/A. Zie hiervoor Hermans en Huisman 1981, p. 34bis-34sexies.

⁵¹ De paragraaftekens zijn niet overal uitgevoerd. Op de plaats waar ze hadden moeten komen is een representant te zien in de vorm van twee streepjes.

Decoratie

Er is geen noemenswaardige decoratie bewaard gebleven.

Datering en herkomst

De codex waaruit het blad afkomstig is, werd vervaardigd rond 1320-1325; de tekst is in Brabants dialect. Het is door de belangrijkste kopiist van de *Lancelotcompilatie* geschreven. Dit zou erop kunnen wijzen dat beide codices in hetzelfde scriptorium geschreven zijn.⁵²

Er is gesuggereerd dat het handschrift waartoe het Brusselse fragment behoorde, de verloren gegane eerste band van de *Lancelotcompilatie* geweest is.⁵³ De mise-en-page wijst echter meer in de richting van codicologische verwantschap met het Haagse fragment.⁵⁴ F.P. van Oostrom heeft de hypothese geformuleerd dat het Brusselse fragment, samen met het Haagse, een restant zou zijn van het dedicatie-exemplaar voor Gerard van Voorne.⁵⁵

Geschiedenis

Het blad is ooit gebruikt als bindmateriaal (schutblad met oor). Het is door de stadsarchivaris van Antwerpen, Frederik Verachter, geschonken aan C.P. Serrure (1805-1872). De K.B. Brussel heeft het in 1873 aangekocht op de veiling van de nalatenschap van Serrure.⁵⁶

Literatuur

Draak 1954 (noot. 5 op p. 5-6); Van Oostrom 1982 (p. 37); Besamusca 1985a (p. 22-23); Besamusca 1985c; Kienhorst 1988 (p. 91-92); Klein 1995a (p. 7).

Het Haagse 'Lanceloet'-fragment

Inleiding

Het fragment 's-Gravenhage, K.B., 75 H 58 is een enkelblad uit een codex waarin minimaal (een gedeelte van) de *Lanceloet* gestaan heeft.

Inhoud

De tekst op het enkelblad is een gedeelte van de *Lanceloet* in nagenoeg dezelfde redactie als die in de *Lancelotcompilatie*. De legger van het Haagse fragment moet dezelfde geweest zijn als die van de *Lancelotcompilatie*, of er zeer nauw aan verwant zijn geweest.⁵⁷ Het tekstgedeelte dat het Haagse fragment

⁵² Zie voor de inhoud van de term 'scriptorium' ook hierna, p. 94-97.

⁵³ *MNW*, dl. 10, art. 1299, 31 (aldaar onder de onjuiste signatuur II 115, 2).

⁵⁴ Dat het Brusselse en het Haagse fragment tot één handschrift behoord kunnen hebben is al eerder opgemerkt; zie Biemans 1988, p. 556-557. Hij wijst er echter terecht op dat we de fragmenten niet zonder meer samen kunnen nemen.

⁵⁵ Van Oostrom 1982, p. 37 (p. 62 in Van Oostrom 1992).

⁵⁶ *Catalogue de la Bibliothèque de M. C.P. Serrure*, seconde partie, Bruxelles, le Jeudi 23 Octobre 1873, et les jours suivants, p. 93, no. 2551.

⁵⁷ Editie: Draak 1976b.

omvat, valt binnen het pars dat kopiïst D van de compilatie geschreven heeft. De verzen zijn aldaar te vinden op f. 73Vc, r. 28 tot en met f. 74Vc, r. 55 en komen overeen met vs. 27338-27733 in de editie-Jonckbloet.

Materiaal

De schriftdrager is (schaaps)perkament van normale kwaliteit. Het blad is nogal ruw van zijn contrabladscheur, waardoor een scheur is ontstaan die de nabijgelegen tekstkolom heeft beschadigd.

Formaat

De huidige afmetingen zijn ca. 375 x ca. 250 mm. Het blad is aan de buitenzijde en mogelijk bovenaan enigszins besnoeid. De tekstspiegel meet 285 x 166 mm. Het blad heeft een mise-en-page in drie kolommen van ca. 50 mm en is gelinieerd voor 65 à 66 regels.

Katernen

Het blad heeft op de recto-zijde, in het midden van de bovenmarge, in rood het oorspronkelijke foliumnummer xliij. Het was dus het 44e blad van de codex. De katernenbouw is onbekend; mogelijk was de oorspronkelijke codex opgebouwd uit senionen (zie de paragraaf 'Reconstructie van de codex' hierachter).

Prikking en liniëring

De liniëring is uitgevoerd met (lood)stift. Zie voor het liniëringpatroon de linker tekening op p. 61.⁵⁸ Er is *below topline* geschreven. De prikking is nog te zien in de boven- en ondermarge en deels in de buitenmarge.

Schrift

De tekst is geschreven in één hand (*littera textualis*), waarbij geen hoog niveau is nagestreefd. De vroegere identificatie van de kopiïst van het fragment met kopiïst B van de *Lancelotcompilatie* mag thans als onjuist beschouwd worden.⁵⁹ Het Haagse fragment is door iemand geschreven die niet geïdentificeerd mag worden met één van de kopiïsten van de *Lancelotcompilatie*.

De distinctieve kenmerken van de kopiïst van het fragment zijn de volgende (zie afb. 14):⁶⁰

Majuskels:

- De *B* uitsluitend in minuskelvorm; soms met een aanzet tot lusvorming aan de bovenkant van de stok.
- De *L* soms met een aanzet tot lusvorming aan de stok.
- De *M* is zeer karakteristiek: de rechterpoot staat bovenaan los van de rest

⁵⁸ Volgens de formule van Muzerelle: 3-1-13-13/0/0/A. Zie voor de Muzerelle-formule: Hermans en Huisman 1981, p. 34bis-34sexies.

⁵⁹ De eerste die twijfelde aan de identificatie was A.M. Duinhoven: Duinhoven 1973, p. 179, noot 10. Zie ook Biemans 1988, p. 556.

⁶⁰ Vgl. p. 66-68 voor de onderzochte schriftkenmerken.

van de letter en buigt sterk met een lange haal naar links, zodat het geheel enigszins y-vormig wordt.

- Ook de vorm van de *S* is karakteristiek en lijkt wat op een vergrote minuskel *g*.
- De *T* heeft de minuskelvorm.

Minuskels:

- Uitsluitend buikjes-*a*.
- Vrijwel uitsluitend inwaartse *e*, ook aan het regeleinde.

Letterverbindingen:

Opvallend is, dat letterverbindingen zeer zeldzaam zijn.

- Rondboogverbindingen: alleen *de*-verbinding (maar niet altijd); eventuele andere verbindingen lijken eerder het resultaat van overlapping dan van echte rondboogverbindingen.
- Geen ronde *r*.
- Geen *bb*-verbindingen.

Abbreviaturen:

- Het teken 3 (voor *-et*) lijkt alleen gebruikt te zijn in het voorzetsel ‘*met*’.

Interpunctietekens:

Als interpunctieteken komt een *punctus elevatus* voor.

Tekstgeleding

Er is slechts geleding door middel van paragraaftekens (afwisselend rood en blauw) bewaard gebleven. De kapitalen na de paragraaftekens zijn gerubriceerd (evenals bij het Brusselse *Lanceloet*-fragment).

Decoratie

Er is geen noemenswaardige decoratie bewaard gebleven.

Datering en herkomst

De codex waaruit het blad afkomstig is, werd geschreven rond 1320-1325; de tekst is in Brabants dialect. Volgens Draak is het handschrift in hetzelfde scriptorium geschreven als de *Lancelotcompilatie*.⁶¹

E.P. van Oostrom heeft de hypothese geformuleerd dat het Haagse fragment, samen met het Brusselse *Lanceloet*-fragment, een restant zou zijn van het dedicatie-exemplaar voor Gerard van Voorne.⁶² Het fragment vertoont namelijk grote codicologische overeenkomst met het Brusselse *Lanceloet*-fragment.⁶³

Geschiedenis

Het blad is ooit gebruikt als bindmateriaal (schutblad met oor). Het blad werd op 31 maart 1867 aan de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage geschonken door de Haagse familie De Jonge. Liefinck oppert de mogelijk-

⁶¹ Draak 1976b. Zie echter ook de paragraaf ‘Het scriptorium’ hierna.

⁶² Vgl. noot 55.

⁶³ Zie noot 54.

heid, dat het enkelblad los in het Haagse *Lancelot*-handschrift gelegen kan hebben.⁶⁴ Waarop deze veronderstelling berust, is onbekend. Mogelijk was Liefinck niet op de hoogte van de voormalige particuliere bezitter.

Literatuur

Draak 1954 (p. 44); Deschamps 1972 (p. 47-50: nr. 11c); Duinhoven 1973 (p. 179, noot 10); Draak 1976b; Besamusca 1985a (p. 30-31); Biemans 1988 (p. 556-557); Kienhorst 1988 (p. 92-93); Klein 1995a (p. 9).

Reconstructie van de codex

Hierboven is opgemerkt dat het fragment in de bovenmarge bladnummer 44 draagt en dat de bewaard gebleven tekst overeenkomt met de verzen 27338-27733 in de editie-Jonckbloet. Rekenen we echter uit hoeveel verzen er op de voorafgaande 43 folia gestaan hebben (bij een mise-en-page met 66 regels per kolom) dan blijkt dat het er maar ca. 17000 geweest kunnen zijn.⁶⁵ Ten opzichte van de *Lancelot*-codex ontbreken er dus ongeveer 10300 verzen. Er zijn diverse verklaringen voor dit verschil mogelijk.

Bij de eerste mogelijkheid wordt uitgegaan van een – Middelnederlandse – legger waarin de tekst op hetzelfde punt over twee banden verdeeld was als bij de Oudfranse teksten, d.w.z. rond vers 5530 van de *Lanceloet*.⁶⁶ Het restant van ruim 4750 verzen past dan precies in één katern, mits de codex opgebouwd was uit senionen, dus katernen van zes dubbelbladen.⁶⁷ Wanneer één van de eerste vier senionen in het ongereede raakt, of elders in het handschrift terecht komt, blijkt f. 43V inderdaad te eindigen met vs. 17028 en blijkt dat dit vers overeenkomt met vs. 27310 in de *Lancelotcompilatie* (zie het schema hieronder). Een verschil derhalve van ongeveer 10300 verzen.

Bij de tweede mogelijkheid begon de codex waaruit het Haagse fragment afkomstig is, op een punt in de tekst dat ca. 10000 verzen verder ligt dan het begin van de *Lancelotcompilatie*. Verhaaltechnisch is het niet onmogelijk het beginpunt rond vers 10741 te stellen, waar zich een overgang in de entrelacementstructuur bevindt.⁶⁸ De reden voor de keuze van dit andere beginpunt zou kunnen zijn een betere verdeling van de tekst over twee banden te krijgen, ervan uitgaande dat de codex waaruit het Haagse fragment afkomstig is eveneens een compilatie van teksten was, vergelijkbaar met (of identiek aan) de *Lancelotcompilatie*.

Natuurlijk mogen we niet uitsluiten dat er met de codex waaruit het

⁶⁴ Liefinck 1965, p. 68.

⁶⁵ 43 folia met 6 kolommen per blad (3 op de rectozijde en 3 op de versozijde) en 66 regels per kolom geeft in totaal 17028 regels.

⁶⁶ Vgl. Draak 1954, p. 4-5.

⁶⁷ Een katern van zes dubbelbladen en een mise-en-page van drie kolommen met 66 regels per kolom telt in totaal 4752 regels.

⁶⁸ Vers 10741 vormt het beginpunt van de editie van de verzen 10741-16263 in deel VI. Vgl. ook aldaar p. 542 van het 'Schema: de afwisseling en samenvoeging van de verhaaldraden in de *Lanceloet*'.

Haagse fragment afkomstig is, iets onherstelbaars is gebeurd, dat zich (vooralsnog) onttrekt aan reconstructie.

Schema

Dit schema toont het gevolg van een verdwenen katern. Als voorbeeld is hier het vierde katern weggegelaten; het had ook een van de drie voorafgaande kunnen zijn.

Kol. 1: de katernen (senionen) en foliëring van een complete legger.

Kol. 2: de versnummering volgens de complete legger.

Kol. 3: de katernen (senionen) en foliëring van een legger waarin een katern ontbreekt.

Kol. 4: de bijbehorende versnummering.

Kol. 5: de overeenkomstige verzen volgens de *Lancelotcompilatie*.

SCHEMA 5

1	2	3	4	5
I	(1)-396	I	(1)-396	(5530)-5926
12	4752	12	4752	10282
13	5146	13	5146	10678
24	9504	24	9504	15034
25	9896	25	9896	15430
36	14256	36	14256	19786
37	14652	[ontbr.]	[ontbr.]	[ontbr.]
48	19008	37	14652	24934
49	19404	38	15048	25330
50	19800	39	15444	25726
51	20196	40	15840	26122
52	20592	41	16236	26518
53	20988	42	16632	26914
54	21384	43	17028	27310
55	21780	44	17424	27706 ←
56	22176	45	17820	28102
57	22572	46	18216	28498
58	22968	47	18612	28894
59	23364	48	19008	29290
60	23760			

Het Brusselse 'Queeste'-fragment

Inleiding

Het fragment Brussel, K.B., IV 636, 4 is een reep uit een codex waarin minimaal de *Queeste vanden Grale*, de tweede kerntekst van de Oudfranse cyclus, gestaan heeft.

Inhoud

De bewaard gebleven 119 verzen zijn onvolledig: op de rectozijde zijn slechts de laatste woorden van de regels in kol. a en de kapitaalkolom van kol. b bewaard gebleven; op de versozijde alleen de laatste letters van enkele regels in kol. a en de eerste woorden van kol. b. De overgeleverde tekst komt nagenoeg overeen met de redactie van de *Queeste vanden Grale* zoals die in de *Lancelotcompilatie* voorkomt, met dien verstande dat de laatste een nauwkeuriger afschrift vertegenwoordigt.⁶⁹ De – tot op heden onuitgegeven – tekst van het fragment is in de *Lancelotcompilatie* te vinden op f. 157Rc, r. 49 tot en met f. 157Vc, r. 13.⁷⁰

Materiaal

De schriftdrager is perkament van normale kwaliteit. Bewaard gebleven is een strook die het verticale middengedeelte van een blad uitmaakt.

Formaat

De huidige afmetingen zijn: ca. 290 mm hoog en 40 à 45 mm breed. De oorspronkelijke maten waren mogelijk ca. 300 x 210 à 215 mm. De tekstspiegel is 230 mm hoog; de breedte was vermoedelijk ca. 150 à 160 mm. Er waren twee kolommen met 37 regels; de kolombreedte was naar schatting ca. 70 mm.

Katernen

De katernenbouw is onbekend. De conditie van het fragment is dusdanig dat niet meer is na te gaan of het oorspronkelijke blad een foliumnummer, een katernsignatuur of een custode had.

Prikking en liniëring

Er is nog prikking te zien in de onder- en bovenmarge. De liniëring is uitgevoerd in stift. Het liniëringspatroon is niet meer te reconstrueren. Hoogst waarschijnlijk is er *below topline* geschreven.

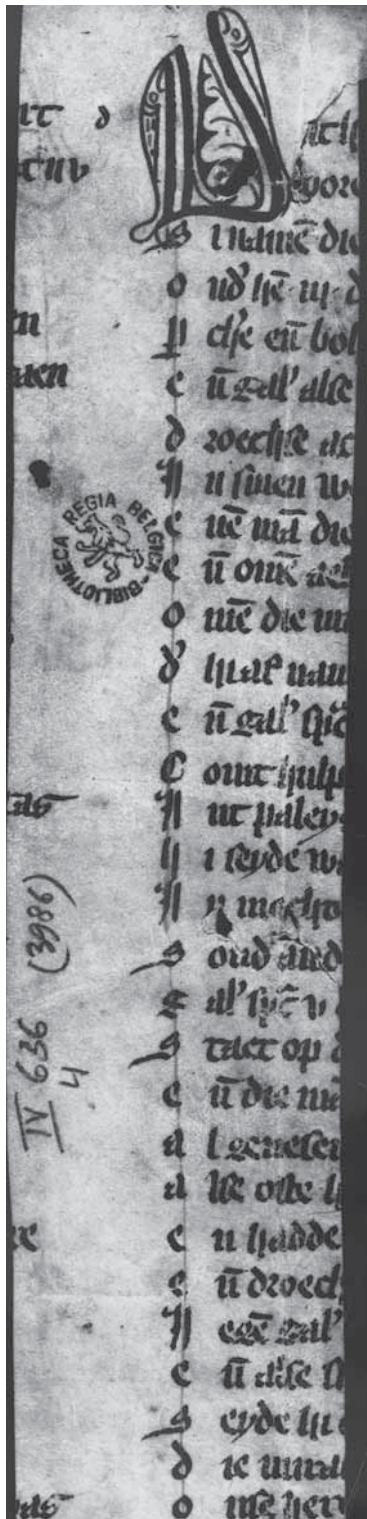
Schrift

De tekst is geschreven in één hand (*littera textualis*) van redelijk niveau. Enkele kenmerken zijn (zie afb. 15):⁷¹

⁶⁹ Besamusca en Kienhorst 1983, p. 500.

⁷⁰ De verzen komen overeen met Bk. III, vs. 10622-10769 in Jonckbloet 1846-1849.

⁷¹ Gezien de geringe omvang van het fragment kunnen er minder waarnemingen gedaan worden en is het belang van de observaties dus minder groot.

Afbeelding 15. Brussel, K.B., IV 636, 4.

Majuskels:

- Weinig majuskelvormen.
- De *I/J* en de *T* wel in majuskel.

Minuskels:

- Alleen buikjes-*a*.
- Alleen inwaartse *e*, ook aan het regeleinde.
- De *g* is dusdanig gedrongen geconstrueerd dat de onderkant vrijwel niet door de schrijflijn gaat.

Letterverbindingen:

Opvallend is, dat letterverbindingen zeer zeldzaam zijn.

- Er zijn geen rondboogverbindingen.
- De ronde *r* komt wel voor.

Abbreviaturen:

Opmerkelijk is de afgekorte vorm van ‘omme’: de tilde staat niet boven de *o*, maar ongeveer tussen de *m* en de *e* in, zelfs bijna boven de *e*.

Tekstgeleding

Er is één rode initiaal van twee regels hoog gedeeltelijk bewaard gebleven.

Decoratie

De kapitaalkolom is met een doorgetrokken lijn gerubriceerd. Er zijn twee regels hoge kolominitialen in (een iets lichtere) schrijfkint, opgebouwd uit visvormige onderdelen. Opmerkelijk is, dat er vóór de kolominitialen representanten staan. Het voorkomen van representanten en de iets lichtere inkt-kleur bewijzen dat de kolominitialen in een latere, aparte fase zijn aangebracht, hetgeen uitzonderlijk is.

Datering en herkomst

De codex stamt uit de tweede helft van de 14e eeuw. De taal is Westmiddelnederlands.

Geschiedenis

De strook is gebruikt als bindmateriaal (scharnier). Het fragment werd bewaard in het Algemeen Rijksarchief te Brussel. Rond 1930 is het aldaar, samen met tien andere fragmenten, aan het fonds *Manuscripts divers* toegevoegd als nr. 3986. Zij zijn op 24 april 1970 overgedragen aan de K.B. te Brussel.

Literatuur

Deschamps 1977 (p. 680), Besamusca en Kienhorst 1983, Besamusca 1985a (p. 57), Kienhorst 1988 (p. 169-170).

Het scriptorium

In de literatuur over de *Lancelotcompilatie* wordt herhaalde malen gewag gemaakt van het scriptorium waar het handschrift vervaardigd zou zijn.⁷² De omschrijving '(...) the workshop behind 129 A 10 was a small group of scribes who had to struggle hard and to hurry fast to earn money (...)' kan het beeld oproepen van een soort klerkenzaaltje, waar een groepje kopiïsten nijver aan het afschrijven is.⁷³ Een dergelijke voorstelling van een lekenscriptorium is echter ten onrechte gebaseerd op een parallelie met kloosterscriptoria en wordt steeds meer in twijfel getrokken.⁷⁴

Schrijf- en kopieerwerk moet gezien worden als 'thuiswerk' dat normaliter uitgevoerd werd door één kopiïst. In bepaalde gevallen kon een tweede schrijver, en in uitzonderlijke gevallen zelfs meer kopiïsten, min of meer gelijktijdig aan één en hetzelfde werk bezig zijn. Boekproductie was dus gewoonlijk eenmanswerk, maar gebeurde soms in losse – maar kleine – werkverbanden. De afzonderlijke deelproducenten van die werkverbanden (de perkamentmaker, de kopiïst(en), de verluchter(s), de binder) voerden elk hun taken uit in hun eigen woon-werkplaats. Kortom, uit een groep zelfstandige neringdoenden kon een *ad hoc*-werkverband gevormd worden, waarin werd samengewerkt door de hele categorie mensen die zich met het vervaardigen van het boek bezighielden.⁷⁵ In het geval dat meerdere personen in het vervaardigingsproces waren ingeschakeld, zal een van hen opgetreden zijn als werkleider en coördinator. We moeten voorzichtig zijn om die verantwoordelijke persoon met de term 'scriptoriumbaas' aan te duiden. Dat is een functie-aanduiding die in een dergelijk *ad hoc*-werkverband minder realistisch is. Zo'n werkverband had geen vaste samenstelling, maar werd min of meer willekeurig samengesteld uit mensen die een professionele schrijfvaardigheid hadden.⁷⁶ Het is, in deze voorstelling van zaken, dus niet reëel om van een 'atelier' te spreken.

De term 'thuiswerk' moet vrij letterlijk opgevat worden en doelt op arbeid die in een woon-werkplaats verricht wordt. Dat is in feite de normale werksituatie bij de zelfstandige handwerkers en kleine ondernemers in een middeleeuws stedelijk milieu: er bestond toen niet of nauwelijks differentiatie tussen woning en werkplaats.⁷⁷ In het geval van de *Lancelotcompilatie*, waaraan

⁷² Draak 1954 (noot 5 op p. 45-46) en Draak 1976b.

⁷³ Citaat uit Draak 1976b, p. 32.

⁷⁴ Zie voor dit en het volgende vooral Klein 1995b, m.n. p. 4-13. Vgl. voor de moderne opvatting van het lekenscriptorium ook de artikelen van C. Paul Christanson (p. 87-108) en A.S.G. Edwards en Derek Pearsall (p. 257-278) in Griffiths en Pearsall 1989. Andere bijdragen in deze bundel stippen deze opvatting eveneens aan.

⁷⁵ Klein 1995b, p. 9-11.

⁷⁶ Klein 1995b, p. 12-13.

⁷⁷ Een dergelijke economische structuur laat alle ruimte voor gelegheidskopiïsten –

vijf kopiïsten gewerkt hebben, kan men zich een gang van zaken voorstellen waarbij kopiïst B als werkleider opgetreden is. Deze heeft zijn (werk)kamer ter beschikking gesteld aan, achtereenvolgens, de vier andere *Lanceloet*-kopiïsten. Terwijl kopiïst B overige werkzaamheden verrichtte, bijvoorbeeld een ander gedeelte van de codex schreef, zat één van de andere kopiïsten bij hem een pars van de *Lanceloet* te schrijven.⁷⁸ Aldus is zowel te verklaren dat de vier kopiïsten A, C, D en E na elkaar optreden, als dat B in de omstandigheid verkeert direct in te kunnen grijpen in het werk van zijn medekopiïsten.⁷⁹ Zo grijpt kopiïst B in aan het eind van het pars van A, waar de laatste waarschijnlijk een ernstige fout gemaakt heeft, waardoor een gedeelte van f. 47V kolom c uitgeradeerd moet worden en de folia 48 en 49 vervangen.⁸⁰ Vervolgens zien we B invallen in het gedeelte van kopiïst C, op f. 63R en 63V, waar het perkament van uitzonderlijk slechte kwaliteit is.⁸¹ Kopiïst D verzoekt hij wellicht diens schriftniveau aan te passen. Kopiïst E waarschuwt hij diens laatste katern af te ronden op een bepaald punt in de tekst, waardoor E genoodzaakt is meer dan het geplande aantal regels op f. 98V te schrijven.⁸²

De hierboven geschetste voorstelling van zaken, van boekproductie als georganiseerd ‘thuiswerk’, heeft consequenties voor de in de literatuur veronderstelde toeschrijving van de *Lancelotcompilatie* aan een ‘Antwerps scriptorium uit de eerste drie decennia van de 14e eeuw’.⁸³ We kunnen beter spreken van een ‘Antwerps samenwerkingsverband’.⁸⁴ Overigens komt de localisering *Antwerpen* uit de lucht vallen en lijkt zij (vooralsnog) onvoldoende gefundeerd.

uiteraard ook buiten een stedelijk milieu. Temeer daar voor schrijfarbeid in feite geen afzonderlijke werkplaats met bijzondere apparatuur noodzakelijk is.

⁷⁸ Er zijn andere mogelijkheden denkbaar, bijvoorbeeld dat de verschillende kopiïsten wel bij elkaar in de buurt woonden en werkten (dezelfde straat), maar niet of nauwelijks bij elkaar kwamen. De werkverdeling tussen kopiïst en illuminator zal in de meeste gevallen aldus geweest zijn.

⁷⁹ Vergelijk voor het volgende ook p. 61, 62, 100–101.

⁸⁰ Juist deze plaats bewijst dat de verschillende kopiïsten – althans hier – na elkaar werken. De mogelijkheid dat A en C tegelijkertijd met een pars van vijf katernen beginnen, moet van de hand gewezen worden. En wel om de volgende reden. Kopiïst A maakt ergens op de folia 47Vc t/m 49 een fout die het ingrijpen van B uitlokt. Kopiïst B vervangt de tekst onderaan f. 47Vc plus de folia 48 en 49. Vervolgens neemt B een schoon dubbelblad dat tot het volgende katern zal gaan behoren (nl. het dubbelblad 50 + 59 van katern VI). Katern VI is een regelmatige quinio, hetgeen wil zeggen dat er geen bladen vervangen zijn. B linieert *wel* f. 50R en 50V (met loodstift), maar *niet* het contrafolium 59. Vervolgens schrijft hij uitsluitend f. 50R. Kopiïst C neemt met schrijven over op f. 50V. De folia 51R t/m 59V worden door C zowel gelinieerd als beschreven. Ook het contrafolium (f. 59) van het, door B met (lood)stift gelinieerde, f. 50 wordt door C met ‘bruinkool’ gelinieerd. Deze gang van zaken impliceert dat hier de kopiïsten A, B en C na elkaar werkten.

⁸¹ Vgl. Draak 1954, noot 3 op p. 44.

⁸² Vgl. Draak 1985, p. 75; Klein 1990.

⁸³ Draak 1954, noot 5 op p. 45–46.

⁸⁴ Klein 1995a, p. 6; Klein 1995b, p. 14–15.

Volgens Draak en Hellinga zou een aantal andere handschriften, samen met de *Lancelotcompilatie*, vervaardigd zijn door dat Antwerps samenwerkingsverband, namelijk:⁸⁵

- Brussel, K.B., 19.546 (Maerlant, *Naturen Bloeme*);
- Brussel, K.B., II 115,3 (fragment *Lanceloet*);⁸⁶
- Leiden, U.B., BPL 14E (Velthem, *Spiegel Historiael*, Vijfde Partije);
- Leiden, U.B., Ltk 1024 (fragment van de *Borchgrave van Couchi*);
- Leiden, U.B., Ltk 1087 (fragment van Maerlants *Rijmbijbel*);
- 's-Gravenhage, K.B., KA XXIV (een codex met *Die Rose*, *Roman van Cassamus* en *De frenesie*). Deze codex is geschreven door kopiïst A van de *Lancelotcompilatie*.
- Mogelijk ook: Brussel, K.B., 19.545, een handschrift met Maerlants *Rijmbijbel*, dat samengebonden geweest is met Brussel K.B., 19.546 en 's-Gravenhage, K.B., KA XXIV.

Hieraan kunnen de volgende twee fragmenten toegevoegd worden, daar zij geheel of gedeeltelijk door kopiïst C van de *Lancelotcompilatie* geschreven zijn:⁸⁷

- Gent, U.B., 2749, 10 (fragment *Willem van Oringen*);
- Brussel, K.B., 19.613, 5 (fragment *Roman van Caesar*).⁸⁸

Tenslotte kan aan het lijstje toegevoegd worden, omdat het fragment door kopiïst D geschreven is:⁸⁹

- Leiden, U.B., BPL 3086 (fragment *Roman van Limborch*).

De *Rose*-codex, de *Willem van Oringen*- en *Caesar*-fragmenten, het Brusselse *Lanceloet*-fragment en het Leidse *Limborch*-fragment staan inderdaad in relatie met het samenwerkingsverband van de *Lancelotcompilatie*. Zij zijn namelijk door één van de *Lanceloet*-kopiïsten geschreven. Argumenten om de andere codices en fragmenten aan het 'Antwerpse scriptorium' te verbinden worden niet door Draak en Hellinga gegeven.⁹⁰

Kortom: we mogen slechts vaststellen dat enkele codices (mede) geschreven zijn door kopiïsten die ook aan de *Lancelotcompilatie* gewerkt hebben. Dit zijn: het Brusselse fragment van de *Lanceloet* (kopiïst B),⁹¹ het Haagse *Rose*-

⁸⁵ Draak 1954, noot 5 op p. 45-46. Vgl. ook Klein 1995a, p. 7-8.

⁸⁶ Zie hierboven p. 84-85.

⁸⁷ Kienhorst en Mulder 1986, p. 94. Zie ook Kienhorst 1988 (p. 16) en Klein 1995a, p. 7-8.

⁸⁸ Van de Brusselse *Caesar*-fragmenten is althans het vijfde blad door kopiïst C geschreven: Kienhorst en Mulder 1986, noot 5 op p. 95. Over de *Caesar*-fragmenten ook Klein 1995a, p. 7-8.

⁸⁹ Klein 1995a, p. 8.

⁹⁰ Het is bijvoorbeeld merkwaardig dat het Leidse *Couchi*-fragment in de literatuur gedateerd wordt op het laatst van de 14e eeuw en geplaatst wordt in (Oost-)Vlaanderen: Kienhorst 1988, p. 33-34. Zo ook de Brusselse *Naturen Bloeme*, die in Limburgs dialect is (*MNW*, dl. 10, art. 923.2) en de Brusselse *Rijmbijbel*, die in Vlaams dialect is (*MNW*, dl. 10, art. 1107.3). Vgl. ook Klein 1995a, p. 9-10.

⁹¹ De bevinding van Draak, dat B 'terzelfdertijd bezig was aan een tweede afschrift'

handschrift (kopiïst A), het Gentse fragment van *Willem van Oringen*, een gedeelte van het Brusselse fragment van de *Roman van Caesar* (beide door kopiïst C) en het Leidse fragment van de *Roman van Limborch* (kopiïst D). Om andere reden, namelijk dat dezelfde legger gebruikt lijkt te zijn, mogen we het Haagse *Lanceloet*-fragment in de omgeving van de *Lancelotcompilatie* plaatsen.⁹² Een argument om handschrift Leiden, U.B., BPL 14E (Velthem, *Spiegel Historiae*, Vijfde Partij) in dezelfde omgeving te plaatsen, is dat deze codex een katernsignaturesysteem gebruikt dat overeenkomt met dat van de *Lancelotcompilatie*.⁹³ Een bijkomend argument is dat de initiaalversiering van beide codices gelijkenis vertoont.⁹⁴ Om de laatste reden – overeenkomstige initiaalversiering – kunnen wellicht ook de Münsterse fragmenten van de *Merlijn* en de *Merlijn-continuatie* in de omgeving van de *Lancelotcompilatie* geplaatst worden.⁹⁵ Desondanks kunnen we niet met zekerheid zeggen dat deze codices geschreven zijn in een werkomgeving die in verband staat met die van de *Lancelotcompilatie*.

Wat de andere codices betreft mogen we alleen concluderen dat zij ongeveer in dezelfde tijd in Brabant geschreven zijn – met uitzondering van de Leidse *Borchgrave van Couchi*, die uit een andere periode stamt, en met uitzondering van de Brusselse *Naturen Bloeme* en de *Rijmbijbel*, die in een ander dialect geschreven zijn.⁹⁶ De drie laatste codices zijn bijgevolg ten onrechte aan het ‘Antwerps samenwerkingsverband’ toegeschreven.

De genese

Verhaaltechnisch gezien worden de tien afzonderlijke teksten in de Haagse *Lancelot*-codex door middel van de verbindende passages tot één doorlopend geheel gesmeed. Maar codicologisch gezien vallen er enkele onregelmatigheden op, die niet stroken met een aanname dat het handschrift ‘recht toe recht aan’ tot stand gekomen is. Wel beschouwd vormen de drie kernteksten, *Lanceloet*, *Queeste vanden Grale* en *Arturs doet* een geheel, dat af te zonderen is van de overige zeven teksten. Ik zet de argumenten tegenover elkaar:

(Draak 1954, p. 40 en p. 44; mijn cursief) is in dit verband ongelukkig: kopiïst B kan het ene afschrift vele jaren eerder of later gemaakt hebben dan het andere. We weten slechts met zekerheid dat B ooit in zijn leven aan een andere *Lanceloet*-tekst gewerkt heeft.

⁹² Zie Draak 1976b, p. 18–32. De vroegere aanname dat het Haagse fragment door kopiïst B geschreven is, blijkt onjuist (vgl. ‘Het Haagse *Lanceloet*-fragment’, p. 86). Niettemin zijn er codicologische aanwijzingen dat het Brusselse en het Haagse *Lanceloet*-fragment bij elkaar kunnen behoren.

⁹³ Zie noot 15.

⁹⁴ Klein 1995a, p. 8–9.

⁹⁵ Klein 1995a, p. 9.

⁹⁶ De opvatting van Liefinck dat de twee codices die met het *Rose*-handschrift samengebonden gezeten hebben, ondanks het dialectverschil toch uit dezelfde omgeving stammen (de kopiïst kwam uit een andere streek, maar werkte wellicht in Brabant) is weinig bevredigend (Liefinck 1951).

KERNTEKSTEN

Alleen de drie kernteksten beginnen met een grote initiaal in twee kleuren, versierd met penwerk, uitlopend in twee marges.

Alleen deze drie teksten (plus de *Perchevael*) zijn door de corrector onder handen genomen.

De plaats van de kapittelopschriften en de manier waarop zij neergeschreven zijn, komen overeen: afgezien van de *Lanceloet* die geen kapittelopschriften heeft, staan zij in de *Queeste* en in *Arturs doet* in de dichtstbijzijnde marge, zijn zij omkaderd en zijn zij genummerd.

Bovendien lijkt het dat de (restanten van de) custoden – voor zover na te gaan – alleen in de *Lanceloet*, de *Queeste* en in *Arturs doet* staan.

ANDERE TEKSTEN

Alle niet tot de kern behorende teksten beginnen met een eenkleurige initiaal die hoogstens zes regels hoog is en slechts weinig penwerk heeft.

Deze teksten (afgezien van de *Perchevael*) zijn niet door de corrector nagezien, evenmin als de verbindende passages.

De plaats van de kapittelopschriften en de manier waarop zij neergeschreven staan verschillen van die bij de kernteksten (afgezien van de eerste drie hoofdstukken van de *Wrake*).

In geen van deze zeven teksten is een (restant van een) custode te bespeuren, maar het kan zijn dat zij hier volledig afgesneden zijn.

De belangrijkste aanwijzing dat de drie kernteksten een af te zonderen geheel vormen, is gelegen in het feit dat de ‘overgangskaternen’ onregelmatigheden in de opbouw vertonen. Bij een normale gang van zaken zullen de katernen waarin de ene tekst ophoudt en de volgende begint niet in bouw verschillen van de overige katernen. In de *Lancelotcompilatie* daarentegen zijn deze katernen juist afwijkend en is er zelfs in de katernbouw ingegrepen om de tekstuele aansluitingen te kunnen maken. De grootste onregelmatigheden liggen bovendien in de katernen waar een kerntekst eindigt en een ingevoegde tekst begint, of waar een ingevoegde tekst eindigt en een kerntekst begint. Deze overgangskaternen zijn (zie ook de katernentabel):

- katern XI (f. 100–105, met begin *Perchevael*): een regelmatig ternio, maar vóór f. 100 is minstens één folium verloren (er ontbreken waarschijnlijk zelfs drie bladen);
- bovendien is aan het voorafgaande katern X (met het – afbrekende – slot van de *Lanceloet*) één folium (f. 99) toegevoegd;
- katern XIV (f. 126–135, met overgang *Moriaen/Queeste*): het hele katern bestaat uit enkelbladen; aan het eind van de *Moriaen* is nog bijna een volledige kolom blanco (f. 128Vc), toch begint de *Queeste* pas op de tweede kolom van f. 129R en slaat dus de volledige eerste kolom van f. 129R over;
- katern XVII (f. 155–159, met overgang *Queeste/Wrake*): een katern dat slechts bestaat uit vijf enkelbladen;
- katern XXII (f. 198–200, met slot *Tòrec*): dit katern bestaat slechts uit drie folia.

Dit alles lijkt verklaard te kunnen worden door uit te gaan van de hypothese dat het oorspronkelijke plan was een handschrift te maken met alleen de drie kernteksten *Lanceloet*, *Queeste vanden Grale* en *Arturs doet*. Deze Middelnederlandse vertaling-in-verzen van de Oudfranse prozacyclus werd verdeeld over twee banden. Het tekstuele splitsingspunt werd hierbij, ten opzichte van het Oudfranse splitsingspunt, naar voren verplaatst (een tekstgedeelte dat overeenkomt met 5530 Middelnederlandse verzen). Dit wellicht om een meer evenwichtige verdeling van de tekst over de twee banden te krijgen.⁹⁷

Daarnaast kunnen we vaststellen dat tijdens de vervaardiging van de tweede band – de band die bewaard gebleven is – het oorspronkelijke plan werd verlaten. Er werd besloten om tussen de drie kernteksten een aantal andere teksten in te voegen. De onregelmatige bouw van de ‘overgangskaternen’ bewijst dat dit besluit niet vóór de vervaardiging van de tweede band genomen is. In dat geval zouden immers die katernen niet onregelmatig geweest zijn.

Als we ervan uitgaan dat het oorspronkelijke plan was een codex te maken met alleen de drie kernteksten, dan moeten de onregelmatigheden verklaard kunnen worden als ingrepen tijdens (of na) de schrijffase, doordat andere teksten ingevoegd moesten worden. Belangrijk is, dat we het moment waarop het besluit genomen is om teksten tussen te voegen, moeten scheiden van het moment waarop de invoegingen daadwerkelijk plaatsgevonden hebben. Het moment waarop besloten is de teksten in te voegen kunnen we redelijk nauwkeurig bepalen: dat is net vóór of tijdens het schrijven van de *Queeste*. In deze kerntekst staan namelijk enkele verwijzingen naar de *Perchevael* en de *Wrake*.⁹⁸ In deze teksten was volgens de oorspronkelijke opzet (alleen de drie kernteksten) niet voorzien. De eerste verwijzing is een vooruitwijzing naar de *Wrake* en staat in een onverdacht katern, namelijk op f. 136V in katern XV (vs. 2577-2598).⁹⁹ Nog geen 900 verzen verder staat er in hetzelfde katern een terugverwijzing naar de – oorspronkelijk eveneens niet voorziene – *Perchevael* (vs. 3441-3444). Katern XV is een regelmatige quinio, waarvan geen bladen vervangen zijn. Die verwijzingen kunnen daarom niet later, na de voltooiing van de *Queeste*, aangebracht zijn. Klaarblijkelijk is vóór het schrijven van katern XV het besluit gevallen om ook andere Arturteksten (in ieder geval de *Perchevael* en de *Wrake*) tussen of in de kernteksten in te voegen. De kopiïst (B) maakt nu wel eerst de *Queeste* af. Vervolgens gaat hij echter niet door met het aansluitend kopiëren van de *Wrake*-tekst. Een gedeelte van de laatste kolom van f. 158V blijft voorlopig blanco. Het laatste *Queeste*-katern (katern XVII) is nu nog een binio, want f. 159 is nog niet toegevoegd, dat ge-

⁹⁷ Vgl. ook p. 53 en 60 hiervoor.

⁹⁸ Voor de verwijzingen naar de *Wrake*: Gerritsen 1963, dl. 1, p. 204-211.

⁹⁹ Twee andere vooruitwijzingen naar de *Wrake* staan op het blad waarop de *Queeste* eindigt (f. 158), dus vlak vóór het begin van de *Wrake*. Het katern waarvan f. 158 deel uitmaakt (katern XVII), is onregelmatig: het bestaat slechts uit vijf enkelbladen (zie het schema op p. 58). Het is dus onmogelijk te zeggen of de twee verwijzingen naar de *Wrake* (nl. vs. 10843-46 en 11153-57) hier al meteen in de *Queeste* zijn opgenomen: het ene enkelblad is altijd te vervangen door het andere zonder dat dat sporen nalaat.

beurde pas toen de *Wrake* achter de *Queeste* geplaatst werd. Het zou kunnen dat de compiler, toen de *Queeste* af was, eerst naging welke andere Arturteksten in aanmerking kwamen om opgenomen te worden in de hoofdcodex. Vervolgens zullen die andere teksten – net als de *Perchevael* en de *Wrake* – geredigeerd (ingekort) zijn en neergeschreven in katernen met een zelfde opmaak als de ‘hoofdcodex’. Ik vermoed dat toen alleen nog sprake was van opname van de *Perchevael*, de *Wrake van Ragisel*, de *Walewein ende Keye*, de *Lanceloet en het hert met de witte voet* en de *Torec*. Al deze teksten hebben namelijk de plaats en de uitvoering van de kapittelopschriften gemeen.¹⁰⁰ In afwachting van hun juiste plaats en volgorde in de hoofdcodex werd er bij de kapittelopschriften ruimte open gelaten voor een volgnummer.¹⁰¹ Het zal blijken dat de *Wrake*-invoeging weliswaar al vroeg is voorbereid, maar dat het niet de eerste tekst is die daadwerkelijk werd tussengevoegd.

Laten we beginnen met de overgang *Lanceloet-Queeste vanden Grale* te analyseren. De oorspronkelijke codicologische aansluiting zal regelmatig bedoeld zijn. Thans is zij echter ernstig verstoord, omdat op dit punt de *Perchevael* en de *Moriaen* ingevoegd zijn.¹⁰² Hoe is dit in zijn werk gegaan?

Allereerst kunnen we constateren dat de *Lanceloet* af te zonderen is van de rest van de codex: alleen de *Lanceloet* is geschreven door meerdere kopiïsten; de rest van het handschrift is geschreven door één en dezelfde man: kopiïst B. Kopiïst B heeft echter ook heel korte passages van de *Lanceloet*-tekst geschreven, klaarblijkelijk daar waar een van de andere kopiïsten in moeilijkheden raakte, of als gevolg van wijziging van het oorspronkelijke plan. Doordat kopiïst B in de positie verkeerde in te grijpen in het werk van de andere kopiïsten en voorts het merendeel van de codex vervaardigde, wordt hij gezien als de werkleider van de onderneming.

Uit de ingreep van B in het werk van kopiïst C blijkt dat beide kopiïsten in elkaars directe nabijheid verkeerden. Folium 63 heeft een buitenhoek van zo’n slechte kwaliteit dat C het niet riskeert die hoek te beschrijven. Hij vult nog wel de bovenste helft van de derde kolom van het recto, tot het punt waarop hij niet verder durft. Dan springt B bij en voltooit de onderste helft. Daarna neemt C weer over op het verso en beschrijft daar de bovenste helft van de eerste kolom, tot het volgende kritieke punt. Vervolgens schrijft B weer de tekst op het slechte stuk tot onderaan de kolom. Tenslotte neemt C weer over bovenaan de tweede kolom en voltooit zijn pars. Het is ook mogelijk dat C (eventueel op last van B) die kolomgedeelten blanco laat, zodat kopiïst B die in een later stadium kan voltooiën.

Ook uit het gedrag van kopiïst E is op te maken dat B aanwezig was om opdrachten te geven: schreef E op f. 98R nog normaal drie kolommen van 61 r./kol., op de versozijde van dat blad begint E met 78 regels in de eerste

¹⁰⁰ Zie het schema op p. 79.

¹⁰¹ De kapittelopschriften van de *Queeste* en *Arturs doet* waren al wel voorzien van volgnummers.

¹⁰² Zie hiervoor ook Klein 1990.

kolom, om dan af te zakken via 69 regels in de middelste naar 63 regels in de laatste kolom.

Wat we zien, is dat achtereenvolgens de kopiïsten A, C, D en E (met incidentele hulp van B) de tekst van de *Lanceloet* schrijven. Kopiïst B is daarbij aanwezig om, wanneer nodig, in te springen. Intussen kan hij een van de twee andere teksten, de *Queeste* of *Arturs doet* kopiëren. Normaliter is dat niet problematisch: B zou de nieuwe tekst met een nieuwe, volledige quinio moeten beginnen. Met *Arturs doet* is dat ook gebeurd. Maar bij de *Queeste* ligt het anders: kopiïst B is deze tekst ergens halverwege het katern begonnen en bovendien met de tweede kolom van een pagina (het huidige f. 129Rb). Terwijl het werk aan de *Lanceloet* aan de gang was, is kopiïst B dus alvast met de *Queeste* begonnen, maar hij slaat van het katern waarin de *Queeste* begint, de eerste drie bladen plus een hele kolom over. Blijkbaar was van te voren berekend dat de *Queeste* pas met de tweede kolom van het vierde blad van een katern moest beginnen. Op de eerste drie folia van het katern en de eerste kolom van het vierde blad moest derhalve het slot van de *Lanceloet* komen. In het tweede katern van de *Queeste* – een gave quinio – staat de eerste verwijzing naar de *Wrake*. Dus vóórdat kopiïst B aan dit katern begon, moet besloten zijn om de *Wrake* (en andere ingevoegde teksten) te interpoleren. Dit houdt tevens in dat de precieze omvang van de *Queeste*, zoals die in de *Lancelotcompilatie* zou komen, niet bekend was: hoe de verschillende verwijzingen naar de in te voegen teksten (*Perchevael* en *Wrake*) zouden uitpakken, was niet te voorzien. Vandaar waarschijnlijk de merkwaardige opbouw van het laatste *Queeste*-katern.

Op het moment dat beslist werd de *Wrake* te interpoleren, moet ook besloten zijn de *Perchevael* in het geheel op te nemen. Kopiïst E begon op dat tijdstip juist met f. 98V, de pagina waarop ineens zulke hoge regeltallen per kolom voorkomen. Blijkbaar kreeg E de opdracht op de laatste pagina van zijn katern (f. 98 is het laatste blad van katern X) een stuk tekst te schrijven dat ongeveer 30 regels langer was dan in de normale mise-en-page van drie kolommen van 61 regels per kolom paste. Op deze pagina wordt nu precies een episode in de *Lanceloet*-tekst afgerond. Bovendien is dat een episode waarin de pas in het relaas geïntroduceerde *Perchevael* een rol speelt.¹⁰³ Een betere plaats voor het inlassen van een – min of meer autonome – *Perchevael*-tekst is niet denkbaar.¹⁰⁴

Het merkwaardige gedrag van kopiïst E om de pagina met zoveel extra regels te belasten, in plaats van op een nieuwe bladzijde te beginnen, doet vermoeden dat hij aldus de *Lanceloet* codicologisch voorbereide voor de aansluiting op een separaat *Perchevael*-boekje. Dit *Perchevael*-boekje was op dat moment òf nog in voorbereiding, òf al gekopieerd in katernen met dezelfde op-

¹⁰³ Vgl. Brandsma 1992 (p. 177-178) en Brandsma 1995 (p. 38).

¹⁰⁴ Wat hier als *Perchevael* betiteld wordt, is in wezen een deel van de vertaling van Chrétien de Troyes' *Perceval ou le Conte du Graal* plus de Waleweinavonturen uit het eerste anonieme vervolg daarop. Zie hierover Stufkens 1985.

bouw en mise-en-page als de rest van de *Lancelot-codex*. Met andere woorden, het kan niet anders dan dat dit *Perchevael*-boekje speciaal voor opname in de codex vervaardigd moet zijn.¹⁰⁵ We moeten aannemen dat het afzonderlijke *Perchevael*-boekje bestond uit minimaal twee quinionen (thans bestaat het uit een regelmatige ternio plus een quinio). De opbouw uit quinionen is in de *Lancelot-codex* immers gewoon en het is ronduit abnormaal om direct met het eerste katern van een tekst af te wijken van de gekozen opbouw. De oorspronkelijke tweede quinio van de *Perchevael* zit nog steeds in de compilatie. De eerste quinio daarentegen is vervangen door de huidige ternio. Ik kom straks terug op dit eerste *Perchevael*-katern.

De *Perchevael*-tekst eindigde op een folium waar nu het afwijkende enkelblad 115 zit. Het oorspronkelijke blad werd uit het katern gesneden en vervangen door een folium met een mise-en-page in twee kolommen met gemiddeld 44 regels per kolom. Maar het oorspronkelijke eindfolium is niet weggegooid. Draak komt de eer toe, gevonden te hebben dat het blad waarop het slot van de *Perchevael* stond, zich nu als f. 99 in de codex bevindt.¹⁰⁶ De tekst die thans in de eerste twee kolommen van het recto van f. 99 staat, is geschreven op rasuur. De oorspronkelijke, uitgeradeerde tekst blijkt onder UV-licht te reconstrueren en komt grotendeels overeen met wat op het huidige f. 115 staat. Met andere woorden, het slot van de *Perchevael* stond aanvankelijk op de eerste twee kolommen van het blad dat thans f. 99 is. Dit folium 99 moet men dus aan het eind van het huidige katern XII denken.

Op dit moment hebben we derhalve een *Lanceloet*-tekst die met f. 98V afbreekt, direct gevolgd door een *Perchevael* van minimaal (en waarschijnlijk ook niet meer dan) twee quinionen en waarvan het laatste blad nog op zijn oorspronkelijke plaats zat. Het slot van de *Perchevael*-tekst nam slechts de eerste twee kolommen van dat laatste blad in; de rest van het folium (vier kolommen: een op het recto, drie op het verso) was nog onbeschreven. Daarnaast bestond ook al de *Queeste*, beginnend met de tweede kolom van het vierde blad van een quinio. Ook de drie beginbladen en de eerste kolom van het vierde blad van dit katern bleven voorlopig blanco, evenals een gedeelte van de laatste kolom op de laatste pagina van het laatste *Queeste*-katern (katern XVII).

In deze situatie is de *Lanceloet* nog niet af: het slot ontbreekt nog. In de oorspronkelijke opzet, met alleen de drie kernteksten, moest dat slot op de leeg gebleven folia vóór de *Queeste* komen. Maar door de invoeging van de *Perchevael* raakt de aansluiting in de war. We hebben geconstateerd dat het laatste blad van de *Perchevael* nog vier blanco kolommen had. Deze worden nu benut om voort te gaan met de *Lanceloet*. Nog ruim 240 *Lanceloet*-verzen, die oorspronkelijk bedoeld waren voor de blanco bladen vóór de *Queeste*, worden op dit laatste *Perchevael*-blad geschreven. Aldus is verklaard hoe de aansluiting *Lanceloet-Queeste* mislukt: de circa 30 extra regels op f. 98V plus

¹⁰⁵ *Mutatis mutandis* geldt dat ook voor de andere ingevoegde teksten.

¹⁰⁶ Draak 1985.

de ruim 240 *Lanceloet*-regels op het oorspronkelijk laatste *Perchevael*-blad zorgen ervoor dat minstens de eerste kolom van het huidige f. 129R blanco gebleven is. Het restant van de *Lanceloet* paste ruimschoots op de drie – eveneens nog lege – folia vóór f. 129. Helaas zijn deze drie folia thans verloren.

Desondanks kunnen we berekenen dat er op die drie folia nog ongeveer 860 regels stonden. Want met het voltooiën van de *Lanceloet* op de lege bladen vóór de *Queeste* was dit katern voltooid (het begin van de *Queeste* was immers al afgeschreven). De kopiïst noteerde daarop het totaal aantal regels in dit katern aan het slot, in de ondermarge van de laatste pagina (f. 135V). Hoewel deze verzentelling vrijwel afgesneden is, kan die nog gereconstrueerd worden.¹⁰⁷ Uit de bovenkantjes van de Romeinse cijfers kan opgemaakt worden dat er ‘.iij^M.iij^C. ende .xx. vers’ gestaan moet hebben.¹⁰⁸ Er stonden op dat moment dus in totaal 3320 verzen in dit katern. Daarvan worden 2460 verzen door de *Queeste* ingenomen. Het restant van 860 verzen moet derhalve tot het verloren slot van de *Lanceloet* behoord hebben. Thans worden de eerste drie folia van dit – gemutileerde – katern ingenomen door het slot van de *Moriaen*. Maar die folia kunnen niet oorspronkelijk zijn, omdat dan het totaal aantal regels in dit katern tot 3520 oploopt.¹⁰⁹ Het is zeer goed mogelijk dat op de drie bladen met het slot van de *Lanceloet* een passage over *Perchevael* gestaan heeft die met de drie folia verdwenen is.¹¹⁰ Deze passage, die in het Oudfrans niet voorkomt, moet gehandeld hebben over de verovering door *Perchevael* van een gebied dat later in bezit komt van *Acgloval*.

Samengevat: we hebben nu een *Lanceloet*-tekst die tegen het eind onderbroken wordt door waarschijnlijk twee quinionen met de *Perchevael*. Om de aansluiting tussen deze twee teksten te maken, moest kopiïst E op zijn laatste pagina circa 30 regels meer schrijven, omdat alleen zo de afronding van een verhaaldraad samenviel met een katerngrens. Vervolgens is met het slot van de *Lanceloet* begonnen op de vier leeg gebleven kolommen van het laatste *Perchevael*-blad en doorgegaan op de drie blanco folia van het katern waarin – met de tweede kolom van het vierde blad – de *Queeste* begint. De *Perchevael* is dan geïncorporeerd in het slot van de *Lanceloet*. Er is nu een codex ontstaan met achtereenvolgens: *Lanceloet-Perchevael*-slot *Lanceloet-Queeste-Arturs doet*. In deze toestand wordt de codex gerubriceerd en versierd: de initialen worden ingevuld en van penwerk voorzien, paragraaftekens worden aangebracht en de kleurelementen bij de kapittelopschriften toegevoegd.¹¹¹

¹⁰⁷ Zie Klein 1990, p. 537.

¹⁰⁸ De superscripte M en C, die de duizend- en honderdtallen aangeven, staan in werkelijkheid recht boven de iij.

¹⁰⁹ Vandaar dat in de schema's op p. 54, 57 en 83 katern XIV is verdeeld in XIVa (met het slot van de *Moriaen*) en XIVb (met het begin van de *Queeste*).

¹¹⁰ Zie Besamusca 1985b.

¹¹¹ Het is denkbaar dat telkens nadat een katern geschreven was dat katern versierd en gerubriceerd werd. In dit licht zou het niet vreemd zijn dat (gedeeltes van) de codex versierd is (zijn), terwijl het in de bedoeling lag dat er nog andere teksten ingevoegd zouden worden.

Hiermee is de eerste compilatiefase afgesloten. Vanaf nu kunnen ook de katernen met de *Wrake* en met het drietal *Walewein ende Keye, Lanceloet en het hert met de witte voet* en *Torec* vervaardigd worden, of wellicht al klaar zijn.¹¹² Deze blijven echter terzijde, tot bepaald is waar en wanneer die in de codex opgenomen kunnen worden. Misschien was men ook nog op zoek naar andere Arturteksten die tussengevoegd zouden kunnen worden.

De bepaling van de volgorde en de plaats van de ingevoegde teksten in de 'hoofdcodex' luidt de tweede compilatiefase in. Het besluit heeft tot gevolg dat eerst de *Perchevael* en het slot van de *Lanceloet* van plaats verwisseld worden, zodat de hele *Lanceloet*-tekst een aansluitend geheel vormt. Hiertoe wordt het laatste *Perchevael*-blad, waarop immers het slot van de *Lanceloet* begint, van het katern losgesneden, evenals de drie eerste folia van het volgende katern, waarop de rest van de *Lanceloet* staat. Deze vier folia worden simpelweg achter f. 98 geplaatst. Voor de aansluiting moet natuurlijk wel het slot van de *Perchevael* uitgeradeerd en vervangen worden. Dat staat immers op de eerste en, op drie regels na, de tweede kolom van het blad dat door deze ingreep f. 99 geworden is. Bij het uitkrabben van de oorspronkelijke tekst wordt de versiering van de initiaal onderin de tweede kolom beschadigd. Hierdoor weten we dat de rubricering en versiering van (althans dit gedeelte van) de codex nog tot de eerste compilatiefase behoorden. De vervangende tekst in de twee uitgeradeerde kolommen vormt een 'apocriefe' *Lanceloet*-passage die de compiler zelf verzonnen moet hebben en die de beide *Lanceloet*-gedeelten naadloos op elkaar laat aansluiten.¹¹³ Het slot van de *Perchevael* wordt nu uitgesmeerd op een blad in twee kolommen met circa 44 regels per kolom. Dat blad – het huidige f. 115 – neemt de plaats in van het verplaatste blad – het huidige f. 99. Waarschijnlijk om een betere las te krijgen, worden van f. 98V de laatste twee à drie regels van kopiist E uitgeradeerd en door B vervangen door vier nieuwe verzen.

Tegelijkertijd met de verplaatsing wordt ook het eerste katern van de *Perchevael* (oorspronkelijk waarschijnlijk een quinio¹¹⁴) vervangen door de huidige ternio: samen met de verplaatste vier bladen vormt de ternio weer een katern van tien folia. De tekst van de oorspronkelijke quinio wordt daarbij natuurlijk ingekort en aangepast; ingekort omdat het katern minder folia bevat en aangepast om een soepele overgang van de *Lanceloet* naar de volgende (tweede en laatste) quinio van de *Perchevael* te krijgen. De episode aan het eind van de *Lanceloet*, over Perchevaels verovering van een gebied, dat vervolgens in bezit komt van Acgloval, wordt ook hier als verbindende schakel gebruikt: de huidige ternio begint met een referentie aan dat voorval.¹¹⁵ Tevens worden de eerste drie regels van het volgende katern (f. 106Ra) uitgeradeerd en vervangen, ook hier om een soepele verbinding tussen beide katernen te

¹¹² Vgl. p. 100. De *Moriaen* wordt later vervaardigd.

¹¹³ Draak 1985.

¹¹⁴ Zie hierboven en Klein 1990, p. 535–536.

¹¹⁵ Besamusca 1985b, p. 13–14.

krijgen. De tweede compilatiefase is hiermee afgesloten. We hebben nu een codex waarin opgenomen zijn: *Lanceloet-Perchevael-Queeste vanden Grale-Arturs doet*.

Daarnaast lagen nog de *Wrake, Walewein ende Keye, Lanceloet en het hert met de witte voet* en de *Torec* op opname in de codex te wachten. Maar om onbekende redenen bleven deze teksten in de tweede compilatiefase nog buiten het geheel. Mogelijk heeft dat te maken met de vervaardiging van een nieuwe in te voegen tekst, de *Moriaen*. Die hangt samen met de vervanging van het eerste *Perchevael*-katern. Zowel het vervangende eerste *Perchevael*-katern als de *Moriaen* hebben kapittelopschriften die niet gerubriceerd zijn en geen ruimte voor een volgnummer hebben. Dit wijst er op dat deze katernen in samenhang vervaardigd werden. En net als in het vervangende eerste *Perchevael*-katern, wordt ook in de *Moriaen* de tekstuele samenhang bereikt door middel van een verwijzing naar de episode over Perchevaels verovering van een gebied, dat daarna in bezit van Acglovael komt (*Moriaen*, vs. 3587-3607). Maar, net als de andere ingevoegde teksten, werd de *Moriaen* nog niet in de tweede compilatiefase ingelast. Misschien was kopiist B nog bezig met het kopiëren van de *Moriaen*, of was die anderszins niet beschikbaar? Misschien stond de definitieve volgorde nog niet vast? Misschien wachtte men op nog meer teksten? Hoe het zij, in de samenstelling *Lanceloet-Perchevael-Queeste vanden Grale-Arturs doet* gaat de codex naar de corrector.¹¹⁶ De hiervoor geschetste gang van zaken verklaart waarom alleen deze vier teksten door hem onder handen genomen zijn, inclusief de tot dan toe uitgeradeerde en vervangen passages en folia. Dit doet vermoeden dat de verloren gegane eerste band met het begindeel van de *Lanceloet* eveneens 'gecorrigeerd' zal zijn geweest. Als dit vermoeden juist is, kan het Brusselse *Lanceloet*-fragment (Brussel, K.B., II 115, 3) niet uit deze eerste band afkomstig zijn.¹¹⁷ Een andere implicatie is, dat de corrector contemporain aan de andere kopiïsten moet zijn geweest en niet tientallen jaren later in de eeuw werkzaam was.¹¹⁸ De corrector zou dan met zijn werk gevorderd zijn tot en met f. 230R. Dat is de eerste pagina van katern XXIV (zie hieronder). Het verso van dat blad en alle volgende folia tot het eind van de codex zijn niet meer door hem nagezien; dat wil zeggen dat de resterende folia van katern XXIV plus katern XXVI ongecorrigeerd zijn gebleven (katern XXV moeten we ons vóór katern XXIV denken). Vermoedelijk werd het werk de corrector, op het moment dat hij met f. 230R bezig was, uit handen genomen, omdat toen vaststond waar de andere zes teksten in het geheel ingevoegd zouden worden. Dit lijkt mij de enige verklaring voor het merkwaardige moment waarop de correctie onderbroken wordt. Waarom niet gewacht totdat de corrector ook katern XXIV

¹¹⁶ Vgl. voor de beschrijving van zijn werkzaamheden het vorige hoofdstuk (p. 19-22).

¹¹⁷ Zie ook de beschrijving van het fragment.

¹¹⁸ Gerritsen 1976, p. 41-42: rond 1350.

afgemaakt had? Hij had immers katern XXIV onder handen?¹¹⁹ Zonder dwingende reden werd de correctie van een overigens voltooid katern toch niet onderbroken?

De gang van zaken rond de invoegingen van de andere zes teksten is niet zo mooi te reconstrueren als die rond de *Perchevael*. Op het moment dat de volgorde en de plaats in de codex vaststaan, is de invoeging van die teksten als één samenhangend complex van handelingen te beschouwen. Waarschijnlijk volgt de interpolatie van de teksten vanaf nu gewoon de chronologie van de Arturstof, zodat de *Moriaen* het eerst geïnterpoleerd is. Bij de vervaardiging van de *Moriaen* is ervoor gezorgd dat die in één quinio plus drie enkelbladen paste. Deze drie enkelbladen maken, samen met het begin van de *Queeste*, weer een katern van tien bladen.¹²⁰

Daarna is dan de *Wrake van Ragisel* geïnterpoleerd. De kopiïst (B) begon aansluitend op de *Queeste* de derde kolom van f. 158V, waar nog een aantal regels blanco waren, te beschrijven. De aansluiting tussen de *Queeste* en de *Wrake* is direct, zonder uitgeradeerde of blanco gelaten regels. Wel is er een klein verschil in schrift te zien: in vergelijking met het slot van de *Queeste* lijkt het schrift van het begin van de *Wrake* wat gedrongener te beginnen. Dit wijst erop dat er enige tijd lag tussen de voltooiing van de *Queeste* en het afschrijven van de opening van de *Wrake*. De toegevoegde *Wrake*-passage, die niet in de Oudfranse *Vengeance Raguidel* voorkomt, vormt de verbindende schakel tussen de *Queeste* en de eigenlijke *Wrake*-tekst, die onderaan f. 159Ra begint.¹²¹ In die verbindende tekst worden enkele verhaaldraden afgehecht, die in het voorafgaande waren blijven zitten. De toegevoegde *Wrake*-passage en het begin van de eigenlijke *Wrake* maken het laatste *Queeste*-katern vol. Dit katern bestaat uit vijf enkelbladen (f. 155–159), waarvan het laatste enigszins afwijkt van de andere vier: de buitenmarge van f. 159 is aanmerkelijk ruimer dan die van de andere bladen en de regelprikking is hier niet afgesneden. Het lijkt er dus op dat dit folium apart is bijgemaakt en dat het laatste katern van de *Queeste* oorspronkelijk een binio was.¹²² Op het laatste gedeelte van f. 158V en dit bijgemaakte blad 159 staan de inleidende *Wrake*-passage en de eerste drie kapittels van de eigenlijke *Wrake*. Dit is het enige ingevoegde tekstgedeelte waarvan de kapittelopschriften op dezelfde manier zijn uitgevoerd als die van de *Queeste* en *Arturs doet*: gesloten kader, genummerd en rood doorstreept. De nummering sluit aan op die van de

¹¹⁹ Ik ga ervan uit dat de corrector minimaal per katern werkte. Dus pas wanneer een katern volledig gekopieerd was ging het naar de corrector.

¹²⁰ Vandaar dat dit katern is verdeeld in xiva en xivb.

¹²¹ Gerritsen 1963, dl. 1, p. 193–194, dl. 2, p. 348.

¹²² Dit afwijkende slotkatern van de *Queeste* kan verklaard worden door aan te nemen dat kopiïst B nog voordat hij met de *Queeste* begon, allereerst *Arturs doet* afschreef, bijvoorbeeld om de voortgang van de *Lanceloet* af te wachten om zijn voorberekening van het begin van de *Queeste* eventueel bij te stellen. Ook kon hij niet precies bepalen waar de *Queeste* zou eindigen, aangezien hij een aantal verwijzingen naar andere teksten (*Perchevael* en *Wrake*) in de *Queeste* moest verwerken.

Queeste. De kapittelopschriften bij de rest van de *Wrake* (dus vanaf f. 160) hebben een kader waarin weliswaar ruimte is open gelaten voor de nummering, maar die is niet aangebracht. Dit wijst erop dat men, toen men nog met de overgang van de *Queeste* naar de *Wrake* (dus met katern XVII) bezig was, nog van plan was alle kapitels te nummeren. Dat de rest van de *Wrake* en de *Walewein ende Keye*, de *Lanceloet en het hert met de witte voet* en de *Torec* geen kapittelnummering meer hebben, wijst erop dat deze teksten niet bij de hand waren toen de las van de *Queeste* naar de *Wrake* gemaakt werd.¹²³ Mogelijk werden de kapittelopschriften per katern genummerd, zodat, toen katern XVII klaar was, dat hele katern in een keer van nummering voorzien werd (inclusief de kapittelopschriften van het begin van de *Wrake* op f. 158 en 159). Toen de rest van de *Wrake* (die precies katern XVIII beslaat) en de andere teksten voorhanden waren, was inmiddels besloten geen nummering meer aan te brengen. Het ontbreken van de nummering is in ieder geval een indicatie dat de invoeging van het katern met de rest van de *Wrake* waarschijnlijk samenviel met de interpolatie van de *Walewein ende Keye*, de *Lanceloet en het hert met de witte voet* en de *Torec*. Dat de drie laatste teksten één codicologische eenheid vormen en dus alle drie tezamen en in deze volgorde zijn ingevoegd, is hiervoor al betoogd.¹²⁴ De *Wrake*-tekst is, ten opzichte van de oorspronkelijke Middelnederlandse vertaling, zowel ingekort als uitgebreid. De uitbreidingen bevinden zich zowel aan het begin als aan het eind van de eigenlijke *Wrake*. Geen van de uitbreidingen zijn terug te vinden in het Oudfrans. Zoals gezegd heeft de compiler aan het begin de overgang van de *Queeste* naar de *Wrake* gemaakt. Aan het slot van de *Wrake* heeft hij twee Lanceloet-episodes toegevoegd om enkele losse verhaaldraden af te hechten. Waarschijnlijk heeft hij die episodes ook gebruikt om het katern vol te maken. Beginnend bovenaan f. 165Vc en eindigend onderaan de laatste kolom van f. 166V vullen deze slot-episodes precies katern XVIII. De tekst past daarmee exact in een quaternio (het katern wijkt dus codicologisch enigszins af van de rest van de codex, die is opgebouwd uit quinionen). De kopiist heeft hierbij ook het aantal regels per kolom verhoogd van gemiddeld 60 à 61 naar gemiddeld 63. Met de invoeging van deze vijf teksten is de derde compilatiefase afgerond.

Pas in een later stadium moet de *Ridder metter mouwen* tussen de *Wrake* en de *Walewein ende Keye* geplaatst zijn. Codicologisch wijkt deze tekst op allerlei manieren af van de rest. Het is de enige ingevoegde tekst met een katernsignatuur.¹²⁵ De liniëring is met ander materiaal gemaakt dan de teksten ervoor en erna. De kolommen lijken smaller; kopiist B schrijft hier veel ge-

¹²³ Misschien waren de teksten juist bij de rubricator: de kapittelopschriften zijn immers wel rood doorstreept.

¹²⁴ Zie p. 77-78.

¹²⁵ Volgens de signatuur betreft het een a-katern. Aangezien de *Ridder metter mouwen* slechts uit één katern (een quinio plus één blad) bestaat en de tekst temidden van vele andere, niet-gesigneerde katernen zit, doet deze signatuur wat verloren aan.

drongener dan elders in de codex. Afgezien van de eerste, hebben de initialen in deze tekst geen versierend penwerk. Al met al lijkt de *Ridder metter mouwen* vrijwel zeker een (iets) later ingevoegde tekst. Tegelijk met de interpolatie van de *Ridder metter mouwen* is aan het eind ervan een eenregelige las naar de *Walewein ende Keye* geschreven, en ook een las aan het eind van de *Törec* naar *Arturs doet*. Tot zover de problematiek van de manier en het moment waarop de ingevoegde teksten geschreven en in de codex geïnterpoleerd zijn.

Tenslotte verdient de lacune in *Arturs doet* enige aandacht. In de beschrijving van de codex is daar al stilzwijgend de oplossing voor gegeven.¹²⁶ De crux zit in de verwisseling van de katern XXIV en XXV en het ongelukkige feit dat f. 218 in het huidige katern XXIV eigenlijk thuishoort nà f. 147, en dat – naar zal blijken – f. 230 bij het verkeerde katern gebonden is. Door deze cumulatie van bindfouten raakt men het zicht op de werkelijke samenstelling van dit gedeelte van de codex kwijt. Uit het feit dat f. 229V een (restant van een) verzentelling heeft, kan men concluderen dat dit blad het laatste van katern XXV geweest is. Het daarachter meegebonden f. 230 hoort daar dus niet thuis. Mèt dit blad heeft het katern bovendien elf folia. Blad 230 is dan ook niet het laatste blad van katern XXV, maar het eerste blad van katern XXIV (beide katernen dienen immers verwisseld te worden) en hoort derhalve vóór f. 211. Wanneer men ook het huidige f. 218 op zijn juiste plaats na f. 147 terugbrengt, heeft katern XXIV mèt f. 230 nu in totaal negen folia. Het enkelblad f. 230 mist in deze positie zijn contrafolium. In de reconstructie komt dat contrablade automatisch waar nu de tekstuele lacune ligt, namelijk tussen f. 219 en wat nu f. 231 is.¹²⁷ Dit contrafolium van f. 230 is het enige blad dat weggeraakt kan zijn, hetgeen betekent dat er in *Arturs doet* één blad ontbreekt.¹²⁸

Ik vat mijn bevindingen samen. In de ontstaansgeschiedenis van de *Lancelotcompilatie* zijn de volgende stadia te onderscheiden.

1. Het oorspronkelijke grondplan was een codex met uitsluitend de normale drie kernteksten van de cyclus: *Lanceloet–Queeste–Arturs doet*.
2. *Arturs doet* was mogelijk al klaar, terwijl kopiist B nog met de *Queeste* bezig was en kopiist E nog met zijn pars van de *Lanceloet*.
- 3a. Vóór of tijdens het schrijven van de *Queeste* werd de beslissing genomen ook andere Arturteksten, zo chronologisch mogelijk, in het geheel in te voegen. Daartoe werden alvast in de *Queeste* verwijzingen naar de *Wrake* en de *Perchevael* opgenomen.

¹²⁶ Zie p. 56 en p. 58.

¹²⁷ Door de verwisseling van de twee katernen komt in de leesvolgorde f. 231 nà f. 219. Zie ook de betreffende katernen in de katernentabel op p. 58 en 83.

¹²⁸ Ook Frank van der Dungen is, op tekstuele gronden, tot deze conclusie gekomen (Van der Dungen 1986, m.n. p. 251–252). Zijn codicologische reconstructie (het verdwenen blad zat oorspronkelijk vast aan een, eveneens verloren, schutblad van het laatste katern) blijkt onjuist.

- 3b. Toen de beslissing genomen werd om andere teksten op te nemen, werd besloten de *Perchevael* in het slot van de *Lanceloet* te incorporeren. Het inlassen van de *Perchevael* verklaart het hoge regeltal op de laatste pagina van het gedeelte van kopiist E (f. 98V, tevens de laatste pagina van katern X): hij moest zorgen dat de *Perchevael* direct op zijn pars kon aansluiten.
4. Om de *Perchevael*, *Wrake*, *Walewein ende Keye* plus *Lanceloet en het hert met de witte voet* plus *Torec* te kunnen invoegen, werden zij (alle ineens of stuk voor stuk) gekopieerd in katernen met dezelfde mise-en-page als de hoofdcodex. Hierbij werden al wel de kapittelopschriften in de marge bijgeschreven, maar de nummering kon natuurlijk niet ingevuld worden. Daarvoor hield men ruimte open.
5. Het eerst werd de *Perchevael* in het slot van de *Lanceloet* ingelast. De *Perchevael* bestond toen (waarschijnlijk) uit twee quinionen. Hiervan waren de laatste vier kolommen van het laatste blad onbeschreven. De blanco kolommen op het laatste *Perchevael*-blad werden benut om hier met het slot van de *Lanceloet* verder te gaan. Daardoor en door het gedwongen gedrag van kopiist E, mislukte de voorberekende aansluiting tussen de *Lanceloet* en de *Queeste*, waardoor f. 129R thans een onbeschreven eerste kolom heeft.
6. In de samenstelling *Lanceloet-Perchevael*-slot *Lanceloet-Queeste-Arturs doet* werden deze teksten van initialen, paragraaftekens en penwerkversiering voorzien. Dit kan gebeurd zijn als één tekstenblok, maar het kan ook na elke voltooid tekst gebeurd zijn (waarbij *Lanceloet-Perchevael*-slot *Lanceloet* als één geheel beschouwd moet worden), of zelfs na elk afgeschreven katern.
- 7a. Om wat voor reden ook is op een gegeven moment besloten de *Perchevael* los te maken uit de *Lanceloet* en de tekst er achter te plaatsen. Hierbij moest het blad met het oorspronkelijke slot van de *Perchevael* (het huidige f. 99) en het daarop volgende slot van de *Lanceloet* (de drie folia die in hetzelfde katern als het begin van de *Queeste* zaten) verplaatst worden, zodat zij aansloten op f. 98. Aangezien op dat tegenwoordige f. 99 nog de laatste ca. 120 verzen van het slot van de *Perchevael* stonden, moesten die uitgeradeerd worden. De verzen werden vervangen door een (verzonden) *Lanceloet*-passage, die een verbinding vormt tussen E's gedeelte en het eigenlijke slot van de *Lanceloet*. Het slot van de *Perchevael* werd geschreven op een nieuw, toegevoegd f. 115 (in een andere lay-out en, in vergelijking met het oorspronkelijke *Perchevael*-slot, met bijna 50 regels verlengd om het blad te vullen). De eerste quinio van de *Perchevael* werd opgeofferd en vervangen door een ternio met verkorte tekst.
- 7b. In combinatie met de nieuwe *Perchevael*-ternio is ook de *Moriaen* vervaardigd. Daarop wijst althans de uitvoering van de kapittelopschriften. Maar deze tekst werd op dat moment nog niet ingevoegd, dit in tegenstelling tot de nieuwe *Perchevael*-ternio.
8. In deze toestand, met de tekstvolgorde *Lanceloet-Perchevael-Queeste-Arturs doet*, ging de codex naar de corrector, om hem aan te passen aan een (voor)leessituatie.

9. Terwijl de codex onder handen was van de corrector, werd de definitieve volgorde van de andere teksten vastgesteld. Toen de corrector klaar was met f. 230R, is hem het werk uit handen genomen. De andere teksten (*Moriaen, Wrake, Walewein ende Keye* plus *Lanceloet en het hert met de witte voet* plus *Torec*) zijn, toen die beschikbaar waren, ingevoegd, waarna de verbindende lassen zijn geschreven. De verbindende tekst naar de *Wrake* is al begonnen op het laatste *Queeste*-katern, waar nog enkele regels blanco waren. De codex is na de interpolatie van deze teksten niet meer naar de corrector geweest.
10. In een (iets) later stadium is de *Ridder metter mouwen* voor opname in de codex vervaardigd. Bij deze tekst is alleen gezorgd voor een gelijkende mise-en-page. In allerlei details wijkt zij echter af: rubricatie en versiering zijn eenvoudiger, de kapittelopschriften wijken af, de kolommen zijn wat smaller en het schrift is gedrongener dan elders in de codex.

Editie

Het Brusselse fragment

Samenvatting van het voorafgaande (de proza-‘Charrette’)

Tijdens de achtervolging van Meleagant, die de koningin ontvoerd heeft, ontmoet Lanceloet, die in een gevecht zijn paard heeft verloren, een dwerg met een kar. In ruil voor informatie over Genevre neemt hij plaats op de kar, hoewel deze wijze van vervoer als een grote schande beschouwd wordt. Walewein weigert dan ook de kar te bestijgen en volgt op een afstand. De dwerg brengt de ridders naar een kasteel, waar twee jonkvrouwen hen ontvangen. De volgende dag gaan de ridders uiteen: van de twee wegen die leiden naar Gorre, waar de koningin is heen-gevoerd, kiest Lanceloet de weg naar de zwaardbrug en Walewein de weg naar de brug onder water. Een van de twee jonkvrouwen bij wie de ridders onderdak kregen, vergezelt Lanceloet (zonder dat hij weet wie zij is) met de bedoeling achter zijn identiteit te komen. Nadat zij van Lanceloets grote ridderlijke kwaliteiten overtuigd is geraakt, verzoekt zij hem om haar te verdedigen tegen een ridder die met haar wil trouwen. Korte tijd later ontmoeten zij deze ridder, die Lanceloet herkent als degene die op de kar heeft plaatsgenomen. Omdat hij denkt dat Lanceloet de jonkvrouwe niet zal durven verdedigen, grijpt hij de teugels van haar paard om haar weg te leiden. Daarop verklaart Lanceloet zich bereid tot een tweegevecht. De ridder vertrouwt de jonkvrouwe toe aan zijn vader, een oude edelman. De vader wil weten of Lanceloet de jonkvrouwe aan zijn zoon heeft afgestaan. Als Lanceloet duidelijk maakt dat hij voor de jonkvrouwe wil strijden, tracht de edelman te voorkomen dat zijn onbesuisde zoon Lanceloets uitdaging aanneemt (vgl. *S* IV, 155/19 – 174/3; *M* III, XXXVI, 1 – XXXVII, 24; *H* I/1 – 42/4; *J* (dl. 2) LXXVII – XCV).

Die vader seide: 'Laetse varen,'
 Dattie sone dede sonder sparen;
 Mar hi seide doe alsoe houde
 4 Dat hi jegen hem vechten soude.
 Die vader seide: 'Gine sult niet.'
 Ende als hijt dor hem nine liet,
 Traken di vader weder achter ward
 8 Twewerf oft drie al ongespart.
 Nochtan wildi embertoe
 Lancelote op lopen ende doe
 Dedine vaen ende binden daer
 12 Ende seide tote hem daer naer:
 'Du sals nu moten houden stille
 Ende dijns ondancs doen minen wille.
 Du sals hem laten die joncfrouwe nu
 16 Ende wi selen hem volgen, ic ende du,

P/G 1 Die] D *uitgevoerd als één regel hoge kolominitiaal met summiere penwerkversiering.*
 varen] *onder de e een vlek.*
 15 die] *onder de i een vlekje.*

W 1 *Laetse varen*: 'laat haar (d.i. de jonkvrouwe) gaan'. 2 *Dattie*: 'hetgeen de'.
 4 *hem*: nl. Lanceloet. 6 *als ... liet*: 'toen hij het (nl. vechten tegen L.) niet naliet
 omwille van hem (d.i. zijn vader)'. 7-8 *Traken ... ongespart*: 'trok de vader hem
 onmiddellijk tot twee of drie maal toe weer terug' (*di*: vorm van *die* (als lidw. en
 vnw.) die bij kopiïst B vaak voorkomt). 9-10 *Nochtan ... lopen*: 'toch wilde hij
 nog steeds L. aanvallen'. 11 *Dedine vaen*: 'liet hij (de vader) hem (de zoon) ge-
 vangennemen'. 13 *Du ... stille*: 'nu zal jij je kalm moeten houden' (*moten* is een
 vormvariant van *moeten*, vgl. *Van Loey* II, par. 85). Vgl. voor het gebruik van *Du T*
 bij vs. 5. 14 *dijns ondancs*: 'tegen je zin'. 15 *hem laten*: 'aan hem (L.) overlaten'.
 16 *selen*: Brabantse vormvariant van 'sullen', vgl. *Van Loey* I, par. 68.

T 4 In het Ofr. zegt de zoon expliciet dat hij tegen L. wil vechten om uit te ma-
 ken wie de jonkvrouwe mag meevoeren (vgl. *M* III, XXXVII, 25-26 en *S* IV,
 174/4-5, *H* 42/5-6 en *J* XCV). 5 In het Ofr. wordt de zoon door de vader con-
 sequent getutoyeerd (vgl. *M* III, XXXVII, 24-6, *S* IV, 173/37 - 174/15, *H* 41/13 -
 43/4 en *J* XCIV-V). Dat is ook in het Mnl. het geval (vgl. vs. 13-22), met uitzon-
 dering van dit vers. Dit maakt het waarschijnlijk dat *Gi* van een kopiïst afkom-
 stig is. Met het tutoyeren brengt de vader tot uitdrukking dat hij zijn zoon niet
 op voet van gelijkheid wil behandelen. Vgl. ook *Kennedy* 1972. 11 Het Ofr.
 deelt mee dat enkele vrienden van de vader zijn zoon gevangennemen: 'Et li
 peres apele une partie de ses amis et le fait illuec prendre et loier' (*M* III, XXXVII,
 25-26; zie ook *S* IV, 174/9-10, *H* 42/9-10 en *J* XCV). Vgl. voor het niet expliciet
 vermelden van bijfiguren in de *Lanceloet Besamusca* 1991, p. 103-4. 16-7 In het
 Ofr. vertelt de vader eerst waarom hij achter L. aan wil gaan: 'por ce que tu ne
 soies a malaise de la bataille que jou te toil' (*M* III, XXXVII, 25-26; zie ook *S* IV,
 174/12, *H* 42/12-3 en *J* XCV). Vgl. voor het ontbreken van de (overbodige) moti-
 vering van de handeling *Besamusca* 1991, p. 83-5.

Heden ende oec morgen mede:
 Hi mach sijn van sulker vromechede,
 Du suls vanden stride swigen bi dien
 20 Ende du moges selc dinc an hem sien,
 Du suls dan al te tide
 Jegen hem mogen comen te stride.⁷
 ¶ Die gode man dede hem daer of
 24 Sijns ondancs doen sijn belof
 Ende hi ende sijn sone daertoe
 Volgeden *Lancelote* beide alsoe
 Ende der joncfrouwe, die *Lancelote* dede
 28 Savons herbergen tere stede
 Daer si beide waren wel ontfaen
 In een religioen. Ende also saen
 Alsi liede gebet waren,
 32 Quam die riddere daer gevaren
 Met sinen geselscepe, die daer was
 Eerlike ontfaen, sijt seker das,

P/G 23 Die] *rood* *paragraafteken* voor dit woord, *representant eronder nog zichtbaar; de hoofdletter D is gerubriceerd.*
 27 Ende] *hoofdletter E over een andere letter heen geschreven.*
 30 KOP Jn een religioen .ende also saen

W 18 *Hi ... vromechede*: 'hij zou wel eens zo dapper kunnen zijn'. 20-2 *Ende ... stride*: 'en je zou hem zo kunnen zien optreden dat je dan tegen hem zou kunnen strijden als het moment daar is'. 23-4 *dede ... belof*: 'liet hem dat tegen zijn zin beloven'. 27 *Ende der joncfrouwe*: te verbinden met *Lancelote* (vs. 26). 30 *religioen*: 'klooster'. 30-1 *also ... waren*: 'zodra zij (L. en de jonkvrouwe) in bed lagen' (in *MNW* 1, 615 bij 2 wordt voorgesteld 'Alstie' te lezen, maar dat is onnodig: *Alsi liede* zal ontstaan zijn uit 'Als si liede'). 32 *die riddere*: d.i. de vader.
 34 *Eerlike*: 'eervol'.

T 27-30 In het Ofr. wordt het vinden van onderdak veel uitvoeriger beschreven: 'Si ont tant alé que il vient a une maison de religion et la damoisele dist a Lancelot: 'Sire, il est huimais tans de herbergier et veés ci une maison ou on nous herbergera molt volentiers, por ce que vous estes chevaliers et por l'amor de moi.' Et il dist qu'il i herbergera volentiers, puis qu'ele le vilt. Il en vient a la porte et troevent .iiii. freres en une loge, si se lievent encontre le chevalier et li dient que bien soit il venus. Et quant il connoissent la damoisele, si en font molt grant joie, car ele est haute feme et nieche a .i. des rendus qui chevaliers avoit esté. Il descendent et on les maine en une molt bele cambre por eus aasier, si desarment le chevalier et li cheval sont bien aasié.' (*M* III, XXXVII, 27; zie ook *S* IV, 174/18-28, *H* 43/6 - 44/9 en *J* XCV). Naar alle waarschijnlijkheid heeft de dichter van *Lanceloet* deze passage sterk verkortend vertaald. Vgl. *Besamusca* 1985c, p. 313.

36 Want sine vorders irst begonsten
 Die stede stichten met groter onsten.
 Des ander dages Lanceloet horde
 Messe die den dage toe horde
 Vanden Heilegen Geest, ende daer naer
 40 Sprac een begeben man an hem daer
 Ende seide: 'Here, mi donct dat gi
 In dit lant sijt comen bedi
 Dat gi die gene di met gewouden
 44 In dit lant licgen gehouden
 Gerne te livereret.' Doe sedi:
 'Wilder Onse Here toe hulpen mi,
 Ic souder gerne pine doen toe.'
 48 'Ic segt bedi,' seide di gode man doe,
 'Hier es ene prove nu binnen,

P/G 35 begonsten] *hs* begonsten; *door en loopt een scheurtje in het perkament (vgl. de aant. bij vs. 364).*
 39 Heilegen Geest] *in hs aaneengeschreven; laatste e vervaagd.*
 45 KOP Gerne te liuereret . doe sedi

W 35-6 *sine ... onsten*: 'zijn voorouders hadden goedgunstig de plaats (het klooster) gesticht'. 37-9 *Lanceloet ... Geest*: 'woonde L. de mis van de Heilige Geest bij die op die dag gelezen moest worden'. 40 *begeben man*: 'kloosterling'.
 42-5 *bedi ... livereret*: 'omdat u graag diegenen wilt verlossen die met geweld in dit land vastgehouden worden'. 45 *sedi*: 'sprak hij (L.)'; vgl. voor de vorm *Ván Loey* I, par. 54 Aant., opm. 3. 47 *Ic ... toe*: 'zou ik het graag proberen'.

T 35-6 Volgens de *Estoire del Saint Graal* is het klooster gesticht door koning Galaad van Gales op de plaats waar hij vanuit een brandend graf door de stem van Symeu werd toegesproken. Galaad geeft gevolg aan het verzoek van de stem het klooster te stichten en belooft zich daar zelf ook te laten begraven. De stem voorspelt dat het vuur zal doven als G.'s naamgenoot het graf zal bezoeken. Vgl. S I, 283/7 - 284/3). Zie ook T bij vs. 95-104. 38-9 De mis van de Heilige Geest werd meestal gelezen met Pinksteren, het feest waarop de uitstorting van de Heilige Geest herdacht wordt. Deze mis deed in de middeleeuwen ook dienst als votiefmis, d.w.z. als mis waarvan het formulier in afwijking van de liturgische kalender gekozen werd om een speciale reden of bij een speciale gebeurtenis. 40 Deze kloosterling wordt in het vervolg steeds aangeduid als *di(e) go(e)de man*. Vgl. ook *Besamusca* 1985c, p. 312. 42-5 Met 'degenen die in dit land vastgehouden worden' bedoelt de kloosterling de gevangenen van Gorre, dat ook het 'Roialme sanz Retor' wordt genoemd. In dit koninkrijk van Bademaguz (en zijn zoon Meleagant) bevinden zich vele onderdanen van Artur, die gedwongen worden daar te blijven tot een ridder, Lanceloet, hen zal bevrijden (vgl. M I, v, 20, 23-4 en S IV, 40/36-43). De koningin bevindt zich eveneens als gevangene in Gorre (vgl. de samenvatting van het voorafgaande).

Daer men wale ane mach kinnen
 Wie van den aventuren al
 52 Dire in sijn di ere hebben sal.
 ‘Ic souder mi gerne proven an,
 Seide Lanceloet. Do sprac di goede man:
 ‘Wi selent u togen alte handen.’
 56 Lanceloet was al toten handen
 Ende toten hoefde gewapent daer.
 Di goede man leidene daer naer
 In enen camere, daer te samen
 60 Lagen harde vele lichamen,
 Die gode liede hadden gesijn doe
 Jegen Gode ende di werelt alsoe.
 Hi sach op enen kerchhof van diren
 64 Ende van riken tommen vele maniren,
 Mar si sagen daer ene rike
 Soe sonderlinge ende sonder gelike
 Ende die tomme was besegelt doe F. 1R,b
 68 Met lode ende met chimente toe.
 Dat decsel dat op di tomme lach
 Was harde rike daer hijt besach.

P/G 54 Lanceloet] *hs lanc'*; *punt onderdeel van de abbreviatuur of interpunctieteken.*
 56 al toten] *in hs aaneengeschreven.*
 60 lichamen] *i vervaagd.*

W 50-2 *Daer ... sal*: ‘waaruit men duidelijk kan opmaken wie de eer zal behalen van alle avonturen die ermee (nl. met de bevrijding van de gevangenen, vs. 42-5) verbonden zijn’. 53 *Ic ... an*: ‘ik zou mij graag aan deze proef onderwerpen’. 56-7 *was ... gewapent*: ‘was op zijn handen en zijn hoofd na volledig bewapend’, vgl. Ofr. ‘fu tous armés fors del chief et des mains’ (*M* III, XXXVII, 32; vgl. ook *S* IV, 174/37-8, *H* 44/20 en *J* XCV). 59 *camere*: ‘kamer’. Volgens het Ofr. wordt L. naar een kerkhof, ‘i. chimetiere’, geleid (*M* III, XXXVII, 32; vgl. ook *S* IV, 174/38, *H* 45/1 en *J* XCV). Vgl. ook vs. 63. Vermoedelijk is *camere* de vertaling van een fout in de Ofr. grondtekst, waar een kopiist ‘chimetiere’ verlesen zal hebben als ‘chambere’. 62 *Jegen*: ‘tegenover’. 63-4 *van ... maniren*: ‘met vele soorten kostbare en rijk versierde graven’. 65-6 *ene ... gelike*: ‘een schitterend graf, dat heel bijzonder was en zijn weerga niet kende’. 67 *besegelt*: ‘verzegeld’. 68 *Met ... toe*: ‘zowel met lood als met cement’. 69 *decsel*: ‘(dek)steen’. 70 *daer hijt besach*: ‘toen hij het bekeek’ (d.w.z. ‘zoals hij zag’).

T 63-4 In het Ofr. wordt het aantal graven vermeld: ‘et bien en i avoit .XXXIIII.’ (*M* III, XXXVII, 32; zie ook *S* IV, 174/40-1, *H* 45/4 (33 graven) en *J* XCVI). 66 Het Ofr. geeft meer bijzonderheden over de steen: hij is ‘.IIII. piés de lei par aval et bien .IIII. piés par amont et ele avoit d’espés .i. large pié’ (*M* III, XXXVII, 32; zie ook *S* IV, 175/1-2, *H* 45/6-7 en *J* XCVI).

Doe seide tot hem di gode man:
 72 'Wildi, gi moget u proven daer an.
 Die dit decsel op hevt, hi sal
 Inden daventuren di gi soect al.'
 Lanceloet slogere an die hant
 76 Ende hieft boven sijns hoefs rant.
 Hi sach in ward ende hi vant daer
 Enen doden lichame daer naer
 Van enen doden riddere, gewapent doe
 80 Ende enen scilt op hem licgende toe
 Van goude met enen cruce roet.
 Ende sijn swerd lach bi hem al bloet
 Also scone ende also claer
 84 Alst was doement leide daer
 Ende halsberch ende cousen met allen
 Also wit also een snee gevallen.
 Ende op sinen helm haddi scone
 88 Van goude ene dire crone.
 ¶ Het was costume in dien jaren
 Dat ridders al gewapent waren
 Rikelike met groter waerde
 92 Alsmense leide in die aerde.
 Hi vant daer letteren, daer men in las

P/G 73 hevt] *mogelijk* hebt
 79 KOP Van enen doden riddere . gewapent doe
 89 Het] *representant voor paragraafteken vóór dit woord in de linker marge (het paragraafteken zelf ontbreekt); de hoofletter is gerubriceerd.*

W 72 *gi ... an*: 'dan kunt u zich aan deze proef onderwerpen'. 73 *op hevt*: 'in de hoogte heft' (de vorm *hevt* voor *heft* is zeer ongebruikelijk; vgl. ook P/G).
 74 *Inden ... al*: 'alle avonturen waarnaar u op zoek bent tot een goed einde brengen', 'de avonturen waarnaar u op zoek bent volledig tot een goed einde brengen'. 75 *slogere ... hant*: 'pakte het (nl. de steen) vast'. 76 *sijns hoefs rant*: 'zijn hoofd'. Het gebruik van *rant* in deze constructie is ongewoon (vgl. *MNW* 6, 1031-3). Te overwegen valt of *sijns hoefs rant* is ontstaan uit 'sijn hoeft thant'.
 77 *sach in ward*: 'keek naar binnen'. 82 *al bloet*: 'onbedekt (d.w.z. niet in de schede)'. 83 *claer*: 'blinkend'. 85-6 *Ende ... gevallen*: 'en het borstharnas en de ijzeren beenbedekking (waren) zo wit als pasgevallen sneeuw'. 89 *costume*: 'gewoonte'. 92 *leide ... aerde*: 'begroef'. 93-4 *vant ... was*: 'zag daarin (d.w.z. in het graf) een opschrift waarvan men las dat het aldus luidde'.

T 75-6 Voordat L. de steen in de hoogte heft, ontwikkelt hij zo'n kracht, zo vermeldt het Ofr., dat 'il desront les jointures del plonc et del chiment' (*M* III, XXXVII, 32; vgl. ook *S* IV, 175/5-6, *H* 45/11-12 en *J* XCVI). 81 Zie voor het schild met het rode kruis T bij vs. 95-104.

Daer aldus in gescreven was:
 ‘Hier leget die hoge coninc
 96 Galaad in, in warre dinc,
 Van Gales, ende die goene
 Was Joseps van Aramatien sone.’
 Dese Galaad, alsict vernam,
 100 Was verwonnen als dat Grael quam
 In Bertangen ende daer ombe es
 Hem die name gegeven Gales,
 Dat vor dien tiden, alsict las,
 104 Bi namen Celyce geheten was.

P/G 96 KOP Gala⁺e(.)÷ |t| in .in warre dinc
 KOP(?) Gala<ad>
 Galaad] *correctie mogelijk van een andere hand.*
 98 van] *onder de a een vlekje.*
 101 KOP In bertangen . ende daer ombe es
Voor de regel een nota-teken, waarschijnlijk van de hand van de kopiist.

W 96 *in warre dinc*: ‘wees daar zeker van’ (*warre* is een ongebruikelijke vormvariant van *ware*). 97 *Gales*: ‘Wales’. 99–104 *Dese ... was*: ‘deze G., zo heb ik verwonnen, was overwonnen toen de Graal naar B. (d.w.z. Engeland) kwam en daarom kreeg het (d.i. B.) de naam Gales, dat voordien, zoals ik het in mijn bron las, C. heette’. Alles wijst erop dat een deel van deze passage bedorven is. Zo is onduidelijk waarom B. van naam veranderde toen Galaad werd verslagen en zou men verwachten dat *Hem* (vs. 102) naar Galaad verwijst, hetgeen in deze constructie niet mogelijk is. Volgens het Ofr. wordt Gales door Galaad veroverd in de tijd dat de Graal naar B. kwam: ‘Cil Galaad avoit conquis Gales au tans que li Graaus fu portés en Bertaigne, et por lui ot ele a non Gales et devant estoit apelee Ocelide’ (*M III*, xxxvii, 32; zie ook *S IV*, 175/16–8, *H 45/21–3* en *J XCVI*). Men leze daarom voor *Was verwonnen* (vs. 100): ‘Hadde Gales verwonnen’. Zie ook T bij vs. 95–104.

T 95–104 Koning Galaad is de zoon van Joseph van Arimathea (vgl. voor J. de T bij vs. 255–9) en diens vrouw Helyap, zo deelt de *Estoire del Saint Graal* mee (*S I*, 209/7). Het verhaal vermeldt verder dat G. geboren werd kort nadat de Graal naar Groot-Brittannië was gebracht (*S I*, 226/30–3). Later wordt G. door zijn broer Joseph benoemd tot koning van Ocelide (variant: Hoselice), dat na zijn dood te zijner ere Gales wordt genoemd (*S I*, 282/3–36). Het gebalsemd lichaam van G. wordt begraven in het klooster dat hij op verzoek van Symeu stichtte en er wordt voorspeld dat alleen Lanceloet zijn graf zal kunnen openen (*S I*, 283/7–284/18; zie ook T bij vs. 35–6). Als Lanceloets zoon Galaat, die evenals koning G. een schild met een rood kruis draagt (vs. 81) in de *Queste del Saint Graal* het klooster bezoekt, wordt aan de opening van het graf van G. herinnerd (*Pauphilet 1923*, 264/5–6 en *S VI*, 185/33 en n.11). In de *Queeste vanden Grale* blijft G.’s graf onvermeld (*J Bk. III*, vs. 10103–6). 103 *alsict las*: deze verwijzing naar een ongespecificeerde bron komt niet voor in het Ofr. (vgl. *M III*, xxxvii, 32, *S IV*, 175/17–8, *H 45/23* en *J XCVI*).

Lanceloet hilt lange dat decsel daer
 Boven sinen hoefde ende daer naer
 Leidijt weder neder te hant
 108 In dier maniren dat hijt vant.
 Ende alle die gene di sagen toe
 Scoffirden hem daer af alsoe.
 Doe seide die goede man saen:
 112 ‘Gi hebt dese aventure gedaen,
 Ende ic ne gelove nembermere
 Ane dat te gesciene es, here,
 En werden niet verloest bi u
 116 Die hier in ellinden sijn nu.’
 Die gode man leide daer naer
 Lanceloet in ene kerke daer,
 Om dat hi soude loven
 120 Onsen Here daer af hier boven.
 Ende Lanceloet sach doe scire
 Ene grote vlamme van vire
 Tere vensteren die, als vernam,
 124 Ut enen hole onder deerde quam
 Ende hi vragede wat dat ware.
 Die goede man seide daer nare

P/G 106 sinen] *hs sinen; tilde vervaagd.*
 121 sach] *Onder de h wormgaatje.*
 123 alsi] *Tussen de s en de i wormgaatje.*
 124 quam] *hs quam; na de a een inktstip.*

W 108 *In ... vant:* ‘zoals hij het (d.i. de steen) had aangetroffen’. 109 *di sagen toe:* ‘die toekeken’. 110 *Scoffirden ... af:* ‘waren daardoor ontsteld’, vgl. T bij vs. 107-10. 112 *gedaen:* ‘tot een goed einde gebracht’. 113-6 *ic ... nu:* ‘ik hecht nooit meer geloof aan iets wat in de toekomst zal gebeuren, heer, als degenen die hier in ballingschap zijn nu niet door u verlost worden’, vgl. T bij vs. 116. 119 *Om dat:* ‘opdat’. 123 *Tere vensteren:* ‘door een raam’.

T 107-10 In de meeste Oudfranse handschriften wordt vermeld dat er iets wonderbaarlijks gebeurt als L. de steen weer wil neerleggen: tot ieders verbazing blijft de steen rechtop staan (vgl. *M III*, XXXVII, 33 en *J XCVI*). In de grondtekst van de Mnl. dichter daarentegen werd, evenals in *H 46/2-4* en *S IV*, 175/n.6, het graf door L. afgesloten. Vgl. *Besamusca 1985c*, p. 310-1. Zie voor het verhaaltechnische gevolg van dit verschil T bij vs. 321. 116 Met degenen die in ballingschap zijn, worden de gevangenen van Gorre bedoeld (vgl. T bij vs. 42-5). Ook in het Ofr. worden zij als ballingen, ‘li escillié’, aangeduid (*M III*, XXXVII, 33; zie ook *S IV*, 175/22, *H 46/6* en *J XCVI*).

128 Tote: 'Het es ene wel sere
 Wonderliken aventure, here,
 Bedie men seget, sijt seker des,
 Dat daer binnen ene tomme es,
 132 Dattie gene die decsel van hare
 Opheffen mach, hi sal hir nare
 Int sitten vander Tavelronden F 1R,c
 Sitten, alst tijt comt ende stonden,
 Daer noit riddere in ne sat,
 136 Hem ne moeste mesfallen om dat,
 Ende hi sal inden altemale
 Die hoge queste vanden Grale.'
 Ende Lanceloet antwerde na dien:
 140 'Here, die tomme willic sien.'
 'Gi mogetse sien,' seide di gode man,
 'Ne mare ne comter niet an,
 Want die aventure u nine es,
 144 Want een man allene, sijt seker des,

P/G 130 Dat] *onderste helft van het woord afgesleten.*
 133 Int] *hs Jnt; eerste letter uitgevoerd als één regel hoge kolominitiaal.*

W 127 *Tote*: lees *Tôte hem*, vgl. *M III*, xxxvii, 34: 'Sire, fait li freres (...), c'est une aventure merveilleuse' (zie ook *S IV*, 175/26-7, *H 46/8-10* en *J XCVI*). Deze interpretatie verdient de voorkeur boven die van Serrure, die 'Tote her' ('tot heden?') las voor 'Tote het' en deze woorden als het begin van de directe rede beschouwde. 129 *Bedie*: 'want'. 131-4 *Dattie ... Sitten*: 'en dat degene die de deksteen ervan in de hoogte kan heffen, hierna zal plaatsnemen in de zetel van de T'. 134 *alst ... stonden*: 'wanneer de tijd daarvoor gekomen is'. 136 *Hem ... dat*: 'of hij moest daarvoor boeten'. 137 *inden altemale*: 'geheel tot een goed einde brengen'. 138 *hoge*: 'verheven'. 142 *Ne mare*: 'maar'. 143 *u nine es*: 'is niet voor u bestemd'. 144 *een man allene*: 'één man'.

T 129-38 Uit de woorden van de kloosterling blijkt dat Galaat, de op dit moment in het verhaal nog niet verwekte zoon van Lanceloet, voorbestemd is om het avontuur van de twee tomben te volbrengen. G. is degene die in de *Queste/Queeste* de avonturen van de Graal tot een goed einde brengt. Tot die avonturen behoort het plaatsnemen in de gevaarlijke zetel van de Tafelronde, de 'siege perilleus' (*M III*, xxxvii, 34; zie ook *S IV*, 175/29, *H 46/12* en *J XCVI*), waartoe alleen G. als uitverkoren ridder in staat is (vgl. *J Bk. III*, vs. 286-345). Geen andere ridder kan ongestraft gaan zitten in die zetel, zo wordt onderstreept in vs. 135-6, die door de dichter t.o.v. het Ofr. zijn toegevoegd (vgl. *Besamusca 1985c*, p. 314). Later in het verhaal zal blijken hoe gevaarlijk de zetel voor andere ridders is: Brumalt die Fiere zal erin plaatsnemen en geheel tot as verbranden (*J Bk. II*, vs. 31395-605).

En mach die aventure, des besiet,
 Beide te hove de bringen niet.
 'Ic salse proven,' seide hi,
 148 'Watter af staet te comene mi.
 Wiest mi welc ic daer ward sal gaen.'
 Die gode man wiesdene saen.
 Doe ginc Lanceloet neder ter vard
 152 Enen steger ten hole ward.
 Daer vant hi ene tomme tijt tiden
 Die bernede in allen siden,
 Daer di vlamme eens scachs hoech
 156 Met groter hitten ut opward vloech.
 Als hi dat sach, hi hilt hem das
 Te dulre dat hi daer comen was,
 Want hi sine hant nine mochte
 160 Daer an gedoen, alse hem dochte,
 Sine moeste bernen ter vart.
 Doe keerdi weder op wart.
 Alsi ter derder trappen quam, bleef hi
 164 Staende ende seide: 'Ay mi,
 Wat scaden es mi gesciet, God, Here.'
 Ende hi sette hem ten kere,
 Die ene hant in die ander slaende,
 168 Ende weende sere neder ward gaende
 Ende vlokede die wile doe
 Dat hi was geboren ende levede toe.

P/G 145 die] *vlek over het woord.*
 146 hove de] *over de h een vlek.*
 158 daer] *hs daer; na de d een stip.*
 163 trappen quam] *hs trappen quam; het gedeelte pen qu is vervaagd.*
 166 kere] *na de laatste letter schijnt de letter m door van de versozijde.*
 169 doe] *d vervaagd.*

W 145 *des besiet*: 'let daarop'. 146 *Beide ... niet*: 'niet beide (nl. het avontuur van Galaads graf en van dit graf) tot een goed einde brengen'. 147 *salse proven*: 'zal haar (het avontuur) beproeven'. 149 *welc*: 'hoe'. 152 *steger*: 'ladder'. 153 *tijt*: minder gebruikelijke vormvariant van *tien* (vgl. *Van Loey* II, par. 69a). 155 *eens scachs hoech*: 'een lanslengte hoog'. 156 *opward vloech*: 'omhoog schoot'. 157-8 *hi hilt ... dulre*: 'hield hij het voor des te onverstandiger' (d.w.z. na de waarschuwing van de kloosterling). 159-60 *hi ... gedoen*: 'hij kon er met zijn hand niet aankomen'. 160 *alse hem dochte*: 'naar het hem toescheen'. 161 *bernen*: 'verbranden'. 165 *Wat ... gesciet*: 'wat een ramp is mij overkomen'. 166 *sette ... kere*: 'keerde terug'. 169-70 *vlokede ... toe*: 'vervloekte toen het uur van zijn geboorte en (vervloekte) ook dat hij leefde'.

¶
 172 Doe horde Lanceloet enen luut
 Dat dus sprac jegen hem ter tommen uut:
 ‘Ne com niet vord, wat soes gesciet,
 Dese aventure en es dijn niet.’
 Lanceloet hadde wonder van dien,
 176 Want hi daer niet ne conste gesien
 Ende seide thant: ‘Wie es daer?’
 Dat luut seide tot hem daer naer:
 ‘Du moets mi eer berechten des
 180 Wat rouwen ende scanden dat es,
 Dattu niet ne best geellike
 Die beste riddere van ertrike
 Ende ne geen goet ridder hevet
 184 Vrese die ter werelt levet.
 Nu verstant’, seide dat luut doe,
 ‘Du seits beide wel ende quaet toe.
 In dien dattu seits ‘Ay God Here,
 188 Wat scaden’ seitsstu wel sere.
 Dat was te secgene dattu
 Di beste riddere nine *waers* nu

P/G	171	Doe] <i>rood paragraafteken voor dit woord, representant eronder nog zichtbaar; de hoofdletter is gerubriceerd.</i>
	173	soes] o <i>vervaagd.</i>
	179	des] e <i>vervaagd.</i>

W 171 *luut*: ‘stem’. 173 *Ne ... vord*: ‘kom niet dichterbij’. 175 *hadde ... dien*: ‘verbaasde zich daarover’. 176 *niet*: ‘niets’ (d.w.z. ‘niemand’). 179 *eer berechten des*: ‘eerst vertellen’. 181 *geellike*: ‘in alle opzichten’. 183-4 *Ende ... levet*: ‘want geen enkele goede ridder op aarde is bang’. In het Ofr. worden deze woorden door L. uitgesproken, zoals blijkt uit *H* 48/4-9, dat correspondeert met vs. 179-84: ‘Mes, tu me dies avant, fait la vois, pourquoi tu deiz quel duel et quel domage, se fu a dire que tu n’es pas le melleur chevalier du monde.’ ‘Et je voi ore bien, fait Lancelot, que j’ai le monde deceü puis que je ne sui si bons chevalierz, car bons chevaliers n’a pas poour.’ (in de andere Ofr. redacties wordt de passage *se ... monde* ook door L. uitgesproken, vgl. *M* III, XXXVII, 37, *S* IV, 176/10-4 en *J* XCVI). In het Mnl. reageert L. in het geheel niet op het verzoek van de stem, hetgeen doet vermoeden dat er tussen vs. 182 en 183 tekst verdwenen is. Deze tekstcorruptie kwam mogelijk al voor in de grondtekst van de Mnl. dichter. 185 *verstant*: ‘luister’. 186 *Du ... toe*: ‘jij zei het zowel goed als verkeerd’. 187-8 *In ... sere*: ‘door te zeggen ‘Ach Here God, wat een verlies’ sprak je heel juist’. 188 *wel sere*: ‘zeer goed’. 189 *Dat ... secgene*: ‘dat betekende’.

T 173-4 Lanceloet wordt hier en in de volgende verzen getutoyeerd door de stem uit het graf. Daardoor wordt zijn nietigheid beklemtoond tegenover de bovennatuurlijke gebeurtenis waarvan hij getuige is.

	Vander werelt, ne ware dannes	
192	Gene scade, sijt seker des, Mar die gene die na desen Beter riddere dan du sals wesen	
	Sal so gode poente hebben dan	
196	Over hem, dat hem geen man Ne sal mogen te sulken sa(-) Als over hem sijn (- - -).	
	Ende als hi den voet hier in setten sal,	F 1V,a
200	Daer het dus es ontsteken al, Ende hi dat vier dat nu bernet sal sien, Het sal altehand bluscen bidien, Om dat noit geen vier van luxuren	
204	In hem ne quam te gere uren. Nien bedi ic ne wille daer bi Niet daer ombe veronwerden di: Van ridderscepe ende van vromecheden	
208	Bestu so bewarrent den dach heden,	

P/G	192	seker] <i>hs seker; onder de e een wormgaatje (vgl. de aant. bij vs. 258).</i>
	193	desen] <i>boven de s een wormgaatje (vgl. de aant. bij vs. 258).</i>
	197	sa(-)] <i>op de bovenzijde van de a na zijn de letters na de s verduwenen doordat het opgeplakte stuk perkament dat diende ter reparatie van de benedenhoek verloren is gegaan.</i>
	198	sijn] <i>na dit woord zijn één of meer woorden verloren gegaan (vgl. aant. bij vs. 197).</i>

W 191-2 *ne ... scade*: 'maar dat is geen verlies' (*dannes < dat en es*). 195-6 *Sal ... hem*: 'zal dan over zulke goede eigenschappen beschikken'. 196-8 *dat ... (- - -)*: bij de interpretatie van deze passage biedt de uitgave van C.P. Serrure steun, omdat alles erop wijst dat het tekstverlies (vgl. P/G) is opgetreden na de vervaardiging van deze editie. Serrure las: 'dat hem geen man / ne sal mogen te sulken sake, / als over hem sijn, mogen genaken.' Als de verzen 196-198 op basis van dit citaat worden geïnterpreteerd, kan een vertaling als volgt luiden: 'dat niemand hem zal kunnen evenaren in hetgeen hij in zich heeft (nl. de goede eigenschappen)'. Het Ofr. leest: 'que autres n'i porroit avenir' (*M* III, LXXVII, 38; zie ook *S* IV, 176/17, *H* 48/13 en *J* XCVII). 199 *hier in*: 'hierin (in dit hol)'. 200 *es ontsteken*: 'brandt'. 202 *bluscen*: 'doven'. 203 *vier van luxuren*: 'vuur van wellust (onkuisheid)'. 205-6 *Nien ... di*: 'toch wil ik je daarom niet minachten' (lees voor *Nien bedi* vermoedelijk *Niet bedi*, vgl. *MNW* I, 635-6 en 4, 2402). 207-8 *Van ... bewarrent*: 'jij bent zozeer voorzien van ridderdeugden en moed' (*bewarrent* is een vormvariant van *bewarent*).

T 193-204 Zowel uit de woorden van de kloosterling (vgl. T bij vs. 129-38) als uit de opmerkingen van de stem kan worden opgemaakt dat Lanceloets zoon Galaat voorbestemd is om het brandende graf te openen. G. is in de *Queste / Queeste* de beste ridder ter wereld en de belichaming van het kuisheidsideaal. In de *Queste* wordt beschreven hoe het vuur dooft als G. het graf nadert (vgl. *J* Bk. III, vs. 10123-6). Zie voor de *Queste Pauphilet* 1923, 264/16-9 en *S* VI, 186/8-11.

Dattu weerder best dan ieman el
 Ende ic kinne di harde wel:
 Wi sijn onder mi ende di
 212 Van enen geslechte, ende oec hi
 Die mi sal van deser stede
 Verloessen, sal min maech sijn mede
 Ende hi sal di alse na bestaen
 216 Alse man mach anderen, sonder waen.
 Ende si seker dat hi wesen sal
 Blome van ridderscepe over al.
 Ende du sals wel nu ter cure
 220 Inden al die aventuren,
 Mar dattues heefs hier te voren
 Bi dire groter hitten al verloren
 Vander luxurien die in di es,
 224 Dattu nine best wardech des
 Te indene vanden heilegen Grale
 Die aventuren altemale
 Om die vule sonden van luxuren
 228 Daer du in best nu ter uren

P/G 215-9 *Voor deze regels vlekjes.*

W 209 *weerder best*: 'beter bent'. 210 *harde wel*: 'zeer goed'. 211-2 *Wi ... geslechte*: 'wij behoren beiden tot hetzelfde geslacht'. 214 *min maech*: 'mijn verwant' (*min*: vormvariant van *mijn*). 215-6 *hi ... anderen*: 'hij zal zo nauw met jou verwant zijn als mogelijk is', vgl. T bij vs. 211-6. 217 *si seker*: 'wees er zeker van'. 218 *Blome ... al*: 'het summum van ridderschap' (d.i. de beste ridder van allemaal). 219-20 *du ... aventuren*: 'jij zou nu alle avonturen op voortreffelijke wijze volbracht hebben' (vgl. voor de vorm *sals* i.p.v. *souts* de aant. bij vs. 219 in MNW 4, 998). 221-3 *Mar ... es*: 'ware het niet dat jij dit (nl. het volbrengen van de avonturen) hiervoor volledig verspeeld hebt door de wellustige begeerte die in jou is'. 224 *Dattu ... des*: 'zodat jij het niet waard bent'. 227 *Om*: 'vanwege'. 228-9 *Daer ... gevenijnt*: 'waarmee jij nu vergiftigd (d.i. besmet) bent'. Het woord *in* is vermoedelijk afkomstig van een kopiïst die verondersteld zal hebben dat het einde van de zin samenviel met het einde van vs. 228.

T 211-6 De persoon die het nauwst verwant is met L., is zijn zoon Galaat, die voorbestemd is om het avontuur van het brandende graf te volbrengen (vgl. T bij vs. 129-38 en 193-204). Zie voor de verwantschap van L. en G. met degene die hier spreekt T bij vs. 255-9. 219-29 Geïnspireerd door zijn liefde voor Arturs vrouw Genevre heeft L. zich ontwikkeld tot de beste ridder ter wereld. Maar deze liefde heeft ook een schaduwzijde, zo blijkt hier. De stem veroordeelt Lanceloets relatie met de koningin; hij verwijt L. wellust. Door zijn onkuisheid is het allerhoogste, het volbrengen van de Graalavonturen, niet voor L. weggelegd. Vgl. *Brandtsma 1992*, p. 101-5.

Mede gevenijnt ende om ene sonde
 Die dijn vader dede tere stonde
 Met dat hi dede jontrouwe
 232 Dire moder, dat hi met ere joncfrouwe
 Hem besondechde dorperlike
 Binnen sinen huwelike.
 Hier bi eest een groet deel comen nu
 236 Van dinen mesfalle. Ende du
 Ne *waers* niet daer men doepde di

P/G 230 vader] *onder de d inktstipjes*.
 236 KOP Van dinen mesfalle . *ende du*

W 231-2 *Met ... moder*: 'toen hij jouw moeder ontrouw was' (de vreemde vorm *jontrouwe* voor 'ontrouwe' is waarschijnlijk ontstaan onder invloed van *joncfrouwe* in vs. 232). 232-4 *dat ... huwelike*: 'omdat hij als getrouwd man schandelijk overspel pleegde met een jonkvrouwe'. 235-6 *Hier ... mesfalle*: 'een groot deel van jouw ongeluk (d.i. L.'s falen) is nu hierdoor gekomen'. 237 *daer*: 'toen'.

T 229-34 Een bijkomende reden voor Lanceloets falen is, zo deelt de stem mee, een zonde van zijn vader, koning Ban. Ban heeft, naar later in het verhaal blijkt, overspel gepleegd met de dochter van de hertog van Mares en verwekte bij haar Lanceloets halfbroer Hestor (vgl. *Dl. VI*, vs. 15722-68, *M IV*, LXXIX, 17-9 en *S V*, 117/9-34). In de *Suite-Vulgate du Merlin* wordt verteld dat Ban en de jonkvrouwe de liefde bedrijven terwijl alle inwoners van het kasteel onder invloed van een betovering door Merlijn in diepe slaap zijn (vgl. *S II*, 402/3 - 405/42; zie ook de *Merlijn-continuatie* (*Van Vloten 1880*), vs. 33220-503). Zie voor Lanceloets moeder T bij vs. 245-7. 236-41 Het gegeven dat Lanceloets doopnaam Galaad luidt, komt al ter sprake aan het begin van de *Lancelot en prose*. Daar wordt medegedeeld dat koning Ban één zoon heeft, 'qui valés estoit et avoit non Lancelos en sournon, mais il avoit non en baptesme Galaaz' (*M VII*, 1a, 1; vgl. ook *S III*, 3/8-9 ('galahos') en *Kennedy 1980*, dl. 1, 1/7-8). Aangekondigd wordt dat een nadere toelichting zal volgen in de loop van het verhaal: 'Et che pour coi il fut apeleis Lancelos, che devisera bien li contes cha avant, car li liex n'i est ore mie ne la raisons' (*M VII*, 1a, 1; vgl. ook *S III*, 3/9-10 en *Kennedy 1980*, dl. 1, 1/9-10). Deze aankondiging wordt twee maal ingelost: in het Off. krijgt Lanceloet in de passage in de proza-'Charette' die correspondeert met vs. 236-41 te horen, dat hij naar zijn grootvader L. is genoemd (vgl. *M III*, XXXVII, 40, *S IV*, 176/31-3, *H 49/15-7* en *J XC VII*). Een passage in de 'Agravain' geeft nadere informatie over zijn doopnaam: 'Et tout ainsi com li nons de Galaad avoit esté perduz en Lancelot par eschauffement de luxure, tout ainsi fu recouvrez en cestui [= L.'s zoon Galaat] par atenance de char' (*M IV*, LXXVIII, 58; zie ook *S V*, 111/9-10. Deze passage ontbreekt in de vertaling, vgl. *Dl. VI*, T bij vs. 15252). Lanceloets doopnaam kenmerkte hem als kandidaat voor het volbrengen van de Graalavonturen, maar door zijn relatie met de koningin verloor hij zowel zijn naam G. als zijn kans op het vinden van de Graal. Een andere Galaat, Lanceloets kuise zoon, is nu de uitverkoren Graalridder. Vgl. voor de doopnaam Galaad *Kennedy 1986*, p. 148-9, 215-6, 274-6, 295 en 316.

Lanceloet geheten ende daer bi
 Galaad was dijn name daer
 240 Ende dijn vader hiet di daer naer
 Lancelote, om dat sijn vader also hiet.
 Nu vare wech; dune moges niet
 Dese aventuren niet inden meer
 244 Bidien dat di seide eer.
 ¶ Ende Lanceloet was harde blide das
 Als hem vertellet was
 Dat sijn moder levede doe
 248 Ende hi sprac den gonen toe
 Die jegen hem sprac daer nare.
 Hi vrachdem hoe sijn name ware
 Ende hoe datmenne daer in sloeth
 252 Ende oft hi levende was oft doet.
 Hi antwerde hem: 'In sal u
 Van al desen berechten nu.
 Ic was Joseps van Aramatien,

P/G	245	Ende] <i>rood paragraafteken voor dit woord, representant eronder nog zichtbaar; de hoofdletter is gerubriceerd.</i>
	247	levede] <i>laatste e dichtgelopen.</i>
	251	sloeth] <i>sloech niet uitgesloten.</i>
	252	was] <i>s dichtgelopen.</i>

W 238 *daer bi*: 'ook'. 243 *meer*: 'verder'. 244 *Bidien ... eer*: 'door hetgeen (ik) jou hiervoor vertelde' (nl. door L.'s onkuisheid en zijn vaders overspel); zie voor het geïmpliceerde subject *Stoett* par. 5g. 245 *was ... das*: 'was er zeer verheugd over'. 251 *sloeth*: 'opsloot'. 253 *In*: lees *Ic*. 255 *Ic ... Aramatien*: 'ik behoorde tot het geslacht (of het gezelschap?) van J. van A.'. Naar alle waarschijnlijkheid is dit vers corrupt. Het Ofr. luidt: 'jo sui niés Josep d'Arrimathie' (*M* III, xxxvii, 39; zie ook *S* IV, 176/38, *H* 50/7 en *J* xcvii). Wellicht is in het Mnl. het woord 'neve' weggefallen: 'Ic was Joseps neve van Aramatien'. Zie verder T bij vs. 255-9.

T 245-7 Lanceloets vreugde over het feit dat zijn moeder nog leeft, is in het Mnl. nergens op gebaseerd, omdat kort hiervoor een terloopse mededeling van de stem in het Ofr. in de vertaling ontbreekt. Bij de vermelding van Bans zonde wordt van de koning gezegd: 'puis qu'il ot espousee ta mere qui encore vit jut il a une damoisele' (*M* III, xxxvii, 40; vgl. ook *S* IV, 176/29-30, *H* 49/13-4 en *J* xcvii). In het Mnl. ontbreekt het equivalent van 'qui encore vit' (vgl. vs. 232). Vermoedelijk ontbrak de zinsnede al in de Ofr. grondtekst van de dichter (vgl. *Besamusca* 1985c, p. 308). Eerder in het verhaal is verteld hoe Lanceloets moeder na de dood van haar echtgenoot en de ontvoering van haar zoontje in een klooster is ingetreden (vgl. *M* VII, IIIa, 9-13, *S* III, 14/41 - 16/27 en *Kennedy* 1980, dl. 1, 15/30 - 18/3). 255-9 De stem voorziet hier zijn eerdere bewering dat hij nauw verwant is met L. en L.'s zoon Galaat (vgl. vs. 211-6) van een toelichting. Naar hij meedeelt, is hij een neef van Joseph van Arimathea, een geheime vol-

256 Die Jhesus, den sone Marien,
 Wilen vanden cruce dede
 Ende dat heilegrael mede
 In dit lant bracht, ende nu te stonden
 260 Gedogic dit om enen sonden
 Die ic ende min sone daden,
 Dese grote ongenaden
 Ende dese anguisse. Ende min soene

P/G 257 cruce] uc *gevekt en dichtgelopen*.
 258 KOP Ende dat h÷i÷ylegrael mede
 KOP h<e>ylegrael
 dat] *boven de a een wormgaatje (vgl. de aant. bij vs. 193)*.
 heylegrael] *hs heylegrael; evidente beschrijving van de kopiist. Boven de tweede e een wormgaatje (vgl. de aant. bij vs. 192)*.
 259 KOP Jn dit lant bracht . ende nv testonden
 te stonden] *in hs aaneengeschreven*.
 262 grote] o *vervaagd*.
 263 KOP Ende dese anguisse . ende min soene
 Ende dese] *hs Ende dese; onderste gedeelte van En verdwenen (vgl. aant. bij vs. 197)*.

W 257 *Wilen*: 'indertijd'. 258 *heilegrael*: 'heilige Graal' (dit woord komt niet voor in het *MNW*; vgl. evenwel *MNW* 3, 271, waar *heilegeest* wordt vermeld).
 260 *Gedogic dit*: 'moet ik dit verduren'. 262-3 *Dese ... anguisse*: 'deze grote kwelling en deze pijn' (te verbinden met *dit*, vs. 260). 263-4 *Ende ... geheten*: omdat het tekstverlies (vgl. P/G) ten tijde van Serrure waarschijnlijk nog niet was opgetreden, biedt zijn editie steun bij deze passage (vgl. ook W bij vs. 196-8). Serrure las 'ende min soene / Fesyman geheten'. De naam van de zoon wijkt volgens deze lezing sterk af van het Ofr. (zie verder T bij vs. 259-68).

T geling van Christus. J.v.A. kreeg van Pilatus toestemming Christus van het kruis af te nemen en te begraven. Later bracht hij de Graal, die dienst had gedaan als beker bij het Laatste Avondmaal en waarin bij de kruisafname het bloed van Christus was opgevangen, naar Groot-Britannië (vgl. S I, 208/21 - 212/28). Omdat L. en zijn zoon tot het geslacht van David en Joseph van Arimathea behoren (vgl. *Kennedy 1986*, p. 143-5 en 292), is de stem met hen verwant.
 259-68 Volgens het Ofr. behoort de stem toe aan Symeu en draagt zijn zoon de naam Moys (vgl. *M* III, XXXVII, 39, *S* IV, 176/41, *H* 50/9-10 en *J* XCIV). Hun geschiedenis is beschreven in de *Estoire del Saint Graal*. Vanwege hun zonden hebben zij geen deel aan het wonder waardoor de volgelingen van Joseph van Arimathea Groot-Britannië bereiken. Terwijl de volgelingen de zee oversteken op het hemd van Josephé, de zoon van J. van Arimathea, zakken S. en zijn zoon erdoor. Zij worden gered door hun metgezellen (vgl. S I, 211/17-36). Als M. verderop in het verhaal plaats neemt in de gevaarlijke zetel van de Graaltafel, wordt hij door plotseling verschijnende brandende handen in brand gestoken en door de lucht afgevoerd naar een groot bos in de omgeving (vgl. S I, 247/18 - 248/31). Later blijkt dat M. zich in een huis in het bos van Darnantes bevindt. Hij spreekt Josephé en zijn metgezellen toe vanuit een vuur en vertelt dat het

264	(- - -) geheten, entie gone Leget in die vresselijcste plage nu Van alder werelt, secgic u, Daer menech vernoy gesciet es	F. I V, b
268	Wandelenden ridders, sijt seker des. Ende en hadde niet gedaen Mijns oems bedinge, sonder Wi waren verdoemt te samen	
272	Beide van zielen ende lichamen, Ne mare om die bede Die min oem over ons dede, Hebben onse zielen genade.	
276	Ende over onse mesdaden Motewi in desen rouwe sijn al Tote dat di gene comen sal Die ons te levereren sal van desen,	

P/G	264	geheten] <i>enkele woorden voor dit woord geheel en de eerste letter van geheten ten dele verdwenen (vgl. de aant. bij vs. 197 en 198).</i>
	265	Leget] L <i>uitgevoerd als één regel hoge kolominitiaal.</i>
	267	Daer] <i>plekje voor dit woord.</i>
	274	oem] <i>over de tweede letter een vlek.</i>
	275	KOP Hebben onse genade KOP →zielen→
	278	KOP Tote dat di gene /quam/ sal KOP <comen>

W 265-6 *Leget ... werelt*: 'bevindt zich nu op de meest angstaanjagende plaats ter wereld', nl. in het bos van Darnantes (vgl. T bij vs. 259-68). Lees *plaetse* voor *plage*, in overeenstemming met de context (vs. 267-8) en met het Ofr. ('place', M III, xxxviii, 39; zie ook S IV, 177/1, H 50/11 ('sale') en J xcviii). 267-8 *Daer ... ridders*: 'waar rondtrekkende ridders veel leed overkomen is'. 269-70 *Ende ... bedinge*: 'en zonder de gebeden van mijn oom' (d.i. Joseph van Arimathea, vgl. T bij vs. 255-9). 270 *sonder*: lees *sonder waen*. 274 *over*: 'voor'. 279 *te levereren*: 'verlossen'.

T vuur zal doven bij de komst van Galaat (vgl. S I, 260/12 - 262/26). Na de dood van M. komt S. niet tot inkeer. Als blijkt dat hij Chanaan ertoe aangezet heeft zijn broers te doden en dat hij zelf zijn neef Perron probeerde te vermoorden, wordt hij ter dood veroordeeld. Vlak voordat het vonnis uitgevoerd zal worden, verschijnen in de lucht twee mannen, omgeven door vlammen, die S. afvoeren (vgl. S I, 262/30 - 265/35). Later blijkt S. zich in een brandende tombe te bevinden (vgl. S I, 283/11-22 en T bij vs. 35-6). Josephé voorspelt dat M. en S. door Galaat verlost zullen worden (vgl. S I, 268/14-6). 276-80 In de *Queste / Queeste* wordt beschreven hoe Lanceloets zoon Galaat Symeu verlost. Vgl. J Bk. III, vs. 10123-63 en zie voor de *Queste Pauphilet 1923* 264/16 - 265/8 en S VI, 186/8-28. Vgl. ook T bij vs. 193-204. De verlossing van Moys komt in de *Queste / Queeste* niet ter sprake (vgl. *Wést 1978*, p. 228).

280 Ende dat sal binnen XXX jaren wesen.
 Nu sech mi, live neve, wattu
 Hier af mickes te done nu.
 'Ic saels ember proven,' seidi.
 284 Hi seide: 'Soe doet dat ic rade di:
 Heef hier onder *enen* steen op ende daer naer
 Vanden watere dattu vins daer
 Benette dijn ansichte, ende dan
 288 En sal di dit vier niet comen an.
 Hets dwater daer die pape met pleecht,
 Tijn tiden dat hi messe seecht,
 Sijn hande met te dwane als hi
 292 Onsen Here nuttet. Ende doe di
 Dit in enege andere maniren,
 Gi sulter ombe sterven sciren.'
 Lanceloet dede alsoe ende daer naer
 296 Ginc hi ter tommen ende was daer
 Alsoe lange als hijt mochte geduren.
 Doe ginc hi ten lieden die tier uren
 Daer buten na hem ontbeiden doe
 300 Ende hi seide *hem* lieden alsoe
 Dat hi niet ne hadde gedaen.
 Die gode man seide tot hem saen,
 Die hem gram dochte wesen:
 304 'Here, en sijt niet gram van desen,
 Want geen man die nu levet
 Dit macht te indene hevet.

P/G	280	KOP	Ende dat sal binnen . ÷l(..) ÷ . iaren wesen
		KOP	<xxx>
	284		rade] d <i>dichtgelopen</i> .
	292	KOP	Onsen here nuttet . ende doe di
	298	KOP	Doe ginc hi ten lieden . die tier vren
	299		ontbeiden doe] <i>hs</i> ontbeiden doe; <i>tilde valt gedeeltelijk samen met de stok van de d.</i>

W 281-2 *wattu ... nu*: 'wat jij nu van plan bent hieraan te doen'. 283 *Ic ... proven*: 'ik zal mij er toch aan wagen'. 285 *Heef*: 'til'. 285-7 *ende ... ansichte*: 'en maak daarna je gezicht nat met het water dat jij daar vindt'. 288 *En ... an*: 'zal het vuur je niet verbranden', vgl. ook *M III*, XXXVII, 41: 'et ja puis par le fu ne periras' (zie ook *S IV*, 177/10-1, *H 50/21-2* en *J XCVIII*). 289-92 *daer ... nuttet*: 'waarmee de priester, wanneer hij de mis opdraagt, gewoon is zijn handen te wassen als hij Onze Heer (d.w.z. de geconsacreerde hostie) tot zich neemt'. 294 *sciren*: 'direct'. 297 *mochte geduren*: 'kon uithouden'. 299 *na hem ontbeiden*: 'op hem wachtten'. 301 *niet*: 'niets'. 303 *Die ... wesen*: 'die het toescheen dat hij (L.) kwaad was'. 306 *Dit ... hevet*: 'is in staat dit (avontuur) tot een goed einde te brengen'.

308 Gi hebt sulke ere daer of
 Dat gi gedaen hebt int kerchhof,
 Dat gi di alre beste riddere sijt
 Die hier oit in quam vor desen tijt.
 Nochtan hebbere gesijn, wies wondert,
 312 Hier binnen meer dan D.
 ¶ ‘Die gene sal sijn,’ seide Lanceloet,
 ‘Goet ridder, wetic wel, sonder genoet
 Die inden sal die aventure.’
 316 Daer quamen te hem tire ure
 Vele begebenre liede, dien daer
 Ene leitire volgede naer.
 Ende die begeben liede baden
 320 Dien van daer binnen bi staden
 Om Galaad, die ut sire tommen was.
 Si vrageden weder den anderen das
 Waer si gevreisten dat hi
 324 Uter tommen was. Doe seitsi
 Dat enen man van Gales vanden done
 Te voren quam in sinen visione

P/G 312 meer dan D] *hs* .meer dan v^c.; *de punten vóór meer en na v^c zijn niet bedoeld als interpunctie, maar zij markeren het getal.*
 313 Die] *blauw paragraafteken voor dit woord; representant eronder nog zichtbaar; de hoofdletter is gerubriceerd.*
 318 volgede] *onder de o een wormgaatje (vgl. de aant. bij vs. 121).*
 320 van] *de n is gedeeltelijk verdwenen door een wormgaatje (vgl. de aant. bij vs. 123).*

W 311-2 *Nochtan ... D*: ‘toch zijn er stellig meer dan vijfhonderd hier binnen geweest’. 314 *sonder genoet*: ‘zonder gelijke’. 315 *Die ... aventure*: ‘die het avontuur zal volbrengen’, te verbinden met *Die gene* (vs. 313). 317 *begebenre liede*: ‘kloosterlingen’. 317-8 *dien ... naer*: ‘die door een draagbaar gevolgd werden’. 319 *baden*: ‘vroegen’. 320 *bi staden*: ‘eerbiedig’. 322 *Si ... das*: ‘zij (nl. de kloosterlingen van de abdij bij het kerkhof) vroegen de anderen op hun beurt’. 323 *gevreisten*: ‘vernamen’. 324 *seitsi* < *seiden si*. 325-6 *Dat ... visione*: ‘dat een man uit G. (d.i. Wales) in een visioen daarover ingelicht werd’.

T 307-8 Op het kerkhof opende L. het graf van koning Galaad, vgl. vs. 58-108. 321 Eerder in het verhaal is verteld dat L. het graf van G. na het volbrengen van het avontuur weer heeft afgesloten (vgl. vs. 105-8 en T aldaar). Dit gegeven is niet in overeenstemming met de hier beschreven gebeurtenissen, waarbij het lijk van G. door kloosterlingen wordt meegevoerd (vs. 316-331). Om de verhaallógica provisorisch te herstellen voegde de Mnl. dichter ten opzichte van zijn origineel (vgl. *M* III, XXXVII, 43bis, *S* IV, 177/24, *H* 51/12-3 en *J* XCVIII) de zinsnede *die ut sire tommen was* toe. Zie ook *Besamusca* 1985c, p. 310-1. 325-9 Volgens het Ofv. verscheen koning G. zelf, negen dagen geleden, in het visioen van

328 Daer te voren over XX dage,
 Datmen den naesten dach di lage
 Na Assencie vinden soude alsoe.
 Lanceloet hiven op die orsbare doe
 Ende si vordene met hem in haer warde F. IV,c
 332 Ende Lanceloet voer sire varde.
 ¶ Die vavesor, die gode man,
 Sprac daer na sinen sone an:
 ‘Wat soustu hebben gewonnen
 336 Oftu te vechtene hads begonnen
 Jegen dese riddere, die es
 Die beste vanden goeden, sijt seker des.
 Ne haddi niet vrome riddere gewesen,
 340 Hine hadde niet bestaen van desen.’
 Ende die joncfrouwe gebrochte daer
 Lancelote ende seide daer naer:
 ‘Ic hebbe u lange gevolget mede

P/G 327 XX] *eerste x onvolledig afgeschreven.*
 333 Die] *rood paragraafteken voor dit woord; representant eronder nog zichtbaar; de hoofdletter is gerubriceerd.*
 vavesor] *hs vanesor; evidente verschrijving van de kopiist (vgl. MNW 8, 1242).*

W 327 *Daer ... dage:* ‘twintig dagen geleden’, vgl. T bij vs. 325-9. 328-9 *Datmen ... Assencie:* ‘dat men hem (d.i. Galaad) de eerstvolgende dag na Hemelvaart’.
 330 *hiven ... orsbare:* ‘tilde hem (het lichaam van G.) op de draagbaar’. 331 *vorde- ne ... warde:* ‘namen hem vol eerbied met zich mee’. Vgl. voor deze interpretatie *MNW 9*, 2168 bij 8; het is ook mogelijk dat *in haer warde* opgevat moet worden als ‘onder hun hoede’ (vgl. *MNW 9*, 1549 bij 4). 332 *voer sire varde:* ‘reed weg’.
 333 *vavesor:* ‘edelman’. 335 *Wat ... gewonnen:* ‘wat zou jij ermee bereikt hebben’. 336 *Oftu:* ‘als jij’. 339 *vrome:* ‘dappere’. 340 *Hine ... desen:* ‘dan had hij dit niet gedurfd’. 341 *gebrochte:* ‘begeleidde’.

T de man uit Gales om de opening van zijn graf aan te kondigen. Vgl. *M III*, xxxvii, 43bis, *S IV*, 177/26-8, *H 51/14-6* (twee dagen geleden) en *J XCVIII*.
 331-2 Volgens het Ofr. vertrekken L. en de kloosterlingen met de draagbaar in tegengestelde richting: ‘Si s’en vont d’une part cil qui le cors enportent et Lancelos s’en vait d’autre’ (*M III*, xxxvii, 43bis; vgl. ook *S IV*, 177/28-9, *H 51/17-8* en *J XCVIII*). 333-4 Eerder in het verhaal is verteld hoe deze edelman zijn zoon weerhield van een gevecht met L. omwille van een jonkvrouwe. Vader en zoon volgden L. en kregen eveneens onderdak in het klooster met de twee tomben (vgl. vs. 1-36 en de samenvatting van het voorafgaande). 340 Het Ofr. deelt hierna mee dat de edelman en zijn zoon naar huis gaan (vgl. *M III*, xxxvii, 43bis, *S IV*, 177/33, *H 51/23* en *J XCVIII*). 341-6 In het voorafgaande is verteld hoe L. en Walewein bij twee jonkvrouwen onderdak kregen. Een van die jonkvrouwen vergezelt L. daarna, zonder dat hij weet wie zij is, om achter zijn identiteit te komen (vgl. de samenvatting van het voorafgaande en vs. 27).

344 Om te siene uwe vromechede
 Ende ic hebbe so vele gedaen
 Dat ic uwen name weet, sonder waen.
 Nu willic varen op dat gi mi
 348 Orlof wilt geven.' Doe seide hi:
 'Hoe gewetti minen name dan?'
 Si seide: 'Daer u die voes sprac an
 Int hol, hordic wel dat si
 352 U *Lancelote* hiet mede daer bi.'
 Ende Lanceloet seide: 'Nu biddic u
 Om dies live die gi meest mint nu,
 Dat gi hier af nimane niet
 356 Ne gesect vor dat gi siet
 Hoe mi mine queste sal vergaen,
 Want vanden mesfalle, sonder waen,
 Dat mi gesciet es, hebbic scame groet.'
 360 Doe seide die joncfrouwe: 'Lanceloet,
 In saelt secgen mar tere
 Steden ende daer men uwe ere
 Wachten sal alse wel alse gi
 364 Selve sout willen wachten.' Ende daer bi
 Deetsi hare hem te kinne daer
 Ende seide hoe si hem volgede naer.
 Ende daer na scieden si daer doe
 368 Ende hi reet tot tirche tide toe.

P/G 362 KOP Steden . ende daer men vwe ere
 364 Selve] door de S loopt een scheurtje in het perkament (vgl. de aant. bij vs. 35).

W 344 *vromechede*: 'dappere daden'. 345 *hebbe ... gedaen*: 'heb bereikt'. 347 *op dat*: 'indien'. 348 *Orlof*: 'toestemming'. 349 *gewetti*: 'weet u' (vormvariant van *gewettti*). 350 *voes*: 'stem' (ongebruikelijke vormvariant van *vois*). 352 *hiet*: 'noemde'. 354 *Om ... nu*: 'omwille van degene die u nu het meest bemint'. 355-6 *nimane ... gesect*: 'niemand iets zegt'. 357 *Hoe ... vergaen*: 'hoe mijn zoektocht (nl. naar de koningin) voor mij zal aflopen'. 358 *mesfalle*: 'onheil', vgl. T. 361-2 *In ... Steden*: 'ik zal het (nl. L.'s identiteit) slechts op één plaats bekend maken'. 362-3 *ende ... wel*: 'en wel daar waar men uw eer even goed zal bewaken'. 365 *Deetsi ... kinne*: 'maakte zij zich aan hem bekend'. 368 *tot tirche tide*: 'tot de tijd van de tertsen (gebedsgetijde omstreeks 10 uur in de ochtend)'.

T 358-9 Met het onheil dat hem is overkomen, bedoelt L. vermoedelijk zowel zijn falen bij het graf van Symeu als zijn rit op de schandekar (vgl. de samenvatting van het voorafgaande). 360-6 De plaats waar de jonkvrouwe L.'s identiteit bekend zal maken, is het kasteel waar L. en Walewein eerder in het verhaal onderdak vonden (vgl. T bij vs. 341-6 en de samenvatting van het voorafgaande).

Hi quam tenen foreeste, daer hi sach
 Dat een nauwe pat dore lach.
 Doe *ward* hi II ridders geware
 372 Die den inganc hoeden dare,
 Want costume daer int lant was,
 Weltijt datmen geware *ward* das
 Dat vremde ridders quamen int lant,
 376 Datmen die passe hoedde tehant.
 Ende alsi bat naer quam, worden si
 Anden scilt geware dat hi
 Hadde gereden op die karre.
 380 Doe ontbodense hem al erre
 Bi enen sciltknecht also houde,
 Dat hi weder keren soude,
 Want soe onteert man als hi was
 384 Ne ware *hem* niet sculdech das
 Tonderwindene tenegen tiden,
 Dat hi dore soude willen liden
 Daer die goede liede inden dagen
 388 Menechwerf te lidene plagen.
 Lanceloet en andwerder niet toe
 Wat hem die scilt seide doe.
 Ende als hi bat naer quam den gone,
 392 Ripen si op hem: 'Putensoene,
 Quaet gelovech karretier!
 Lanceloet was een deel int horen fier

P/G 389 niet toe] *vouw onder deze woorden.*

W 369 *foreeste*: 'woud'. 372 *hoeden*: 'bewaakten'. 373 *costume*: 'gewoonte'.
 374 *Weltijt* ... *das*: 'wanneer men bemerkte'. 376 *passe*: 'toegangswegen'.
 377 *bat naer*: 'dichterbij'. 379 *die karre*: d.i. de schandekar, vgl. de samenvatting
 van het voorafgaande. 380-1 *Doe* ... *houde*: 'toen lieten zij hem bij monde van
 een schildknecht verontwaardigd weten'. 384-6 *Ne* ... *liden*: 'mocht niet pro-
 beren op enig moment te passeren'. 388 *Menechwerf* ... *plagen*: 'vaak passeer-
 den'. 390 *scilt*: lees waarschijnlijk 'sciltknecht' (vgl. vs. 381 en *MNW* 7, 548 bij
 3 waar *scilt* slechts genoemd wordt in de betekenis 'ridder'). 391 *den gone*: (vrij)
 'die ridders'. 392-3 *Putensoene* ... *karretier*: 'hoerenzoon, slechte, laffe karberij-
 der'. 394 *was* ... *fier*: 'was te trots om er veel acht op te slaan'.

Ende seide tot hem selven daer nare,
 Dat gene so goet ridder ne ware

W 396 *Dat ... ware*: 'dat er geen ridder zo goed was'. Volgens het Ofr. denkt L. bij zichzelf dat hij een ridder, hoe goed ook, die hem een hoerenzoon noemt, tot leugenaar zal maken en dat hij zich zal verdedigen tegen de aantijging een lafaard te zijn. Vgl. *M III*, xxxviii, 2: 'Et li lor dist en bas qu'il n'a si bon chevalier el monde, s'il le clamast fil a putain, 'ne l'en feisse menteor,' ne recreant ne fu il onques: de ce se deffendra' (zie ook *S IV*, 178/16-9, *H 53/7-10* en *J XCIX*). Zie verder T.

T 396 L. verslaat in het gevecht dat volgt moeiteloos zijn beide tegenstanders, zo wordt in het Ofr. verteld. Vgl. *M III*, xxxviii, 2, *S IV*, 178/19-27, *H 53/10-54/3* en *J XCIX*. In het resterende gedeelte van de proza-'Charrette' slaagt L. erin de koningin te bevrijden. Haar ontvoerder, Meleagant, wordt door L. gedood. Vgl. *M III*, xxxviii, 3 - xlii, 12 en *M II*, xliiii, 1 - lii, 6; *S IV*, 178/27 - 301/10; *H 54/3-112* en *J XCIX-CXXXII* (*S* en *M* bevatten ook het vervolg op de proza-'Charrette').

De Lancelotcompilatie

1 **G**od die makere es alre dinc F 1R,a
 Dat nie was of lijf ontfinç,
 4 Die moet mi helpen in derre noet.
 Maria, moeder maget goet,
 Staet mi bi in allen dingen, 5
 So dat ic te poente volbringen
 Moete dit boec na sijn recht.
 8 Hier voren hebbic u verplecht
 Van vele scoenre avonturen,
 Mar wildi vort int lesen duren, 10
 Ghi sult nu horen scone die jeesten,

P/G 1 God] *initiaal G, 11 regels hoog; in rode en blauwe inkt, rood penwerk links van de tekstkolom en in de letter.*
 God ... dinc] *vers verdeeld over vier regels, met na die, makere en alre regelovergangen.*
 2 Dat ... ontfinç] *vers verdeeld over vier regels, met na nie, of en ont regelovergangen.*
 3 Die ... noet] *vers verdeeld over drie regels, met na mo en helpen regelovergangen.*
 11 KOP Ghi sult [hier] horen scone die jeesten
 COR <nu>

W 1-2 *alre ... ontfinç*: 'van alles wat ooit heeft bestaan of het leven heeft ontvangen'.
 3 *in derre noet*: (vrij) 'bij deze zware taak'. 6 *te poente*: 'op de juiste wijze'.
 7 *Moete*: 'moge'; *na sijn recht*: 'naar behoren'. 8 *Hier voren*: zie T bij vs. 1-16 en 17-9; *verplecht*: 'verteld' (vgl. *MNW* 8, 2252 bij 6b). 10 *vort ... duren*: 'verdergaan met lezen' (vgl. *MNW* 2, 469 bij 1c en 4, 392 bij 4b) of: 'bij het voorlezen blijven' (vgl. *MNW* 2, 470 bij 2a en 4, 392 bij 4a), zie T. 11 *jeesten*: 'verhalen'.

T 1-16 De compiler laat deel II van de *Lancelotcompilatie* op een ongebruikelijke, maar verhaaltechnisch verantwoorde plaats beginnen. Er wordt hier nl. een sprong in de tijd gemaakt van 9 à 10 maanden, terwijl het verhaal zich op een knooppunt in de entrelacementsstructuur bevindt (vgl. *Van Oostrom* 1981, p. 109 en *Brandsma* 1992, p. 46-52). In het Oudfrans worden het voorafgaande tekstgedeelte, het slot van de proza-'Charrette', en het gedeelte dat correspondeert met vs. 17 e.v., de 'Préparation à la Queste', niet gescheiden door een proloog (vgl. *M* II, LII, 6 - LIII, I en *S* IV, 301). De verzen 1-16 leiden Boek II van de *Lancelotcompilatie* in (vgl. vs. 17 en *J* Bk. II, vs. 47256-7: 'Die ander pertie, alsict versta, Van Lancelote gaet hier uut.'). dat bestaat uit de *Lanceloet*, de *Perchevael* en de *Moriaen*. Omdat de indeling van de *Lancelotcompilatie* in vier boeken (waarbij het Eerste Boek verloren is gegaan) van de compiler afkomstig is, is het waarschijnlijk dat deze proloog van zijn hand is. 10-11 In stilte lezen was zeer ongebruikelijk in de middeleeuwen. Ook als men niet aan anderen voorlas, las men hardop (vgl. *Pleij* 1987, p. 20-25). De verzen 10-11 kunnen zowel aan deze wijze van lezen refereren, als aan het voorlezen van de tekst aan een publiek. Terwijl de dichter van de *Lanceloet* bij zijn vertaling een luisterend publiek voor ogen had dat de tekst kreeg voorgelezen (vgl. *Besamusca* 1991, p. 112-20), kunnen deze verzen erop wijzen dat de auteur van deze proloog rekening hield met zowel privé-lectuur als voordracht.

12		Bede van rouwen ende van feesten, Van ridderscape groete daet, Van selsienheden menich baraet, Die dese partie hevet in.	15
16		Nu hort hier int begin.	
	ziet	Niet lange na dat doet was Melyagant, als ic hier voren las, Des conincs Bandemagus sone, Daer groet seer was om na tgone,	20
	zo	Voer Artur met geselscape groet Jaegen in een forreest van Kameloet VIII dage na Sinxenen. Daer oec mede waren	
24		XII gecroende coninge tuwaren, Die algader uptie ure Lant hilden vanden coninc Arture.	25

P/G	18	KOP	Melyagant als ic	voren las
		COR		→hier→
	21	zo]	<i>eerste letter zeer sterk vervaagd.</i>	
		Voer]	<i>eerste letter zeer sterk vervaagd.</i>	
	23	KOP	.vijj. dage na sinxenen daer oec	waren
		COR		«mede»

W 12 *Bede ... feesten*: 'zowel over verdrietige als over vreugdevolle zaken'. 13 *Van ... daet*: '(u zult nu horen) over grote ridderlijke daden'. 14 *Van ... baraet*: '(u zult nu horen) vele gemakkelijke passages over verbazingwekkende zaken'. 15 *Die ... in*: 'die dit gedeelte (nl. Boek II) bevat', zie voor *partie* ook T bij vs. 1-16. 16 *hier int*: 'hierin (in dit boek) het'. 18 *hier voren*: nl. in het verloren gegane eerste deel van de *Lancelotcompilatie*, vgl. T bij vs. 17-9; *las*: 'vertelde'. 20 *seer*: 'verdriet'; *na tgone*: 'naderhand'. 21 *Voer ... groet*: 'ging A. met groot gevolg'. 22 *forreest van Kameloet*: 'jachtterrein dat behoorde bij Kameloet'. 23 *VIII dage na Sinxenen*: 'een week na Pinksteren', de zgn. octaaf van Pinksteren, waarop de viering plechtig werd afgesloten. 25 *uptie ure*: 'op dat moment'. 26 *hilden*: 'in leen hadden'.

T 17 Terwijl in de *Lanceloet* wordt medegedeeld dat de komende gebeurtenissen zich niet lang na M.'s dood afspeelden, is er volgens het Ofr. een jaar verstreken (*M II*, LIII, 1; *S IV*, 301/11). 17-19 In het verloren gegane Eerste Boek van de *Lancelotcompilatie* zal, conform het Ofr., zijn verteld hoe Melyagant, de zoon van koning Bandemagus van Gorre, door Lanceloet is gedood. Zie *M I*, v, 25-9, VI, 1,6 en 7, *M II*, XXXVI, 6-23, XXXIX, 4-18 en 39-51, XLII, 5-12, LII, 1 en 6; *S IV*, 41-3 en 158-62; vgl. *West 1978*, p. 216. 22 *Kameloet* is de belangrijkste hofburcht van koning Artur. 23 *VIII dage na Sinxenen*: zoals uit het vervolg blijkt (vgl. vs. 27-33) heeft Artur met Pinksteren een hofdag gehouden.

28	Hem quamen vele dingen toe, Dat niet te wonderne en was doe, Bider redenen dat noch doe niet Des conincs Arturs hof ne sciet	30
32	Dat hi helt in Cornuwaelgen. Geen edel man sonder faelgen Ne was noch doe vandaer gesceden. Die conincine quam na gereden	
36	Met vrouwen ende met joncfrouwen, Diermen daer vele mochte scouwen, Mar sine hadde doe al dare Mar IV ridders met hare.	35
40	Keye ende Sagramor, dese twee Waeren met hare ende noch mee Dodineel die Welde, dats drie.	40

P/G	34	KOP COR	Die coninc	quam na gereden
			coninc<ine>	
	37	KOP COR	Mar sine hadde[n]	doe al dare
			hadde	

W 27 *Hem ... toe*: lett. 'vele zaken bereikten hen'. Gezien het Oudfrans luidde de oorspronkelijke inhoud van dit vers 'in hun gevolg bevonden zich vele graven' (vgl. *M II*, LIII, 1: 'et si i avoit dux et contes tant que c'ert une merveille' en zie ook *S IV*, 301/14, waar alleen de 'contes' genoemd worden). Het is zeker niet uitgesloten dat *dingen* de vertaling is van een bedorven plaats in de grondtekst, waar 'c(h)oses' i.p.v. 'contes' kan hebben gestaan. 28 *Dat ... doe*: 'hetgeen niet verwonderlijk was'. 29 *Bider redenen dat*: 'omdat'. 30 *sciet*: 'uiteenging'. 31 *Cornuwaelgen*: 'Cornwall (landstreek in Brittannië)'. 32 *Geen ... faelgen*: 'geen enkele edelman, niemand uitgezonderd'. 33 *gesceden*: 'vertrokken'. 34 *conincine*: vgl. voor deze vorm, die is ontstaan door ingrijpen van de corrector, P/G; *quam na gereden*: 'volgde'. 36 *Diermen*: 'van wie men'. 37 *sine*: de ontkenning *ne* hoort bij *Mar* ('slechts', vs. 38) en wordt daarom niet afzonderlijk vertaald. 40 *noch mee*: 'bovendien'. 41 *die Welde*: 'de Wilde' (zie T).

T 31 *Dat ... Cornuwaelgen*: deze zinsnede ontbreekt in het Ofr. (vgl. *M II*, LIII, 1 en *S IV*, 301/15-7). Het komt zelden voor dat het Mnl. preciezer is wat betreft de plaatsbepaling. Of Kameloet werkelijk in Cornwall gesitueerd werd, is onduidelijk, vgl. *West 1978*, p. 58 en de daar genoemde literatuur. 39 *Keye* en *Sagramor* zijn bekende ridders van de Tafelronde; *Keye* is Arturs hofmaarschalk. 41 *Dodineel die Welde*: ridder van de Tafelronde. De herkomst van zijn bijnaam 'de Wilde', Ofr. 'le Salvage' (*M II*, LIII, 2; zie ook *S IV*, 301/20), staat niet vast: in *S II*, 171/19-20 wordt als verklaring gegeven dat hij ervan hield om te jagen 'par ches fores grans & saluages', terwijl ook wel verondersteld wordt dat Dodineel in een eerder stadium van de ontwikkeling van de verhalen rondom koning Artur niet tot de Tafelronde behoorde, maar op een afgelegen (wilde) plaats woonde, waar hij onderdak verleende aan passerende ridders. Zie *West 1978*, p. 95 en *Brugger 1927*, p. 166-71.

		Die vierde, als ict gescreven sie, Was Lanceloet van Lac – die gone	
44		Was conincs Bans van Benewijc sone – Die vrome ridder was ende wart.	45
		Daer was oc <i>een</i> sciltknecht in die vart, Die ene bracke vorde daer bi,	
48		Ende was der coninginne, die si Altoes met hare voren dede, Waer si voer telker stede,	50
		Dore der vrouwen van Lac minne,	

P/G	46	KOP	Daer was	[die] sciltknecht in die vart
		COR	→oc→	«i.»
			oc] <i>de plaats van dit woord binnen de versregel is niet geheel zeker, aangezien een verwijsteken ontbreekt.</i>	
	47	KOP	Die ene	br o cke vorde daer bi
		COR		br«a»cke
	48	KOP	Ende was der coninge	die si
		COR		coning«inn»e
	50		Waer] <i>punt voor dit woord, wellicht leesaanwijzing van de corrector.</i>	

W 42 *als ... sie*: 'zoals ik het in mijn bron vind'. 45 *vrome*: 'dapper'; *wart*: 'voortreffelijk'. 46 *in die vart*: 'bij' (letterlijk 'op de tocht', 'op weg'). 47 *ene bracke vorde*: 'een jachthond (aan de leiband) meevoerde'. 48 *Ende ... coninginne*: 'die van de koningin was'. 49 *voren*: 'meenemen'. 50 *voer*: 'ging', 'reed'. 51 *Dore ... minne*: 'vanwege haar liefde voor de vrouwe van Lac'.

T 42 *als ict gescreven sie*: deze verwijzing naar een ongespecificeerde bron ontbreekt in het Ofr. (vgl. *M II*, LIII, 2 en *S IV*, 301/20). 43-4 Hoewel Lanceloet de zoon is van koning Ban van Benoyc, werd hij ontvoerd door en opgevoed bij de vrouwe van Lac in een rijk dat zich onder de illusie van een meer verborg. Zijn vader stierf niet lang na zijn geboorte, nadat Claudas zijn vesting Trebes met verraad had ingenomen. Zijn moeder, die in de Ofr. tekst Elaine of Helaine genoemd wordt, ging uit verdriet om de dood van haar man en de verdwijning van haar zoontje in een klooster (vgl. *M VII*, IIIa en *S III*, 3-16). Zij wordt vanaf dat moment meestal de *drove coninginne* genoemd, terwijl Lanceloet soms aangeduid wordt als *der drover coninginne sone* (bv. in vs. 3494). Haar eigenlijke naam komt in de Mnl. tekst niet voor. In het verloren gegane Eerste Boek zal verteld zijn hoe Lanceloet zijn naam en afkomst ontdekte, vgl. *Kennedy 1986*, p. 10-48. 51-2 *vrouwen van Lac*: vgl. T bij vs. 43-4. In het Ofr. is haar eigenlijke naam Ninienne of Niniane, maar deze naam wordt slechts sporadisch gebruikt (bv. in *M II*, LXXIV, 6). In de *Lancelotcompilatie* komt haar naam slechts één maal voor, en wel als *Jemenne*, door de corrector verbeterd in *Nimiane* (*Dl. VI*, vs. 11399, P/G). Vgl. T bij dit vers en *Brandsma 1985*. In de *Lancelot en prose* wordt nergens beschreven dat de koningin een hondje ontvangt van de vrouwe van Lac.

52		Diese gaf der coninginne. Die coninginne entie vrouwen Voren na die jachte scouwen,	F. 1R,b
	al	So dat si omtrent primetijt quamen	55
56		Gereden dar si vernamen Enen ridder comen te hem wart, Wel gewapent up een part, Scilt om hals, spere in die hant,	
60		Helm op thoef. Ende als hi vant Die coninginne, weendi sere.	60
	ende	Die coninginne groette den here Ende hi hare, mer dat was clene,	
64		Want hi niet ne mochte van wene Hare antworten openbaerlike. Nochtan groette hise hovesscelike Ende die coninginne reet vort	65
68		Sonder meer te sprekene wort. Ende doe si dus was verre voren, Sloech hi na vaste met sporen	70

P/G	55	dat] <i>in de a zit een gaatje.</i>	
	56	KOP Gereden da t si vernamen COR da<r>	
	59	Scilt] <i>hs Scilt; evidente verschrijving van de kopiist.</i>	
	60	KOP Helm op thoef ende als hi vant COR <:>	
	61	KOP Die coninginne weendi sere COR <:>	
	63	KOP Ende hi hare dat was clene COR →mer→	
	70	sporen] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. de leesaanwijzing voor vs. 131 (kol. c).</i>	

W 52 *Diese*: 'die haar (nl. de bracke)'. 54 *Voren* [...] *scouwen*: 'gingen kijken'.
55 *So ... primetijt*: 'toen zij vroeg in de morgen (d.w.z. omstreeks 6 uur, de tijd van het eerste gebedsuur)'. 60 *thoef*: deze vorm zonder -t komt vaker voor bij kopiist A, vgl. ook *Van Loey* II, par. 114d + Aant. 61 *weendi*: 'hulde hij'. 63 *dat was clene*: 'dat stelde niet veel voor'. 64 *van wene*: 'door het huilen'. 65 *openbaerlike*: 'duidelijk'. 66 *Nochtan*: 'toch'. 69 *verre voren*: *voren* kan zowel voorz. ('een eind vooruit') als deelw. ('een eind gereden') zijn. 70 *Sloech ... sporen*: 'reed hij [haar] spoorslags (zeer snel) achterna', vgl. *MNW* 4, 2187 bij I, 1 voor het weglaten van de persoonsaanduiding.

T 59 Wanneer men volledig bewapend was, werd het schild aan een riem om de hals gedragen om het op zijn plaats te houden.

72	Ende reet der coninginne bet nare Ende sprac al wenende te hare: 'Vrouwe, neemt hier minen pant van al Dat ic hebbe mesdaen of mesdoen sal Mijns ondanx.' Ende sonder beide	75
76	Nam hise biden breidel ende seide: 'Vrouwe, ic va u ende sonder waen Ne mogedi mi niet lichte ontgaen.' Ende hi weende emmertoe.	
80	'Ridder, laet staen,' seidsi doe. 'Ine mach, vrouwe,' antworde hi. Doe seide Keye, die daer was bi: 'Laet mire vrouwen varen, here,	80
84	Of gi sultet ontgelden sere.' Hi sprac: 'Here Keye, ine laetse niet, En sie dat mi el iemen verbiet.'	85

P/G	81	KOP	Ine	vrouwe antworde hi
		COR	→mach→	
			mach] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. vs. 142 (kol. c).</i>	
	84	KOP	Of gi sult	ontgelden sere
		COR	sult<et>	
	85	KOP	Hi sprac here keye ine laets	niet
		COR	laets<e>	
			sprac] <i>onder ra een stip.</i>	
	86	KOP	En si	dat mi el iemen verbiet
		COR	si<e>	

W 71 *der ... nare*: 'naar de koningin toe'. 73-5 *Vrouwe ... ondanx*: 'vrouwe, wees er zeker van dat alles wat ik verkeerd gedaan heb of verkeerd zal doen, tegen mijn wil is'. Mogelijk verwijst *pant* hier naar een concreet voorwerp, bv. een handschoen die B. aanbiedt (vgl. *MNW* 6, 96), of naar het huilen van B., vgl. Of. 'Dame, vez ci mon gage', *M II*, LIII, 3, zie ook *S IV*, 301/32-3). 75 *sonder beide*: 'meteen'. 76 *breidel*: 'teugel'. 77 *ic va u*: 'ik neem u gevangen'. 78 *lichte*: 'gemakkelijk'. 79 *emmertoe*: 'voortdurend', 'maar door'. 80 *laet staen*: 'houd (er-mee) op'. 81 *Ine mach*: 'dat kan ik niet'. 85 *ine laetse niet*: 'ik laat haar niet los'. 86 *En sie*: 'tenzij'; *el iemen*: 'iemand anders'.

T 73-9 Op grond van het voorafgaande tekstgedeelte van de *Lanceloet*, dat verloren is gegaan, kon het publiek uit de woorden van de huilende ridder opmaken dat hij niemand minder is dan Bohort, die aan de dochter van koning Brangoire overmoedig heeft beloofd dat hij koningin Guenevere zal veroveren op vier ridders, op voorwaarde dat Lanceloet niet een van de begeleiders is (vgl. *M II*, XLVIII, 12 en *S IV*, 267/24-32). Hij strijdt toch tegen Lanceloet, omdat hij zijn neef niet herkent. 83-6 In het Of. is het begin van de dialoog tussen Keye en de ridder (Bohort) uitgebreider (vgl. *M II*, LIII, 4 en *S IV*, 301/39 - 302/1), vgl. ook *Besamusca* 1991, p. 85-9.

88		Keye trac tswert ende sprac daer nare: 'Ridder, doet uwe hant van hare! Ocht neen, ic salse u af slaen.'	
	ende	Die ridder sprac tote Keyen saen: 'Wine sullen onder ons beiden, Here Keye, niet moegen sceiden Gine moet joesteren jegen mi.'	90
92			
	al	'Daer mickic harde clene op,' seide hi. 'Gine sult oc die irste niet wesen, Ic hebbe gejoesteert vor desen.'	95
96			
	ende	Si begonsten doe met sporen nopen Die orse ende onderlinge te loepen Met groter vart ende onderstaken	
100		Hem so dattie scilde braken. Keye brac sijn spere doe, Mar die ridder staken soe	100

P/G	87	KOP	Keye trac tswert	ende sprac daer nare	
		COR		<:;>	
	88		hare] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. de leesaanwijzing voor vs. 149 (kol. c).</i>		
	89	KOP	Ocht neen	ic salse v af slaen	
		COR		<:;>	
	91	KOP	Wine sullen [niet] onder ons beiden		
		COR		-	
	92		sceiden] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. de leesaanwijzing voor vs. 153 (kol. c).</i>		
	93	KOP	Gine moet ioesteren [hier] jegen mi		
		COR		-	
	94	KOP	Daer mickic	clene op seide hi	
		COR	al	→harde→	
			harde] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. vs. 155 (kol. c).</i>		
	95	KOP	Gine sult	die irste niet wesen	
		COR		«oc»	
	96		desen] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. de leesaanwijzing voor vs. 157 (kol. c).</i>		
	98	KOP	Die orse	ende onderlinge	loepen
		COR		<:;>	→te→
			te] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. de leesaanwijzing voor vs. 159 (kol. c).</i>		
	100	KOP	Hem	so dattie scilde braken	
		COR		<:;>	

W 89 *salse*: 'zal haar (nl. de hand)'. 91 *onder ons beiden*: 'onderling'. 93 *Gine moet joesteren*: 'of u moet een tweegevecht aangaan'. 94 *Daer ... op*: 'dat kan mij weinig schelen'. 97-8 *Si ... loepen*: 'zij gaven toen hun paarden de sporen en stormden op elkaar in'. 99-100 *onderstaken Hem*: 'staken elkaar'. 102 *staken*: 'stak hem', 'raakte hem'.

	Dat hine droech ter erde	
104	Achterwart van sinen parde.	
ende	Else Sagrimor dat hadde versien,	105
	Hi reet up ten riddre mettien	
	Ende die ridder weder te hem wart	
108	Ende quamen met so <i>groter</i> vart	
	Dat si hem so onderstaken	
	Dattie vaste scilde braken,	110
al	So dat des ridders scilt spleet	
112	Ende die halsberch scoerde oc gereet,	
	<i>Mar</i> hine wart niet gewont.	
	Ende Sagrimor was tier stont	
	Gesteken also dat hi ter erde	F 1R,c
116	Vallen moeste vanden perde	
	Ende die ridder over hem reet	
	Metten perde, also als hi leet.	
	Hets wonder dat hem niet ne brac	
120	Therte dat in sinen buec stac.	120
	Des was die coninginne gram,	
	Als si hare ridders dus vernam,	
	Datse bi sire manlijchede	
124	Een ridder allene onder dede.	

P/G	108	<i>groter</i>] rot <i>weggefallen door gat in het perkament (vgl. aant. bij vs. 291).</i>
	109	onderstaken] take <i>gedeeltelijk verdwenen door gat in het perkament (vgl. aant. bij vs. 291).</i>
	110	braken] <i>inktstip onder de eerste letter.</i>
	112	KOP Ende die halsberch scoerde gereet
		COR <oc>
	115	KOP Gesteken so dat hi ter erde
		COR <al>so
	121	KOP Des was die conin÷c÷ gram
		COR conin<ginne>
	122	KOP Als [h]i hare ridders dus vernam
		COR <s>i
	124	onder] e <i>gedeeltelijk weggefallen door gaatje in het perkament (vgl. aant. bij vs. 185).</i>

W 103 *droech*: 'wierp'. 104 *parde*: lees i.v.m. het rijm *perde*, de vorm die de kopiist het meest gebruikt. 105 *versien*: 'gezien'. 106 *Hi ... mettien*: 'reed hij onmiddellijk op de ridder af'. 108 *quamen*: het subject hierbij is *Hi [...] Ende die ridder* (vs. 106-7). 110 *vaste*: 'stevige', 'sterke'. 112 *die halsberch*: 'de (zijn) maliënkolder' (een uit ijzeren ringetjes (maliën) gesmeed pantserhemd); *gereet*: 'terstond'. 118 *also ... leet*: 'toen hij (nl. de ridder) passeerde'. 120 *dat ... stac*: 'dat zich in zijn lichaam bevond'. 121 *Des*: 'daarover'. 122 *dus*: 'zodanig' (hier: 'zo verslagen'). 123-4 *Datse ... dede*: 'omdat één ridder hen door zijn dapperheid versloeg'.

	ende	Doe wart erre Dodineel	125
		Om sire gesellen achterdeel.	
128	ende	Hi seide: 'Dese ridder, sonder waen, Hevet sine joeste wel gedaen. Ic moet oec emmer jegen dien Joesteren, watter oc mi af mach geschien.'	130
132	want	Hi hadde liever datmen af stake Dan hi liete te doene wrake Van sinen gesellen na sine macht. Si porreden beide met groter cracht Ende onder reden hem tien tide	135
136		Ende onderstaken hem met nide, So dat hare scilde braken Vanden steken die si staken Ende <i>har</i> halsberge niet geduren	
140		Ne mochten, sine moesten scuren. Die ridder bleef in sijn gereide, <i>Mar</i> Doedineel viel upter heide Van den perde biden gemoete	140
144		Daerne die ridder stac onsoete.	

P/G	125	KOP	Doe wart erre dodineel
		COR	→ende→
	127	KOP	Hi (.)eide dese ridder sonder waen
		COR	→ende→
			seide] <i>hs</i> (.)eide; s <i>weggevallen door gat in het perkament (vgl. aant. bij vs. 187 en 188)</i> .
	128		Hevet] <i>eerste letter moeilijk leesbaar door vlek</i> .
	130	KOP	Joesteren watter af mach geschien
		COR	→oc mi→
			oc mi] <i>drie laatste letters zeer sterk vervaagd</i> .
	136	KOP	Ende onderstaken hem nide
		KOP	→met→
	139	KOP	Ende halsberge niet geduren
		COR	< <i>har</i> >
	144		ridder] <i>sterk vervaagd</i> .

W 125 *erre*: 'kwaad'. 126 *achterdeel*: 'nederlaag'. 128 *Hevet ... gedaen*: 'heeft goed gevochten'. 129 *emmer*: 'zeker'. 130 *watter ... geschien*: 'wat er mij ook door moge overkomen'. 131 *datmen*: 'dat men hem'. 132 *Dan hi liete*: 'dan dat hij zou nalaten'. 133 *Van*: 'voor'; *na sine macht*: 'zo goed als hij kon'. 134 *porreden*: 'zetten zich in beweging'. 135 *onder reden hem*: 'reden op elkaar in'. 136 *met nide*: 'strijdlustig' (*MNW* 4, 2447 bij 3). 139-40 *niet ... mochten*: 'er niet tegen bestand waren'. 140 *sine moesten scuren*: 'en zij kapot gingen'. 141 *gereide*: 'zadel'. 142 *heide*: 'vlakke veld', 'grond'. 143 *biden gemoete*: 'door het treffen'. 144 *Daerne*: 'waarbij hem'; *onsoete*: 'ongenadig hard'.

		Om dit was die coninginne	145
		Herde drove in haeren sinne.	
		Vrouwen ende joncfrouwen dreven mesbaer;	
148		Si hadden doe om Lancelote vaer.	
	ende	Die coninginne sprac: 'Ic bidde u,	
		Here riddre, dat gi wech vart nu.	150
	want	Steecti den vierden af, ic sal	
152		Daer af droeven mijn leven al.'	
	ende	Hi seide: 'Vrouwe, wats gesciet,	
		Ine mach henen keren niet	
		Vore dat ic af gesteken si,	155
156		Of ic moet u leiden met mi.'	
	ende	Si sprac: 'Ontfoerdi mi, sonder waen,	
		Ic sal mi van rouwen verslaen.	
	ende	Ine begere te levne niet	
160		Dan voert meer, wats gesciet,	160
		Langer in engere maniere,	
		Worden si af gesteken alle viere.'	
	ende	Die ridder haelde ute metter vart	
164		Om te comene te Lancelote wart.	
		Lanceloet dede oec des gelike.	165
	mer	Doe quam daer gereden verdelike	

P/G	149	KOP	Die conin÷c÷	sprac ic bidde v
		COR	ende	conin<ginne>
	151	KOP	Steecti den vierden af ic sal	
		COR	→want→	
	158		sal] onder de a een inktvlekje.	
	159		Ine] onder de n een inktvlek.	
			te] onder de e een inktvlek.	
	160	KOP	Dan voer	meer wats gesciet
		KOP, (COR)	voer<t>	
	161	KOP	Langer in engere	maniere
		COR	<:>	
	164		Lancelote] voor dit woord een inktstip.	

W 147 *dreven mesbaer*: 'gaven uiting aan hun verdriet', 'huilden'. 148 *vaer*: 'vrees'. 149 *bidde*: 'smeek'. 152 *droeven*: 'treuren'. 155 *afgesteken*: 'van mijn paard gestoten'. 158 *Ic ... verslaen*: 'dan zal ik mijzelf van verdriet doden'. 160 *Dan voert meer*: 'vanaf dat moment'. 161 *in engere maniere*: 'volstrekt niet'. 163 *haelde ute*: 'reed (met zijn paard) terug (om een aanloop te nemen)'. 166 *verdelike*: 'snel'.

T 166-78 Lanceloet heeft eerder in het verhaal de oude vrouw ontmoet toen hij een rode ridder achtervolgde, die de broer van Lanceloets gastheer had ontvoerd. Toen Lanceloet het spoor bijster raakte, wees de oude vrouw hem de weg

168		Ene quene, die <i>Lancelote</i> nam Biden breidele daer hi quam. 'Hout al stille,' sprac die vrouwe, 'Ende quijt u van ure trouwe.'	170
172	want al	'Wat trouwen?' antworde hi. 'Hebbedi mine trouwe?''Jayic,' sprac si. 'Gi sekerde mi, sijt u wel bedocht, Daer gi den roeden ridder socht, Waer dat icken u vragede, dat gi, Ende ics u vermaende, soud gaen met mi.	175 F. I V,a
176	ende	Ic vermane u daer af nu: Coemt met mi ende quitet u.'	
180	ende ay	Lanceloet antworde dus der quenen: 'Vrouwe, vordi mi al dus henen, Ic ware onteert ende keytive Tallen dage van minen live, Na dattie riddre ontbeit na mi.'	180
184		'Ja,' sprac die quene, 'ende ochte hi	

P/G	169	al stille] <i>in hs aaneengeschreven.</i> vrouwe] e <i>sterk vervaagd.</i>	
	172	KOP Hebbedi mine trouwe ? iayic . sprac si	
	173	KOP Gi seker t mi sijt wel bedocht COR →want→ seker<de> <<v>>	
	175	KOP Waer dat icken v [wijsde] dat gi COR <<vragede>> vragede] <i>toevoeging corrector, op eerste letter na, sterk vervaagd.</i> dat gi] t <i>dichtgelopen.</i>	
	176	KOP Ende ics v vermaende soud gaen m÷i÷ mi KOP m<et>mi (KOP), COR <.>	
		met mi] <i>hs metmi; door correctie aaneengeschreven, terwijl bovendien e en t gedeeltelijk over elkaar heen geschreven zijn.</i>	
	180	KOP Vrouwe vordi m÷et÷ [mi] dus henen COR ay m<i> <al>	

W 167 *quene*: 'oude vrouw'. 168 *breidele*: 'teugel'. 170 *quijt ... trouwe*: 'los uw belofte in'. 173 *sijt ... bedocht*: 'wees daar zeker van'. 175-6 *Waer ... mi*: 'dat u met mij mee zou gaan, wanneer ik u er ook om vroeg (*icken* < *ic hem*, namelijk de *trouwe* uit vs. 170) en ik u eraan herinnerde'. 178 *quitet u*: 'kwijt u ervan'. 181 *keytive*: 'ellendig', 'ongelukkig'. 183 *Na ... mi*: 'aangezien de ridder op mij wacht'. 184 *ochte*: 'als'.

T naar de rode ridder, nadat hij haar beloofd had haar te zullen volgen wanneer zij hem dat zou vragen (vgl. *M* II, L, 1-6 en *S* IV, 283/6 - 284/23). De vertaling van deze episode heeft deel uitgemaakt van het verloren gegane Eerste Boek van de *Lancelotcompilatie*. Zie ook T bij vs. 1307-22.

		U verwint ende vaet, ic ne sal dan	185
		Gene macht up u hebben vort an.'	
188	ende	Lanceloet sprac: 'Ic ne sal hier van desen,	
		Des hoepic, niet verwonnen wesen.	
	ende	Nu biddic u om Gode, vrouwe,	
		Ende omme mi van desen rouwe	190
		Te quiten ende van scanden te levreeerne,	
192		Dat gi mi ghevet nu orlof te joesteerne	
		Jegen den riddre ende respijt,	
		Ende gi so lange ontbijt.'	
	ende	Si sprac dat daer geen vorst en ware,	195
196		Mar dat hi te hans volgede hare.	
	vrouwe	'Sone daede el niet dore mi?'	
		Sprac hi. Ende si seide neen si.	

P/G	185	KOP	V verwint ende vaet	ic ne sal dan
		COR		<:>
			verwint] in de n een gaatje (vgl. aant. bij vs. 124).	
	187	KOP	Lanceloet sprac ic ne sal hier	v(.)n desen
		COR	ende	<:>
			van] gat in perkament: alleen eerste haal v en nasaalstreep zichtbaar (vgl. aant. bij vs. 127).	
	188		wesen] de bovenste helft van de s is weggefallen door een gat in het perkament (vgl. aant. bij vs. 127).	
	189	KOP	Nv biddic v om go e de vrouwe	
		COR	ende	gode
	191	KOP	Ende [mi] van scanden te leureerne	
		COR	←te quiten←	-
			levreeerne] punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. de leesaanwijzing voor vs. 252 (kol. b).	
	192	KOP	Gheuet mi nv orlof te ioesteerne	
		COR	←dat gi mi←	-
	196	KOP	Mar datte	hans volgede hare
		COR	dat →hi→ te	
	198	KOP	Sprac hi .	si seide neen si
		COR		→ende→

W 185 *vaet*: 'gevangenneemt'. 185-6 *ic ... an*: 'dan zal ik niet meer over u kunnen beschikken'. 187 *van desen*: 'door deze (ridder)'. 188 *Des hoepic*: 'naar ik verwacht'. 190-1 *van ... quiten*: 'van deze ellende te vrijwaren'. 191 *te levreeerne*: 'te verlossen', mogelijk moet *te levreeerne* worden gelezen, zoals *MNW* 8, 204 voorstelt, of *te deleevreeerne*. 192-3 *Dat ... respijt*: 'dat u mij nu toestemming geeft en uitstel verleent om een lansgevecht te houden tegen de ridder' (sluit aan bij vs. 189). 194 *Ende gi*: 'en dat u' (samentrekking met vs. 192); *ontbijt*: 'wacht'. 195 *geen ... ware*: 'geen uitstel mogelijk was'. 196 *Mar ... hare*: 'maar dat hij onmiddellijk met haar moest meegaan'. 197 *Sone ... mi*: 'dus u wilt niet anders handelen omwille van mij', lees *daedi* voor *daede*.

	ende	Doe seide hi: 'Vaert voren dan	
200		Ende ic sal u volgen an,	200
		Mar sijt alle seker van desen:	
		Eer gi sult gereden wesen	
		Ene bogescote, gi sult mi	
204		Doet vinden.' Doe sprac si: 'Twi?'	
	mer	Bi sin selven sprac Lansloet:	205
	want	'Ic hadde liever te sine doet	
		Dan ic sulke scande soude ontfaen	
208		Else gi mi wilt doen verstaen.'	
	here	'Ic sal u laeten dan,' sprac si, 'joesteren	
		Jegen den ridder, wildi mi sweren	210
		Dat gi mi sult volgen also saen	
212		Else die joeste sal sijn gedaen.'	
	en trouwen	'Jay ic, vrouwe,' antworde hi,	
		'Up dat ic met mi selven si.'	
		'Ic ne wils anders niet,' sprac si doe.	215

P/G	199	KOP	Doe seide hi	vaert voren dan
		COR	ende	<.>
	201		Mar] <i>inktvlek na dit woord.</i>	
	203	KOP	Ene bogescote	gi sult {vrouwe}
		KOP		<mi>
		(KOP), COR		<.>
	204	KOP	Doet vinden	doe sprac {(.)i in trouwe}
		KOP		<si twi>
		(KOP), COR		<.>
	205	KOP	Bi ÷mi÷ seluen sprac lansloet	
		COR	mer	<sin>
			sin] <i>de corrector wijzigde mi in sin door van de eerste poot van de m een s te maken.</i>	
	209	KOP	Jc sal v laeten	sprac si ioesteren
		COR	here	«dan»

W 201 *alle seker*: 'heel zeker'. 203 *Ene bogescote*: 'zo ver als men met een boog kan schieten'. 204 *Twi*: 'waarom'. 205 *Bi sin selven*: de lezing van de kopiist (*Bi mi selven*, vgl. P/G) verdient de voorkeur. L. zegt dat hij de hand aan zichzelf zal slaan (vgl. ook M II, LIII, 10 en S IV, 303/15). De lezing van de corrector kan moeilijk als 'in zichzelf' worden geïnterpreteerd vanwege vs. 208, waar L. de oude vrouw toespreekt. Misschien bedoelde de corrector 'terwijl hij zichzelf meester was', 'terwijl hij wist wat hij deed'. MNW 7, 959 bij a biedt voor deze interpretatie enige steun. 207 *Dan ic*: 'dan dat ik'. 208 *doen verstaen*: 'voorhouden' (vgl. MNW 9, 10). Voor de betekenis 'aandoen', 'laten ondergaan' biedt het MNW onvoldoende steun (vgl. 9, 3 bij 2 en *doen staen*, MNW 7, 1877 bij 8), maar vgl. M II, LIII, 10: 'kar ja puis que j'avrai receue si grant honte com vos me volés fere, ne quier vivre hore de jor' (zie ook S IV, 303/15-6). 214 *Up ... si*: 'indien ik een vrij man ben' (d.w.z. niet gevangengenomen, gebonden aan een belofte of, wellicht, gewond).

216	ende	Si was soe out wel daer toe	
	ja	Wel van LXX jaeren, des geloeft;	
		Nochtan droech si enen cierkel op thoeft.	
	al	Dus begonsten si hem te gereiden	
220		Om te joesteren onder hem beiden.	220
	ende	Si staeken onderlinge sulke steken	
		Dattie scilde moesten breken	
		Ende die halsberge scuerden doe.	
224	ende	Die glavyen gingen int vleesch toe.	
	ende	Die ridder stac <i>Lancelote</i> tien tiden	225
		Metter glavie doer die siden	
		(<i>Mar</i> die glavie also liep	
228		Dattie wonde niet ne was diep	
		Ende die glavie brac also	
		Datter een stuc in die zide bleef doe),	230
	al	So datter lettelt af gebrac	
232		Dat hine ter erden niet ne stac.	
	ende	Lanceloet, die hem gevoelde gewont,	
		Stac den ridder soe tier stont	
		Dat hine doer stac tien tiden,	235
236		Dat tyser bleec ter ander siden	

P/G	217	KOP	Van .lxx. iaeren des gheloeft
		COR	ja ←wel←
	219	KOP	Dus begonsten si hem gereiden
		COR	al →te→
	220	KOP	Om ioesteren onder hem beiden
		COR	<te>
	228		diep] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. de leesaanwijzing voor vs. 289 (kol. b).</i>
	234		stont] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. de leesaanwijzing voor vs. 295 (kol. b).</i>

W 216-7 *Si ... jaeren*: 'zij was zo oud, wel zeventig jaar'. 218 *Nochtan*: 'ook', 'toch'; *cierkel*: 'diadeem' (zie T). 219 *hem te gereiden*: 'zich voor te bereiden'. 220 *onder hem beiden*: 'samen'. 223 *die halsberge scuerden*: 'de maliënkolders kapot gingen'. 224 *Die ... vleesch*: 'de lansen drongen in hun lichaam door'. 226 *siden*: 'zij'. 227 *also liep*: 'drong zo binnen'. 231-2 *So ... stac*: 'zodat het weinig scheelde of hij wierp hem op de grond'. 236 *Dat ... siden*: 'zodat de (ijzeren) punt van de lans aan de andere kant te voorschijn kwam'.

T 216-8 In het Ofr. wordt de oude vrouw 'la Damoisele de Grant Aage' genoemd (M II, LIII, II; zie ook S IV, 303/21-2). Deze benaming lijkt te verwijzen naar de maagdelijkheid van de vrouwe (vgl. ook vs. 11991). De diadeem die zij draagt, is een kostbaar hoofdsieraad dat wijst op een hoge sociale status (vgl. MNW I, 1506-7 s.v. *cirke*).

		Ende hi viel ter erden doe.	E. rV,b
	ende	Die quene quam thant daer toe	
		Ende sprac te Lancelote ter stede:	
240	here	‘Nu quijt uwe sekerhede.’	240
		Ende eer hi omme mochte gesien	
		Was si verre gereden indien	
244		Ende hi volgede hare tier stonde,	
		Sonder te besiene sine wonde	
		Ende sonder orlof te nemen an iemen.	245
		Hi volgede <i>har</i> ende daer na sniemen	
		Sprac die coninginne Keyen toe:	
248		‘Varet nu Lanceloet verre alsoe,	
		Metten trinsone inden lichame,	
		Hi saels hebben sulke mesquame	250
		Dat hire om sal sterven tuwaren.’	
252	ende	Keye sprac: ‘Ic sal na hem varen;	
		Nochtan weet ic wel dat hi	
		Niet weder en sal willen keren dor mi.’	
	ende	Die coninginne sprac: ‘Volget hem an	255
256		Ende of hijs noet hevet, helpt hem dan.’	
	ende	Keye volgede Lancelote saen.	
	mer	Als hi ene half mile hadde gegaen,	

P/G	238	<i>toe</i>] <i>letter t gedeeltelijk weggevallen door gat in perkament (vgl. aant. bij vs. 55).</i>	
	239	Lancelote] <i>voor dit woord een inktstip.</i>	
	242	KOP	Was [h]i verre gereden indien
		COR	«s>i
	243	KOP	Ende hi volgede hare tie n stonde
		COR	tie«r»
	246	KOP	Hi volgede ende daer na sniemen
		COR	«har»
	248	KOP	Vare nv lanceoet verre alsoe
		COR	Vare«t»
	254	willen] <i>hs willen</i>	
	256	KOP	Ende of hijs noet heuet v helpthem dan
		(KOP), COR	-
		helpt hem] <i>in hs aaneengeschreven.</i>	
	258	mer] <i>in eerste instantie schreef de corrector ende af. Nog voordat hij het ‘et’-teken had voltooid (de dwarsstreep ontbrak nog) wijzigde hij de leesaanwijzing in mer.</i>	
		gegaen] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. de leesaanwijzing voor vs. 319 (kol. c).</i>	

W	237	<i>hi</i> : d.i. de huilende ridder.	240	<i>Nu ... sekerhede</i> : ‘los uw belofte nu in’.
	242	<i>indien</i> : ‘intussen’.	245	<i>orlof</i> : ‘afscheid’.
	246	<i>daer na sniemen</i> : ‘kort daarna’.		
	249	<i>trinsone</i> : ‘stuk (van de lans)’.	250	<i>Hi ... mesquame</i> : ‘dan zal hij er zo’n last (pijn) van hebben’.
	251	<i>om</i> : ‘door’.	252	<i>na hem</i> : ‘hem achterna’.
	254	<i>dor mi</i> : ‘omwille van mij’.	256	<i>of ... hevet</i> : ‘indien hij het nodig heeft’.

	Sach hi dat Lanceloet met groter cracht	
260	In een dal jegen II ridders vacht.	260
	Daer waser III, <i>mar</i> Lansloet	
	Hadde den enen geslegen doet	
	Ende die andere II bracht hi soe	
264	Dat si te voet waeren doe	
	Ende Lanceloet was oec te voet:	265
want	Si hadden sijn part geslegen doet.	
ende	Doe Keye dit hadde gesien,	
268	Doe wonderde hem sere van dien	
	Ende seide dat al wel quam	
	Wat dat Lanceloet ane nam	270
	Te doene ende dat hi sekerlike	
272	Geluckich was in dit erderike.	
ende	Keye quam tote Lancelote daer nare	
	Ende seide: 'Here, mi heeft gesint hare	
	Mijn vrouwe, die coninginne, nu	275
276	Om te wetene hoet es met u;	
want	Si waent dat gi nu sijt doet.'	
here	'Segt mire vrouwen,' sprac Lanceloet,	
	'Dat ic en hebbe en gene dere,	
280	Ende ic metter joncfrouwen vere.	280

P/G	260	vacht] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. de leesaanwijzing voor vs. 321 (kol. c).</i>
	271	KOP Te doene ? dat hi sekerlike COR <ende>
	274	KOP Ende seide mi heeft gesint hare COR <here>
	276	KOP Om te wetene hoet es me v COR me<t>
	278	Lanceloet] <i>hs lanc' .; punt waarschijnlijk geen interpunctieteken, maar deel van de abbreviatuur.</i>
	279	Dat] <i>ingesprongen vanwege ver doorlopende vs. 218 (kol. a).</i>

W 261 *waser*: 'waren er'. 263 *bracht hi soe*: 'had hij zo aangepakt'. 268 *wonderde ... dien*: 'verbaasde hij zich er zeer over'. 269 *dat ... quam*: 'dat alles goed afliep'.
270-1 *Wat ... doene*: 'wat L. op zich nam te doen (ondernam)'. 274 *gesint hare*: 'hierheen gestuurd'. 279 *dere*: 'pijn'. 280 *vere*: 'meega', vormvariant van *vare*, hier gebruikt i.v.m. het rijm, vgl. *Van Loey* II, par. 51A.

T 263-4 Volgens het Off. zijn de andere twee ridders door L. zo toegetakeld, dat zij te voet door het nabije bos ontvluchten (vgl. *M* II, LIII, 14 en *S* IV, 304/4).

		Mar here, doet ten ridder sien, des biddic u,	
		Daer ic jegen joesteerde nu,	
284		Die gewont es, ocht hi genesen mach,	
		Want hi dinct mi heden den dach	
		Een der bester ridder wesen	285
		Daer ic noit eer jegen en josterde vor desen.’	
	here	‘Wie waren die ridders,’ sprac Keye thant,	
288		‘Daer ic u jegen vechtende vant?’	
	here	‘Ic ne weet,’ sprac Lanceloet, ‘maer si	
		Bestonden in genen bossche mi.	290
		Ic sloech den irsten doet ter vart.	
292	mer	Dandre twee doden mi mijn part	
		Ende, God danc, ic bems ontgaen,	
		Sine hebben mi geen arch anders gedaen.’	
	ende	Keye beette ende woude doen	295
296		Ute Lanceloets side dat trinsoen.	

P/G	281	KOP	Mar	doet	d en	ridder sien des biddic v
		COR	◀here▶	◀t▶en		
	283	KOP	Die gewont es	ocht		genesen mach
		KOP, COR		<.>		
		COR			◀hi▶	
	284	KOP	Want hi dinct mi heden	d i en		dach
		COR			den	
	286	KOP	Daer ic noit eer			iosterde vor desen
		COR		→iegen→	◀en▶	
			jegen] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. vs. 347 (kol. c).</i>			
	289		Lanceloet] <i>hs lanc’.; punt wellicht geen interpunctieteken, maar deel van de abbreviatuur.</i>			
	291		sloech] <i>laatste drie letters weggevallen door gat in perkament (vgl. aant. bij vs. 108-109).</i>			
	292	KOP	Dandre twee	[n]o[m]en		mijn part
		COR	mer	◀d>o◀d>en	◀mi▶	
	294	KOP	Sine hebben mi geen arch			gedaen
		COR			◀anders▶	
	296	KOP	Vte lanceloets side			trinsoen
		COR		→dat→		

W 281 *doet ... sien*: ‘laat voor de ridder zorgen’. 283 *ocht ... mach*: ‘indien hij kan genezen’ (dus als hij niet dodelijk gewond is). 286 *noit eer [...] en*: ‘ooit’. 290 *Bestonden ... mi*: ‘vielen mij aan in dat bos’. 291 *ter vart*: ‘onmiddellijk’. 293 *ic bems ontgaen*: ‘ik ben ontkomen’, ‘ik heb het overleefd’. 294 *Sine ... gedaen*: ‘zij hebben mij verder (op het doden van het paard na) geen kwaad gedaan’. 295 *beette*: ‘steeg af’; *doen*: ‘verwijderen’.

		‘Haer ridder, laeten gaen,’ sprac die quene,	
		‘Daer sal noch tavont toe sien, ic wene,	F. IV,c
		Die gene diere mee af weet dan gi doet.	
300		Keert weder, gine sijt daer toe niet vroet.’	300
	ende	Lanceloet wildem setten ter vart.	
		Keye seide: ‘Here, neemt mijn part,	
		Gine sult niet gaen te voet van mi.’	
304	here	‘Ic neemt gerne,’ antworde hi,	
		‘Mer gi sult danne te voet wesen.’	305
	ende	Hi antworde: ‘Here, swiget van desen,	
		Ic sal wel gedaan.’ Ende Lanceloet sat	
308		Up Keyen part. Ende doe bat	
		Hi haren Keyen te groetene sire vrouwen	
		Ende dat si dede met goeden trouwen	310
		Te dien riddre nemen ware	
312		Dien hi gewont hadde sware.	

P/G	297	KOP	Her e	ridder laet	gaen sprac die quene
		COR	He<a>r	laet<en>	
			Haer] <i>hs</i> Hear; <i>evidente verschrijving van de corrector.</i>		
	299	KOP		Diere mee af weet dan gi doet	
		COR	→die gene→		
	302	KOP		Keye seide here neemt mijn /swart/ part	
		KOP		-	
	305	KOP		/Ende/ gi sult danne te voet wesen	
		COR	←mer←		
	306	KOP		Hi antworde	swiget van desen
		COR	ende	<.> →here→	
	307	KOP		Jc sal wel gedaan	lanceloet sat
		KOP, COR		<.>	
		COR		→ende→	
	308	KOP	Vp keye s	part	ende doe bat
		(KOP), COR		keye<n>	
		COR		<:>	
	309	KOP	H e re	keye	te groetene sire vrouwen
		COR	←hi←	H<a>re<n>	keye<n>
	310	KOP		Ende dat si d a ede	met goed÷er÷trouwen
		COR		dede	goed<en>trouwen
				goeden trouwen] <i>in hs aaneengeschreven.</i>	

W 297 *Haer*: ‘heer’ (vormvariant van *Here*, vgl. P/G en *MNW* 3, 359; *laeten gaen*: ‘laat hem (L.) gaan’, ‘laat hem (de *trinsoen*) maar zitten’. 298 *toe sien*: ‘voor zorgen’; *ic wene*: ‘verwacht ik’, ‘denk ik’, vormvariant van *wane*, gebruikt i.v.m. het rijm, vgl. *Van Loey* II, par. 51B. 299 *mee*: ‘meer’. 300 *gine ... vroet*: ‘u hebt daar geen verstand van’. 301 *wildem ... vart*: ‘wilde weggaan’. 307 *Ic ... gedaan*: (vrij) ‘met mij zal het best gaan’ (vgl. *MNW* 2, 1068); *sat*: ‘steeg’, ‘ging zitten’. 309 *haren*: vormvariant van *heren*, zie vs. 297. 310-1 *Ende ... ware*: ‘en (hij vroeg) of zij welwillend voor die ridder zou laten zorgen’.

	ende	Lanceloet volgede der quenen ter vart Ende Keye ginc ter coninginne wart Ende alsi ende die waeren met hare	315
316		Van haeren Keye comenne worden geware Ende saegen dat hi te voet was, Hem allen wonderde sere das.	
	ende	Sagrimor vor jegen hem ter vart Ende vragede hem om sijn part.	320
320	ende	Hi seide: 'Lanceloet vortet en wech daer.' Ende hi seide der coninginne daer naer: 'Vrouwe, Lanceloet groet u bi mi	
324		Ende bidt u sere dat gi Ten gewonden riddre neemt ware.'	325
	here	'Hets wel gedaen,' sprac si daer nare Ende Keye wart geware doe Dat hi ontwapent was. Ende daer toe Waren hem sine wonden gebonden Ende berect ende lach tien stonden	330
328		In ene wel bereidde orsbare. Ende die coninginne geboet daer nare	
332			

P/G	316	KOP	Van haer[s]	comenne worden geware
		COR	haer<en> →keye→	
	317		hi] <i>vlek na het woord.</i>	
	321	KOP	Hi seide lanceloet voret	en wech daer
		COR	<i>ende</i>	vor<t>et
	328	KOP	Dat hi ontwapent was	daer toe
		COR		<:> →ende→
	330	KOP	Ende berect	ende lach tien stonden
		COR		<:>
	332	KOP	Ende die /vrouwe	ont/boet daer nare
		COR	→coninginne→	<ge>boet

W 315 *die*: 'degenen die'. 316 *Van ... geware*: 'zagen dat heer K. eraan kwam'.
318 *Hem ... das*: 'verwonderde dat allen zeer'. 319 *vor jegen hem*: 'ging hem tege-
moet'. 321 *vortet en wech*: 'rijdt erop weg'. 323 *bi*: 'bij monde van', 'via'.
326 *Hets wel gedaen*: 'dat is reeds gebeurd', vgl. Ofr. 'Nos en avons pris bone gar-
de' (M II, LIII, 17, zie ook S IV, 304/36-7). 328 *ontwapent*: 'van zijn wapenrus-
ting ontdaan'; *daer toe*: 'bovendien'. 330 *berect*: 'verzorgd' (MNW I, 933 bij 4);
ende lach: het subject *hi* is weggelaten, vgl. *Stoett*, par. 5h. 331 *In ... orsbare*: 'op
een stevige draagbaar' (vgl. MNW 5, 2003).

T 331 Een dergelijke *orsbare* werd gedragen door en tussen twee paarden, één voor
en één achter. Het Ofr. vermeldt bovendien over de draagbaar dat 'Saigremors
et Dodinials li avoient fet' (M II, LIII, 18; zie ook S IV, 304/38-9). 332-6 In te-
genstelling tot hetgeen hier, in overeenstemming met het Ofr. (M II, LIII, 17 en
S IV, 304/39-43), gesuggereerd wordt, weet de koningin in feite niet wie de rid-

		Datmen niemen gewage das	
		Wie die gewonde riddre was,	
		Noch wane hi quam; ende sine woude niet	335
336		Dat daer af iemen wiste iet.	
	ende	Die coninginne voer na die dinc	
		Metter baren na den coninc	
		Ende die orsbare was bedect	
340		Met dieren samite ende berect	340
		Ende daer boven geleit cruedt ende gras,	
		Dat doe <i>versch</i> ende groene was.	
	ende	Si voeren so verre dat si quamen	
344		Tere fonteynen die hiet bi namen	

P/G	335	KOP	Noch wane hi quam	sine woude/n/ niet
		COR	<. > → <i>ende</i> →	woude
	336	KOP	Dat daer af [n]iemen wiste iet	
		COR	iemen	
	342	KOP	Dat t oe <i>versch ende</i> groene was	
		COR	Dat<d>oe	
			Dat doe] <i>hs</i> Datdoe	

W 333 *gewage das*: 'zou vertellen'. 335 *wane hi quam*: 'waar hij vandaan kwam'.
 340 *Met ... berect*: 'met zeer kostbare zijde en (ermee) toegedekt (uitgerust)'.
 341 *daer ... gras*: '(er waren) kruiden en gras bovenop gelegd'. 344 *hiet bi namen*:
 'heette'. 345(-): het zinsverband doet vermoeden dat de corrector *ende* wilde
 toevoegen (vgl. P/G).

T der is (vgl. *Dl. VI*, vs. 10842-4). Pas later in het verhaal zal zij door toedoen van
 Lioneel Bohort herkennen (vgl. *Dl. VI*, vs. 10850-74). Deze gang van zaken wekt
 bevreemding, want hoewel Bohort slechts twee maal eerder aan het hof was en
 alleen de tweede maal met de koningin kennismaakte, vestigde hij toen door op
 een kar aan het hof te verschijnen zozeer de aandacht op zich dat het moeilijk
 valt aan te nemen dat de koningin hem niet meer zou kennen (vgl. *M VII*,
 XXIIa, 13-15 voor de eerste maal en *M II*, XL, 13-22 en *LH* 4210-28 en de daar-
 opvolgende samenvatting voor het incident met de kar). Waarschijnlijker lijkt
 dat zij de ridder niet goed gezien heeft en hem daardoor niet herkende. In het
 Ofr. richt de koningin zich met haar gebod uit vs. 332 niet tot ieder in het alge-
 meen, maar zij 'parole a ses damoiseles et lor deffent que ...' (*M II*, LIII, 18; zie
 ook *S IV*, 304/39-40). Zie voor deze vervaging van personen *Besamusca 1991*, p.
 100-5. Ook motiveert zij haar gebod in het Ofr.: Artur en zijn Tafelronde heb-
 ben er recht op het nieuws als eersten te vernemen (vgl. *M II*, LIII, 17 en *S IV*,
 304/39-43 en vgl. ook *M II*, LVII, 5). Vgl. voor het ontbreken van de motivering
 van handelingen in de *Lanceloet Besamusca 1991*, p. 83-5.

		Der Elfvinnen Fonteine (-) dat was bidien	345
		Datmense daer dickent hadde gesien, Recht also scone varouwen tuare.	
348		Men mochte niet geweten tware Daer af, dat si hieten elfvinnen,	
	ja	Die liede die woenden inden bosch binnen.	350
		Doe beetten si ter fonteinen daer.	
352	ende	Die coninginne sprac te Sagrimore daer naer: 'Het dede goet eten nu ter tijt.'	
		'Hets waer, vrouwe,' seidi, 'hadden wijt.'	
	ende	'Ghi moets ons bejagen,' sprac si.	355
356		'Ic en weet waer soeken,' seide hi,	

P/G	345	KOP	Der elfvinnen fonteine/n/	dat was bidie(.)
		COR	fonteine →(-)→	
			fonteine] <i>invoegteken van corrector achter dit woord suggereert toevoeging in de rechtermarge; daar geen toevoeging en/of verwijsteken meer zichtbaar.</i>	
			bidien] <i>laatste letter geheel vervaagd.</i>	
	347	KOP	/Ende oec scone vrouwen mare/	
		COR	↓recht also scone varouwen tuare↓	
			tuare] <i>de eerste twee letters sterk vervaagd.</i>	
	350	KOP	Die liede[n]	woenden inden bosch binnen
		COR	ja	liede <<die>>
			naer] <i>sterk vervaagd.</i>	
	353	KOP	Het d a ede goet eten nv ter tijt	
		COR	dede	
	355	KOP	Ghi moets ons bejagen sprac si	
		COR	→ende→	
	356	KOP	J[n]e	weet waer soeken seide hi
		COR	J<c> e<n>	

W 345-50 *dat ... binnen*: 'dat was omdat men hen daar dikwijls had gezien, in de gedaante van mooie vrouwen. Men kon daarover de waarheid niet te weten komen, zodat zij elfen genoemd werden, het volk dat in het bos woonde.' Vgl. voor de ongebruikelijke vormvariant *varouwen Van Loey II*, par. 97e en 98C. Zie ook T. 351 *beetten si*: 'stegen zij af'. 353 *Het ... eten*: 'het zou goed zijn om te eten'. 355 *ons bejagen*: 'voor ons bemachtigen'.

T 345-50 Door de wijzigingen van de corrector, die de ondoorzichtige tekst van de kopiist heeft willen verduidelijken (vgl. P/G), wijkt het Mnl. af van de Oudfranse lezing. In het Ofr. zijn de 'mensen die in het bos wonen' degenen die de elfen hebben gezien, in het Mnl. slaat het op de elfen zelf: 'Cele fontaine estoit apelee la Fontaine as Fees, por ce que les gens qui en la forest habitoient i avoient veu pluisors fois trop beles dames et ne pooient rien savoir de lor estre, si disoient qu'eles estoient fees' (*M II*, LIII, 19; zie ook *S IV*, 305/4-7). 352 In het Ofr. rust het gezelschap eerst uit voor de koningin om eten vraagt: 'et quant eles se sont reposees' (*M II*, LIII, 20; zie ook *S IV*, 305/9-10).

		‘Sonder te Mathamas hoven; Hi woent anden bosch hier boven.’	
		‘Daer suldi bejaegen,’ sprac si, ‘cleine.	F. 2R,a
360		Ic wane hi in al die werelt gemeine	360
		En genen man en haet mere	
		Dan den coninc, minen here.’	
	ende	Dodinel spraker toe doe saen:	
364		‘En trouwen, te beter doet daer gaen!	
		Ende wille daer Sagrimor varen,	365
		Ic vare met hem tuwaren.	
		Mijn vrouwe sal hier na ons biden.’	
368		‘Ic wilt wel,’ sprac Sagrimor tien tiden.	
	ende	Si porreden ende maecten hare vart	
		Te Mathamas hove wart,	370
		Mar si onthopeden beide doe	
372		Diemer, om dat hem mesfiel also	
		Jegen den riddere onder hem beiden	
		Die de conincinne woude wech leiden.	
	ende	Si quamen in een cleine padekin.	375
376		Doe si gereden hadden een lettelkin	
		Worden si geware das,	
		Dat een ridder, die wel gewapent was,	

P/G	363	spraker] <i>inktvlekje onder de derde letter.</i>
	364	beter] <i>hs beter; afkortingsteken is mogelijk een vlekje.</i>
	365	Sagrimor] <i>onder m een stipje.</i>
	372	KOP Om dat hem mesfiel also
		COR ←diemer←
	374	KOP Die de coninc woude wech leiden
		COR coninc<inne>
	377	KOP Worden si [wel] geware das
		COR -

W 357 *Sonder*: ‘behalve’. 358 *anden bosch*: ‘in het bos’. 359 *cleine*: ‘weinig’. 360 *al ... gemeine*: ‘de gehele wereld’. 363 *spraker toe*: ‘antwoorde daarop’. 364 *te ... gaen*: ‘des te beter is het om daarheen te gaan’, vgl. *MNW* 2, 236 bij 3 voor *doen* in de betekenis ‘zijn’. 367 *na ons biden*: ‘op ons wachten’. 371-2 *si ... Diemer*: ‘zij waren beiden toen evenwel bedroefd’. 372 *om ... also*: ‘omdat het hen zo slecht verging’. 373 *onder hem beiden*: ‘allebei’. 376 *een lettelkin*: ‘een stukje’. 377 *Worden ... das*: ‘zagen zij’, presens historicum, vgl. *Stoett*, par. 244.

T 357-62 In de roman wordt niet verteld waarom Mathamas, die niet eerder in het verhaal voorkomt, zo vijandig staat tegenover Artur. 369 Het Ofr. beschrijft het vertrek iets uitgebreider: ‘Lors montent et prent chescuns une lance et son escu’, terwijl ‘la roine les prie de tost revenir et il dient que si feront il al plus tost qu’il porront.’ (*M* II, LIII, 21; zie ook *S* IV, 305/18+21-2). 371-4 Vgl. vs. 105-44.

		Vorden inganc van enen pawelgone	
380		Up een part sat ende die gone	380
		Leende up sine glavye ende sanc	
		So clare dat al die bosch clanc.	
	ende	Sagrimor seide: 'Mi dinct des,	
384		Dat dese wel te gemake es.'	
	mer	'Hi es wel wel blider,' sprac Dodineel,	385
		'Ende hi gelijcter na een deell'	
	ende	Doere die riddre geware wart,	
388		Gereidde hi hem te joesteerne ter vart.	
	.	'Geselle,' sprac Sagrimor, 'wi	
		Moeten joesteren, dat dunket mi.'	390
		Dodineel seide: 'Dat si met eeren.	
392		Ic sal vor jegen hem joesteren.'	
	ende	Sagrimor antworde also houde	
		Dat hi vor joesteren woude.	
	ende	Sagrimor trac ten ridder wart.	395

P/G	379	pawelgone] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. de leesaanwijzing voor vs. 440 (kol. b).</i>	
	380	KOP Vp een part sat ende die gone	
		COR <:;>	
	381	KOP Leende vp sine glauye ende sanc	
		COR <:;>	
	382	KOP So clare dat al die[n] bosch clanc	
		COR die	
	385	KOP Hi es wel wel t sprac dodineel	
		COR mer wel →blider→	
		blider] <i>punt van de corrector voor dit woord als scheiding t.o.v. het laatste woord van het vers.</i>	
	387	KOP Doe die riddre geware wart	
		COR ende Doe<re>	
	388	vart] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. de leesaanwijzing voor vs. 449 (kol. b).</i>	
	390	KOP Moeten ioesteren dunket mi	
		COR <.> →dat→	
	394	KOP Dat hi vor e /n/ ioesteren woude	
		COR vor	

W 379 *pawelgone*: 'tent'. 381 *Leende*: 'leunde'. 382 *clanc*: '(ervan) galmde'.
384 *Dat ... es*: 'dat deze (ridder) in een goed humeur is'. 385 *wel wel blider*: 'wel erg vrolijk' (op te vatten als de afkeurende reactie van D., die zelf bedroefd is. Als *wel wel* een dittografie is die niet door de corrector is opgemerkt, dan is 'zeer vrolijk' bedoeld). 386 *hi ... deel*: 'hij ziet er voor een deel zo uit'. 387 *Doere ... wart*: 'toen de ridder hen zag' (*Doere* < *Doe haer*, vgl. *Van Loey* 1, par. 28 a en m).
391 *Dat ... eeren*: 'moge het eervol gebeuren'. 392 *vor*: 'eerst'. 393 *also houde*: 'direct'.

396		Elc trac op andren met groter vart,	
	al	So dat si hem so onderstaken Dat haerre beider glavyen braken.	
	ende	Mettien quam daer ter steden	
400		Ene joncfrouwe up enen muel gereden.	400
	ende	Alsi den strijt hadde gesien, Quam si te Dodinele na dien, Diese hovesscelike groette daer.	
404		‘Goet moet u gescien,’ sprac si daer naer,	
	ja	‘Ocht gi vanden bloeden ridders niet ne sijt Die niet ne dorren tot eneger tijt Ene joncfrouwe met hem geleiden.’	405
408		Hi antworde sonder beiden:	
	joncfrouwe	‘Ic en bem van dien ridders niet, want hen es Negene joncfrouwe, des sijt gewes, In erderike, ine soude hare	410
412		Dorren geleiden wart oc ware.’	
	here	‘Gine sout,’ antworde si, ‘bedi Gine sult niet durren volgen mi	

P/G	400	muel] onder de e een vlekje.	
	401	KOP Alsi den strijt hadde/n/ gesien COR ende hadde	
	406	KOP Die niet ne dorren teneger tijt COR t<ot>eneger Die] twee laatste letters door latere gebruiker met inkt overgetrokken. tot eneger] in <i>hs aaneengeschreven</i> .	
	407	KOP Ene[ge] ioncfrouwe met hem geleiden COR Ene	
	408	KOP [S]i antworde[n] sonder beiden COR ←h←i antworde	
	409	KOP Jc en bem van dien niet want hen es COR joncfrouwe →ridders→ <:>	
	411	KOP Jn erderike [want] ine soude hare COR -	
	412	KOP Dorren geleiden wart ware COR <oc>	
	413	KOP Gine sout antworde si bedi COR here <.>	

W 396 *Elc ... vart*: ‘zij reden met grote snelheid op elkaar in’. 399 *Mettien*: ‘op hetzelfde moment’. 400 *muel*: ‘muilezel’. 405 *Ocht ... sijt*: ‘indien u niet behoort tot de laffe ridders’. 406 *dorren*: ‘durven’; *tot eneger tijt*: ‘wanneer dan ook’. 407 *met hem geleiden*: ‘te begeleiden’. 408 *sonder beiden*: ‘onmiddellijk’. 409 *hen es*: ‘er is’. 412 *wart oc ware*: ‘waarheen het ook zou zijn’. 413 *Gine sout*: ‘dat zou u niet (durven)’. 414 *durren*: variant van *dorren*, vgl. *Van Loey II*, par. 37.

		Daer ic u leiden sal.' Hi sprac doe:	415
416		'Ic sal, al wart ter hellen toe!'	
	ende	Doe voer si dapperlike van daer	
		Ende Dodineel volgede haer naer,	
		Also dat si onder hem beden	
420		Sonder spraken te gader reden.	F: 2R,b
		Nu laeten wi dese tale staen	
		Ende sullen spreken sonder waen	
		Van Sagrimorre – daer wijt lieten ere –	
424		Ende vanden riddre, die vochten sere.	
		N u maect davonture cont	425
		Dat Sagrimor vacht so lange stont	
		Jegen die ridder vanden pawelgoene	
428		Dattie riddre bi dien doene	
		Soe moede was dat hi niet mere	
		Jegen Sagrimorre mochte doen were,	430
	al	So dat hi inden bosch ontfloer,	
432		Alse die anders en wiste waer toe.	
		Ende alse Sagrimor dochte	
		Dat hine verhalen niet ne mochte,	

P/G	415	KOP	Daer ic v leiden sal	hi sprac doe
		KOP, COR		<.>
	421		Nu] <i>iets ingesprongen vanwege ver doorlopende vs. 360 (kol. a).</i>	
	425		Nu] <i>initiaal N, blauw, drie regels hoog, rood penwerk.</i>	
	434	KOP	Dat hine /h/erhalen niet ne mochte	
		COR		«v»erhalen

W 417 *dapperlike*: 'snel'. 419 *onder hem beden*: 'samen', 'getweeen'. 421 *Nu ... staen*: 'nu breken wij dit verhaal af'. 423 *daer ... ere*: 'op het punt waarop wij het tevoren lieten rusten'. 425 *Nu ... cont*: 'nu vertelt het verhaal'. 428 *bi dien doene*: 'daardoor'. 430 *doen were*: 'zich verdedigen'. 431 *ontfloer*: 'ontvluchtte'. 432 *Alse ... toe*: 'als iemand die niet wist waar hij anders naar toe moest'. 434 *verhalen*: 'achterhalen'.

T 421-5 De overgang tussen twee episodes wordt in de *Lancelot en prose* gekenmerkt door formules als 'Ore se taist li contes de...' en 'Ore dist li contes...'. Door de afwezigheid van een vertellend 'ik' lijkt het verhaal zichzelf te vertellen. De vertaler neemt deze vertelwijze meestal over, waarbij *avonture* dient als equivalent van 'li contes'. In sommige gevallen treedt in plaats van deze onpersoonlijke vertelinstantie een auctoriale ik-verteller op. Vgl. *Besamusca 1991* (p. 117-8), *Brandtsma 1992* (par. 2.4) en *Besamusca en Brandtsma 1994*. In vs. 421-3 verwijst *wi* naar de verteller en zijn publiek. Vgl. voor het Off. *M II*, LIII, 24 – LIV, 1: 'Mes atant laisse li contes a parler d'els et retourne a Saigremor le Desrée qui se combat al chevalier. Or dist li contes que tant se combat Saigremors al chevalier ...' (*S IV*, 306/6 heeft op deze plaats geen overgangsformule).

		Doe liet hi dat volgen staen	435
436		Ende sach om Dodinele saen.	
	ende	Doe Doedineel daer niet ne was,	
		Wonderde hem sere na das	
		Waer Dodineel wesen mochte,	
440	al	So dat hine al omme sochte.	440
		Ende al ne vant hine niet, nochtan	
		Pensedi dat hi soude varen dan	
		Te Mathamas hove wart.	
444		Ende als hi was in die vart,	
	so	Quam gereden met groter spoet	445
		Een van Arturs jageren in sijn gemoet,	
		Die was in sine scoudere tier stont	
448		Ende in sijn hoeft sere gewont.	
	ende	Als hi Sagrimors wart geware,	
		Hi kindene te hant daer nare	450
		Biden wapenen die hi droech	
452		Ende hi riep op hem genoech	
		Van also verren als hine sach sere:	
		‘Hebt mijns genaden, lieve here!’	
	ende	Sagrimor sprac te hem: ‘Waer bi	455
456		Vliestu so sere, dat sech mi.’	
		‘Ic vlie, here, nu ter stont	
		Dore II ridders, die mi hebben gewont	
		Ende mi doeden willen daer toe.’	

P/G	437	KOP	Doe doedineel daer niet ne was
		COR	→ende→
			ende] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. vs. 498 (kol. c).</i>
	439		Waer] <i>iets ingesprongen vanwege ver doorlopende vs. 378 (kol. a).</i>
	441	KOP	Ende al ne v vant hine niet nochtan
		KOP, (COR)	-
	454		mijns] <i>een verticale vouw loopt vanaf dit woord tot onderaan kolom b (vs. 480). Vgl. ook de aant. bij vs. 637.</i>
	456	KOP	Vliestu so sere sech mi
		COR	→dat→

W 435 *liet ... staen*: ‘staakte hij de achtervolging’. 436 *sach om*: ‘keek uit naar’.
438 *Wonderde ... das*: ‘vroeg hij zich zeer verwonderd af’. 441-2 *al ... Pensedi*:
‘hoewel hij hem niet vond, besloot hij’. 445 *met groter spoet*: ‘zeer snel’. 446 *in*
sijn gemoet: ‘hem tegemoet’. 450 *Hi kindene*: ‘herkende hij hem’. 451 *wapenen*:
‘wapenrusting’, ‘wapenteken’. 452-3 *genoech [...] sere*: ‘zeer luid’. 454 *Hebt*
mijns genaden: ‘wees mij genadig’. 455 *Waer bi*: ‘waarvoor’. 456 *Vliestu*: ‘vlucht

460	ende	‘Waer omme es dat,’ sprac Sagrimor doe.	460
	mer	‘Om enen brec, here, seiden si, Die si vonden neven mi.	
	ende	Om dat ic daer jegen sprac, en trouwen, 464 Hebben si mi gewont ende geblouwen.’	
	ende	Sagrimor sprac: ‘Hebt genen vaer, 465 Mar leidt mi tehant daer.’	465
	ende	De jagere antworde te desen: 468 ‘Here, si sullen hier saen wesen.’	
	ende	Mettien sagen si ende vernamen Dat gene II ridders op hem quamen.	470
	ende	Sagrimor riep op hem saen: 472 ‘Gi heren, laet dien brec staen; Gine veertene nieweren hene alsoe.’	
	ende	Si leverden enen sciltknech doe Ende hietene wech varen sonder vresen:	475
476		Hi soude wel bescudt wesen Vanden riddere die quam te hem wart, Ende hi vordene wech ter vart.	
	ende	Mettien ginc Sagrimor nopen	

P/G	461	KOP	Om enen brec here seiden si
		COR	→mer→
	464	KOP	Hebben si mi gewont ende [t]e blouwen
		COR	≤g>e
			geblouwen] <i>hs</i> ge blouwen
	466		Mar] <i>iets ingesprongen vanwege ver doorlopende vs. 405 (kol. a).</i>
	467	KOP	[T]e iagere antworde te desen
		COR	ende ≤d>e
	473		nieweren] <i>hs</i> nieweren; <i>evidente verschrijving van de kopiist.</i>
	474		sciltknech] <i>hs</i> sciltk(..)ch; <i>door gat in het perkament zijn twee letters weggevallen (vgl. aant. bij vs. 658).</i>
	475		sonder] <i>eerste letter bijna geheel weggevallen door gat in het perkament (vgl. aant. bij vs. 658).</i>

W 461 *brec*: ‘jachthond’. 462 *vonden neven mi*: ‘bij mij aantreffen’. De mededeling in vs. 463 en het Ofr. (‘qu’il m’ont tolu’, *M* II, LIV, 2. Het gedeelte dat correspondeert met vs. 460-4 ontbreekt in de korte versie, zie *S* IV, 306/20-2) maken aannemelijk dat de oorspronkelijke lezing *namen van mi*, ‘van mij afpakten’, luidde. 463 *daer jegen sprac*: ‘daartegen protesteerde’. 464 *geblouwen*: ‘geslagen’. 465 *vaer*: ‘angst’. 470 *Dat ... quamen*: ‘dat die twee ridders hen tegemoet kwamen’. 472 *laet ... staen*: ‘laat die hond los’. 473 *Gine ... hene*: ‘u zult hem nergens heen brengen’. 474 *leverden*: ‘gaven hem (nl. de *brec*) aan’; *sciltknech*: kopiist A gebruikt regelmatig de vorm zonder *t* bij woorden op *-ft* of *-cht*, zie *thoef* in vs. 60 en vgl. ook *Van Loey* II, par. 114. 475 *hietene*: ‘bevalen hem’. 476 *bescudt wesen (Van)*: ‘beschermd worden (tegen)’. 479-80 *nopen ... sporen*: ‘zijn paard de sporen geven’.

480		Sijn ors met sporen ende quam gelopen	480
		Op den een riddre, dien hi gaf	F. 2R,c
		Enen slach, dat hem thoeft viel af.	
	ende	Alsoe die ander ridder dat sach,	
484		Sloech hi up Sagrimore enen slach,	
		Dat hi hem sloech een virendeel	485
		Van sinen scilde, die was geheel.	
		Doe sloegen Sagrimor so weder	
488		Dat hi moeste ter erden neder.	
	ende	Die derde quamer toe daer nare	
		Ende sloech Sagrimorre so sware	490
		Dat hi nicken moeste wel herde	
492		Upten hals van sinen perde.	
	ende	Oec trac hine biden helme alsoe	
		Dat hine bina ter erden warp doe.	
		Mar Sagrimor hadde groete cracht;	495
496	want	Hi was vrome ende van groter macht,	
		Ende gaf hem sulken slach tehanden	
		Dat hine cloefde toten tanden	

P/G	481	KOP	Op	enen	riddre	dien	hi	gaf
		COR		⟨d⟩en	⟨e⟩en			
	487		Doe] <i>iets ingesprongen vanwege het ver doorlopende vs. 426 (kol. b).</i>					
	493	KOP	(.)ec	trac	hine	biden	helme	soe
		COR	ende					⟨al⟩soe
			Oec] <i>hs (.)ec; eerste letter bijna geheel weggevallen door gat in het perkament.</i>					
	494	KOP	Dat	hi	bina	ter	erden	warp
		COR		hi	⟨ne⟩			

W 480-1 *quam gelopen* Op: 'viel (...) aan'. 482 *dat*: 'zodat'. 485 *een virendeel*: 'een kwart'. 486 *die was geheel*: 'dat (vóór die tijd) ongeschonden was'. 487 *sloegen*: 'sloeg (S.) hem'. 489 *Die derde*: vgl. T. 491 *Dat ... herde*: 'dat hij zijn hoofd zeer ver voorover moest buigen'. 496 *vrome*: 'dapper'; *macht*: 'lichaamskracht'. 498 *Dat ... tanden*: 'dat hij zijn hoofd doormidden sloeg tot de tanden'.

T 489 Terwijl uit de verzen 458 en 470 blijkt dat S. het moet opnemen tegen twee ridders, wordt hier opeens een derde ridder ten tonele gevoerd. Deze ridder is nodig omdat S. opnieuw wordt aangevallen, hoewel hij de beide ridders heeft uitgeschakeld. Van Oostrom heeft deze derde ridder geïnterpreteerd als een correctie van de dichter van *Lanceloet*, die een onwaarschijnlijke voorstelling van zaken in zijn grondtekst heeft willen wijzigen (zonder overigens het voorafgaande tekstgedeelte aan zijn correctie aan te passen). Vgl. *Van Oostrom 1979*, p. 326-9. Zoals Van Oostrom (p. 329) heeft opgemerkt, strijdt S. ook in Rouen 1488 tegen drie ridders (vgl. *Pickford 1977*, fol. E v1, R). Dat maakt het denkbaar dat de lezing van de Mnl. dichter geen correctie is, maar een getrouwe vertaling van de corresponderende passage in de Oudfranse grondtekst.

		Ende hi viel saen ter erden doet.	
500	ende	Sagrimor liep met haesten groet	500
		Toten andren ende seide	
		Hi soudene doet slaen sonder beide,	
		Hine gave hem op ter vart.	
504	ende	Dander gaf hem op sijn zwart	
		Ende bat hem genaden mede.	505
		Doe nam hine op daer ter stede	
		Ende seide tote hem: 'Gi moet mi	
508		Te hant sekeren dat gi	
		Den brec weder gevet sonder letten	
		Ende dat gi u oec sult setten	510
		In des jagers genaden altoe.'	
512	ende	Hi seide hi wilde doen alsoe;	
	want	Hi sach en mochte niet anders wesen.	
		Ende Sagrimor nam van desen	
		Des ridders sekerhede, dat hi al	515
516		Dat hi hem visiert doen sal.	
	ende	Daer na stac weder in sijn zwert	
		Sagrimor ende sat up sijn part	
		Ende quam ghereden in enen pat tien stonden	

P/G	499	KOP	Ende	viel saen ter erden doet
		COR		→hi→
	504	KOP	Dander ga[ue]	hem op sijn zwart
		COR	ende	ga<f>
	507		Ende]	<i>iets ingesprongen vanwege ver doorlopende vs. 446 (kol. b).</i>
	512	KOP	Hi seide hi wilde doen [oec]	alsoe
		COR	ende	-
	519	KOP	Ende quam	in enen pat tien stonden
		COR		→ghereden→

W 502 *sonder beide*: 'direct'. 503 *Hine ... op*: 'als hij zich niet zou overgeven'. 504 *gaf hem op*: 'droeg aan hem over'. 505 *bat*: 'smeeke'. 506 *nam hine op*: 'schonk hij hem genade'. 508 *sekeren*: 'plechtig beloven'. 509 *sonder letten*: 'onverwijld'. 510-1 *setten In*: 'overgeven aan', 'overleveren aan'. 511 *alloe*: 'bovendien'. 513 *en ... wesen*: 'dat er niets anders opzat'. 514-6 *Sagrimor ... sal*: 'S. aanvaardde de belofte van de ridder, dat hij alles zou doen wat hij hem voorschreef' (vgl. voor het gebruik van het presens historicum bij *visiert* en *sal Stoett*, par. 244). 517 *in*: namelijk in de schede; *zwert*: lees *zwart* i.v.m. het rijm.

T 507-11 In tegenstelling tot het Ofr., waar de verslagen ridder getutoyeerd wordt (*M II*, LIV, 4; in *S IV*, 306/34-5 wordt de indirecte rede gebruikt), spreekt S. de ridder hier met *gi* aan. Zie voor een vergelijkbaar geval *Besamusca 1991*, p. 110-1 en vgl. *Van Oostrom 1981*, p. 140.

520	al	Daer so vele dorne stonden,	520
	al	Daer hi dore moeste riden al in een, Dat bloedich worden sijns parts been. Ende doe hi onder die dorne quam,	
524		Wart hi tornich ende gram Ende vloecte doe alle bede	525
		Die dorne entie bramen mede.	
	ende	Hi reet vort onlange tiden.	
528		Daer sijn wech begonste widen,	
	al	Daer sach hi een paeuwelgoene saen Onder ene eyke gerecht staen	530
		Ende ten ingange van dien	
532		Hevet hi enen leliken aen versien, Die hem die lelijcste dochte wesen Dien hi noit en sach vor desen.	
	ende	Die aen hadde in die hant daer	535
536		Enen groeten stoc ende swaer. Sagremor bleef daer houdende doe.	
	ende	Die naen quam daer thant toe Ende sloech Sagrimors part thant	
540		Metten stocke, dien hi hadde in die hant, Vor thoeft. Sagrimor, die was gram om dat,	540

P/G	521	KOP	Daer /si/ dore moeste/n/ riden al in een
		COR	al →hi→ moeste
	534	KOP	Dien hi noit sach vor desen
		COR	→en→
	537	KOP	/Die naen/ bleef daer houdende doe
		COR	→sagremo(.)→
			Sagremor] correctie sterk vervaagd; door afsnijden van het blad zijn één of twee letters weggevallen, namelijk r of er.
	541	KOP	Vor thoeft sagrimor die om dat
		COR	<: > →was gram→
			was gram] correctie sterk vervaagd.

W 520 *dorne*: 'doornstruiken'. 521 *Daer ... een*: 'waar hij voortdurend doorheen moest rijden' (omdat de weg zeer smal was, zoals het Ofr. vermeldt, vgl. *M II*, *LIV*, 5 en *S 306/37-9* en vgl. ook vs. 528). 522 *been*: 'benen'. 523 *onder*: 'tussen', '(midden) in'. 525-6 *alle ... mede*: 'zowel de doornstruiken als de braamstruiken'. 529 *paeuwelgoene*: 'tent'. 530 *gerecht*: 'opgezet'. 532 *aen*: 'dwerg', vormvariant van *naen*. 534 *noit en*: 'ooit'. 537 *bleef daer houdende*: 'bleef daar stilstaan'. 541 *om dat*: 'daarover'.

	ende	Was oc erre, want hi hadde gehat	F. 2V,a
544		Quaeden wech, ende seide: 'Vlie, lelic quaet! Ende die naen verhief den stoc ende slaet Metten stocke Sagrimors part mettien Vor thoeft, dat viel over sine knien.	545
548	ende	Doe was Sagrimor so gram Dat hine met beiden handen nam, Den naen, ende hine soe ter erden stac Dat hi wel na die herte brac.	550
552	ende	Hi warpene also ter erde Ende reet over hem metten perde.	
	ende	Die naen riep lude hulpe doe.	
556	ende	Doe quamer ene joncfrouwe toe, Die scoenste die Sagrimor vor dien Noit met oegen en hadde gesien,	555

P/G	542	KOP	Was erre want hi hadde gehat
		KOP,(COR)	<.>
		COR	ende <oc>
	543	KOP	Quaeden wech : ende seide vlie lelic quaet
	544	KOP	Ende die naen verhief ende slaet
		COR	→den stoc→
			stoc] <i>punt van de corrector na dit woord als versscheidung t.o.v. vs. 605 (kol. b).</i>
	546	KOP	Vor thoeft dat viel ouer sine knien
		COR	<:>
	548		nam] <i>punt van de corrector na dit woord als versscheidung t.o.v. de leesaanwijzing voor vs. 609 (kol. b).</i>
	549	KOP	[Dat] hine soe ter erden stac
		COR	←den naen ende←
	554		joncfrouwe] <i>inkstip voor dit woord.</i>
	555	KOP	Die scoenste die sagrimor vor e /n/ dien
		COR	vor
	556	KOP	Noit met oegen hadde gesien
		COR	→en→
			en] <i>punt van de corrector na dit woord als versscheidung t.o.v. vs. 617 (kol. b).</i>

W 542-3 *Was ... wech*: 'was al vertoornd omdat hij een slechte weg had gehad'.
543 *Vlie ... quaet*: 'maak dat je wegkomt, ellendige booswicht'. 544 *slaet*: pre-
sens historicum i.v.m. het rijm, vgl. *Stoett* par. 244. 546 *dat*: 'zodat het'; *over*:
'op'. 548 *nam*: 'oppakte'. 549 *ter erden stac*: 'op de grond smeeft'. 550 *Dat ...*
brac: 'dat zijn hart het bijna begaf'.

T 548-52 In het Ofr. pakt S. de dwerg 'par les temples' en wanneer de dwerg over-
reden wordt, breekt hij één van zijn dijbenen (vgl. *M* II, LIV, 6 en *S* IV, 307/10,
12-3).

		Ende si sprac tote Sagrimor tier stede: 'Ay riddre, gine doet gene hoveschede Dat gi hebt geproeft u cracht	
560		An enen minsche van so cleinre macht	560
		Ende weet dat wel dat u van dien Noch mochte herde wel messcien.	
	want	Hadt sijn here gesien sonder waen,	
564		Gine hadter niet u hant an gedaen. Qualijc moet quaet ridder varen, Waer hi es, sonder sparen.'	565
		'Dat moete God waer doen,' seide hi.	
568	ende	'Waer bi seggedi dit?' Doe seide si:	
	mer	'Ic segt bi u, want noit en dede sonder waen Vaeliant riddre dat gi hebt gedaen.	570
	want	Ine sach noit so groete dorperhede	
572		Else gi hebt gedaen daer mede Dat gine aldus hebt meshandelt nu.	
	ende	Hadde hi also grote macht boven u	

P/G	557	KOP	Ende	sprac tote sagrimor tier stede
		COR	→si→	
				si] <i>punt van de corrector na dit woord als versscheiding t.o.v. vs. 618 (kol. b).</i>
	564	KOP	Gine hadter niet	hant an gedaen
		COR	«v»	
				gedaen] <i>punt van de corrector na dit woord als versscheiding t.o.v. de leesaanwijzing voor vs. 625 (kol. b); onder ae een inktstip.</i>
	567	KOP	Dat moete	waer /sijn/ seide hi
		COR	→god→	«doen»
	568	KOP	Waer bi seggedi dit ?	doe seide si
		COR	ende	
	569	KOP	Jc segt bi v ?	noit en dede sonder waen
		COR	mer	«want»
	570		gedaen]	<i>punt van de corrector na dit woord als versscheiding t.o.v. de leesaanwijzing voor vs. 631 (kol. b).</i>
	573	KOP	Dat gine	dus hebt meshandelt nv
		COR	«al»	dus

W 558 *gine ... hoveschede*: 'u gedraagt u niet hoofs'. 559-60 *hebt ... macht*: 'uw krachten hebt beproefd op iemand met zo weinig lichaamskracht'. 561-2 *dat u ... messcien*: 'dat u er nog heel goed de onaangename gevolgen van zou kunnen ondervinden' (M^{NW} 4, 1714). 565-6 *Qualijc ... sparen*: 'een slechte ridder zal zonder twijfel een ongelukkig einde vinden (zijn ondergang tegemoet gaan), waar hij zich ook bevindt'. 567 *Dat ... doen*: 'moge God dat waar maken'. 570 *Vaeliant*: 'dappere'. 571 *so groete dorperhede*: 'een zo schandelijke daad'. 574-5 *Hadde ... hebt*: 'als hij net zoveel sterker dan u geweest zou zijn, als u sterker bent dan hij is' (vgl. Of^r. waar de jonkvrouw spreekt over twee even sterke tegenstanders, zie M II, LIV, 7 en S IV, 307/21-2).

		Alse gi boven hem hebt, sijt seker van desen,	575
576		Gine hadt niet so coene gewesen	
		Dat gijs hadt genomen wrake.’	
	entrouen	‘Segt uwen wille van deser sake,’	
		Sprac Sagrimor tote der joncfrouwen.	
580	mer	‘Also moete mi God helpen in goeden trouwen,	580
		Ic hads wrake genomen, hadt Lanceloet,	
		Hadt Walewein geweest, ocht hare genoet.	
	mer	En belget u niet, des biddic u:	
584	want	Ic bent gereet te beterne nu.’	
	entrouen	‘De bate en ontseggic niet,’ sprac si.	585
	ende	Sagrimor begonste te merken dar bi	
		Ende wart geware ende sach na das	
588		Dat si harde scone ende edel was.	
		Ende om die scoenheit van hare	
		Seidi dat hi wel quaet ware,	590
		Sciede hi van hare sonder meer,	
592		Hine versochtse van minnen eer.	
	ende	Die joncfrouwe ginc ten pawelgoene toe	
		Ende hi ginc met hare alsoe.	
	ende	Doe hi ten pawelgoene quam,	595
596		Wart hi geware ende vernam	

P/G	580	KOP	Also moete mi god helpen in goed/er/trouwen
		COR	mer goed<en>trouwen
			goeden trouwen] in <i>hs aaneengeschreven</i> .
	584	KOP	Jc be m gereet te beteme nv
		COR	want be<n><t>
			bent] <i>de corrector wijzigde de m in een n door de laatste poot van de m te expungeren</i> .
	585	KOP	De bate ontseggic niet sprac si
		COR	entrouen <en>
	586	KOP	Sagrimor begonste merken dar bi
		COR	ende <te>
	588	KOP	Dat si scone ende edel was
		COR	→harde→
			harde] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. vs. 649 (kol. b)</i> .
	592		versochtse] <i>hs versochtste; evidente verschrijving van de kopiist</i> .
	593-4		Die ... alsoe] <i>de kopiist schreef vs. 594 voor 593 af; de corrector gaf met de letters a en b de gewenste versvolgorde aan</i> .

W 577 *gijs* < *gi des*: ‘u ervoor’. 578 *Segt ... sake*: ‘u kunt hierover zeggen wat u wilt’. 582 *hare genoet*: ‘hun gelijke’. 583 *En ... niet*: ‘wees niet kwaad’. 584 *Ic ... beterne*: ‘ik ben bereid er genoegdoening voor te verschaffen’. 585 *De ... niet*: ‘de genoegdoening zal ik niet afwijzen’. 590 *dat ... ware*: ‘dat het dom van hem zou zijn’. 591 *Sciede hi*: ‘als hij (van haar) zou weggaan’. 592 *Hine ... eer*: ‘en hij haar niet eerst het hof maakte’.

		Calogremante gevaen tien stonden, Die geselle was vander Tafelronden, Ende lach in boyen gespannen daer.	
600	ende	Sagrimor vragede hem daer naer Wine gevaen hadde ende twi.	600
	mer	'Ic segt u, here,' antworde hi. 'Heden vroech maecte sine vart	F. 2V,b
604		Mijn here die coninc te bossche wart, Om dat hire in jaegen soude.	605
		Ende ic ne porrede niet also houde Else mijn here die coninc dede	
608	al	Ende ic quam allene hier ter stede, Daer ic dese joncfrouwe doe vant.	
		Ende soe hadde in hare hant Enen yvorren horen ende dare	610
612		Vragede si mi ocht ict so coene ware Dat ic den horen blasen dorste.	
	ende	Ic seide: 'Jay ic.' Ende sonder vorste Gaf so mi den horen in die hant	615

P/G	598	KOP	Die geselle was	w ander tafelronden
		(KOP),COR		<v>ander
			vander] <i>de w werd gewijzigd in een v door de eerste poot van de w te expungeren.</i>	
	611	KOP	Enen yuoren	horen ende dare
		COR		yuor<r>en
	612	KOP	Vragede si	ocht ict so coene ware
		COR		→mi→
			mi] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. vs. 673 (kol. c).</i>	
	613		blasen] <i>onder de b een inktstip.</i>	
	614	KOP	Jc seide iay ic	ende sonder vorste
		COR	ende	<:>
			vorste] <i>onder de e een stip.</i>	

W 597 *Calogremante gevaen*: 'dat C. in gevangenschap was'. 599 *in boyen gespannen*: 'in de boeien geslagen'. 601 *twi*: 'waarom'. 603 *maecte sine vart*: 'ging op weg'. 606 *porrede*: 'vertrok'; *also houde*: 'op hetzelfde ogenblik'. 610 *soe*: 'zij', net als *so* (vs. 615) een Vlaamse vormvariant van *si* (vgl. *Van Loey* I, par. 28e), die gewoonlijk door de corrector wordt gewijzigd. 612 *ict*: lees met *J ic*. 614 *vorste*: 'uitstel'. 615 *so*: 'zij' (vgl. aant. bij vs. 610).

T 597 *Calogremant* is een ridder van de Tafelronde die in de roman slechts een geringe rol speelt. Na de hier beschreven episode, waar hij voor het eerst optreedt, verdwijnt hij weer volledig uit het beeld tot het toernooi te Kameloet, bij welke gelegenheid hij door Lanceloet uit het zadel gestoten wordt (*J Bk. II, vs. 20051*). In de *Queeste van den Grale* wordt hij gedood door Lioneel (vgl. *J Bk. III, vs. 7553-7612*).

616		Ende ic bliesene sere thant. II gewapende ridders quamen Cortelike <i>dar</i> na ende namen Mi, die wel macht hadden das,	
620		Want ic ongewapent was, Ende leidenmi, also gi siet, hier ter stede.’	620
	ende	Sagrimor seide: ‘Dat was dorperhede. Ende waende ic dat iemen comen soude, Ic soude den horen blasen houde.’	
624		Dander sprac: ‘Here, si comen cortelike, Blasedi den horen, sekerlike.’	625
	ende	Hi seide: ‘Dat sal ic sciere sien.’	
628		Ende hi nam den horen mettien Ende deden luden also sere Else hi mochte embermere.	630
	ende	Doe sach hi onlange daer naer Enen ridder comen daer Met wapenen al bloet roet Ende maecte <i>een</i> geruchte groet:	
632			

P/G	618	KOP	Cortelike	ende [daer] namen
		COR	→ <i>dar</i> na→	-
	619	KOP	Mi	die wel macht hadden das
		COR	<:;>	
	621	KOP	Ende leidemi	also gi siet ter stede
		COR	leide<n>mi	→hier→
	622		Dat] <i>onder de d een stip.</i>	
	623	KOP	Ende waende	dat iemen comen soude
		COR	«ic»	
	625	KOP	Dander sprac	si comen cortelike
		COR	<i>ende</i>	→here→
	630	KOP	Else hi mochte [n]embermere	
		COR		embermere
	634	KOP	Ende maecte/n/	geruchte groet
		COR	maecte	→.i.→

W 616 *bliesene sere*: ‘blies er hard op’. 618 *Cortelike*: ‘spoedig’. 619 *die ... das*: ‘die dat heel gemakkelijk konden doen’, slaat terug op *II gewapende ridders* (vs. 617). 622 *dorperhede*: ‘een schandelijke daad’. 624 *houde*: ‘onmiddellijk’. 625 *cortelike*: ‘meteen’. 629 *deden luden*: ‘liet hem weerklinken’. 630 *embermere*: ‘ooit’. 633 *wapenen*: ‘wapenrusting’. 634 *Ende ... groet*: ‘die hard schreeuwde’.

T 630 In het Ofr. pakt Sagrimor na het blazen op de hoorn een lans die bij de tent staat en wacht vervolgens even op zijn tegenstander(s) (vgl. *M II*, LIV, IO en *S IV*, 308/IO-1).

636		'En trouwen, ridder, so wee u Dat gi den horen blieset nu.'	635
	ende	Sagrimor sach dat wesen moeste Ende gereedde hem ter joeste Ende dander dede datselve doe.	
640	al	Dus onderreden si hem also Dat elc andren stac ter erde Ende die lichame onder die perde.	640
644		Ende die riddre irst up stoet, Die vrome was ende goet, Ende trac sijn zwert uten scoe.	645
648		Dat selve dede Sagrimor doe Ende elc liep andren up tier tijt, So dat lange duerde die strijt. Ende binnen dien quam daer ter steden Een gewapent riddre gereden,	650
652		Die nam die joncfrouwe metter vart Ende settese vor hem up sijn part. Hi voretse met hem wech also, al Daer gene riddre sach al toe	

P/G	637	wesen] <i>een verticale vouw loopt vanaf dit woord tot onderaan kolom b (vs. 663). Vgl. ook de aant. bij vs. 454.</i>
	638	KOP Ende ge e reedde hem ter ioeste KOP,COR gereedde
	639	KOP Ende dander dede tselue doe COR <da>tselue
	640	KOP Dus onreden si hem also COR al on<der>reden
	642	KOP Ende [hi] de[n] lichame onder die perde COR - d<i>e
	645	scoe] <i>hs scoee; evidente verschrijving van de kopiist.</i>
	649	KOP Ende binnen dien quam daer [st] ter stede KOP - KOP,(COR) stede<n>
	654	al toe] <i>in hs aaneengeschreven.</i>

W 635 *En trouwen*: 'waarlijk'. 637 *dat wesen moeste*: 'dat het moest gebeuren', nl. het *joesteren*. 638 *joeste*: 'tweegevecht met de lans'. 640 *onderreden si hem*: 'reden zij op elkaar in'. 642 *Ende ... perde*: 'en (dat) hun lichamen (lett. lichaam) onder de paarden terechtkwamen' (vgl. voor het weglaten van de persoonsvorm *Stoett* par. 215). 644 *vrome*: 'dapper'. 645 *scoe*: 'schede'. 647 *elc ... up*: 'zij vielen elkaar aan'. 649 *binnen dien*: 'intussen'. 654 *Daer*: 'van de plaats waar' (de betekenis 'terwijl' wordt door de leesaanwijzing *al* uitgesloten).

T 654 Op de corresponderende plaats in de lange versie van de *Lancelot en prose* (M II, LIV, 12) roept de jonkvrouw deze ridder, die zij 'Marlagan' noemt, te hulp.

		Die jegen Sagrimorre street.	655
656	ende	Doe die joncfrouwe dus wech reet, Wart hi bevaen met droefheden Ende sprac an Sagrimorre tier steden: 'Ay edel riddre, ic werpe mi nu	
660		In u genaden ende bidde u Dat gi wilt laeten dese strijt, Dat ic mach varen nu ter tijt Na den riddre die mine amie	660
664	ende	Wech vort, daer hi an doet dorpernie.' Sagrimor antworde doe: 'Ridder, ic wilt wel alsoe Ende wildi, ic vare mede nu,	F. 2V,c 665
668		Ocht ic volge hem sonder u Ende prove wat ic mach doen. Ende blijf gi int pawelgoen Ende neemt ten riddre ware	670
672		Die leget gevangen dare.' Hi seide: 'Here, ic loeft wel.' Sagrimor sat up sijn part snel Ende reet den riddre vaste naer	675
676		Ende vragede den lieden die hi daer	

P/G	658	<i>an] hs (.n); door een gat in het perkament (vgl. aant. bij vs. 474 en 475) is vermoedelijk een letter, a, weggevallen. Het is niet uitgesloten dat er twee letters, t en e, zijn verdwenen.</i>	
	662	KOP	Dat ic m[oege] varen nvter tijt
		COR	m<ach>
		<i>nu ter] in hs aaneengeschreven.</i>	
	669	KOP	Ende proue/n/ wat ic mach doen
		COR	proue
	670	KOP	Ende blijf t gi [niet] int pawelgoen
		COR	blijf -
	675	<i>naer] n dichtgelopen.</i>	
	676	KOP	Ende vragede lieden die hi daer
		COR	→den→

W 659-60 *ic ... genaden*: 'ik geef mij nu over aan uw genade'. 661 *laeten*: 'staken'.
662 *Dat*: 'zodat'. 664 *daer ... dorpernie*: 'waarmee hij iets schandelijks doet'.
669 *prove*: 'zie'. 670 *blijf*: gebruikelijk is *blijft*, zoals J met de kopiist leest (vgl. P/G). 671 *neemt ... ware*: 'wees de ridder behulpzaam (d.w.z. bevrijd hem)'.
673 *ic loeft wel*: 'ik stem erin toe'. 675 *vaste naer*: 'snel achterna'.

T 676 *den lieden*: in de korte versie van het Ofr. betreft het een ridder en een schildknaap (vgl. S IV, 308/35; M II, LIV, 14 vermeldt alleen een schildknaap). Vgl. voor de vervaging van personen *Besamusca 1991*, p. 100-5.

		Ontmoette, ocht si hadden van dien Riddre metter joncfrouwen iet gesien.	
680	ende	Die lieden antwoorden: 'Ja wi, here, Mar si reden herde sere. Gine sultse in corten tiden Niet wel moegen achterriden.'	680
684	al also	Dus reet Sagrimor metter vart, Dat hi des ridders geware wart Metter joncfrouwen, als hem dochte.	685
688	ende	Doe reet hi hem na wat hi mochte. Op enen berch hi daer na quam Ende sach neder ende vernam In enen sconen beemt ende groene Geslaegen staen X pawelgoene,	690
692	al ende	Daer ene scone fonteine bi stont. An elc pawelgoene, doe ic u cont, Hingen IV scilde al recht Ende an elc stonden X glavyen gerecht.	
696	ende	Doe quam <i>dar een</i> ridder vort thant, Scilt om hals ende spere in die hant,	695

P/G	677	KOP	Ontmoette	ocht si hadden vandien
		COR	<:>	
			van dien] <i>in hs aaneengeschreven.</i>	
	678	KOP	Riddre metter ioncfrouwen	gesien
		COR		→iet→
	687	KOP	Op enen berch daer na hi	quam
		COR	<hi daer na>	
			hi daer na] <i>de wijziging van de woordvolgorde is met verwijstekens aangegeven.</i>	
	693	IV] <i>hs .iiij (geen punt ter rechterzijde).</i>		
	694	KOP	Ende an elc ston t	.x. glavyen gerecht
		COR	ston<den>	
	695	KOP	Doe quam	.i. ridder vort thant
		COR	ende	→dar→
	696		spere in] <i>in hs aaneengeschreven.</i>	

W 680 *herde sere*: 'zeer snel'. 682 *achterriden*: 'inhalen'. 684 *Dat*: 'zodat'. 685 *als hem dochte*: 'naar (het) hem toescheen'. 686 *wat hi mochte*: 'zo hard als hij kon'. 689 *beemt*: 'weide'. 690 *Geslaegen ... pawelgoene*: 'tien tenten opgesteld staan'. 691 *fonteine*: 'bron'. 692 *doe ... cont*: 'vertel ik u'. 693 *al recht*: 'rechtop' (bij *Hingen*) of 'precies' (bij *IV scilde*). 694 *an ... gerecht*: 'tegen elke (tent) stonden tien lansen rechtop'. 695 *vort*: 'te voorschijn' (uit één van de tenten). 696 *Scilt om hals*: vgl. T bij vs. 59.

T 692 De opmerking *doe ic u cont* van de verteller komt niet voor in het Ofr., vgl. *Brandsma 1992*, p. 55-7 en T bij vs. 421-5.

		Ende sprac tot hem: ‘Her ridder vri, Gi moet joesteren jegen mi.’	
700	ende	Sagrimor en hadde glavye en gene, Mar die riddre gaf hem ene	700
		Ende uten pawelgone quamen mettien Wel XXX ridders om dit te besien.	
704	ende	Sagrimor was drove als hijt sach, Want hi hadde up dien dach	
		Vele gevochten sonder waen.	705
708	ende al	Doe reet die ridder op hem saen, So dat hi sine glavie brac	
		Op Sagrimorre, diene weder stac, Dat hi viel ter erden neder.	
		Sagrimor seide: ‘Sit op weder.’	710
712	ende	Doe vragede die ridder hem daer nare Wat hi sochte ende wie hi ware.	
		Hi seide: ‘Ic bem van desen lande Ende vare soeken nu te hande Enen riddre die vort ene joncfrouwe.’	715
716	ende	Dander seide: ‘Bi mire trouwe, Woudic, ic berechte u nu.’	
	here	Sagremoer seide: ‘Ic bids u.’ ‘Ic saelt doen, wildi geven mi	

P/G	701	KOP	Ende vten pawelgone qua/m/	mettien
		COR		qua<men>
	702	KOP	Wel .xxx. ridders om dit	besien
		COR		<te>
	718	KOP	/Dander/ seide ic bids v	
		COR	→sagremoer→	
			Sagremoer] <i>boven de eerste e een inktstreepje.</i>	

W 697 *vri*: ‘edel’. 699 *glavye en gene*: ‘geen lans’. 709 *Dat*: ‘zodat’. 710 *Sit op weder*: ‘stijg weer op’, vgl. T. 714 *vare soeken*: ‘zoek’. 717 *Woudic ... nu*: ‘als ik zou willen, zou ik u nu inlichtingen kunnen geven’. 719–20 *wildi ... di*: ‘als u mij de eerste gunst die ik je zal vragen, wilt toestaan’ (het gebruik van *di*, waardoor de ridder S. opeens tutoyeert, komt waarschijnlijk voort uit rijm dwang), vgl. T.

T 699 S. is zijn lans kwijtgeraakt in het gevecht tegen de rode ridder, vgl. vs. 640–2. 710 Uit de Mnl. tekst blijkt niet of S. nogmaals met de lansen wil strijden of het gevecht wil beëindigen. In het Ofr. wordt zijn beweegreden wel gegeven: ‘kar plus nel velt adeser (‘aanraken’)’ (vgl. *M II*, LIV, 15; zie ook *S IV*, 309/14). Vgl. *Besamusca* 1991, p. 83–5 voor het ontbreken van de motivering van handelingen in het Mnl. 719–20 De ridder vraagt om een zgn. ‘don contraignant’, een ‘toezegging met onvoorziene gevolgen’, vgl. *Besamusca en Brandsma* 1988. S. komt deze ridder niet meer tegen en hoeft zijn belofte dus niet in te lossen.

720		Dirste bede die ic sal bidden di.	720
	ende	Sagrimor sprac: 'Ic wilt wel alsoe.'	
		Ende die riddre wisdem doe	
		Een pawelgoene, daer hi vinden mochte	
724		Die joncfrouwe die hi sochte.	
		Ende hi voer ten pawelgoene thant,	F. 3R,a
		Daer hi die joncfrouwe etende vant	
		Met IV ridders, daer si bi sat.	
728	ende	Sagrimor sprac te hant na dat:	
		'Joncfrouwe, wildi keren met mi?'	
		'Jay ic, here,' seit si, 'went bedi	730
		Ic was hier bracht met onrechte nu.'	
732	ende	Hi sprac: 'Ic sal te rechte houden u.'	
		Deen ridder nam een mes in die hant	

P/G	721	KOP	Sagrimor sprac ic wilt	alsoe
		COR	ende	→wel→
	722	KOP	Ende die riddre wi÷l÷dem doe	
		COR		wi<s>dem
			wisdem] <i>de corrector wijzigde de l in de rechte vorm van de s door aan de bovenzijde van de letter een haal naar rechts toe te voegen.</i>	
	725	KOP	Ende voer ten pawelgoene thant	
		COR		«hi»
	730	KOP	Jay ic here seit si	bedi
		COR		→went→
			went] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. de leesaanwijzing voor vs. 791 (kol. b).</i>	
	733	KOP	Een ridder nam .i. mes in die hant	
		COR		←d←Een
			hant] <i>vlekje na dit woord.</i>	

W 729 keren: 'terugkeren'. 730 went bedi: 'want'. 731 met onrechte: 'ten onrechte'. 732 te rechte houden: 'in uw eer en waardigheid doen blijven', 'uw rechten verdedigen' (zie *MNW* 3, 629 en 6, 1085-6), *Ofr.* 'je vos en remenrai a droit.' (*M II*, LIV, 17, vgl. *S IV*, 309/26).

T 722-4 Uit het Oudfrans blijkt dat het niet om een van de tien tenten gaat waar bij S. zich nu bevindt. De ridder zegt hem namelijk verder te rijden: 'Vos vos en irois tot cest chemin, fet li chevaliers, et la un poi avant troverois un paveillon' (*M II*, LIV, 16; zie ook *S IV*, 309/19-20); vgl. ook vs. 767-70. 728-32 Het gesprek tussen S. en de jonkvrouwe verloopt in de *Lancelot en prose* op enigszins andere wijze: de vraag aan de jonkvrouwe ontbreekt en de woorden die corresponderen met vs. 731 en 732 worden door S. gezegd (vgl. *M II*, LIV, 17 en *S IV*, 309/25-6), zodat in het *Ofr.* sprake is van een monoloog van S. Het is heel ongebruikelijk dat de *Lancelot* meer sprekerswisselingen kent dan het *Ofr.*, zoals hier het geval is. In een groot aantal passages probeert de Mnl. dichter wisseling van spreker juist te vermijden. Vgl. *Besamusca* 1991, p. 85-7.

		Ende wouden daer met werpen thant.	
		Doe sprac Sagrimor ter vart:	735
736		‘Porredi u meer te mi wart, Ic sal u dat hoeft af slaen.’	
	mer	Hine liet daer bi niet, sonder waen, Hine warpene metten messe soe	
740		Dat hine daer mede wonde doe.	740
	ende	Doe Sagrimor gevoelde die wonde, Trac hi sijn swart uut tier stonde	
		Ende cloefde den genen thoef daer mede.	
744		Die gene viel doet daer ter stede.	
	ende	Die andre sprongen op mettien	745
		Ende wouden om hare wapenne sien, Mar Sagrimor liep jegen hem doe	
748		Ende sloech den irsten riddre al soe, Die daer quam in sijn gemoet,	
		Dat hem tswert in die herssene woet	750
		Ende hi viel neder doet ter erde.	
752		Die andre vlouwen haerre verde.	
	ende	Doe die gene gevluouwen waren, Nam hi die joncfrouwe sonder sparen	
		Ende deetse sitten op een part.	755
756		Doe vragede si hem ware wart Hise geleiden soude toe. Te haeren lieve, seid hi doe.	

P/G	734	KOP	Ende woude	daer met werpen thant
		COR	woude<n>	
	743		Ende] <i>twee streepjes voor dit woord.</i>	
	747	KOP	Mar sagrimor liep iegen	doe
		COR		→hem→
	748	KOP	Ende sloech den irsten riddre	soe
		COR		«al»
	758	KOP	Te haeren lieue seid [si] doe	
		COR		→hi→

W 734 *wouden ... werpen*: ‘wilde daarmee naar hem gooien’. 736 *Porredi ... wart*: ‘als u dichter naar mij toekomt’. 738 *Hine ... niet*: ‘hij zag er om die reden niet vanaf’. 739 *Hine warpene*: ‘maar hij gooide naar hem’. 743 *cloefde ... mede*: ‘en sloeg hem daarmee het hoofd doormidden’ (vgl. vs. 60 voor *thoef*). 746 *om ... sien*: ‘hun wapens opzoeken’. 747 *liep jegen hem*: ‘viel hen aan’. 749 *in sijn gemoet*: ‘in zijn buurt’, ‘hem tegemoet’. 750 *woet*: ‘drong’. 752 *vlouwen haerre verde*: ‘vluchtten weg’. 754 *sonder sparen*: ‘zonder uitstel’, ‘direct’. 755 *op een part*: bedoeld is zijn eigen paard (vgl. vs. 791 en 875). 756 *ware wart*: ‘waarheen’. 758 *seid*: vormvariant van *seide*, vgl. P/G.

	here	'Dat lovic wel,' antworde si.	
760	al	Dus voren si wech, si ende hi.	760
	ende	Hi besachse wel na dien.	
		Si bequam hem wel int sien	
		Ende haddene niet gesint op trouwe	
764		Sijn geselle om die joncfrouwe,	
		Hi hadse van minnen besocht saen,	765
		Mar hi liet daer omme staen.	
	al	Dus quamen si gereden daer	
768		Weder den X pawelgone naer,	
		Daer Sagrimor, doe hi daer leet,	
		Joesteerde jegen den riddre gereet.	770
		Ende alsi dus daer waenden liden,	
772	so	Quamen X ridders daer tien tiden,	
		Die alle seiden sine lieten hem niet	
		Die joncfrouwe wech voren. Ende als hi dit siet,	
		Vragede hi waeromme. Doe seiden si des:	775
776	mer	'Onse here wil weten wie si es.'	

P/G	761	KOP	Hi besach t se wel na dien
		COR	ende besachse
	768	KOP	Den .x. pawelgone naer
		COR	←weder←
	773	KOP	Die alle seiden sine lieten niet
		COR	→hem→
			niet] onder de n een vlek.
	774	KOP	Die ioncfrouwe voren als hi dit siet
		COR	→wech→ <ende>
			wech] punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. vs. 835 (kol. b).
	775	KOP	Vragede hi waeromme doe seiden si des
		COR	<:;>
	776	KOP	Onse here wil t weten wie {h}i es
		(KOP), COR	<s>i
		COR	mer wil
			si] de h werd in een s gewijzigd door de tweede poot van de h te raderen en de eerste poot aan de bovenzijde te voorzien van een haal naar rechts.

W 759 *Dat lovic wel*: 'daar stem ik graag mee in'. 762 *Si ... sien*: 'haar uiterlijk beviel hem uitstekend'. 763-4 *haddene ... joncfrouwe*: 'als de andere ridder hem niet te goeder trouw op de jonkvrouw had uitgestuurd'. 765 *van minnen besocht*: 'het hof gemaakt'. 766 *Mar ... staen*: 'maar om die reden (vs. 763-4) liet hij het achterwege'. 768 *den X pawelgone naer*: 'tot bij de tien tenten'. 769 *leet*: 'passeerde'. 770 *gereet*: 'direct' (te verbinden met *Joesteerde*). 771 *waenden liden*: 'voorbij dachten te gaan'. 774 *als ... siet*: 'toen hij dat bemerkte' (vgl. voor *siet*, presens historicum, *Stoett*, par. 244). 775 *des*: 'daarover'.

T 761-6Vgl. Sagrimors overpeinzigen in vs. 586-92.

	ende	Sagrimor hevet hem vermeten Dats hare here niet en sal weten.	
780	ende	Si seiden: 'Wi sullent weten saen: Of gi sult selve te hem gaen, Ocht wi sullense met crachte hir ter steden U nemen ende vor hem leden.'	780
784	ende	Hi seide: 'Gi mochtse nemen nu, Ne consticse niet bescermen jegen u, Mar gine sultse wech leden niet Also lange alse ic leve, wats gesciet, Nadien dat gijt met crachten vaet an.'	785 F. 3R,b
788	ende	Si seiden: 'Wacht u jegen ons dan: Gi moet vechten.' Doe seide hi: 'Ic sal daer jegen hoeden mi.'	790
792	ende	Hi sette die joncfrouwe neder doe. 'Siedi soe coene, so coemt mi toe.	
	ja	Al haddi noch XV man, Gine leedetse nieuwerinc nochtan Also lange als ic leve, en ware	795
796		Dat ic in vangnessen ware. Een ridder quam tot hem daer nare Ende vragede hem wie hi ware. Hi seide dat hi van Arture quame.	
800		Doe vragede die gene om sine name. Sagrimor antworde haestelike:	800

P/G	779	KOP	Si seiden wi e sullent weten saen
		COR	ende wi
	781	KOP	Ocht wi e sullen t se met crachte/n/ ter stede
		COR	wi sullense crachte →hir→ stede<n>
	786		gesciet] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. de leesaanwijzing voor vs. 847 (kol. c).</i>
	792		toe] <i>door de o loopt een vouw in het perkament.</i>
	794		nochtan] <i>hs nochtan; door an loopt een vouw in het perkament.</i>
	795	KOP	Also lange als ic leue ⁊ en ware
	801		haestelike] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. de leesaanwijzing voor vs. 862 (kol. c).</i>

W 777 *hevet hem vermeten*: 'verklaarde stellig'. 778 *Dats ... weten*: 'dat hun heer daarover niets te weten zal komen'. 781-2 *wi ... nemen*: 'wij zullen haar hier met geweld van u afnemen' (*hir* is een ongebruikelijke vormvariant van *hier*, zie *Van Loey* II, par. 69a). 786 *wats gesciet*: 'wat er ook gebeurt'. 787 *Nadien ... an*: 'aangezien u er geweld bij wilt gebruiken'. 790 *Ic ... mi*: 'ik zal mij daarvoor in acht nemen'. 792 *Siedi ... toe*: 'kom maar op mij af, als u zo dapper bent'. 794 *niewerinc*: 'nergens heen'. 795-6 *en ware Dat*: 'tenzij'. 801 *haestelike*: 'met-een'.

			‘Ic hete Sagrimor die Wonderlike.’	
	here		‘U es gesciet al recht daer af	
804			Datmen u sulken toename gaf.	
	want		Gi sijt wel wonderlijc, bi mire trouwe,	805
			Dat gi wilt om dese joncfrouwe	
			Jegen ons allen vechten nu.’	
808			Hi seide: ‘Ic sal vechten jegen u	
			Eer icse u ieweren late leden,	
			Want een riddre hevets mi gebeden	810
			Dat ic hem halen soude die joncfrouwe	
812			Ende icse hem bringen soude op trouwe,	
	al		So dat ic gereet te stervene bem,	
			Ocht die joncfrouwe te leverne hem.’	
	ende		Sagrimor heeft comende versien	815
816			Enen gewapenden ridder mettien	
			Met wapenen die gescakiert waren.	
	want		Die riddre pensede wel tuwaren	

P/G	803	KOP	V es gesciet al recht daer	o f
		COR	→here→	≤a>f
	804		toename] <i>hs</i> toe name	
	809	KOP	Eer icse v ieweren late	d leden
		KOP		-
	810	KOP	Want een riddre heuet	mi gebeden
		COR		heuet≤s>
			Want] <i>vanaf dit woord loopt tot onderaan kolom b (vs. 846) een vouw in het perkament (vgl. aant. bij vs. 1003).</i>	
	811	KOP	Dat {h} hem halen soude die ioncfrouwe	
		KOP	<ic>	
			ic] <i>de kopiist radeerde de eerste poot van de h, waardoor deze letter in een i veranderde.</i>	
	814		Ocht] <i>onder de h een vlek.</i>	

W 802 *die Wonderlike*: deze bijnaam kan op grond van het *MNW* (9, 2785-6) en de context (vs. 803-7) zowel ‘de zonderlinge’ als ‘de zeer dappere’ betekenen, zie verder T. 803-4 *U ... gaf*: ‘het is terecht dat men u zo’n bijnaam gaf’. 809 *Eer ... leden*: ‘liever dan dat ik u haar ergens heen laat brengen’. 810 *hevets mi gebeden*: ‘heeft mij erom gevraagd’. 812 *op trouwe*: ‘op mijn woord van eer’. 815 *comende versien*: ‘zien aankomen’, vgl. *Stoett* par. 260b. 817 *gescakiert*: ‘geblokt (zoals een schaakbord)’. 818-9 *pensede ... doene*: ‘maakte uit S’s woorden en uit zijn gedrag duidelijk op’.

T 802 In het Ofr. luidt Sagrimors bijnaam ‘li Desrésés’, de onstuimige, de onbezonnene. Eerder in het verhaal is verteld dat de koningin hem zo heeft genoemd ‘por la grant proece que il avoit, quant il estoit escaufés (‘vol vechtlust’, ‘verhit’)’ (*M VIII*, LXIVa, 30; zie ook *S III*, 381/7-8). Vgl. ook T bij vs. 988-94.

820		Na Sagrimors tale ende bi sinen doene, Dat hi vrome riddre es ende coene Ende hi begonste oec sere nadien Sagrimors scilt te besien,	820
824		Dien hi te broken vant wel sere Met swerden, met glavien in allen kere, Beide boven ende beneden, Den halsberch gescoert te vele steden.	825
828	ende	Hi sach dat hi bloedde oec sere; Om dat prisede hine te mere.	
	ende	Doe seidi: 'Her riddre, wildi Ocht ne wilt, nochtan suldi mi Moeten laeten dese joncfrouwe.'	830
832	ende	Hi antworde: 'Bi mire trouwe, Dan sal bi minen wille niet sijn Ende ware die zake uwe ende mijn, Ic ne liets hier heden mere.'	835
836		'Dat suldi corteliken weten, here,' Antworde die riddre. 'Ende oec suldi Hier cortelike joesteren jegen mi.' Sagrimor antworde: 'Jegen u?'	

P/G	819	KOP	Na sagrimors tale ende	sinen doene
		COR		→bi→
			bi] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. vs. 880 (kol. c).</i>	
	822	KOP	Sagrimors scilt	besien
		COR		→te→
	824		in allen] <i>in hs aaneengeschreven.</i>	
	829	KOP	Doe seidi	riddre wildi
		COR	ende	→her→
	832		antworde] <i>inktvlek schuin boven de laatste letter.</i>	
	834	KOP	Ende ware die za l e vwe ende mijn	
		COR		za<k>e
	836	KOP	Dat suldi cortelike	weten here
		(KOP), COR		cortelike<n>

W 821 *sere*: 'nauwkeurig'. 823-5 *Dien ... beneden*: 'waarvan hij zag dat het door toedoen van zwaarden en lansen vrijwel overal kapot was'. 826 *Den ... steden*: '(en hij zag, vs. 823) dat de maliënkolder op veel plaatsen kapot was'. 828 *Om ... mere*: 'om die reden had hij des te meer achting voor hem'. 829-30 *wildi ... wilt*: 'of u wilt of niet'. 830-1 *mi Moeten laeten*: 'aan mij moeten overlaten'. 833 *Dan ... sijn*: 'dat zal goedschiks niet gaan' (*Dan < dat en*). 834-5 *Ende ... mere*: 'en als het een aangelegenheid betrof tussen u en mij, dan zou ik die hier vandaag nog beslechten'. 836 *corteliken*: 'weldra'. 838 *joesteren*: 'een tweegevecht met de lans houden'.

840		Dit en es niet irstwarf nu	840
		Dat ic gejoesteert hebbe heden.’	
	ende	Doe dit die ridder sach ter steden,	
		Dat hi hem setten woude ter were,	
844		Sprac hi doe: ‘Nu willic, here,	
		Eer wi vergaderen, ic ende ghi,	845
		Weten hoe uwe name si.’	
	mer	‘Sagrimor es die name mijn.’	F. 3R,c
848	ende	Dander sprac: ‘Wellecome moestu sijn.	
	want	Ic hebbe u te siene begart sere	
		Boven allen mannen, here.’	850
	ende	‘Hoe es uwe name dan, dat segt mi.’	
852	here	‘Brandalis,’ antworde hi.	
		‘Ay here,’ sprac Sagremor, ‘hens man die levet	

P/G	840	<i>nu] hs (.)v; de eerste letter is geheel en de tweede gedeeltelijk weggevallen door een gat in het perkament (vgl. aant. bij vs. 1023).</i>
	842	KOP Doe dit die ridder sach ter steden
		COR →ende→
		<i>ende] punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. de leesaanwijzing voor vs. 903 (kol. c).</i>
	843	KOP Dat hi hem setten s oude ter were
		COR <w>oude
	847	KOP Sagrimor es die name mijn
		COR <mer>
	848	KOP Dander sprac wellecome moestu sijn
		COR →ende→
	849	KOP Jc hebbe v te siene begart sere
		COR →want→
	851	KOP Hoe es vwe name dat segt mi
		COR ende →dan→
	853	KOP Ay here hens man die leuet
		COR →sprac sagremor→

W 842 *dit*: wijst vooruit naar vs. 843. 843 *Dat ... were*: ‘dat hij zich klaar wilde maken om zich te verweren’. 845 *vergaderen*: ‘tot een treffen komen’. 848 *moestu*: op grond van de context (vgl. vs. 849) en van het Ofr. (*M II*, LIV, 24 en *S IV*, 310/41) is het aannemelijk dat S. hier niet getutoyeerd werd. Vermoedelijk luidde de oorspronkelijke lezing *moetti*. 850 *Boven*: ‘meer dan’. 853 *hens*: ‘er is geen’ (*hens* < *het en es*).

T 848-52 In de lange versie van de *Lancelot en prose*, waar B. ‘Brandeban, li dux de Taningues’ heet, wordt verteld dat S. voor B. heeft gevochten tegen ‘Malduit le Noir’. Omdat S. daarna was vertrokken zonder afscheid te nemen, had B. zich voorgenomen naar hem op zoek te gaan. Om informatie over S. in te winnen is B. nu op weg naar Arturs hof en hij prijst zich gelukkig dat hij S. zo snel heeft gevonden (vgl. *M II*, LIV, 24; zie ook *S IV*, 311/1-9). De gebeurtenissen waarnaar hier verwezen wordt, zijn niet eerder in de roman beschreven.

		Die mi meer eeren gedaen hevet. Segt mi hoet met u es nu.'	855
856	here	'Van minen doene en mochtic u Niet dan wel seggen nu ten stonden: Ic bem so blide dat ic u hebbe vonden.	
	here	Gi moet beeten ende gaen met mi In mijn pawelgoene.' Ende doe seide hi:	860
860		'In mach, here, dat seggic u. Ic moet dese vrouwe leden nu Al tote haeren lieve, tuwaren, Ende daer na tere ander stat varen.'	
864	want	Dander seide: 'Wats gesciet, Dat ontseggen en help u niet. Gi moet met mi bliven sonder waen.'	865
	ende	'Ine mach, al soude men mi sere slaen, Want die coninginne na mi ontbijt Ter Elvinnen Borne nu ter tijt Ende ic micke tote hare te verne.	870
868	here	Ic daede anders dat gi wout gerne. En belget u niet, des biddic u, Dat ic hier niet en blive nu.'	
872	here	Brandalis gaf der joncfrouwen een part	875

P/G	856	here] door dit woord loopt een vouw in het perkament, die de vs. 856-867 (kol. c) raakt (vgl. ook aant. bij vs. 792 en 794 (kol. b).
	857	KOP Niet dan wel seggen ten stonden COR →nv→
	858	KOP Jc bem blide dat ic v hebbe vonden COR <so>
	860	KOP J(.) mijn pawelgoene doe seide hi COR <:> →ende→
		In] tweede letter weggevalen door een gat in het perkament (vgl. aant. bij vs. 921).
	864	KOP Daer na tere ander stat varen COR ←ende←
	867	mi] onder de m een inktstip.
	873	KOP En belget v niet des biddic v COR <here>

W 854 Die ... hevet: 'die mij meer eer betoond heeft'. 856-7 Van ... seggen: 'over mijn omstandigheden kan ik u niets dan goeds vertellen'. 859 beeten: 'afstijgen'. 861 In mach: 'dat kan ik niet'. 864 tere ander stat: 'ergens anders heen'. 866 Dat ... niet: 'die weigering baat u niets'. 869 na mi ontbijt: 'wacht op mij'. 871 ic ... verne: 'ik ben van plan naar haar toe te gaan'. 873 En ... niet: 'wees er niet kwaad over'.

876	Ende sprac aldus te Sagrimorre wart: 'Here nu vart dan te Gode. Ic bem altoes tuwen gebode.'	
880	Sagrimor dancte hem sere Ende sciet aldus vanden here. Het was omtrent middach doe. Te Mathamas huse reet hi toe.	880
884	Dat huus was starc ende hoge gestaen Ende wel besloeten sonder waen Met diepen grachten ende met muren. Daer en was <i>mar</i> een inganc tier uren.	885
888	Sagrimor vor in na dien Ende hevet die porte wel besien Ende reet in die zale thant, Daer hi Mathamase vant	890
892	Ende sine ridders, ende souden gaen Sitten ten etene sonder waen. <i>Mar</i> si ontbeidden ende wouden weten Wat hi meinde, eer si gingen eten. Hi quam te Mathamase doe	895

P/G	876	KOP	Ende sprac	dus te sagrimorre wart
		COR		≤al>dus
	877	KOP	Here nv vart dan te	go e de
		COR		gode
			Gode] <i>inktlekje na dit woord.</i>	
	891	KOP	Ende sine ridders	souden gaen
		COR		≤ende>

W 877 *vart* ... *Gode*: 'ga dan met God'. 878 *Ic* ... *gebode*: 'ik sta steeds tot uw dienst'. 880 *sciet*: 'nam afscheid'. 881 *omtrent middach*: 'rond het middaguur'. 882 *huse*: 'kasteel'. 883 (*was*) *hoge gestaen*: 'stond op een heuvel'. 884-5 *besloeten* [...] *Met*: 'omgeven door'. 888 *porte*: 'toegangspoort'. 889 *zale*: 'hoofdgebouw van het kasteel'. 891-2 *ende* ... *etene*: 'die aan tafel zouden gaan om te eten'. 893 *ontbeidden*: 'wachten'. 894 *Wat hi meinde*: 'wat zijn bedoeling was'.

T 880-2 Impliciet blijft hier dat de jonkvrouwe S. vergezelt op zijn tocht naar Mathamas (vgl. vs. 1038-49). In de lange versie van de *Lancelot en prose* brengt S. haar eerst naar de plaats waar hij haar vriend en Calogremant heeft achtergelaten, om daarna zelf verder te trekken naar Mathamas (vgl. *M II*, LIV, 26-7 en *S IV*, 311/23-39 en n. 4). 889-900 In overeenstemming met zijn vechtlustige karakter treedt S. Mathamas, die een vijand van Artur is (vgl. vs. 356-62), zeer agressief en onhoofs tegemoet. Zoals ook in het *Ofi.* het geval is (vgl. *M II*, LIV, 29 en *S IV*, 312/1-9) komt hij te paard en volledig bewapend de zaal binnen, richt zonder groeten het woord tot M. en tutoyeert hem. Zie ook T bij vs. 952-3 en 954.

896		Ende sprac hem sonder groeten toe: 'Mijn vrouwe, die coninginne, ontbiet di Dattu hare tetene sents bi mi Ter Elvinnen Fonteinen; al dare	
900		Es si ende hare joncfrouwen met hare.'	900
	ende	Doe Mathamas dit hadde verstaen, Sprac hi tote Sagrimorre saen:	
	ende	'Bi wies orlove quaemstu hier binnen, 904 Na dattu best metter coninginnen?'	
	mer	'Bider coninginne orlove,' sprac hi, 'Quamic hier, want so bevaelt mi.'	905
		'Nu saltu cortelike wel sien	
908		Hoe si di sal bescermen van dien.'	F: 3V,a
	ende	Mathamas hiet sinen ridders saen Dat si ten wapenen soudē vaen.	910
		Si deden dat hem hare here hiet	
912		Ende alse Sagrimor dat siet, Reet hi te Mathamas daer bi Ende seide: 'Wacht u jegen mi.'	
		Daer na trac hi sijn swert	915
916		Ende liep Mathamas op ter vart, Die thant ter cameren wart vloē Ende sloeter hem binnen doe.	
	ende	Mettien heeft Sagrimor vernomen	
920		Wel X ridders gewapent comen	920

P/G	898	bi] <i>inkstreepje van de kopiist boven de eerste letter.</i>	
	908	KOP Hoe di sal bescermen van dien	
		COR <<si>>	
	910	KOP Dat si ten wapene soude vaen	
		KOP, COR wapene<n> soude<n>	
	911	KOP Si deden dat hare here hiet	
		COR →hem→	
	920	KOP .X. ridders gewapent comen	
		COR ←wel←	

W 897-8 *ontbiet ... mi*: 'gebiedt jou dat jij mij eten meegeeft voor haar', 'laat jou via mij weten dat jij haar eten moet zenden'. 903 *Bi wies orlove*: 'met wiens toestemming'. 904 *Na ... coninginnen*: 'aangezien jij bij de koningin hoort' (d.w.z.: niet een van de onzen bent). 906 *so bevaelt mi*: 'zij gaf mij deze opdracht' (de Vlaamse vormvariant *so* wordt door de corrector gewoonlijk gewijzigd in *si*). 909 *hiet*: 'beval'. 910 *ten ... vaen*: 'naar de wapens moesten grijpen', 'zich moesten bewapenen'. 911 *hem*: 'hun'. 914 *Wacht u*: 'hoedt u'. In overeenstemming met het Ofr. (*M* II, LIV, 30 en *S* IV, 312/13) moet hier waarschijnlijk *Wachtu*, 'hoed je', gelezen worden. 915 *swert*: lees *swart* i.v.m. het rijm. 916 *liep Mathamas op*: 'viel M. aan'. 917 *vloē*: 'vluchtte'.

		Ende sloeten die dore vander zalen toe,	
	also	Datter niemen uut ne mochte doe.	
		Doe sach wel Sagrimor, vor waer,	
924		Dat hi dullike was gecomen daer.	
		Ende hem beraus sonder waen	925
		Dat hi die sotheit hadde gedaen,	
		Want hi mochte wel ontgaen wesen.	
928	mer	Niet bedi, al was hi in vresen,	
		Hine was niet versaget so sere,	
		Hine gereidde hem ter were.	930
		Ende si liepen hem op ter stede	
932		Met aecxen ende met zwerden mede.	
	ende	Si sloegen sijn part doet, dat hi	
		Te voet moeste staen daer bi.	
		Doe ginc hi lenen an enen pilaer	935
936		Ende weerde hem stoutelike daer.	
		Hi sloech hem af al daer ter stede	
		Beide scilt ende helme mede.	
	ende	Hi sloech so vele ende stac	
940		Dat sijn zwert ontwee brac.	940
	ende	Bedi ne wisti wat doen vort mere,	
		Bedi si lagen hem op so sere	
		Dat hi daer ware doet gebleven,	

P/G	921	toe] <i>hs t(.)e; het woord, waarvan nog gedeelten van de eerste en de laatste letter zichtbaar zijn, is weggevallen door een gat in het perkament (vgl. aant. bij vs. 860).</i>	
	924	KOP	Dat hi dullike was comen daer
		COR	«ge»comen
	940	brac] <i>punt van de corrector na dit woord als versscheiding t.o.v. de toevoeging voor vs. 1001 (kol. b).</i>	
	943	KOP	Dat hi daer ware doet bleuen
		COR	«ge»bleuen

W

924 *Dat ... daer*: 'dat hij er zeer onverstandig aan had gedaan daar te komen'.
925 *hem beraus*: 'hij betreurde het'. 927 *Want ... wesen*: 'want hij had er heel goed aan kunnen ontkomen' (als hij M. namelijk niet om eten was gaan vragen). 928-30 *Niet ... were*: 'dat nam niet weg, al was hij bang, dat hij toch niet zó bang was, dat hij zich niet gereedmaakte om zich te verdedigen' (vgl. voor *niet bedi MNW* I, 635 bij 2). 932 *aecxen*: 'strijdbijlen'. 933 *dat*: 'zodat'.
935 *Doe ... pilaer*: 'toen zocht hij steun bij een pilaar'. 937 *hem*: 'hen'. 940 *ontwee*: 'in twee stukken'. 941 *Bedi*: 'daardoor'. 942 *Bedi ... op*: 'want zij belaagden hem'. 943 *doet gebleven*: 'gedood'.

944		En haddi hem den pilaer niet beneven.	
		Mathamas quam in die zale doe	945
		Ende sprac Sagrimorre al dus toe,	
		Dat hi hem op geven soude,	
948	mer	Dat hi noch niet doen ne woude.	
	ende	'Si sullen di doeden,' sprac Mathamas.	
	ende	Hi seide: 'Ic gelove wel das,	950
		Dat sijt sullen doen, moegen si.'	
952		'Doedi minen raet,' seide hi,	
		'Gi sult u up geven nu.'	
	ende	Hi antworde: 'Ten minsten u	
		Sone gevic mi niet op nu ter tijt,	955
956		Die mijns heren viant sijt.'	
		Mathamas wart erre dan	
		Ende hiet vaste hem gaen an.	
	ende	Doe Sagrimor dat hadde verstaen,	
960		Liep hi tere camere dore saen,	960
		Daer een scilt hinc ende namen daer	
		Ende ene aex nam hi daer naer,	
		Die hi in die camere vant.	

P/G	944	KOP	En haddi	den pilaer niet beneven
		COR	→hem→	
			hem] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. vs. 1005 (kol. b).</i>	
	946	KOP	Ende sprac sagrimorre	dus toe
		COR	≤al>	
	949	KOP	Si sullen [m]i doeden sprac mathamas	
		COR	ende	≤d>i
	952	KOP	Doe[stu] minen raet seide hi	
		COR	Doe<di>	
	955	KOP	Sone gevic mi niet op	ter tijt
		COR	→nv→	
			nu] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. vs. 1016 (kol. b).</i>	
	957		Mathamas] <i>onder de derde a een inktstip.</i>	

W 944 *En ... beneven*: 'als hij de pilaer niet achter zich had gehad'. 948 *Dat*: 'het-geen'. 950 *Hi*: nl. Sagrimor. 951 *moegen si*: 'als zij kunnen'. 954-5 *Ten ... op*: 'zeker aan u geef ik mij niet over'. 957 *erre*: 'kwaad'. 958 *hiet ... an*: 'beval (zijn mannen) hem met kracht aan te vallen'. 961 *namen*: 'pakte het'.

T 952-3 M. tutoyeert S. in het voorafgaande, waardoor hij getypeerd wordt als een onhoofse ridder, vgl. vs. 903-8 en 949. In afwijking van deze verzen en van het Ofr. (zie M II, LIV, 32 en S IV, 312/29-30) gaat M. hier opmerkelijk genoeg over op de beleefde u-vorm (vgl. ook P/G bij vs. 952). 954 Op het moment dat S. bijna overwonnen is, spreekt hij M. conform het Ofr. (M II, LIV, 32 en S IV, 312/31-2) aan met u. Vgl. *Van Oostrom* 1981, p. 140.

964	Hi nam die aex in die hant Ende sloeger enen daer soe wel Dat hi ter erden neder vel.	965
968	Een riddre vergadere an hem doe Ende si ondertrocken hem soe Dat si beide met allen Ter erden moesten neder vallen. Dander ridders liepen daer wart	F. 3V,b 970
972	Ende wouden doeden metter vart Eer hi vandaer hi lach up quam, Mar dat hem Mathamas benam, Dine dede nemen gevaen	975
976	Ende daer na leggen sonder waen In ene gayole anden boengart, Die scone was, ende wel bewart Met vasten yserinen traelgen,	
980	Dat si niet en mochten faelgen. Die gayole was gemaect al soe: Diere in was die mochte sien altoe Vandaer vorde altemale	980
984	Die liede die waren in die zale. Ende so wie die in die gayole lach	985

P/G	981	KOP	Die gayole was gemaect	soe
		COR		«al»
	982	KOP	Diere in was	mochte sien altoe
		COR		→die→
			die] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. vs. 1043 (kol. c).</i>	
	983	KOP	Vandaer vor t	altemale
		COR		vor«de»
	984	KOP	Die liede[n] die waren in die[n] zale	
		COR	liede	die

W 967 *vergadere an hem*: ‘bond de strijd met hem aan’ (*vergadere*: lees met *J vergaderde*). 968 *ondertrocken hem soe*: ‘trokken zo aan elkaar’. 969 *met allen*: ‘languit’. 972 *wouden*: ‘wilden hem’. 974 *Mar ... benam*: ‘maar M. verhinderde hun dat (te doen)’. 977 *gayole*: ‘kerker’; *anden boengart*: ‘bij de tuin met vruchtbomen’ (d.i. de plaats waar de bewoners van het kasteel zich kunnen verpozen). 978–9 *ende ... traelgen*: ‘en ruim voorzien van stevige, ijzeren tralies’. 980 *Dat ... faelgen*: ‘opdat zij niet konden bezwijken’. 982 *altoa*: ‘ook’. 983 *vorde*: ‘op grote afstand’ (volgens *MNW* 8, 2273 een jongere vorm van *verre*, vgl. ook P/G); *altemale*: ‘voortdurend’ (bep. bij *sien*) of ‘alle’ (bep. bij *liede*).

T 977 De plaats waar S. gevangen wordt gezet, is uitzonderlijk. Terwijl men zou verwachten dat de gevangenis zich onder het kasteel bevindt, komt S. terecht in een soort vogelkooi. Vgl. *Tē Winkel* 1879, p. 50.

		En at <i>mar enewarf</i> op dien dach Borne ende broet dat men hem gaf.	
988	ende	Sagrimor hadde altoes daer af Enen sede: wiltijt dat hi In stride hadde geweest daer bi	990
992		Ende vercoelt daer af wart dan, So quam hem groet hunger an, Dat hi met pinen behelt sine cracht Ende somtijt viel hi in onmacht.	
996	al	Dus lach hi daer in desen doene.	995
		Hi hadde gevast toter none Ende lach van hongere drove ende gram,	
	al	So dat op die wile daer quam Ene joncfrouwe in dien boengart, Die Sagrimors geware wart.	1000
1000		Dat was Mathamas dochter. Ende doe si sach Dat hi in vangnessen lach,	
	do	Vragede si hem wie hi ware.	
1004	ende	Sagrimor antworde hare Dat hi van Arturs hove was.	1005
	ende	‘Hoe es u name?’ seide si na das. ‘Ic bem Sagrimor genant.’	
1008	joncfrouwe	Die joncfrouwe seide thant:	

P/G	989	KOP	Ene	sede wiltijt dat hi	
		KOP, COR	Ene<n>		
	1001	KOP	Mathamas dochter		doe si sach
		KOP, (COR)		<.>	
		COR	←dat was←		≪ende≫
	1003		ware] <i>vanaf dit woord loopt een vouw in het perkament tot onderaan kolom b (vs. 1029) (vgl. aant. bij vs. 810).</i>		
	1007		joncfrouwe] <i>de c is boven de n geplaatst.</i>		

W 986 *enewarf* ... *dach*: ‘eenmaal per dag’. 987 *Borne ende broet*: ‘water en brood’. 989 *sede*: ‘eigenaardigheid’; *wiltijt dat*: ‘wanneer’. 992 *So ... an*: ‘dan kreeg hij enorme hunger’. 993 *Dat ... cracht*: ‘zodat zijn krachten het bijna begaven’. 994 *somtijt ... onmacht*: ‘soms viel hij flauw’. 995 *in desen doene*: ‘op deze wijze’ (nl. rammelend van de hunger). 998 *So ... quam*: ‘en toen kwam daar op dat moment’.

T 988-94 Het onstuimige karakter van S. brengt hem tot grote daden in het gevecht (vandaar zijn bijnaam ‘li Desrées’, vgl. T bij vs. 802), maar na afloop van de strijd moet hij, ook als gevolg van een lichamelijke afwijking, zijn inspanningen bekopen met zo’n enorme hunger, dat hij erdoor dreigt te sterven (vgl. ook vs. 1023). Om die reden heeft Keye hem spottend de bijnaam ‘le Mort Jeun’ gegeven (vgl. *M VIII, LXIVa, 30* en *S III, 381/13*).

	here	'Ic hebbe horen spreken van u. Mi es leet dat gi hier siet nu Gevaen, bi mire trouwe.'	1010
1012	ende	Hi seide: 'Waer bi es dat, joncfrouwe?'	
	ende	Si seide: 'Ic segt u, wildijt weten.	
	here	Gine sult <i>mar enewarf</i> sdages eten Ende dat sal born ende broet wesen.'	1015
1016		Si clagedene sere na desen Ende si wart doe geware das Dat hi een scone ridder was, Want hi was van al erderike	
1020		Die scoenste een sekerlike.	1020
	ende	Doe si een stuc hadde gestaen dare Seide Sagrimor tote hare:	
	ay	'Ic sterve van hongere, joncfrouwe, nu.'	
1024	here	'Hebbedi so groeten honger nu?'	
		'Jay ic, ic sterve sekerlike	1025
		En hebbic niet teten haestelike.'	
		'Here, beit daer een lettel medel'	
1028		Die joncfrouwe ginc en wech gereede.	
	ende	Si quam weder saen ende seide: 'Here, gi sult eten sonder beide.'	E 3V,c
		Hi vragede: 'Wat saelt wesen?'	
1032		Ende si brachtem binnen desen Tetene ende te drinkene een deel: Broet ende enen capoen geheel	
		Ende enen pot met wine mede.	1035
1036		Doe at hi ernstelike ter stede.	

P/G	1023	sterve] <i>hs ster(.)e; de voorlaatste letter is weggevallen door een gat in het perkament (vgl. aant. bij vs. 840).</i>
	1026	KOP En hebbic niet te n e haestelike COR te<t>e<n>
	1030	KOP Here gi sult [hier] sonder beide COR <eten>

W 1010 *siet*: 'bent', een voor kopiist A ongebruikelijke variant van *sijt*. Vgl. echter ook *Van Loey* I, par. 74, waar *sien* genoemd wordt als mogelijke variant van *sijn* (J leest *sit*). 1011 *bi mire trouwe*: 'op mijn woord van eer'. 1016 *clagedene*: 'beklaagde hem'. 1020 *Die scoenste een*: 'een van de knapsten'. 1021 *een stuc*: 'een poosje'. 1026 *haestelike*: 'snel'. 1027 *beit ... mede*: 'wacht daar even mee' (nl. met sterven). 1028 *gereede*: 'direct'. 1030 *sonder beide*: 'dadelijk'. 1031 *Wat saelt wesen*: 'wat dan'. 1033 *een deel*: 'nogal veel' (vgl. *MNW* 2, 95 bij 2). 1034 *capoen*: 'gesneden (gecastreerde) haan'. 1035 *pot*: 'kan'. 1036 *ernstelike*: 'met graagte'.

	al	Dus bleef hi liggende gevaen.	
	ende	Alse die joncfrouwe dat hevet verstaen, Die hi met hem brachte dare,	
1040		Dat Sagrimor gevaen ware, Dire ic hier te voren dede gewes, Si was sere tongemake des Ende si voer van daer thant	1040
1044		Toter stat daer si hare lief vant.	
	ende	Als haer lief geware wart das, Dat si weder quam, hi was, Tirst dat hise hadde versien,	1045
1048		Utermaten blide van dien Ende ontfinse herde wale.	
	mer	Nu sal ic van hare die tale Ende van Sagrimorre leggen neder	1050
1052		Ende sal van Dodinele spreken weder, Dien Welden, die metter joncfrouwen vart Ende hine weet ware wart.	

P/G	1044	KOP	Ter stat daer si hare lief vant
		COR	←to←Ter
	1046	KOP	Dat si weder quam ÷s÷i was
		KOP	<h>i
			hi] <i>na het afschrijven van de s bemerkte de kopiist zijn vergissing, die hij herstelde door een j-vormig teken aan de lange s toe te voegen.</i>
	1047		hadde] <i>inkstip voor het woord.</i>
	1050		hare die] <i>vochtvlek over -re d-.</i>
	1051		Sagrimorre leggen] <i>vochtvlek over -e l-.</i>
	1053	KOP	Dien welden die metter ioncfrouwen vart
		COR	<:;>

W 1041 *Dire ... gewes*: 'over wie ik hiervoor vertelde' (bep. bij *joncfrouwe*, vs. 1038).
1042 *Si ... des*: 'was zij daarover zeer bedroefd'. 1047 *Tirst dat*: 'zodra'.
1048 *van dien*: 'daarover'. 1049 *herde wale*: 'heel hartelijk'. 1050 *die tale*: 'het verhaal' 1053 *Dien Welden*: 'de Wilde' (vgl. voor deze bijnaam T bij vs. 41).

T 1038-41 De terugverwijzing naar vs. 649-877 in vs. 1041 heeft geen equivalent in het Ofr. (vgl. *M II*, LIV, 38, waar de gehele passage ontbreekt omdat de jonkvrouwe al eerder teruggebracht was, en *S IV*, 313/32-3). Zie verder T bij vs. 880-2. 1050-2 Het Ofr. gebruikt hier de onpersoonlijke vertelinstantie 'li contes' (*M II*, LIV, 38 en *S IV*, 313/35), vgl. T bij vs. 421-5. 1052-4 Vgl. vs. 399-420, waar D. zich bereid verklaart een jonkvrouwe te volgen, terwijl Sagrimor in een tweegevecht gewikkeld is.

1056		N u doet davonture verstaen	1055
		Dattie joncfrouwe reet sonder waen,	
		Ende Dodineel vaste met hare,	
		So verre dat si worden geware	
		Van enen riddre, die quam daer	
1060		Wel gewapent, ende daer naer	1060
		Ene joncfrouwe met hem eerlike,	
		Met dieren gesmide ende rike.	
		Ende voer hem reet een naen,	
1064		Cleine ende boecheus sonder waen,	
		Ende so eyselijc int op sien	1065
		Dat Dodinele wonderde van dien.	
	ende	Dodineel groettene, <i>mar</i> die naen	
1068		Ne antworde niet. <i>Mer</i> daer na saen	
		Trac die naen ter joncfrouwen wart	
		Ende namse biden scouderen ter vart	1070
		Ende woudse met crachte cussen mere.	
1072		Si wart erre ende scaemde hare sere	
		Ende sloegen metter hant,	
		Dat hi vanden perde int sant	

P/G	1055	Nu] <i>initiaal N, rood, drie regels hoog, blauw penwerk.</i>	
	1060	KOP Wel gewapent ende daer naer	
		KOP, (COR) <.>	
	1064	boecheus] <i>laatste letter door vlek moeilijk leesbaar.</i>	
	1067	KOP Dodineel groettene mar die naen	
		(KOP), COR <.>	
		COR <i>ende</i>	
	1068	KOP Ne antworde niet daer na saen	
		(KOP), COR <.>	
		COR →mer→	
	1070	KOP Ende [hi] namse biden scouderen ter vart	
		COR -	
	1071	KOP Ende woudse met crachte/n/ cussen mere	
		COR crachte	
	1072	KOP S[o] wart erre ende scaemde hare sere	
		COR S<i>	
	1073	KOP Ende [si] sloegen metter hant	
		COR -	

W 1055 *davonture*: 'het verhaal'. 1057 *vaste*: 'snel'. 1061 *eerlike*: 'aanzienlijke' (heeft betrekking op de jonkvrouwe). 1062 *dieren gesmide*: 'kostbare kleding'. 1063 *hem*: 'hen'; *naen*: 'dwerg'. 1064 *boecheus*: 'gebocheld'. 1065 *eyselijc ... sien*: 'afzichtelijk van uiterlijk'. 1066 *Dat ... dien*: 'dat D. zich erover verbaasde'. 1071 *woudse ... mere*: 'wilde haar bovendien onder dwang kussen'.

		Viel, ende seide: 'Wecht, vlie van mi!	1075
1076		Onnere moet hi hebben die di An enege joncfrouwe die hant hiet slaen.'	
	ende	Doe vragede die ridder saen Wat si meinde der joncfrouwen,	
1080		Dat si sinen naen so hadde geblouwen.	1080
	ende	Si antworde: 'Ic deedt, bedi Dat te doene vogede mi. Ic en achts niet, al eist u leet.'	
1084	ende	Doe seide die ridder gereet: 'Soe wee u dat gi spraect dit wort.'	1085
		Hi was erre ende trac bet vort Ende stac metter glavye na hare.	
1088	ende	Doe si des wart geware, Si wincte so si best mochte,	
	al	So dat hise niet en gerochte.	1090
	ende	Does Dodineel geware wart,	F. 4R,a

P/G	1075	KOP	Viel	ende seide	wecht vlie van mi
	1077	KOP	An enege ioncfrouwe	die hant	s iet slaen
		COR			<h>iet
	1079	KOP	Wat si meinde d[ie]	ioncfrouwe	
		COR		d<er>	ioncfrouwen
			joncfrouwen] door de wijziging van de corrector moet de abbreviatuur niet als nominatief worden opgelost, maar als datief.		
	1080	KOP	Dat si sinen naen	hadde	t e blouwen
		COR		→so→	<g>e
			geblouwen] <i>hs</i> ge blouwen		
	1081	KOP	Si antworde	ic deedt	bedi
		COR	<i>ende</i>	<.>	
	1083	KOP	Jc en achts niet al eist	n	v leet
		KOP,(COR)		-	
	1089	KOP	S[o]	wincte so si best mochte	
		COR	S<i>		

W 1075 *ende seide*: subj. hierbij is *Si* (vs. 1072); *Wecht ... mi*: 'onderkruipsel, maak dat je wegkomt'. 1076-7 *die ... slaen*: 'degene die jou beval een jonkvrouw aan te raken (lastig te vallen)'. 1079-80 *Wat ... geblouwen*: '(de ridder vroeg) aan de jonkvrouwe met welke bedoeling zij zijn dwerg zo had geslagen'. 1081-2 *bedi ... mi*: 'omdat het mij behaagde dat te doen'. 1083 *Ic ... leet*: 'het kan me niet schelen of u het betreurt'. 1084 *gereet*: 'onmiddellijk'. 1086 *trac bet vort*: 'kwam dichterbij'. 1089 *Si ... mochte*: 'zwenkte zij zo goed zij kon'. 1090 *gerochte*: 'raakte'.

1092		Hi keerde die glavie ten ridder wart Ende seide te hem openbare Dat hi een quaet ridder ware,	
	ja	Een die quaetste dien hi vor dien	1095
1096		Noit niewerincs hadde gesien, Ende datmen hem sonder waen Met rechte soude sine hant af slaen Daer hi die joncfrouwe mede	
1100	ende	Woude steken daer ter stede. Else die riddre die wort vernam Die Dodineel sprac, wart hi gram Ende seide: 'Ic ne vant noit man	1100
1104	ende	Die mi dus dorperlike sprac an. Gi mocht mi over quaet houden daer bi, Liet ic u keren dus van mi, Gine kinnet mi anders eer wi	1105
1108	ende	Scieden, ic ende gi. Ic ne segger anders niet meer toe nu, Anders dan ic ontsegge u.	1110
1112	ende	Hoedt u, gi moet jegen mi striden.' Ende Dodineel seide tselves tien tiden. Si gereidden hem metter vart Elc te comene tandren wart	

P/G	1092	KOP	Hi keerde die glauie te	[hem]	wart
		COR		te<n>	→ridder→
			ridder] <i>vanwege ruimtegebrek is dit woord schuin boven wart geschreven; punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. vs. 1152-1153 (kol. b).</i>		
	1102	KOP	Die dodineel sprac	.	wart hi gram
	1103	KOP	Ende seide	ic ne vant noit man	
		(KOP), COR		<.>	
	1108	KOP	Sceden	ic ende gi	
		COR	Sc<i>eden		
	1111		<i>moet] mo sterk vervaagd.</i>		
	1112		<i>tselves] hs tselues; onder de u een stip.</i>		
	1113	KOP	Si gereidden	metter vart	
		COR	ende	<hem>	

W 1092 *Hi ... wart*: 'richtte hij de lans op de ridder'. 1093 *openbare*: 'onomwonden'. 1096 *Noit niewerincs*: 'ooit ergens'. 1098 *Met rechte*: 'terecht'. 1103 *Ic ... man*: 'ik ontmoette nooit iemand'. 1104 *dorperlike*: 'beledigend'. 1105-6 *Gi ... mi*: 'u zou mij voor een lafaard kunnen houden als ik u zo (d.i. ongestraft) liet weggaan'. 1107-8 *Gine ... Scieden*: 'maar voordat wij uit elkaar gaan, beoordeelt u mij anders'. 1109 *ne ... toe*: 'voeg hier niets meer aan toe'. 1110 *Anders ... u*: 'behalve dat ik u tot vijand verklaar'. 1113 *Si ... vart*: 'zij maakten zich snel gereed'. 1114 *Elc ... wart*: 'om op elkaar in te rijden'.

		Ende sloegen sere met sporen doe	1115
1116		Ende quamen elc op andren al soe	
		Dat si hem onderstaken,	
		Dat haerre beider scilde braken.	
		Dodineel bleef int gereide wel,	
1120		Mar die ander riddre vel	1120
		Ute sinen gereide doe met allen,	
		Dat hem sijn hals craecte int vallen.	
	ende	Dodineel beette ter erden saen,	
1124		Want hine tors niet en woude bestaen.	
		Hi beval der joncfrouwen sijn <i>pert</i>	1125
		Ende trac daer na uut sijn zwert	
		Ende ginc ten riddre <i>wart</i> , die op was	
1128		Ende die hem sette ter were na das.	
		Hi decte hem metten scilde daer.	
	mer	Dodineel gaf hem enen slach so zwaer	1130
		Dattie scilt toten bocle spleet.	
1132		Ende hine mochte niet hebben gereet	

P/G	1116	KOP	Ende quamen elc op andren	soe
		COR		→al→
	1117	KOP	Dat si hem [so] onderstaken	
		COR	-	
	1124	KOP	Want hine tors niet	woude bestaen
		COR	«en»	
	1127	KOP	Ende ginc ten riddre	die op was
		COR		→wart→
			<i>wart</i>] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. vs. 1188 (kol. b).</i>	
	1128	KOP	Die hem sette ter were na das	
		COR	←ende←	
	1132		gereet] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. de leesaanwijzing voor vs. 1193 (kol. b).</i>	

W 1115 *sloegen ... sporen*: '(zij) gaven hun paarden flink de sporen'. 1118 *Dat*: 'zo-dat'. 1119 *gereide*: 'zadel'. 1121 *met allen*: 'compleet'. 1122 *Dat ... vallen*: 'terwijl zijn hals bij de val een krakend geluid maakte' (d.w.z. het scheelde weinig of hij had zijn nek gebroken). 1124 *bestaen*: 'aanvallen'. 1125 *beval*: 'vertrouwde toe'. 1127 *op*: 'opgestaan'. 1128 *die ... were*: 'die zich ging verdedigen'. 1131 *bocle*: 'verdikking in het midden van het schild'. 1132-4 *hine ... af*: 'hij kon zijn zwaard, dat in het schild bleef vastzitten, niet direct terugkrijgen, omdat hij het op generlei wijze eruit kon trekken'. Deze vertaling, die de bedoeling van de corrector lijkt weer te geven, is problematisch. Zo moet *iet* gelezen worden in combinatie met de negatie uit vs. 1132 en is vs. 1134 een herhaling van vs. 1132-3. De corrector heeft vermoedelijk geprobeerd een bedorven plaats te herstellen (vgl. P/G). De oorspronkelijke lezing kan als volgt hebben geluid: **Ende hine mochte niet hebben gereet Dat hi conde getreken af Sijn zwert dat inden scilde claf.*

		Sijn zwert weder, dat inden scilde claf, Dat hijt iet conde getrecken af.	
1136	ende	Doe die riddre dit hadde versien, Warp hi den scilt wech mettien Ende sloech op Dodinele daer nare Groete slage ende zware. Ende hi pensede wel dat hi	1135
1140		Hem niet en soude verweren mogen, daer bi Dat hi verloren hadde sijn zwart, Ende liep hem sere op ter vart Ende sloech op hem sere ende onsochte	1140
1144	ende	Waer dat hine geraken mochte. Also die joncfrouwe wart geware, Die Dodinele brochte met hare, Hare ontfarmts ende si	1145
1148		Begonste te weennen sere der bi. Mar Dodineel, die vroet was	

P/G	1133	KOP COR	Sijn zwert →weder→	dat inden scilde claf	
					weder] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. vs. 1194 (kol. b).</i>
	1134	KOP COR	Dat hijt ◀iet▶	conde getrecken af	
	1140	KOP COR	Hem niet en soude verweren	daer bi	◀mogen▶
			mogen] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. vs. 1200 (kol. b).</i>		
	1145	KOP COR	Also [dodineel] ende →die joncfrouwe→	wart geware	
			geware] <i>punt van de corrector na dit woord als scheiding t.o.v. de correctie in de rechtermarge.</i>		
			joncfrouwe] <i>punt van de corrector na dit woord onderdeel van de abbreviatuur of verscheiding t.o.v. vs. 1206 (kol. b).</i>		
	1148	KOP (KOP), COR	Begonste te weenne weenne<n>	sere der bi	

W 1139 *hi ... hi*: 'hij (de ridder) was ervan overtuigd dat hij (D.)' 1140-1 *daer bi Dat*: 'omdat'. 1142 *Ende ... op*: 'en (hij) viel hem met kracht aan'. 1143 *sere ende onsochte*: 'zeer hard'. 1145 *Also ... geware*: 'toen de jonkvrouwe (dat) zag'. Het object is niet uitgedrukt. *J emendeerde dit wart geware*. 1147 *Hare ontfarmts*: 'kreeg zij daardoor medelijden'. 1148 *der bi*: 'daarom'. 1149-50 *die ... stucken*: 'die op dat gebied kundig was' (d.w.z. 'die een bekwaam strijder was').

		Van dien stucken, nam wel ware das:	1150
1152	went	Hi decte hem metten scilde saen Ende liet den riddre op hem slaen Tot dat hi was worden moede Van slaegen ende verwermt van moede. Ende daerna stac hine metten scilde,	F. 4R,b 1155
1160	ende	Dat hi, wilde ocht ne wilde, Moeste ter erden vallen thanden Ende tswert vloech hem uten handen. Ende Dodineel nam ter vart, Dies te done hadde, dat zwart.	1160
1164		Doe die riddre wart geware das, Dat hi so onbewart was, Liep hi te sinen scilde wart sere, Dien hi wech geworpen hadde eere. Ende doe hine soude heffen vander erde Sloegen Dodineel so herde	1165
1168		Dat hi ter erden viel met allen. Ende alsen Dodineel sach vallen, Spranc hi op hem tehant Ende trac hem den helm af metter hant	1170

P/G	1150	KOP KOP, COR COR	Van dien stuccke nam ware das stuccke<n>	→wel→
			wel] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. vs. 1211 (kol. b).</i>	
	1162	KOP COR	Dat hi so onbewar[en]t was onbewart	
	1165	KOP COR	Ende doe hine soude heffen vader erde/n/ erde	vander] <i>hs vader; evidente verschrijving van de kopiist.</i>
	1168	KOP COR	Ende alse dodineel sach vallen alse<n>	
	1170	KOP COR	Ende trac den helm af metter hant →hem→	hem] <i>vanwege plaatsgebrek in de rechtermarge boven hant geschreven; punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. vs. 1230 (kol. c).</i> hant] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. de leesaanwijzing voor vs. 1231 (kol. c).</i>

W 1150 *nam ... das*: 'was ervoor (voor de aanval) op zijn hoede'. 1154 *verwermt van moede*: 'verhit' (MNW 9, 294-5). 1155 *stac*: 'duwde'. 1156 *wilde ... wilde*: 'of hij wilde of niet'. 1160 *Dies ... hadde*: 'die het nodig had' (bep. bij *Dodineel*, vs. 1159) 1162 *onbewart*: 'onbeschermd'. 1165 *doe ... erden*: 'toen hij het (d.i. het schild) wilde oppakken'. 1170 *metter hant*: 'met kracht', 'eigenhandig'.

1172		Ende warpen also verre daer Else hi mochte, dat wet vor waer.	
	ende	Doe die gene geware wart das, Dat hi vanden helme verlost was, Spranc hi up ende nam ter vart	1175
1176		Den scilt daer in stac Dodineels zwart.	
	ende	Hi seide: 'Mi es bat dant was eer, Want mijn helm deerde mi meer Dan hi mi halp.' Doe ginc sonder waen	
1180		Dodineel vaste op hem slaen.	1180
	ende	Hi decte hem so hi best mochte, Mar Dodineel, dine versochte, Hi sloech op hem menegen slach.	
1184		Aldus hi hem sere an lach,	
	al	So dat hi hem lettelt ocht niet Van sinen scilde geheel liet.	1185
	ende	Hi wincte dicken van vresen groet, Om dat sijn hoeft was bloet.	
1188		Dodineel brachte doe enen slach	
	ende	Ende alsen die ridder comen sach, Hine dorste niet ontbeiden ende trac weder,	1190
1192		Mer hi viel ter erden neder.	
	ende	Dodineel spranc sonder beide	

P/G	1172	KOP	Else hi mochte	wet vor waer
		COR		→dat→
			dat] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. vs. 1233 (kol. c).</i>	
	1176		Den] <i>inkstip na dit woord.</i>	
			zwart] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. vs. 1237 (kol. c).</i>	
	1178		meer] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. de leesaanwijzing voor vs. 1239 (kol. c).</i>	
	1179	KOP	Dan hi mi halp	doe ginc sonder waen
		COR		<:;>
	1191	KOP	Hine dorste	ontbeiden ende trac weder
		COR		«niet»
	1192	KOP	[Ende] hi viel ter erden neder	
		COR		←mer←

W 1171 *warpen*: 'wierp hem (nl. de helm)'. 1177 *Mi ... eer*: 'ik ben er beter aan toe dan hiervoor'. 1180 *vaste*: 'krachtig'. 1182 *versochte*: 'aanviel'. 1184 *an lach*: 'bestookte'. 1185 *lettelt ocht niet*: 'weinig of niets'. 1187 *Hi wincte dicken*: 'hij maakte vele ontwijkende bewegingen'. 1190 *alsen die ridder*: 'toen de ridder hem (de slag)'. 1191 *Hine ... weder*: 'durfde hij (de slag) niet af te wachten en stapte achteruit'.

1196		Op sinen lichame ende seide, Hine gave hem op wel saen, Dat hine thant soude doet slaen.	1195
1200	ende	Die gene was sere vervart Ende gaf hem op sijn zwart Ende seide dat hi al doen soude Dat hi hem bevelen woude.	1200
1204		Hi sekerde hem alsoe Ende Dodineel lietene op staen doe Ende beval hem also houde Dat hi te hant varen soude	
1208		Tot sire vrouwen der coninginnen Ter Fonteynen van der Elvinnen: 'Ende geeft u hare daer gevaen Van Dodinels halven ende doet <i>har</i> verstaen Dat ic bi ere joncfrouwe belet was, Dat ic niet en voer te Mathamas.	1205 1210

P/G	1194	KOP COR	Op sinen lichame	ende seide	
				<:;>	
	1200	KOP (KOP), COR	Dat hi hem beuele	woude	
				beuele<n>	
	1202	KOP COR	Ende dodineel lietene	doe	
				→op staen→	
			staen] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. vs. 1263 (kol. c).</i>		
	1206	KOP COR	Ter fonteynen van	eluin(n.)n	
				«der»	
			Elvinnen] <i>hs eluin(n.)n; de e is vrijwel volledig weggefallen in een gat in het perkament (vgl. aant. bij vs. 1389).</i>		
	1207		gevaen] <i>hs geu(..)n; de bovenkanten van de letters a en e zijn weggefallen door een gat in het perkament (vgl. aant. bij vs. 1389).</i>		
	1208	KOP COR	Van dodinels haluen ende doet	verstaen	
				→har→	
			har] <i>vanwege ruimtegebrek is dit woord in de rechtermarge boven verstaen geschreven; punt na dit woord als verscheiding t.o.v. het penwerk voor vs. 1268 (kol. c).</i>		
	1210	KOP COR	Dat ic niet	voer te mathamas	
				«en»	

W 1195 *Hine ... saen*: 'als hij zich niet onmiddellijk zou overgeven', vermoedelijk volgde dit vers in een eerdere redactie op vs. 1196. 1197 *vervart*: 'bang'. 1198 *gaf hem op*: 'overhandigde hem'. 1199 *al*: 'alles'. 1201 *Hi ... alsoe*: 'hij gaf hem aldus zijn plechtige belofte'. 1203 *also houde*: 'dadelijk'. 1208 *Van Dodinels halven*: 'uit naam van D.'. 1209 *bi ... was*: 'door een jonkvrouwe opgehouden werd'. 1210 *Dat*: 'zodat'.

T 1207 De overwonnen ridder wordt, in tegenstelling tot het Oudfrans (vgl. M II, LV, 7 en S IV, 315/15-7), niet getutoyeerd. Vgl. T bij vs. 507-11.

		Groetse mi ende segt <i>har</i> totien	
1212		Dat icse so ic irst mach sal sien.’	
	ende	Hi seide: ‘Ic salt doen, God weet.’	F. 4R,c
		Ende Dodineel vragede hem gereet	
		Om sinen name eer hi van hem sciet.	1215
1216	ende	Hi seide dat hi Maroc hiet	
		Vander Ynscen Rocen, diemen seget	
		Dat tusschen Irlant ende Scollant leget.	
		Die riddre voer wech ende die joncfrouwe	
1220		Met hem, die dreef groten rouwe,	1220
		Ende Dodineel ob ander side	
		Voer oec wech ten selven tide.	

P/G	1211	KOP	Groetse mi ende segt	totien
		COR		→ <i>har</i> →
			<i>har</i>] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. het penwerk voor vs. 1272 (kol. c).</i>	
	1213		ende] <i>punt van de corrector voor dit woord als verscheiding t.o.v. vs. 1152 (kol. b) of eventueel als leesaanwijzing.</i>	
	1215	KOP	Om sine name eer hi	sciet
		COR	sine< <i>n</i> >	→van hem→
	1217	KOP	Vander ynsen ro k en diemen seget	
		COR	yns< <i>c</i> >en ro< <i>c</i> >en	
	1220	KOP	Met hem die dreef groten rouwe	
		(KOP), COR	<.>	
	1221		ob ander] <i>in hs aaneengeschreven.</i>	
	1222	KOP	Voer oec wech ten seluen tide[n]	
		COR		tide

W 1211 *Groetse mi*: ‘groet haar namens mij’; *totien*: ‘daarbij’ (vgl. *MNW* 8, 610 bij 11). 1212 *Dat ... sien*: ‘dat ik haar zal opzoeken zodra ik daartoe in de gelegenheid ben’. 1213 *God weet*: ‘voorwaar’. 1214 *gereet*: ‘dadelijk’. 1217 *Vander Ynscen Rocen*: ‘van (het kasteel op) de Blauwe Rots’. Het *MNW* geeft voor *Ynscen* de betekenis ‘Indische’ (6, 1648), maar die interpretatie past niet bij de plaatsbepaling in vs. 1218. Daarom verdient het de voorkeur *Ynscen* op te vatten als aanduiding van een blauwe verfstof, indigo (vgl. *MNW* 3, 919 bij **insee*). Zie verder T; *diemen seget*: ‘waarvan men zegt’. 1219 *die joncfrouwe*: bedoeld is de jonkvrouwe die bij Maroc hoort, vgl. vs. 1061–2. 1221 *ob ander side*: ‘aan de andere kant’.

T 1213 Na het uitspreken van deze woorden gaat M. in het Ofr. op zoek naar zijn helm, die hij weer op zijn hoofd zet (vgl. *M* 11, LV, 17 en *S* IV, 315/21–2). 1216–8 In het Ofr. draagt deze ridder de naam ‘Maruc (of: Malruc) le Ros’ (*M* 11, LV, 18; zie ook *S* IV, 315/23 en n. 2). Te vermoeden valt dat een verlezing in het Ofr. (‘ros’ > **roc*) of in het Mnl. (**roden* > **roc(k)en*) ten grondslag ligt aan de verzen 1217–8: de vertaler of een kopiist zal het nodig gevonden hebben de merkwaardige bijnaam nader te preciseren als een blauwe rots in de zee tussen Ierland en Schotland.

		Ende die naen, dat suldi weten,	
1224		Was weder op sijn part geseten,	
	al	Daer ne die joncfrouwe sloech af	1225
		Met enen slage die si hem gaf.	
	ende	Doe seide Dodineel toten naen:	
1228	zech	'Hoe waerstu so coene dattu doerste bestaen	
		Met crachte te cussen hier vor mi	
		Dese joncfrouwe.' Doe seide hi:	1230
	mer	'Here, om dat mi mijn here hiet	
1232		Bi minen oegen, dat ict en liete niet,	
		Ic ne custe vort alle dage	
		Al die joncfrouwen die ic sage	
		In enichs ridders geleide wesen.	1235
1236		Ende ine dorst niet laeten bi desen.	
	here	Ne haddict oec niet gedaen,	
		Mine oegen haddi uut gesteken saen.	
	ende	Alst mi een ridder weder seide,	
1240		Mijn here vachter jegen sonder beide	1240

P/G	1226	<i>Met] hs (.)et; eerste letter grotendeels weggevallen door een gat in het perkament (vgl. aant. bij vs. 1287).</i>		
	1227	KOP	Doe seide dodineel	ten naen
		COR	<i>ende</i>	→to→ten
	1228	KOP	Hoe waerstu so coene dattu doerst	[slae]
		COR	zech	doerst<e> →bestaen→
		<i>bestaen] letters na de s sterk vervaagd.</i>		
	1229	KOP	Met <i>crachte/n/</i>	cussen hier vor mi
		COR	<i>crachte</i>	<te>
	1230	KOP	Dese ioncfrouwe . doe seide hi	
	1231	KOP	Om dat mi mijn here hiet	
		COR	<i>mer</i>	→here→

W

1225 *ne*: 'hem'. 1228 *Hoe ... bestaen*: 'hoe kwam je zo vermetel, dat je durfde wagen'. 1229 *Met crachte*: 'onder dwang'; *vor mi*: 'in mijn aanwezigheid'. 1231 *hiet*: 'beval'. 1232 *Bi minen oegen*: 'op straffe van het verlies van mijn ogen'. 1232-3 *dat ... dage*: 'dat ik het niet zou nalaten om voortaan elke dag te kussen'. 1234-5 *die ic ... wesen*: 'die ik onder begeleiding van een of andere ridder zou zien'. 1236 *bi desen*: 'om deze reden'. 1239 *weder seide*: 'belette'.

T

1228-30 In overeenstemming met het Ofr. (vgl. *M II*, LV, 8 en *S IV*, 315/24-5) tutoyeert D. de dwerg. De leesaanwijzing *zech* i.p.v. *here* houdt hiermee verband. Ook elders in de roman worden dwergen op deze wijze aangesproken (vgl. *Kennedy 1972*, p. 143). 1237-8 Deze verzen, die de woorden *Bi minen oegen* (vs. 1232) verduidelijken, hebben geen parallel in het Ofr. (vgl. *M II*, LV, 9 en *S IV*, 315/26).

		Tot dat hine onder dede.	
		Ende mijn here heeft oec mede	
		Binnen desen jare sonder waen	
1244		Wel XL ridders onder gedaen	
		Ende hine waende nembermere	1245
		Man hebben gevonden, here,	
		Die tieghen hem hadde moegen duren.	
1248	here	Ic hebbe u geseit nu ter uren	
		Dat ics weet. Ic bidde u, here,	
		Dat nu u wille si dat ic kere.'	1250
		Dodineel seide: 'Vaer dire vaerde	
1252		Ende groet mi die coninginne herde.'	
		Maroc reet so verre dat hi vernam	
		Dat hi ter Elvinnen Borne quam,	
		Daer hi die coninginne vant.	1255
1256		Hi beette van sinen perde thant	
		Ende knielde daer na vor hare	

P/G	1242	KOP	Ende mijn here heeft em oec mede
		COR	heeft
			heeft oec] <i>vlek tussen deze woorden boven de regel; wellicht een doorgestreepte toevoeging van de corrector.</i>
	1243	KOP	Binnen den iare sonder waen
		COR	de<se>n
	1246	KOP	Man hebben vonden here
		COR	→ge→vonden
	1247	KOP	[Man] hadde moegen duren
		COR	→die tieghen hem→
	1249	KOP	Dat ics weet ic bidde v here
		COR	<.>
	1253	KOP	Maroc reet so dat hi vernam
		COR	→verre→
	1254	KOP	[So] dat hi ter eluinnen borne qua
		KOP, COR	qua<m>
		COR	-

W 1241 *onder dede*: 'versloeg'. 1245-6 *Ende ... gevonden*: 'en hij geloofde niet dat hij ooit iemand zou ontmoeten'. 1247 *hadde moegen duren*: 'zou kunnen standhouden'. 1249 *Dat ics weet*: 'wat ik erover weet'; *bidde*: 'verzoek'. 1250 *Dat ... kere*: 'dat ik nu zou mogen weggaan'. 1251 *Vaer dire vaerde*: 'ga je gang' (*vaerde*: lees *verde* i.v.m. het rijm). 1252 *herde*: 'hartelijk'. 1254 *Borne*: 'bron'.

T 1253 Zonder overgangsformule wordt het verhaal over D. afgebroken om M. te volgen, die naar de koningin gaat. Vgl. *Brandsma 1992*, p. 59-62.

	Ende seide tot <i>har</i> openbare: 'Vrouwe, ic bem hier gecomen nu	
1260	Van Dodineels halven tote u, Die mi hier heef gesint	1260
	In gevangnessen op sulc covent, Vrouwe, dat hi mi oec beval	
1264	Te doene u gebod van al.'	
ende	Die coninginne ontfinc also	1265
	Den riddre also gevangen doe.	
mer	Nu swiget davonture van desen	
1268	Ende vort sullen wi lesen Hoe Lanceloet noch voer henen, Volgende der ouder quenen.	1270
1272	N u gewaget davonture das, Do Lanceloet gesceden was Van Keyen den drossate, die hem gaf Sijn part als hire sciet af,	F. 4V,a

P/G	1258	KOP	Ende seide /vor hare/ openbare
		COR	→tot <i>har</i> →
	1259	KOP	Vrouwe ic <i>bem</i> hier comen <i>nv</i>
		COR	→ge→comen
	1261	KOP	Die mi /nv/ hier heef gesint
		COR	-
	1262	KOP	Jn vangnessen op sulc couent
		COR	«ge»vangnessen
	1266	KOP	D i en riddre also geuangen doe
		COR	Den
	1269	KOP	Hoe [<i>her</i>] <i>lanceloet</i> noch voer henen
		COR	-
	1271		Nu] <i>initiaal N, blauw, drie regels hoog, rood penwerk.</i>
	1272	KOP	D/at/ <i>lanceloet</i> gesceden was
		COR	D«o»

W 1258 *openbare*: 'duidelijk'. 1260 *Van Dodineels halven*: 'op bevel van D.'. 1261-2 *heef ... gevangnessen*: 'heeft gestuurd als gevangene' (vgl. voor het ontbreken van de *t* in *heeft* W bij vs. 60). 1262 *op sulc covent*: 'op zodanige voorwaarde'. 1264 *Te ... al*: 'alles te doen wat u gebiedt'. 1267 *davonture*: 'het verhaal', vgl. T bij vs. 421-5. 1268 *Ende ... lesen*: 'en vervolgens zullen wij (nl. verteller en publiek) vernemen'. 1269 *noch voer henen*: 'nog steeds verder reed'. 1270 *ouder quenen*: 'hoogbejaarde vrouwe'. 1272 *Do*: 'toen'. 1273 *drossate*: 'hofmaarschalk'. 1274 *als ... af*: 'toen hij (K. of L.) van hem (L. of K.) wegging'.

T 1272-4 Vgl. vs. 301-314.

1276		Dat hi volgede der quenen emmertoe Ende hi was tongemake doe Vanden trinsone dat hem stac Inden lichame. <i>Mer</i> om dit ongemac	1275
1280	al	Sone liet hi niet sijn riden, So dat hi ontmoete tien tiden Enen riddre die zwart was. <i>Mar</i> hi Was ongewapent daer bi	1280
1284		Ende hi voerde, des geloeft, An sijn gereide eens ridders hoeft, Die niewinge was geslegen doet. Hi groettene ende Lanceloet	1285
1288		Groettene weder, den goeden man. Ende die gene sprac Lancelote an: 'Ic bidde u doer der gere wille Die ghi meest mint, lude of stille, Hoe u name es, dat gi dat sege mi.'	1290

P/G	1275	KOP	Hi volgede der <i>quenen</i> emmertoe
		COR	←dat←
	1278	KOP	Jnden lichame om dit ongemac
		COR	<.> <mer>
	1280	KOP	So ontmoet [hi] tien tiden
		COR	al <dat hi> ontmoet<e> -
	1281	KOP	Enen riddre die zwart was mar hi
		KOP, COR	<:;>
			was] <i>hs</i> was; <i>middelste punt</i> gezet door de kopiist, beide andere door de corrector.
	1287		man] <i>laatste letter</i> bijna geheel weggevallen door een gat in het perkament (vgl. aant. bij vs. 1226).
	1289	KOP	Jc bidde v doer d i e s wille
		COR	de<r> →gere→
			gere] <i>punt van de corrector na dit woord als versscheidung t.o.v. vs. 1350 (kol. b).</i>
	1291	KOP	Hoe v name es sege t mi
		COR	→dat gi dat→ sege
			dat] <i>punt van de corrector na het tweede dat als versscheidung t.o.v. vs. 1352 (kol. b).</i>

W 1275 *emmertoe*: 'voortdurend'. 1276 *hi was tongemake*: 'hij was er slecht aan toe'. 1277 *Vanden trinsone*: 'door het stuk van de lans'. 1281 *zwart*: 'in het zwart gekleed'. 1282 *was ongewapent*: 'droeg geen wapenrusting'. 1284 *gereide*: 'zadel'. 1285 *niewinge*: 'kort te voren'. 1287 *den goeden man*: heeft gezien de naamval (acc.) betrekking op de zwarte ridder (vgl. *Stoett*, par. 209). 1289 *doer ... wille*: 'omwille van degene'. 1290 *lude of stille*: 'in alle opzichten', 'openlijk of in het geheim'. 1291 *sege*: 'zult zeggen'.

1292	here	‘Lanceloet,’ antworde hi.	
	ende	Hi seide: ‘Here, ic soeke u nu ter stonden.’	
		Lanceloet seide: ‘Gi hebt mi gevonden.	
		Wats u lief?’ Dander antworde gaf:	1295
1296	here	‘Ic wille dat gi u wapene doet af	
		Ende ghise mi geeft.’ Lanceloet sprac doe:	
		‘Gine hebter mi no niet bedreven toe	
		Ende het ware grote scande	
1300		Voer ic ongewapent achter lande.’	1300
	ende	Dander seide: ‘Gi moet doen daer bi:	
	want	Gi hebt also geloeft mi.’	
	ende	Lanceloet sprac: ‘Hebbict u geloeft also?’	

P/G	1292	Lanceloet] <i>hs Lanc</i> ’.; <i>punt onderdeel van de abbreviatuur of interpunctieteken.</i>		
	1293	KOP	Hi seide	ic soeke v ter stonden
		COR	<i>ende</i>	→here→ <nv>
	1294	KOP	Lanceloet seide gi hebt mi	vonden
		COR		→ge→vonden
			gevonden] <i>punt na ge als verscheiding t.o.v. de leesaanwijzing voor vs. 1355 (kol. b).</i>	
	1295	KOP	Wats v lief	dander antworde gaf
		COR		<:;>
	1296	Ic] <i>inkstip voor dit woord.</i>		
		af] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. de toevoeging voor vs. 1357 (kol. b).</i>		
	1297	KOP	Ende ghise mi geeft	lanceloet sprac doe
		COR		<:;>
	1298	KOP	Gine hebter mi	niet bedreuen toe
		COR		→no→
			no] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. vs. 1359 (kol. b).</i>	
	1300	KOP	Voer ic on t wapent	achter lande
		COR		on<ge>wapent
	1301	KOP	Dander seide gi moet doen	daer bi
		COR	<i>ende</i>	<.>
	1303	KOP	Lanceloet sprac hebbict	geloeft also
		COR	<i>ende</i>	<v>

W 1295 *Wats u lief*: ‘wat wilt u’. 1298 *Gine ... toe*: ‘u hebt mij daartoe nog niet genoodzaak’. 1300 *achter lande*: ‘door het land’. 1301-2 *Gi ... mi*: ‘u moet het hierom doen; u hebt het mij beloofd’.

T 1292 In tegenstelling tot Walewein verzwijgt L. gewoonlijk zijn naam en probeert hij te vermijden dat zijn identiteit bekend wordt. Daarom is het opvallend dat L. hier wel zijn naam noemt. De inkleding van de vraag van de ridder (vs. 1288-90) is daar waarschijnlijk de oorzaak van: op een verzoek in naam van zijn geliefde moet L. wel ingaan.

1304		‘Ja gi,’ sprac dander doe.	
	ende	‘Nu en kinic u niet. Wie siedi dan?’	1305
		Sprac Lanceloet. Doe seide die man:	
	here	‘Ic bem die gene die u tjaren	
1308		Mine wapine gaf sonder sparen,	
		Doe gi ongewapent ende onbewart	
		Ten ingange van enen bossche wart,	1310
		Dienmen heet den Bosch van IV Vresen,	
1312		Ende gi seit u hadden gewesen	
		U wapene gestolen. Ende altoe	

P/G	1304	KOP	Ja gi sprac [hi] dander doe
		COR	-
	1305	KOP	Nv kin d i [mi] niet . wie siedi dan
		COR	ende <en> kini<c> <v>
	1306		Lanceloet] <i>hs</i> lanc’.; <i>punt onderdeel van de abbreviatuur of interpunctieteken.</i>
	1307	KOP	Jc bem die gene die v t s aren
		COR	here t<i>aren
	1308	KOP	[Die] wapine gaf sonder sparen
		COR	←mine←
	1309	KOP	Doe gi on t wapent ende onbewart
		COR	on<ge>wapent
	1310	KOP	Ten ingange van enen v bossche wart
		KOP, COR	-
	1312	KOP	Ende gi seit v hadde gewesen
		(KOP), COR	hadde<n>
	1313	KOP	V wapene gestolen ende altoe
		COR	<:>

W 1305 *kinic*: ongebruikelijke variant van *kinnic*, vgl. P/G. 1307 *tjaren*: ‘destijds’.
1308 *sonder sparen*: ‘direct’. 1309 *ongewapent ende onbewart*: ‘zonder wapens’.
1311 *Vresen*: ‘gevaaren’. 1312-3 *u ... gestolen*: ‘dat uw wapens u ontstolen waren’.
1313 *altoe*: ‘bovendien’.

T 1305 De corrector heeft een wisseling van spreker binnen dit vers weggewerkt. In overeenstemming met het Oudfrans vraagt de ridder in de redactie van de kopiist aan L. of hij hem niet herkent (vgl. P/G en vgl. *M II*, LVI, 2 en *S IV*, 316/16). 1307-22 De ridder, die Griffioen vanden Quaden Passe blijkt te heten (vgl. vs. 1340), verwijst naar een eerder beschreven gebeurtenis, die met Boek I van de *Lancelotcompilatie* in het Mnl. verloren is gegaan. Toen L. ongewapend en te voet (omdat zijn paard en wapens waren geroofd) de rode ridder achtervolgde die de broer van L.’s gastheer had ontvoerd, ontmoette hij G. Op voorwaarde dat L. voor G. hetzelfde zou doen als hij hem hierom zou vragen, gaf hij zijn paard en wapens (vgl. *M II*, L, 2-4 en *S IV*, 283/23-37 en vgl. T bij vs. 166-78). Deze ontmoeting speelde zich volgens de eerdere beschrijving af in het ‘forest des Trois Perilx’ (*M II*, L, 4; zie ook *S IV*, 284/1). Dit bos wordt door G. nu het ‘Woud van de Vier Gevaaren’ (*M II*, LVI, 3: ‘forest des Quatre Perilx’; zie ook *S IV*, 316/17) genoemd (vs. 1311). Vgl. ook T bij vs. 166-78.

		Sochti den roden riddre doe, Die enen sciltknecht hadde gevaen	1315
1316		Int pawelgoene daer gi aet, sonder waen. Ende gi geloeft daer bi U wapene te gevene mi	
1320		Ter irster stat daer ic u vonde, Op dat gi niet en vocht tier stonde.	1320
	ende	Bi deser redene eysch ic u Dat gi u wapene mi gevet nu.'	
	ende	Lanceloet dede met pinen af Sine wapene, die hi hem gaf.	
1324		Ende doe Lanceloet ontwapent was, Wart die riddre geware das, Dat Lanceloet sere bloedde doe,	1325
1328		Beide voren ende achter toe. Die riddre ginc hem wapenen daer Ende vragede Lancelote daer naer	1330
		Te wat steden hi varen soude.	
1332	ende	Hi seide darne geleiden woude Die joncfrouwe. Doe seidi tot desen:	
	here	'Gi dinct mi tongemake wesen. Wildi, ic vare over u	E 4V,b
1336		Ende gi sult weder keren nu.'	
	ende	Die joncfrouwe antworde hem dan: here 'Ine wille niet sulken leits man.'	
	ende	Mettien die riddre henen sciet, 1340 Die Griffioen vanden Quaden Passe hiet,	1340

P/G	1316	waen] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. de leesaanwijzing voor vs. 1377 (kol. b).</i>
	1320	sonde] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. de leesaanwijzing voor vs. 1381 (kol. b).</i>
	1333	joncfrouwe] <i>hs ioncf'.</i> ; <i>punt onderdeel van de abbreviatuur of interpunctieteken.</i>

W		1317 <i>geloeft</i> : 'beloofde' (pres. hist.). 1319 <i>Tër ... vonde</i> : 'bij de eerste gelegenheid waarbij ik u zou treffen'. 1320 <i>Op dat</i> : 'indien'. 1321 <i>eysch</i> : 'verzoek'. 1323 <i>met pinen</i> : 'met tegenzin', 'met moeite (vanwege zijn verwonding)'. 1331 <i>Tè wat steden</i> : 'waarheen'. 1332 <i>darne</i> : 'waarheen hem'. 1333 <i>tot desen</i> : 'tegen hem (L.)'. 1334 <i>Gi ... wesen</i> : 'u bent er, geloof ik, slecht aan toe'. 1335 <i>over u</i> : 'in uw plaats'. 1338 <i>leits man</i> : 'begeleider'.
---	--	---

T		1340 De naam van de ridder, die in het Ofr. 'Grifon del Mal Pas' heet (<i>M II, lvi, 3</i> ; zie ook <i>S IV, 316/39-40</i>), wordt hier voor het eerst vermeld. Zie verder T bij vs. 1307-22.
---	--	--

		Ende Lanceloet es oc wech gevaren Metter quenen, hine wiste waren. Mar si salne voren na desen	
1344		Daer menne sal der wonde genesen. Ende Griffioen reet oec toten pleine	1345
	al	Daer in stont der Elvinnen Fonteyne, Daer die coninginne entie hare laegen.	
1348		Ende als si den ridder comen saegen Van vers, waenden si van desen Dat Lanceloet selve hadde gewesen.	1350
		Dies si waeren blide, mare	
1352		Als hi hem quam gereden bat nare, Worden si geware wel das Biden perde, dat Lanceloet niet en was.	
	ende	Also die coninginne thoeft heeft versien	1355
1356		An thersoen hangen, si waende vandien Zeker dat Lanceloets hoeft hadde gewesen Ende si viel in onmachte van desen.	
	ende	Tirst dat si bequam, riep si	
1360		Lude: 'Acharme!' ende seide: 'Ay mi, Nu es doet die blome sekerlike	1360

P/G	1341	KOP	Ende lanceloet es	wech geuaren
		COR		→oc→
	1351	KOP	Dies si waeren blide	mare
		(KOP), COR		<.>
	1352	KOP	[Ende] als hi hem quam gereden bat nare	
		COR	-	
	1354	KOP	Biden perde ⁊ dat lanceloet niet en was	
	1356	KOP	An thersoen hangen	si waende vandien
		COR		<:>
			vandien] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. de leesaanwijzing voor vs. 1417 (kol. c).</i>	
	1358	KOP	Ende si viel in onmacht	van desen
		COR		onmacht<e>
	1359	KOP	Tirst dat si bequam riep si	
		COR	<ende>	

W 1343 *voren*: 'leiden'. 1345 *pleine*: 'veld'. 1349 *Van vers*: 'van verre'. 1352 *Als ... nare*: 'toen hij hen naderde'. 1356 *thersoen*: 'de zadelboog'. 1360 *Acharme*: 'o wee'. 1361 *die blome*: 'de bloem', 'het summum', vgl. T.

T 1341 In het Ofr. wordt over Lanceloet nog gezegd dat hij geheel ongewapend is op zijn zwaard na (vgl. *M* II, LV1, 6 en *S* IV, 316/41). 1345 Zonder overgangsfomule wordt de verhaaldraad van L. hier onderbroken om Griffioen te volgen, vgl. T bij vs. 1253. 1361-2 De eretitel 'blome vanden ridderscepe' wordt L. even-

			Vanden ridderscepe van erderike.’	
1364	ende		Si seide: ‘Keye, nu volget hem na Ende wacht dat hi u niet en ontga. Dese gevangen riddre sal met u gaen.’	1365
1368	al		Dus volgeden si hem bede saen Ende doe die riddre wart geware Dat si hem bede volgeden nare,	
1372	do		Begonst hi hem thant te keerne Ende te setten jegen hem te weerne. Hi stac int vergaderen ter erde	1370
1376	mer		Den drossate met sinen perde Ende sloech den andren riddre soe Dat hem niet en conste geholpen doe Scilt no halsberch, tswert en woet In sine herssene, dat hi bleef doet. Keye stont op na dit doen Ende doe hortene Griffioen	1375

P/G	1363	KOP	Si seide keye	volget hem na
		COR	<i>ende</i>	⟨nv⟩
	1364	KOP	Ende wacht dat hi v niet	ontga
		COR		⟨en⟩
	1365	KOP	Dese geua e n riddre sal met	gaen
		COR	geuan⟨gen⟩	⟨v⟩
	1366	KOP	Dus volgeden si hem bede[n] saen	
		COR	<i>al</i>	bede
	1368	KOP	Dat si hem bede[n] volgeden nare	
		COR		bede
	1369	KOP	Begonst[en si] hem thant te keerne	
		COR	<i>do</i>	Begonst ⟨hi⟩
	1370	KOP	Ende setten iegen hem te weerne	
		COR		⟨te⟩
	1374	KOP	Dat hem niet conste geholpen doe	
		COR		⟨en⟩
	1375	KOP	Scilt no halsberch tswert n o woet	
		COR		⟨e⟩n
	1378	KOP	Ende doe hor d ene griffoen	
		COR		hor⟨t⟩ene

W 1364 *wacht*: ‘pas op’. 1371 *int vergaderen*: ‘bij het treffen’. 1374-6 *Dat ... herssene*: ‘dat schild noch maliënkolder hem konden baten, zodat het zwaard in zijn hersenen drong’. 1377 *na dit doen*: ‘hierna’. 1378 *Ende ... Griffioen*: ‘maar G. stootte hem toen’.

T eens toegekend in *Dl. VI*, vs. 13249-50; vgl. ook *Brandsma 1992*, par. 5.2. 1365 De gevangen ridder is Maroc, die door Dodineel overwonnen werd en als gevangene naar de koning gestuurd, vgl. vs. 1203-20, 1253-66 en T bij vs. 1216-8.

1380		Metten voeten van sinen perde, Dat hi weder neder viel ter erde.	1380
	ende	Doe hine dus ter erden liegen sach, Hi namene daer hi lach Ende warpene op sijn part	
1384		Ende vordene te bossche wart In ene scone stat die hi daer Staende hadde al openbaer.	1385
1388	mer	Daer leide hi Keyen in gevaen. Nu laet hier af die tale staen Die <i>avonture</i> ende sal beginnen Te spreken vander coninginne, Die nu bleef om dese sake	1390
1392		Sere drove ende tongemake.	
1396		D avonture seget vander coninginnen Dat si ter Fonteynen vander Elvinnen Lange beidde om te sien of dare Ieman soude weder comen te hare	1395 F. 4V,c

P/G	1380	KOP	Dat hi	neder viel <i>ter</i> erde
		COR	→weder→	
			Dat hi weder] <i>de corrector plaatste zowel voor als na hi invoegstreepjes, zodat het niet uitgesloten is dat</i> Dat weder hi <i>de gewenste woordvolgorde is.</i>	
	1381	KOP	Doe hine dus ter erden	sach
		COR	ende	→liegen→
			liegen] licgen <i>niet uitgesloten.</i>	
	1388	KOP	Nv laet hier af	tale staen
		COR	mer	→die→
	1389		<i>avonture</i>] <i>hs</i> (...)onture; <i>de eerste twee letters, hoogstwaarschijnlijk au, zijn vrijwel geheel verdwenen door een gat in het perkament (vgl. aant. bij vs. 1206 en 1207).</i>	
	1390	KOP	Te spreken[e] vander coninginne	
		COR	spreken	
	1393		Davonture] <i>initiaal D, rood, drie regels hoog, blauw penwerk.</i>	
	1395	KOP	Lange beidde om	sien of dare
		COR	≤te>	

W 1381 *liegen*: vgl. voor deze ongebruikelijke vorm van *liggen* Van Loey 1, par. 23 opm. 2. 1382 *Hi namene*: ‘tilde hij hem op’. 1385-6 *In ... hadde*: ‘naar een mooie woning die hij daar bezat’. 1387 *Daer ... gevaen*: ‘daarin zette hij Keye gevangen’. 1388-9 *Nu ... avonture*: ‘nu zwijgt het verhaal hierover’. 1392 *tongemake*: ‘ontdaan’. 1395 *beidde*: ‘wachtte’.

T 1382 Evenals in de korte versie van de *Lancelot en prose* blijft in het Mnl. impliciet, dat uit G.'s optreden blijkt dat hij een zeer sterke ridder is. Vgl. *M II*, LVI, 9: ‘et li chevaliers qui molt estoit fors le prent tot ensi armé com il estoit’ (zie ook *S IV*, 317/17-8). 1388-92 Vgl. voor de onpersoonlijke vertelinstantie T bij vs. 421-5.

		Van den ridders, <i>mar</i> neent niet. Si weende sere om dit verdriet Ende alle die joncfrouwen mede	
1400		Dreven oec groete serichede.	1400
	ende	Doe vragede die ridder jegen wien Lanceloet hadde gejoesteert vor dien, Waer omme si maecten sulc mesbaer.	
1404	ende	Die coninginne seide tot hem daer naer:	
	here	‘Hens geen wonder al sien wi in droefheden, Alse wi weten dat verloren es heden	1405
		Ende bedorven geheellike	
1408		Al dat ridderscap van erderike.’	
	ende	‘Wie was dat?’ die ridder sprac.	
	mer	‘Here, het was Lanceloet van Lac, Die jegen u joesteerde.’ Ende doe viel hi	1410
1412		In onmacht daer bi	

P/G	1397	KOP	Van den ridders . <i>mar</i> neent niet
	1402	KOP	Lanceloet hadde geioesteert [<i>van</i>] dien
		COR	→vor→
	1404	KOP	Die coninginne seide hem daer naer
		COR	<i>ende</i> →tot→
	1409	KOP	Wie was dat ? die ridder sprac
		COR	<i>ende</i>
	1410	KOP	Het was lanceloet van lac
		COR	<i>mer</i> ←here←
	1411	KOP	Die iegen v ioesteerde doe viel hi
		COR	<:;> <<ende>

W 1397 *mar neent niet*: (vrij) ‘maar dit gebeurde niet’. 1398 *verdriet*: ‘droevige toestand’. 1400 *Dreven ... serichede*: ‘toononden zich ook zeer bedroefd’. 1401-2 *die ... geioesteert*: nl. Bohort, vgl. T. 1405 *sien*: ‘zijn’ (vgl. voor de vorm *Van Loey* 1, par. 74). 1406 *Alse*: ‘aangezien’. 1407 *bedorven geheellike*: ‘volledig te gronde gericht’. 1408 *Al ... erderike*: (vrij) ‘het toonbeeld van ridderschap op aarde’.

T 1401-2 In de verzen 219-37 is beschreven hoe L. heeft voorkomen dat de koningin ontvoerd zou worden door in een tweegevecht een onbekende ridder (Bohort) te overwinnen. De koningin heeft zich daarna ontfermd over de gewonde ridder (vgl. vs. 323-31). Zie verder T bij vs. 73-9. 1411-2 Als Bohort te horen krijgt dat hij tegen L. heeft gestreden, beseft hij ontsteld dat zijn voorbehoud tegenover de dochter van de koning van Brangoire (vgl. T bij vs. 73-9) voor niets is geweest (zie ook *M* II, XLVIII, 12 en *S* IV, 267/24-32).

		Ende hem ontsprongen sine wonden, Die bloedden sere tien stonden.	
1416	mer	Die joncfrouwen liepenre thant toe	1415
	ende	Ende holpen hem alle doe. Doe hi vander onmacht bequam Ende die coninginne vernam Sijn seer, vragede si hem openbare	
1420	ende	Of hi wiste wie die ridder ware.	1420
		Hi seide: 'Vrouwe, ic weet wel wie hi es Ende kinnen oc. Soe sijt, vrouwe, seker des, Es hi doet, dat ic niet mere	
1424	mer	Na hem te leuene en begere. Nu laeten wi dit een lettelt staen	1425
		Ende sullen die tale weder anevaen	

P/G	1413	KOP	Ende hem ont[bonden]	sine wonden
		COR	ont→sprongen→	
	1414	KOP	Die boedden	sere tien stonden
		COR	b<l>oedden	
	1415	KOP	Die ioncfrouwen liepen	thant toe
		COR	mer	liepen<re>
	1419	KOP	Sijn seer	vragede si openbare
		(KOP), COR	<.>	
		COR		→hem→
	1421	KOP	Hi seide	ic weet wel wie hi es
		COR	ende	→vrouwe→
	1422	KOP	Ende kinne	soe sijt seker des
		COR	kinne<n> <oc> <.>	→vrouwe→
			<i>oc] dit woord is recht boven het interpunctieteken geschreven, waardoor onduidelijk is of de corrector oc voor of na de punt wilde opnemen in het vers.</i>	
	1424	KOP	Na hem te leuene	begere
		COR		<en>

W 1413 *Ende ... wonden*: 'en zijn wonden gingen open' (zie T). 1419 *seer*: 'verdriet'; *openbare*: 'voor ieder hoorbaar'. 1422 *kinnen oc*: 'ken hem ook persoonlijk'. 1425 *Nu ... staen*: 'nu zwijgen wij hier even over'. 1426 *die ... anevaen*: 'het verhaal hervatten'.

T 1413 De redactie van de kopiist, 'het verband van zijn wonden ging los' (vgl. P/G), is meer in overeenstemming met het Ofr. (vgl. *M II*, LVII, 3 en *S IV*, 317/29-30). 1425-6 In het Oudfrans verbergt de verteller zich achter *li contes*: 'Mais atant se test ore li contes' (*M II*, LVII, 5; zie ook *S IV*, 317/36-7). Vgl. voor het gebruik van *wi Besamusca* 1991, p. 115-8.

1428		Van Lancelote daert hi van Griffone sciet, Als hi hem sine wapene liet.	
	.	Doe Lanceloet gesceden was Van Griffone, als ic voren las,	1430
1432		Hi reet vaste al dus henen Ende volgede der ouder quenen.	
		Mar dat was met pinen groet, Want hi hadde zeker geweest doet,	
1436		Sonder twifel, en hadde die wonden Die quene niet so gestopt ende gebonden.	1435
	ende	Omtrent none hebben si vernomen Ene joncfrouwe jegen hem comen,	
		Die op enen witten muel reet.	
1440	ende	Si bleef stille houdende gereet.	1440
	ende	Als si Lancelote sach na desen, Seide si: 'Wellecome moetti wesen Boven allen ridders van erderike;	
1444	want	Ghi sijt die beste sekerlike.'	
	ende	Hi seide: 'Joncfrouwe, God lone u.	1445
	ende	Wat weetti wie ic bem nu?'	
	here	'Ic weet wel,' seide si, 'dat gi sijt	

P/G	1427	KOP	Van lancelote daet	hi van griffonesciet
		COR		dae<r>t
			daert] <i>de correctie is onvolledig, omdat de t niet is doorgestreept en/of geëxpungeerd.</i>	
			Griffone sciet] <i>in hs aaneengeschreven.</i>	
	1434	KOP	Want hi hadde	geweest doet
		COR		→zeker→

W 1427 *daert*: lees *daer*, vgl. P/G. 1428 *Als ... liet*: 'nadat hij (L.) hem (G.) zijn wapenrusting had afgestaan'. 1430 *als ... las*: 'zoals ik hiervoor heb (voor)gelezen'. 1431 *vaste*: 'snel'; *al dus*: nl. zonder wapenrusting (vgl. vs. 1428). 1433 *met pinen groet*: 'met grote moeite'. 1435-6 *en ... gebonden*: 'als de oude vrouw de wonden (eig. de wond) niet zo goed verbonden had'. 1437 *Omtrent none*: 'omstreeks drie uur in de middag'. 1439 *muel*: 'muilnier', vgl. T. 1440 *gereet*: 'dadelijk'. 1442-3 *Wellecome ... erderike*: 'wees meer welkom dan alle andere ridders op aarde'. 1446 *Wat ... nu*: 'hoe weet u nu wie ik ben'.

T 1430 *als ic voren las*: deze verwijzing heeft betrekking op vs. 1339-44. In het Oudfrans ontbreekt de auctoriale ik-verteller: 'si com li contes a ja devisé' (M II, LVIII, I en S IV, 317/40). Vgl. T bij vs. 421-5. 1439 Een muilnier, kruising van een merrie en een ezel, is door zijn gelijkmatige gang bij uitstek geschikt als rijdier voor vrouwen.

1448		Mijn here Walewein ende dat men nu ter tijt U meer begeert, here, tienre steden allene Dan al die ridders gemene.’	1450
	ende	Hi seide: ‘Waer es dat, joncfrouwe?’	
1452	ende	Si seide: ‘Here, bi mire trouwe, Hets int lant van Strangore daer men u Boven allen mannen gerne sage nu. Ende coemdi daer, gi sult des	1455
1456		Wel vroet worden waer bi het es. Mar so vele seggic u vor waer, Datmen gene erdsce dinc daer	F. 5R,a
		En begert so vele no so sere	
1460		Else u te siene daer, here.’ Ende si sciet van Lancelote doe	1460

P/G	1448	KOP KOP, (COR) COR	Mijn here walewein <.> →ende→	dat men nv ter tijt
	1449	KOP COR	V meer begeert here →tienre steden→	allene
	1459	KOP COR	Begert so vele no so sere ←en←	

W 1448 *Mijn here Walewein*: vgl. T. 1448–50 *dat ... gemene*: ‘dat men nu ergens meer naar uw komst uitziet, heer, dan naar die van alle ridders samen’. 1456 *vroet worden*: ‘vernemen’. 1458 *gene erdsce dinc*: ‘niets op aarde’.

T 1448 In het Oudfrans verkeert de jonkvrouwe niet in de veronderstelling tegen W. te spreken, vgl. *M II*, LVIII, 2: ‘Je sai bien, fet ele, que vos estes Lancelos del Lac’ (zie ook *S IV*, 318/6–7). F.P. van Oostrom vermoedt dat het hier gaat om een associatiefout van een kopiist (A of een van zijn Mnl. voorgangers), die de twee grootste Arturridders verwisselde en daardoor ‘Walewein’ schreef, terwijl hij ‘Lanceloet’ bedoelde (vgl. *Van Oostrom 1978b*, p. 190). Het is ook mogelijk dat de dichter of, hetgeen meer voor de hand ligt, een kopiist W. met opzet de plaats van L. heeft laten innemen, omdat korte tijd later wordt verteld dat W. op weg gaat naar het land van Strangore (vgl. vs. 2947–8). Daarmee zou, zo kan de overtuiging geweest zijn, het verhaalelement dat hier geïntroduceerd wordt (vs. 1437–62) ten minste een vervolg krijgen. In de *Lancelot en prose* wordt dit verhaalelement niet verder uitgewerkt (vgl. *Van Oostrom 1981*, p. 164–5). Het betreft waarschijnlijk een van de bewust aangebrachte vooruitwijzingen die niet worden ingelost (vgl. *Micha 1987*, p. 93, n. 13). 1453 *Strangore*: volgens de *Lancelot en prose*, waar dit land Estrangort wordt genoemd, grenst het gebied aan het koninkrijk van Norgales en het hertogdom Cambenic. In sommige andere teksten is Estrangort een stad. De ridder van de Tafelronde Gosenain draagt als titel ‘d’Estrangort’ (vgl. *West 1978*, p. 109–10), in *Lanceloet* heet deze ridder Gosen(e)s van Strangeloet (zie *Dl. V*, vs. 9117 en 9122). 1461–4 In het Off. zijn zo-

		Sonder mer te seggene daer toe. Ende Lanceloet entie quene reden	
1464	al	So dat si quamen tere steden Daer men groete feeste dede	1465
		Der quenen ende <i>Lancelote</i> mede.	
1468	ende	Die here vanden huus was tien tide Beide drove ende blide:	
	want	Van Lanceloets coemste was hi doe Blide, ende ob ander side also	1470
1472	want	Was hi sinre wonden drove; Hine hadde niet gehadt sine behove.	
	ende	Om dit was hi sijns in vresen Dat hi niet wel en soude genesen.	
1476	mer	Niet bedi hine dorste dare Niet toenen dat hi tonpeyse ware.	1475
	mer	Nu laet ic <i>Lancelote</i> tes ridders bliven Metter quenen, ende sal u scriven Van Dodinele ende doen u cont	
1480		Sine avonture nu ter stont.	1480

P/G	1462	KOP (KOP), COR	Sonder mer e te seggene <i>daer</i> toe mer
	1470	KOP COR	Blide ende ob ander side also <.>
	1471	KOP COR	Was hi sine wonden droue sin<r>e
	1474	KOP COR	Dat hi niet wel soude genesen →en→
	1478	KOP KOP, COR	Metter quenen ende sal v scriuen <.>

W 1465 *Daer ... dede*: 'waar men zeer gastvrij onthaalde'. 1470 *ende ... also*: 'maar anderzijds'. 1471 *sinre wonden drove*: 'bedroefd vanwege zijn wonden'. 1472 *sine behove*: 'wat hij nodig had'. 1473 *sijns*: 'over hem (L.)'. 1474 *Dat ... genesen*: 'dat hij niet goed zou genezen', d.w.z. dat L.'s wonden hem fataal zouden worden. 1475 *Niet bedi*: 'niettemin' (*MNW* 1, 635 bij 2). 1476 *tonpeyse*: 'ongerust'. 1479-80 *doen ... avonture*: '(ik zal) u vertellen over zijn belevenissen'.

T wel de tijd als de plaats nader bepaald: L. en de oude vrouw rijden verder 'jusqu'a vespres' en komen dan bij 'la maison a un forestier' (*M* II, LVIII, 3; zie ook *S* IV, 318/14-5 en Rouen 1488, fol. F 1, v, b, vgl. *Pickford* 1977). De 'forestier' is in het Mnl. vervangen door een ridder (zie vs. 1477). Vgl. *Besamusca* 1991, p. 91-100 voor de vervaging van ruimte en tijd. 1477-80 In het Mnl. treedt hier een auctoriale ik-verteller op de voorgrond die het publiek rechtstreeks aanspreekt, terwijl in het Ofr. een 'li contes'-formule gebruikt wordt (vgl. *M* II, LVIII, 4 en *S* IV, 318/20-1). Vgl. *Brandsma* 1992, p. 55-7 en T bij vs. 421-5.

		N	u gewaget davonture das, Doe Dodineel gesceden was Van den riddre dien hi sinde saen	
1484			Toter coninginnen gevaen, Dat hi reet metter joncfrouwen doe Wel toter vespertijt toe.	1485
	ende		Doe quam hi op ene diepe riviere.	
1488			Daer sach hi ene planke liggen sciene, Daer men met pinen mochte overgaen: Si was so vreselijc sonder waen.	1490
			Die joncfrouwe beette metter vaert	
1492			Ende bant an enen boem hare part.	
	ende		Dodineel vragede hare houde Wat hi sinen perde doen soude. 'Gi sultet hier laeten,' seide si doe.	1495
1496			Ende Dodineel dede also. Doe trac si ter planken wart Ende ginger over metter vart, Also diere wel geleert hadde overgaen.	
1500			Ende si sprac te Dodinele saen Dat hi hare volgen soude. Ende hi ginc op die planke also houde, Die hem nauwe ende cranc dochte wesen.	1500

P/G	1481	Nu]	<i>initiaal N, blauw, twee regels hoog, rood penwerk.</i>
	1490	KOP	Si was vreselijc sonder waen
		COR	«so»
	1493	Dodineel]	<i>boven de D een inktstip.</i>
	1495	KOP	Gi su l let hier laeten seide si doe
		COR	sul«t»et
	1499	KOP	Also die wel geleert hadde ouergaen
		COR	die«re»
	1502	KOP	Ende hi ginc op die planke/n/ also houde
		COR	planke
	1503	KOP	Die hem nauwe dochte wesen
		COR	→ende cranc→
			cranc] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. vs. 1564 (kol. b).</i>

W	1481	<i>davonture</i> : 'het verhaal'. 1486 <i>toter vespertijt toe</i> : 'tot het vallen van de avond'. 1488 <i>sciene</i> : 'plotseling'. 1489 <i>met pinen</i> : 'nauwelijks'. 1490 <i>vreselijc</i> : 'gevaarlijk'. 1493 <i>houde</i> : 'direct'. 1502 <i>also houde</i> : 'onmiddellijk'. 1503 <i>nauwe ende cranc</i> : 'smal en zwak (breekbaar)'.
---	------	--

T	1482-4	Nadat D. in een tweegevecht Maroc vanderYnscen Rocen had overwonnen, stuurde hij hem als gevangene naar de koningin. Vgl. vs. 1202-22 en T bij vs. 1216-8.
---	--------	--

1504		Hi ginger op met groter vresen, Else die niet geleert en hadde doe	1505
		Der over te gane. Ende daer toe Sach hi twater datter onder liep,	
1508		Dat groet, starc was ende diep.	
	mer	Nochtan en was hi so niet vervart, Hine ginc vort metter vart	1510
	wel	Toter helecht vander brucgen bi.	
1512		Ende als hire midden op quam, so was si So cranc, dat also houde Hem dochte dat si breken soude.	
		Hets waer, si boech oec sere mede,	1515
1516		Dattie swaerheit van sinen wapenen dede Die hi tien tiden hadde an. Ende hem quam sulke vrese an	
		Dat hi daer int water vel	F. 5R,b
1520		Ende drancs so vele dat hi wel Waende spliten daer af thanden.	1520
	ende	Hi gegreep die planken metten tanden.	
	ende	Mettien heeft hi enen man versien	

P/G	1506	KOP COR	Der ouer te gane ende daer toe <.>
	1509	KOP COR mer	Nochtan was hi so niet veruurt <en>
	1512	KOP COR	Ende als hire quam so was si →midden op→ op] <i>wegens ruimtegebrek is dit woord, omljnd, schuin boven midden afgeschreven; punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. vs. 1572 (kol. b).</i>
	1513	KOP (KOP), COR COR	So cranc dat [soe] also houde <.> -
	1515	KOP COR	Hets waer s[o] boech oec sere mede s<i>

W 1506 *Der*: vormvariant van *daer*. 1508 *Dat ... diep*: 'dat breed en diep was en een sterke stroming had'. 1511 *Toter ... bi*: 'ongeveer tot de helft van de loopplank'.
1516 *Dattie ... dede*: 'wat veroorzaakt werd door het gewicht van zijn wapenrusting'.
1518 *hem ... an*: 'hem overviel zo'n angst' (*MNW* I, 115 bij 5b).
1520 *drancs*: 'kreeg er zoveel van binnen (van het water)'. 1521 *spliten*: 'barsten'.
1522 *tanden*: de oorspronkelijke lezing luidde zonder twijfel 'handen' (vgl. de context, *M II*, LIX, 2 en *S IV*, 319/1).

T 1523 *enen man*: volgens het Ofr. is de voorbijganger een 'vilain', een inwoner van de nabij gelegen stad (vgl. *S IV*, 319/2; zie ook *M II*, LIX, 3). Omdat de man geen ridder is, behoeft D. hem niet als zijn gelijke te behandelen. Ondanks zijn be-

1524	Ende Dodineel riep op hem mettien: 'Ay mi, nu biddic sere di Dattu uten watre hulps mi.'	1525
1528	'Her riddere,' sprac die man daer nare, 'Ende welk duvel bracht u dare? Waer af wildi u bewinden? Waendi int water avonture vinden?'	1530
1532	ende Dodineel sprac: 'Ic hebber vonden Avonturen genoech nu ten stonden. Mar vrient, om Gode helpet mi; Ne letter niet mede, des biddic di.'	
1536	Die man seide: 'Ine does niet. Also also gire in quaemt, besiet Dat gire ute coemt also.' Ende hi ginc sire verden doe Ende liet Dodinele thant	1535
1540	In die vrese daer hine vant.	1540
1544	ende Also Dodineel dit heeft versien, Die sere in vresen was van dien, Verstercte hi hem soe in dien noet Dat hi hem uut warp van pinen groet Te lande wart op ander side also. Ende hi sach na die joncfrouwe doe, Die hem ontgaen was tier stonde.	1545

P/G	1527	KOP	Her e riddere sprac die man daer nare
		COR	Her
	1528	KOP	Ende welk e duuel bracht v dare
		COR	welk
	1533	KOP	Mar vrient om go e de helpet mi
		COR	gode
	1543	KOP	[Ende] verstercte soe in die noet
		COR	- →hi hem→ die<n>
			hem] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. vs. 1604 (kol. c).</i>
	1545	KOP	Te lande op ander side also
		COR	→wart→

W 1529 *Waer ... bewinden*: 'wat wilt u gaan doen'. 1534 *Ne ... mede*: 'wacht (talm) er niet mee'. 1536-7 *Also ... also*: 'zie maar dat u er net zo uit komt als u erin bent gekomen'. 1538 *ginc sire verden*: 'ging weg'. 1540 *In ... vant*: 'in de benarde situatie waarin hij hem aantrof'. 1543 *Verstercte ... noet*: 'spande hij zich in doodsangst zo in'. 1544-5 *Dat ... also*: 'dat hij zich met een bovenmenselijke inspanning op de andere oever wierp'. 1546 *sach na*: 'keek uit naar'.

T narde positie bevestigt hij het standsverschil door de man te tutoyeren (vs. 1525-6 en 1534).

1548	ende	Dodineel doe te gane begonde Ende quam in enen ingen ganc Van enen bossche eer iet lanc,	1550
1552		Daer hi sach een cleine casteelkin staen Ende daer ute comen sonder waen Enen gewapenden ridder, die doe Dodinele aldus sprac toe: 'Gheeft u op, of gi sijt doet.'	1555
1556		Mar Dodineel was in sulker noet Vanden watre ende so onsochte Mesmaect, dat hi niet spreken en mochte.	
1560	ende	Als die ridder dit hadde versien, Trac hi hem of den helm ende mettien Leide hine in vangnessen daer. Ic latene in groten dogene liggen swaer Ende sal spreken vort beginnen	1560
1564		Van Genevren der coninginnen, Die drove was utermaten.	1565

P/G	1550	lanc] <i>stip na dit woord in de rechtermarge.</i>	
	1558	KOP Mesmaect dat hi niet spreken mochte	
		COR <.> <en>	
	1560	KOP Trac hi hem of den helm mettien	
		KOP, COR <.> <ende>	
		COR	
	1561	KOP Leidene in vangnessen daer	
		COR Leide <hi>ne	
	1562	KOP Jc latene [i]/n/ dogene liggen swaer	
		COR →in groten→	

in groten] wegens ruimtegebrek schuin boven swaer geschreven; verwijsteken vóór in ontbreekt; punctus elevatus na groten als verscheiding t.o.v. vs. 1622 (kol. c).

W 1549 *in ... ganc*: 'op een smalle, (door takken) overdekte weg' (vgl. *MNW* 2, 909 bij 12). Het is echter ook mogelijk om *ingen ganc* op te vatten als een verschrijving van 'inganc', waardoor de betekenis luidt 'bij het begin' (nl. van het in vs. 1550 vermelde bos). Vgl. *M II*, LIX, 5: 'a l'entree d'unes broches', zie ook *S IV*, 319/14. 1550 *eer iet lanc*: 'spoedig'. 1556 *was ... noet*: 'was er zo slecht aan toe'. 1557-8 *so onsochte Mesmaect*: 'zo uitgeput'. 1561 *Leide ... vangnessen*: 'zette hij hem gevangen'. 1562 *Ic ... swaer*: 'ik laat hem achter terwijl hij zich in een uitermate droevige situatie bevindt'.

T 1562-5 De auctoriale ik-verteller, die in het Mnl. de 'Or se taist li contes'-formule uit het Ofr. vervangt (vgl. *M II*, LIX, 5 en *S IV*, 319/19), grijpt terug op vs. 1425, waar de verhaaldraad van G. tijdelijk werd afgebroken. Zie voor de vertelinstantie ook T bij vs. 421-5.

		Si heeft die fonteine gelaeten Ende trac en wech, met rouwen groet, 1568 Met haeren joncfrouwen te Kameloet. Gi hebt wel gehort te voren Hoe si hare ridders al heeft verloren. 1570 Nu hort hier af die clage gerede
1572		Ende van Lancelote te sokene mede.
ende		D er coninginne Genovren quam mare Dat Lanceloet verslegen ware.
1576		Als si die niemare hadde verstaen, 1575 Ginc si in ene camere saen, Daer Lanceloet te slapene plach.

P/G	1571	gerede] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. de leesaanwijzing voor vs. 1632 (kol. c).</i>
	1573	Der] <i>intitaal D, rood, drie regels hoog, blauw penwerk.</i>
		quam] <i>ua gedeeltelijk verdwenen door een gat in het perkament.</i>
	1574	ware] <i>w gedeeltelijk verdwenen door een gat in het perkament.</i>

W	1566 gelaeten: 'verlaten'. 1571 clage: 'geklaag'; gerede: 'voorwaar', 'weldra'. 1572 Ende ... mede: 'en (hoor) ook over het zoeken naar L.'. 1573-5 Der ... verstaen: 'koningin G. ontving bericht (kwam het gerucht ter ore) dat L. gedood was. Toen ze het nieuws had gehoord' (vgl. ook T bij vs. 1566-75).
---	---

T	1566-75 De inhoud van deze verzen wijkt in hoge mate af van de <i>Lancelot en prose</i> en van wat op andere plaatsen in het Middelnederlands bij de afwisseling van verhaaldraden gebruikelijk is (vgl. hiervoor <i>Brandsma 1992</i> , p. 53-4). Zo ontbreekt bij het begin van het nieuwe verhaalgedeelte (vs. 1566 of vs. 1573) de 'Or dit li contes'-formule (vgl. <i>M II, LX, 1</i> en <i>S IV, 319/21</i>). Verder bevat het Offr. meer bijzonderheden over de terugkeer van G. naar het hof (vgl. vs. 1566-8): zij wacht tot diep in de middag bij de bron en laat, als zij Camaalot bereikt heeft, de gewonde ridder naar haar kamers brengen (vgl. <i>S IV, 319/21-5</i> ; in de afwijkende lange versie vindt de terugkeer van G. al plaats voor het verhaal over Dodineels belevenissen, zie <i>M II, LVII, 5</i> en <i>LX, 1</i>). Daarentegen heeft het Oudfrans (vgl. <i>M II, LX, 1</i> en <i>S IV, 319/25-6</i>) geen equivalent van de terugverwijzing in vs. 1569-70, die betrekking heeft op de verzen 238-46 (Lanceloet weggevoerd door de <i>quene</i>), 909-80 (Sagrimor gevangengenomen door Mathamas), 1363-87 (Keye verslagen en gevangengezet door Griffioen) en 1548-61 (Dodineel gevangen). De hieropvolgende verzen 1571-2, die aankondigen welke gebeurtenissen in het vervolg beschreven zullen worden, vindt men evenmin terug in het Oudfrans. Dat geldt ook voor de verzen 1573-5, die bovendien bevreemding wekken. Terwijl immers G. zelf aanwezig was bij de gebeurtenissen rond L., lijkt in deze verzen te worden meegedeeld dat zij nu pas iets hoort over zijn lot. Het is mogelijk dat de verzen 1566-75 berusten op een corrupte passage in de grondtekst, die kan zijn ontstaan onder invloed van de verschillen tussen de lange en de korte versie van de <i>Lancelot en prose</i> in dit tekstgedeelte. Het is ook voorstelbaar dat de dichter van <i>Lanceloet</i> abusievelijk een kapittelopschrift uit zijn grondtekst (zoals bv. in Rouen 1488, fol. F II, R, a; vgl. <i>Pickford 1977</i>) heeft meevertaald.
---	--

	Ende alsi Lanceloets bedde sach, Wart si met groten mesbare	
1580	Hare selven treckende biden hare, Ende weende ende dreef groten rouwe doe Ende seide dese worde toe: 'Ay edel riddre uutvercoren,	F. 5R,c
1584	Gi plaecht te seggene hier te voren Gine mocht sterven nembermere Ic en bolge mi te u wart sere, Ende dat gi niet en mocht daer nare	1585
1588	Leven, hoe dat anders met u ware. Ay Lanceloet, meester ende here Boven allen ridders in elken kere, Goedertieren meer dan enich man	1590
1592	Jegen die gene daer gi trouwe vont an.' Aldus clagede die coninginne Lancelote met droven sinne	
1596	Ende seide wonder, ende meer hadde gedaen, Mar dattie coninc int hof quam saen, Die vander jacht quam tien tide, Wel in hogen ende blide:	1595

P/G	1583	KOP COR	Ay edel riddre vercoren →wt→vercoren
	1586		bolge] belge <i>niet uitgesloten.</i>
	1591	KOP KOP, (COR)	Goedertiere meer dan enich man Goedertiere<n>
	1592		Jegen] <i>onder de eerste e een gaatje.</i>
	1593		Aldus] <i>A gedeeltelijk verdwenen door een gat in het perkament; door het woord loopt een vouw.</i>
	1594	KOP COR	[Om] <i>lancelote met drouen sinne</i> -
	1595	KOP COR	Ende seide wonder ende meer hadde gedaen <:>
			seide] <i>door het woord loopt een vouw in het perkament.</i>

W 1579-80 *Wart ... hare*: 'begon zij met grote droefheid zichzelf aan het haar te trekken' (vgl. *MNW* 9, 2175 bij 6). 1585-6 *Gine ... sere*: 'dat u zeker niet zou sterven, zolang ik niet heel boos op u zou zijn'. 1587-8 *Ende ... ware*: 'maar dat u daarna (nl. nadat de koningin kwaad op hem geworden zou zijn) niet zou kunnen leven, hoe het verder ook met u zou gaan'. 1590 *in elken kere*: 'in elk opzicht'. 1591 *Goedertieren meer*: 'vriendelijker'. 1592 *Jegen ... an*: 'tegenover diegenen die u trouw waren'. 1593 *clagede*: 'beklaagde'. 1594 *met droven sinne*: 'bedroefd'. 1595 *wonder*: 'uitzonderlijke dingen'; *ende ... gedaen*: 'en (zij) zou meer hebben gezegd'. 1596 *Mar dattie coninc*: 'als niet de koning'. 1598 *Wel in hogen*: 'zeer opgewekt'.

1600	want	Hine gemoette op dien dach niet Datten mochte verswaeren iet.	1600
	ende	Die coninc vragede om niemare Van Lancelote tirst dat hi quam dare. Ende men deedse hem also verstaen	
1604		Als sise int hof hadden ontfaen,	
	al	So dattie coninginne tote hem quam, Die hi ontboden hadde, al gram.	1605
		Hi vragede hare: 'Vrouwe, wat heb di?'	
1608	here	'Ine weet niet dan wel,' seidesi.	
	vrouwe	'Gi doet!' 'Here, ine doe!' Doe seide hi: 'Bider trouwen die gi sijt sculdich mi, Segtet mi, ic wilt weten ende horen.'	1610
1612		'Here, gi hebt mi so besworen, Ic segt u na dat gijt wilt weten, Mar wi moeten tirst hebben geten.'	
	ende	Doe gingen si dwaen ende saeten	1615

P/G	1600	KOP	Datten mochte <i>verswaer</i> s en iet
		COR	<i>verswaeren</i>
	1604	KOP	Als [h]ise int hof hadde ontfaen
		COR	«s»ise hadde<n>
	1607	KOP	Hi vragede hare wat heb di
		COR	→vrouwe→
	1609	KOP	Gi doet ? ine doe doe seide hi
		COR	vrouwe «here» <.>
			vrouwe] <i>punt van de corrector voor dit woord als verscheiding t.o.v. vs. 1548 (kol. b).</i>
	1611	KOP	Segt mi ic wilt weten ende horen
		COR	Segt<et>

W 1599-600 *niet ... iet*: 'niets dat hem op enigerlei wijze onaangenaam zou kunnen stemmen'. 1601-2 *om ... Lancelote*: 'om nieuws over L.'. De overgeleverde lezing valt weliswaar zinvol te interpreteren in de context, maar lijkt niet de oorspronkelijke (vgl. ook W bij vs. 1603-4 en 1617-8). De Ofr. lezing, waar de koning naar de koningin vraagt, past veel beter in de gang van het verhaal (vgl. M II, LX, 3 en S IV, 319/36). 1603-4 *Ende ... ontfaen*: 'en men deelde het (nieuws) hem zo mee, als zij het aan het hof hadden gehoord'. Dit moet inhouden dat de koning te horen krijgt dat de koningin zonder begeleiders, en dus zonder L., aan het hof is teruggekeerd. De overeenkomstige plaats in het Ofr. luidt: 'on li dist que elle estoit en ses cambres' (S IV, 319/36-37. M II, LX, 3 wijkt af). Op grond hiervan valt te vermoeden dat de oorspronkelijke lezing ongeveer als volgt luidde: **Ende men dede hem verstaen / Dat si in hare camere was gegaen*. 1606 *gram*: 'verdrietig', 'bedroefd'. Gezien het Ofr. en de vraag van de koning in vs. 1607 slaat *al gram* op de koningin, vgl. M II, LX, 3 en S IV, 319/37 en zie ook de aant. bij vs. 1603-4. 1608 *Ine ... wel*: 'ik weet niet beter of alles is goed'. 1609 *Gi doet*: 'dat weet u wel beter'. 1613 *na dat*: 'aangezien'. 1614 *geten*: 'gegeten'. 1615 *dwaen*: 'hun handen wassen'.

1616		Altehant ter taflen ende aeten.	
	ende	Else die coninc <i>Lancelote</i> gemiste Ende hine daer binnen niet ne wiste, Hem wondrets ende was in vresen	
1620		Ende tongemake waer hi mochte wesen Ende hadde vrese van ongevalle. Ende als si geten hadden alle, Die coninc dede comen daer nare	1620
1624	<i>vrouwe</i>	Die coninginne ende seide tote hare: 'Dat ic u eer men ginc eten Vragede, dat willic nu weten.'	1625
	here	'Nadien dat gijs vraget, het sal u	
1628		Een ander seggen dan ic nu.'	
	ende	Hi sprac: 'Ic wilt van u weten, vrouwe, Om dat ic u bat betrouwe Dan ic el enichgen minsche doe.'	1630
1632	ende	Si begonste hem te seggene doe: 'Here, alse wi onder ons lieden, Gi ende ic, vorden bosch scieden,	

P/G	1618	KOP	Ende hine daer binnen ni i et ne wiste
		KOP	niet
	1624	coninginne] <i>hs coning'</i> ; <i>punt van de kopiist na dit woord als onderdeel van de abbreviatuur of als interpunctieteken.</i>	
	1625	<i>vrouwe</i>] <i>punt van de corrector voor dit woord als verscheiding t.o.v. vs. 1564 (kol. b).</i>	

W

1617-8 *Else ... wiste*: 'toen de koning L. miste en hij beseftte dat hij (L.) niet aan het hof was'. In de overgeleverde redactie grijpen deze verzen terug op vs. 1603-4. In het Ofr. mist de koning L. aan tafel voor het eerst (vgl. *M* II, LX, 4 en *S* IV, 320/1-2). 1619-20 *Hem ... wesen*: 'verbaasde hij zich erover en vroeg (hij) zich bezorgd en ongerust af waar hij zou kunnen zijn'. 1625 *Dat*: 'wat'. 1627-8 *Nadien ... nu*: 'nu u ernaar vraagt, laat iemand anders dan ik het u dan zeggen'. 1630 *bat betrouwe*: 'meer vertrouwen'. 1631 *el enichgen minsche*: 'enig ander mens'. 1633 *wi ... lieden*: 'wij samen'.

T

1633-81 Het verslag van de koningin vat de verzen 34-1366 samen, maar beschrijft de gebeurtenissen vanuit het perspectief van de koningin. De lezer/toehoorder heeft aanvullende informatie gekregen over het lot van Lanceloet, Keye, Sagrimor en Dodineel. In dit tekstgedeelte wordt veelvuldig verwezen naar andere verhaaldraden, met name naar de draden van Lanceloet en de andere verdwenen ridders. Deze verwijzingen, die voor het publiek dienst doen als geheugensteuntje, zijn geïntegreerd in het verhaal doordat het ene personage een ander (hier de koning) inlicht dat niet van de stand van zaken op de hoogte is. Vgl. *Brandsma 1992*, par. 2.7.

		Reden wi so verre dat op ons quam	1635
1636		Een gewapent riddre, die mi nam	
		Ende wilde mi wech voren sonder minen danc,	
	al	So dat Keye thant vort spranc	
		Ende joesteerde jegen hem daer.	
1640		Die ridder staken of, dats waer.	1640
	ende	Hi reet jegen Sagrimorre doe	F. 5V,a
		Ende jegen Dodinele daer toe,	
		Die hi beide gader af stac.	
1644	ende	Doe joesteerde Lanceloet van Lac	
		Jegen hem ende si onder staken	1645
		Hem, dat si hare vleesch braken.	
	mer	Lanceloet staken af. Ende daer naer	
1648		Quam tote hem ene quene daer,	
		Daer hi mede moeste varen.	
		Ende ic sinde na hem tuwaren	1650
		Keyen den drossate also houde,	
1652		Dat hi weder keren soude,	
		Mer hine wilde niet keren dan.	

P/G	1635	KOP	Reden wi e so verre dat op ons quam
		COR	wi
	1637	KOP	Ende wilde wech voren sonder minen danc
		COR	<mi>
	1646	KOP	Hem dat si hare vleesch braken
		(KOP), COR	<?>
	1647	KOP	Lanceloet staken af daer naer
		COR mer	<:> →ende→
	1653	KOP	[Ende] hine wilde niet keren dan
		COR	←mer←
			dan] inktvlek na dit woord.

W 1635 *dat ... quam*: 'tot ons tegemoet kwam'. 1636 *nam*: 'beetpakte', 'gevangen-nam'. 1637 *sonder minen danc*: 'tegen mijn wil'. 1640 *staken of*: 'stak hem van zijn paard'. 1645-6 *si ... braken*: 'zij staken elkaar zo dat zij elkaar verwondingen toebrachten'. 1650 *na hem*: 'achter hem aan'. 1652 *Dat*: 'opdat'.

T 1647-9 De koningin laat hier onvermeld dat de oude vrouw al op het toneel verscheen voor L. aan het tweegevecht kon beginnen (vs. 163-218), wellicht omdat zij haar voordien niet had opgemerkt. Zij verwijst alleen naar het optreden van de *quene* na afloop van het gevecht (vs. 238-45).

		Ende wi volgeden u vort an	
		Ende waenden u hebben vonden,	1655
1656	al	So dat wi quamen tien stonden	
		Ter Elvinnen Fonteine. Ende doe seide	
		Sagrimor dat hi sonder beide	
		Ons tetene soude halen doe	
1660		Ende Dodineel seide oc alsoe	1660
		Ende si voeren, dat ic van haren	
		Weder comen noit sider en horde niemaren,	
		Sonder dat mi sinde na dien een deel	
1664		Enen gevangen ridder Dodineel.	
		Ende onlange tijt daer naer	1665
		Leet vor ons lieden een ridder daer,	
		Die Lanceloets wapene vorde an	
1668		Ende vorde an sijn arsoen nochtan	
		Eens ridders hoeft hangende al bloet,	
		Die niewinge was geslegen doet.	1670

P/G	1654	KOP	Ende wi[e] volgeden v vort an
		COR	wi
			volgeden] <i>hs</i> volgeden; <i>vlek door de tilde</i> .
			u] <i>hs</i> v; <i>inkstreef van de kopiist na dit woord, waarschijnlijk het begin van de o onder invloed van het erop volgende woord vort</i>
			an] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. de correctie voor vs. 1715 (kol. b).</i>
	1657	KOP	Ter eluinnen fonteine doe seide
		COR	<.> →ende→
			Ende] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. vs. 1718 (kol. b).</i>
	1660	KOP	Ende dodineel seide alsoe
		COR	→oc→
	1661	KOP	Ende si voeren dat ic van hare
		COR	hare<n>
	1662	KOP	Noit si[n]der en horde niemare
		COR	←weder comen← sider niemare<n>
	1668		nochtan] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. de leesaanwijzing voor vs. 1729 (kol. b).</i>
	1669	KOP	Een ridders hoeft hangende al bloet
		COR	Een<s>

W 1655 *Ende ... vonden*: 'en (wij) dachten u te kunnen vinden'. 1656 *So dat*: 'en toen'. 1658 *sonder beide*: 'onmiddellijk'. 1661-2 *si ... niemaren*: 'zij gingen op pad, waarna ik geen enkel bericht meer hoorde over hun terugkomst'. 1663-4 *Sonder ... Dodineel*: 'behalve dat D. mij een poosje daarna een ridder als gevangene stuurde'. 1666 *Leet ... lieden*: 'reed vóór ons voorbij'. 1667 *vorde an*: 'droeg'. 1668-9 *Ende ... bloet*: 'en die bovendien duidelijk zichtbaar aan zijn zadelboog hangend het hoofd van een ridder meevoerde'. 1670 *niewinge*: 'kort geleden'.

1672		Ende het was also scone van hare Else oft Lanceloets hoeft zelve ware Ende wi wanen wel bi desen Dat Lanceloets heft gewesen.	
1676	ende	Wi begonsten alle wenen sere Ende wi voren na hem, here, Ende hi keerde ene ander strate. Ic sinde do Keyen den drossate Na hem ende den riddre, met geninde, Die mi Dodineel sinde, Ende ic ne mochtse noit sider sien.’	1675 1680

P/G	1672	KOP COR	Else oft <i>lanceloets</i> hoeft ware <i>lanceloet<e>s</i> →zelue→
			Lanceloets] <i>hs lanc'.s; blijkens de toevoeging van een s loste de corrector de abbreviatuur als eloet op.</i> zelve] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. vs. 1733 (kol. b).</i>
	1673	KOP COR	Ende wi waen[den] wel bi desen <i>wa<n>en</i>
	1674	KOP COR	Dat <i>lanceloet</i> h[adde] gewesen <i>lanceloet<e>s h<eft></i>
	1675	KOP COR	Wi e begonsten alle wenen sere <i>ende</i> Wi
	1676	KOP COR	Ende wi e voren na hem here wi
	1678	KOP COR	Jc sinde keyen den drossate <i><do></i>
	1679	KOP COR	Na hem <i>ende den riddre met geninde</i> <i><.></i>
	1680	KOP COR	Die [hem] dodineel sinde →mi→
			mi] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. vs. 1741 (kol. b).</i>
	1681	KOP COR	Ende ic ne mochtse noit si n der sien sider

W 1671 *het ... hare*: ‘het had zulk mooi haar’, vgl. T. 1673 *wanen*: ‘vermoeden’. Bij de beschrijving van het gebeurde past *waenden*, de redactie van de kopiist (vgl. P/G), beter. 1674 *heft*: vormvariant van *heeft* (vgl. *Van Loey* 1, par. 49f). 1677 *Ende ... strate*: ‘maar hij sloeg een andere weg in’. 1679 *met geninde*: ‘snel’, te verbinden met *sinde*, vs. 1678. 1681 *Ende ... sien*: ‘en ik heb hen sindsdien niet meer gezien’.

T 1671 Lanceloets mooie haar, in de vorm van blonde krullen, is een aspect van zijn uiterlijk waaraan ook op andere plaatsen in de tekst aandacht wordt besteed (vgl. bv. *Dl. VI* vs. 11940-1 en 15844-51). Zijn haren zijn zo kenmerkend voor zijn uiterlijk, dat hij tot drie maal toe niet herkend wordt nadat hij door een vergiftiging kaal is geworden (vgl. *Dl. VI*, vs. 12132, 13315-39, 13783-4 en 15844-51).

		Die coninc antworde te dien:	
	<i>vrouwe</i>	‘Eist al dus, dats groet ongeval	
1684		Mi ende desen lande al,	
		Meer dan mi gesciede noit ere.’	1685
	<i>ende</i>	Hi begonste te weennen sere.	
	<i>ende</i>	Hem faelgierde sine cracht,	
1688		Dat hi wel na viel in onmacht.	
	<i>ende</i>	Als hi was becomen, seide hi:	
		‘Ay Lanceloet, lieve vrient, waer siedi?’	1690
		Men ginc daer rouwe driven mettien,	
1692		Meerre danmen noit hadde gesien,	
		Ende die vander Tafelronden	
		Clageden sere tien stonden	
		Ende die coninginne meest, sekerlike.	1695
1696		Hare rouwe was sonder gelike.	
		Cume bleef van rouwen groet	
		Sine hadde haer selven geslagen doet.	
	<i>al</i>	So hadde si oc, ne ware	
1700		Dat si ontbeidde na vraye niemare	1700
		Te wetene ocht hi ware doet.	
		In dien zale waeren clagen groet.	F. 5V,b

P/G	1682	Die] <i>inktstip voor dit woord, wellicht leesaanwijzing.</i>	
	1686	KOP Hi begonste te weenne sere	
		COR <i>ende</i> weenne<n>	
	1690	KOP Ay lanceloet lieue waer siedi	
		COR →vrient→	
		vrient] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. de leesaanwijzing voor vs. 1751 (kol. b).</i>	
	1694	KOP Clagede sere tien stonden	
		(KOP), COR Clagede<n>	
	1699	KOP So hadde si ne ware	
		COR <i>al</i> →oc→	
	1700	niemare] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. de leesaanwijzing voor vs. 1761 (kol. b).</i>	

W 1683-4 *Eist ... al*: ‘als dat zo is, is dat een grote ramp voor mij en dit gehele land’.
1685 *Meer ... ere*: ‘groter dan mij hiervoor ooit is overkomen’. 1687 *Hem ... cracht*: ‘zijn kracht liet hem in de steek’. 1688 *wel na*: ‘bijna’ (vgl. T). 1689 *becomen*: ‘bijgekomen’. 1694 *Clageden*: ‘weeklaagden over hem’. 1697-8 *Cume bleef*: ‘het scheelde weinig of’. 1699-700 *ne ... niemare*: ‘ware het niet dat zij wachtte op (of, aldus *MNW* 5, 965 bij 2: verlangde naar) betrouwbare berichten’. 1702 *clagen groet*: ‘vreselijke jammerklachten’.

T 1688 In het Of. valt de koning daadwerkelijk flauw, waarna de ridders naar hem toe rennen om hem vast te houden (*M* II, LX, 9 en *S* IV, 320/29-30).

1704	ende	Mijn here Walewein seide doe, Daer al die lieden horden toe: 'Ic sal morgen uten hove varen	1705
1708		Ende vort an wandelen sonder sparen, Tote dien dat ic sal weten bloet Ocht hi es levende ochte doet.' Al dat selve seiden tien stonden Si XXX vander Tafelronden.	1710
1712	mer	Die coninc ne wildem niet gehingen Datter so vele ridders gingen.	
1716	mer want	Hi seide daer souder X vaeren Ende datter also genoech waren: 'Si sijn goede liede ende dese sal Walewein selve kiezen al.'	1715
1720		Den irsten ridder die Walewein Coes tote hem, dat was Ywein Ende die ander Garhies Ende die derde Gurrehes. Die vierde was Mordret, die was Niewinge ridder worden, als ict las.	1720

P/G	1715	KOP	Sijn [si] goede liede	ende dese sal
		COR	←want si← - <:>	
			want] <i>hs want; abbreviatuur gedeeltelijk verdwenen door een gat in het perkament.</i>	
	1721		die] <i>voor de d een stip, mogelijk interpunctieteken.</i>	

W 1706 *wandelen*: 'rondtrekken'. 1707 *bloet*: 'zeker'. 1711 *ne ... gehingen*: 'wilde hun niet toestaan'. 1713 *daer ... vaeren*: 'dat er tien moesten gaan'. 1719 *Garhies*: deze naam telt drie lettergrepen (Ga-rhi-es), zo valt uit het rijm af te leiden.

T 1718 *Ywein*: Ofr. 'Yvain', een van de meest bekende ridders van de Ronde Tafel, met wie Walewein zeer bevriend is; de wettige zoon van koning Urien en een afstammeling in rechte lijn van Joseph van Arimathea (zie *West 1978*, p. 309-10). 1719-20 *Garhies*: meestal *Gaheret*, ook wel *Gariet* of *Garihet* genoemd, Ofr. 'Gaheriés', vierde zoon van koning Lot. *Gurrehes*: wordt meestal *Gurrees* genoemd, Ofr. 'Guerrehet', derde zoon van koning Lot. Gaheret, Walewein, Agravein en Gurrees zijn broers. Zij zijn neven van koning Artur. Vgl. ook *West 1978*, p. 121-2 en 147-8. 1721-2 *Mordret*: Ofr. 'Mordret', 'Mordres', onwettige zoon van Artur, jongste (half)broer van Walewein (zie *West 1978*, p. 225-6). In het Ofr. wordt hier aangekondigd dat M. Artur in de slag bij Salesbieres dodelijk zal verwonden, 'Si com li contes vous deusera cha auant' (S IV, 321/7-9; zie ook M II, LX, 12). De verwijzing naar de bron, *als ict las*, komt niet voor in het Ofr.

1724	Hestor van Mares was die V, Aglovel die VI (dat gedichte Seghet dat hi daer na tenen male Te hove brachte Perchevale)	1725
1728	Ende vort wasser so vele, tuwaren, Datter X met Waleweine waren.	
ende	Walewein beval allen desen Dat si gewapent souden wesen	1730
1732	Ende gereet dies ander dages te verne. Si seiden si soudent doen gerne. Des ander dages, als i hadden gehort Messe alle X, si quamen vort	

P/G	1723	V] <i>hs .v.; geen punt ter rechterzijde van het cijfer.</i>
	1724	VI] <i>hs .vi.; punt ter rechterzijde van het cijfer lijkt bedoeld als interpunctieteken.</i>
	1725	KOP Seghet dat hi daer na tenen male (KOP), COR <.>
	1727	KOP Ende vort so vele tuwaren COR →wasser→ wasser] <i>punt van de corrector na dit woord als versscheiding t.o.v. vs. 1788 (kol. c).</i>
	1730	KOP Dat si gewapent soude wesen COR soude<n>

W 1723 *V*: 'vijfde' (spreek uit 'vichte' i.v.m. rijm op *gedichte* en vgl. vs. 2352).
 1724 *dat gedichte*: 'het werk'. Zie T bij vs. 1724-6. 1727 *wasser*: 'werden er gekozen' (lett. 'waren er'). 1728 *Datter ... waren*: 'dat het er tien waren met inbegrip van W', vgl. T. 1731 *gereet ... verne*: 'klaar om de volgende dag te vertrekken'.
 1734 *vort*: 'naar voren'.

T 1723 *Hestor van Mares*: Ofr. 'Hector des Mares', ridder van de Tafelronde, onwetige zoon van koning Ban en dus halfbroer van Lanceloet (vgl. *Dl. VI*, vs. 15724-89 en *West 1978*, p. 155). 1724-6 *Aglovel*: Ofr. 'Agloval', ridder van de Tafelronde, oudere broer van Percheval (zie *West 1978*, p. 6). De dichter verwijst met *dat gedichte* naar de Oudfranse bron of naar zijn eigen werk. Evenals in het Mnl. wordt in het Ofr. vooruitgewezen naar de episode waarin A. zijn broer P. naar Arturs hof brengt: 'li sisimes fu Agloval li ainsnés freres Perceval qui puis amena Perceval a cort' (*M II*, LX, 12; zie ook *S IV*, 321/10-1). Vgl. voor deze gebeurtenis *J*, Boek II, vs. 35827-995. 1727-8 In het Ofr. worden de laatste drie ridders met naam en toenaam genoemd: li *Lais Hardis*, *Gasonains* (*Gosenains*) *d'Estrangot* en *Brandelis* (zie *M II*, LX, 12 en *S IV*, 321/11-2). In het vervolg van het verhaal blijkt *Agravein* deel uit te maken van de groep ridders die Lanceloet zoekt (vgl. *Dl. V*, vs. 5532-3). Vermoedelijk gaat A. schuil achter de aanduiding 'li *Lais Hardis*', al wekt deze schuilnaam bevreemding. Met 'Lais Hardis' wordt immers in de *Lancelot en prose* een andere ridder van de Tafelronde bedoeld (vgl. *West 1978*, p. 184-5 en *M IX*, p. 94). Zie ook *Brandsma 1992*, p. 37 n. 16 en p. 130 n. 39.

		In dien zale. Daer brachtenen voren	1735
1736		Die helege, <i>dar</i> si alle op sworen, Also alsmen te sweerne plach: Dat sine souden soeken jaer ende dach, Hine worde eer gevonden harentare,	
1740		Ende dat si ten inde vanden jare Ten hove souden weder keren. Desen eet plagen die heren Te doene die uut Arturs hove voren	1740
1744		In questen, dat si aldus sworen.	
	al	Dus scieden die heren uten hove Bi des conincs orlove Ende maecten recht hare vart	1745
1748		Ten foreeste van Kamaloet wart Ende reden tere cruceen toe Diemen hiet die Swarte Cruce doe.	1750
	ende	Si beetten alst Walewein riet.	

P/G	1736	KOP	Die helege d[ie]	si alle	sworen
		COR		d<ar>	→op→
			op] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. vs. 1797 (kol. c).</i>		
	1739	KOP	Hine worde eer	vonden	harentare
		COR		≤ge>	vonden
	1741	KOP	Ten houe so[n]den	weder	keren
		COR		so<u>	den
	1747		recht] <i>de e, die sterk op een o leek, is door de corrector verduidelijkt.</i>		

W 1736 *helege*: 'relikwieën' (zie T). 1738 *sine*: 'zij hem (L.)'; *jaer ende dach*: 'gedurende een jaar en één dag'. 1739 *harentare*: 'ergens'. 1746 *Bi ... orlove*: 'met toestemming van de koning'. 1747 *maecten ... vart*: 'reden regelrecht'. 1750 *hiet*: 'noemde'. 1751 *alst Walewein riet*: 'op aangeven van W'.

T 1735-44 De tien deelnemers zweren op de relikwieën en doen daarmee een beroep op de heiligen om hun (bovennatuurlijke) getuigen te zijn. De termijn die wordt vermeld, een jaar en een dag, is gebruikelijk bij zoektochten in Arturromanen (vgl. ook *MNW* 3, 985, waar wordt opgemerkt dat de verjaringstermijn *jaer ende dach* één jaar, zes weken en drie dagen omvatte). In de *Merlijn-continuatie* (*Van Vloten 1880*, vs. 28493-638; zie ook *S II*, 320/11 – 322/4) leest men dat Artur en zijn ridders beloven zich bij een zoektocht aan deze termijn te houden. Als een ridder binnen één maand niet terugkeert aan Arturs hof 'So soudewy ne alle soeken varen, Ende dat soude duren daernare Een jaer ende enen dach, Eer hi te hove wederkomen mach, Ende dan sal hi vertellen sine aventuren, Die hem gesciet sijn binnen derre uren, Ocht si quaet, eder goet mede; Dit sullensi ten Helegen sweren gerede Te varene ende te komene ten hof.' (vs. 28581-9).

		Ende hi was sere verwaent mede.	
		Ende hi peinsede dat si van desen	
1768		Quaet te bringene souden wesen	
		Ende dat hi gelike toegen soude	
		Dat hi kerstin wesen woude.	1770
		Ende hi ontfinc kerstinhede	
1772		Ende alle sine liede mede.	
	ende	Else Joseph hadde gewesen daer	
		III dage, hi vor wech dar naer	
		Ende liet daer in den lande van sinen magen,	1775
1776		Dat si souden in allen dagen	
		Sermone doen. Mare	
		Else die coninc wart geware	
		Dat Joseph wech was, hi ontboet sonder waen	
1780		Die meeste van sinen lande saen	1780
		Daer hi meest trouwen hadde toe	
		Ende hi sprac tote hem lieden doe:	
		‘Ic wille ene dinc doen daer gi	
1784		Alle toe moet helpen mi.’	
	ende	Si vrageden hen wat dat ware.	1785
	ende	Hi antworde openbare:	
		‘Ic bem in wille dat ic sal	

P/G	1771	ontfinc] ontfint <i>niet uitgesloten.</i>	
	1772	KOP Ende alle sine liede[n] mede	
		COR liede	
	1775	KOP Ende liet daer in van sinen magen	
		COR →den lande→	
	1777	KOP Sermone doen ∓ mare	
	1779	waen] <i>vanwege ruimtegebrek omlijnd boven sonder afgeschreven.</i>	
	1785	KOP ÷H÷i vragede hen wat dat ware	
		COR <i>ende</i> <S>i vragede<n>	
		hen] <i>het is niet uitgesloten dat de correctie onvolledig is en hen in hem had moeten worden veranderd.</i>	
	1787	KOP Jc bem in wille[n] dat ic [doen] sal	
		COR wille -	

W	1766 <i>verwaent</i> : ‘opstandig tegenover God’ (<i>MNW</i> 9, 264). Volgens het Ofr. is hij wreed en trouweloos (vgl. <i>M</i> II, LX, 17 en <i>S</i> IV, 321/31-2). 1767-8 <i>dat ... wesen</i> : ‘dat zij er moeilijk vanaf te brengen zouden zijn’. 1769-70 <i>dat ... Dat</i> : ‘dat hij zou doen alsof’. 1771 <i>ontfinc kerstinhede</i> : ‘werd christen’. 1775 <i>van sinen magen</i> : ‘familieleden van hem’. 1776 <i>Dat</i> : ‘opdat’. 1777 <i>Sermone doen</i> : ‘preken’. 1780 <i>Die meeste</i> : ‘de aanzienlijksten’. 1781 <i>Daer ... toe</i> : ‘in wie hij het meeste vertrouwen had’. 1785 <i>hen</i> : ‘hem’ (vgl. voor deze weinig voorkomende variant van ‘hem’ <i>Van Loey</i> I, par. 28d, zie ook P/G). 1787 <i>in wille</i> : ‘van plan’.
---	--

1788		Dat volc doen weder keren al Tonsen gelove, want sonder waen Dat gelove dat ic hebbe ontfaen En becoemt mi niet.' Doe seide	1790
1792		Een sijn na vrient sonder beide Dat herde wel was die coninc Tien tiden bepenst van dier dinc Ende hi seide dat hi daer toe	1795
1796		Gerne wilde acorderen. Ende doe Dede die coninc sine hoge lieden Tote hem te comene gebiede.	
	ende	Alse si quamen, gaf hi die gebode	
1800		Te anebedene sine gode.	1800
	al	Daer waser genoeg die hem setten Weder te haren quaden wetten.	
	ende	Die dat te doene niet wilden kieser, Moester omme sijn hoeft verliesen.	
1804			
	al	Dus waerre vele gedoet sonder sparen.	1805

P/G	1789	KOP (KOP), COR	Tonsen geloue want sonder waen <.>
	1791	KOP (KOP), COR	En becoemt mi niet doe seide <.>
	1796	KOP COR	Gerne wilde acorderen doe <.> <ende>
	1797	KOP COR	Dede die coninc sine hoge liede liede<n>
	1798	KOP COR	Tote hem te comene [ont]biede <ge>biede
	1799	ende]	<i>punt van de corrector voor dit woord als verscheiding t.o.v. vs. 1738 (kol. b).</i>
	1800	KOP COR	Te anebedene sine go e de gode

W 1791 *En ... niet:* 'bevalt mij niet'. 1792 *Een ... vrient:* 'een van zijn goede vrienden'. 1793-4 *Dat ... dinc:* 'dat de koning hierover tot een zeer goed besluit gekomen was' (vgl. *MNW* 1, 893 bij B). 1795-6 *dat ... acorderen:* 'dat hij daarmee graag wilde instemmen'. 1797-8 *Dede [...]* gebiede: 'gebood' (lees *gebieden*, vgl. P/G). 1801-2 *Daer ... wetten:* 'er waren er voldoende (d.i. velen) die weer overgingen tot hun slechte geloof'. 1803 *wilden:* lees met *J wilde*. 1805 *waerre:* 'werden er'.

T 1792 In het Ofr. wordt deze persoon bij name genoemd: 'Landoine' (vgl. *M* II, LX, 19 en *S* IV, 322/4). De naam ontbreekt ook in hs. BN 110 (vgl. *M* III, LX, 19). 1819 A. laat zijn slachtoffers een ontorende straf ondergaan, die vermoedelijk overeenkomt met de straf voor moordenaars in het middeleeuwse strafrecht: met de voeten vastgebonden aan de staart van een paard worden zij naar de executieplaats geslept. Vgl. *Van Caenegem* 1954, p. 162 en *MNW* 7, 1266.

		Om dat si noch niet vast ne waren, Die ghemienen lieden, ter kerstijnre wet, 1808 So hebben si hem alle geset Ter quader manieren te keerne saen.	
	ende	1810 Alse dat die coninc hadde gedaen, Dedi vangen sonder beide	1810
	1812	Josephs XII gesellen ende seide Si souden sine gode anebeden, Ocht hi soutse doeden <i>dar</i> ter steden.	
	ende	1815 Si seiden dies en daeden si niet, 1816 In gere maniere, wat soes gesciet.	1815
	ende	1820 Alse die coninc dat verstoet, Hi deetse oncleden metter spoet Ende slepen dore die port ende leden	
	1820	Tot ere crucen buten der steden, Dat Josep hadde gerecht inden ganc Vanden foreeste dies was onlanc.	1820
	1824	Hi dede den irsten binden saen An die cruce ende dedene slaen Up thoeft met enen hamere soe	F. 6R,a 1825

P/G	1807	KOP	Die [cleine]	lieden <i>ter kerstijnre wet</i>
		COR	→ghemienen→	
	1809	KOP	Ter	manieren te keerne saen
		COR	→quader→	
	1812	KOP	Joseph .xij. gesellen	<i>ende seide</i>
		COR	Joseph<s>	
	1814	KOP	Ocht hi soutse doeden	<i>ter stede</i>
		(KOP), COR		<i>stede<n></i>
		COR	→dar→	
	1820	KOP	Tere	crucen buten der steden
		COR	←to←T ere	
	1821	KOP	D[ie]	iosep hadde gerecht <i>inden ganc</i>
		COR	D<at>	
	1824		dedene]	<i>door slijtage is dit woord minder goed leesbaar.</i>

W 1806 *vast*: 'bestendig', te verbinden met *ter kerstijnre wet*, vs. 1807. 1807 *ghemienen*: 'gewone'. 1808 *So ... geset*: 'zijn zij er allen toe overgegaan'. 1809 *manieren*: 'zeden'. *MNW* 4, 1071-2 stelt voor *mamerien*, 'afgodendienst', te lezen. Deze lezing komt overeen met het Ofr.: 'si atornerent le menu pueple, ensi qu'il revindrent a la mahomerie' (vgl. *M* II, LX, 21, zie ook *S* IV, 322/9). 1813 *souden*: 'moesten'. 1821 *gerecht*: 'geplaatst'; *inden ganc*: 'aan het begin'. Vgl. *MNW* 2, 908 bij 9, waar dit vers als enige bewijsplaats geciteerd wordt. Vermoedelijk moet men hier **inden inganc* of **ten inganc* lezen, vgl. Ofr. 'a l'entree' (*M* II, LX, 22, zie ook *S* IV, 322/15). 1822 *dies was onlanc*: 'niet lang geleden'.

		Dat hem die <i>herssenen</i> uut liepen doe. In deser manieren, hordic tellen,	
1828		Doedde hi die XII gesellen,	
	al	So dat vanden bloede die cruce wart Ende vanden <i>herssenen</i> also swart;	1830
		Ende bi desen, dat suldi weten,	
1832		Wast die Swarte Cruce geheten. Dat dus vander cruce es gesciet, Dat ne seggic over waerheit niet.	
		N u begint davonture tellen,	1835
1836		Alse Walewein ende sine gesellen Toter cruce waren comen	
		Die gi hier voren horet nomen, Dat si beten daer ende spraken	
1840		Onderlinge van haren saken.	1840
	ende	Walewein riepse ende seide thant: 'Gi heren, gi sijt alle becant Over goede liede ende wi	
1844		Sijn alle ute geporret, bedi Dat wi om te wetene niemaren	1845
		Van Lancelote sullen varen. Ende men sals onscone spreken tuwart,	

P/G	1826	KOP	Dat [daer] die <i>herssenen</i> vut liepen doe
		COR	→hem→
			hem] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. vs. 1887 (kol. b).</i>
	1835		Nu] <i>initiaal N, blauw, drie regels hoog, rood penwerk.</i>
	1839	KOP	Si beten daer ende spraken
		COR	←dat←
			daer] <i>stip na dit woord.</i>
	1843	KOP	Ouer goede liede/n/ ende wi
		KOP, COR	liede

W 1827 *hordic tellen*: 'vernam ik', vgl. T. 1831 *bi desen*: 'om deze reden'. 1833-4 *Dat ... niet*: 'dat het zo gegaan is met het kruis, durf ik niet als waarheid te verkondigen', vgl. ook T. 1835 *davonture*: 'het verhaal', vgl. T bij vs. 421-5. 1838 *Die*: verwijst naar *cruce* (vs. 1837) of naar *Walewein ende sine gesellen* (vs. 1836). 1842-3 *gi ... liede*: 'u staat allen bekend als goede ridders'. 1844 *ute geporret*: 'eropuit gegaan'. 1847 *Ende ... tuwart*: 'en men zal er u schande van spreken'.

T 1827 De auctoriale opmerking van de verteller, *hordic tellen*, heeft geen equivalent in het Ofr. Vgl. *Besamusca* 1991, p. 115-7 en T bij vs. 421-5. 1833-4 Deze verzen hebben in het Oudfrans geen equivalent (vgl. *M* II, LX, 25 en *S* IV, 322/37-41). Het is zeer ongebruikelijk dat de verteller zijn twijfel uit over het waarheidsgehalte van het verhaalde. Een verklaring van deze scepsis ontbreekt.

1848		Es dat sake dat gi over niet ne vart. Hier bi radic dat gi dit foreest dure Dese weke ridet soeken avonture.’	1850
. ende		Binnen desen dat Walewein spreec dese wort	
1852		Hebben si ene stimme ropen gehort, Lude ende met groter anxten toe.	
ende		Mijn here Walewein seide doe: ‘Ic hore lude ropen. Hebdi	1855
1856		Dat luet gehort?’ Si seiden: ‘Ja wi.’ ‘Laet ons dan varen daer wart.’ Ende si dedent metter vart Om te weten daer af niemaren.	
1860		Si hadden onverre gevaren	1860
		Dat si ontmoetten ene joncfrouwe Op een part, drivende groeten rouwe.	
ende		Else her Walewein quam bat nare, Hi groettese ende vragede hare	
1864		Waer omme si weende so sere.	1865
ende		Si seide: ‘Ic wene, here, Om den besten ridder van erderike, Diemen verslaet jamerlike	
1868		Ende op loept in die valeye daer.’	

P/G	1851	KOP	Binnen desen dat walewein spreec	dese wort
		COR	. ende	spreec<t>
	1852		ene stimme] in <i>hs aaneengeschreven</i> .	
	1855	KOP	Jc hore lude ropen	hebdi
		(KOP), COR		<.>
	1856	KOP	Dat luet gehort	si seiden ia wi
		KOP, COR		<.>
	1858	KOP	Ende si d a edent metter vart	
		COR	dedent	
	1859	KOP	Om te weten e daer af niemare	
		COR	weten	niemare<n>
	1862		rouwe] o <i>superscript</i> .	
	1866	KOP	S/o/ seide ic wene here	
		COR	ende	S<i>

W 1848 *Es ... vart*: ‘als u voor niets gaat’. 1849-50 *dure (...)* *ridet*: ‘doorkruist’.
1853 *toe*: ‘bovendien’. 1861 *Dat*: ‘toen’. 1863 *bat nare*: ‘dichterbij’. 1869 *op loept*: ‘aanvalt’.

T 1850 Net als in de grondtekst (vgl. o.a. *hs. Rawl. Q b 6, f. 212 R, a*) ontbreekt in het Mnl. de mededeling dat de andere ridders instemmen met het voorstel van W. om elkaar na een week op de afgesproken plaats te treffen (vgl. *M II, LXI, 1* en *S IV, 323/7-9*). Vgl. voor de afgesproken plaats T bij vs. 2889-94.

		Hi seide: 'Joncfrouwe, wist ons waer Ende leet ons lieden <i>dar</i> ter steden.'	1870
1872		Si sprac: 'Die wech salre u wel leden. Vart ende bescermtene metter vart.'	
	ende	Si voren alle dare wart Ende alsi in die valeye quamen,	1875
1876		Vonden si enen ridder ende vernamen Dattie riddre na sire macht Al daer jegen X ridders vacht Ende hi hadse som geslegen doet.	
1880	ende	Walewein riep op hem met haesten groet Ende alsi Waleweine vernamen Ende die andre die met hem quamen Op hen tors comen metter spoet,	1880
1884	ende	Si vloen, bedi si waren te voet. Walewein stac doer die scoudere onsoete Den genen dien hi irst gemoete. Ende die gene die mochten vlien,	F. 6R,b
1888		Vloen in dat foreest mettien.	

P/G	1870	KOP	Hi seide ioncfrouwe	wi e st	ons waer
		COR		wist	
			wist] <i>hs</i> wiest; e geëxpungeerd door de corrector, waarschijnlijk foutief omdat hij in de war gebracht werd door twee i-streepjes op de i		
	1871	KOP	Ende leet ons lieden		ter steden
		COR		→dar→	
	1872	KOP	Si sprac die wech salre v		leden
		COR		→wel→	
			wel] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. vs. 1933 (kol. b).</i>		
	1873	KOP	Vart ende bescermtene	÷n÷etter	vart
		KOP, COR		<m>etter	
			metter] <i>de n</i> is gewijzigd in een m door er een pootje voor te voegen.		
	1874		Si] <i>na i</i> aanzet voor een volgende letter.		
	1876	KOP	Vonden si enen ridder [die si]		vernamen
		COR		≤ende>	
			vernamen] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. de leesaanwijzing voor vs. 1937 (kol. b).</i>		
	1886	KOP	D i e	gene	dien hi irst [quam te] gemoete
		COR	De<n>	gene<n>	-

W 1870 *wist*: 'wijs', zie *Stoett*, par. 207, opm. voor het gebruik van de pluralisvorm. Vgl. voor de vorm P/G. 1871 *leet ons lieden*: 'brenge ons'. 1873 *Vart*: 'ga erheen'. 1876 *vernamen*: 'zagen'. 1877 *na sire macht*: 'zo goed als hij kon'. 1879 *hadse som*: 'had sommigen van hen'. 1880 *riep op hem*: 'schreeuwde tegen hen (de aanvallers)'. 1881-3 *vernamen [...]* *Op hen tors comen*: 'te paard op hen af zagen komen'. 1884 *vloen*: 'vluchtten'. 1885 *onsoete*: 'hard'.

		Ende alse Waleweine dochte	
		Dat hise niet vervolgen en mochte,	1890
1892		Hi keerde weder thant	
		Ter steden daer hi den ridder vant.	
		Walewein sprac: 'Here, ine weet wie gi sijt.	
	mer	Gi hadt hulpen noet nu ter tijt.'	
	ende	Mettien Walewein geware wart	1895
1896		Dattie riddre hadde II swart,	
		Des hem sere wonderde doe	
		Ende alle sinen gesellen toe.	
		Walewein sprac: 'Here, en waendic u niet moyen	
1900		Endes u niet en wilde vernoyen,	1900
		Ic soude u vragen ene dinc nu.'	
	ende	Die ridder seide: 'Ine mach u	
		Gene dinc nu ottroyeren,	
1904		Het ne ware in derre manieren	
		Dat ic eer uwen name hadde verstaen.'	1905
	here	'Ic hete Walewein,' sprac dander saen.	
		'Ay siedi dat, Walewein. Nu vraget	
1908		Al dat u te vragene behaget.'	
	ende	Walewein dankets hem herde.	

P/G	1890	KOP	Dat hise niet [her] volgen en mochte
		COR	<ver>
			niet] <i>mogelijk stond er aanvankelijk net en plaatste de kopiist een poot voor de n zodra hij zijn vergissing bemerkte.</i>
			vervolgen] <i>hs ver volgen</i>
	1893	KOP	Walewein sprac ine weet wie gi sijt
		COR	→here←
			Here] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. vs. 1954 (kol. c).</i>
	1899	KOP	Walewein sprac en waendic v niet moyen
		COR	←here←
	1900	KOP	Ende v niet en wilde vernoyen
		COR	Ende<s>
	1903		ottroyeren] <i>octroyeren niet uitgesloten.</i>
	1907	KOP	Ay siedi dat walewein nv vraget
		KOP, (COR)	<.>

W 1889 *alse Waleweine dochte*: 'toen het W. toescheen'. 1894 *hulpen noet*: 'behoefte aan hulp'. 1897 *Des ... wonderde*: 'hetgeen hem zeer verbaasde'. 1899 *en ... moyen*: 'als ik wist dat ik u er niet mee lastig zou vallen'. 1900 *Endes ... vernoyen*: 'en als het u niet zou mishagen'. 1903 *Gene ... ottroyeren*: 'nu niets toe-zeggen'. 1904-5 *Het ... eer*: 'tenzij ik eerst'. 1907 *Ay ... dat*: 'ach, bent u het'. 1909 *herde*: 'hartelijk'.

	ende	Hi vragede hem twi hi II zwerde	1910
1912		Voerde over hem. Ende hi seide: 'Ic sal U van desen vroet maken al.'	
		Hi ontgorde beide die zwerde daer naer Ende hinc teen an enen boem daer.	
1916		Dat ander leide hi int groene	1915
		Ende knielder voren na tgone Ende cussede den appel daer af mede.	
	ende	Daer na trac hijt uter scede.	
	mer	Het ne bleec <i>mar</i> te halven zwerde:	
1920	want	Het was te broken in die middewerde.	1920
		Dat dochte mijn her Waleweine wonder wesen.	
	ende	Mijn here Ywein sprac na desen Toten riddre: 'Wats dit, here,	
1924		Ne hebbedi vanden zwerde nemmere?'	
	here	'Jay ic,' antworde hi hem weder.	1925
	ende	Hi keerde den scoe dat op dat neder Ende tander stic, dat inden scoe was,	
1928		Dat viel daer neder in dat gras.	
	ende	Hem allen wonderde van dien, Bedi si hadden wel gesien	1930
1932		Vallen vanden pointe van den zwerde Dropel bloets; des wonderde hem herde.	

P/G	1910	KOP	Hi vragede <i>hem</i> twi hi .ij. zwerde
		COR	→ende→
			ende] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. vs. 1971 (kol. c).</i>
	1911	KOP	Voerde ouer <i>hem</i> hi seide ic sal
		COR	<.> →ende→
	1917	KOP	Ende cuss d ede den appel <i>daer</i> af mede
		KOP	cussede
	1918		uter scede] <i>in hs aaneengeschreven.</i>
	1920	KOP	Het was te broken in die middewerde
		COR	want <.>

W

1910 *twi*: 'waarom'. 1911 *Voerde over hem*: 'bij zich droeg'. 1912 *U ... al*: 'u hierover volledig inlichten'. 1915 *int groene*: 'op het gras'. 1916 *na tgone*: 'daarna'. 1917 *appel*: 'appel van het zwaard' (d.w.z. de ronde knop boven aan het gevest). 1919 *Het ... zwerde*: 'het kwam slechts voor de helft te voorschijn'. 1920 *die middewerde*: 'het midden'. 1926 *Hi ... neder*: 'hij keerde de schede om'. 1932 *Dropel bloets*: 'een druppel bloed'.

T

1922-4 In overeenstemming met de grondtekst (vgl. o.a. hs. Rawl. Q b 6, f. 212 R,b) treedt in het Mnl.Ywein op als derde deelnemer aan het gesprek. Zie ook de afwijkende versies in *M II*, LXI, 6 en *S IV*, 323/41-2.

		Walewein vragede wat mocht wesen.	
	ende	Die ridder sprac: 'Wat dunct u van desen?'	
	here	'Wats mi dunct?' antworde hi,	1935
1936		'Het es bloet, dat dunket mi.'	
		Ywein sprac te sinen gesellen nadien:	
	al	'Dus daen wonder ne hebbedi niet gesien.'	
	ende	Walewein sprac: 'Here, soudemen moegen	
1940		Die stucken weder tegader voegen?'	1940
	here	'Jaet, herde wel,' sprac hi daer nare,	
		'Op dat die riddre hier ware	
		Die davonturen te hoefde al	
1944		Van den Grale bringen sal.'	
	ende	Mijn here Walewein begonste pensen doe.	1945
		Doe sprac hem die ridder aldus toe:	F. 6R,c
		'Here, nu provets ints Vader namen	
1948		Ende tSoens ende tsHelichts Geest tesamen,	
		Ocht gi dit zwert sout moegen	
		Enichsins weder te gader voegen.'	1950
		W alewein deder toe sine macht	
1952		Ende alst hem te doene ontvacht,	

P/G	1934	desen] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. de leesaanwijzing voor vs. 1995 (kol. c).</i>	
	1936	KOP Het es [al] bloet dat dunket mi	
		COR -	
		mi] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. de leesaanwijzing voor vs. 1997 (kol. c).</i>	
	1943	KOP Die dauonture te hoefde al	
		KOP, COR dauonture<n>	
	1950	KOP Enichsins te gader voegen	
		COR →weder→	
	1951	Walewein] <i>initiaal W, rood, twee regels hoog, blauw penwerk, representant in de initiaal.</i>	

W 1933 *wat mocht wesen*: 'wat dat kon zijn'. 1938 *Dus daen wonder*: 'zo iets wonderlijks'; *niet*: 'nooit'. 1939 *moegen*: 'kunnen'. 1941 *herde wel*: 'zeer zeker'. 1942 *Op dat*: 'indien'. 1943-4 *Die ... sal*: 'die alle avonturen van de Graal tot een goed einde zal brengen'. 1945 *begonste pensen*: 'verviel in gepeins'. 1947 *provets*: 'probeer het'. 1950 *Enichsins*: 'op de een of andere wijze'. 1951 *deder ... macht*: 'probeerde het zo goed als hij kon'. 1952 *alst ... ontvacht*: 'toen hij het niet voor elkaar kreeg'.

T 1937-8 In afwijking van het Ofr. treedt Ywein hier opnieuw op als woordvoerder (vgl. *M II*, LXI, 7, waar de ridder het equivalent van vs. 1938 uitspreekt en *S IV*, 324/4-5, waar Gauvain aan het woord is). 1947-8 In het Oudfrans (*M II*, LXI, 9 en *S IV*, 324/16-7) wordt W. uitsluitend in de naam van 'Jhesu Crist' aangespoord het zwaard samen te voegen.

1956		Begonste die riddre te wenen sere Ende seide: 'Na dien dat gi, here, Van deser dinc gefaelgiert sijt, Ine weet waer getiden nu ter tijt.'	1955
1960	ende	Doe provets mijn here Ywein ter stede Ende alle hare gesellen mede, Ende si faelgierden alle tesamen	1960
1964		Ende hi vragede om haerre alre namen. Si noemdense hem ende hi seide na dien: 'Gi heren, hier bi moegedi sien Dat in u lieden, des sijt gewes, Niet also groete doetget alsmen waent, es.'	1965
1968	ende	'Ay here,' sprac Walewein doe saen, 'Doet ons die avonture verstaen Ende dat wonder vanden zwerde nu.'	1970
1972		Hi seide: 'Here, ic segt u. Gi hebt hier te voren gehort wale Vanden edelen riddre houden tale Die Joseph hiet van Aramathien, Die Jhesus, den sone Marien, Van der heleger crucen dede, Die iens in dit lant quam ende reet mede Doer een foreest van Brochelant,	1975

P/G	1953	KOP	Begonste die riddre	wenen sere
		COR		→te→
	1968	ende]	<i>voor deze leesaanwijzing een vlekje in de linkermarge.</i>	
	1970	KOP	Vanden edele	riddre houden tale
		(KOP), COR	edele<n>	
	1974	KOP	Die	in dit lant quam ende reet mede
		COR	→iens→	
	1975	KOP	Doer een foreest van broche[n]lant	
		COR	brochelant	

W 1954 *Na dien dat*: 'aangezien'. 1955 *Van ... sijt*: 'hierin te kort bent geschoten'.
1956 *Ine ... getiden*: 'weet ik niet waarheen (d.i.: tot wie) ik mij moet wenden'.
1959 *faelgierden*: 'faalden'. 1966 *Doet ons [...]* *verstaen*: 'vertel ons'. 1969-70 *Gi ... tale*: 'u hebt vroeger vast wel eens horen spreken over de edele ridder'.
1973 *dede*: 'afnam'. 1974 *iens*: 'op een keer' (zie voor de vorm *Van Loey* II, par. 48c). 1975 *een foreest*: lees *dat foreest*, 'het bos', en vgl. T.

T 1969-2286 De voorgeschiedenis van het zwaard wordt ook besproken in de *Estoire del Saint Graal* (S I, p. 252-6). 1971-3 Vgl. T bij vs. 1755. 1975 *Brochelant* (Ofr. 'Broceliande', 'Bercheliande' etc.) is de naam van een bos (vgl. M II,

1976		Daer hi enen sarrasijn vant. Si ondergroetten hem daer nare. Elc vragede andren wanen hi ware.	
1980	ende	Joseph antworde den andren das, Dat hi van Aramathien was. Doe sprac tote hem die heidine man: 'Wie was die di hier brochte dan?'	1980
1984	ende	Josep antworde: 'Ic segt u. Die gene die al die wege can nu, Hi brachte mi hier in dit lant.'	1985
1988	ende	'Wat manne bestu,' sprac hi thant. Joseph antworde hem tien stonden: 'Ic bem een ersatre van wonden.' 'Bestu ersatre dan?' 'Jayic,' seide hi.	

P/G	1978	KOP	Vragede elc andren wanen hi ware
		COR	<elc Vragede>
			Elc vragede] <i>de omkering van de woordvolgorde is door de corrector met verwijfsstreepjes aangegeven.</i>
	1985	KOP	[S]i brachte/n/ mi hier in dit lant
		COR	←h←i brachte
	1986	KOP	Wat manne bestu sprac ÷s÷i thant
		COR	<i>ende</i> <h>i
			hi] <i>de corrector wijzigde de lange vorm van de s in een h door een j-vormig teken toe te voegen.</i>
	1989	KOP	Bestu ersatre dan iayic seide hi
		COR	<:>

W 1976 *sarrasijn*: 'heiden'; *vant*: 'tegenkwam'. 1977 *ondergroetten hem*: 'groetten elkaar'. 1978 *wanen hi ware*: 'waar hij vandaan kwam'. 1982 *Wie ... dan*: 'door wiens toedoen ben jij hier gekomen'. 1984 *can*: 'kent'. 1986 *Wat manne bestu*: 'wat doe je voor de kost'. 1988 *ersatre van wonden*: 'geneesheer'.

T LXI, 12 en S IV, 324/37). Vgl. ook *West* 1978, p. 53. Dit bos is een bekende plaats van handeling in Arturromans. 1982-3 Evenals in het Oudfrans wordt J. hier en elders in het gesprek door de heiden getutoyeerd (vgl. M II, LXI, 13-4 en S IV, 324/40 - 325/9), vermoedelijk omdat hij J. volgens de *Lancelot en prose* aanziet voor iemand van lagere afkomst (vgl. M II, LXI, 13: 'Et quel menestrel es tu?'; zie ook S IV, 324/41 - 325/1). Bovendien typeert deze wijze van aanspreken de heiden als iemand die, als vertegenwoordiger van een andere cultuur, niet op de hoogte is van de vigerende omgangsvormen. Op zijn beurt tutoyeert J. zijn gesprekspartner eveneens, naar alle waarschijnlijkheid omdat hij een heiden voor zich heeft. In afwijking hiervan spreekt J. in vs. 1983 de heiden met *u* aan. Dit hangt mogelijk samen met het gegeven dat het Ofr. geen equivalent heeft van *Ic segt u*, zodat de vertaler nog niet beseftte dat J. zijn gesprekspartner tutoyeert.

	ende	Hi sprac: ‘Du sout dan varen met mi Daer mijn broeder ziec leget sonder waen Ende anderhalf jaer heeft gedaen. Noit ne mochtene meester genesen Van allen die tote hem hebben gewesen.’	1990
1992			
	ende	Joseph antworde dat hine sal	1995
1996		Bi Gods hulpe genesen al.	
	ende	‘Wat gode meenstu?’ sprac die sarrasijn. ‘Du weets wel dat <i>mar</i> IV gode en sijn: Mahomet, Tervagaen ende Apollijn Ende Jupiter, dits waerheit fijn.	2000
2000			2000
	ende	Negeen van desen, sonder waen, Ne wille hem te staeden staen. Waenstune dan ghenesen	
2004		Bi crachten van <i>enen</i> van desen?’ Josep antworde den sarrasijn doe:	2005

P/G	1996	KOP	Bi go e ds hulpe genesen al
		COR	gods
	1997	KOP	Wat go e de meenstu sprac die sarrasijn
		COR	<i>ende</i> gode
	1998	KOP	Du weets wel dat <i>mar</i> .iiij go e de en sijn
		COR	gode
			IV] <i>hs</i> .iiij; <i>geen punt ter rechterzijde van het cijfer.</i>
	1999	KOP	Mahomet [en] teruagaen . ende apollijn
		COR	-
	2000	KOP	Ende iupiter . dits waerheit fijn
	2003	KOP	/Ende du bi wille van desen/
		COR	↓ waenstune dan ghenesen ↓
	2004	KOP	/Waenstu danne genesen/
		COR	↓ bi crachten van .i. van desen ↓
			<i>desen] laatste letter moeilijk leesbaar door een vouw in het perkament.</i>

W 1990 *sout*: ‘moet’. 1993 *meester*: ‘een arts’. 1997 *Wat gode meenstu*: ‘welke god bedoel je’. 2000 *waerheit fijn*: ‘de zuivere waarheid’. 2002 *te staeden staen*: ‘helpen’. 2004 *Bi crachten van*: ‘door de macht van’.

T 1992 *anderhalf jaer*: in het Ofr. is de broer van de heiden volgens de korte versie meer dan een half jaar ziek (vgl. S IV, 325/3) en volgens de lange versie meer dan een jaar (vgl. M II, LXI, 13). In vs. 2056 zegt de broer van de heiden dat hij een half jaar ziek is, wat overeenkomt met de korte versie van het Ofr. (S IV, 325/36). Dit maakt het waarschijnlijk dat *anderhalf* een kopiistenfout is die mogelijk al voorkwam in de Oudfranse grondtekst. Bedoeld is een half jaar.
1999–2000 *Mahomet*: Ofr. ‘Mahons’, ‘Mahomet’, de stichter van de Islam, die hier als een god wordt voorgesteld. *Tervagaen*: Ofr. ‘Tervagan’, god van de heidenen (vgl. voor de naam ook MNW 8, 268). *Apollijn*: Ofr. ‘Apolin’, de Griekse god Apollo. *Jupiter*: Ofr. ‘Jupiter’, de oppergod van de Romeinen.

			‘Ic en willere genen van desen toe.	
2008	want		Het sijn gode die niet ne doegen Ende die niemen helpen moegen. Du waenste dat si di helpen moegen; daer bi Bestu bedroegen, dat seggic di.’	F. 6V,a 2010
2012			‘Ic ne ben niet,’ sprac die sarrasijn. ‘Ic ne mach daer bi niet bedroegen sijn, Om dat mijn gelove vast es ende goet.’	
2016	ende		Josep antworde alse hijt verstoet: ‘Segestu danne dat sijn gode geraect, Die idelen diemen met handen maect, Ende si meer machts hebben op di Dan du op hem?’ ‘Jay ic,’ sprac hi.	2015
2020	ende		Hi sprac: ‘Comic te dinen huus, ic sal di togen Noch tavont dat si niet helpen moegen No di, no hem selven mede,	2020

P/G	2007	KOP	Het sijn go e de die niet ne doegen	
		COR	want gode	
	2009	KOP	Du waenst dat si di e helpen moegen daer bi	
		COR	waenst<<e>> di	
	2013	KOP	Om dat mijn geloue vast ende goet	
		COR	→es→	
			es] <i>punt van de corrector na dit woord als versscheiding t.o.v. vs. 2074 (kol. b).</i>	
	2015	KOP	Segestu danne dat sijn go e de geraect	
		COR	gode	
	2017	KOP	Ende si meer machts hebben [in] di	
		COR	→op→	
			op] <i>punt van de corrector na dit woord als versscheiding t.o.v. vs. 2078 (kol. b).</i>	
	2018	KOP	Dan du op hem iay ic sprac hi	
		KOP, (COR)	<.>	
	2019	KOP	Hi sprac comic te dinen huus ic sal togen	
		COR	ende <<di>>	
	2020		tavont] <i>hs tauont; u vervaagd.</i> moegen] <i>door de derde poot van de m een gaatje.</i>	
	2021	KOP	No /bi/ di no /bi/ hem seluen mede	
		COR	- -	

W 2006 *Ic ... toe*: ‘ik wil er geen van deze goden bij’, (vrij) ‘ik heb er geen van deze goden voor nodig’. 2007 *niet ne doegen*: ‘niets waard zijn’. 2009 *waenste*: ‘denkt’, vgl. *Van Loey* 1, par. 49c. 2015 *gode geraect*: ‘werkelijke goden’ (vgl. *MNW* 2, 1483 bij A). 2016 *idelen*: ‘afgoden’ (vgl. *MNW* 3, 787 s.v. ‘idele’ en *M* II, LXI, 15: ‘les ymages’, zie ook *S* IV, 325/14). 2018 *op hem*: ‘over hen’. 2021 *hem selven*: ‘zichzelf’.

T 2014 Het Oudfrans vermeldt dat J. in woede ontsteekt (vgl. *M* II, LXI, 15 en *S* IV, 325/13).

		No genen andren in gene stede.’	
2024	ende	Alsi tes sarrasijns castele quamen, Si gemoetten ende vernamen Enen goeden man in hare vart Ende met hem enen onbonden liebart.	2025
2028	ende	Die liebart spranc anden sarrasijn Ende tracken vanden perde sijn. Die lieden van den castele liepen Na den liebart ende si riepen, Si weenden ende si clageden sere Alsi doet sagen haren here.	2030
2032	ende	Si namen Joseph thanden Ende bonden hem optien rucge die handen.	
2036	ende	Doemen leedde te hove wart Trac die drossate sijn zwart, Daer hine int been mede wonde Ende het brac mids ontwee tier stonde Ende die helecht daer af altoe	2035
2040		Bleef stekende in Joseph been doe.	2040

P/G	2022	KOP COR	No /bi/ andren in gene stede →genen→
			genen] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. vs. 2083 (kol. b).</i>
	2023		quamen] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. de leesaanwijzing voor vs. 2084 (kol. b).</i>
	2028	KOP COR	Ende tr o cken vanden perde sijn tr<a>cken
	2032	KOP COR	Alsi doet sa e gen ha e ren here sagen haren
	2034	KOP COR	Ende bonden hem optie rucge/n/ die handen optie<n> rucge

W 2022 *No ... stede*: ‘noch enig ander waar dan ook’. De zinsnede *in gene stede* kan ook als ‘daar’ (nl. *te dinen huus*) opgevat worden. 2025 *in hare vart*: ‘op hun weg’. 2026 *onbonden liebart*: ‘loslopende leeuw’. 2029–30 *liepen Na*: ‘achtervolgden’. 2033 *Si ... thanden*: ‘zij namen J. direct gevangen’. 2035 *Doemen*: ‘toen men hem’. 2036 *drossate*: ‘hofmaarschalk’. 2038 *mids ontwee*: ‘doormidden’. 2039 *die ... altoe*: ‘de helft ervan’. 2040 *Joseph*: lees met *J Josephs*.

T 2023 In het Ofr. is het tijdstip preciezer aangegeven: ‘iusques a nonne’ (S IV, 325/19); de lange versie laat de gebeurtenissen plaatsvinden ‘a hore de tierce’ (M II, LXI, 16). In beide versies is ook de plaats nader gespecificeerd: ‘dedens la porte del chastel’ (M II, LXI, 16; zie ook S IV, 325/20–1). 2025 In de meeste Ofr. handschriften wordt de leeuw niet begeleid door een man (vgl. M II, LXI, 16 en S IV, 325/21). Het Mnl. komt o.a. overeen met hs. Rawl. Q b 6, f. 212 v,a.

		Ende also Joseph in den tor sonder waen In vangnessen soude gaen, Vragede Joseph twi menne voerde soe.	
2044	ende	Si seiden: 'Wi willen datmen dus doe.'	
	ende	Josep seide: 'Ay gi heren, eer gi In die vangnesse dus leedt mi, Doet mi alle die sieke comen nu	2045
2048		Die ten castele horen, des biddic u.'	
	ende	Si spraken: 'Waer toe soude dat wesen?'	
	ende	Hi seide: 'Ic salse alle genesen.'	2050
	ende	Si brochten vort ten irsten deele	
2052		Des heren broeder vanden castele, Die int hoeft hadde ene wonde.	
	ende	Also Josep sach, hi vragede tier stonde Hoe lange hi gewont hadde gesijn.	2055
2056		'Een half jaer,' antworde die sarrasijn. 'Ende mocht mi hier af genesen, Ic soude u rike man doen wesen Vort an al u leven dure.'	
2060	ende	Joseph loech ter selver ure.	2060

P/G	2043	KOP	Vragede ioseph twimenne	war de	soe
		COR		<v><oer>de	
			twi menne] <i>in hs aaneengeschreven.</i> voerde] <i>de corrector wijzigde war in een v door de laatste poot van de w en de abbrevia- tuur te expungeren.</i>		
	2044		doe] <i>punt van de corrector na dit woord als versscheiding t.o.v. de correctie voor vs. 2105 (kol. b).</i>		
	2048		Die ten] <i>in hs aaneengeschreven.</i>		
	2049	KOP	Si spraken waer	soude dat wesen	
		COR	ende	→toe→	
			toe] <i>punt van de corrector na dit woord als versscheiding t.o.v. vs. 2110 (kol. b).</i>		
	2050	KOP	[S]i	seide[n]	ic salse alle genesen
		COR	ende	←hi←	seide
	2056	KOP	Een half iaer antworde/m/	die sarrasijn	
		COR		antworde	
	2057	KOP	Ende mocht e	mi hier af genesen	
		COR		mocht<i>	

W 2041 *tor*: 'toren'. 2048 *horen*: 'behoren'. 2049 *Waer ... wesen*: 'waarom zou dat moeten gebeuren'. 2051 *ten irsten deele*: 'als eerste'. 2054 *Also ... sach*: 'toen J. hem (de broer van de kasteelheer) zag' (vgl. *Stoett* par. 7 voor het niet uitdrukken van het object), 'toen J. haar (de wond) zag' (object enclitisch). 2059 *Vort ... dure*: 'gedurende de rest van uw leven'. 2060 *loech*: 'lachte'.

T 2056 *Een half jaer*: vgl. T bij vs. 1992.

		Hi sprac: 'Hoe mochstu mi maken dan Rike? Du best selve so arm <i>een</i> man Dattu ne heves niet een twint.'	
2064	ende	Also die sarrasijn horde tgint, Hi seide: 'Ic hebbe in mijn gewout Groet goet, selver ende gout. En es dat niet groete rijcheit nu?'	2065
2068		'Neent,' sprac Joseph, 'dat moegestu Bi di selven weten. Nu horre nare: Of nu al vergadert ware Dijn goet, dijn selver, dijn scat,	F. 6V,b 2070
2072		Dijn rijcheit ende al dat Du heves in dit erderike, Jane soudstut hem geheellike Geven die mochte genesen di?'	2075
2076		'Jay ic, here,' antworde hi. Joseph sprac: 'Du moeges wel dan Seggen dattu best een arm man, Na dien datti gebreect I dinc allene.	
2080		Gout noch selver noch rijcheit gene Ne maken dien man niet so rike	2080

P/G	2062	KOP	Rike du best selue so arm	man	
		COR			→i→
			<i>een</i>] <i>hs i</i> ; <i>punt van de corrector na dit cijfer als versscheidung t.o.v. vs. 2123 (kol. b).</i>		
	2063	KOP	Dattu ne heues	een twint	
		COR			→niet→
			<i>niet</i>] <i>punt van de corrector na dit woord als versscheidung t.o.v. vs. 2124 (kol. b).</i>		
	2067		<i>nu</i>] <i>punt van de corrector na dit woord als versscheidung t.o.v. vs. 2128 (kol. b).</i>		
	2069	KOP	Bidi seluen weten	horre nare	
		COR			→nv→
			<i>Bi di</i>] <i>in hs aaneengeschreven.</i>		
			<i>nu</i>] <i>punt van de corrector na dit woord als versscheidung t.o.v. de leesaanwijzing voor vs. 2130 (kol. c).</i>		
	2070	KOP	Of[t] nv al vergadert ware		
		COR	Of		
	2072		<i>rijcheit</i>] <i>hs riicheit; de tweede i staat tegen de c aan, mogelijk door de kopiist tussengeplaatst.</i>		
	2081	KOP	Ne make	dien man niet so rike	
		COR	make<n>		

W 2063 *niet een twint*: 'niets'. 2064 *tgint*: 'dat'. 2065 *Ic ... gewout*: 'ik bezit'.
2066 *Groet goet*: 'veel goederen'. 2068-9 *dat ... weten*: 'dat zou jij uit jouw eigen
situatie (lett. uit jezelf) kunnen afleiden'. 2069 *Nu horre nare*: 'luister nu goed'.
2070 *Of*: 'indien'. 2071 *scat*: 'geld', 'kostbaarheden'. 2074-5 *Jane ... di*: 'zou je
dat niet allemaal geven aan hem die je zou kunnen genezen'. 2079 *Na ... alle-*
ne: 'hoewel het je maar aan één ding ontbreekt'.

		Alse die gesonde doet sekerlike. 'Gi segt waer,' sprac die sarrasijn.	
2084	ende	'Ic souts gherne bejagen, mocht soe sijn.'	
	ende	Josep sprac: 'Bi trouwen, wiltu, Ic hebse di bejaget nu.'	2085
	ende	Die sarrasijn sprac: 'In welcher maniere Souttuse bejagen so sciere?'	
2088	ende	Joseph sprac: 'Wiltu geloven an Gode, du salt al genesen dan.'	2090
		'Ic hebbe,' antworde die sarrasijn, 'An goede vaste tgelove mijn.'	
2092	ja	'Blivet an enen God allene! Mar trouwstu an allen vieren gemene,	

P/G	2083	segt waer] segt w enigszins vaag door een vlek.
	2084	KOP Jc souts beiagen mocht soe sijn COR ende →gherne→ souts] dit woord is slecht leesbaar door een vlek. gheme] punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. vs. 2145 (kol. c).
	2090	KOP Go e de du salt al genesen dan COR Gode
	2094	KOP Mar an allen vieren gemene COR →trouwstu→ trouwstu] punt van de corrector na dit woord mogelijk geen onderdeel van de abbreviatuur, maar bedoeld als verscheiding t.o.v. vs. 2155 (kol. c).

W	2082 <i>gesonde</i> : 'gezondheid'. 2084 <i>bejagen</i> : 'verkrijgen'; <i>mocht soe sijn</i> : 'als dat zou kunnen'. 2086 <i>Ic ... nu</i> : 'dan heb ik je haar (nl. de gezondheid) op dit moment bezorgd'. 2087-8 <i>In ... sciere</i> : 'hoe kun je haar (de gezondheid) zo snel verkrijgen'. 2092 <i>goede</i> : bedoeld worden hier de vier goden van de heidenen, genoemd in vs. 1999-2000, zie ook T bij deze verzen. 2093 <i>Blivet ... God</i> : 'houd je aan één God'. 2094 <i>Mar ... gemene</i> : 'maar als je vertrouwt op alle vier tesa-men'.
---	---

T	2088 J. wordt hier door de heiden getutoyeerd. In het voorafgaande gedeelte van de dialoog spreekt de zieke man J. aan met <i>gi</i> , terwijl J. hem gedurende het gehele gesprek tutoyeert. Vgl. ook Ofr. <i>M II, LXI, 19-21</i> en <i>S IV, 325/35 - 326/11</i> , waar op dezelfde plaats de omslag van 'vos' naar 'tu' plaatsvindt. Zie ook T bij vs. 1982-3. 2093-4 De corrector heeft de bedorven lezing van de kopiist omgewerkt tot een reactie van J. op de mededeling van de zieke dat hij gelooft in de (heidense) goden. In de oorspronkelijke redactie, zo valt uit het Ofr. af te leiden, begon het antwoord van J. met vs. 2095 en deelde de heiden in de voorafgaande twee verzen mee dat hij niet slechts in één, maar in wel vier goden gelooft (vgl. <i>S IV, 326/7-9</i> : 'Enon dieu ce dist li sarrazin . en dieu croi iou bien . Et non mie tant seulement en . j . mais en . iij . ensamble . Tant es tu plus honni & decheus fait ioseph .'; zie ook <i>M II, LXI, 21-2</i>).
---	--

2096		Des bestu geonneert te mere,'	2095
	zich	Sprac Joseph, 'ende bedroegen sere.	
		Dese gode sekerlike	
		Machstu proven lichtelike.	
		Dinen broeder, die dodde die liebart,	
2100		Doe hem draegen vor dine gode ter vart.	2100
		Moegen sine weder op doen staen,	
		Soe machstu seggen sonder waen	
		Dat si van groter macht sijn.'	
2104		'Op te doen stane,' sprac die sarrasijn,	
		'Dannes niet cleine. Ende ine hebbe niet verstaen	2105
		Dat si dat iet hebben gedaen.'	
2108		J oseph was daer na ontbonden.	
		Niemen en wiste van sire wonden	
		Die hi int been hadde sonder waen.	
		Si sijn in die mahomerye gegaen.	2110
		Die sarrasine deden draegen dan	
2112		Vor Mahomette den doeden man	

P/G	2097	KOP	Dese go e de sekerlike
		COR	zich gode
	2098	KOP	Machtu prouen lichtelike
		COR	Mach<s>tu
	2099	KOP	Dinen broeder die do e dde die liebart
		COR	dodde
	2100	KOP	Doe draegen vor dine go e de ter vart
		COR	<hem> gode
			hem] <i>hs h; afkortingsteken ontbreekt.</i>
	2102	KOP	Soe machtu seggen sonder waen
		COR	mach<s>tu
	2105	KOP	Nes niet cleine ine hebbe niet verstaen
		COR	←dan←Nes <.> <ende>
	2107	Joseph] <i>initiaal I, blauw, drie regels hoog, rood penwerk.</i>	
		was] <i>s door vervaging slechts ten dele leesbaar.</i>	
	2110	KOP	Si e sijn in die mahomerye gegaen
		COR	Si
	2111	KOP	Die sarrasine d a eden draegen dan
		COR	deden
	2112	man] <i>onder de a een inktstip.</i>	

W
2095 *Des ... mere:* 'dan ben je daardoor des te meer te schande gemaakt'.
2097 *zich:* 'zie' (imp.). 2098 *proven lichtelike:* 'gemakkelijk op de proef stellen'.
2099 *dodde:* 'doodde' (vgl. voor de vorm P/G). 2105 *Dannes niet cleine:* 'dat is niet niks'; *verstaen:* 'gehoord'. 2106 *iet:* 'ooit'. 2107 *ontbonden:* 'losgemaakt'.
2110 *mahomerye:* 'moskee'.

T
2108-9 Vgl. vs. 2035-40.

		Ende vor die andre gode mede	
		Ende baeden hem allen daer ter stede	
		Over den doeden om genaden.	2115
2116	al	Dus laegen si lange ende baden.	
	ende	Alse Josep sach van hem lieden	
		Dat hare bidden niet mochte dieden,	
		Hi riep lude: 'Onsalichge lieden' doe,	
2120		'Ende sere bedroegen daer toe.	2120
		Hoe siedi onteert ende ontraect,	
		Dat gi geloeft an beelden, die sijn gemaect	
		Van stenen, van houte, ende hebben niet	
2124		Macht dat si moegen helpen iet.	
		Ende gi sijt keytijf ende bedroegen,	2125
		Die geloeft dat si u helpen moegen.	
		Nu merket ende besiet an	
2128		<i>Cristus</i> macht, genen sterfliken man,	
		Hoe hine mach op doen staen.'	F. 6V,c
	ende	Joseph knielde ende seide saen:	2130
		'Ay here Jhesus Karst, helich coninc,	
2132		Die mi int lant brocht om dese dinc,	
		Dat ic hier ter lieden nutscapen	
		Uwen helichgen name soude boedscapen.	

P/G	2113	KOP	Ende vor die andre	go e de/n/ mede
		COR		gode
	2115		om genaden]	<i>in hs aaneengeschreven.</i>
	2116	KOP	Dus laegen si lange ende	ba e den
		COR	al	baden
	2122		sijn gemaect]	<i>vanwege de lengte van het vers zijn deze twee woorden aaneengeschreven en staan de letters van gemaect zeer dicht tegen elkaar aan.</i>
	2128	KOP	Genen sterfliken man	
		COR	→ <i>cristus</i> macht→	
			genen]	<i>punt van de corrector voor dit woord, maar na de invoegtekens; plaats van de punt suggereert dat hij bedoeld is als interpunctie, maar gebruik als scheidingsteken t.o.v. vs. 2067 (kol. a) is ook mogelijk (vgl. aant. aldaar).</i>
	2129	KOP	Hoe [s]ine	[moegen] op doen staen
		COR	«h»ine	«mach»
	2131		Ay here]	<i>gevekt door slechte plek in het perkament.</i>

W 2114 *hem allen*: 'hen (nl. de goden) allemaal'. 2115 *Over*: 'voor'. 2117-8 *van ... dieden*: 'dat het bidden van hen niets hielp'. 2119 *Onsalichge*: 'ongelukkige'. 2121 *ontraect*: 'verdwaasd'. 2124 *Macht*: 'het vermogen'. 2125 *gi ... bedroegen*: 'u bent verdoemd en u bent misleid'. 2127 *Nu ... an*: 'aanschouw nu'. 2128 *genen sterfliken man*: 'die sterfelijke mens (nl. Christus)'. 2133 *ter lieden nutscapen*: 'tot heil van de mensen'. 2134 *boedscapen*: 'verkondigen'.

2136	Ic bidde U, Here, ende niet om mi, Mer om Uwen lof ende dat daer bi Gevordert mach sijn kerstijnhede, Ende dat Gi moeget toegen hier ter stede Vor deser keytiver ogen	2135
2140	Hoe si geonneert sijn ende bedroegen, Dat si anebeden ende vanden Dese beelde gemaect met handen. Hi custe derde ende stoet op doe	2140
2144	Ende sprac, daer sijt alle horden toe: 'Here, hier suldi uwer gode macht sien Ende hoe vele es te gelovene an dien.' Het begonste onlange daer naer	2145
2148	Sere donderen ende blexemen daer. Die erde bevede, die locht wart zwart. Daer na viel die donder hart	2150
2152	Op die beelde. Doe quam daer een roec Die stanc ende herde qualike roec, Dat niemen wel gedogen ne mochte Dies gesmaecte, dat hem dochte Vanden lichame sceden die herte.	2155
2156	Si vielen in onmachte van groter smerte	

P/G	2135	KOP	Jc bidde v here	niet om mi
		COR	<ende>	
	2136	KOP	Om vwen lof ende dat daer bi	
		COR	←mer←	
	2139	KOP	Vor deser keytuer	o e gen
		COR	ogen	
	2143	KOP	Hi custe derde ende	stoe p op doe
		COR	stoe<t>	
	2146	an dien] <i>in hs aaneengeschreven.</i>		
	2154	KOP	Dies gesmaecte	dat hem dochte
		COR	<:>	
		gesmaecte] <i>horizontaal inktstreepje door de tweede letter.</i>		
	2156	KOP	S[o] viel	in onmacht van groter smerte
		COR	S<i> viel<en>	onmacht<e>

W 2137 *Gevordert*: 'bevorderd'. 2138 *Ende dat*: 'dat' (met *Ende* wordt de hoofdzin uit vs. 2135 weer opgenomen, vgl. *MNW* 2, 637); *toegen*: 'tonen'. 2139 *Vor ... ogen*: 'voor de ogen van deze verdoemden'. 2141 *Dat*: 'omdat'; *vanden*: 'bezoeken'. 2144 *daer*: 'terwijl'. 2146 *hoe ... dien*: 'hoeveel geloof daaraan gehecht dient te worden'. 2150-1 *Daer ... beelde*: 'daarna trof de bliksem de beelden met kracht'. 2151 *roec*: 'geur'. 2152 *qualike*: 'vies'. 2153-4 *Dat ... gesmaecte*: 'zodat niemand die het rook het goed kon verdragen'. 2154-5 *dat ... herte*: 'waardoor hun harten zich van hun lichamen leken te scheiden'.

		Alle, sonder Josep allene. Daer na bequamen si alle gemene.	
	ende	Joseph sprac ten sarrasinen nadien:	
2160		'Gi heren, nu mogedi sien Die macht van uwen goden al claer	2160
		Ende ic segge u over waer: Die gene die u beelde waerp	
2164		Ter neder metten donre scarp, Dat Hi u also werpen sal,	2165
		Gine betert u jegen Hem al.'	
	ende	Also Josep hadde gesproken, Mategran, Des doeden broeder, seide dan:	
2168		'Segt ons hoe u name si.' 'Ic hete Joseph,' seide hi.	2170
		Die ander seide: 'Siedi sarresijn?'	
2172		'Nenic, ic bem kerstijn.	
	want	Ic gelove anden Sone ende anden Vader Ende anden Helichgen Geest, die algader	
		Sijn een God, diet al mach	2175
2176		Dat hi wille doen heden den dach.	
	ende	Het en es geen so besondicht man,	

P/G	2161	KOP	Die macht van vwen go e den al claer
		COR	goden
	2164	KOP	Te neder metten [beelde] scarp
		COR	Te<r> <donre>
	2167	KOP	Also iosep hadde gesproken mategran
		COR	ende <:>
	2168	KOP	Des doede s broeder seide dan
		COR	doede<n> <:>
	2172		Nenic] onder en een inktstip.
	2175	KOP	Sijn een god diet al mach
		COR	<.>
	2176	KOP	Dat hi wille doen [comen] heden den dach
		COR	-

W 2157 *sonder*: 'behalve'. 2158 *bequamen ... gemene*: 'kwamen zij allen bij'. 2161 *al claer*: 'zeer duidelijk'. 2163-4 *waerp Ter neder*: 'omverwierp'. 2164 *donre scarp*: 'hevige bliksemflits'. 2165 *also werpen sal*: 'op dezelfde wijze zal treffen' (MNW 9, 2292 bij 4). 2166 *Gine ... al*: 'tenzij u zich door boete te doen geheel met hem verzoent'. 2174 *algader*: 'tesamen'. 2175-6 *diet ... doen*: 'die alles wat hij wil, kan doen'. 2177 *Het ... man*: 'er is geen mens zo zondig'.

T 2167 *Mategran*: Ofr. 'Mategrant', 'Mathagrant'. De naam van de zieke man wordt hier voor het eerst vermeld.

2180		Wille hi hem jegen Gode betren dan, God ne salne bringen dat hi al Boven sinen vianden wesen sal.	2180
2184		Ende jegen Gods macht, sonder waen, Sone mach gene dinc gestaen. Mategran sprac: 'Ic worde geware des, Dat Hi vele machtichgre es Dan ic waende sonder waen.	2185
2188	ja	Deddi minen broeder op staen, Die nu doet es, ende Hi Dede dat hi sprake jegen mi, Ic soude geloven al mijn leven An Hem ende nembermee begeven.'	F 7R,a
2192		T irst dat Josep hadde gehort Matagrans tale ende sine wort, Hi cnielde ende seide oetmoedelike: 'Ay Here, Du stichtes erderike Ende maectes sonne, sterre ende mane	2195
2196		Ende die IV elemente daer ane.	

P/G	2178	KOP	Wille hi hem iegen go e de betren dan
		COR	gode
	2183	KOP	Mategran sprac ic worde geware d a s
		COR	d<e>s
	2186	KOP	D a eddi minen broeder op staen
		COR	ja Deddi
	2187	KOP	Die nv doet es ende hi
		COR	<:>
	2188	KOP	D a ede dat hi sprake iegen mi
		COR	Dede
	2190	KOP	An hem ende nembermee begeven
		COR	<:>
	2191		Tirst] <i>initiaal</i> T, rood, twee regels hoog, geen penwerk.
	2195	KOP	Ende maecte sonne sterre ende mane
		COR	maecte<s>

W 2178-80 *Wille ... sal*: 'of God zal ervoor zorgen dat hij zijn vijanden geheel zal overtreffen als hij zich met God wil verzoenen'. 2182 *gene dinc gestaen*: 'niets standhouden'. 2183 *Ic ... des*: 'ik zie in'. 2186 *Deddi*: 'liet hij' (vgl. voor de vorm P/G). 2190 *ende nembermee begeven*: 'en (ik zou Hem) nooit verloochenen'. 2196 *Ende ... ane*: 'en ook de vier elementen (aarde, lucht, water en vuur)'.

T 2194 De voorstelling van Christus als schepper is in de middeleeuwen heel gewoon. Het gebruik van *Du* brengt de nauwe relatie tussen Christus en de mens die tot hem bidt tot uitdrukking.

		Ende van Marien waerstu geboren, Der gebenedider maeget vercoren, Ende vanden joeden tonrechte gevangen	
2200		Ende an ene cruce gehangen Ende smaectes die bitter doet Om ons te lossene uter noet Ende verreeste inden derden dage	2200
2204		Van doede te live, sonder sage. Ic bidde U, Here, oetmoedelike Dat Gi an desen doeden openbaerlike U miracle willet toegen	2205
2208		Vor al der liede oegen. Josep stoet op ende daer na saen Sagen si den doeden mede op staen Ende leven. Ende als Josep wart geware, Hi weende met goeder herten. Dare Dankede hijs Gode soetelike Ende sprac tot hem allen gemeenlike	2210
2212			

P/G	2197	KOP	Ende van marien waers	geboren
		COR		waers→tu→
			waerstu] <i>punt van de corrector na tu als verscheiding t.o.v. vs. 2259 (kol. b).</i>	
	2201	KOP	Ende smaecte	die bitter doet
		COR		smaecte<s>
	2203	KOP	Ende verrees	inden derden dage
		COR		verrees<te>
			verreeste] <i>het is zeker niet uitgesloten dat te bedoeld was als voorzetsel bij derden dage; in dat geval verzuimde de corrector inden door te strepen en/of te expungeren.</i>	
	2208	KOP	Vor al der liede[n]	oegen
		COR		liede
	2209	KOP	Josep stoet op	ende daer na saen
		COR		<.>
	2210	KOP	Sagen si den { - - }	op staen
		KOP		<doeden mede>
	2211	KOP	Ende leuen	alse iosep wart geware
		COR		<.> →ende→ alse<s>
			Ende als] <i>punt van de corrector na ende als verscheiding t.o.v. vs. 2273 (kol. b).</i>	
	2212	KOP	Hi weende met goeder herten	dare
		COR		<:>
	2213	KOP	Dankede hijs go e de	soetelike
		COR		gode

W 2199 *vanden*: 'door de'. 2202 *Om ... noet*: 'om ons te verlossen van onze zonden (lett. uit onze ellende)'. 2203 *verreeste*: 'verrees' (vgl. voor de vorm P/G). 2204 *Van ... sage*: 'uit de dood en werd weer levend, waarachtig'. 2206 *openbaerlike*: 'duidelijk'. 2212 *met goeder herten*: 'vol overgave'. 2213 *soetelike*: 'deemoedig'.

		Die daer waren ende seide mettien:	2215
2216		‘Gi heren, nu moegedi wel sien, Die God daer ic af spreke, dat Hi Machtichger dan enich ander si.’	
	ende	Na desen worde sin si gevallen	
2220		Joseph ten voeten met allen	2220
		Ende seiden: ‘Wi houdens ons alle an u Ende al hebben wi mesdaen tote nu Ende die sotheit gedaen simpelike	
2224		Met dat wi geloveden qualike, Wi willen daer af in boeten staen	2225
		Ende willen alle anevaen Al swelke wet vort mere	
2228		Te houdene onder ons, lieve here, Alse gi selve sult visieren,	
	ende	Dat gi sculdich sijt te doene in allen manieren.’	2230

P/G	2215	KOP	Die daer waren	ende seide mettien
		COR		<.>
	2219	KOP	Na desen worde sin[den] si geuallen	
		COR	ende	sin
	2220	KOP	Joseph te	voete met allen
		COR		te<n> voete<n>
	2221	KOP	Ende seiden wi e houdens ons alle an v	
		COR		wi
			u] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. de correctie voor vs. 2283 (kol. b).</i>	
	2222	KOP	Ende al hebben wi e mesdaen tote nv	
		COR		wi
	2224	KOP	Met dat wi geloue/n/ qualike	
		COR		geloue→den→
			geloveden] <i>punt van de corrector na den als verscheiding t.o.v. vs. 2286 (kol. b).</i>	
	2225	KOP	Wi e willen daer af in b a ten staen	
		COR	Wi	b<oe>ten
	2230	KOP	Dat gi sculdich sijt	in allen manieren
		COR	ende	→te doene→
			te doene] <i>vanwege plaatsgebrek heeft de corrector deze woorden boven manieren geschreven; punt van de corrector na doene als verscheiding t.o.v. vs. 2291 (kol. b).</i>	

W 2219–20 *sin ... allen*: ‘zijn zij J. languit voor de voeten gevallen’ (vgl. voor *sin* P/G). 2221 *Wi ... u*: ‘wij stellen ons vertrouwen in u’ (de gen. *des* in *houdens* is overtollig, vgl. *MNW* 3, 641 bij 8). 2223 *simpelike*: ‘uit onwetendheid’ (*MNW* 7, 1127 bij 3). 2224 *Met ... qualike*: ‘doordat we het verkeerde geloofden’. 2225 *in boeten staen*: ‘boete doen’. 2226–9 *Ende ... visieren*: ‘en wij zijn allen bereid elk geloof aan te nemen dat u, lieve heer, zult voorschrijven’. 2230 *Dat ... manieren*: ‘en dat behoort u in elk geval te doen’.

	al	Dus verwan Joseph al geheel	
2232		Die gene die waren in dien casteel, Dat si dat doepsel ontgingen.	
	ende	Also geware wart van dien dingen	
		Die drossate, die Joseph te voren	2235
2236		Int been wonde, also gi mocht horen, Hi kinde vor hem allen tier stont	
		Hoe hi Joseph hadde gewont	
		Ende hoe hi tswert in Josephs been brac	
2240		Ende teen inde daer in stac,	2240
	ja	Die helecht vanden swerde. Ende nadien	
		Dede Matragan dat been besien	
		Ende vanter in dat stic vanden swerde.	
2244		Doe worden si te mayiert herde, Alsi deser dinc worden geware.	2245
	ende	Mategran sprac te Josep dar nare:	
	here	‘Suldi genesen moegen van desen?’	
2248	ende	Hi sprac: ‘Ic sal wel genesen Bider hulpen van Onsen Here, Mar gi sult genesen ere	2250
		Van uwer wonden, des geloeft,	
2252		Die gi hebt in u hoeft.’	F. 7R,b

P/G	2233	doepsel] <i>hs</i> doep sel	
	2235	Joseph] <i>na</i> dit woord schreef de kopiist de letter p af, die mogelijk weer werd doorgestreept.	
	2236	KOP Jnt been wonde/n/ also gi mo[eg]et horen COR wonde mo<cht>	
	2239	KOP Ende hoe hi tswert in ioseph been brac COR ioseph<s>	
	2241	KOP Die helecht vanden swerde nadien COR ja <i> →ende→	
		Ende] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. de leesaanwijzing voor vs. 2303 (kol. b).</i>	
	2246	KOP Mategran sprac te iosep dar e COR ende dar <nare> nare] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. vs. 2308 (kol. b).</i>	

W 2231-2 *Dus ... casteel*: ‘zo won J. de bewoners van het kasteel geheel en al voor zijn zaak’. 2233 *Dat*: ‘zodat’. 2237 *Hi ... allen*: ‘bekende hij ten overstaan van hen allen’. 2240 *Ende teen inde*: ‘en (hoe) het ene stuk (het uiteinde)’. 2244 *te mayiert herde*: ‘zeer ontsteld’. 2250 *ere*: ‘voordien’.

T 2236 *also gi mocht horen*: deze verwijzing naar vs. 2035-40 komt niet voor in het Oudfrans (vgl. *M II*, LXI, 29 en *S IV*, 327/25). Vgl. ook *Besamusca 1991*, p. 115-7.

	ende	Josep dede na desen dingen Dat vanden swerde was bleven, bringen: Den appel ende hilde twaren.	2255
2256		Ende hi maecte sonder sparen Een teken vander cruce tier stonde Ter stede daer hi hadde die wonde. Hem allen die des saegen toe,	
2260		Wonderden des sere doe Dat een twint bloets niet ne brac Uutter wonden daer men tswert uut trac.	2260
2264	ende	Also Josep die stucken hadde gesien Vanden swerde, hi sprac mettien: 'Ay swert, dune worts nembermere Te gader geheelt in genen kere	2265

P/G	2253	KOP	Josep dede na dese	dingen
		COR	<i>ende</i>	dese<n>
	2255	KOP	Dappel	ende h u lte waren
		COR	D<en> appel	h<i>lte <t>waren
			<i>hilde] de corrector wijzigde de u in een i door de eerste poot van de u te expungeren en op de tweede poot een i-streepje te plaatsen.</i>	
	2260		<i>des] na dit woord een vlekje.</i>	
	2261	KOP	Dat een twint s	bloet niet ne brac
		COR	twint	bloet<s>
	2262	KOP	Ter	[stede] daer men tswert vut trac
		COR	←wt← Ter	→wonden→
			<i>wonden] de corrector heeft de plaats van de invoeging niet met verwijfsstreepjes aangegeven; punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. vs. 2324 (kol. c).</i>	

W 2254 *Dat ... bleven*: 'dat wat van het zwaard was overgebleven'. 2255 *Den ... hilde*: 'de appel (d.i. de ronde knop bovenaan het gevest) en het gevest'. 2258 *hi*: kan verwijzen naar J. of naar M., vgl. T. bij vs. 2256-62. 2261 *Dat ... brac*: 'dat er volstrekt geen bloed te voorschijn kwam'. 2265-6 *dune ... kere*: 'jij zult in geen geval samengevoegd worden'.

T 2256-62 Op grond van de verzen 2248-52 moet *hi* (vs. 2258) naar M. verwijzen en *die wonde* naar zijn hoofdwond, hetgeen door het Ofr. bevestigd wordt. De verzen 2259-62 hebben daarentegen betrekking op J.'s beenwond, waardoor in het Mnl. de genezing van M.'s hoofdwond niet wordt vermeld. Tussen vs. 2258 en 2259 ontbreekt het equivalent van *M II, LXI, 30*: 'et ele (nl. de wond van M.) fu tantost garie. Puis traist hors de sa char la piece de l'espee qui dedens estoit' (zie ook *S IV, 327/33-4*). 2265-72 In deze passage wordt, evenals in het Ofr., vooruitgewezen naar de samenvoeging van de twee delen van het zwaard door Galaat, de ridder die de avonturen van de Graal tot een goed einde zal weten te brengen (vgl. *M II, LXI, 31* en *S IV, 327/37-40*). Zie voor de gebeurtenis zelf *J Bk. III, vs. 10219-48, S VI, 187/26 - 188/12* en *Pauphilet 1923, p. 266/16-33*. Evenals in het Ofr. tutoyeert J. het zwaard. Dit gegeven hangt vermoedelijk sa-

2268		Vordien dat di die gene sal In sine hant houden die al Die avonturen, in waren dingen, Van dien Grale ten inde sal bringen.	2270
ende	2272	Tirst dattu coemst in sine hant, Die stucken sullen vergaderen thant. ⁷ Ende die van den castele al dure Ontfingen doepsel alle tier ure.	
ende	2276	Josep bleef lange al daer Met desen swerde ende daer naer Bejaegedict met groter cracht Ende hebt also bewacht, Van dien dat ic irst gecreech dit zwart,	2275
2280		Dat noit sint getrect en wart, Sonder nu daer gi bi stoet. Nu hebbedi gehort waer bi dat bloet Dar quam. Ende gi vragede waer omme ic doe	2280
2284		Knielde doe icker ginc toe: Dat was dat ic bem seker des	2285

P/G	2270	bringen] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. de leesaanwijzing voor vs. 2332 (kol. c).</i>
	2273	KOP Ende die van d i en castele al dure COR den
	2274	KOP Ontfingen doepsel al tier vre COR al→le→
		alle] <i>punt van de corrector na le als verscheiding t.o.v. vs. 2336 (kol. c).</i>
	2276	KOP Met desen swerde ende daer naer COR <.>
	2277	KOP Beiaege t met groter cracht COR Beiaege<dict>
	2283	KOP [Van dat] gi vrage t waer omme ic doe COR ←dar quam← <ende> vrage<de>

W 2267 *di*: 'jou' (nl. het zwaard). 2272 *vergaderen*: 'zich aaneenvoegen'. 2273 *die ... dure*: 'de bewoners van het gehele kasteel'. 2277 *Bejaegedict ... cracht*: 'ver- kreeg ik (het vertellend personage, Elizer) het door grote inspanning'.
2278 *also bewacht*: 'zo gehoed'. 2279 *Van dien dat*: 'vanaf het ogenblik dat'.
2285 *dat*: 'omdat'.

T men met de bijzondere relatie die er bestaat tussen iemand die een voorspelling doet en het object waarop de voorspelling betrekking heeft. 2275-9 In de *Estoire del Saint Graal* wordt verteld dat het zwaard op het kasteel van Mategran achterbleef toen J. vandaar vertrok (vgl. S I, 256/30-1). Hoe Elizer, het personage dat hier aan het woord is (vgl. vs. 2295), aan het zwaard komt, wordt nergens verteld.

			Dat een helege dinc es.’	
2288	here	H	estor seide tote hem ter tijt: ‘Bi wat redenen cusset dijt?’	
	ende	Hi	seide: ‘Bi dien dat op dien dach Dat ic dat zwert gecussen mach,	2290
		Dat	ic al dien dach sonder waen	
2292		Gene	doet wonde mach ontfaen.’	
		Here	Walewein seide: ‘Hoe heet di?’	
		Dies	biddic u, dat gi segget mi.’	
	here	‘Ic	hete Elizer, sekerlike,	2295
2296		Ende	mijn vader es die rike	
		Coninc	Vesschere, die hout in hant	
		Dat	Grael, dat wide es becant.’	
		‘Here	riddre, wat vardi soeken nu?’	
2300		Sprac	Walewein. ‘Here, ic sochte u,	2300
		Om	dat gi sout proven oft gi moegen	

P/G	2287	KOP	HEstor seide tote	h i e r	ter tijt
		COR		he<m>	
		Hestor]	<i>initiaal H, blauw, twee regels hoog, rood penwerk.</i>		
	2288	KOP	Bi wat redenen	cusset dijt	
		COR	→here→		
		here]	<i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. vs. 2350 (kol. c).</i>		
	2294	KOP	Des biddic	dat gi segget mi	
		COR	D<i>es	<v>	
	2300	KOP	Sprac walewein	here ic sochte v	
		KOP, (COR)		<.>	

W 2288 *cusset dijt*: ‘kuste u het’ (vgl. voor de spelwijze *Van Loey* I, par. 27e).
 2292 *doet wonde*: ‘dodelijke wond’. 2293 *heet di*: ‘heet u’ (vgl. voor de spelwijze *Van Loey* I, par. 27e). 2296 *rike*: ‘machtige’ (vast bestanddeel van de naam van de Visserkoning). 2297 *hout in hant*: ‘in bezit heeft’. 2299 *wat ... nu*: ‘waarnaar bent u nu op zoek’. 2301–2 *Om ... voegen*: ‘opdat u zou proberen of u (de stukken van) dit zwaard weer op enigerlei wijze zou kunnen samenvoegen’. Op grond van de correctie (vgl. P/G) moet worden aangenomen dat *moegen weder voegen* met het samengetrokken *sout* dient te worden aangevuld.

T 2295 Elizer, Ofr. ‘(H)eliezer’, de zoon van de Visserkoning, wordt hier voor het eerst in de roman bij name genoemd. 2296–8 *De rike Coninc Vesschere* (Ofr. ‘Riche Roi Pescheor’) is de titel van de hoeder van de Graal. Op dit moment in het verhaal wordt de naam gedragen door Elizers vader Pelles, die de Graal op de Graalburcht Corbenic in bewaring heeft. In de *Estoire del Saint Graal* wordt de herkomst van de titel toegelicht. In opdracht van Josephé, de zoon van Joseph van Arimathea, vangt Alain li Gros, de eerste hoeder van de Graal, een vis die dankzij zijn gebed voldoende blijkt te zijn om een groot gezelschap te voeden. Ter ere van dat wonder wordt Alain voortaan de Visserkoning genoemd. Deze titel dragen ook zijn opvolgers (vgl. *SI*, 249/6 – 252/10).

			Dit zwert iet weder voegen.'	
	ende		Mijn here Ywein sprac hem dus an:	
2304	here		'Ic segge u wat gi sult doen dan.	
			Wi sijn geporret, dats waerheit fijn,	2305
			In die meeste queste die mach sijn	
			Nu in desen erderike,	
2308			Om enen ridder sekerlike,	
			Daer wi niet af ne weten bloet	
			Weder hi levende si so doet.	2310
			Bi deser redene so soudic u	
2312			In rechten rade wel raden nu	
			Met ons te varen tote dien stonden	
			In die queste dat wine vonden,	F 7R,c
			Op dat hi vonden moege wesen,	2315
2316			Bedi ic bem seker van desen	
			Dat hi sal inden u besichede,	
			Op dat stervelijc manlijchede	

P/G	2302	KOP	Dit zwert iet [sout] weder voegen
		COR	-
	2305	KOP	Wi e sijn geporret dats waerheit fijn
		COR	Wi
			waerheit] it <i>tegen elkaar aan geschreven</i> .
	2310	KOP	Weder hi leuende si so doet
		COR	<.>
			so doet] <i>veel ruimte tussen deze twee woorden vanwege een gat in het perkament (vgl. aant. bij vs. 2494)</i> .
	2311	KOP	Bi deser redene so soudic [n]v
		COR	v
	2313	KOP	Met ons varen tote dien stonden
		COR	<te>
	2314	KOP	In die queste dat wine vonden
		COR	<:>

W 2305 *geporret*: 'op weg gegaan'; *waerheit fijn*: 'de zuivere waarheid'. 2306 *In ... sijn*: 'voor de grootst mogelijke zoektocht'. 2309 *bloet*: 'precies'. 2312 *In rechten rade*: 'in alle oprechtheid'. 2315 *Op ... wesen*: 'indien hij gevonden zal kunnen worden'. 2317 *Dat ... besichede*: 'dat hij een einde zal maken aan uw taak'. 2318 *Op ... manlijchede*: 'indien de dapperheid van een sterveling' (vgl. ook *MNW* 4, 1131 bij 1, waar *manlijchede* als 'man' wordt weergegeven met alleen dit vers als bewijsplaats).

T 2303 In het Ofr. voert Gauvain het woord i.p.v.Y. (vgl. *M* II, LXI, 34 en *S* IV, 328/16-7). 2306 In het Ofr. is er geen sprake van de grootste zoektocht, maar gaat het om een queste naar de beste ridder ('le queste del meillor chevalier del monde', *M* II, LXI, 34; zie ook *S* IV, 328/17-8).

		Daer toe helpen mach ochte can.'	
2320		Eliser seide: 'Wie es hi dan,	2320
		Die van so groter werden es?'	
	ende	Walewein seide: 'Sijt seker des	
		Datet es Lanceloet van Lac.'	
2324		Alse dit horde Elizer, hi sprac:	
		'In u queste en comic niet nu:	2325
	want	Ine hebber niet te done, dat seggic u,	
		Ende ic en hebs genen orlof mede,	
2328		Mar vindine teneger stede,	
		Gi mocht hem seggen dat hi vare	
		Tes conincs Vesschers, want hi dare	2330
		Mi sal moegen vinden ende sien.'	
2332	ende	Hi bevalse Gode mettien.	
		Hi sciet van hen ende oc die joncfrouwe,	
		Die Waleweine met groten rouwe	
		Daer brachte daer hi bescudt wart,	2335

P/G	2319	KOP	Daer toe helpen mach och	can
		COR		och<te>
	2323	KOP	Dat es lanceoet van lac	
		COR	Dat<et>	
	2332	KOP	Hi beualse go e de mettien	
		COR	ende	gode
	2333	KOP	Hi sciet van hen	ende die ioncfrouwe
		COR	<.>	→oc→
	2335	KOP	Daer brachte/n/ daer hi bescudt wart	
		COR	brachte	

W 2321 *van ... werden*: 'zo voortreffelijk'. 2326 *Ine ... done*: 'ik heb er niets te zoeken'. 2327 *en ... orlof*: 'heb daarvoor geen toestemming'. 2332 *bevalse Gode*: 'nam afscheid van hen' (lett. 'beval hen aan in Gods hoede'). 2335 *daer ... wart*: 'waar hij (Elizer) gered werd'.

T 2326-7 In het Ofr. gaat E. niet mee, omdat hij daarvoor geen toestemming heeft. Vgl. *M II*, LXI, 35: 'en vostre queste ne me metroie je mie, kar je n'en ai pas le congié'; zie ook *S IV*, 328/23-4. In de *Lanceloet* lijkt een dubbele reden te worden gegeven: E. heeft in de queeste niets te zoeken en hij heeft geen toestemming. De eerste motivering, die door de dichter is toegevoegd, kan worden geïnterpreteerd als een reactie van E. op het horen van de naam L.v.L., die vanwege zijn overspelige relatie met de koningin zeker niet de ridder is die de stukken van het zwaard aaneen kan voegen. 2328-31 Later in de roman bezoekt Lanceloet de Graalburcht, maar een ontmoeting met Elizer vindt niet plaats (vgl. *Dl. VI*, vs. 14594-15354; *M IV*, LXXVIII, 35 - LXXIX, 4 en *S V*, 102/31 - 112/20). 2333 Met *die joncfrouwe* is de vrouw uit vs. 1860-73 bedoeld, die W. en zijn gezellen aanspoorde Elizer te gaan helpen.

2336		Ende reden tes conincs Vesscher wart.	
	ende	Walewein sciet oec danen doe	
		Ende alle sine gesellen toe	
		Ende elc van hem allen gemene	
2340		Nam sinen wech bi hem allene.	2340
		Nu laet ic van hem allen die tale	
		Ende sal spreken alliene van Aglavale.	
2344		N u gewaget davonture das:	
		Else Aglovel gesceden was	
		Van sinen gesellen, hi reet al dure	2345
		Dien dach sonder te vinden avonture	
		Die vertellens wardich si.	
2348	mer	Dien nach herbergede hi	
		Met enen heremite wentet was dach.	
		Hi reet den andren die daer na gelach,	2350

P/G	2341	KOP	Nv laet ic van hem	die tale
		COR		→allen→
	2342	KOP	Ende sal spreken	van ag o uale
		COR		→alliene→ ag a>uale
			alliene] <i>inktvlek voor dit woord.</i>	
	2343		Nu] <i>initaal N, rood, twee regels hoog, blauw penwerk.</i>	
	2346	KOP	Dien dach sonder	vinden auonture
		COR		<te>
	2349	KOP	Met enen heremite/n/	[hi reet den] dach
		COR	heremite	<wentet was>
	2350	KOP	Den andren die daer na gelach	
		COR	→hi reet→	
			Hi reet] <i>de plaats van deze invoeging is onzeker, omdat de verwijfsstreepjes ontbreken.</i>	

W 2336 *reden*: subject hierbij is *Hi ende oc die joncfrouwe* (vs. 2333). 2337 *danen*: 'daar vandaan'. 2340 *Nam ... allene*: 'ging zijn eigen weg'. 2342 *alliene*: 'uitsluitend', vormvariant van *allene*, zie *Van Loey* II, par. 48c,3 en 59 en vgl. P/G. 2345-6 *al ... dach*: 'de gehele dag door'. 2348 *nach*: gebruikelijk is *nacht* (vgl. W bij vs. 474); *herbergede*: 'verbleef'. 2349 *heremite*: 'kluizenaar'; *wentet was dach*: 'tot de dag aanbrak'. 2350 *den ... gelach*: 'de volgende (dag)'.

T 2337-40 Vgl. vs. 1835-50, waar W. zijn metgezellen voorstelt om een week lang op zoek te gaan naar Lanceloet. 2341-4 Vgl. voor de auctoriale ik-verteller in vs. 2341 T bij vs. 421-5. Doorgaans begint een nieuw gedeelte in het verhaal met de verhaaldraad van een personage dat enige tijd niet aan de handeling heeft deelgenomen. Er is dan sprake van afwisseling van verhaaldraden. Hier echter wordt van het verteltechnische procédé 'afsplitsing' gebruik gemaakt: van de verhaaldraden van de ridders die aanwezig waren bij het verhaal van Elizer en die nu uit elkaar gaan, wordt alleen Aglovels draad direct verder gevolgd. Vgl. *Brandsma 1992*, p. 57-62.

		Den derden ende den virden, als ict vernam,	
2352	al	So dat hi op ten vichten quam, Ridende met haesticheden, Al daer hi sach comen gereden	
		Enen riddre to hem wart,	2355
2356		Wel gewapent op een groet part, Sijn scilt te broken ende daer toe Bloedde hi sere int hoeft doe.	
	ende	Alse hi quam bet nare Aglovale, Sprac hi tote hem dese tale:	
2360		‘Ay genaden, ridder vri, Ic bidde u om Gode dat gi mi Ne laet vor u niet doet slaen.’	2360
	ende	Aglovel antworde saen: ‘Wie wille u quaet doen? Hier nes niemen.’	
2364		Hi seide: ‘Gi sulter <i>enen</i> sien sniemen.	2365

P/G	2354	KOP	Al daer sach hi comen gereden
		COR	<hi sach>
			hi sach] <i>de corrector heeft de wijziging van de woordvolgorde met verwijfsstreepjes aangegeven.</i>
	2357	KOP	Sijn scilt te broken ende daer toe
		COR	<. >
	2359	KOP	Alse hi quam bet na aglouale
		COR	<i>ende</i> na<re>
	2362	KOP	Jc bidde v om go e de dat gi mi
		COR	gode
	2363	KOP	Ne laet vor [mi] niet doet slaen
		COR	<v>
	2364	ende]	<i>punt van de corrector voor dit woord als verscheiding t.o.v. vs. 2302 (kol. b).</i>
	2365	KOP	Wie wille v quaet doen hier es niemen
		COR	<n>es
	2366	KOP	Hi seide gi sulter sien sniemen
		COR	→.i.→

W 2351 *virden*: ‘vierde’, vgl. voor deze vormvariant *Van Loey* II, par. 69. 2352 *ten vichten*: ‘de vijfde’ (*ten* < *den* door assimilatie. Vgl. voor de vorm *vichten* *Van Loey* II, par. 109d). 2353 *met haesticheden*: ‘snel’. 2355 *to hem wart*: ‘naar hem toe’ (vgl. voor *to* *MNW* 8, 106). 2359 *bet nare*: ‘dichter bij’. 2361 *ridder vri*: ‘edele ridder’. 2366 *sniemen*: ‘spoedig’.

T 2351 *als ict vernam*: deze verwijzing naar een ongespecificeerde bron ontbreekt in het Ofr. (vgl. *M* II, LXII, I en *S* IV, 328/34-5). 2353 In het Ofr. wordt de ruimte preciezer beschreven: A. bevindt zich in het woud (van Kameloet) op een smal pad (‘.I. estroit sentier’, *M* II, LXII, I; zie ook *S* IV, 328/35). Vgl. voor de veraging van de ruimte *Besamusca* 1991, p. 91-5.

2368	went	Hier coemt een ridder, sonder waen, Die mi om niet wille doet slaen.	
	ende	Hi hevet mi gewont, alse gi moeget sien.'	
	ende	Aglovel seide tote hem mettien:	2370
		'Ne vervart u niet, mare	
2372		Volget mi seker daer ic vare.'	
	ende	Binnen dien sagen si achterwart Enen riddre comen te hem wart, Al gewapent. Die ridder seide:	2375
2376		'Here, siettene comen sonder beide.'	F. 7V,a
	ende	Else Aglovel sijns geware wart, Hi keerde te hem wart sijn part Ende dander weder te hem wart dies gelike.	
2380		Si onderstaken hem stoutelike.	2380
		Die scilde braken. Die ridder brac wale Sine glavye op Aglovale Ende Aglovel staken so weder	
2384		Dat hine droech metten orse neder. Ende die ridder, die sere was wart	2385
		Ende stout, spranc op metter vart.	
	ende	Hi trac sijn zwert ende vinc ten scilde,	

P/G	2367	KOP	Hier coemt een ridder sonder waen
		COR	→went→
	2371	KOP	Ne veruart v [nv] niet mare
		KOP, (COR)	<.>
		COR	-
	2375	KOP	Al gewapent die ridder seide
		COR	<:>
	2379	KOP	Ende dander te hem wart dies gelike
		COR	«weder»
	2381	KOP	Die scilde braken die ridder brac wale
		COR	<.>
	2384		neder] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. de leesaanwijzing voor vs. 2445 (kol. b).</i>
	2386	KOP	Ende stout spranc op metter vart
		COR	<.>
	2387	KOP	Hi trac sijn zwert ende vinc ten scilde
		COR	ende <.>

W 2371 *Ne ... niet*: 'wees niet bang'. 2372 *seker*: 'gerust'. 2376 *siettene ... beide*: 'zie, daar komt hij al aan'. 2380 *stoutelike*: 'dapper'. 2381 *wale*: 'op fraaie wijze'. 2382 *glavye*: 'lans'. 2384 *Dat ... neder*: 'dat hij hem met paard en al tegen de grond wierp'. 2385 *wart*: 'sterk'. 2387 *vinc ten scilde*: 'greep naar zijn schild'.

T 2368 *om niet*: vgl. T bij vs. 2414-6.

2388		Else die hem verweren wilde. Ende Aglovel reet doe op hem weder	
		Al tors ende drogene ter neder	2390
		Metter borst van sinen perde,	
2392		Dat hi bleef liggende op die erde.	
	ende	Aglovel beette ende toech sijn swart	
		Ende ginc te voet ten riddre wart,	
		Mar hi vanten gequetst onsochte,	2395
2396		Dat hi niet op staen ne mochte.	
		Hi trac hem af den helm ende seide	
		Hi soudene doet slaen sonder beide,	
		Hine gawe hem op al daer.	
2400	ende	Hi ontdede die oegen daer naer,	2400
		Sere tongemake als hi was,	
		Ende als hi wart geware das	
		Datmen hem thoeft of woude slaen,	
2404		Hi bat genaden ende seide saen:	
		'Ay edel ridder, en doet mi niet.	2405
		Siet hier mijn zwert, ocht ghijt gebiet.	
		Ic bem verwonnen, des lyc nu.	
2408		Siet mijn zwert, dat gevic u.'	

P/G	2389	KOP	Ende aglouel reet	op hem weder
		COR		→doe→
			doe] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. vs. 2450 (kol. b).</i>	
	2390	KOP	Al tors ende drogene te	neder
		COR		te<r>
	2393	KOP	Aglovel beette	ende toech sijn swart
		COR	<i>ende</i>	<.>
	2395	KOP	Mar hi vante	gequetst onsochte
		COR		vante<n>
	2397	KOP	Hi trac hem af den helm	ende seide
		COR		<:>
	2404	KOP	Hi bat genaden	ende seide saen
		COR		<.>
	2407	KOP	Jc bem verwonnen des lyc	nv
		KOP		lyc
	2408	KOP	Siet [hier] mijn zwert dat gevic v	
		COR		-

W 2390 *Al tors*: 'te paard'. 2392 *Dat*: 'zodat'. 2393 *toech*: 'trok'. 2395 *gequetst onsochte*: 'zwaar gewond'. 2399 *Hine ... op*: 'als hij zich niet zou overgeven'. 2400 *ontdede*: 'opende'. 2401 *Sere ... was*: 'zo ernstig gewond als hij was'. 2405 *doet*: 'dood'. 2406 *ocht ghijt gebiet*: 'als u het wilt'. 2407 *des lyc*: 'dat erken ik'.

		Aglovel naemt ende vrageden saen Waer omme hi den riddre woude verslaen.	2410
2412	ende	Die ridder antworde hem dat hi Hem dat leven wilde nemen bedi Dat hi enen sinen sciltknecht sloech doet.	
2416	ende	Aglovel seide: 'Dat was onmate groet, Dat gi enen ridder sonder waen Om enen sciltknecht wout doet slaen. Bedi willic dat gi betert dit Ende gi den ridder genaden bit.'	2415
2420	ende	Hi seide hi was gereet te desen, Na dien dat emmer moeste wesen. Hi knielde vore genen riddre doe Ende bat hem genaden toe Van dien dat hem was mesdaen.	2420
2424	ende	Die verwonnen riddre sat op saen Ende sprac tote Aglovel: 'Here, Het es herbergens tijt tavont mere	2425

P/G	2409	KOP	Aglovel naemt	ende vragede	saen
		COR		<.> vragede<n>	
	2411	KOP	Die ridder antworde	hem	dat hi
		COR	ende		<.>
	2414	KOP	[Hi]	seide dat was onmate groet	
		COR	ende	→aglovel→	
			groet] <i>punt van de corrector na dit woord als scheiding t.o.v. de correctie in de rechtermarge.</i>		
	2424	KOP	Die verwonne	riddre sat op saen	
		KOP, COR		verwonne<n>	
		COR	ende		

W 2410 *verslaen*: 'doden'. 2412-3 *bedi Dat*: 'omdat'. 2414 *onmate groet*: 'zeer onbillijk'. 2417 *betert dit*: 'hiervoor genoegdoening verschaft'. 2419 *hi ... desen*: 'dat hij daartoe bereid was'. 2420 *Na ... wesen*: 'aangezien er niets anders opzat'. 2422-3 *Ende ... dat*: 'en vroeg hem daarbij om vergeving voor datgene wat'. 2426 *Het ... mere*: 'het is tijd om onderdak te zoeken voor vanavond'.

T 2413 Het tijdstip waarop de schildknaap gedood werd, 'avant ier' (M II, LXII, 5; zie ook S IV, 329/22), ontbreekt in het Mnl. Vgl. voor vervaging van de tijd *Besamusca* 1991, p. 95-100. 2414-6 A. acht de zwaarte van de straf niet in overeenstemming met de ernst van het vergrijp: het doden van een schildknaap staat in geen verhouding tot het doden van een ridder. De ridder die de schildknaap doodde, is deze mening evenzeer toegedaan, zo blijkt uit zijn mededeling in vs. 2368 dat hij *om niet* met de dood wordt bedreigd. 2423 In het Ofr. wordt hierna medegedeeld dat de gewonde ridder hem vergeeft (vgl. M II, LXII, 6 en S IV, 329/27). Dit blijft in het Mnl. impliciet. Vergelijk voor deze versobering *Besamusca* 1991, p. 76-8.

2428		Ende gi sult in die herberge mijn Tavont bat tegemake sijn	
	went	Dan iegeren daer gi nu mocht gaen, Bedi die nacht coemt op ons saen	2430
2432		Ende ic hebbe hier ene woninge bi Ende ic bidde u dat gi vart met mi.'	
	ende	Aglovel gelovedet hem ende vrage daer nare Den andren riddre wanen hi ware.	
2436		Die riddre antworde hem: 'Here, dien casteel danen ic bem	2435
	ende	Heet Rongedom ende staet hier bi, Daer ic u herberge, wildi,	F. 7V,b
2440		Boven allen mannen, want het es recht groet, Want gi mi losset vander doet.'	2440
	want	Die verwonnen ridder sprac: 'Tuwaren, Gi sult beide met mi varen.	
2444		Die feeste sal te meerre bi desen Sijn, dat wi te gader sullen wesen.'	
	ende	Acglovel bat so vele dattie gone Hem dat geloefde te doene, Dat si alle III te gader quamen	2445

P/G	2433	KOP	Aglouel gelouede	ende vrage daer nare
		COR	ende	gelouede<t> →hem→
	2436	KOP	Here dien casteel dane	ic bem
		KOP, COR	dane<n>	
			bem] <i>de b is onduidelijk afgeschreven.</i>	
	2439	KOP	Bouen allen man	het es recht groet
		COR	man<nen>	→want→
			want] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. vs. 2500 (kol. c) of als leesaanwijzing voor dit vers.</i>	
	2445	KOP	Acglouel bat so	dattie gone
		COR	ende	→vele→
			vele] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. de leesaanwijzing voor vs. 2506 (kol. c).</i>	
	2447	III] <i>hs .iij; geen punt ter rechterzijde van het cijfer.</i>	

W 2427 *in ... mijn*: 'in mijn huis'. 2428 *bat tegemake sijn*: 'het beter naar uw zin hebben'. 2429 *Dan ... gaen*: 'dan enige plaats waar u nu heen zou kunnen gaan'. 2431 *bi*: 'in de buurt'. 2433 *gelovedet*: 'beloofde het'; *vrage*: lees met *J vragede*. 2434 *wanen hi ware*: 'waar hij vandaan kwam'. 2439 *Boven allen mannen*: 'liever dan welke man ook'. 2440 *losset*: 'redde'. 2443-4 *Die ... wesen*: 'de vreugde zal er des te groter door zijn, omdat we samen zullen zijn'. 2445 *bat ... gone*: 'drong zo aan dat deze (nl. de gewonde ridder)'. 2447 *Dat*: 'zodat'.

T 2437 *Rongedom*: in het Ofr. heet dit kasteel 'Roguedon' (*M II*, LXII, 7 en *S IV*, 329/33).

2448		Ende reden soe verre dat si vernamen Enen cleinen broec, ne bore groet, Die in den middel van den bosscen stoet.	2450
2452		Ende te midtwege in dat parc Stont een hoge tor ende een starc Ende was besloten wel tier uren Beide met grachten ende met muren.	
2456	ende	Si quamen ten torre ende voren in saen, Daer si wel worden ontfaen, Dies hem herde wel moeste lusten, Bedi si hadden noet van rusten Ende te gemake te sine.	2455
2460	ende	Men dede hem af hare wapine. Daer na leidese hare wart Ter overster zale wart.	2460
2464	ende	Acglovel vragede daer nare Den wart hoe sine name ware. Hi seide: 'Ic hete Griffioen	2465

P/G	2448	KOP	Ende reden soe	dat si vernamen
		COR		→verre→
			verre] punt van de corrector na dit woord als versscheiding t.o.v. vs. 2509 (kol. c).	
	2449		groet] punt van de corrector na dit woord als versscheiding t.o.v. de leesaanwijzing voor vs. 2510 (kol. c).	
	2450	KOP	D[at] in den middel van	bosscen stoet
		COR	D<ie>	<den>
	2453	KOP	Ende was besloten wel tier vre	
		COR		vre<n>
	2454	KOP	Beide met grachten ende met mure	
		COR		mure<n>
	2457	KOP	Dies /si/ herde wel moeste lusten	
		COR	→hem→	
	2462	KOP	Ter ouerste zale wart	
		COR	ouerste<r>	
	2464	KOP	Den wart hoe sine name ware	
		COR	<.>	

W 2449 *Enen cleinen broec*: 'een laaggelegen stukje land' (M^{NW} I, 1450); *ne bore groet*: 'niet erg groot'. 2451 *te ... parc*: 'halverwege die open ruimte'. 2452 *tor*: 'toren'. 2453 *besloten*: 'omgeven'. 2457 *Dies ... lusten*: 'hetgeen hun wel buitengewoon moest bevallen'. 2458 *Bedi ... rusten*: 'want zij hadden behoefte aan rust'. 2460 *hare wapine*: 'hun wapenrustingen'. 2461 *hare wart*: 'hun gastheer'. 2462 *Ter ... wart*: 'naar het voornaamste vertrek'.

T 2465-6 G. heeft eerder in het verhaal, gekleed in de wapenrusting van Lance-loet, Keye, die hem in opdracht van de koningin achtervolgde, verslagen en naar

		Vanden Quaden Passe.’ Ende na dit doen Sprac hi: ‘Here, nu segt mi Uwen name, ocht u wille si.’	
2468	ende	Acglovel antworde hem Ende hi seide: ‘Here, ic bem Van Arturs hove ende men hiet mi	2470
2472	ende	Acglovel.’ ‘Lieve here, wat maren segt di?’ Acglovel seide hem van Arture Ende vander coninginnen die avonture Ende van Lancelote. Ende hoe dat sach	2475
2476		Die coninginne op enen dach Enen riddre vor hare riden, Die Lanceloets hoeft vorde tien tiden.	

P/G	2466	KOP	Vanden quaden passe	ende na dit doen
		COR		<.>
			doen] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. de leesaanwijzing voor vs. 2527 (kol. c).</i>	
	2471	KOP	Van arturs	ende men hiet mi
		COR		→houe→
			hove] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. vs. 2532 (kol. c).</i>	
	2472	KOP	Acglouel ⁊ lieue here wat	segt di
		COR		→maren→
			Acglovel] <i>de kopiist schreef eerst een l af en maakte daar vervolgens een g van, waardoor er Acglouel lijkt te staan.</i>	
			di] <i>punt van de corrector na dit woord als scheiding t.o.v. de toevoeging in de rechtermarge.</i>	
			maren] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. vs. 2533 (kol. c).</i>	
	2475	KOP	Ende vanancelote	hoe dat[ten] sach
		COR		→ende→ dat/«si»/
		COR		dat
			Lancelote] <i>hs lanc’.; punt na de abbreviatuur kan ook bedoeld zijn als interpunctie.</i>	
	2476	KOP	Die conin÷c÷	op enen dach
		KOP	conin<ginne>	
	2478	KOP	Die lanceloets	hoeft vorde tien tiden
		COR	lanceloet«s»	
			Lanceloets] <i>hs lanceloets; de corrector loste de abbreviatuur klaarblijkelijk op als ‘eloet’.</i>	

W 2472 *wat maren segt di*: ‘wat voor inlichtingen (nieuws) hebt u’ (vgl. voor *segt di Van Loey* I, par. 27e). Gezien het Ofr. ‘qu’alés vos querant’ (M II, LXII, 8, vgl. S IV, 330/9-10) luidde de oorspronkelijke lezing ^{*}*wat soecti*, hetgeen werd verlesen tot *Wat segt di* (vgl. P/G en *Van Oostrom* 1981, p. 132 n. 11). 2477 *vor hare riden*: ‘haar voorbij rijden’.

T zijn kasteel gevoerd. Vgl. vs. 1345-87. Vgl. voor het optreden van G. ook T bij vs. 1307-22. 2476 *op enen dach*: volgens de chronologie van de *Lanceloet* is het zes dagen geleden dat de koningin G. in de wapenrusting van L. voorbij heeft zien rijden (vs. 1345-62).

ende	‘Daer toe sijn wi X gecoren	
2480	Diet alle hebben gesworen,	2480
	Moegen wi den ridder vinden,	
	Dat wi sijn hoeft sullen sinden	
	Den coninc ende der coninginnen,	
2484	Ochte selve voren daer binnen.	
	Hier omme sijn wi uut gecomen	2485
	Ende hebben dus te wandelne genomen,	
	Tot dat wine crigen teneger stont,	
2488	Doet ocht levende ocht gesont.’	
	A lse dese tale verstont Griffioen,	
	Hi pensede wat hi mochte doen.	2490
	Hi weet wel kintene Aglovael,	
2492	Dat hine niet sal geloven wael	

P/G	2483	KOP	Den <i>coninc</i> ende der coninginne
		(KOP), COR	coninginne<n>
	2484	KOP	Ocht selue voren daer binnen
		COR	Ocht<e>
	2485	KOP	Hier omme sijn wi vut comen
		COR	<ge>comen
	2489	Else]	<i>initaal A, rood, twee regels hoog, blauw penwerk.</i>
	2491	KOP	Hi weet wel kintene agouel
		COR	ag<l>ou<a>el
	2492	KOP	Dat hine niet sal gelouen wel
		COR	w<a>el

W 2479 *wi X*: de tien deelnemers aan de queeste, vgl. vs. 1717-28. 2484 *Ochte ... binnen*: ‘of (dat we zijn hoofd) zelf daarheen (zullen) brengen’. 2485 *uut gecomen*: ‘eropuit gegaan’. 2486 *Ende ... genomen*: ‘en hebben wij het aldus op ons genomen rond te trekken’. 2487 *wine crigen*: ‘wij hem (L.) vinden’. 2489 *Else ... Griffioen*: ‘toen G. dit hoorde’. 2491 *Hi ... Aglovael*: ‘hij beseft dat als A. weet wie hij voor zich heeft’. 2492-3 *Dat ... gedoet*: ‘dat hij niet zomaar van hem zou aannemen dat hij L. niet heeft gedood’.

T 2480-4 De eed die A. hier beschrijft, wijkt inhoudelijk af van de eerdere formulering, waarbij de tien ridders beloofden op zoek te gaan naar L. (vs. 1736-41). In de weergave van A. wordt vooral gesteld dat zij L. willen wreken. Dit verschil houdt verband met de dramatische ironie die een belangrijke rol speelt in deze ontmoeting van A. en G.: het publiek van de *Lanceloet* is beter ingelicht dan A., die niet beseft dat hij de ontmoeting van de koningin met G. beschrijft tegenover diezelfde G. (vgl. *Brandsma 1992*, p. 90-1). A.’s versie van de eed is veel bedreigender voor G. dan de eerdere omschrijving. De mogelijkheid dat de ridders G.’s hoofd niet naar het hof sturen, maar het zelf brengen (vs. 2484), wordt in het Ofr. niet vermeld (vgl. *M II*, LXII, 8 en *S IV*, 330/9-10).

		Hine hebbe Lancelote gedoet,	
		Ende dat hi dan emmer sterven moet	
		Verheyscht hi die niemare des	2495
2496		Hoet daer mede gevaren es.	
	ende	Griffoen sprac: 'Ware Lanceloet doet,	
		Dat ware scade ende jamer groet.'	F. 7V,c
	ende	Hi seide: 'Hi es immer verslaegen, eist alsoe?'	
2500		'Jaet,' seide Acglovel, 'ende daer toe	2500
		Hebben wie Keyen verloren	
		Ende Dodinele ende Sagramoren.	
	mer	Wine claegen niet van allen dies	
2504		So sere also wi dat verlies	
		Van minen here Lancelote doen.'	2505
	ende	Doe seide tote Acglovale Griffoen:	
	here	'Die u Keyen eer iet lanc	
2508		Weder gave, soudijs hem weten danc?'	
		'Jay ic ende ic souts blide wesen.'	
	here	'Gi sult danne vinden desen	2510

P/G	2493	KOP	Hine hebbe lancelote	doet
		COR		→ge→doet
			gedoet] <i>punt van de corrector na ge als versscheidung t.o.v. vs. 2554 (kol. c).</i>	
	2494		dat] <i>na dit woord een gat in het perkament (vgl. aant. bij vs. 2310).</i>	
	2495		Verheyscht] <i>hsVerheycht; evidente verschrijving van de kopiist.</i>	
	2497		Ware] <i>inkstip na dit woord.</i>	
	2499	KOP	Hi seide hi es	verslaegen eist alsoe
		COR	ende	→immer→
	2500		Acglovel] <i>hs acgl';; punt onderdeel van de afbreiuituur of interpunctieteken.</i>	
	2504	KOP	So sere also	dat verlies
		COR		→wi→

W

2494 *emmer*: 'zeker'. 2495-6 *Verheyscht ... es*: 'als hij (A.) verneemt wat er gebeurd is' (nl. dat G. de ridder in L.'s wapenrusting was). 2498 *Dat ... groet*: 'dan zou dat een zeer groot verlies zijn'. 2499 *Hi seide ... alsoe*: 'hij (A. of G.) zei: 'Hij (L.) is zonder twijfel gedood, is het niet?'" Als *Hi* verwijst naar Griffoen, is er geen sprekerswisseling. Als *Hi* verwijst naar Acglovel, dan wordt *eist alsoe* ('is dat zo') gezegd door Griffoen. Na *verslaegen* moet men dan een punt lezen. *J* legt deze woorden Griffoen in de mond en emendeerde bovendien *Hi seide* in *Gi seidet*. 2500 *ende daer toe*: 'en bovendien'. 2503-4 *Wine ... sere*: 'wij betreuren (het verlies) van hen allen niet zozeer'. 2507-8 *Die ... danc*: 'zou u degene die u K. spoedig zou teruggeven daarvoor dankbaar zijn'.

T

2499-502 Het Mnl. kijkt hier af van het Ofri., waar G., in de wetenschap zelf Keye gevangen te houden, vraagt of er afgezien van L. nog andere ridders verloren zijn geraakt (vgl. *M II*, LXII, 9 en *S IV*, 330/17-8).

2512		Ter Hermitagen vander Hage, Coemdi daer morgen in dien dage.’	
	ende	Hi seide: ‘Des hebt groten danc Ende ic sal daer wesen eer iet lanc.’	
		Hi ruste daer binnen dien nacht doe.	2515
2516		Des ander daeges stont hi op vroe Ende wapende hem metter vart Ende voer ter heremitagen wart Die hem doe Griffioen dede verstaen.	
2520		Ende als hi wech was, voer Griffioen saen Tote Keyen ende seide: ‘Gi sijt Vanden prisone quite nu ter tijt. Set u vart ter Heremitagen nu	2520
2524		Van der Hagen. Daer vart, dat bevelic u, Ende geeft u op Acglovale daer, Dien gi <i>dar</i> sult vinden overwaer.	2525
	ende	Ocht hi vraget wie u daer varen hiet,	
2528	zo	Segt hem gine wetes niet.	
	ende	Om dat ic wille dat hier na	

P/G	2511	KOP	Ter hermitagen vander hage/n/
		COR	hage
	2520	KOP	Ende als hi wech was voer griffoen saen
		COR	<.>
	2521	KOP	Tote keyen ende seide gi sijt
		COR	<:>
	2522	KOP	Van prisone quite nu ter tijt
		COR	Van→den→
	2524	KOP	[Van] daer vart dat beuelic v
		COR	←van der hagen←
	2526	KOP	Dien gi sult vinden ouerwaer
		COR	«dar»
	2527	KOP	Ocht [g]i vraget wie v daer varen hiet
		COR	«h»i

W 2511 *Tër ... Hage*: ‘bij de kluizenaarswoning van de Haag (Doornstruik)’.
 2512 *morgen ... dage*: ‘morgen’. 2519 *Die ... verstaen*: ‘waarover G. hem had ver-
 told’. 2521-2 *Gi ... quite*: ‘u bent uit de gevangenis verlost’. 2523 *Set u vart*:
 ‘ga’. 2524 *Daer vart*: ‘ga daarheen’. De voorgestelde interpunctie ligt het meest
 voor de hand, maar het is niet uitgesloten dat de corrector *daer* op *Van der Hagen*
 wilde betrekken, zodat met *Vart* een nieuwe zin zou beginnen (vgl. P/G).
 2525 *geeft u op*: ‘geef u over aan’. 2527 *hiet*: ‘beval’.

T 2511 Deze kluizenaarswoning, die elders in de roman niet voorkomt, draagt in
 het Ofr. de naam ‘l’ermitage de la Haie’ (M II, LXII, 9; zie ook S IV, 330/22-3).

		Van mi niemen niemare en versta,	2530
2532	so	Willic dat gi mi versekert saen Dat gijt niemanne en sult doen verstaen Dat gi hier gevaen hebt gewesen.’	
	ende	Keye sekerret hem na desen, Die utermaten blide was das	2535
2536		Dat hi vanden prisone quite was. Keye wapende hem ende nam orlof Ende ruemde Griffuens hof Ende hi voer ter hermitagen thant,	
2540		Daer hi Acglovale vant, Die sijns blide was als hine vernam.	2540
	ende	Hi vragede hem wanen hi quam. Hine wout hem niet seggen, sonder waen, Omt belof dat hi hadde gedaen.	
2544	ende	Doe ginc hem Acglovel vertellen Hoe geporret waren X gesellen Om Lancelote te sokene doe	2545
2548		Ende hoe si wandelen souden toe, Dessi van hem horden niemaren. ‘Ende gi, her Keye, waer suldi varen?’	2550
2552		Sal u om Lancelote iet roeken, Dat gine ons sult hulpen soeken	

P/G	2530	KOP	Van mi niemen niemare	versta
		COR		«en»
	2532	KOP	Dat gijt niemanne	sult doen
		COR		«en» <verstaen>
	2544	KOP	Om belof dat hi hadde	[ontfaen]
		COR	Om«t»	→gedaen→
	2549	KOP	Dessi van hem horden niemare	
		KOP, (COR)		niemare<n>
	2551	KOP	S u l v om lancelote iet roeken	
		COR	S«a»l	

W 2530 *Van ... versta*: ‘niemand iets over mij zal horen’. 2531 *versekert*: ‘belooft’.
2536 *quite*: ‘bevrijd’. 2538 *ruemde*: ‘verliet’. 2541 *Die ... was*: ‘die blij was om
hem’. 2548 *wandelen*: ‘rondtrekken’. 2549 *Dessi*: ‘tot zij’. 2551 *Sal ... roeken*:
‘zult u zich enigszins om L. bekommeren’.

T 2537 Keye krijgt in het Ofr. voor zijn vertrek eten aangeboden. Daarna geeft G.
opdracht K.’s wapens te brengen (vgl. *M II*, LXII, 11 en *S IV*, 330/35-36). Zie
voor de versobering in het Mnl. *Besamusca 1991*, p. 76-8.

		Doer sine lieve? Went wardi verloren	
		Else hi es, ic weet wel te voren	
		Dat hi u gerne soeken soude.’	2555
2556	ende	Keye antworde dat hi woude	
		In die queste porren gereet	
		Ende hi dede thant sinen heet,	
		Gelijc dat dandre hadden gedaen,	F 8R,a
2560		Op tcruce dat hi daer sach staen	2560
		Ende si gingen te gadere tot dat si scieden.	
	mer	Nu swiget davonture van hem lieden	
		Te sprekene int gemeine	
2564		Ende spreect allene van Waleweine.	
		N u gewaget davonture das,	2565
		Else Walewein gesceden was	
		Van sinen gesellen, dat hi reet	
2568		Drove ende tongemake ende heet,	
		Om dat hi faelgierde daer te voren	
		Vander avonture, alse gi moget horen,	2570
		Ende hi reet den dach lanc,	
2572		Dat hi en at noch en dranc,	

P/G	2553	KOP	Doer sine lieue	wardi verloren
		COR		<.> →went→
	2561	KOP	Ende	gingen te gadere tot dat si scieden
		COR		«si»
	2563		int gemeine]	<i>in hs aaneengeschreven.</i>
	2565		Nu]	<i>initiaal N, blauw, drie regels hoog, rood penwerk.</i>
	2566	KOP	Else walewein	/ver/sceden was
		COR		→ge→sceden
			gesceden]	<i>punt van de corrector na ge als versscheiding t.o.v. de leesaanwijzing voor vs. 2627 (kol. b).</i>
	2569	KOP	Om dat	faelgierde daer te voren
		COR		→hi→
			hi]	<i>punt van de corrector na dit woord als versscheiding t.o.v. vs. 2630 (kol. b).</i>

W 2553 *Doer sine lieve*: ‘uit genegenheid voor hem’. 2556–7 *woude ... gereet*: ‘zeker wilde deelnemen aan de zoektocht’. 2558 *hi ... heet*: ‘hij legde direct zijn eed af’. 2562 *davonture*: ‘het verhaal’. 2563 *int gemeine*: ‘in het algemeen’. 2568 *tongemake*: ‘terneergeslagen’; *heet*: ‘woedend’ (MNW 3, 238–9 bij 2b). 2569 *faelgierde*: ‘in gebreke bleef’. 2572 *Dat*: ‘terwijl’.

T 2559 Dit vers verwijst naar vs. 1736–44, waar de tien queeste-ridders zweren dat zij L. gedurende een jaar en een dag zullen zoeken. 2570 *alse gi moget horen*: verwijst naar vs. 1951–6, waar W. er niet in slaagde de twee delen van het zwaard van Elizer samen te voegen. Deze terugwijzing komt niet voor in het Oudfrans (vgl. M II, LXIII, I en S IV, 331/9).

		Noch oec avonture vant dare Die te vertelne wardich ware.	
2576	ende	Alse hi III dage hadde gereden, Quam hi varende tere steden Vor ene woninge, daer wonende was Een ridder hiet Mathamas Ende hadde Sagrimorre tien tiden	2575
2580		Gevaen. Ende als hi daer soude liden, Vakede hem so over sere Dat hi was al uten kere,	2580
2584	also	Dat hine wiste waer hi reet. Ende alse hi vor Mathamas porte leet, Was vor sine porte Mathamas, Die hem herde sere balch das	2585
2588		Dat hine doe ne groette niet Ende waende dat hijt te doene liet Bi hovarden, <i>mar</i> het dede Die slaep ende gene hovardichede.	2590
2592	ende	Hi keerde int huus na dien dingen Ende dede hem sine wapene bringen. Men vragedem wat hi doen woude.	
2596	ende want	Hi seide dat hi varen soude Naden fiersten ridder van erderike. 'Ic groetene,' sprac hi, 'hovesscelike, Ende hi es so dangerois dat hi	2595

P/G	2576	KOP	Quam hi varende tere stede	
		COR	stede<n>	
	2577		was] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. de leesaanwijzing voor vs. 2638 (kol. b).</i>	
	2580	KOP	Geuaen	als hi daer soude liden
		COR	<:> →ende→	
	2596	KOP	Jc groetene sprac	houesscelike
		COR	want	«hi»

W 2580 *liden*: 'passeren'. 2581 *Vakede ... sere*: 'was hij zo buitengewoon slaperig'. 2582 *al uten kere*: 'geheel versuft' (MNW 3, 1260 bij 5b). 2586 *Die ... das*: 'die zich er zeer aan ergerde'. 2588-9 *te ... hovarden*: 'naliel uit hooghartigheid'. 2595 *fiersten*: 'hooghartigste'. 2597 *dangerois*: 'verwaand', 'trots' (vgl. MNW 2, 58, waar dit vers als enige bewijspplaats wordt geciteerd).

T 2578-80 Zie vs. 882-980. 2589-90 In het Ofr. blijft in de overeenkomstige passage impliciet dat W. niet groet omdat hij bijna slaapt (vgl. M II, LXIII, 1 en S IV, 331/16-7). In vs. 2580-3 wordt al melding gemaakt van W.'s slaperigheid.

		Een wort niet antworde mi.	
	ende	Het sal mi sere rouwen mede,	
2600		En vellic niet sine hovardichede.’	2600
		Mathamas sat op sijn part	
		Ende reet na Waleweine metter vart	
		Ende als hine sach, riep hi:	
2604		‘Ridder, keert u jegen mi.’	
	ende	Walewein wart in wake mettien	2605
		Ende heeft genen ridder versien	
		Op hem comen met groter verde.	
2608		Hi hadde wonder wat hi begerde.	
		Ende alse Walewein vernam	
		Dat hi om joesteren quam,	2610
		Hi trac bet achter metter vart	
2612		Ende liet lopen te hem wart	
		Ende staken soe dat hi ter erde	
		Moeste vallen vanden perde.	
	ende	Walewein beette also houde,	2615
2616		Want hine tors niet bestaen ne woude.	
		Hi trac sijn zwert uten scoe	
		Ende liep Mathamasse op toe,	
		Die altoe was op gestaen.	
2620	mer	Walewein sloegen weder ter erden saen	F. 8R,b
		Ende trac hem dien helm af so fellike	

P/G	2598	KOP	Een wort niet antwor t mi
		COR	antwor<de>
	2600		hovardichede] <i>punt van de corrector na dit woord als versscheiding t.o.v. vs. 2661 (kol. b).</i>
	2607		verde] <i>punt van de corrector na dit woord als versscheiding t.o.v. de correctie voor vs. 2668 (kol. b).</i>
	2608		begerde] <i>hs beger de; veel ruimte tussen de letters vanwege een gat in het perkament (vgl. aant. bij vs. 2915 en 2916).</i>
	2614		vanden] <i>boven de a een gaatje in het perkament.</i>
	2620	KOP	[Ende] sloegen weder ter erden saen
		COR	mer <walewein>
			mer] <i>punt van de corrector voor dit woord als versscheiding t.o.v. vs. 2559 (kol. a).</i>

W
2599 rouwen: ‘spijten’. 2600 En vellic niet: ‘als ik geen einde maak aan’.
2605 in wake: ‘wakker’. 2606 genen ridder: ‘die ridder (nl. M.)’. 2607 met groter verde: ‘zeer snel’. 2608 Hi hadde wonder: ‘hij vroeg zich af’. 2611 Hi ... vart: ‘reed hij direct terug’. 2615 beette also houde: ‘steeg onmiddellijk af’. 2616 bestaen: ‘aanvallen’. 2617 scoe: ‘schede’. 2618 Ende ... toe: ‘en stormde vervolgens op M. af’. 2619 altoe: ‘ook’. 2621 fellike: ‘hardhandig’ (vgl. MNW 2, 795 bij 3, waar dit vs. als enige bewijfsplaats wordt geciteerd).

		Dat hi hem hadde wel nalike Sin nese af getrect daer mede,	
2624	al	So dat hine sere bloeden dede.	
	ende	Walewein sprac: 'Gevet u op saen, Oft ic sal u dat hoeft af slaen.'	2625
	ende	Die ander lach ni so onsochte,	
2628		Dat hi hem antworten niet ne mochte.	
	want	Hi hadde daer af groet ongemac Dat hem Walewein den helm af stac.	2630
		Noch sprac Walewein hi souden doet slaen, Ocht hi soudem op geven saen.	
2632	ende	Hi antworde hem met pinen groet:	
	ay	'Here, ne slaet mi niet te doet.	
	went	Gine sout daer niet vele winnen mede.	2635
2636		Hebt mijns genaden op hoveschede.'	
	ende	Walewein sprac: 'Hoe heetti dan?'	
	here	'Ic hete Mathamas,' sprac die man.	
	ende	Walewein seide tote hem nadien:	
2640		'Here, gi sijt Mathamas, tote wien Dodineel ende Sagrimor bi namen Om tetene tot u quamen Ter coninginne behoef, mire vrouwen.	2640
2644		2644 Ic sal u doet slaen, en trouwen,	

P/G	2622	wel nalike] <i>in hs aaneengeschreven.</i>
	2623	KOP Sin[en] nese af getrect daer mede COR Sin
	2627	KOP Die ander lach so onsochte COR ende →ni→
		ni] <i>mogelijk in of verschrijving van de corrector voor nu; punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. vs. 2688 (kol. c).</i>
	2628	mochte] <i>te dichtgelopen en volledig onleesbaar.</i>
	2636	KOP Hebt mijns genaden op hoveschede/n/ COR hoveschede
	2642	KOP Om tetene [wilen] quamen COR →tot v→
		u] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. vs. 2703 (kol. c).</i>

W	2622	<i>Dat ... nalike: 'dat het heel weinig scheelde of hij had hem' (vert. MNW 4, 2154 bij 2).</i>
	2623	<i>Sin: 'zijn' (vorm ontstaan door correctie, vgl. P/G).</i>
	2627	<i>lach ... onsochte: 'was er nog nooit zo slecht aan toe geweest'.</i>
	2628	<i>Dat: 'zodat'.</i>
	629	<i>ongemac: 'pijn'.</i>
	2630	<i>Dat ... stac: 'dat W. hem zijn helm afrukte'.</i>
	2631	<i>Noch: 'nogmaals'.</i>
	2632	<i>Ocht ... saen: 'of hij moest zich onmiddellijk overgeven'.</i>
	2636	<i>op hoveschede: 'uit ridderlijkheid'.</i>
	2641	<i>bi namen: 'met name'.</i>
	2642	<i>tot u: herhaling van tote wien (vs. 2640) als gevolg van een correctie (vgl. P/G).</i>
	2643	<i>Ter coninginne behoef: 'ten behoefte van de koningin'.</i>

		Of gi sult mi sonder verleggen	2645
		Wat gi daer af wetet nu seggen.'	
2648	ende	Hi sprac: 'Wildi mi laeten leven, Ic sal u Sagrimorre geven Eer avont coemt.' Walewein seide: 'Nu sekert mi dat danne sonder beide,	2650
2652		Dat gi dit doen sult alsoe Ende dat gi gaen sult daer toe In prison daer ic u sinden sal.' Mathamas sekeret hem al.	
2656	ende	Walewein sat op sijn part doe Ende Mathamas op tsijn also Ende keerden beide te samen Tes si te Mathamas huse quamen.	2655
2660	ende	Also die van binnen vroet waren das Dat hare here verwonnen was	2660
	do	Wouden si Waleweine doet slaen, Dat hem hare here verboet saen.	
	ende	Mathamas dede bringen vore	

P/G	2649	KOP	Eer auont coemt	walewein seide
		COR		<.>
			Eer] <i>hs</i> Eeer; <i>evidente verschrijving van de kopiist.</i>	
	2650	KOP	Nv sekert mi	danne sonder beide
		COR		<dat>
	2652	KOP	Ende dat gi [vut]gaen sult daer toe	
		COR		gaen
	2657	KOP	Ende keerde	beide te samen
		(KOP), COR		keerde<n>
	2660		verwonnen was] <i>veel ruimte tussen deze woorden vanwege een gat in het perkament (vgl. aant. bij vs. 2843).</i>	
	2661	KOP	Wouden si waleweine doet slaen	
		COR	→do→	
			do] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. vs. 2722 (kol. c).</i>	
			doet slaen] <i>veel ruimte tussen deze woorden vanwege een gat in het perkament (vgl. aant. bij vs. 2843).</i>	

W 2645 *sonder verleggen*: 'onmiddellijk'. 2650 *sekert mi dat*: 'beloof mij dat plechtig'. 2653 *prison*: 'gevangenschap'. 2657 *keerden*: 'reden terug'. 2659 *vroet waren*: 'bemerkten'. 2662 *hem*: 'hun'.

T 2662 In het Mnl. ontbreekt de mededeling dat M. zijn ridders verbiedt te vechten op straffe van het verlies van hun ogen (vgl. *M* II, LXIII, 6 en *S* IV, 332/7-8). 2663-6 De verhaaldraad van S. wordt weer opgenomen en toegevoegd aan die van W. Gewoonlijk wordt er een overgangsformule gebruikt wanneer een nieuw personage ten tonele verschijnt. In dit geval blijft de formule achterwege,

2664		Uter vangnessen Sagrimore Ende leverden te hant	2665
		Minen here Waleweine bider hant.	
	ende	Mathamas seide na desen	
2668		Dat sine vangnesse en hadde niet gewesen Quaet dien tijt dien hi lach daer.	
		Ende hi seide daer ane waer,	2670
		Want binnen dien dat hi daer lach	
2672		Mathamas dochter wel tot hem sach Ende help hem herde sere Ende dede hem vrientscap ende ere.	
	ende	Tirst dat Sagrimor hadde versien	2675
2676		Waleweine, hi was blide van dien. Ende Walewein oc, ob ander side, Was van Sagrimorre blide. Walewein sprac te Mathamasse saen	
2680		Ende seide: 'Here, gi moet gaen Tote Arturs hove sonder letten	2680 F. 8R,c

P/G	2664	KOP	Vte	vangnessen sagrimore	
		COR	Vte<r>		
	2668	KOP		Sine vangnesse en/de/ hadde niet gewesen	
		COR	←dat←	en	
	2672	KOP		Mathamas dochter wel	[ver]sach
		COR			→tothem→ sach
				tot hem] <i>in hs aaneengeschreven; punt van de corrector na hem als verscheiding t.o.v. vs. 2733 (kol. c).</i>	
	2677	KOP		Ende walewein	ob ander side
		COR			→oc→
				Ende] <i>het vers is iets ingesprongen vanwege het ver doorlopende vs. 2616 (kol. a). ander side] veel ruimte tussen deze woorden vanwege een gat in het perkament (vgl. aant. bij vs. 2861).</i>	

W 2665-6 *leverden ... hant*: 'droeg hem onmiddellijk over aan mijn heer W'.
2672 *Mathamas ... sach*: 'zorgde M.'s dochter goed voor hem'. 2674 *dede ... ere*:
'behandelde hem met genegenheid en eervol'. 2677 *ob ander side*: 'van zijn
kant'. 2681 *sonder letten*: 'onmiddellijk'.

T omdat de beide verhaaldraden qua tijd en ruimte overeenkomen (vgl. *Brandsma 1992*, p. 59). 2667-9 Het Ofr. leest: 'Et quant il le vit, si li dist qu'il n'avoit pas eu male prison' (M II, LXIII, 6; zie ook S IV, 332/10-1). De ambigue pronomina-
le aanduiding is door de Mnl. dichter zo opgevat dat M. zich uitspreekt over de
kwaliteit van de gevangenschap van S. In sommige Ofr. handschriften (vgl. o.a.
Rawl. Q b 6, f. 214 R,a) zijn de woorden afkomstig van Gauvain. Volgens J lag
het meer voor de hand dat S. zelf over zijn gevangenschap vertelde. Daarom
emendeerde hij *Mathamas* in *Sagrimor* (Bk. II, vs. 2667). 2671-4 Vgl. vs. 1021-36
voor de hulp van M.'s dochter.

		Ende u in sijns genaden setten Van minen halven ende hem doen verstaen	
2684		Dat ic u daer sinde sonder waen. Ende hi geloeft hem tier ure.	2685
	mer	Nu meer swigt davonture Meer te sprekene van hem lieden	
2688		Ende sal van Hestore bedieden.	
		N u mogedi horen teser steden: Else Hestor was gesceden	2690
		Van sinen gesellen, hi reet tier ure	
2692		Wel VIII dage al dure Int foreest op ende neder, Else nu vort ende else nu weder,	
		Dat hi niet en gemoette bin desen	2695
2696		Dat avonture mochte wesen Ende hi vragede om niemare Van Lancelote harentare.	
	ende	Daer na quam hi tere steden	
2700		Opten IXden dach gereden Daer Dodineel gevallen was Int water, alsmen hier boven las,	2700

P/G	2689	Nu] <i>initiaal N, rood, drie regels hoog, blauw penwerk.</i>	
	2690	KOP Else hestor was [ver]sceden	
		COR →ge→sceden	

W 2682 u ... *setten*: ‘u aan zijn genade overleveren’. 2683 *Van minen halven*: ‘uit mijn naam’. 2685 *geloeft*: ‘belooft het’, presens historicum, vgl. *Stoett* par. 244. 2686-7 *Nu ... lieden*: ‘nu spreekt het verhaal verder niet meer over hen’. 2688 *bedieden*: ‘vertellen’. 2692 *al dure*: ‘achtereen’. 2694 *Else ... weder*: ‘nu eens heen en dan weer terug’. 2695 *Dat ... desen*: ‘terwijl hij in die tijd niets tegenkwam’. 2698 *harentare*: ‘overal’.

T 2689 Terwijl het Oudfrans met de gebruikelijke ‘Or dist li contes’-formule het nieuwe verhaaldeelte begint (vgl. *M II*, LXIV, I; zie ook *S IV*, 332/23), richt de Mnl. verteller zich in het overeenkomstige vers rechtstreeks tot zijn publiek. Vgl. ook T bij vs. 10-11 en 421-5. 2692 Terwijl de ridders eerder in het verhaal hebben afgesproken dat zij elkaar op de achtste dag na hun uiteengaan weer zullen treffen (vgl. vs. 1850, *M II*, LXI, I en *S IV*, 323/6-7), wordt hier vermeld dat H. al acht dagen rondzwierf. Deze tijdsaanduiding, die de vertaler uit zijn grondtekst zal hebben overgenomen (vgl. hs. Rawl. Q b 6, f. 214 R, a), verstoort de chronologie in de *Lancelot*, omdat verderop wordt meegedeeld dat de ridders *ten gesetzten dage* (vs. 2891), na een week, weer bijeenkomen. Vgl. *Brandsma 1992*, p. 72-3. 2702 *alsmen hier boven las*: deze terugverwijzing naar de verzen 1518-45 ontbreekt in het Ofr. (vgl. *M II*, LXIV, I en *S IV*, 332/26-7). De formulering lijkt meer bedoeld voor een lezer dan voor een luisteraar. Vgl. ook T bij vs. 10-11.

		Ende hi sach wel tien tiden	
2704		Dat hi el nieweren mochte liden.	
	ende	Hi beette doe ende hi bant	2705
		Sijn part an enen boem thant	
		Ende hi seide, wat soes gesciet,	
2708		Hine saelt om verlies laeten niet	
		Van sinen perde, hine sal	
		Over liden, hevet hijs geval,	2710
		‘Want die planke dinket mi	
2712		Hier ter stede geleget, bedi	
		Datmenre wille bedriegen mede	
		Ridders die comen hier ter stede.’	
		Hi quam gewapent ter planken saen	2715
2716		Ende es stoutelike over gegaen,	
		Als die ghene avonture ontsach	
		Die hem toe quam ocht die hi sach.	
		Alse hi an dander side quam	
2720		Ende hi den casteel vernam	2720
		Daer Dodineel lach gevangen doe,	
		Hi reeter dapperlike toe,	
		Want hi gerne herbergen soude.	
2724		Ende hi sach comen also houde	
		Enen ridder te hem wart	2725
		Al gewapent, metter vart	
		Ridende, die maecte luit groet	
2728		Ende riep op hem: ‘Gi sijt doet.’	

P/G	2720	KOP	En	hi den casteel vernam
		KOP, COR	En<de>	
	2727	KOP	Ridende	die maecte luit groet
		COR	<.>	

W 2704 *el ... liden*: ‘nergens anders kon oversteken’. 2708-10 *Hine ... liden*: ‘dat het verlies van zijn paard hem er niet van zal weerhouden over te steken’. 2710 *hevet hijs geval*: ‘als het geluk met hem is’. 2713 *bedriegen*: ‘tegenhouden’. 2717-8 *Als ... sach*: ‘als iemand die geen avontuur vreesde dat hem overkwam of dat hij in de gaten kreeg’. 2722 *Hi ... toe*: ‘reed hij er snel op af’, vgl. T. 2726 *Al gewapent*: ‘in volle wapenrusting’. 2727-8 *die ... hem*: ‘die luidkeels tegen hem schreeuwde’.

T 2722 De vertaler lijkt hier uit het oog te verliezen dat H. zijn paard heeft achtergelaten (vgl. *MNW* 8, 456 bij *toeriden* en *MNW* 6, 1346 bij I waaruit blijkt dat de interpretatie ‘gaan’ uitgesloten is). Wellicht vergiste hij zich onder invloed van het Oudfrans, waar wordt vermeld dat H. ‘s’adrece cele part’ (*M* II, LXIV, 2; zie ook *S* IV, 332/35).

		Hestor, die stout ende coene was, Ne barenteerde hem niet das.	2730
2732	mer ende	Hi rechte die glavie sonder vorste. Hi helt den scilt vor sine borste Ende als si elc andren so na quamen Dat si souden vallen tesamen, Wisscede die ghene ter ere siden,	2735
2736		Die Hestors niet en dorste ontbiden, Om dat hi hem te starc dochte. Mar Hestor stakene so onsochte Dat hine droech vanden perde,	
2740	ende	Dat hi vallen moeste op derde. Hi trac tswert ende gaf hem enen slach, Dat hi ne horde noch ne sach.	2740 F. 8V,a
2744		Hestor, die op hem was erre, Slependen wel eens scachts verre Ende sloegen ende quetsten herde Metten appel vanden zwerde,	2745
2748	al ende	So dat hem dat bloet tier stonde Utspranc ter nese enten monde. Hi trac hem den helm af ende seide Hi soudene doeden sonder beide Ne gave hi hem niet op doe.	2750

P/G	2733	KOP	Ende als [h]i elc andren so na quamen
		COR	<<s>>i
	2748	KOP	Utspranc te n nese enten monde
		COR	te<<r>

W 2729 *stout ende coene*: 'zeer dapper'. 2730 *Ne ... das*: 'maakte zich daar niet druk om'. 2731 *Hi ... vorste*: 'hij bracht onmiddellijk zijn lans in horizontale positie'.
2734 *Dat ... tesamen*: 'dat zij elkaar zouden treffen'. 2735-6 *Wisscede ... ontbiden*:
'week de ridder, die H. niet durfde af te weren, uit'. 2738 *onsochte*: 'hard'.
2739 *droech*: 'wierp'. 2742 *Dat ... sach*: 'zodat hij het vermogen om te horen en
te zien verloor' (d.w.z. zodat hij buiten bewustzijn raakte). 2744 *Slependen ...*
verre: 'sleurde hem over de lengte van een lans mee', lees met *J Slepeden* voor *Sle-*
penden. 2745 *quetsten herde*: 'verwondde hem zeer'. 2750 *sonder beide*: 'onmid-

T 2743-4 Volgens het Mnl. sleurt Hestor de ridder uit kwaadheid met zich mee. In
afwijking hiervan wordt in het Ofr. (met uitzondering van Rouen 1488, f. F V,
v,b, dat met het Mnl. overeenkomt; vgl. *Pickford 1977*) meegedeeld dat H. zijn te-
genstander meetrekt in een poging diens helm af te rukken. De riempjes waar-
mee de helm vastzit, zijn evenwel te sterk. Om die reden snijdt H. deze riempjes
door (vgl. *M II*, LXIV, 2-3 en *S IV*, 333/1-5).

2752	ende	Die ander antworde niet dertoe. Hine mochte, want hi in onmacht was.	
	ende	Alse Hestor wart geware das, Liet hi hem der rusten plegen,	2755
2756		Des hi sijnen adem hadde vercregen.	
	ende	Alse hi mochte spreken, seide hi: 'Lieve here, ne doet niet mi.	
	went	Ic lie dat ic verwonnen ben.'	
2760		Ende binnen dat hi dit seide te hen,	2760
	so	Hief hi op al lisekine met der hant Hestors halsberch al thant Ende wildem met desen treken	
2764		Dat swert inden buc steken.	
	ende	Alse Hestor dies geware wart,	2765
		Nam hi hem uter hant dat zwert.	
	ende	Hi seide: 'Na dien dat dus gaet, Ongetrouwe verrader quaet, U verranese sal u niet	
2768		Moegen helpen wats gesciet,	2770
		Want om u verranese groet	
2772		Sal ic stappans slaen te doet.'	

P/G	2752	niet] <i>na dit woord schreef de kopiist de aanzet van de d van dertoe te dicht bij niet; deze aanzet werd door de corrector doorgestreept.</i>	
	2756	KOP	Des hi sijn adem hadde vercregen
		COR	sijn<en>
	2761	KOP	Hief hi op lisekine d i e hant
		COR so	<al> →met→ de<r>
			met] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. vs. 2822 (kol. b).</i>
	2762	KOP	Hestors halsberch [metter hant]
		COR	→al thant→
			thant] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. vs. 2823 (kol. b).</i>
	2763		met] <i>links boven de eerste letter van dit woord een inktvlek.</i>
	2764	KOP	/Hem/ dat swert inden buc steken
		COR	-

W	2752 dertoe: gebruikelijk is daertoe. 2753 in onmacht: 'buiten bewustzijn'. 2755 der rusten plegen: 'bijkomen'. 2756 Des ... vercregen: 'tot hij weer kon spreken'. 2758 doet: 'dood'. 2759 lie: 'erken'. 2760 hen: 'hem' (vgl. voor deze weinig voorkomende vorm, die hier het gevolg is van het rijmwoord <i>ben</i> , <i>Van Loey</i> 1, par. 28d. Naar alle waarschijnlijkheid luidde het oorspronkelijke rijmpaar * <i>bem/hem</i>). 2761 al lisekine: 'heel stiekem'. 2762 halsberch: 'pantserhemd (maliënkolder)'. 2763 met desen treken: 'op deze gemene wijze'. 2766 zwert: lees <i>zwart</i> i.v.m. het rijm. 2767 Na ... gaet: 'nu het er zo voorstaat'. 2771 verranese: 'trouweloosheid'. 2772 Sal ... doet: 'zal ik (u) onmiddellijk doden' (vgl. voor het ontbreken van het object <i>Stoett</i> , par. 7).
---	---

		Ende hi sloech hem dat hoeft af Met enen slage die hi hem gaf.	
2776		M ettien heeft Hestor vernomen Uten castele X sciltknecht comen, Diene vriendelike quamen groeten Ende vielen hem te voeten Ende seiden tote hem na desen:	2775
2780		'Here, wel moetti comen wesen, Die ons hebt gewroken gewarlike Over den man van al erderike Die ons meest haette tote nu.	2780
2784	here	Nu coemt met ons, wi biddens u, Bedi dese casteel, here, Die es uwe vor wart mere, Nadien dat daer toe es comen	2785
2788	ende	Dat gi den here tlijf hebt genomen. Weet wel: also die van binnen mede Hier af sullen weten die waerhede, Elc bi hem ende alle gemanc	2790
2792		Sullen u des weten meerren danc Dan enen man die hem gave M marc van sire have.'	
2796	ende	Doe voren daer knapen een deel Dit vertellen inden casteel,	2795

P/G	2775	Mettien] <i>initiaal M, blauw, twee regels hoog, rood penwerk, representant in de linker-marge.</i>
	2781	KOP Die ons hebt gewroken ge[mein]like COR ge<war>like
	2784	KOP Nv coemt met ons wi e biddens v COR here wi
	2786	KOP Die es vwe vor t wart mere COR vor
	2789	mede] <i>punt van de corrector na dit woord als versscheiding t.o.v. de leesaanwijzing voor vs. 2850 (kol. b).</i>

W 2780 *wel ... wesen*: 'wees welkom'. 2781 *gewarlike*: 'waarachtig'. 2787 *Nadien dat*: 'aangezien'. 2789 *die van binnen*: 'de bewoners van het kasteel'. 2791-2 *Elc ... danc*: 'zullen elk afzonderlijk en allen gezamenlijk u daarvoor meer erkentelijk zijn' (vgl. voor *gemanc* MNW 2, 1324 bij 2a). 2793-4 *Dan ... have*: 'dan (dat zij) iemand (dankbaar zouden zijn) die hun duizend mark van zijn bezittingen zou geven'. 2795 *voren ... deel*: 'gingen enkele schildknappen'.

T 2794 In het Ofr. gaat het om honderd gouden marken, 'cent mars d'or' (M II, LXIV, 4; zie ook S IV, 333/20).

		Dies die van binnen blide waren Als si wisten hoet was gevaren. Si gingen tote Hestore metter vart	
2800		Ende gaven hem een goet part. Si leddene inden casteel binnen Ende baden hem alle met minnen Dat hi met hem daer bliven soude	2800 F 8V,b
2804	ende	Ende hi hare here wesen woude. Hi antworde hem lieden sciere Hine daet in gere maniere, Mar so vele daeden sire toe	2805
2808		Dat hi hem ontwapende doe Ende met hem lieden int palays quam,	
	al	Daer hi ene joncfrouwe vernam. Elc groette andren met desen.	2810
2812	ende	Die joncfrouwe hadde gewesen Sridders amie die Hestor sloech doet, Mar sine felheit was so groet Ende sine ontrouwe dat sine te min	2815
2816	ende	Minnen mochte in haren sin. Die joncfrouwe vragede daer nare Hestore wanen hi ware.	
2820	ende here	Hi seide hi ware van Arturs hove. 'Dats ene dinc dier ic mi belove, Dat gi van Arturs hove sijt, Want hiers een ridder nu ter tijt Van danen.' Hestor sprac van dien:	2820
2824		'Waer es hi? Doetene mi besien.'	

P/G 2823 KOP Van danen : hestor sprac van dien

W 2797 *Dies*: 'waarover'. 2802 *met minnen*: 'hartelijk'. 2803 *met hem*: 'bij hen'.
2807 *so ... toe*: 'zij drongen er zo op aan'. 2808 *hem ontwapende*: 'zich van zijn
wapenrusting ontdoed'. 2811 *met desen*: 'direct'. 2814 *felheit*: 'wreedheid'.
2815-6 *dat ... sin*: 'dat zij hem er des te minder om liefhad'. 2818 *wanen*: 'van-
waar'. 2820 *Dats ... belove*: 'dat is iets waarover ik mij verheug'. 2824 *Doetene
mi besien*: 'laat mij hem (D.) bekijken'.

T 2810 Het Ofr. vertelt er direct bij dat dit de jonkvrouwe is die Dodineel ertoe
bracht haar te volgen naar de plank (vgl. *M II*, LXIV, 4 en *S IV*, 333/26-7), vgl.
ook vs. 399-420, 1055-1252 en 1481-1561. 2817 *daer nare*: de tijdsbepaling is in
het Ofr. veel preciezer, vgl. *M II*, LXIV, 5: 'La nuit, quant il orent mengié' (zie
ook *S IV*, 333/30). Vgl. *Besamusca 1991*, p. 95-100 voor de vervaging van de tijd in
de *Lanceloet*.

	ende	Tirst dat hi vort comen was	2825
		Ende Hestor wart geware das	
		Datet Dodineel was, hi liep te hem wart	
2828		Ende hi helsedene metter vart	
		Ende elc was van andren blide.	
		Ende Hestor vragede hem tien tide	2830
		Hoe hi daer quam, in wat manieren.	
2832	ende	Hi sprac totem datter rivieren	
		Ene joncfrouwe brochte	
		Ende hi over die brugge niet comen mochte	
		Ende dat hi verdronken was wel naer	2835
2836		Ende datten een ridder vinc daer	
		Ende in die vangnesse dede.	
		Die joncfrouwe quam genaen tier stede.	
	ende	Hi kennesse ende vragede hare	
2840		War omme dat sine brachte dare.	2840
	ende	Die joncfrouwe sprac: 'Ic segt u.	
		Hets waer, mijn man, die doet es nu,	

P/G	2827	KOP	Dat	dodineel was hi liep te hem wart
		COR		Dat<et>
	2832	KOP	Hi sprac datte/n/ toten	riuieren
		COR	ende	<totem datte<r>>
				totem datter] <i>de corrector heeft de wijziging van de woordvolgorde met verwijsstreepjes aangegeven.</i>
				rivieren] <i>boven de eerste letter van dit woord schreef de corrector een r, waarvan de bedoeling onduidelijk is (verduidelijking r van kopiist?; onderdeel van de voorafgaande correctie?).</i>
	2833	KOP	Ene ioncfrouwe [daer]	brochte
		COR		-
	2835	KOP	Dat hi verdronken was wel naer	
		COR	←ende←	
	2839		Hi] i vrijwel volledig afgesleten.	
	2840	KOP	Wa/nen/	dat sine brachte dare
		COR	Wa<r>	→omme→
			omme] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. de leesaanwijzing voor vs. 2901 (kol. c).</i>	
	2842		die] <i>na dit woord schreef de kopiist het begin van een volgende letter af (waarschijnlijk een t onder invloed van doet).</i>	

W 2825 vort: 'te voorschijn'. 2827 Datet: vgl. voor de vorm P/G. 2829 van andren: 'vanwege de ander'. 2832-3 sprac ... brochte: 'zei tegen hem (H.) dat een jonkvrouwe (hem) naar de rivier leidde'. Als gevolg van de – moeilijk te interpreteren – correctie (vgl. P/G) ontbreekt het object. 2835 wel naer: 'bijna'. 2839 Hi kennesse: 'hij (D.) herkende haar'.

T 2832-7 Deze verzen vatten vs. 1481-1561 samen.

2844		Hi haette u utermaten sere, Om dat gine wondet, here, Tere gaderinge daer gi wart ende hi,	2845
	al	So dat hi eens seide tote mi Dat hi mi doet soude slaen	
2848		Ic ne daede den raet, sonder waen, Dat ic u hier int lant brochte,	
	al	So dat ic u te Arturs hove sochte, Also als hi mi hadde geheten,	2850
2852		Ende beval mi, dat suldi weten, Dat ic sonder u weder quame niet. Ic moeste doen dat hi mi hiet	
		Ende deder toe al dat ic mochte,	2855
2856	al	So dat ic u hier brochte Ende leidde over die riviere. Also hi dat wiste, hi quam sciere.	
		Hi liep u op ende vinc altoe	
2860		Ende leide u in prisone doe, Daer gi hebt gelegen tote nu Ende warter bleven, dat seggic u, Al u levedage al stille,	2860
		Hadt gegaen na sinen wille.	F 8V,c
2864	mer	Hets u wel comen, sonder waen, Dat u dese ridder hevet uutgedaen.'	2865
	ende	Dodineel sprac tote Hestore doe: 'Here, oft u genoeket, segget mi hoe Dat gi sijt comen hier int lant.'	
2868			

P/G	2843	haette] <i>hs haet te; veel ruimte tussen deze woorddelen vanwege een gat in het perkament (vgl. aant. bij vs. 2660 en 2661).</i>
	2853	niet] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. de leesaanwijzing voor vs. 2915 (kol. c).</i>
	2861	hebt gelegen] <i>veel ruimte tussen deze woorden vanwege een gat in het perkament (vgl. aant. bij vs. 2677).</i>

W	2845	<i>Tere gaderinge:</i> 'bij een gevecht'. 2848 <i>Ic ... waen:</i> 'als ik er waarlijk niet voor zou zorgen' (vgl. <i>MNW</i> 6, 969). 2851 <i>geheten:</i> 'opgedragen'. 2855 <i>Ende ... mochte:</i> 'en ik deed er alles aan wat in mijn vermogen lag'. 2859 <i>Hi ... altoe:</i> 'hij viel u aan en nam u bovendien gevangen'. 2863 <i>al stille:</i> 'zonder dat iemand het wist'. 2865 <i>Hets ... comen:</i> 'u hebt geluk gehad'. 2866 <i>uutgedaen:</i> 'bevrijd'. 2868 <i>oft u genoeket:</i> 'als u het wilt'.
---	------	---

T	2843-5	Het gevecht waar de jonkvrouwe naar verwijst, wordt nergens in de roman beschreven.
---	--------	---

	ende	Hestor vertellede hem tehand	2870
		Hoe die gesellen geport waren	
2872		Van Arturs hove, die sonder sparen	
		Elkerlijc <i>Lancelote</i> doe sochte,	
		Ende wat niemaren die coninginne brochte	
		Van Lanceloets doet indes conincs hof	2875
2876		Ende hoe die X daeden belof	
		Ende ten helegen sworen mede	
		Dat sine souden te gere stede	
		Rusten noch liggen, mare	
2880		Altoes wandelen harentare	2880
		Tes si verheescen vraye niemare	
		Weder hi levende ocht doet ware.	
		‘Sekerlike,’ sprac Dodineel doe,	
2884		‘Nadien dattie dingen sijn al soe,	
		Ic willes wel mede geselle wesen	2885
		Vander questen vort na desen.’	
	ende	Hestor was blide om die sake.	
2888		Si laegen die nacht daer tegemake.	

P/G	2873	KOP	[Die] elkerlijc <i>lancelote</i> doe sochte
		COR	-
	2879	KOP	Rusten noch liggen mare
		COR	<.>
	2880	KOP	[Mar] altoes wandelen harentare
		COR	-
	2884	KOP	Nadien dattie dingen sijn soe
		COR	→al→
	2885	KOP	Jc wille wel geselle wesen
		COR	wille<s> →mede→
	2886		desen] <i>het is niet uitgesloten dat de kopiist dosen schreef.</i>

W 2871 *geport*: ‘uitgetrokken’. 2872-3 *die ... sochte*: ‘van wie een ieder toen onmiddellijk L. zocht’. 2876 *daeden belof*: ‘de gelofte aflegden’. 2877 *ten helegen*: ‘op de relikwieën’ (vgl. T bij vs. 1735-44). 2878-9 *Dat ... liggen*: ‘dat zij nergens zouden uitrusten noch voor langere tijd verblijven’. 2880 *wandelen harentare*: ‘her en der (zouden) rondtrekken’. 2881-2 *verheescen ... Weder*: ‘een betrouwbaar bericht (zouden) vernemen of’. 2884 *Nadien ... soe*: ‘nu het er zo voorstaat’. 2885-6 *Ic ... desen*: ‘wil ik daarom vanaf nu ook wel deelnemen aan de zoektocht’. 2888 *Si ... tegemake*: ‘zij brachten die nacht daar in alle rust door’.

T 2870-82 Deze verzen vatten vs. 1633-1748 samen. 2888 Het Oudfrans vermeldt dat men H. die nacht aanbiedt de heer van het kasteel te worden, hetgeen hij weigert (vgl. *M II*, LXIV, 8 en *S IV*, 334/18-9).

		Des ander daeges si orlof namen	
		Ende reden so verre dat si quamen	2890
		Ter Witter Cruce ten gesetten dage.	
2892	al	Daer quamen oec al sonder sage	
		Alle die gesellen mede toe	
		Ter tijt die daer geset was doe.	
		Ende alsi hen soe ondervonden,	2895
2896		Si waren alle blide tien stonden	
		Ende waren oc alle blide tuwaren	
		Van dien gesellen die vonden waren,	
		Die si waenden hebben vor die stont	
2900		Verloren ende nu saegen gesont.	2900
	ende	Elc seide andren te dien stonden	
		Wat hi in die weke hadde vonden,	
		Mar daer ne was niemen in die rote	
2904		Die iet wiste van Lancelote	
		Noch diere af brochte niemaren,	2905
		Dies si alle bedroeft waeren.	
	ende	Walewein sprac sinen gesellen toe:	

P/G	2895	KOP	Ende alsi hen soe	onder w onden
		COR		onder<v>onden
			ondervonden]	<i>de corrector wijzigde de w in een v door de eerste poot van de w te expungeren.</i>
	2896	KOP	Si waren	alle blide tien stonden
		COR		/→oc→/
		COR		-
	2897	KOP	Ende waren	alle blide tuwaren
		COR		→oc→
	2900	KOP	Verloren	ende nv saegen gesont
		COR		<:>
	2905-6		Noch ... allene]	<i>deze verzen zijn dichters bij elkaar geschreven, waardoor er 22 verzen op 20 regels staan. Hierdoor kon de initiaal van vs. 2927 bovenaan fol. 9R worden geplaatst.</i>

W 2891 *ten gesetten dage*: 'op de afgesproken dag'. 2895 *alsi ... ondervonden*: 'toen zij elkaar zo terugvonden'. 2898 *Van ... waren*: 'over de ridders (nl. Keye, Sagrimor en Dodineel) die gevonden waren'. 2903 *rote*: 'groep'. 2906 *Dies*: 'waarover'.

T 2889-94 De ridders namen bij een zwart kruis aan het begin van het bos van Kamaloet afscheid van elkaar (zie vs. 1750 en vs. 1835-50; vgl. ook *M II*, LX, 15 en *S IV*, 321/25) en zij spraken af elkaar na een week bij een wit kruis 'qui est en la fin de ceste forest, par devers le chastel as Saines' weer te ontmoeten (*M II*, LXI, 1 en LXIV, 8; in *S IV*, 334/20 komen zij bij hetzelfde zwarte kruis terug, zie ook *S IV*, 323/2). Zie voor de tijd ook T bij vs. 2692.

2908		‘Na dien dattie dingen sijn alsoe Dat wine niet ne hebben vonden, Wi moegen wel sceden nu ten stonden.’	2910
	ende	Mijn here Walewein stac af daer	
2912		Sinen helm ende alle dandre <i>dar</i> naer Ende ondercusten hem int sceden Ende weenden alle van jamerheden.	
	want	Si wisten wel dat si nadien	2915
2916		<i>Hem</i> binnen langen niet en souden ondersien Alsoe te gadere also si daer waren.	
	ende	Walewein es irst wech gevaren, Drivende den rouwe also groet	
2920		Of al sijn geslachte ware doet. Die XII gesellen gemeenlike Daeden alle des gelike Ende elc es sinen wech gegaen.	2920
2924	mer	Nu laet hier davonture staen Te sprekene van hem allen gemene Ende spreect van Waleweine allene.	2925

P/G	2909	KOP	Dat wi	niet ne hebben vonden
		COR	wi	«ne»
	2910	KOP	Wi e	moegen wel sceden nv ten stonden
		COR	Wi	
	2912	KOP	Sinen helm ende alle dandre	naer
		COR		«dar»
	2915		Si]	<i>woord iets ingesprongen vanwege een gat in het perkament (vgl. aant. bij vs. 2608).</i>
	2916	KOP	Binnen langen niet en souden	ondersien
		COR	← hem ←	
	2920		binnen] b	<i>iets voor het vers afgeschreven vanwege een gat in het perkament (vgl. aant. bij vs. 2608).</i>
	2921		ware doet]	<i>in hs aaneengeschreven.</i>
			XII]	<i>hs .xij; geen punt ter rechterzijde van het cijfer.</i>

W	2910	<i>Wi ... stonden</i> : ‘is het gepast dat wij nu uiteen gaan’.	2911	<i>stac af</i> : ‘deed af’.
	2913	<i>ondercusten ... sceden</i> : ‘kusten elkaar ten afscheid’.	2914	<i>van jamerheden</i> : ‘uit grote droefheid’.
	2916	<i>Hem ... ondersien</i> : ‘elkaar lange tijd niet zouden zien’.		
	2920	<i>al sijn geslachte</i> : ‘zijn hele familie’.	2921	<i>gemeenlike</i> : ‘tesamen’.
	2924-5	<i>Nu ... gemene</i> : ‘nu zwijgt het verhaal hier over hen allen gezamenlijk’.		

T	2924-7	Vgl. voor deze overgangspassage T bij vs. 421-5.
---	--------	--

2928		N u doet davonture verstaen, Else Walewein was geгаen Van sinen gesellen, als gi horen Mocht inden boec hier te voren,	F 9R,a 2930
2932		Dat hi reet allene ende jagede. So war hi quam, hi vragede Om Lancelote harentare, Offer iemen of wiste niemare.	
2936	mer	Hine mochter niet af vereeschen doe. Ende als hi hadde gereden alsoe XV dage al dore dat lant, Dar hi gene avonture ne vant, Daer na geviel, als ict vernam,	2935
2940		Dat hi op enen saterdach avont quam Tere witter abedien, daer hi liet Sine wapene als hi danen sciet Ende nam ander wapene daer.	2940
2944		Hi reet luttel op ten dach daer naer, Om dat sondach was doe. Hi porrede des maendages vroe Ende hi maecte sine vart	2945

P/G	2927	Nu] <i>initiaal N, rood, vier regels hoog, blauw penwerk; penwerk sterk vervaagd.</i>
	2931	KOP Hi reet allene ende iagede COR ←dat←
	2937	XV] <i>hs xv.; geen punt ter linkerzijde van het cijfer.</i>

W 2931 *jagede*: 'zich haaste'. 2932 *war*: gebruikelijk is *waer*. 2935 *Hine ... vereeschen*: 'hij kwam er niets over te weten'. 2938 *Dar*: 'terwijl'. 2939 *als ict vernam*: 'zoals ik het (uit mijn bron) vernam'. 2941 *Tere witter abedien*: 'bij een klooster van monniken in een wit ordekleed' (het betreft waarschijnlijk een cisterciënzerklooster). 2942 *wapene*: 'wapenrusting'. 2944 *luttel*: 'volstrekt niet', vgl. *MNW* 4, 903 bij 11a en vgl. ook Ofr. 'et l'endemain remest laiens tot le jor, por ce que diemenches estoit' (*M* II, LXV, 1, zie ook *S* IV, 335/1-2).

T 2929-30 *als ... voren*: deze terugverwijzing naar vs. 2907-20, die zowel tot luisterraars als tot lezers gericht kan zijn (vgl. T bij vs. 10-11), komt ook voor in het Ofr. Vgl. *M* II, LXV, 1: 'si com li livres vos a devisé' (*S* IV, 334/37 leest 'li contes' i.p.v. 'li livres'). 2939 De verwijzing naar een ongespecificeerde bron, *als ict vernam*, komt in het Oudfrans niet voor (vgl. *M* II, LXV, 1 en *S* IV, 334/40). 2941-3 Het gegeven dat W. bij een abdij van wapenrusting wisselt, hetgeen in de roman ongebruikelijk is, hangt wellicht samen met het komende gevecht tegen Hestor op het toernooi van het *Casteel vander Molen* (vs. 3208-37). H. herkent W. daardoor niet. Achteraf verklaart hij dat hij nooit tegen W. gestreden zou hebben als hij hem wel herkend zou hebben (vs. 3317-20).

2948		Ten conincrike van Strangeloet wart.	
	ende	Hi quam daer ene fonteine liep, Die was cout ende claer ende diep,	2950
	al	So dat hem die claerheit gaf	
2952		Lust dat hire woude drinken af. Hi beette ende deede eer iet lanc Sinen helm af ende hi dranc	
		Vander fonteinen met groten gare.	2955
2956	ende	Binnen dien dat hi dranc, quam dare Ene joncfrouwe met groter vart Gereden op een teldende part.	
	ende	Alsi minen here Waleweine sach,	
2960		Si ontboet hem goeden dach. Si kindene wel tien stonden:	2960
	want	Hine hadde sinen helm niet gebonden. Hi antworde hare tier ure:	
2964		'Joncfrouwe, God geve u goede avonture.'	
	ende	Si sprac: 'Here Walewein, waer vaerdi?'	2965
	mer	'Ine weet, joncfrouwe,' seit hi. 'Ende wat vaerdi soeken dan?'	
2968	ende	Hi seide: 'Ic soeke enegen man Ocht wijf die mi seide niemare Van Lancelote, waer dat hi ware,	2970
	went	Bedi, joncfrouwe, men seget al bloet	
2972		Tes conincs hove dat hi es doet.'	

P/G	2954	KOP	Sinen helm af [eer] hi dranc
		COR	<ende>
	2961	KOP	H i kindene wel tien stonde
		COR	←s←i stonde<n>
	2969	KOP	Ocht wijf die mi seide niemare
		COR	<.>
	2970	KOP	Van lancelote waer dat hi ware
		COR	<.>

W 2949 *daer ... liep*: '(op een plaats) waar een bron was'. 2950 *claer*: 'helder'.
2953 *eer iet lanc*: 'dadelijk'. 2955 *groten gare*: 'graagte' (vgl. voor *gare*, een vormvariant van *gere*, *Van Loey* II, par. 44). 2958 *een teldende part*: 'een telganger' (een speciaal gedresseerd damespaard dat door zijn wijze van lopen minder schokt).
2960 *ontboet*: 'wenste'. 2961 *kindene*: 'herkende hem'. 2964 *goede avonture*: 'voorspoed'. 2969 *die ... niemare*: 'die mij informatie zou kunnen geven'.

T 2948 Met het *conincrike van Strangeloet*, Ofr. 'le roialme d'Estrangore' (*M* II, LXV, 1; vgl. *S* IV, 335/3), wordt hetzelfde land bedoeld als met *Strangore* (vs. 1453, vgl. T bij vs. 1448).

	ende	Si seide: 'Daer af ne weet ic niet, Mar dat ware scade ende verdriet Ende God moete geven van desen	2975
2976	went	Dat niet waer moete wesen, Bedi men soude dat ridderscap sien Alte sere nederen bi dien.	
2980		Ic bidde u dat gi met mi, here, Coemt herbergen tavont mere.'	2980
	ende	Ende si noedden soe sere dare Dat hi vor herbergen met hare.	
2984	ende	Als hi gebeet was, camen knapen Sciene, diene holpen ontwapen.	
	ende	Si leiddene in ene camere daer naer.	2985
	ende	Tirst dat si geseten was, quam daer Een knape, die seide tot hare	
2988		Dat sijn here comen ware. 'Ende hi brinct, vrouwe, des ic wel seker bem, Wel XXX ridders met hem.'	F. 9R,b 2990
2992		'Ganc wege ende sech hem dat hi Hier binnen come tote mi.'	
	ende	Doe vragede Walewein hare Twi hi brochte so vele ridders dare.	
	ende	Die vrouwe antworde hem daer naer:	2995
2996		'Here, ic segt u. Het es waer,	

P/G	2986	daer] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. de leesaanwijzing voor vs. 3048 (kol. b).</i>	
	2989	KOP Ende hi brinct des ic wel seker bem COR <vrouwe>	
	2992	KOP Hier binnen come/n/ tote mi COR come	
	2993	KOP Doe vraged ÷i÷ walewein hare COR ende vraged<e>	

W 2973 *niet*: 'niets'. 2977-8 *Bedi ... dien*: 'want de ridderstand zou er al te zeer bij verliezen'. 2980 *tavont mere*: 'vanavond'. 2981 *si ... sere*: 'zij nodigde hem zo nadrukkelijk uit'. 2982 *Dat ... hare*: 'dat hij bij haar ging overnachten'. 2983 *camen*: Vlaamse variant van *quamen* (vgl. *Van Loey* I, par. 59), zeer ongebruikelijk voor kopiïst A. 2984 *ontwapen*: 'zich van zijn wapenrusting te ontdoen'. 2985 *Si*: 'zij (nl. de jonkvrouwe)'.

T 2981-2 In het Mnl. is het gesprek dat W. en de jonkvrouwe in het Off. voeren (vgl. *M* II, LXV, 5 en *S* IV, 335/20-2) aan het einde bekort. Vgl. hiervoor *Besamusca* 1991, p. 87.

		Over II milen sal morgen ontstaen	
		Een groet tornoy, sonder waen,	
		Vorden Casteel vander Molen, sijt seker das,	
3000		Dar in langen geen bat geslaegen was.	3000
		Ende die tornoy, in waerre dinc,	
		Doet slaen Mabonars die coninc.	
		Hi es van Galehoets geslachte,	
3004		Die coninc was van groter machte.	
		Ende het es soe besproken al:	3005
		Die dien tornoy verwinnen sal,	
		Sal hebben enen spereware	
3008		Ocht <i>enen</i> valke, diemen sal geven dare.	
	ende	Gevalt oc dat hi ter gaderinge	
		Sine amie met hem bringe,	3010
		Men sal hare geven enen hoeftbant,	
3012		Den rijcsten diemen vint int lant.	
		Ende om te bejagene dese ere	

P/G	2999	KOP	Vorden casteel vander molen	sijt seker das
		COR		<.>
	3000	KOP	Dar in lange	geen bat geslaegen was
		COR	lange<n>	
	3008	KOP	Ocht	valke diemen sal geuen dare
		COR	→i.→	
	3009	KOP	Gevalt	dat hiter gaderinge
		COR	ende	→oc→
			hi ter] in <i>hs aaneengeschreven</i> .	

W 2997 *Over II milen*: 'twee mijl verderop'; *ontstaen*: 'plaatsvinden'. 3000 *geen ... was*: 'geen beter (toernooi) gehouden werd'. 3005 *besproken*: 'afgesproken'. 3007 *spereware*: 'sperwer'. 3009 *Gevalt ... gaderinge*: 'indien hij naar het gevecht'. 3011 *hoefbant*: 'diadeem'. 3012 *rijcsten*: 'kostbaarste'.

T 2999-3004 De koning die een toernooi heeft uitgeschreven bij het *Casteel vander Molen* (Ofr. 'chastel del Molin'; vgl. *M II*, LXV, 6 en *S IV*, 335/32) wordt hier *Mabonars* genoemd en even verderop *Maboas* (vs. 3074). In het Ofr. heet hij 'Mabovars', 'Marboars', 'Narbaoc' etc. (vgl. *S IV*, 335/33 + n. 2 en 336/21 en *M II*, LXV, 6). Hij is niet eerder in de roman voorgekomen. Hij is een familielid van *Galehoet* (Ofr. 'Galehout, le fil a la Jaiande', *M II*, LXV, 6 en *S IV*, 335/34), de koning van Sorelois en de boezemvriend van Lanceloet. G. is eerder in het verhaal uit verdriet om L.'s vermeende dood gestorven. (vgl. *M III*, XXXV, 2 en *S IV*, 155/15-6). 3012 Het eerste Rotterdamse fragment van de Mnl. prozavertaling van de *Lancelot en prose* correspondeert met vs. 3012-3214 van de *Lancelot*. De prozatekst zal worden aangeduid als *R I* en geciteerd naar de kritische editie van *Lie* 1987 op p. 194-9.

		Wil hem mijn lief pinen sere	
3016		Ende doet comen van desen lande al	3015
	ende	Die ridders die hi met hem voren sal.	
		Hi sal mi met hem voren,' seit sij,	
		'Om datmen sal geven den hoeft bant mi,	
		Mach hijs verdienen in dat plein.	
3020	ende	Nu biddic u, here Walewein,	3020
		Ende mane u bider trouwen	
		Die gi sijt sculdich allen vrouwen	
3024		Ende den coninc Arture, uwen oem,	
		Dat gi mijns liefs wilt nemen goem	
		Morgen ende hem te staeden staen.	3025
		Doedijt, ic weet wel sonder waen	
3028		Dat mijn lief boven bliven sal	
		Ende den tornoy verwinnen al.'	

P/G	3014	KOP	Wil t hem mijn lief pinen sere
		COR	Wil
	3015	KOP	Ende doet comen van dese lande al
		COR	dese<n>
	3017	KOP	Hi sal mi met hem voren seit ÷hi÷
		KOP	<sii>
		COR	ende
			ende] <i>punt van de corrector voor dit woord als verscheiding t.o.v. vs. 2955 (kol. a).</i>
			<i>sij] hs sii; de kopiist schreef vermoedelijk hi af, en maakte er sii van door bovenaan de</i>
			<i>stok van de h een s-krul toe te voegen. De corrector verduidelijkte deze correctie door op de</i>
			<i>eerste i een i-streepje te zetten.</i>
	3018		sal geven] <i>in hs aaneengeschreven.</i>
	3020	KOP	Nv biddic v [mijn] here walewein
		COR	ende -
	3026	KOP	Doedijt [ende] ic weet wel sonder waen
		COR	-
	3028	KOP	Ende d a n tornoy verw o men al
		COR	d<e>n verw<i>men

W 3014 *pinen*: 'inspannen'. 3015 *al*: hoewel dit woord bij *lande* kan behoren, heeft het gezien S IV, 335/38 waarschijnlijk betrekking op de *ridders* in vs. 3016 (de lezing in M II, LXV, 7 wijkt af). 3017 *sij*: vgl. voor de vorm P/G. 3019 *Mach ... plein*: 'als hij hem in het strijdperk kan verwerven'. 3021 *mane u*: 'dring er bij u op aan'. 3024 *Dat ... goem*: 'dat u zich om mijn lief wilt bekommeren'. 3025 *te staeden staen*: 'helpen'. 3027 *boven bliven sal*: '(de anderen) de baas zal blijven'.

T 3017 In het Off. geeft de jonkvrouwe de woorden van haar vriend weer: 'si a ja dit que il me menra avec lui et que j'avrai le chapel' (M II, LXV, 7; zie ook S IV, 335/38-9 en R I, r. 2-3). Vgl. ook P/G.

3048	ende	Hi seide hine ontsage hem do niet, Hine soude hebben die ere Van dien tornoye in allen kere.	3050
		Si gingen sitten eten tier tijt	F. 9R,c
3052		Ende si waren alle verblijt Vanden belove dat hem dede Walewein. Si hopenen daer mede Te verwinnen sonder waen.	3055
3056		Des ander dages sijn si op gestaen Ende wapenden hem metter vart Te varne ten tornoye wart.	
	ende	Die joncfrouwe begonste hare cleden	
3060		Ende pareren ende gereden	3060
		Herde fierlike ende scone, bidien Dat si waende sijn besien Van hoegen baronen ende rike,	
3064		Ende si was oec sekerlike Scone joncfrouwe, also datmen ne vant	3065

P/G	3048	KOP	Hi seide hine ontsage hem	niet
		COR	<i>ende</i>	→do→
			ontsage hem] <i>veel ruimte tussen deze woorden vanwege een gat in het perkament (vgl. aant. bij vs. 3232).</i>	
			hem do] <i>zowel voor als na hem staan verwijfsstreepjes voor de invoeging van dit woord; de corrector verzuisde de onjuiste verwijfsstreepjes door te strepen. Na do een punt van de corrector als verscheiding t.o.v. vs. 3110 (kol. c).</i>	
	3054	KOP	Walewein	si hopenen daer mede
		KOP, COR	<.>	
	3055	KOP	Te verwinne	sonder waen
		COR	verwinne<n>	
	3059		ende] <i>punt van de corrector voor dit woord als verscheiding t.o.v. vs. 2997 (kol. b) of als leesaanwijzing.</i>	
	3061	KOP	Herde fierlike ende scone	bidien
		COR	<.>	
	3065	KOP	Scone ioncfrouwe	datmen ne vant
		COR	→also→	

W 3048 *hine ... niet*: 'dat hij er nu niet aan twijfelde'. 3050 *in allen kere*: 'volkomen'. 3060 *Ende ... gereden*: 'en zich uit te dossen en klaar te maken'. 3061 *fierlike*: 'elegant'. 3062 *waende sijn besien*: 'bekeken verwachtte te worden'. 3063 *Van ... rike*: 'door voorname en machtige edellieden'. 3065 *also datmen*: 'zodat men'. Het is ook mogelijk dat de corrector *also* bij *Scone joncfrouwe* wilde betrekken. In dat geval moet de komma na *also* geplaatst worden.

T 1981, p. 95, n. 66. 3058 De *LH*, die veel uitgebreider beschrijft hoe de ridders – en met name Walewein – zich kleden en wapenen (vgl. *LH* 6061-73), breekt op dit punt af. Vgl. ook *Brandsma* 1992, p. 16.

			So scone gene joncfrouwe in al dat lant.	
3068	al		Dus porrede si metten gesellen Die daer waren, hordic tellen, Ende reden so verre dat si vernamen Dat si op enen <i>berch</i> quamen.	3070
3072	al		Daer sagen si neder in dat dal Enen tornoy vergadert al In een plein dat scone was, <i>Mar</i> die coninc Maboas Ne droech gene wapene tien dage.	3075
3076	mer		Hi hadde doen rechten, sonder sage, Ene leedse in die middewerde Van dien pleine, daer hise begerde.	
3080	al		Daer was sijn wijf in ende met hare Ander vrouwen, die quamen dare Omdat si den tornoy souden besien.	3080
	al		Daer was eens sconincs nichte mettien, Die hare beroemde doe,	

P/G	3066	KOP	So scone	ioncfrouwe in al dat lant
		COR	→gene→	
	3067	KOP	Dus porrede/n/ si metten gesellen	
		COR	al	porrede
	3079	KOP	Daer was sijn	wijf in ende met hare
		COR	al	/«in»/
		COR		- /«in»/
		COR		- <:>
	3081	KOP	Dat	si den tornoy souden besien
		COR	←om←Dat	
	3083	KOP	Die hare beroemde/n/ doe	
		COR	beroemde	

W 3072 *Enen ... al*: 'een toernooi dat aan de gang was'. 3073 *In een plein*: 'op een vlakte'. 3076 *rechten*: 'plaatsen'. 3077 *leedse*: 'galerij', 'tribune' (vgl. T). Volgens *MNW* 4, 251 is het woord een verkeerde lezing voor 'loedse'. 3078 *daer hise begerde*: 'waar hij haar (nl. de galerij) wilde hebben'. 3082 *eens sconincs nichte*: 'een nicht van de koning', lees met *J een* i.p.v. *eens*. 3083 *Die hare beroemde*: 'die pochte'.

T 3068 *hordic tellen* is een verwijzing van de auctoriale ik-verteller naar een ongespecificeerde bron die niet voorkomt in het Oudfrans (vgl. *M II*, LXV, 10 en *S IV*, 336/19-20). Vgl. ook T bij vs. 421-5. 3077 De plaats waar de toeschouwers zich bevinden is geen tent, zoals *MNW* 4, 757 bij b het wil, maar een galerij, een verheven tribune (van hout, zo leest men in *M II*, LXV, 10), die voorzien is van een borstwering (vgl. vs. 3191-2). 3082 *eens sconincs nichte*: zowel in het Ofr. (vgl. *M II*, LXV, 10 en *S IV*, 336/24) als in *R I*, r. 30 is zij 'der coninginnen nichte'.

3084		Daert alle die vrouwen horden toe, Dat si hebben soude den hoeftbant,	3085
		Bedi datmen daer niemen en vant Diet so wel dede alse hare amijs	
3088		Ende dat hi hebben soude den prijs. Mar alse Taganas amie quam	
		Ende si dat beromen vernam,	3090
		Si spraker toe al sonder beide	
3092		Dattie joncfrouwe niet waer ne seide.	
	ende	Si sprac: 'Twi sprekedire toe also?'	
	ende	Thonagas amie antworde doe:	
	mer	'Bedi datter beter ridder es	3095
3096		Die nu es comen, sijt seker des.'	
	ende	'Wie es hi? Hoe es hi geheten?'	
		'Gine sult sinen name nu niet weten, Mar gi sultene cortelike	
3100		Wel moegen bekinnen sekerlike.'	3100
	.	Die joncfrouwe was gram ende sprac dese wort	
		Tote hare, dat si quame vort	
		Bi hare sitten den ridder besien.	
3104		Ende si ginc tote hare mettien	
		Ende sach die ridders wech ende weder	3105
		Pongieren op ende neder.	
	ende	Walewein vragede tien tide	
3108		Taganas in welke side	
		Dat hi hem bekeren woude	
		Ende hi seide dat hi wesen soude	3110

P/G	3084	KOP	Daert alle die vrouwen horde	toe
		KOP, (COR)		horde<n>
	3088	KOP	Ende dat [si] hebben soude den prijs	
		COR	→hi→	
	3089	KOP	Mar alse [tonagas] amie quam	
		COR	→taganas→	
	3091		al sonder] in <i>hs aaneengeschreven</i> .	
	3093		sprekedire] <i>hs spreke dire</i>	
	3101		gram] a <i>dichtgelopen</i> .	

W 3087 *amijs*: 'geliefde'. 3091 *spraker toe*: 'antwoorde', 'bracht ertegen in'.
3094 *Thonagas*: variante schrijfwijze voor *Taganas* (vgl. ook P/G bij vs. 3089).
3099 *cortelike*: 'spoedig'. 3100 *bekinnen*: 'zien'. 3102-3 *dat ... besien*: 'dat zij (de vriendin van T.) naast haar moest komen zitten om de ridder te bekijken'.
3105 *wech ende weder*: 'in alle richtingen'. 3106 *Pongieren*: 'galopperen'. 3108-9 *in ... woude*: 'bij welke partij hij zich wilde aansluiten'.

		Jegen des conincs lieden sonder sparen.	
3112	ende	Tirst dat si getrect waeren Tot den genen daer si mede Wouden tornieren te dier stede, Walewein trac inden rinc daer nare	F. 9V,a 3115
3116	ende	Alse die josterens hadde gare. Hem quam jegen metter spoet Een wert riddre ende een goet. Elc rechte hem ten andren wart	
3120		Ende lieten loepen metter vart. Die ridder quam scone ende sere Ende brac op Waleweine sijn spere.	3120
3124	ende	Walewein staken weder al soe Dat hi ter erden moeste vallen doe Ende hi metten valle sijnen arm brac. Mijn here Walewein reet vort ende stac	3125
3128		Enen andren oc vor sine voete. Ende al dat hem quam te gemoete Stac hi vanden perde ende dede So vele met wapenen tier stede Dat si daer alle spraken of	3130

P/G	3113	KOP	Tot e den genen daer si mede
		COR	Tot
	3123	KOP	Walewein staken weder soe
		COR	ende →al→
	3124		doe] <i>punt van de corrector na dit woord als versscheiding t.o.v. de leesaanwijzing voor vs. 3185 (kol. b).</i>
	3125	KOP	Ende metten valle sijn arm brac
		COR	<hi> sijn<en>
	3127	KOP	Enen andren [weder] vor sine voete
		COR	<oc>
	3129	KOP	Stac hi vanden perde ende dede
		COR	<:;>

W 3112 *getrect*: 'gegaan'. 3115 *Walewein ... rinc*: 'betrad W. het strijdperk'.
3116 *Alse ... gare*: 'als iemand die zin had in een gevecht met de lans'. 3118 *Een ... goet*: 'een dappere en goede ridder'. 3119 *Elc ... wart*: 'elk keerde zich naar de ander toe'. 3120 *Ende ... vart*: 'en (zij) reden met kracht op elkaar in'.
3121 *scone ende sere*: 'stijlvol en snel'. 3127 *vor sine voete*: 'op de grond'.

T 3111 De ridders die aan het toernooi deelnemen, kunnen zich aansluiten bij een van de twee kampen. Deze zijn bedoeld om het toernooi goed te laten verlopen. Een van de partijen in dit toernooi wordt aangeduid als de ridders van de koning ofwel *die van binnen* (vs. 3152), de andere, bij wie W. en T. zich voegen, is de partij van de graaf (vgl. vs. 3171), ook wel *die van buten* (vs. 3150) genoemd.

3132		Ende seiden hem groeten lof Ende seiden dat hi in alre wijs Sculdich ware te hebbene den prijs.	
	ende	Binnen dien dat si alle te samen	3135
3136		Van Waleweine spraken, so quamen II ridders uten castele Wel gewapent, die te dien spele Des conincs lieden wouden te staeden staen,	
3140	ende	Dies hadden te doene sonder waen, Want si waren beginnen faelgieren.	3140
	want	Walewein hadse in sulker manieren Bereit, sine mochten niet mere.	
3144		Die II ridders quamen haestich sere Ende alsi inden tornoy quamen,	3145
		Si daedent so wale beide te samen Dat voer haer glavye te dier uren	
3148		Niemen int gereide en mochte duren, Sine moesten vanden perde tumen	

P/G	3135	alle te samen] <i>in hs aaneengeschreven.</i>	
	3136	KOP Van waleweine spraken so quamen (KOP), COR <.>	
	3139	KOP Des conincs lieden woude te staeden staen KOP, COR woude<n>	
	3141	KOP Want si waren beg o nnen faelgieren COR beg<i>nnen faelgieren] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. de leesaanwijzing voor vs. 3202 (kol. b).</i>	
	3144	KOP Die ridders quamen haestich sere COR <.ii.>	
	3147	Dat] <i>stip voor het woord.</i>	
	3148	KOP Niemen intgereide mochte duren COR <en> int gereide] <i>in hs aaneengeschreven.</i>	

W 3132 *seiden ... lof*: 'hem zeer prezen'. 3133 *in alre wijs*: 'in alle opzichten'. 3134 *Sculdich ... prijs*: 'de prijs (vgl. vs. 3006-8) zou moeten krijgen'. 3138 *te dien spele*: 'bij het toernooi'. 3139 *te staeden staen*: 'helpen', 'bijstaan'. 3140 *Dies ... waen*: 'die dat beslist nodig hadden'. 3141 *si ... faelgieren*: 'zij dreigden het onderspit te delven'. 3143 *Bereit*: 'toegetakeld'. 3148 *Niemen ... duren*: 'niemand in het zadel kon blijven'.

T 3137 De partij van de koning krijgt in het Ofr. hulp van tweehonderd ridders (vgl. *M II*, LXV, 14 en *S IV*, 337/13-4; zie ook *R I*, r. 51-2). Hoewel het niet uitgesloten is dat de Mnl. lezing het gevolg is van een kopiïstfout, ligt het meer voor de hand dat zij al voorkwam in de grondtekst van de vertaler (vgl. ook vs. 3146), vgl. ook *Lie 1987*, p. 162-3.

		Ende die van buten moesten rumen	3150
		Die plaetse, waest hem lief of leet.	
3152	want	Die van binnen liepen hem op greeet.	
		Ende mijn her Walewein met groter vart	
		Keerdem te dien II ridders wart	
		Ende deed so wel dat hem allen wonderde vandien	3155
3156		Die dat van hem hadden gesien.	
	ende	Hi dede so vele te dier stede	
		Dat sine gesellen hem bleven mede	
		Ende quamen weder in genen tornoy doe	
3160		Ende een des conincs broeder daertoe,	3160
		<i>Een grave, die CCC riddren brachte daer.</i>	
		Ende als hi den tornoy quam so nar	

P/G	3150	rumen] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. de leesaanwijzing voor vs. 3211 (kol. b).</i>
	3151	KOP Die plaetse wae÷r÷ hem lief of leet COR wae<st>
	3154	KOP Keerdem te dien ridders wart COR →.ii.→
	3155	KOP So wel dat hem allen wonderdevandien COR ←ende deed← deed] <i>inkstipje schuin boven de laatste letter.</i> wonderde vandien] <i>in hs aaneengeschreven.</i>
	3156	Die dat] <i>in hs aaneengeschreven.</i>
	3159	KOP Ende quamen in genen tornoy doe COR <weder>
	3160	KOP Ende een des [grauen] broeder daertoe COR <conincs>
	3161	KOP Die .ccc. riddren brachte daer COR ←.i. graue←
	3162	quam so] <i>in hs aaneengeschreven.</i>

W 3150 *die van buten*: W.'s partij, tegenover *Die van binnen* (vs. 3152), de ridders van de koning. Zie ook T bij vs. 3111. 3150-1 *rumen* *Die plaetse*: 'het veld ruimen'. 3151 *waest ... leet*: 'of zij wilden of niet'. 3152 *liepen ... greeet*: 'vielen hen (W.'s partijgenoten) fel aan'. 3155 *dat ... vandien*: 'dat zij zich er allen over verbaasden'. 3158 *hem*: 'bij hem'. 3159 *quamen ... tornoy*: 'terugkeerden in het strijdpark'.

T 3160-1 In het Oudfrans krijgt W.'s partij, de partij van de graaf (vgl. T bij vs. 3111 en zie ook vs. 3171), steun van een broer van de graaf (vgl. M II, LXV, 15 en S IV, 337/22-3; zie ook R I, r. 59-60). De lezing van de kopiïst (vgl. P/G bij deze verzen) was hiermee in overeenstemming. De ingrepen van de corrector leiden tot een andere lezing van de steunverlening: een graaf, die een broer van de koning is, staat op het punt W.'s tegenpartij te hulp te komen.

		Dat hi els niet en hadde te bestane	
3164		Dan recht inden tornoy te slane,	
	so	Sagen si comen daer ter steden	3165
		Enen ridder doer den mersch gereden,	
		Wel gewapent, met haesten groet,	
3168		Die hadde scilt ende wapene roet.	
	ende	Als hi biden tornoye quam mettien,	
		Begonsti gene ridders besien	3170
		Ende sach dat sgraven ridders wel daden.	
3172		Die ridder was saen beraeden	
		Dat hi ten andren keerde daer nare.	
		Alse die vrouwen des worden geware,	F. 9V,b
		Doe riepen si op hem sere:	3175
3176		'Ay edel riddre, edel here,	
		Help den genen, des bidden wi u,	
		Die de meeste noet hebben nu.'	
		Ende hi vor den genen toe	
3180		Daer mijn here Walewein mede was doe	3180
		Ende hi liep hem op dapperlike	
		Ende hi stac vanden perde vromelike	
		Die irst in sijn gemoet quam daer,	
3184		Den andren ende den derden daer naer,	
	al	So datten alle diene saegen	3185
		Sere duchten ende ontsagen.	

P/G	3167	groet] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. de leesaanwijzing voor vs. 3228 (kol. b).</i>
	3174	geware] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. de leesaanwijzing voor vs. 3235 (kol. c).</i>
	3184	KOP T en andren ende den derden daer naer COR <d>en
	3186	ontsagen] o <i>vrijwel volledig vervaagd door slijtage.</i>

W 3163-4 *Dat ... slane*: 'dat hij op het punt stond rechtstreeks het toernooi in te rijden'. 3166 *doer den mersch*: 'over de vlakte'. 3168 *Die ... roet*: 'die een rood schild en een rode wapenrusting droeg'. 3172 *was saen beraeden*: 'nam snel het besluit'. 3173 *Dat ... keerde*: 'dat hij zich bij de anderen (nl. de partij van de koning) zou voegen'. 3178 *Die ... nu*: 'die het nu het hardste nodig hebben'. 3179 *hi ... toe*: 'hij reed op diegenen af'. 3181 *liep ... dapperlike*: 'viel hen vlug (dapper) aan'. 3182 *vromelike*: 'op krachtige wijze'. 3185-6 *So ... ontsagen*: 'zo-dat allen die hem zagen hem zeer vreesden en bang voor hem waren'.

T 3171 Met *sgraven ridders* wordt de partij van W. bedoeld, die als gevolg van W.'s daden (vs. 3153-9) de overhand heeft gekregen (vgl. *M II*, LXV, 15, *S IV*, 337/31 en *R I*, r. 63-4).

3188		Ende die waren an Waleweins side, Worden gesconfiert tien tide, Dat luttel goet gebrac van dien Sine hadden hem geset an tflien,	3190
	al	So dattie joncfrouwen die laegen	
3192		Ten venstren ende den tornoy saegen, Den roeden riddre groeten prijs leiden an Ende seiden dat hi den tornoy verwan,	
	al	So dat mijn here Walewein horde	3195
3196		Van desen vrouwen een deel die worde, Die een deel uten tornoye was gevaren Om hem te vercoelne tuwaren,	
	al	So dat hem een knape seide dare	
3200		Dat inden tornoy een ridder ware, Dien besten dien hi oyt hadde gesien.	3200
	ende	Walewein wart sere pensende in dien Wie die ridder mochte wesen.	
3204		Hi plante sinen helm na desen Ende nam ene sterke glavie toe,	3205
		Die starcste die hi hebben mochte doe, Ende reet opten roeden ridder metter vart.	
3208		Tirst dat elc anders geware wart, Elc liep op andren ende staken So dat hare glavyen braken.	3210

P/G	3187	KOP	Ende die waren an waleweins [se] side
		KOP	-
	3195	KOP	So dat mijn here walewein horde
		COR	→al→
	3200		ware] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. de leesaanwijzing voor vs. 3261 (kol. c).</i>
	3207	KOP	Ende reet opten roeden metter vart
		COR	⟨ridder⟩
	3209	KOP	Liep elc op andren ende staken
		COR	<elc Liep>
			Elc liep] <i>de corrector heeft met verwijsstreepjes de wijziging van de woordvolgorde aangegeven.</i>

W 3188 *Worden gesconfiert*: 'waren bevreest', vgl. Ofr. 'esbahi' (*M II*, LXV, 16 en *S IV*, 337/38). 3189 *Dat ... dien*: 'zodat het heel weinig scheelde'. 3190 *Sine ... tflien*: 'of zij waren op de vlucht geslagen' (vgl. *MNW* 7, 1018 bij B1). 3191-2 *die ... venstren*: 'die zich achter de borstwering bevonden' (vgl. *MNW* 8, 1414 bij 3 en T bij vs. 3077). 3193 *groeten ... an*: 'zeer prezen'. 3196 *Van ... worde*: 'een deel van wat deze vrouwen zeiden'. 3197 *een deel*: 'een eindje'. 3202 *in dien*: 'toen'. 3204 *plante*: 'zette ... op'. 3205 *glavie*: 'lans'. 3209 *Elc ... staken*: 'viel elk de ander aan en stak hem'.

	<i>mer</i>	Si bleven beide op haere perde.	
3212		Mijn here Walewein balch hem herde, Dat hi niet af den andren here Ne stac. Ende dander balch hem oc sere,	
3216		Dat hine niet af ne hadde gesteken, So dat hem therte dochte breken; Hi scaemde hem so sere van dien.	3215
3220		Ende alle die hadden gesien Die joesten, seiden tuwaren Dat si vrome ridders waeren.	3220
	<i>ende</i>	Daer na namen die heren Anderwarf sterke speren. Si sloegen met sporen die perde	
3224		Ende onderstaken hem so herde Datte pinen wart hem beden,	3225
		<i>Mer</i> zine conden vanden parden niet gesceyden. Die speren braken toter hant toe.	
3228	<i>ende</i>	Si namen nuwe speren doe. Walewein nam enen starken scaft tien tiden	
		Ende die rode <i>ridder</i> ob ander side Nam enen den starcsten dien hi vant.	3230
3232		Si lieten loepen beide thant Ende mijn here Walewein, hi stac Den andren, dat sijn spere brac.	

P/G	3212	KOP	Mijn here walewein balch	herde	
		COR		→hem→	
			hem] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. vs. 3273 (kol. c).</i>		
	3214	KOP	Ne stac	ende dander balch hem	sere
		COR	<.>	→oc→	
			oc] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. vs. 3275 (kol. c).</i>		
	3226	KOP	/Sine hadden vanden perde gesceden/		
		COR	↓ <i>mer</i> zine conden vanden parden niet gesceyden↓		
	3229	KOP	Walewein nam enen starken	tien tiden	
		COR		→scaft→	
			tiden] <i>punt van de corrector na dit woord om het vers te scheiden van de toevoeging in de rechtermarge.</i>		
	3230	KOP	Ende die rode	ob ander side	
		COR		→ridder→	
	3232	lieten loepen] <i>veel ruimte tussen deze woorden vanwege een gat in het perkament (vgl. aant. bij vs. 3048).</i>			

W 3212 *balch hem herde*: 'was woedend'. 3219 *Die joesten*: 'het gevecht met de lans'.
3222 *Anderwarf*: 'voor de tweede maal'. 3225 *Datte ... beden*: 'dat beiden het
zwaar te verduren hadden'. 3229 *scaft*: 'lans', vormvariant van *schacht*, zie P/G
en vgl. *MNW* 7, 195. 3232 *lieten loepen*: 'reden op elkaar in'.

	<i>mer</i>	Die rode ridder staken weder,	F 9V,c
3236		Dat hi viel vanden perde neder.	
		Ende hi leet over metter vart	
		Ende hi trac dar na sijn swart	
		Ende liep op tsgraven lieden doe	
3240		Ende jaegetse toten lietsen toe,	3240
	<i>al</i>	Daer saeten die vrouwen openbaer.	
	<i>ende</i>	Else hise hadde gejaget tot daer,	
		Setten si hem ter vlucht sere,	
3244		Else die niet en mochten duren mere.	
		Ende else die rode ridder siet	3245
		Dat dander hem ne weren niet,	
		<i>Mar</i> dat si emmertoe vlien	
3248		Ende gescoffiert sijn tot dien,	
		Maecte hi thant sine vart	
		Ende riedt toten foreeste wart.	3250
	<i>ende</i>	Walewein was doe op geseten,	
3252		Die na den ridder es gesmeten.	
	<i>mer</i>	Hi dreef den rouwe so over groet	
		Dat hi wel woude wesen doet	
		Ende hi in die plaetse niet bliven dorste.	3255
3256	<i>mer</i>	Hi volgede den ridder sonder vorste	
		Dine vanden perde hadde gesteken.	
		Hi sprac hine soude niet gebreken	
		Te ridene vort tallen stonden,	

P/G	3249	KOP	Maect	hi thant sine vart
		COR	Maect<e>	
	3250	KOP	Ende riedt tote	[dien] foreeste wart
		COR	tote<n>	-

W 3237 *hi leet over*: 'hij reed verder'. 3239 *Ende ... doe*: 'en viel de partij van de graaf toen aan'. 3240 *toten lietsen toe*: 'tot aan de omheining van het strijdperk' (vgl. MNW 4, 69I s.v. *litse*, zie ook S IV, 338/21: 'lisches'), 'tot aan de tribune' (nl. wanneer *lietsen* een variant is van *leedsen*, *loedsen*, zoals ook de lange versie heeft, vgl. M II, LXV, 19: 'loges'). 3241 *openbaer*: 'voor ieder zichtbaar'. 3243 *Setten ... sere*: 'sloegen zij ijlings op de vlucht'. 3244 *duren*: 'standhouden'. 3247 *emmertoe*: 'definitief'. 3248 *gescoffiert*: 'verslagen'. 3250 *riedt*: 'reed', een voor kopiist A weinig gebruikelijke vormvariant (vgl. Van Loey I, par. 56 Aant.). 3252 *Die ... gesmeten*: 'en is hard achter de ridder aan gereden'. 3253 *Hi ... groet*: 'hij had zo ontzettend veel verdriet'. 3255 *Ende ... dorste*: 'en hem de moed ontbrak om op het veld te blijven'. 3256 *sonder vorste*: 'onmiddellijk'. 3258 *gebreken*: 'nalaten'.

3260		Tessi den riddre hadde vonden.	3260
ende		Op dat hi van Arturs hove niet ne si, Sal hi jegen hem vechten tote dien dat hi Verwonnen si ocht geslegen doet,	
3264		Anders ne blivet clene noch groet.	
	al	Dus porrede Walewein, begrepen	3265
		Met rouwen ende met erscepen, Volgende den ridder gereet,	
3268		Die emmertoe vor hem reet, Tote dien dat hi teens forestiers huse quam	
		Dien navont, daer hi herberge nam.	3270
		Hi was <i>dar</i> ontfaen hovesscelike	
3272		Ende ontwapent dapperlike Ende geleit met groten payse Daer boven inden paleyse, Dat scone was. Ende also hire quam,	3275

P/G	3260	KOP	Tes si den riddre hadde[n] vonden
		COR	hadde
			Tessi] <i>hs</i> Tes si
	3267	KOP	Volgede den ridder gereet
		COR	Volge<n>de
	3269	KOP	Tote dat hi teens fore n tiers huse quam
		COR	→dien→ fore<s>tiers
			quam] <i>omlijnd op de vorige regel boven huse afgeschreven.</i>
	3270	KOP	Dien navont daer hi herberge nam
		COR	<:;>
	3271	KOP	Hi was ontfaen houesscelike
		COR	<dar>
	3275	KOP	Dat scone was ende also hire quam
		COR	<:;>

W 3260 *Tessi*: 'tot hij'. 3261 *Op dat*: 'mits'. 3264 *Anders ... groet*: 'iets anders zit er niet op'. 3265-6 *begrepen ... erscepen*: 'vervuld van verdriet en woede'. 3267 *gereet*: 'onmiddellijk'. 3268 *emmertoe*: 'nog altijd'. 3269 *hi*: d.i. Walewein; *teens forestiers huse*: 'bij het huis van een boswachter'. Vgl. T bij vs. 3269-70. 3270 *herberge nam*: 'onderdak kreeg'. 3272 *ontwapent dapperlike*: 'direct van zijn wapenrusting ontdaan'. 3273 *met groten payse*: 'tot zijn grote genoegen' (*MNW* 6, 45 bij 2). 3274 *paleyse*: 'woning'.

T 3269-70 De functie van boswachter, iemand die namens een eigenaar toezicht houdt op een woud, gaat soms gepaard met een zekere status en met bezittingen, zoals hier het geval is (vgl. vs. 3271-5). 3271-5 In het Mnl. blijft impliciet dat de hier beschreven handelingen door schildknappen worden verricht (zie *M II*, LXV, 21; vgl. ook *S IV*, 338/40-1). Zie voor de vervaging van personen *Besamusca 1991*, p. 100-5.

3276		Wart hi geware ende vernam Dat Hestor op ene coche sat daer Ongewapent. Ende dar naer	
3280		Spranc Hestor op met groter spoet Ende heeft Waleweine gegroet Ende was Waleweins herde blide. Ende Walewein ob ander side	3280
3284	ende	Makede mede feeste daer af, Meerre dan hem sijn herte gaf. Hestor vragede hem dar naer Van wat steden dat hi quame daer.	3285
3288		Hi quamme van enen tornoye, sprac hi, Die hadde geweest daer bi. 'Ende ic hebbe alden dach heden Na enen riddre gereden	3290
3292		Met roeden wapenen ende diet mede Ten tornoye wel dede. Nochtan magic beclagen mi Vanden selven ridder, bedi	
3296		Hi heeft mi heden sonder waen Die alre meeste scande gedaen Die mi noit vor dien en gesciede, Bedi daer toe saegen vele liede, Die daer waren menich een,	3295 F 10R,a
3300		Joesteerden wi onder ons tween. Ic ne mochten niet gesteken of.	3300

P/G	3278	KOP	Ongewapent	ende dar naer
		COR		<:>
	3283		mede]	<i>onder de tweede e een vlekje.</i>
	3287	KOP	Hi quam	van enen tornoye sprac hi
		COR	quam→me→	
	3291	KOP	Met roeden wapenen	ende diet mede
		COR		<.>
	3297	KOP	Die mi noit vor die	gesciede
		COR	die<n>	→en→
	3298	KOP	Bedi daer	saegen vele liede
		COR	→toe→	

W 3277 *coche*: 'rustbank', vgl. *Tè Winkel 1879*, p. 107-8. 3281 *was ... blide*: 'was zeer verheugd over W.'s komst'. 3283 *Makede ... af*: 'toonde zich er ook verheugd over'. 3284 *Meerre ... gaf*: 'verheugder dan hij eigenlijk was'. 3287 *quamme*: vormvariant van *quam* of *quame* (vgl. P/G en *Van Loey 1*, par. 50b). 3291-2 *ende ... dede*: 'die het ook goed deed op het toernooi'. 3297 *noit ... gesciede*: 'ooit overkwam'.

	<i>mer</i>	Met ere steke die hi mi gaf, Daer wi reden die derde joeste, 3304 Stac hi mi so dat ic vallen moeste Van minen perde daer ter stede Ende wonde mi in die scoudere mede.’	3305
	<i>ende</i>	3308 Also Hestor Waleweine verstont, Hi scaemde hem so sere te dier stont Dat hi ne wiste wat seggen daer toe,	
	<i>went</i>	3312 Bedi hi duchte sere doe Sinen evlen moet te hebbene sciere Ende hine wilde in gere maniere Van Waleweine gehaet wesen. Ende hi knielde vor hem na desen Ende seide: ‘Here, ic bidde u	3310 3315
		3316 Om Gode dat gijt mi vergevet nu. Ende ic ne kinde u niet sekerlike Ende bi al den helichgen van hemelrike Sweric u dat mi dit niet,	
		3320 Haddic u gekint, en ware gesciet.’ Ende als Walewein hadde verstaen Dat hem dat Hestor hadde gedaen, Hi vergavet hem thant daer naer.	3320

P/G	3302	KOP	Met e/nen/ steke die hi mi gaf
		COR	<i>mer</i> e<re>
	3308	KOP	Hi scaemde <i>hem</i> te dier stont
		COR	→so sere→
			<i>sere</i>] <i>v-vormig teken (deel van de punctus elevatus?) van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. vs. 3369 (kol. b).</i>
	3316	KOP	Om go e de dat gijt vergeuet nv
		COR	gode →mi→
			<i>mi</i>] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. vs. 3377 (kol. b).</i>
	3320	KOP	Haddic v gekint ware gesciet
		COR	<.> <en>

W 3311 *Sinen ... sciere*: ‘weldra zijn (W.’s) toorn te hebben opgewekt’ (nl. zodra hij bekend dat hij de rode ridder is). 3317 *kinde*: ‘herkende’.

T 3306 Evenals in het Ofr. (vgl. *M II*, LXV, 22 en *S IV*, 339/9) is hier sprake van een schouderwond, terwijl bij de beschrijving van het gevecht een dergelijke verwonding niet genoemd wordt (zie vs. 3208–36 en vgl. ook *M II*, LXV, 18–9 en *S IV*, 338/10–9). In het Ofr. zegt W. dat hij deze wond opliep in het tweede gevecht, in het Mnl. raakt hij gewond tijdens de derde *joeste*.

3324	ende	Si waren dien nacht tegemake daer.	
	ende	Opten andren dach daer nare,	3325
		Alsi des daeges worden geware,	
		Si stoeden op ende droegen over een	
3328		Te gaedere te ridene onder hem II	
		Tote dien datse sciede die avonture,	
		Ende si reden te gadere tier ure.	3330
		So lange reden si dat si quamen	
3332		Dat si ene wilde heide vernamen.	
	ende	Als si daer in onder hem beden	
		Ene half mile hadden gereden,	
		So worden si geware tien tiden	3335
3336		Ere ouder capellen daer besiden	
		Ende si makeden hare vart	
		Om messe te horne daer wart.	
	ende	Alsire quamen, si beetten doe	
3340		Ende gingen ter capellen toe.	3340
	ende	Alsi in die capelle quamen,	
		Sine vonden niemen noch en vernamen.	

P/G	3324	KOP	Si waren die	nacht tegemake	<i>daer</i>
		COR	<i>ende</i>	die<n>	
			tegemake daer] <i>in hs aaneengeschreven.</i>		
	3334	KOP	Ene half mile hadde	gereden	
		COR		hadde<n>	
	3339	KOP	Alsi quamen	si beetten doe	
		COR	<i>ende</i>	Alsi→re→	<.>
			Alsire] <i>punt van de corrector na re als versscheidung t.o.v. vs. 3400 (kol. b).</i>		
	3340	KOP	Ende gingen	t i r e	capellen toe
		COR		t<e>r	

W 3324 *tegemake*: 'van alles voorzien'. 3326 *Alsi ... geware*: 'toen zij zagen dat het licht werd'. 3327 *stoeden*: vormvariant van *stonden*, vgl. *Van Loey* I, par. 61a; *droegen over een*: 'besloten'. 3328 *II*: lees 'tween' i.v.m. het rijm. 3329 *Tote ... avonture*: 'totdat het toeval hen zou scheiden'. 3332 *Dat ... vernamen*: 'daar waar zij een onherbergzame vlakke zagen'. 3336 *besiden*: 'aan de kant'.

T 3335-9 Het Off. geeft meer details: de kapel bevindt zich ver van de bewoonde wereld bij 'unes broces petites', 'a destre partie, pres d'un chemin'. Verder wordt vermeld op welk uur van de dag de ridders aankomen: 'il n'estoit mie encore tierce'. Tenslotte deelt het Off. mee dat de ridders 'atachent lor chevaux a un arbre' als zij zijn afgestegen. Zie *M* II, LXV, 24 en *S* IV, 339/21-5. Vgl. voor de vervaging in de *Lanceloet Besamusca* 1991, p. 91-100.

	want	Die capelle was out ende met allen	
3344		Die muren gecloven ente vallen,	
	alse	Ocht si verrot hadde gewesen.	3345
		Si gingen ten outare na desen,	
		Dat woeste was ende te vallen toe.	
3348	ende	Si vonden ene cleine dore doe,	
		Die tenen kerchove wart ondede,	
		Ende si vonden in die stede	3350
		Ene tombe, die was marberijn,	
3352		Daer hem lettren an dochten sijn,	
		Wit ende gemaect subtillike,	
		Ende het was also sekerlike.	
		Si besaegen die lettren ende nadien	3355
3356		Seiden si, do sise hadden gesien:	
		‘Wine sijn niet over niet heden	F 10R,b
		Hier comen te deser steden	

P/G	3343	want] <i>deel van w moeilijk leesbaar door reparatie van het perkament.</i> capelle] <i>onder de eerste e een stip.</i>
	3344	KOP Die mure gecloven ente vallen (KOP), COR mure<n>
	3346	KOP Si gingen t i en outare na desen COR ten gingen] <i>inkstip voor dit woord.</i>
	3347	KOP D[ie] woeste was ende te vallen toe COR D<at>
	3352	KOP Daer hem lettren an dochte sijn (KOP), COR dochte<n>
	3353	KOP Wit ende gemaect subti e like (KOP), COR subtillike
	3355	nadien] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. de leesaanwijzing voor vs. 3416 (kol. b).</i>
	3356	KOP Seiden si /diese/ hadden gesien COR <do sise> do sise] <i>woorden door de corrector omljnd.</i>

W 3343-4 *met ... vallen*: ‘de muren waren volkomen gebarsten en ingestort’.
3346 *outare*: ‘altaar’. 3347 *Dat ... toe*: ‘dat in vervallen toestand verkeerde en bovendien kapot was’. 3348 *dore*: ‘deur’. 3349 *Die ... ondede*: ‘die uitkwam op een kerkhof’. 3350 *in die stede*: ‘daar’, vgl. T bij vs. 3350-1. 3351 *die was marberijn*: ‘die van marmer was’. 3352-3 *Daer ... subtillike*: ‘waar naar het hun toescheen witte en fraai gevormde letters op stonden’. 3357 *over niet*: ‘voor niets’.

T 3350-1 De tombe bevindt zich tussen het altaar en de deur naar het kerkhof, zo blijkt uit vs. 3382-4. Vgl. ook M II, LXV, 25: ‘Mes entre l’autel et le cimetièrre avoit une tombe de marbre vermeil’; deze plaatsbepaling ontbreekt in S IV, 339/29-30.

	Ende wine sceden henen tameer	
3360	Wine sullen avonture vinden eer'	3360
	al So dat Hestor die lettren las,	
	al Daer die bediedinge sulc af was:	
	'Horstut, riddre die avonture	
3364	Vaers soeken tlant al dure,	
	Hoedt di wel ende wacht di daer af	3365
	Dattu niet en coems op dit kerchhof	

P/G	3359	sceden] <i>hs sced(.)n; de tweede e is verdwenen in een gat in het perkament (vgl. de aant. bij vs. 3541).</i>
	3360	KOP Wine sulle auonture vinden eer COR sulle<n> eer] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. de leesaanwijzing voor vs. 3421 (kol. c).</i>
	3365	KOP Hoedt di wel ende wacht daer af COR →di→ di] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. vs. 3426 (kol. c).</i>
	3366	kerchhof] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. de leesaanwijzing voor vs. 3427 (kol. c).</i>

W	3359	<i>Ende ... tameer: 'en wij gaan vandaag niet meer weg'. 3360 eer: 'voordien'. 3361 So ... las: 'en toen las H. de letters (het opschrift)'. 3362 Daer ... was: 'die als volgt luidden'. 3363 Horstut: 'luister hiernaar'. 3365 wacht ... af: 'pas ervoor op' (af: lees of i.v.m. het rijm).</i>
---	------	--

T	3363-76	Zoals ook elders in de roman het geval is bij voorspellingen die de Graalavonturen betreffen, worden de ridders hier getutoyeerd (zie ook M II, LXV, 25 en S IV, 339/33-7). Daarmee wordt de nietigheid van de ridders tegenover de bovennatuurlijke gebeurtenissen die aan de Graal gerelateerd zijn, beklemtoond. Het opschrift geeft aan dat het avontuur op het kerkhof voor Lanceloet weggelegd is, de <i>keytive ridder</i> die onkuis is vanwege zijn verhouding met de koningin. Daardoor kan hij de Graalavonturen niet tot een goed einde brengen. De voorgeschiedenis van het avontuur dat hier wordt aangekondigd, wordt beschreven in de <i>Estoire del Saint Graal</i> . Als de zondaar Chanaan, die in gezelschap verkeert van Josephé (de zoon van Joseph van Arimathea), zijn twaalf broers heeft gedood, omdat zij door de Graal werden gevoed terwijl hij geen voedsel ontving, wordt hij ter dood veroordeeld. Men begraaft hem levend, met de graven van zijn broers om zich heen. De volgende dag blijken de twaalf zwaarden die op de graven lagen, rechtop te staan en brandt het graf van C. Josephé voorspelt dat het vuur zal doven als L. het graf zal bezoeken (vgl. S I, 263/23 - 268/17). Het avontuur vindt volgens F. Lot zijn afronding in de <i>Queste</i> , waar zeer kort wordt beschreven dat Lancelot een kerkhof bezoekt waar zwaarden op de tomben staan (zie <i>Lot 1954</i> , p. 25-6, 325 en 345; vgl. ook vs. 3393-4). Daarbij is echter geen sprake van een brandende tombe (vgl. vs. 3385-8) en beperkt L. zich tot het bekijken van het kerkhof (vgl. S VI, 184/19-22). In de Mnl. <i>Queste</i> ontbreekt deze scène (vgl. <i>J Bk. III</i> , vs. 10020-6). Zie ook <i>Brandsma 1992</i> , p. 117 en T bij vs. 3490-4.
---	---------	---

3368		Om te hoofde tenegen uren Te bringene die avonturen Die hier sijn ende plegen te sine, Want het ware verloren pine	3370
	ja	Ne bestu die keytive ridder niet	
3372		Die met luxurien es gesciet Dat hi heeft verloren altemale Die avonture vanden Grale Te hoofde te bringene, daer hi ne mach	3375
3376		Weder toe comen op genen dach. ⁷ Beide gesellen hadden tier ure Groet wonder vander avonture Ende seiden dat si sonder waen	
3380		Die lettren niet wel en hadden verstaen, Bi dat si donkerlike spraken. Nochtan en lieten sit niet bi dien saken, Sine gingen beide ter dore,	3380
3384	ende	Onder Waleweine ende Hestore. Doe saegen si ene tombe dare	3385
	also	Die sere bernde ende clare, Datmen doe wel mochte bi dien	

P/G	3367	KOP	Om te hoofde[ne] tenegen vren
		COR	hoefde
	3375	KOP	Te hoofde te bringene daer hi ne mach
		COR	<:;>
			mach] <i>punt van de corrector na dit woord als versscheiding t.o.v. de leesaanwijzing voor vs. 3436 (kol. c).</i>
	3382	KOP	Nochtan en lieten si niet bi dien saken
		COR	si<t>
	3383	KOP	Sine gingen beide t i er dore
		COR	ter
			dore] <i>onder de o een inktstip.</i>
	3385		tombe dare] <i>in hs aaneengeschreven.</i>
	3387		mochte] <i>hs mocht te</i>

W 3367-8 *Om ... avonturen*: 'om op enig moment de avonturen te volbrengen'.
3369 *Die ... sine*: 'die hier zijn en al waren'. 3370 *pine*: 'moeite'. 3371-6 *Ne ... dach*: 'als je de nietswaardige ridder niet bent die door zijn onkuisheid het vermogen volledig heeft verloren om de avonturen van de Graal tot een goed einde te brengen, wat hij nooit meer zal kunnen bereiken'. 3377-8 *hadden ... wonder*: 'verbaasden zich toen zeer'. 3380 *verstaen*: 'begrepen'. 3381 *Bi ... spraken*: 'omdat zij (de bewoordingen van het opschrift) duister waren'. 3382 *sit*: 'zij het', vormvariant van *sijt*, ontstaan door ingreep van de corrector, vgl. P/G.
3383-4 *Sine ... Hestore*: 'maar zij, W. en H., gingen beiden naar de deur'.
3386 *Die ... clare*: 'die fel en helder brandde'. 3387-8 *Datmen ... sien*: 'zodat men daardoor toen goed kon zien dat de vlam een lanslengte hoog was'.

3388		Die vlamme eens scachts hoge sien. Ende daer waren oc tomben al omme, Wel XII tere somme,	3390
3392		Die niet en bernden mede Gelijc dattie ene dede.	
	ende	Si sagen gerecht op wart Op elc vanden XII tommen een zwart.	
3396		D ie gesellen hadden tier ure Groet wonder vander avonture Ende als sise lange hadden gesien, Hestor sprac te Waleweine na dien:	3395
	here	‘Siet hier ene sere wonderlike Avonture ende sonder gelike.’	3400
3400	ende	Walewein sprac: ‘Nu moeten wi Dese avonture proven, dinket mi, Ende dies oec niet ontberen Willen wi hene sceden met eren.	
3404	ende	Ic bidde u dat gi mi laet gaen Voren om proven ende verstaen Wat wesen mach ende dat gi	3405
3408		Hier al stille ontbeit na mi Tote dien dat ic die avonture sal	

P/G	3389	KOP	Ende daer waren	tomben al omme
		COR		<oc>
	3394	KOP	Op elc vanden .xij.	een zwart
		COR		→tommen→
			tommen] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. vs. 3455 (kol. c).</i>	
	3395		Die] <i>initiaal D, blauw, drie regels hoog, rood penwerk.</i>	
	3404	KOP	Willen	hene sceden met eren
		COR		→wi→
			wi] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. vs. 3465 (kol. c).</i>	
	3407	KOP	Wat wesen mach	ende dat gi
		COR		<:>

W 3390 *tere somme*: ‘in totaal’. 3393 *sagen ... wart*: ‘zagen rechtop staan’. 3397 *als sise*: ‘toen zij hen (de graftomben)’. 3402 *proven*: ‘beprouwen’. 3403 *Ende ... ontberen*: ‘en dit ook niet nalaten’. 3406 *Voren*: ‘eerst’; *proven ende verstaen*: ‘te onderzoeken en te weten te komen’. 3408 *al ... mi*: ‘rustig op mij wacht’. 3409-10 *sal ... al*: ‘tot een goed einde zal brengen of volledig (zal) falen’.

T 3398 In het Ofr. spreekt W. tot H. (vgl. *M II*, LXV, 27 en *S IV*, 340/4-5). Als gevolg hiervan bevat het Mnl. een wisseling van spreker (vs. 3400-1) die ontbreekt in het Ofr. Blijkens hs. Berkeley, f. 372 v, b, waar niet expliciet wordt vermeld wie er aan het woord is, kan deze wisseling van spreker gebaseerd zijn op een onduidelijkheid in de Ofr. grondtekst.

		Te hoefde bringen of faelgiren al.	3410
3412	.	Hestor seide hi daede alsoe Ende Walewein ginc opt kerchof doe. Ende als hi den tomben naken began, Quam hem meer wonderen an	
3416	went	Dant te voren hadde gedaen, Bedi hi wart geware saen Dattie swerde te dien stonden	3415
3420	also	Die op die tomben gerecht stonden, Te hem wart quamen sonder sage Ende op hem sloegen groete slaege, Dat hine hadde gene moete Te stane over sine voete.	F 10R,c 3420
3424		Ende hi wart soe te barenteert vandien Dat hi moeste vallen op sine knien Ende op sine palme alsoe houde.	3425
3428	so	Ende als hi weder op staen soude, Gevoeldi dat op hem quamen So vele groter slage tsamen Dat hi niet op ne mochte staen, Mar viel in onmacht herde saen.	3430
3432		Ende als hi vander onmacht bequam, Ondedi doegen ende vernam Dat hi doe was vor die dore	

P/G	3410	al] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. vs. 3471 (kol.c).</i>	
	3412	KOP	Ende walewein ginc op kerchof doe
		COR	op<t>
	3413	tomben] <i>hs tom ben; veel ruimte tussen deze woorddelen vanwege een dichtgenaaide scheur in het perkament (vgl. aant. bij vs. 3594). Hetzelfde geldt voor de woorden of woorddelen won deren (3414), hadde gedaen (3415), geware saen (3416) en dien stonden (3417).</i>	
	3418	KOP	Op die tomben gerecht stonden
		COR	←die←

W
3413 *naken began*: 'naderde'. 3414 *Quam ... an*: 'overkwam hem meer verba-zingwekkends'. 3421-2 *Dat ... voete*: 'zodat hij niet de gelegenheid kreeg (of: de kracht had, vgl. *MNW* 4, 1824) op de been te blijven'. 3423 *te barenteert*: 'versuft'. 3424-5 *op ... palme*: 'op handen en knieën'. 3425 *alsoe houde*: 'dade-lijk'. 3430 *viel in onmacht*: 'het bewustzijn verloor'. 3432 *Ondedi doegen*: 'opende hij zijn ogen'. 3433-4 *die ... kercken*: dit is de deur naar het kerkhof (vgl. vs. 3348-9), die in het Ofr. nu eens 'luis del cymentiere' en dan weer 'luis de la chapele' wordt genoemd (vgl. *S* IV, 340/18 en 25. *M* II, LXV, 28-29 leest uit-sluitend 'chapele').

		Van der kercken, daer hi Hestore	
		Doe vant, die daer sijns ontbide.	3435
3436	ende	Hi hadde grote scaemte tien tide.	
	ende	Doe seide hi al soude hijt besterven,	
		Hi soude noch gaen anderwerven	
		Ter tomben. Ende alse hi quam daer,	
3440		Vant hi die zwerde noch al wijchgaer	3440
		Alsi te voren hadden gewesen.	
		Hi decte hem metten scilde na desen	
		Ten alren besten dat hi mochte,	
3444		Dat hem niet gedaen ne dochte,	
		Bedi hi was doe mesmaect mere	3445
		Dan hi hadde geweest eere,	
		Want hem ter nese enten monde	
3448		Dat bloet uut spranc tire stonde	
		Ende hadde smertnesse so groet	
		Dat hi te hant waende bliven doet	3450
		Ende hi viel in onmacht neder.	
3452		Ende als hi doe bequam weder,	
		Quam hi weder ter doren,	
		Als hi hadde gedaen te voren,	

P/G	3434	KOP	Van d i e[n] kerc[houe] daer hi hestore
		COR	de<r> kerc→ken→
	3435	KOP	Doe vant /al/ daer sijns on bide[n]
		COR	<. > →die→ on<t>bide
	3436	KOP	Hi hadde grote scaemte tien tide[n]
		COR	ende tide
	3437		soude hijt] in <i>hs aaneengeschreven</i> .
	3439	KOP	Ter tomben ende alse hi quam daer
		COR	<: >
	3447	KOP	Want hem te[n] nese enten monde
		COR	te<r>
	3451	KOP	Ende hi viel in onmacht neder
		COR	onmacht<e>
	3452	KOP	Ende als hi d[aer] bequam weder
		COR	d<oe>
	3453	KOP	[So] quam hi weder ter doren
		COR	-

W 3435 *sijns ontbide*: 'op hem wachtte'. 3437 *besterven*: 'met de dood bekopen'. 3440 *noch al wijchgaer*: 'nog net zo strijdlustig'. 3444 *Dat ... dochte*: 'wat hem niet veel hielp (beschermde)'. 3445 *mesmaect*: 'toegetakeld'. 3449 *hadde*: subject hierbij is *hi* uit vs. 3445; *smertnesse*: 'pijn'. 3453 *Quam hi*: 'bevond hij zich' (vgl. vs. 3432-4 en *M II*, LXV, 29: 'si se trueve a l'uis de la chapele', zie ook *S IV*, 340/24-5).

		Ende hi was soe moede toe	3455
3456		Dat hi cume mochte spreken doe.	
	ende	Alsen Hestor also sach,	
		Hi hads int herte swaer verdrach.	
	ende	Hi sprac: 'Hoe staet met u, here?'	
3460	ende	Walewein seide: 'Qualiken sere.	3460
		Ic hebbe sere groeten rouwe,	
		Dat ic ne waende, bi mire trouwe,	
		Nemmermeer hebben, dat seggic u,	
3464		So groeten rouwe als ic hebbe nu,	
		Bedi ic bem van al erderike	3465
		Dongevalleste man sekerlike.'	
	ende	Hestor antworde Waleweine dan:	
3468		'Here, noch nes niet geboren die man	
		Noch die riddre, des sijt gewes,	
		Dient niewerinc af mesfallen en es.'	3470
		Hestor nam sinen scilt metter vart	
3472		Ende ginc doe ten tomben wart.	
	mer	Hi hadde onlange gegaen	
		Als hi gevoelde groete slaegen slaen	
		Op sinen helm, dat hi met allen	3475

P/G	3457	KOP	Als h e m hestor also sach
		COR	→ende→ e<n>
			Alsen] <i>hs</i> Als en; <i>de corrector wijzigde de m van hem van de kopiist in n door de laatste poot van de m door te strepen en te expungeren.</i>
	3459	KOP	Hi sprac hoe t staet me v here
		COR	ende hoe
			met] <i>hs</i> me; <i>evidente verschrijving van de kopiist.</i>
	3460	KOP	Walewein seide qualike sere
		(KOP), COR	qualike<n>
		COR	ende
			ende] <i>punt van de corrector voor de leesaanwijzing als verscheiding t.o.v. vs. 3399 (kol. b).</i>
	3463	KOP	Nemmermeer [waende] dat seggic v
		COR	→hebbe(.)→
			hebben] <i>laatste letter door afsnijding verloren gegaan.</i>
	3469	KOP	Noch die[n] riddre des sijt gewes
		COR	die

W 3456 *cume*: 'nauwelijks'. 3458 *Hi ... verdrach*: 'was hij er zeer bedroefd over'.
3460 *Qualiken sere*: 'heel slecht'. 3462-4 *Dat ... nu*: 'zodat ik waarlijk niet dacht, zo zeg ik u, ooit zo bedroefd te zullen zijn als ik nu ben'. 3466 *Dongevalleste*: 'de ongelukkigste' (vgl. *MNW* 5, 721 bij aanm.). 3470 *Dient ... es*: 'die het in niets heeft tegengezeten'. 3475 *met allen*: 'geheel en al', 'languit' (bep. bij *vallen*, vs. 3476).

3476		Sciëre moeste ter erden vallen. Ende als hi op staen waende weder, Moesti thant echt vallen neder	
		Ende wart te barenteert so sciëre	F 10V,a
3480		Dat hi op mochte in en gere maniere.	3480
	ende	Was Walewein sere mesmaect ere, Hestor was nu mesmaect mere,	
	al	So dat hi met pinen gedoegen	
3484		Mochte tondoene sine oegen. Hi rechtem op een stic na dien	3485
		Ende begonste omtrent hem sien	
		Ende sach ten ingange beneven	
3488		Der dore lettren gescreven Die dus spraken meer no min:	
		'Nu meer ne sal niemen comen hier in	3490
		Dit kerchhof, hem ne sal moeten gescien	
3492		Met scanden te scedene vandien, Tot datter in comen sal die gone	
		Die es der drover coninginne sone.'	
	ende	Hestor toende die lettren daer	3495
3496		Waleweine, diese las daer naer Ende Walewein antworde saen	

P/G	3476	erden] n <i>dichtgelopen</i> .	
	3484	KOP Mochte tondoene sine oegen (KOP), COR <.>	
	3488	KOP Der dore lettren gescreuen (KOP), COR <.>	
	3491	KOP Dit kerchhof hem ne sal moeten gescien (KOP), COR <.>	

W 3476 *Sciëre*: 'meteen'. 3478 *echt*: 'opnieuw'. 3479 *te barenteert*: 'versuft'.
3480 *op mochte*: 'op kon staan'. 3483-4 *So ... oegen*: 'zodat hij zich er nauwelijks
toe kon brengen zijn ogen te openen'. 3485 *een stic*: 'een beetje'. 3489 *meer
no min*: 'exact'. 3490-2 *Nu ... vandien*: 'vanaf nu zal niemand dit kerkhof betre-
den of hij zal hier met schande moeten vertrekken'.

T 3482 In het Mnl. ontbreekt de mededeling dat H. zich geheel ontzet en beroofd
van zijn krachten bij de deur van het kerkhof bevindt (vgl. *M* II, LXV, 32 en *S*
IV, 340/40 – 341/1). 3490-4 Evenals in vs. 3363-76 wordt hier meegedeeld dat
het avontuur op het kerkhof voor Lanceloet weggelegd is. Hij is namelijk de
zoon van de droevige koningin, die uit verdriet vanwege de dood van haar man
(koning Ban) en vanwege de verdwijning van haar zoontje in een klooster ging.
Vgl. *West* 1978, p. 157 (bij Helaine²) en T bij vs. 43-4. Zie verder T bij vs. 3363-
76.

		Hine mochte die lettren niet verstaen.	
	ende	Si droegen over een onder hem beden	
3500		Dat si moesten daen sceden	3500
		Ander avonturen varen soeken, bedi	
		Si hadden daer gefaelgiert, seiden si.	
	ende	Si reden danen, so dat si quamen	
3504		In een foreest, daer si vernamen	
		Een cruce, daer an gescreven waren	3505
		Lettren die dus spraken tuwaren:	
		‘Wandelende ridder die in desen hoeken	
3508		Coems om avonture te soeken,	
		Besie hier II wege nu te tide:	
		Die een gaet ter rechter side	3510
		Ende die ander ter slinker mede.	
3512		Mar also lief alstu heves dine clede,	

P/G	3498	KOP	Hine mochte die lettre	niet verstaen
		(KOP), COR	lettre<n>	
	3500	KOP	Dat si moesten da[n<ndren>]	steden
		COR	da→en→	sceden
			daen] correctie o.i.v. de verlezing van steden door de corrector.	
	3501	KOP	Auonturen varen soeken	bedi
		COR	←ander←	
	3505	KOP	E n e cruce daer an gescreuen	waren
		COR	Ee<n>	
	3508	KOP	Coems om auonture	soeken
		COR		<te>
	3511	KOP	Ende die ander te	slinker mede
		COR	te<r>	
	3512		clede] punt van de corrector na dit woord als versscheiding t.o.v. de leesaanwijzing voor vs. 3572 (kol. b).	

W 3498 *Hine ... verstaen*: ‘dat hij het opschrift niet begreep’. 3499 *Si ... beden*: ‘zij waren het er samen over eens’. 3500 *moesten daen sceden*: ‘daar weg moesten gaan’, *daen* is een vormvariant van *danen*, ontstaan door een ingreep van de corrector (vgl. P/G). 3507 *Wandelende*: ‘dolende’; *in desen hoeken*: ‘in deze contreien’. 3512 *Mar ... clede*: ‘maar als je prijs stelt op je kleding’, vgl. T bij vs. 3512-6.

T 3502 Het Ofr. vermeldt nog dat H. zo bedroefd is dat hij geen woord kan uitbrengen. De ridders verlaten het kerkje ‘corociés et plains d’ire’, gaan naar hun paarden en stijgen op (*M II*, LXV, 33; zie ook *S IV*, 341/9-11). 3507-19 In overeenstemming met het Ofr. worden de ridders die het opschrift lezen, getutoyeerd (vgl. *M II*, LXV, 34 en *S IV*, 341/13-7). Deze wijze van aanspreken heeft de bedoeling de ridders te provoceren. 3512-6 In het Oudfrans wordt gewezen op het gevaar voor het lichaam van de ridders: ‘si chier com tu as ton cors’ (*M II*, LXV, 34; zie ook *S IV*, 341/14-5). Op grond van dit gegeven zou met *J dine lede* gelezen kunnen worden, maar *clede* levert ook een zinvolle interpretatie op. Wie

		Wachtu dattu niet dat riden	
		Ne bestaes ter slinker siden,	
		Bedi dune suls niet moegen keren	3515
3516		Dune suls hebben vele onneren.	
		Ende vander rechter side ne seggic niet:	
		Op datter di te gane gesciet,	
		Daer en sal genoegh vresen an wesen.'	
3520	ende	Als si die lettren hadden gelesen,	3520
	do	Sprac Hestor Waleweine toe	
		Ende bevalne Onsen Here doe,	
		'Bedi, here, ic wille maken mine vart	
3524		Recht ter slinker side wart,	
		Nadien dattie lettren mi ontraden,	3525
		Ende gi, here, bi uwer genaden,	
		Sult houden an die rechter side.'	
3528	here	'Ic ne sal,' sprac Walewein tien tide.	
		'Ic sal ter slinker siden varen.'	
	here	'Gine sult,' sprac Hestor, 'tuwaren:	3530
	want	Ic hebbe geseget dat icken sal gaen.'	

P/G	3513	KOP	Wacht u	dattu niet dat riden
		COR	Wacht<i>	
			Wachtu] <i>de corrector wijzigde de u in een i door de tweede poot van de u te expungeren en boven de eerste poot een streepje te plaatsen.</i>	
	3514		Ne bestaes] <i>in hs aaneengeschreven.</i>	
	3517	KOP	Vander rechter side ne seggic niet	
		COR	←ende←	
			Ende] <i>hoevel dit woord als leesaanwijzing bedoeld kan zijn, suggereert de vorm van de toevoeging (ende i.p.v. 'et'-teken) dat de corrector het in het vers wilde opnemen.</i>	
			ne] <i>vlekjes onder de eerste letter.</i>	
	3520	KOP	Als h i	die lettre hadde gelesen
		COR	ende	«s»i lettre<n> hadde<n>
	3523	KOP	Bedi	ic wille maken mine vart
		COR	→here→	
			here] <i>punt van de corrector na dit woord als versscheiding t.o.v. vs. 3583 (kol. b).</i>	
	3531		gaen] <i>punt van de corrector na dit woord als versscheiding t.o.v. de correctie voor vs. 3591 (kol. b).</i>	

W 3513 *Wachtu*: 'pas op'. 3513-4 *dattu ... bestaes*: 'dat je het niet waagt te rijden'. 3517 *niet*: 'niets'. 3518 *Op ... gesciet*: 'indien je daarheen gaat'. 3519 *Daer ... wesen*: 'dan zal het niet zo gevaarlijk zijn'. 3522 *bevalne Onsen Here*: 'zei hem vaarwel'. 3525 *Nadien ... ontraden*: 'aangezien het opschrift het mij afraadt'. 3526 *bi uwer genaden*: 'als het u goeddunkt'. 3531 *icken*: 'ik hem (nl. de linkerweg)'.

T de linkerweg volgt, stuit namelijk op een ridder die zijn overwonnen tegenstanders naakt door de straten sleept (vgl. vs. 4377-82).

3532		Si daeden hare helme af beide saen Ende ondercusten hem bede Ende weenden ten gescede. Hestor vor sinen pat	3535
3536	mer	Ende Walewein den sinen na dat. Nu sal ic van Waleweine bedieden Wat avonturen hem gescieden.	
3540		N u gewaget davonture das: Else Walewein gesceden was Van Hestore, hi maecte sine vart Recht ten foreeste wart,	F. 10V,b 3540
3544	al	So dat hi omtrent none quam Bi ere riviere, daer hi vernam Een pawelgoene gerecht. Hi vor dare Om te siene watter in ware.	3545
3548	ende	Als hire quam, hi zach dat daer saeten Omtrent VI man ende aeten.	
	ende	Walewein sat af ende hi bant Sijn part an ene side thant	3550

P/G	3538	KOP	Wat auonture	hem gescieden
		COR	auonture<n>	
			Wat ... gescieden] <i>na dit vers is één regel niet benut om een vers af te schrijven, omdat de ruimte voor de initiaal van vs. 3539 ontbrak.</i>	
	3539		Nu] <i>initiaal N, rood, vier regels hoog, blauw penwerk.</i>	
	3541	KOP	Van hes(.)ore	maecte sine vart
		COR	→hi→	
			Hestore] <i>hs hes(.)ore; de t is verdwenen door een gat in het perkament (vgl. aant. bij vs. 3359).</i>	
	3542		wart] <i>hs vart; evidente verschrijving van de kopiist.</i>	
	3545	KOP	Een pawelgoene gerecht	hi vor dare
		KOP, COR	<.>	
	3547	KOP	Als hire quam	daer saeten
		COR	ende	<.> →hi zach dat→
			dat] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. vs. 3608 (kol. c).</i>	

W 3534 *ten gescede*: 'bij het afscheid'. 3535 *vor*: 'reed'. 3537 *bedieden*: 'vertellen'.
3543 *omtrent none*: 'omstreeks drie uur in de middag'. 3544-5 *daer ... gerecht*:
'waar hij een tent zag staan'. 3549 *sat af*: 'steeg af'.

T 3537-9 In deze overgang treedt in vs. 3537, in afwijking van het Ofr. (*M II*, LXV, 35 - LXVI, 1; *S IV*, 341/24-5 bevat geen overgang) een auctoriale ik-verteller op. In vs. 3539 is *davonture* het equivalent van 'li contes'. Zie verder T bij vs. 421-5.
3550 In het Ofr. maakt W. zijn paard vast aan een boom, waaraan hij bovendien zijn schild ophangt (vgl. *M II*, LXVI, 1 en *S IV*, 341/29-30).

3552		Ende ginc int pawelgoene sonder sparen Ende groette hem allen die daer waren, Mar daer en sprac niemen een wort.	
	mer	Si besagene fellike. Ende hi trac bet vort Als hem niemen gene antworde ne gaf	3555
3556		Ende stac sinen helm af Ende ginc met hem sitten ter vart Sonder tongordene sijn zwart Ende begonste met groten gere	
3560	ende	Tetene, als dies gerde sere. Walewein sprac den genen toe Die bi hem sat ende seide doe: 'Lieve here, et ende sijt blide.'	3560
3564	ende	Die ridder seide te dien tide: 'Ic ne mach gene bliscap toegen Also lange als ic vor minen oegen	3565
3568	ende	U met mi sie eten, mer niet bedi Ic hads also wel te doene also gi. Ic verbiede u dat gi in gere wise U hant ne doet ter spise.	3570
	ende	Doetdijt, gi sullet becopen saen.'	

P/G	3551	KOP	[Hi]	ginc int pawelgoene sonder sparen	
		COR	←ende←		
	3552			die daer] <i>in hs aaneengeschreven.</i>	
	3554	KOP	Si besagene fellike	ende	trac bet vort
		COR	mer	<:>	→hi→
				<i>hi] uit ruimtegebrek rechts boven vort afgeschreven; punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. vs. 3615 (kol. c).</i>	
	3555	KOP	Als hem niemen	antworde ne gaf	
		COR		→gene→	
				<i>gene] punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. vs. 3616 (kol. c).</i>	
	3556	KOP	Ende [hi]	stac sinen helm af	
		COR	-		
	3560	KOP	Tetene	als die [hen]	gerde sere
		COR	<.>	die<s>	-
	3567	KOP	V met mi sie eten	niet bedi	
		COR		<:>	→mer→
	3569	KOP	Jc verbiede v dat gi	gere wise	
		COR	ende	←in>	

W 3554 *Si besagene fellike*: 'zij keken hem vijandig aan'. 3554-5 *hi ... gaf*: 'hij liep verder toen niemand hem antwoordde'. 3556 *stac*: 'zette'. 3557 *met hem*: 'bij hen'. 3559 *met groten gere*: 'met graagte'. 3560 *als ... sere*: 'als iemand die er veel trek in had'. 3563 *et*: 'eet'. 3567-8 *mer ... gi*: 'hoewel ik er evenveel behoefte aan had (om te eten) als u'.

3572	ende	Dander seggen si sulne doet slaen Hine scede saen van dane. 'Ic ne micke niewerinc te gane,' Sprac Walewein, 'om u verbieden.'	3575
3576	ende	Doe sprongen si op onder hem lieden Met haecsen ende met swerden ter vart.	
	ende	Else Walewein des geware wart, Hi trac te hem wart bede	
3580		Sinen scilt ende sinen helm mede, Else die hem wilde verweren doe. Ende si liepen hem alle toe Om hem te nemene sijn leven.	3580
3584	mer	Den irsten die hem trac beneven Weder stont hi stoutelike gnoech, Want hine ten irsten slage doet sloech. Ende hi liep opten andren daer naer	3585
3588		Ende sloech hem den arm af daer Ende dander vlowwen, die dat saegen. Ende Walewein ne woutse niet jaegen,	3590
3592		Mer hi ghinc te sinen perde Ende hi voer wech sire verde.	
	ende	Hi reet went dat hi in ene valeye quam,	

P/G	3579	KOP	Hi trac te hem wart ÷li÷ede
		KOP	ede
	3586		doet] o <i>dichtgelopen</i> .
	3588	KOP	Ende /hi/ sloech /enen/ den arm af daer
		COR	- →hem→
			hem] <i>de plaats van de invoeging heeft de corrector niet aangegeven</i> .
	3591	KOP	/Ende/ hi te sinen perde
		COR	←mer← →ghinc→
			ghinc] <i>punt van de corrector na dit woord als versscheidung t.o.v. de leesaanwijzing voor vs. 3651 (kol.c)</i> .
	3593	KOP	Hi reet dat hi in ene valeye quam
		COR	ende <.> →went→
			went] <i>punt van de corrector na dit woord als versscheidung t.o.v. vs. 3653 (kol. c)</i> .

W 3573 *Hine ... dane*: 'als hij niet direct daarvandaan zou vertrekken'. 3574 *Ic ... gane*: 'ik ben niet van plan ergens heen te gaan'. 3576 *onder hem lieden*: 'allen'. 3577 *haecsen*: 'strijdbijlen'. 3582 *si ... toe*: 'zij vielen hem allen aan'. 3584 *hem trac beneven*: 'in zijn nabijheid kwam' (*MNW* 1, 887, bij 4). 3585 *stoutelike gnoech*: 'zeer dapper' (*gnoech* vormvariant van *genoech*). 3587 *andren*: 'tweede'. 3589 *vlowwen*: 'vluchtten'. 3590 *jaegen*: 'achtervolgen'. 3593 *went dat*: 'totdat'.

	al	Daer hi enen casteel vernam Wel staende, daer al om liep	3595
3596		Een groet water ende <i>een</i> diep.	
	ende	Hi reet daer wart also houde, Om dat hire in herbergen woude.	
	ende	Als hi in die meeste strate quam,	
3600		Hi reet tes hi ene veste vernam.	F 10V,c
	ende	Hi sager op. Doe hordi daer Een luit, dat dochte hem wesen naer, Ende hi maecte thant daer wart	
3604		Daer hi dat horde sine vart.	
	ende	Als hi daer toe quam, hi sach dat In ene merberine cupe sat	3605
		Ene joncfrouwe, die dreef groeten rouwe	
3608		Ende riep: 'Maria, soete vrouwe, Wie sal mi hier uut helpen?' Walewein trac	
		Te hare wart die dat wort sprac.	3610
	ende	Alsi Waleweine hadde versien	
3612		Si riep sere op hem mettien: 'Ay edel riddre, bi ure genade, Tract mi ute desen bade.'	

P/G	3594	enen casteel] <i>veel ruimte tussen deze twee woorden vanwege een gerepareerde scheur in het perkament (vgl. aant. bij vs. 3413). Datzelfde geldt voor de ruimte tussen staen de (3595), groet water (3596), reet daer (3597), dat hire (3598) en in die (3599).</i>	
	3595	KOP	Wel staen de daer al om liep
		(KOP), COR	<.>
	3601	KOP	Hi sager op doe hordi daer
		COR	<i>ende</i> <: >
	3603	wart] <i>onder de w en onder de a een inktvlekje.</i>	
	3605	KOP	Als hi daer toe quam hi sach dat
		COR	<i>ende</i> <.>
	3609	KOP	Wie sal mi hier vut helpen walewein [sprac]
		KOP, COR	<.>
		COR	→trac→
	3613	KOP	Ay edel riddre bi vre genade[n]
		COR	genade

W 3594 *casteel*: 'vestingstad'. 3595 *Wel staende*: 'dat mooi gelegen was'. 3597 *also houde*: 'direct'. 3599 *meeste strate*: 'hoofdstraat'. 3600 *veste*: 'kasteel'. 3601 *Hi sager op*: 'hij keek ernaar'. 3602 *luit*: 'stem'; *naer*: 'dichtbij'. 3606 *merberine cupe*: 'marmereen kuip'. 3609 *trac*: 'reed'. 3612 *Si ... hem*: 'riep zij hem luid toe'. 3614 *Tract*: 'trek' (variant van *trect*, vgl. *Van Loey* II, par. 2 Aant. opm. 3).

T 3610 Het Ofr. geeft hier meer bijzonderheden: W. ziet dat de kuip voor meer dan de helft gevuld is met water en dat het water tot de navel van de jonkvrouwe reikt (vgl. *M* II, LXVI, 5 en *S* IV, 342/14-5).

		Walewein sloech die hant an hare	3615
3616		Ende tracs met beiden handen an hare, Mar hine mochtet niet verporren doe. Nochtan dedire al sine cracht toe Ende provets II warf ofte drie.	
3620		Ende als die joncfrouwe sach dat hie Falgierde, si seide tier ure: 'Here riddre, an dese avonture Hebbedi gefalgierd, dinket mi.	3620
3624	ende	Nu mogedi wel seggen dat gi Van henen ne sult sceden niet Sonder scande ende verdriet.'	3625
3628		Walewein seide toter joncfrouwe: 'Het es mi leet ende ic hebs rouwe Dat ic u niet verloeste nu.	
	ende	Ic deder mine macht toe, seggic u.	3630

P/G	3616	KOP	Ende tracs e met beiden	an hare
		COR	tracs	→handen→
	3617	KOP	Mar hine mochte	niet verporren doe
		COR	mochte	«s»
	3619	KOP	Ende prouets .ij.	ofte drie
		COR		→warf→
	3621	KOP	Falgierde [hi]	seide tier vre
		COR	/«s»/	
		COR	→si→	
			Falgierde] <i>hs</i> Fagierde; <i>evidente verscrijving van de kopiist.</i>	
	3624	KOP	Nv mogedi	seggen dat gi
		COR	ende	→wel→
	3629		niet] t	<i>dichtgelopen.</i>

W 3615 *Walewein ... hare*: 'W. pakte haar vast'. 3616 *tracs*: 'trok daarom (nl. omdat de jonkvrouwe erom vraagt)'. Het is niet uitgesloten dat *tracs* het gevolg is van een onvolledige correctie (vgl. P/G) en dat *trac* moet worden gelezen. 3617 *hine ... verporren*: 'hij kon er geen beweging in krijgen'. Wellicht moet met *J mochtse* gelezen worden, waardoor de vertaling als volgt zou luiden: 'hij kon haar niet van haar plaats krijgen'. 3618 *Nochtan ... toe*: 'toch spande hij al zijn krachten ervoor in'. 3619 *provets*: 'probeerde het'. 3620 *hie*: vormvariant van *hi*. 3621 *Falgierde*: 'faalde'. 3630 *Ic ... toe*: 'ik deed wat ik kon'.

T 3624-6 Deze woorden kunnen op twee manieren geïnterpreteerd worden. De uitspraak van de jonkvrouwe geeft aan dat de schande en het verdriet het gevolg zijn van de mislukte poging om haar uit de kuip te tillen. Haar woorden kunnen ook als een vooruitwijzing opgevat worden: de mislukte poging kondigt aan dat W.'s komende bezoek aan de Graalburcht hem schande en verdriet zal brengen.

	ende	Nu biddic u dat gi mi segt twaer	
3632		Bi wat redenen gi sijt daer	
		Ende ocht enich man levet	
		Die macht u te helpene hevet.'	
		'Bi trouwen, here,' antworde si sciere,	3635
3636		'Ic bem hier in sulker maniere	
		Dat ic hebbe gedoeget swaerlike	
		Alden rouwe van erderike	
		Ende ic ne mach nembermere	
3640		Hier uut worden gedaen, here,	3640
		Vor dat die beste ridder die leeft	
		Hier coemt ende sine hulpe <i>dar</i> toe geeft.	
	mer	Waer omme ic hier ben nu,	
3644		Dan seggic niemenne noch u	
		Vor dien dat hi comen sal	3645
		Die mi hier uut sal werpen al	
		Ende sine coemste es hier naer,	
3648		Bedi si sal wesen in dit jaer.'	
		'Ende bi wat redenen dogedi	
		Soe groeten rouwe, dat segget mi.'	3650
	ende	Si sprac: 'Tast dit water een lettelkin,	
3652		Soe suldijs sciere vroet moegen sijn.'	
		Doe stac die hant int water die here,	

P/G	3631	KOP	Nv biddic v dat gi mi segt	waer
		COR	<i>ende</i>	←t>waer
	3632		sijt] <i>onder j een inktstip.</i>	
	3640	KOP	Hier	worden gedaen here
		COR	→wt→	
	3641	KOP	Vor	die beste ridder die leeft
		COR	→dat→	
	3642	KOP	Hier coemt <i>ende</i> sine hulpe	geeft
		COR		→ <i>dar</i> toe→
	3643	KOP	/Waer/ waer omme ic hier ben nv	
		COR	<i>mer</i>	-

W 3631 *twaer*: 'de waarheid'. 3636 *in sulker maniere*: 'in zo'n toestand'. 3637-8 *Dat ... erderike*: 'dat ik verschrikkelijk veel pijn heb geleden' (vgl. voor *rouwe* in de betekenis 'pijn' MNW 6, 1653 en vgl. ook vs. 3649-58). 3647 *hier naer*: 'binnenkort'. 3651 *Tast*: 'voel'. 3652 *vroet moegen sijn*: 'kunnen weten'.

T 3639-48 De verlossing van de jonkvrouwe in de kuip is voorbehouden aan Lanceloet, die hier wordt aangeduid als de beste ridder van de wereld. Lanceloets succesvolle poging de jonkvrouwe uit de kuip te tillen wordt beschreven in vs. 14841-63 (*Dl. vi*). Zie ook T bij vs. 3663-8.

	Mar hine waende nembermere	
	Te tiden uut tracken die hant,	3655
3656	Om dat hi twater so heet vant.	
	‘ N u moegedi weten,’ sprac die joncfrouwe,	
	‘Ocht ic gedoege groten rouwe.’	
3660	Hi seide: ‘Ine caent gesien niet	
	Dat gi lange mocht dragen dit verdriet.’	E 11R,a
ende	Si seide: ‘Soudic hebben gestorven	
	Van pinen, ic ware lange verdorven.	
	Onse Here en wille niet van mi	
3664	Dat ic noch sterve, here, bedi	
	Hijns noch niet gewroken van ere sonde	3665
	Die ic dede tere stonde,	
	Daer ic omme gedoge dese pine,	
3668	Daer mi noch in staet te sine.	
	Gi moegt wel varen, alse gijt gebiet,	
	Bedi gine moeget mi helpen niet.’	3670
	Doe sciet Walewein van hare	
3672	Ende voer ten palayse daer nare,	
	Dar wel X knapen sprongen toe	
	Ende leidene int palays doe,	
	Daer hi vele ridders vant tien stonden,	3675
3676	Die alle jegen hem op stonden	

P/G	3657	Nu <i>initaal N, blauw, drie regels hoog, rood penwerk.</i>
		joncfrouwe <i>vlek over de n</i>
	3669	moegt <i>inkstreepje boven gt</i>
	3673	KOP Da t wel .x. knapen sprongen toe
		COR Da <r>

W 3655 *Tè tiden*: ‘bijtijds’. 3659 *gesien*: ‘begrijpen’. 3660 *Dat ... verdriet*: ‘dat u deze pijn lang zou kunnen verdragen’. 3662 *ic ... verdorven*: ‘dan zou ik al lang in het verderf gestort zijn’ (d.w.z. vanwege haar zonde naar de hel gegaan zijn).
3664 *noch*: ‘al’. 3665 *Hijns ... gewroken*: ‘hij heeft nog geen genoegdoening ontvangen’ (*Hijns < hi en es*). 3666 *tere stonde*: ‘eens’. 3668 *Daer ... sine*: ‘die ik moet blijven verduren’. 3669 *Gi ... gebiet*: ‘u kunt wel vertrekken, als u wilt’.
3673 *sprongen toe*: ‘toeschoten’.

T 3654–6 In het Mnl. ontbreekt de mededeling dat het water zo heet is dat W: ‘cui-de bien avoir la main perdue a tos jors mes’ (*M* II, LXVI, 8; zie ook *S* IV, 342/32).
3663–8 Hoewel de jonkvrouwe in vs. 3643–6 suggereert dat zij zal verklaren om welke reden zij in de kuip zat zodra Lanceloet haar verlost zal hebben, blijft die toelichting daar achterwege (vgl. *Dl. VI*, vs. 14841–63). In vs. 3663–8 licht zij een tipje van de sluier op: God heeft haar vanwege een zonde deze straf opgelegd. De aard van de straf doet vermoeden dat de jonkvrouwe onkuis is geweest, vgl. *Micha* 1987, p. 175.

Ende hietene wellecome wesen.
 Hi ontwapende hem na desen.
 Men gaf hem diere cleder an
 3680 Ende si begonsten vragen dan 3680
 Wie hi was. Hi antworde daer nare
 Dat hi van Arturs hove ware.
 ende Hier binnen Walewein vernam
 3684 Hoe daer een groet ridder quam
 Uut ere camere van daer binnen, 3685
 Die gedraegen brochten met minnen
 IV cnapen, met groten geselscape
 3688 Datter oec quam van ridderscape.
 Ende hi was een man sekerlike

P/G	3686	KOP	Die gedraegen brochte	met minnen
		COR	brochte<n>	
	3687	KOP	.iiij. cnapen met	geselscape
		COR	→groten→	

groten] *punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. de leesaanwijzing voor vs. 3746 (kol. b).*

W 3686-7 *Die ... cnapen*: 'die vier schildknapen met grote zorg droegen'. 3687-8 *met ... ridderscape*: 'met een groot gevolg van ridders dat ook meekwam'. 3689-90 *hi ... erderike*: 'hij was zeker een van de voornaamste mannen ter wereld'.

T 3677 In het Off. buigt W. voor de ridders als antwoord op hun groet (vgl. *M II*, LXVI, 9 en *S IV*, 343/5). 3679 Het gegeven dat W. als gast kostbare kleding krijgt aangeboden, moet worden geïnterpreteerd als een teken van bijzondere gastvrijheid. Zie voor de conventies rond het onderdak bieden *Bruckner 1974*. 3682 In het Mnl. ontbreekt de reactie van de ridders op W.'s mededeling dat hij van A.'s hof is: 'Et lors li font il la greignor joie del monde et li demandent novelles de la cort: et il lor dist teles com il les set.' (*M II*, LXVI, 9; zie ook *S IV*, 343/8-9). 3683-94 De koning die hier wordt binnengedragen, is de Graalkoning. Over zijn identiteit bestaat verwarring. Uit het gegeven dat hij wordt gedragen, moet worden afgeleid dat hij de verminkte Visserkoning is, de vader van koning Pelles. Elders in de tekst vertelt Pelles namelijk aan Bohort dat zijn vader, de Visserkoning, door God met een wond in het been is gestraft en dat hij door toedoen van de Graalheld zal genezen (*J Bk. II*, vs. 29640-65; zie ook *M V*, xcviii, 49 en *S V*, 303/10-9). Op andere plaatsen in de tekst wordt Pelles zelf echter de Visserkoning genoemd, bijvoorbeeld door zijn zoon Elizer in vs. 2296-8 (zie T bij deze verzen). In afwijking van het Mnl. en de korte versie (*S IV*, 343/9-14) wordt de Graalkoning in de lange versie niet gedragen (*M II*, LXVI, 10). In deze laatste versie is Pelles de Graalkoning, die hier W. ontvangt en later in het verhaal Lanceloet verwelkomt (vgl. *Dl. VI*, vs. 14942 e.v.). Zie voor de verwarring rond de figuren van Pelles, de verminkte koning en de Visserkoning *West 1978*, p. 246 (Pelles¹) en p. 265-6 (Roy Mahaignié en Roy Pescheeur, resp. Roi⁹ en Roi¹⁴).

	Vanden hogesten van erderike	3690	
	Ende sceen wel edel man wesen.		
3692	ende	Also die van binnen saegen desen, Si seiden te Waleweine dese dinc: 'Siet, daer coemt onse here, die coninc.'	
	ende	Walewein stont doe op ende groette	3695
3696		Den coninc als hine gemoette.	
	ende	Die coninc groettene blidelike saen	
		Ende deden bi hem sitten gaen	
		Ende vragede hem wie hi was.	
3700		Walewein berechte hem thant das.	3700
	ende	Die coninc was herde blide daer of	
		Dat Walewein was comen in sijn hof.	
	ende	Hier binnen heeft Walewein vernomen	
3704		Ene duve uut ere camere comen,	
		Die hem al wit wesen dochte,	3705
		Ende in haren bec gedraegen brochte	
		Een rike wiroec vat ende wel geraect,	
3708		Van goude ende van zelve gemaect.	
		Ende tirst dat si comen was in dien zale,	
		Wart si vervult altemale	3710
		Van soeten roeken utermaten.	
3712		Ende alle die inden zale saten,	
		Worden so stom datter toe	
		Niemen een wort en sprac doe,	
		Mar si knielden alle mettien,	3715
3716		Tirst dat si dat hadden gesien.	
		Ende die duve keerde thant	

P/G	3711	utermaten] <i>hs vtenmaken; evidente verschrijving van de kopiist.</i>
	3712	KOP Ende alle ÷in ÷e inden zale saten
		KOP <di>e
	3716	gesien] <i>stip na dit woord.</i>

W	3700	<i>berechte ... das: 'deelde hem dat dadelijk mee'.</i>	3705	<i>al wit: 'geheel wit'.</i>
	3707	<i>rike: 'kostbaar'; wel geraect: 'mooi van vorm'.</i>	3709	<i>si: d.i. de duif.</i>
	3711	<i>roeken: 'geur'.</i>	3713	<i>stom: 'stil'.</i>

T	3700	Walewein noemt altijd direct zijn naam wanneer hem dat gevraagd wordt, in tegenstelling tot Lanceloet (vgl. T bij vs. 1292).	3703-18	De duif, die het symbool is van de Heilige Geest, kondigt de komst van de Graal aan. Hetzelfde gebeurt bijvoorbeeld wanneer Lanceloet de Graalburcht bezoekt. Vgl. <i>DI. VI, vs. 15009-25</i> en T bij vs. 15010-4.	3708	In het Ofr. is het wierookvat uitsluitend van goud gemaakt (vgl. <i>M II, LXVI, 11</i> en <i>S IV, 343/20</i>).
---	------	--	---------	--	------	--

In ene ander camere die si daer vant.
 Doe liepmen die taflen decken daer.
 3720 Die van binnen saeten daer naer 3720
 Alle ter taflen weder ende vort F 11R,b
 Ende daer en sprac niemen toe *een* wort.
 3724 **M**ijn here Walewein hadde besonder
 Van diere avonture groet wonder
 Ende sat metten andren ende speelder mede, 3725
 Om dat hise doen sach hare gebede.
 ende Daer na heeft Walewein vernomen
 3728 Uter selver camere comen
 Daer hi in hadde versien
 Die duve keren een deel vordien, 3730
 Een die scoenste joncfrouwe die hi sach
 3732 Noit met oegen vor dien dach
 Ende si hadde dat hoeft so scone
 Dat hem en geleec geen onder dien trone.
 Si quam uter camerem gegaen 3735
 3736 Ende brachte in hare hant sonder waen

P/G 3720 naer] na *vervaagd*.
 3721-9 Alle ... versien] *enkele woorden moeilijk leesbaar door vouwen in het perkament (vgl. aant. bij vs. 3902-3909)*.
 3723 Mijn] *initiaal M, rood, vijf regels hoog, blauw penwerk*.
 3724 Van ... wonder] *vers over twee regels verdeeld, met na auonture de regelovergang*.
 3725 Ende ... mede] *vers over twee regels verdeeld, met na an de regelovergang*.
 3726 KOP Dat hise doen sach hare gebede
 COR ← om ←
 3730 vordien] *punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. de leesaanwijzing voor vs. 3791 (kol. c)*.

W 3719 *liepmen*: 'ging men'. 3721 *weder ende vort*: 'aan alle kanten', 'her en der'.
 3724 *diere avonture*: 'deze wonderlijke gebeurtenis'. 3725 *ende speelder mede*: 'en maakte zich er vrolijk over' (MNIW 7, 1688 bij 3 vermeldt als betekenis 'praatte erover', maar vgl. S IV, 343/27: 'et sen rit de chou quil les vit en proieres'. In M II, LXVI, 11 komt deze zinsnede niet voor). 3730 *een deel vordien*: 'een poosje daarvoor'. 3732 *Noit*: 'ooit'. 3733 *si ... scone*: 'zij had zo'n knap gezicht'.
 3734 *Dat ... trone*: 'dat het gezicht van niemand op aarde erop leek'. 3736 *brachte*: 'droeg'.

T 3732 Het Ofr. beschrijft nog dat de jonkvrouwe ongesluierd is en haar haar in een vlecht draagt (vgl. M II, LXVI, 12 en S IV, 343/30-1). Terwijl de identiteit van de jonkvrouwe die de Graal draagt in deze episode niet vermeld wordt, blijkt later in het verhaal, als Lanceloet de Graalburcht bezoekt, dat zij de dochter van koning Pelles is (vgl. *Dl. VI*, vs. 15037-94).

	Een dat rijcste vat van erderike (Noit en maecte man dies gelike, Het was een kelke gelijc genoech),	
3740	Dat si boven haren hoefde droech. Ende alle die daer toe sagen, Negen hem, alsi altoes plaegen.	3740
ende	Alse Walewein dat vat hadde gesien	
3744	Hi priset herde sere nadien. Het doctem rike sijn ende wel geraect.	3745
mer	Hine wiste waer of het was gemaect: Het ne was van houte no van stenen	
3748	No van metale negenen. Ende hi was tongemake das Dat hi ne wiste waer of het was.	3750
3752	Daer na sach hi op die joncfrouwe saen, Die so edellike was gedaen Ende soe overscone mede Dat hem wonderde vander scoenhede, Bedi hem dochte dat hi vor dien	3755
3756	Negene scone ne hadde gesien. Ende hi sach so vele op hare Dat hi el niewerinc toe nam ware.	
ende	Als die joncfrouwe ginc vor die ridders daer	
3760	Ende si dat vat droech openbaer, Elc van hem allen knielde doe. Ende alsi cam ten taflen toe,	3760

P/G 3746 gemaect] *punt van de corrector na dit woord als versscheiding t.o.v. de leesaanwijzing voor vs. 3807 (kol. c).*

W 3737 *Een ... vat:* 'een van de kostbaarste bekers'. 3738 *dies gelike:* 'iets dergelijks'. 3739 *Het ... genoech:* 'het leek sprekend op een kelk'. 3742 *Negen ... plaegen:* 'bogen zich, zoals zij gewoon waren te doen'. 3749 *hi ... das:* 'het beviel hem niet'. 3752 *Die ... gedaen:* 'die er zo edel uitzag'. 3756 *Negene scone:* 'geen enkele mooie vrouw', mogelijk moet men in overeenstemming met het Ofr. (*M* II, LXVI, 13: 'feme qui de bialté s'apareillast a ceste', zie ook *S* IV, 344/2-3) lezen **negene so scone:* 'geen enkele vrouw die zo mooi was'. 3758 *Dat ... ware:* 'dat hij nergens anders oog voor had'. 3760 *openbaer:* 'voor iedereen zichtbaar'.

T 3737-9 De kostbare beker die hier wordt binnengedragen, is de Graal, die in deze vorm wordt beschouwd als de kelk die bij het Laatste Avondmaal gebruikt werd en waarin Joseph van Arimathea het bloed van de gekruisigde Christus opving. Als Lanceloet later in het verhaal de Graal aanschouwt, wordt eveneens opgemerkt dat deze de vorm van een kelk heeft (vgl. *Dl.* VI, vs. 15048-54).

3764		Worden vol die taflen gemeenlike Vander bester spisen van erderike.	
	ende	Alsi ene <i>warf</i> omme hadde gegaen Vor die taflen, si keerde saen	3765
3768		In die camere danen si quam, Daer Walewein wel waer toe nam, Want hise metten oegen gebrochte Also lange als hise gesien mochte.	3770
	ende	Als hise niet langer mochte gesien, Hi sach vor hem op die taflen bindien	
3772		Ende wart geware thant das Dat groete vervulte van spisen was Vor alle die daer saten gemene,	3775
3776		Sonder vor hem allene.	
	ende	Tirst dat hi dat hadde gesien Hi wart so te barenteert vandien Hine wiste wat doen sonder waen.	
3780	ende	Hi waende iet hebben mesdaen, Dat hem gene spise quam toe Gelijc datten andren quam doe.	F IIR,c

P/G	3767	KOP	Jn die camere [daer]	si quam
		COR		→danen→
			danen] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. vs. 3828 (kol. c).</i>	
	3772	KOP	Hi sach vor hem op die taflen [van]dien	
		COR		→bin→dien
			bindien] <i>dubbele punt van de corrector na bin als verscheiding t.o.v. vs. 3833 (kol. c).</i>	
	3773		thant] <i>hs than; evidente verschrijving van de kopiist.</i>	
	3774		was] <i>punt van de corrector onder de s als verscheiding t.o.v. de leesaanwijzing voor vs. 3835 (kol. c).</i>	

W 3763 *die taflen gemeenlike*: 'alle tafels'. 3765-6 *Alsi ... taflen*: 'toen zij één keer was rondgegaan voor de tafels langs'. 3767 *danen*: 'vanwaar'. 3768 *wel ... nam*: 'goed zag'. 3769 *gebrochte*: 'volgde'. 3772 *bindien*: 'daarna' (de betekenis 'intussen', die *MNW* 1, 1258 bij 2 vermeldt, past hier niet). 3774 *Dat ... was*: 'dat er een grote overvloed aan spijzen was'. 3778 *te barenteert*: 'onthutst', 'uit het veld geslagen'. 3781 *Dat ... toe*: 'omdat hij geen eten kreeg'.

T 3765-6 Evenals in de episode waar Lanceloet de Graalburcht bezoekt, wordt hier meer dan in het Ofr. (*M* II, LXVI, 14 en *S* IV, 344/8-9) de suggestie gewekt dat de tafels in een kring staan. Vgl. *Dl.* VI, vs. 15057-8 en T bij deze verzen. 3771-82 Vanwege zijn oneerbiedige houding wordt W. overgeslagen bij de spijziging door de Graal. Hij is zo ongevoelig voor het religieuze karakter van het ritueel dat hij bijwoont, dat hij ook achteraf niet beseft waarom hij geen voedsel krijgt (vs. 3780-2). Als Lanceloet later de Graalburcht bezoekt, vertelt Pelles hem dat aan W. de genade Gods voorbijgegaan is (*Dl.* VI, vs. 15074-6).

	ende	Tirst dattie maeltijt was gedaen	
3784		Si stonden op ende gingen wech saen,	
	al	So datter niemen ne bleef altoes	3785
		Ende hine wiste waer hise verloes.	
3788		Ende alse hi selve uut woude gaen,	
		Vant hi die doren besloten saen.	
		Hi ginc tere venstren liggen doe	
		Ende wart sere pensende emmertoe.	3790
	ende	Hi sach daer comen enen man thant,	
3792		Die brochte enen stoc in die hant	
		Ende sprac te Waleweine na desen:	
		‘Ter quader tijt moet wesen	
3796		Dat gi tonsen venstren gelegen sijt.	3795
		Vliet van henen ter quader tijt.	
		Gine moeget hier niet wesen, seggic u:	
		Gi sijt te onwart daer toe nu.	
3800		Gaet u decken metter vart	
		In ene camere achterwart,	3800
		Daer u niemen ne moege gesien.’	
		Ende hi hief op den stoc mettien	
3804		Om Waleweine te slane thant,	
		Mar Walewein namen hem uter hant.	
		‘Hets al om niet,’ sprac die naen.	3805
		‘Dune suls sonder scande niet henen gaen.’	
	ende	Walewein ginc wech na die tale	

P/G	3791	man] <i>na dit woord inktstip van de kopiist.</i>	
		thant] <i>boven de n een inktstip.</i>	
	3797	KOP	Gine moeget niet wesen seggic v
		COR	→hier→

W

3786 *waer hise verloes*: ‘waar zij waren gebleven’, ‘hoe hij hen kwijtraakte’.
3790 *wart sere pensende*: ‘begon diep na te denken’. 3791 *man*: waarschijnlijk een verschrijving van een kopiist voor *naen* (zie vs. 3805 en vgl. *M II*, LXVI, 16: ‘un naim’, zie ook *S IV*, 344/22). 3794 *Ter ... wesen*: ‘het is het verkeerde moment’. 3796 *Vliet ... tijt*: ‘maak dat u hier wekomt op dit onzalige ogenblik’. 3798 *te onwart*: ‘te zeer verachtelijk’. 3799 *decken metter vart*: ‘snel verbergen’. 3800 *achterwart*: ‘(ergens) achteraf’. 3804 *namen*: ‘pakte hem (nl. de stok)’. 3805 *om niet*: ‘tevergeefs’.

T

3789 *tere venstren liggen*: vanwege de dikte van de muren van een kasteel was het mogelijk brede vensternissen te maken, waarin langs de kanten stenen banken gemetseld waren die van kussens werden voorzien. Op een dergelijke bank neemt W. plaats. Vgl. *Tē Winkel 1879*, p. 100–1. 3806 *Evenals in het Of.* (vgl. *M II*, LXVI, 16; *S IV*, 344/29) *tutoyeert de dwerg W.* hier plotseling, vermoedelijk om zijn verachting voor de ridder te benadrukken.

3808 In enen hoec vander zale,
 Daer hi dat scoenste bedde sach
 Dat hi gesien hadde vordien dach. 3810
 ende Walewein ginc ten bedde wart saen
 3812 Ende als hire op soude sitten gaen,
 Horde hi roepen ene joncfrouwe:
 ‘Riddre, du starfs, bi mire trouwe,
 Cortelike, gaestu nu ter uren 3815
 3816 Sitten op tBedde van Avonturen
 Ongewapent. Nem die wapene daer
 Ende wapen di wel. Daer naer
 Ganc mettien wapen,
 3820 Ochtu wilt, op tbedde slapen.’ 3820
Mijn here Walewein dede bi scaeden
 Dat hem die joncfrouwe hadde geraeden
 Ende ginc op tbedde sitten nadat.
 3824 ende Tirst dat hi op tbedde sat,
 Hordi een luyt vreselike. 3825
 Hine horde noit dies gelike.
 Het docthem duvels luyt wesen
 3828 Ende hi sach comen na desen

P/G	3812	KOP	Ende als hire op soude sitten	s aen
		COR		◀g>aen
	3817		wapene daer]	<i>in hs aaneengeschreven.</i>
	3818	KOP	Ende wapen di wel	daer naer
		COR		<:>
	3821		Mijn]	<i>initiaal M, blauw, vier regels hoog, rood penwerk.</i>
	3822	KOP	Dat hem die ioncfrouwe hadde/n/	(.)be(.)raeden
		COR	hadde	◀ge>raeden
			geraeden]	<i>de kopiist schreef beraeden, maar dit woord is zo sterk vervaagd door slijtage dat het niet meer te zien is of be werd doorgestreept en/of geëxpungeerd.</i>

W 3810 *vordien dach*: ‘ooit’. 3814 *du starfs*: ‘jij zult sterven’. 3815 *Cortelike*: ‘spoe- dig’. 3821 *bi scaeden*: ‘tot zijn ongeluk’. 3825 *luyt vreselike*: ‘angstaanjagend ge- luid’.

T 3814-20 W.’s onwaardigheid wordt andermaal beklemtoond door het feit dat ook de jonkvrouwe hem tutoyeert (vgl. *M* II, LXVI, 17 en *S* IV, 344/33-5). 3816 Het Bed van Avonturen, Ofr. ‘li Lis Aventuros’ (*M* II, LXVI, 17; zie ook *S* IV, 344/34) wordt bij Bohorts tweede bezoek aan de Graalburcht het *Bedde vanden Wondere* genoemd (*J* Bk. II vs. 29153; *M* V, XCVIII, 29: ‘Lit de la Merveille’; zie ook *S* V, 298/3). 3824-46 Als Bohort later in de roman in het Paleys van Aven- turen (*J* Bk. II, vs. 29149) op het bed gaat zitten, steekt er eerst een storm op. Daarna wordt B. eveneens geraakt door de wonderbaarlijke lans (vgl. *J* Bk. II, vs. 29154-85).

		Ene glavye uut ere cameren daer, Daer tyser af bernde claer,	3830
3832		Ende stac Waleweine so onsochte Dat hem niet gehelpen ne mochte No yser, no yser, no halsberch tier ure Dat yser no ginc hem die scoudere dure,	
3836	al	So dat hi thant in onmacht ginc Vander smerten die hi ontfinc. Ende als hi vander onmacht bequam, Gevoeldi datmen hem uut nam	3835
3840		Dyser uut sire scouderen doe Ende hine wiste wiet dede noch hoe. Hi bloedde sere, <i>mer</i> hine sciet	3840 F. II V,a
3844		Noch ne porrede uut dien bedde niet Ende seide al soudemenne ontliven Hi soude in dat bedde bliven, Ocht hi soude meer sien vandien	3845
3848	<i>mer</i>	Dan hi nochtie hadde gesien. Hi gevoelde dat hi lach sere gewont Ende hi lach also lange stont.	
	ende	Alst nacht was ende donker tot dien,	
	al	So dat hi qualijc machte gesien Els dan bider manen claerhede,	3850
3852		Die daer in scen te sulker stede	

P/G	3834	KOP	Dat yser no ginc hem [in] die scoudere dure
		COR	-
	3838	KOP	Geuoeldi datmen[ne] vut nam
		COR	datmen →hem→
	3841	KOP	Hi bloedde sere /noch/ hine sciet
		COR	«mer»
	3842		ne porrede] <i>in hs aaneengeschreven.</i>
	3850	KOP	So dat /hem/ qualijc mach ges c ien
		COR	al →hi→ mach«te» gesien

W 3829 *glavye*: 'lans'. 3830 *Daer ... claer*: 'waarvan de ijzeren punt fel brandde'.
3832-4 *Dat ... dure*: 'dat noch zijn harnas noch zijn pantserhemd toen kon voor-
komen dat de lans toch zijn schouder doorboorde'. De bedorven lezing *No yser,
no yser* (vs. 3833) wordt begrijpelijk door *yser* als 'harnas' te interpreteren en de
gehele zinsnede als een dittografie te beschouwen. De corresponderende plaats
in het Ofr. luidt 'escu' (M II, LXVI, 18 en S IV, 345/1). Vgl. ook J Bk. II, vs. 29169,
waar Bohort door dezelfde lans wordt geraakt ondanks *Scilt ende halsberch*.
3839 *Dyser*: 'de lanspunt'. 3841-2 *hine ... niet*: 'hij maakte geen aanstalten het
bed te verlaten'. 3850-1 *So ... claerhede*: 'zodat hij slechts iets kon zien door het
licht van de maan' (*machte*: variant van *mochte*, vgl. *Van Loey* II, par. 3 opm. 1).

		Ten venstren, die open stonden, Sach mijn here Walewein tien stonden, Als hi wart siende al omtrent,	3855
3856		In ene camere een serpent, Dat vreseliken was sekerlike.	
	want	Het en es man in al erderike, Haddi sulc serpent versien,	
3860		Hine hadde hem vervart vandien. In die werelt en es varuwe negene Men mochtse sien an dat serpent allene.	3860
3864		Het quam uut dier camere gaende, Met sinen sterte die erde slaende.	
	ende	Alst een stuc so hadde gedaen Het viel ter erden ende warp uut saen Een vreselic luyt ende huld toe.	3865
3868	ende	Alst een stic hadde gelegen alsoe,	

P/G	3854	KOP	Mijn here walewein sach	tien stonden	
		COR	<sach Mijn here walewein>		
			Sach mijn here Walewein] <i>de corrector heeft de wijziging van de woordvolgorde met verwijsstreepjes aangegeven.</i>		
	3857	KOP	Dat /serpent/	was sekerlike	
		COR	→vreseliken→		
			vreseliken] <i>vanwege ruimtegebrek heeft de corrector li boven se afgeschreven; punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. vs. 3918 (kol. b).</i>		
	3861	KOP	Jn die werelt	varuwe negene	
		COR	→en es→		
			es] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. vs. 3922 (kol. b).</i>		
	3863	KOP	Het quam /in/ die	camere gaende	
		COR	→wt→ die<r>		
	3867	KOP	Een vreselic luyt ende /velde/	toe	
		COR	→huld→		
			huld] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. vs. 3928 (kol. b).</i>		

W 3853 *Ten venstren*: 'door de ramen'. 3855 *Als ... omtrent*: 'toen hij om zich heen begon te kijken'. 3856 *serpent*: 'draak'. 3860 *Hine ... vandien*: 'of hij was er bang voor geweest'. 3861-2 *In ... allene*: 'er was geen kleur ter wereld of men kon haar op deze draak zien'. 3865 *een stuc*: 'een poosje'. 3867 *huld*: 'gehuil' (niet als apart lemma in *MNW*, maar vgl. *MNW* 3, 734 s.v. *hulen*).

T 3858-98 Bohort is bij zijn overnachting in het Paleys van Aventuren evenals W. getuige van een gevecht tussen de draak die draakjes uitbraakt en de luipaard. Vgl. *J Bk.* II, vs. 29312-83. Een kluizenaar geeft W. later in het verhaal een verklaring van de gebeurtenissen, zie vs. 4175-4251.

		Bleeft stil liggende, ocht ware doet.	
		Mijn here Walewein sach wonder groet:	3870
3872	want	Hi sach tserpent uut sinen monde Cleine serpente werpen tier stonde, Tote achten to, die leveden saen. Ende alst dat hadde gedaen, Ginct in dat palays thant,	3875
3876		Daert enen lupart binnen vant, Den fiersten die mochte wesen.	
	ende	Elc bestont andren na desen Ende bestonden beide tier tijt	
3880		Onder hem enen fieren strijt Ende vochten sere onder hem tween. Tserpent waende verwinnen al in een Ende als den serpente dochte	3880

P/G	3869	KOP COR	Bleeft	liggende ocht ware doet	
			→stil→		
			stil] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. de leesaanwijzing voor vs. 3930 (kol. b).</i>		
	3872	KOP COR	Cleine serpente werpen	tie n stonde	
				tie<r>	
			sonde] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. vs. 3933 (kol. b).</i>		
	3873	KOP COR	Tote achten	die leueden saen	
			→to→		
	3875	KOP COR	Ginc	in dat palays thant	
			Ginc<t>		

W 3872 *werpen*: 'braken'. 3873 *Tôte ... saen*: 'acht in totaal, die direct tot leven kwamen'. 3877 *Den ... wesen*: 'de dapperste die er bestond'. 3878 *Elc bestont andren*: 'zij vielen elkaar aan'. 3879 *bestonden*: 'begonnen'. 3880 *Onder hem*: 'onderling'; *fieren*: 'hevige'. 3882 *al in een*: 'steeds', 'in één klap'. 3883 *als ... dochte*: 'toen de draak inzag'.

T 3873 In het Ofr. komen er veel meer draakjes ter wereld: 'jusqu'a cent' (M II, LXVI, 20) of zelfs 'plus de V^c' (S IV, 345/19). 3882-3 In overeenstemming met de korte versie ontbreekt in het Mnl. het equivalent van de volgende passage. De draak meent te kunnen overwinnen, 'mes il ne puet. Et en ce qu'il se combatoient issi, avint a mon seignor Gauvain tels aventure qu'il ne pooit veoir gote; si luisoit la lune molt cler. Mais a chief de piece li fu rendue la clartés des iex si qu'il pot veoir le lieupart et le serpent qui encor se combatoient. Grant piece dura la bataille des .II. bestes, que mesire Gauvain ne savoit liquels en avoit le peior ne le miels.' (M II, LXVI, 20-1; zie ook S IV, 345/23-7). Deze passage kan niet gemist worden, zo blijkt later in het verhaal. In vs. 4223-8 legt een kluizeenaar aan W. uit, waarom hij tijdelijk het gezichtsvermogen verloor. Zie ook T bij deze verzen.

3884		Datet den lupart niet verwinnen ne mochte, Keerdet in die camere al gram	3885
		Daeret te voren ute cam.	
3888		Doe quamen die cleine serpentkine saen Ende liepen den groten op sonder waen Ende dat groete hem weder toe Ende vochten onderlinge sere doe.	3890
3892	al	Die cleine weerden hem wel tier stont, So dattie strijt so lange stont Dat dat grote serpent die cleine Serpentkine doedde al gemeine Ende die cleine dat grote also.	3895
3896		Si maecten sulke nose doe Ende sulc gerusch onder hem allen Dat sceen dat dat paleys soude vallen. Doe quam daer groet wint ende gesoech,	
3900		Dat hi dat stro al wech sloech Dat int paleys tien tiden lach.	3900

P/G	3884	KOP	Dat	[hi]	den lupart niet <i>verwinnen</i> ne mochte
		COR	Dat<et>	-	mochte] <i>vanwege ruimtegebrek heeft de kopiist te omlijnd onder och afgeschreven.</i>
	3885	KOP	Keerd	i	in die camere al gram
		COR	Keerd<et>		
	3886	KOP	Daer	/hi/	te voren vte cam
		COR	Daer→et→	-	
	3893	KOP	Dat dat grote serpen	die cleine	
		COR		serpen<t>	
	3898		soude vallen]	<i>vanwege ruimtegebrek heeft de kopiist deze woorden aaneengeschreven en len omlijnd onder val afgeschreven.</i>	
	3900	KOP	Dat hi dat stro	[yel]	al wech sloech
		COR		stro	

W 3885 *al gram*: 'zeer kwaad'. 3888 *liepen ... op*: 'vielen de grote (draak) aan'.
3892 *stont*: 'duurde'. 3894 *al gemeine*: 'allemaal'. 3896 *nose*: 'lawaai'. 3897 *gerusch*: 'herrie'. 3898 *vallen*: 'instorten'. 3899 *gesoech*: 'tocht'.

T 3896-8 In het Ofr. wordt het lawaai niet veroorzaakt door de draken, maar door de ramen die opeens beginnen te kleppen: 'Et lors commencent totes les fenestres de la sale a flatir l'une encontre l'autre; si font si grant debatois et si grant noise qu'il samble que tos li palés doie fondre.' (M II, LXVI, 22; zie ook S IV, 345/33-5). 3900 Het stro diende om de stenen vloer te bedekken (vgl. MNW 7, 2328 en 7, 2338 s.v. *strooyssel*). Zie ook *Te Winkel* 1879, p. 103.

		Walewein wondrets zere als hijt sach.	F. II V, b
3904		L ange daer na dochte den here Dat hi wive horde wenen sere Ende als hi op woude staen daer nare	3905
		Om te wetene wat dat ware, Sach hi comen XII joncfrouwen	
3908		Uut ere cameran, bevaen met rouwen, Ende gingen die ene na dandre doe	
		Drivende rouwe emmer toe	3910
3912		Ende seiden: 'Ay God, lieve Here, Wiltijt sullen wi van desen sere Ende van deser pinen quite wesen?'	
		Ende si gingen ter cameran na desen Daer Walewein die duve hadde gesien	3915
3916		In keren opten avont vor dien Ende knielden vor die dore daer Ende deden <i>har</i> bedinge dar naer Ende weenden sere emmertoe.	
3920		Ende als lange hadden gedaen also Si scieden danen. Ende daer naer	3920

P/G	3902	KOP	Walewein wondrets	als hijt sach
		COR		«zere»
	3902-9		Walewein ... doe] <i>enkele woorden moeilijk leesbaar door vouwen in het perkament (vgl. aant. bij vs. 3721-3729).</i>	
	3903		Lange] <i>initiaal L, rood, drie regels hoog, blauw penwerk.</i>	
	3916	KOP	Jn t	keren opten auont [na] dien
		COR	Jn	«vor»
	3918	KOP	Ende deden	bedinge dar naer
		COR		→har→
			har] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. vs. 3979 (kol. c).</i>	
	3921	KOP	Si scieden danen	ende daer naer
		KOP, COR		<.>

W 3908 *bevaen met rouwen*: 'diep bedroefd'. 3909 *gingen ... dandre*: '(zij) liepen achter elkaar'. 3910 *emmer toe*: 'voortdurend'. 3912-3 *Wiltijt ... wesen*: 'wanneer zullen wij van dit verdriet en van deze last bevrijd worden'. 3918 *deden har bedinge*: 'zeiden hun gebeden'.

T 3903-21 Als Bohort later in het verhaal de nacht doorbrengt in het Paleys van Aventuren, ziet hij eveneens de twaalf wenende jonkvrouwen, die dan zeer armoedig gekleed zijn. Op zijn vraag aan een jonkvrouwe om een toelichting krijgt hij een afwijzend antwoord (vgl. J Bk. II, vs. 29516-41). Haar reactie ('Gine mochter nu niet af weten', vs. 29538) wekt de verwachting dat B. later geïnformeerd zal worden. Dit gebeurt echter niet. 3921-82 Als Bohort later in het

		Sach Walewein comen daer	
		Enen wel gewapenden ridder thant,	
3924		Scilt omden hals, zwert in die hant,	
		Ende sprac te Waleweine wart:	3925
		‘Ridder, staet op metter vart	
		Ende gaet in ene van genen bedden saen	
3928		Slaepen die in gene cameran staen.	
		Gine moeget hier niet langer wesen.’	
	ende	Walewein antworde te desen:	3930
		‘Ine scede van henen niet,	
3932		So wat so mi daer na gesciet.’	
		‘Gi sult, went ne dodijs niet nu,	
		So sal ic vechten jegen u.’	
	ende	Walewein sprac: ‘Eer ic henen scede	3935
3936		Ic sal eer vechten hier ter stede.’	
	ende	Doe sprac die ridder: ‘Na dien	
		Dat gi niet en wilt met payse vlien	
		Gi moet met crachte vlien dan:	
3940	went	Ic ontsegge u van nu vort an’	3940
		Ende liep Waleweine op herde	
		Met enen getrecten zwerde.	
	ende	Walewein, dien hi so versochte,	
3944		Weerde hem so hi best mochte.	
		Si ondersloegen hem so dicken	3945
		Dattie scilden braken in sticken	

P/G	3927	KOP	Ende gae[n] in ene/n/ van genen bedden saen
		COR	gae<t> ene
	3928		in gene] <i>in hs aaneengeschreven.</i>
	3933	KOP	Gi sult ne dodijs niet nv
		COR	→went→
	3935		Eer] <i>inkstip van de kopiist voor dit woord, mogelijk interpunctie.</i>
	3937	KOP	Doe sprac die ridder /here/ na dien
		COR	ende -
	3942		getrecten] <i>mogelijk getrocten</i>

W 3931 *van henen*: ‘van hier’. 3932 *So ... gesciet*: ‘wat mij daarna ook overkomt’.
3933 *dodijs*: ‘doet u het’ (gebruikelijk is *doedijs*). 3935-6 *Eer ... vechten*: ‘ik zal liever vechten dan vertrekken’. 3938 *wilt ... vlien*: ‘goedschiks wilt weggaan’.
3939 *met crachte*: ‘met geweld’. 3940 *Ic ontsegge u*: ‘ik verklaar u tot mijn vijand’.
3941 *Ende ... herde*: ‘en (de ridder) viel W. fel aan’. 3943 *versochte*: ‘belaagde’.

T verhaal het Paleys van Aventuren bezoekt, raakt hij evenals W. in gevecht met een ridder die hem beveelt het Bedde van Aventuren te verlaten. B. weet zijn tegenstander te verslaan. Vgl. *J Bk. II, vs. 29186-277*. 3924 Vgl. T bij vs. 59.

3948		Ende dat hare halsberch tien tiden Sere scorden in beiden siden, Ende bloedden sere te dien stonden.	
	ende	Walewein was gepijnt vander wonden Die hi hadde in die scoudere doe, Te barenteert ende gepijnt soe	3950
3952		Dat hise gestelpen niet ne mochte. Si bloedde soe onsochte	
3956		Dat hire bi verloes vele crachte. Hi gedogede so hi best mochte Ende hi decte hem met sinen scilde.	3955
	ende	Die ander, wildi ocht ne wilde, Verhaeste hem ende ginc hem so nare	
3960		Dat hine dreef harentare, Als die van groter macht was doe.	3960
	ende	Walewein dogede emmer toe, Dat hi sinen adem weder gewan.	F. II V,c
3964	went	Doe ginc hi den ridder sere an Ende vacht op hem dapperlike Ende dander op hem des gelike,	3965
3968		Dat so lange gedurde die strijt Dat haer negeen ne was te dier tijt Hine hadde vele verloren Vander cracht die hi hadde te voren Ende die macht hadde op te stane weder,	3970

P/G	3948	KOP COR	Sere scorde	in beiden siden
			scorde<n>	
	3954	KOP COR	Si bloedde n	soe onsochte bloedde

W 3948 *Sere scorden*: 'op vele plaatsen kapot gingen'. 3949 *bloedden*: '(zij) bloeden'. 3950 *was ... wonden*: 'leed pijn door de wond' (d.i. de wond die de brandende lans heeft veroorzaakt). Zie ook W bij vs. 3952-3. 3952-3 *Te ... mochte*: 'zo verzwakt en gekweld (was hij), dat hij haar (nl. de wond) niet kon stelpen'. Deze verzen sluiten niet goed aan bij vs. 3950-1. Als *gepijnt* in vs. 3950 achterwege blijft, loopt de zin veel beter. Wellicht is dit woord afkomstig van een kopiist. Vgl. ook M II, LXVI, 25: 'Mais molt est enpiriés mesire Gauvain de la plaie de l'espaule, kar ele ne puet estanchier' (zie ook S IV, 346/19-20). 3954 *onsochte*: 'hevig'. 3956 *Hi ... mochte*: 'hij weerde (de ridder) af zo goed hij kon' (lees i.v.m. het rijm *machte*. Vgl. voor *gedogede* MNW 2, 1070 bij 1). 3958 *wildi ... wilde*: 'of hij (W.) wilde of niet'. 3959 *Verhaeste ... nare*: 'zette er vaart achter en bracht hem (W.) zo in het nauw'. 3960 *harentare*: 'van hot naar haar'. 3962 *dogede emmer toe*: 'pareerde de slagen voortdurend'. 3964 *Doe ... an*: 'toen viel hij de ridder krachtig aan'. 3967 *Dat*: 'zodat'. 3968 *Dat ... was*: 'dat er geen van hen was'. 3971 *Ende ... hadde*: 'en geen van hen de kracht had'.

3972	Bedi si waren gevallen neder. Si hadden so sere gevochten tot dien Datmen die plaetse mochte bedect sien Metten stucken van scilden ende van maelgen	3975
3976	Van halsbergen, die si daeden faelgen. Ende elkerlijc was soe verdoeft Dat hi niet op mochte heffen sijn hoeft, Mar laegen ter erden in onmacht doe.	
3980	Si laegen verdoeft lange also, Walewein entie riddre onder hem beden, Herde onverre van een gesceden.	3980
ende	Doe begonste al tpaleys te levene	
3984	Ende die venstren groete slage te gevene Ende het begonste donderen doe Ende een vreselijc weder worden toe, Mar het ne regende min no mere.	3985
3988	Walewein was te mayheert sere Ende hi was vermoyt so onsochte Dat hi thoeft niet op heffen mochte Ende hi hadde die <i>herssene</i> soe versmort	3990
3992	Vanden dondre die hi hadde gehort Dat hi niet vroet en was das Weder het nacht ocht dach was.	
ende	Daer quam soete een wint na desen	3995
3996	Dat een wonder sceen wesen.	
ende	Mettien so quamen daer neder Inden paleyse wech ende weder Stimmen, die songen soe soetelike	

W 3973 *tot dien*: 'tot op dat moment'. 3975-6 *maelgen Van halsbergen*: 'de ijzeren ringetjes (de maliën) van hun pantserhemden'. 3976 *die ... faelgen*: 'die zij kapot sloegen'. 3977 *verdoeft*: 'versuft'. 3979 *laegen*: het subject (*si*) is niet uitgedrukt. 3980 *verdoeft*: 'bewusteloos'. 3982 *Herde ... gesceden*: 'vlak bij elkaar'. 3984 *Ende ... gevene*: 'en de ramen (begonnen) hard te kleppen'. 3987 *min no mere*: 'helemaal niet'. 3988 *te mayheert sere*: 'volkomen verbijsterd'. 3989 *onsochte*: 'hevig'. 3991 *hi ... versmort*: 'zijn geest was zo verdoofd'. 3993 *Dat ... das*: 'dat hij er niet zeker van was'. 3995 *soete een wint*: 'een zacht briesje'. 3997-9 *quamen ... Stimmen*: 'daalden daar in het kasteel van alle kanten stemmen neer'.

T 3997-4017 Als Bohort in het Paleys van Aventuren overnacht, wordt vermeld dat hij nog veel meer gezang hoort dan W. bij diens bezoek aan de Graalburcht. Vgl. J Bk. II, vs. 29608-13.

4000		Men vonde in die werelt des gelike Vandien stimmen, ende van desen Mochtenre wel CC wesen.	4000
4004		Mijn here Walewein, sonder waen, Ne mochte haer singen niet verstaen, Sonder dat hi verstont so vele dar of Dat si songen: 'Glorie ende lof Moete hebben ewelike	4005
4008		Die coninc van hemelrike.' Ende eer die stemmen worden vergaen, Was dat palays vol sonder waen Vanden soetsten roke die mochte wesen.	4010
4012	ende	Her Walewein verstont binnen desen Die stimmen soe bequamelike singen Ende soe soete dat hi bi dien dingen Niet ne waende horen minscelike	4015
4016	ende	Die stimmen, maer geestelike. Het was also, sonder waen. Hi ontdede sijn oegen saen,	

P/G	4000	KOP	Men vonde <i>in</i> die werelt /gene/ gelike
		COR	→des→
	4001	KOP	Vanden <i>stimmen</i> ende van desen
		COR	Vand<i>en <. >
	4005	KOP	Sonder dat hi <i>verstont</i> dar of
		COR	→so vele→
	4006	KOP	Dat si /lof/ songen glorie ende lof
		COR	-
	4009	KOP	Ende eer die <i>stemmen</i> worden <i>ver[st]jaen</i>
		COR	ver<g>aen
	4012	KOP	Her <i>walewein</i> stont binnen desen
		COR	<i>ende</i> /<op>/
		COR	<ver>stont -
	4016		maer] <i>verwijsstreepjes van de corrector voor dit woord, zonder dat een correctie volgt.</i>

W 4000 *Men*: 'dat men niet'. 4005 *Sonder*: 'behalve'. 4009 *worden vergaen*: 'verstomden' (zie T bij dit vers). 4011 *roke*: 'geur'. 4012-3 *Her ... singen*: 'heer W. hoorde intussen de stemmen zo welluidend (liefelijk) zingen'. 4015-6 *Niet ... geestelike*: 'meende dat hij geen menselijke stemmen hoorde, maar bovennatuurlijke (d.w.z. van engelen)'. 4017 *Het was also*: 'zo was het ook'.

T 4009 Als gevolg van de ingreep van de corrector (vgl. P/G) vermeldt het Mnl. dat de zoete geur zich verspreidt voor de stemmen verstommen, terwijl het Ofr. opmerkt, dat de geur er is voordat W. iets van het gezang hoort (vgl. M II, LXVI, 28 en S IV, 347/1-3). De lezing van kopiist A is in overeenstemming met het Ofr.

		Hine mochtet newer omtrent hem sien.	
4020		Doe wisti wel gewarlike bi dien	4020
		Dat gene erdsche dingen ne waren	
		Die hi gehort hadde tuwaren,	
		Om dat hise niet sien ne mochte.	
4024	ende	Hi hadde verloren so sine crachte	
		Dat hi niet op ne mochte staen.	F 12R,a
		Nochtan haddijt gerne gedaen.	
	ende	Mettien hi die scone joncfrouwe vernam,	
4028		Daer si ute ere cameren cam,	
		Die des avonts droech te voren	
		Dat scone vat, alsoe gi moeget horen,	4030
		Ende daer voren gaende II wiroec vate,	
4032		Die scone waren utermate.	
		Ende alsi inden middel quam	
		Van den paleyse, si nam	
		Dat vat ende deedt vor hare staen	4035
4036		Op ene tafle, sonder waen,	
		Die selverijn was. Ende Walewein sach dat	
		Stonden omtrent dat helichge vat	
		X wiroec vate van groter haven,	

P/G	4019	KOP	Hine mochte	niewer omtrent hem sien
		COR	mochte	«s»
	4028	KOP	Daer [h]i	vte ere cameren cam
		COR	«s»i	
	4031	KOP	Ende daer voren	.ij. wiroec vate
		COR		→gaende→
			gaende]	<i>punt van de corrector na dit woord als versscheiding t.o.v. vs. 4092 (kol. b).</i>
	4032	KOP	Die scone waren	vtemate/n/
		COR		vtemate
	4037	KOP	Die seluerijn was	walewein sach dat
		COR		<.> →ende→
	4038	KOP	Ston t	omtrent dat helichge vat
		COR	Ston	«den»
	4039	X]	hs .x.;	<i>punt ter linkerzijde van het cijfer sterk vervaagd.</i>

W 4019 *Hine ... sien*: 'maar hij zag er niets van om zich heen', d.i. hij kon de herkomst van de stemmen niet ontdekken. 4020 *wel gewarlike*: 'heel zeker'. 4028 *Daer*: 'terwijl'. 4030 *vat*: 'beker'. 4035 *deedt ... staen*: 'zette het voor zich neer'. 4037 *selverijn*: 'van zilver'. 4039 *haven*: 'waarde'.

T 4029-30 De wending tot de toehoorders, *alsoe gi moeget horen*, komt in het Ofr. niet voor (vgl. *M II*, LXVI, 29 en *S IV*, 347/9-10). Zie voor de gebeurtenis waarnaar hier wordt verwezen vs. 3727-70.

4040	Die eenparlike wiroec gaven.	4040
	Ende alle die stemmen begonsten doe	
	Met soeten lude singen emmertoe,	
	Soeteliker dan enich gedochte	
4044	Van minschen gepensen mochte,	
	Ende dit was die sanc daer of:	4045
	'Ere, bliscap ende lof	
	Moete hebben ewelike	
4048	Die soete Here van hemelrike.'	
	D aer na, als die vorseide sange	
	Also hadden geduert lange,	4050
	Die joncfrouwe daer ic af seide,	
4052	Nam dat vat al sonder beide	
	Ende droecht weder, dat hem dochte,	
	In die camere danen sijt brochte	
	Ende hine horde nemmeer vort	4055
4056	Die stemmen die hi hadde gehort.	
	ende Doe worden alle die venstren ondaen	
	Vanden palayse ende loken weder saen.	
	Dat palays wart donker nadien,	
4060	Dat Walewein niet mochte gesien.	4060
	Maer het geviel hem wel ter stont,	

P/G	4049	Daer] <i>initiaal D, blauw, drie regels hoog, rood penwerk.</i>	
	4058	KOP Vanden palayse ende loken saen	
		COR →weder→	
		weder] <i>punt van de corrector na dit woord als versscheiding t.o.v. 4119-4120 (kol. b).</i>	

W	4040 <i>Die ... gaven:</i> 'die voortdurend een wieroekgeur verspreidden'. 4043-4 <i>Soeteliker ... mochte:</i> 'lieflijker dan enig mens zich zou kunnen voorstellen'. 4045 <i>Ende ... of:</i> 'en dit werd gezongen'. 4049 <i>vorseide:</i> 'hiervoor genoemde'. 4051 <i>afseide:</i> 'over vertelde'. 4053 <i>dat hem dochte:</i> 'zo leek het hem'. 4054 <i>danen sijt brochte:</i> 'waaruit zij het meegebracht had'. 4055 <i>nemmeer vort:</i> 'verder niet meer'. 4057 <i>worden [...] ondaen:</i> 'werden geopend'. 4058 <i>loken:</i> 'sloten zich'. 4060 <i>Dat ... gesien:</i> 'zodat W. niets kon zien'. 4061 <i>het ... stont:</i> 'het ging op hetzelfde moment goed met hem'.
---	---

T	4051 <i>daer ic afseide:</i> het Ofr. bevat geen equivalent van deze zinsnede waarin de ik-verteller naar voren treedt (vgl. <i>M</i> II, LXVI, 30 en <i>S</i> IV, 347/17-8). 4061-7 Ook elders in de roman genezen ridders op wonderbaarlijke wijze door toedoen van de Graal. Zo overkomt Bohort hetzelfde als W. in het Paleys van Aventuren (<i>J</i> Bk. II, vs. 29597-9) en worden Hestor en Perchevael na hun tweegevecht van de dood gered door de verschijning van de Graal (<i>J</i> Bk. II, vs. 36487-538).
---	--

		Om dat hi hem gevoelde al gesont	
		Ende also gans ocht hi vor desen	
4064		Niet tongemake en hadde gewesen.	
		Ende hine hadde geen arch tier stont	4065
		Van dat hi in die scoudre was gewont,	
		Want hi was al gesont tien tide.	
4068		Hi ginc in hoegen ende blide	
		Den ridder daer hi jegen vacht, soeken	
		Al dat hi mach in allen hoeken,	4070
		Dien hi altoes niet ne vant.	
4072		Mar hi horde comen alte hant	
		Vele lieden te hem wart	
		Ende hi gevoelde dat sine metter vart	
		Bi arme, bi voeten, altemale,	4075
4076		Namen ende droegen uter zale	
		Ende dat sine herde vaste bonden	
		Ende in ene kerre leiden tien stonden.	
	ende	Des ander daeges, also die sonne op quam,	
4080		Wart hi ontwake ende hi vernam	4080

P/G	4062	KOP	Dat hi hem geuoelde al gesont
		COR	←om←
			gesont] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. de correctie voor vs. 4123 (kol. b).</i>
	4068		in] <i>vlekje voor dit woord.</i>
	4070	KOP	/Ende/ al dat hi mach in allen ÷b÷oeken
		COR	- <h>oeken
	4072		Mar] <i>boven de M een streepje, vermoedelijk de aanzet voor de M in kapitaalvorm.</i>

W 4063-4 *also ... gewesen*: 'zo volkomen genezen alsof hij er voordien niet slecht aan toe was geweest'. 4065 *arch*: 'pijn'. 4068 *in hoegen*: 'verheugd'. 4070 *Al ... mach*: 'zo goed hij kon' (*mach* presens historicum). 4071 *altoes ... vant*: 'helemaal niet kon vinden'. 4075 *Bi ... altemale*: 'bij zijn armen, bij zijn voeten, overall' (vgl. *M II*, LXVI, 31: 'par les bras et par les espaulles et par les piés et par la teste', zie ook *S IV*, 347/26). 4076 *Namen*: 'beetpakten'. 4078 *in ene kerre*: 'op een kar'. 4080-1 *Wart ... kerre*: 'werd hij wakker en zag hij dat hij op een kar lag'.

T 4078 Het Ofr. preciseert de plaats waar de kar zich bevindt: 'qui en mi la cort estoit' (*M II*, LXVI, 31; zie ook *S IV*, 347/27). Vgl. voor de vervaging van de ruimte *Besamusca 1991*, p. 91-5. 4080-97 Door W. op een kar weg te voeren, overlaadt men hem met schande. Wanneer Lancelot eerder in het verhaal een kar moet bestijgen om te weten te komen waar de (ontvoerde) koningin zich bevindt, wordt meegedeeld: 'A cel tens estoit tel costume que qui voloit home destruire ou honir en totes terres, si le faisoit on avant montrer en charete, ne des lors en avant ne fust escotés en cort, ains avoit perdues totes lois.' (*M II*,

		Hem selven in ene kerre, Des hi drove was ende erre, Ende in die bome een onsalich part	
4084		Dat cume V <i>stuver</i> was wart. Hem dochte dat hi onteert bi desen	4085
		Meer was dan enich man mochte wesen.	F. 12R,b
		Sine scaemnesse was so groet	
4088		Dat hi wel wilde wesen doet. Doe quam daer ene quene gegaen	
		Met ere sorgyen ende ginc slaen	4090
		Dat pert ende vordene vort	
4092		Metter kerren al dore die port.	
	ende	Else die loddere in die kerre daer	
		Den ridder sagen, si liepen daer naer	
		Ende warpene met lingenen ende met messe	4095
4096		Ende leidene met sulker scinnesse Tote dat hi quam buten der steden. Ende else hi die brugge was leden,	

P/G	4082	KOP	T es	hi droue was ende erre
		COR	←d←es	
	4084			<i>stuver</i>] <i>hs s.</i> ; <i>schellinc</i> is ook mogelijk, al wordt dit meestal afgekort als <i>sc</i> . Misschien staat in het <i>hs f.</i> voor <i>florijn</i> , maar gezien de betekenis lijkt dit niet waarschijnlijk.
	4086-4144			Meer ... ongeval] <i>tekst op fol. 12R,b</i> op sommige plaatsen verdwenen in vouwen in het perkament (vgl. aant. bij vs. 4267-4326).
	4093	KOP		Else die lo÷e÷ders in die kerre daer
		KOP		lo<d>ders
		COR		<i>ende</i>
	4097	KOP		Tote dat hi quam buten der stede
		COR		stede<n>

W 4082 *erre*: 'kwaad'. 4083 *Ende ... part*: 'en (hij zag) tussen de bomen (van de kar) een miserabel paard'. 4084 *cume*: 'nauwelijks'. 4087 *Sine ... groet*: 'hij schaamde zich zozeer'. 4089 *quene*: 'oude vrouw'. 4090 *sorgyen*: lees *scorgyen* (zie *MNW* 7, 676), 'zweep'. 4091 *vordene vort*: 'leidde het verder'. 4092 *port*: 'stad'. 4093 *die loddere*: 'de vagebonden (het ongeregelde volk)'. 4094 *si ... naer*: 'liepen zij er achteraan'. 4095 *warpene ... messe*: 'gooiden naar hem met modder en met mest'. 4096 *leidene ... scinnesse*: 'begeleidden hem op deze smadelijke wijze'. 4098 *leden*: 'gepasseerd'.

T xxxvi, 24). Vgl. ook *S IV*, 162/30-4, waar verteld wordt dat de schande nog groter is wanneer het slachtoffer vervolgens op de kar door de stad geleid wordt, zodat ieder hem kan zien.

4100		Lietene die quene of ende ontbant Ende seide: 'Gaet vander kerren thant. Gi hebter op geseten Altelange, dat suldi weten.' Hi spranc daer ave metter vart	4100
4104	ende	Ende ginc sitten op sijn part. Hi vragede der quenen daer nare Hoe die casteel geheten ware.	4105
4108	here	'Cambonoyc es hi geheten.' Hi es drove ende erre van hare gesmeten Ende hi vloecte die ure dat hi Oit geboren wart daer bi:	4110
4112	went	Hi was ridder diemen vinden mochte Die meest scanden hadde, dat hem dochte.	
4116	al	A ldus vor mijn her Walewein Met groten rouwe dor dat plein Ende hi reet den dach lanc Dat hi en at noch en dranc, So dat hi tsavonts ter herberge quam Daer hi enen heremite vernam,	4115

P/G	4099	KOP	Lietene die quene	ende ontbant
		COR		→of→
			of] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. vs. 4160 (kol. c).</i>	
	4100	KOP	Ende seide	vander kerren thant
		COR		→gaet→
			Gaet] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. vs. 4161 (kol. c).</i>	
	4113		Aldus] <i>initiaal A, rood, drie regels hoog, blauw penwerk.</i>	
	4114		dat plein] <i>in hs aaneengeschreven.</i>	
	4117	KOP	So dat hi tsauonts	herberge/n/ quam
		COR	al	«ter» herberge
	4118	KOP	Daer hi ene	heremite vernam
		COR		ene<n>

W

4099 *Lietene ... ontbant*: 'liet de oude vrouw hem gaan en maakte hem los'.
4108 *van hare gesmeten*: 'hard van haar weggereden'. 4109-10 *vloecte ... bi*: 'vervloekte bovendien het uur van zijn geboorte'. 4111-2 *Hi ... dochte*: 'het kwam hem voor dat hij de meest geschandvlekte ridder was die men kon vinden'.
4114 *dor dat plein*: 'over de vlakke'. 4115 *den dach lanc*: 'de hele dag'. 4116 *Dat*: 'terwijl'. 4117 *ter herberge*: 'bij een (lett. de) overnachtingsplaats'.
4118 *heremite*: 'kluizenaar'.

T

4107 De Graalburcht, die hier *Cambonoyc* wordt genoemd, draagt in het Ofr. de naam *Corbenic* (vgl. *M II*, LXVI, 32 en *S IV*, 347/41).

		Ende hi woude horen vesperen daer.	
4120	mer	Die heremite seide daer naer	4120
		Dat vesperen waren gesongen dare.	
		Hoe hi hiete ende wie hi ware	
		Vraghdi hem ende mijn here Walewein seide	
4124		Hem altemale die waerheide.	
		Alse die heremite dat hadde vernomen,	4125
		Seid hi: 'Wel moetti sijn comen.	
		Gi sijt man vander werelt, here,	
4128		Dien ic te siene begere mere.	
	here	Om Gode, waer lagedi te nacht?'	
		Hi was so drove dat hi gene macht	4130

P/G	4119	KOP	Ende hi	hor d e vesperen daer
		COR		→woude→ hore<11>
			woude]	<i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. vs. 4180 (kol. c).</i>
	4123	KOP	Ende mijn here walewein seide	
		COR	←vraghdi hem←	
			hem]	<i>vanwege ruimtegebrek heeft de corrector dit woord schuin boven di van vraghdi geschreven.</i>
	4126	KOP	Seid [s]i	we÷t÷ moetti sijn comen
		KOP		we<l>
		COR		≤h>i
	4127	KOP	Gi sijt va	man vander werelt here
		KOP		-
	4128	KOP	Dien ic te siene begere [te]	mere
		COR		-
	4129	KOP	Om go e de	waer lagedi te nacht
		COR	←he/m/←	gode
		COR		h<er>e

W 4119 *woude* ... *daer*: 'wilde daar de vesper(dienst) bijwonen'. 4121 *Dat* ... *dare*: 'dat de vesper daar (al) gehouden was'. 4124 *altemale*: 'geheel'. 4127-8 *Gi* ... *mere*: 'u, heer, behoort tot de personen die ik graag wil ontmoeten'. De lezing van de kopiist ('u, heer, bent degene die ik het liefst wil ontmoeten', vgl. P/G) past beter in de context en sluit aan bij het Ofr. 4129 *waer* ... *nacht*: 'waar bracht u de nacht door'. 4130-1 *gene* ... *hadde*: 'niet bij machte was'.

T 4119-24 In het Ofr. komt W. op tijd voor de vesperdienst, die tegen het einde van de middag wordt gehouden. Na de dienst vraagt de kluizenaar, die in M 'Segre' heet, naar W.'s identiteit (vgl. M II, LXVI, 33; zie ook S IV, 348/4-7, waar de naam van de kluizenaar ontbreekt). De lezing in het Mnl. is het gevolg van ingrepen van de corrector (vgl. P/G bij vs. 4119 en 4123). Als voor *seide* in vs. 4120 **vragede* gelezen wordt, is de lezing van de kopiist in overeenstemming met het Ofr. 4130-1 In het Mnl. ontbreekt de mededeling dat W. begint te huilen (vgl. M II, LXVI, 33 en S IV, 348/10-1).

		En hadde te antwordene dan.	
4132		Doe wart wel geware die goede man Dat Walewein sere tongemake Was om enichgerande sake.	
		Doe liet hi daer af die tale staen	4135
4136		Ende seide tote Waleweine saen: 'Here, ne sijt tongemake niet Om sake die u es gesciet.	
		Hen es so goet man in die werelt al, Hine heeft som wile ongeval.'	4140
4140		Walewein sprac: 'Ic kinne wel dat Goeden lieden op sulke stat Mesfalt, mer noit en quam an	
4144		Sulc ongeval enen man Also mi binnen VIII dagen an comen es.'	4145
	ende	Hi maecte den heremiten vroet des Ende seidem sine avonturen met allen,	F. 12R,c
4148		Also alsi hem waren gevallen. Die goede man begonste op hem sien Ende hi sconfierde hem van dien,	4150
	al	So dat hi niet ne brochte vort	
4152		Binnen langen tiden een wort.	
	ende	Tirst dat spreken mochte die gode man,	

P/G	4131	KOP	Hadde te antwordene dan
		COR	←en/de/←
		COR	en
	4132	KOP	Doe wart wel geware
		COR	<die goede man>
			goede man] <i>vanwege ruimtegebrek heeft de corrector man schuin boven goede geschreven.</i>
	4143	KOP	Mesfalt : mer noit en quam an
	4145		comen es] <i>in hs aaneengeschreven.</i>
	4147	KOP	Ende seidem [e]ne auonturen met allen
		COR	≤si>ne

W

4133 *tongemake*: 'bedroefd'. 4135 *Doe ... staen*: 'toen sprak hij er verder niet over'. 4139-40 *Hen ... ongeval*: 'er is op aarde geen man zo voortreffelijk, of hij heeft soms pech'. 4141 *kinne*: 'weet'. 4142 *op sulke stat*: 'af en toe'. 4143 *Mesfalt*: 'tegenloopt'; *quam an*: 'overkwam'. 4145 *binnen VIII dagen*: 'in de afgelopen acht dagen (week)'. 4146 *Hi ... des*: 'hij lichtte de kluizenaar erover in'. 4147 *met allen*: 'volledig'. 4148 *gevallen*: 'overkomen'. 4150 *hi ... dien*: 'hij (de kluizenaar) was er ontsteld over'. 4151 *brochte vort*: 'sprak'. 4153 *gode*: variant van *goede* (vgl. *Van Loey* II, par. 85a).

		Sprac hi al dus Waleweine an:	
4156		‘Walewein, dat gi daer saget, dat Was thelichge Grael ende thelichge vat Daer in was dat helichge bloet Dat ute Jhesus siden woet.	4155
4160		Ende om dat gi u niet daer jegen Oetmoedicht, alse goede liede plegen, Was u sculdich in rechter waerheit Sijn broet te sine ontseit.	4160
4164		Ende also waest oc sekerlike, Alse gi selve saeget openbaerlike:	
	want	Si waren allegader daer ter stat Wel gedient daermen uwes vergat.’	4165
4168	ay	Mettien mijn here Walewein seide: ‘Om Gode, segt mi die waerheide Van der avonturen die ic sach	

P/G	4154	KOP	Sprac hi	dus waleweine an
		COR	→al→	
	4155	KOP	Walewein dat gi daer saget	dat
		COR		<.>
	4156		thelichge vat] <i>de kopiist heeft vat omljnd boven ichge geschreven, vermoedelijk om de tekst niet teveel te laten ‘vlaggen’.</i>	
	4160	KOP	Oetmoedicht alse goede liede/n/ plegen	
		COR		liede
	4163	KOP	Ende also waest	sekerlike
		COR	→oc→	
	4165	KOP	Si waren allegader daer ter sta e t	
		COR	want	stat
	4168	KOP	Om go e de segt mi die waerheide	
		COR	ay	gode
	4169	KOP	Van	auonturen die[n] ic sach
		COR	<der>	die

W 4156-8 *thelichge Grael ... woet*: ‘de heilige Graal, de heilige beker waarin zich het heilige bloed bevond dat uit Jezus’ zijde vloeide’. 4159-60 *om ... Oetmoedicht*: ‘omdat u er geen deemoedige houding tegenover aannam’ (*Oetmoedicht* presens historicum, vgl. *Stoett* par. 244). 4161-2 *Was ... ontseit*: ‘behoorde u geheel terecht zijn voedsel te worden onthouden’. 4164 *openbaerlike*: ‘duidelijk’. 4166 *daermen uwes vergat*: ‘terwijl men u oversloeg’. 4169 *der avonturen*: ‘de wonderlijke gebeurtenissen’.

T 4155 Het begin van het gesprek tussen de kluisenaar en W. ontbreekt in het Mnl.: ‘Ha, sire, certes voirement vos est il mescheu, kar vos le veistes et si ne le coneustes. -Ha, bials sire, fet mesire Gauvain, por Dieu, se vos savés que ce fu, si le me dites. -Certes, fet il, ce fut li Sains Graas ...’ (*M II*, LXVI, 34-5; vgl. *S IV*, 348/18-21). Vgl. ook *Besamusca* 1991, p. 85-7 voor de versobering van dialogen.

		Binnen den palayse daer ic in lach.’	4170
4172		Die goede man antworde: ‘Here, Bi mi ne weettis tavont mere, Nochtan dat niet bliven ne sal Gine sultet weten noch al.’	
4176		Mijn here Walewein seide noch: ‘Ay lieve here, segt mi doch, Ocht gi daer af nu weet iet, Vanden serpente wat bediet.’	4175
4180		‘Ic salt u seggen,’ sprac die goede man. ‘Ende en vraget mi nemmeer dan, Bedi in gere manieren, here, Ic ne segge daer af niet mere.	4180
4184		H ere, het es waer dat gi saget In die camere daer gi in laeget Dat serpent dat uut sinen monde	4185
4188		Serpentkine warp te dier stonde. Ende dat serpent doe ginc van daen Ende ginc int palays saen, Daert den lupart in vant Daert jegen vacht thant.	
	mer	Dat serpent mochte in de vart	4190

P/G	4172	KOP	Bi mi ne weetti	tauont mere
		COR	weetti<s>	
	4174	KOP	Gine sult	weten noch al
		COR	sult<et>	
	4183		Here] <i>initiaal H (die enige gelijkenis vertoont met de initiaal N), blauw, drie regels hoog, rood penwerk.</i>	
	4188	KOP	Ende ginc in	ene kamere saen
		COR		/ene →ander→ kamere/
		COR	in<t>	→palays→
	4191	KOP	Dat serpent mochte/n/	in de vart
		COR	mer	mochte

W 4172 *Bi ... mere*: ‘van mij zult u het vanavond niet vernemen’. 4173-4 *Nochtan ... al*: ‘hoewel het niet zal uitblijven dat u er alles van zult weten’. Het is ook mogelijk *Nochtan* als bijwoord te interpreteren (‘toch zal het niet uitblijven dat u er alles van te weten zult komen’). In dat geval moet na *mere* in vs. 4172 een punt geplaatst worden. 4175 *nocht*: ‘verder’. 4176-8 *segt ... bediet*: ‘vertel mij tenminste, indien u er iets over weet, wat de draak te betekenen heeft’. 4180 *nemmeer*: ‘niets meer’. 4181-2 *in ... mere*: ‘ik zeg daar helemaal niets meer over, heer’. 4186 *warp*: ‘braakte’. 4191 *in de vart*: ‘toen’.

T 4183-96 Zie voor de gebeurtenissen die de kluzenaar hier samenvat vs. 3849-98.

4192	Niet verwinnen den lupart Ende keerde weder daent was comen.	
ende	Alst die serpentkine hadden vernomen, Liepen si op hem met haesten groet	4195
4196	Ende elc sloech andren te doet. Here, al dit sagedi daer.’	
ende	Walewein seide: ‘Gi segt waer.’	
here	‘Nu sal ic u bedieden,’ seide	
4200	Die goede man, ‘die waerheide. Dat serpent dat starc was ende groet, Dat sal wesen, ic segt u bloet Na dien dat ict weet ende kinne,	4200
4204	Artur u oem, in minen sinne, Die uten lande sceden sal	4205
4208	Ende laeten vriende ende sijn lant al, Also alse dat serpent die clene Serpentkine liet bliuen allene. Ende alst tserpent vacht met crachte	F. 12V,a

P/G	4193	KOP	Ende keerde[n] weder daent was comen
		COR	keerde
	4208	KOP	Serpentkine liet bliuen allene
		COR	<.>

W 4193 *daent*: ‘vanwaar het (de draak)’. 4194 *Alst*: ‘toen (de draakjes) hem’.
4195 *Liepen ... hem*: ‘vielen zij hem aan’. 4199 *bedieden*: ‘vertellen’. 4202 *bloet*:
‘onomwonden’. 4203 *Na dien dat*: ‘voor zover’. 4204 *in minen sinne*: ‘naar
mijn mening’. 4206 *Ende ... al*: ‘en (die) al zijn vrienden en zijn land zal verla-
ten’. 4209 *alst tserpent*: lees met *J alst serpent*.

T 4201-35 De verklaring van de kluisenaar wijst vooruit naar gebeurtenissen in
Arturs doet, het slotdeel van de cyclus, waarin de ondergang van Arturs rijk
wordt beschreven (*J Bk. IV*). In dat deel trekt Artur op aandringen van Walewein
(zie verder T bij vs. 4223-8) ten strijde tegen Lanceloet, naar wie onder meer in
vs. 4210 (*den lupart*) en vs. 4212 (*enen ridder*) wordt verwezen. De oorlog tussen
L. en A. is nog in volle gang, als duidelijk wordt dat Mordret van Arturs afwezig-
heid misbruik gemaakt heeft om de macht te grijpen. Als Artur in zijn rijk is te-
ruggekeerd, strijdt hij tegen Mordret. Beiden vinden de dood, evenals vrijwel
alle ridders van de Tafelronde. In *Arturs doet* wordt W. twee maal herinnerd aan
zijn belevenissen in de Graalburcht om hem af te houden van een oorlog tegen
Lanceloet (vgl. *J Bk. IV*, vs. 5945-55 en 7702-6). Voorspellingen worden in de
Lancelot en prose vaker in de vorm van een dierallegorie gegoten, waarbij meestal
de draak voor koning Artur staat, de luipaard voor Lanceloet en de leeuw voor
Galaat (vgl. ook *Dl. VI*, vs. 14878-83).

	Jegen den lupart, dient niet ne machte	4210
	Verwinnen, also sal tuwaren	
4212	Die coninc op enen ridder varen, Dien hi niet verwinnen ne sal. Nochtan sal hire toe doen sine macht al.	
	Ende gelijc dat tserpent weder ginc	4215
4216	In die camere na die dinc Datten lupart niet ne mochte verwinnen Noch onder doen in genen sinnen, Also sal Artur tehant	
4220	Weder keren in sijn lant Als hi siet dat hi niet sal Dien ridder moegen verwinnen al. Ende die bedietnesse van dien	4220

P/G	4210	ne machte] <i>in hs aaneengeschreven.</i>
	4211	KOP Verwinnen ∴ also sal tuwaren

W 4210-1 *dient ... Verwinnen*: 'die het (de draak) niet kon verslaan' (zie voor *machte*, een variant van *mochte* o.i.v. het rijm, *Van Loey* II, par. 3 opm. 1). 4212 *op ... varen*: 'tegen een ridder optrekken'. 4214 *Nochtan ... al*: 'niettemin zal hij zich er volledig voor inzetten'. 4216-7 *na ... lupart*: 'nadat het (de draak) de luipaard'. 4218 *onder ... sinnen*: 'geenszins aan zich (kon) onderwerpen'. 4223-8 *Ende ... sal*: 'en de betekenis van hetgeen u op dat moment niet kon zien, nl. dat er een heftige strijd plaatsvond tussen de draak en de anderen (? , nl. de draakjes), is dat uw vele deugden en ridderlijke daden een einde zullen nemen'. Volgens deze interpretatie, die allerminst zeker is, verwijzen deze verzen door de ingrepen van de corrector naar het gevecht tussen de draak en de draakjes (hoewel W. dit gevecht heel goed kon zien). Het woord *liedewarde*, dat hier wordt opgevat als een woord met dezelfde betekenis als *liede*, komt niet voor in het *MNW*. Zie verder T bij deze verzen.

T 4223-8 In het Ofr. legt de kluizenaar uit wat het betekent dat W. tijdelijk het gezichtsvermogen verloor toen hij naar de strijd tussen de draak en de luipaard keek: 'Et lors vos avendra une aventure molt merveilleuse, que tot ausi com la veue des gens vos fu tolue en ce que la bataille del lieupart et del serpent duroit, ensi sera en cel point la lumiere de vostre proesce estainte' (*M* II, LXVI, 38; zie ook *S* IV, 348/42 – 349/2). De lezing van de kopiist is hiermee in overeenstemming. De passage waarin W. zijn gezichtsvermogen verliest, ontbreekt echter in het Mnl. èn in de korte versie van de Ofr. roman (vgl. T bij vs. 3882-3). Als gevolg hiervan waren de verzen 4223-8 voor de corrector onbegrijpelijk. Ondanks de wijzigingen van de corrector wijst de uitleg van de kluizenaar in vs. 4227-8 net als in het Ofr. vooruit naar W.'s einde in *Arturs doet*, waar hij Artur ophitst tot de oorlog tegen Lanceloet, uit wraak voor de dood van zijn geliefde broer Gaheret. Vgl. voor de vooruitwijzing naar W.'s rol in het slotdeel van de cyclus *Kennedy* 1986, p. 307.

4224		Dat gi te diere tijt niet en mocht gesien, Dattie grote strijt gewarde	4225
		Tusscen den serpente entie ander liedewarde, Es dat van uwer doegt dat getal	
4228		Ende van uwen ridderscape uutgaen sal.	
	ende	Alse die coninc sal keren te sire stede, Alse dat serpent in die camere dede,	4230
		So sullen hem op loepen die sine, Gelijc dat die serpentkine	
4232		Op liepen den serpente dat was so groet, Ende sullen den coninc slaen te doet	
		Ende hi hen lieden, dat weettic wel.	4235
4236	ende	Dijt es van dien datten serpente gevel Die bediedenis daer of.	
	here	Nu moetti mi doen een belof Ende minen wille sonder waen,	
4240		Gelijc ic den uwen hebbe gedaen.'	4240
	ende	Walewein vragede hem wat dat ware.	
	ende	Die goede man seide openbare: 'Ic wille dat gi mi zwert, here,	

P/G	4224	mocht gesien] <i>vanwege ruimtegebrek heeft de kopiist gesien omlijnd boven mocht afgeschreven.</i>
	4226	KOP Tusscen den serpente entie/n luparde/ COR entie <<ander liedewarde>
	4227	KOP Es dat van vwer doegt dat [lie]gt al COR g<<e>t getal] <i>hs</i> get al
	4235	KOP Ende hi e hen lieden dat weetti wel COR hi <.> weetti<<c>
	4236	KOP Van dien datten serpente/n/ geuel COR ←-ende diit es← serpente
	4237	KOP [Wat] die bediedenis [es] daer of COR - -

W 4231 *die sine*: 'zijn eigen mensen'. 4234 *sullen*: subject hierbij is *die sine* (vs. 4231). 4235 *hi hen lieden*: 'hij (zal) hen (doden)'. 4236-7 *Dijt ... of*: 'dit is de betekenis van wat er met de draak gebeurde' (*Dijt* is een zeer ongewone variant van *dit*, wellicht ontstaan uit *dyt*, vgl. *Van Loey* II, par. 17 opm.). 4242 *openbare*: 'onomwonden'.

T 4238-41 Terwijl W. in het Mnl. eerst wil weten wat de kluzenaar als tegenprestatie van hem verlangt voor hij ermee instemt, belooft hij in het Ofr. onmiddellijk te doen wat de kluzenaar zal vragen (vgl. *M* II, LXVI, 38 en *S* IV, 349/9). De toezegging van W. lijkt daardoor in het Ofr. enigszins op een 'don contraignant' (vgl. *Besamusca en Brandsma 1988*).

4244		Dat gi dese dinc nemmermere Ne sult ontecken no bringen vort	4245
	ende	Die gi hier van mi hebt gehort. Walewein swoert alse hi visierde,	
4248		Mar vander tale te mayhierde Walewein doe herde sere	
		Ende toende bliscepen mere	4250
4252		Dan hem sine herte gaf ende sijn sin. Walewein bleef dien nacht daer in	
		Ende die goede man dede sine macht Om hem taysierne dien nacht.	
4256		Des ander daeges, alse die dach quam, Horde Walewein messe ende nam	4255
		Sine wapine ende deedse an Ende nam orlof anden goeden man	
4260	mer	Ende reet als hi dede te voren. Nu ne suldi nembermee van hem horen,	4260
		Mar gi sult horen hoe Hestoer Lancelote zoeken voer.	

P/G	4244	nemmermere] <i>hs</i> nemmermere; vermoedelijk is de vierde letter van een n in een m veranderd door er een poot voor te plaatsen.	
	4245	KOP	N [÷] o [÷] sult ontecken no bringen vort
		KOP, COR	N<e>
	4252	KOP	Walewein bleef den nacht daer in
		COR	d<i>en
	4254	KOP	Om hem taysierne die nacht
		COR	die<n>
	4255	KOP	Des ander daeges alse die n ach t quam
		COR	<d>ach

W 4245 *Ne ... vort*: 'niet zult vertellen noch bekend zult maken'. 4247 *alse hi visierde*: 'zoals hij (de kluizenaar) zei'. 4248-9 *vander ... sere*: 'door zijn woorden raakte W. toen heel erg van streek'. 4251 *Dan ... sin*: 'dan zijn gemoed hem ingaf' (vgl. voor 'herte ende sin' *MNW* 7, 1134-5). 4253-4 *dede ... taysierne*: 'deed zijn best om hem gastvrij te onthalen'. 4258 *orlof*: 'afscheid'. 4260 *nembermee*: 'niet meer'.

T 4260-2 De overgangsformule wijkt hier enigszins af van wat in de *Lanceloet* gebruikelijk is. Bij de mededeling dat niet verder gesproken zal worden over W. en de aankondiging dat het verhaal verder over H. zal gaan, ontbreekt een equivalent van het Ofr. 'li contes' (*M II*, LXVI, 39 en *S IV*, 349/17), terwijl dit evenmin vervangen is door een auctoriale ik-verteller. Vgl. ook T bij vs. 421-5 en zie *Brandsma* 1992, par. 4.2.

4264		D ie avonture seget hier ter steden, Else Hestor van Waleweine was versceden, Dat hi alden dach dore doe	4265
	al	Reet toter vespertijt toe, So dat hi te vespertiden vernam	F. 12V,b
4268		Enen man, die in sijn gemoet quam, Die tote hem seide: 'Here	
	her	Ridder, gi rijt alte sere.'	4270
		Ende Hestor vragede hem: 'Waer bi?'	
4272	mer	'Gine sullets niet meer weten van mi,' Seide die naen. Ende sonder tale mere Seitti hem ten weder kere.	
	ende	Hestor, die dit hadde gehort,	4275
4276		Reet emmer sinen wech bet vort,	
	al	So dat hi vort gereden quam Daer hi enen steen gerecht vernam, Daer hi lettren ane gescreven vant,	
4280		Die hi begonste lesen tehand. Daer las hi gescreven dese wort:	4280

P/G	4263	Die] <i>initiaal D, blauw, zes regels hoog, rood penwerk; het vs. is over twee regels verdeeld, met na hier de regelovergang.</i>
	4264	Else ... versceden] <i>vers over twee regels verdeeld, met na waleweine de regelovergang.</i>
	4267-4326	So ... dapperlike] <i>de tekst op fol. 12V,b is op sommige plaatsen verdwenen in vouwen in het perkament (vgl. aant. bij vs. 4086-4144).</i>
	4270	KOP Ridder gi s rijt alte sere KOP - COR her
	4273	KOP Seide die naen ende sonder tale mere COR <:>
	4274	KOP Seitti hem te weder kere COR te<n>

W 4263 *Die avonture*: 'het verhaal'. 4266 *vespeltijt*: 'het begin van de avond'.
 4268 *man*: lees *naen*, 'dweg', vgl. *M II, LXVII, 1*: 'et lors encontra .I. naim' (zie ook *S IV, 349/24*) en vgl. vs. 4273; *die ... quam*: 'die hem tegemoet kwam'.
 4270 *alte sere*: 'te ver'. 4273 *sonder tale mere*: 'zonder verder te spreken'.
 4274 *Seitti ... kere*: 'keerde hij om' (*Seitti*: lees met *J Setti*). 4276 *Reet ... vort*: 'reed toch verder'. 4278 *gerecht vernam*: 'rechtop zag staan'.

T 4264 H. en W. zijn eerder in het verhaal bij een splitsing van de weg uiteengegaan. Terwijl W. de rechterweg heeft gevolgd, die hem bij de Graalburcht bracht, nam H. de linkerweg, die hem ten sterkste afgeraden is. Vgl. vs. 3503-36.
 4278 Volgens het Ofr. staan er twee stenen (vgl. *M II, LXVII, 1* en *S IV, 349/28*).

		‘Nieman en ride van henen vort, Het ne si dat hi sine scande Hier soeke inden lande.’	
4284		Hine wilde niet weder keren daer bi, Hine soude eer redene weten twi. Hi reet vort al sonder waen	4285
4288		Ende hadde sinen helm af gedaen Doer die heitten. Ende hi gemoette Twee joncfrouwen, die hi groette Ende si hem weder. Ende elke seide:	4290
4292	ay	‘Het es groete jamerheide, Here, van u die so scone sijt.’ Mar wat si seiden te dier tijt, Hine vervarde hem niet om die wort,	4295
4296	ende	Mar hi reet tien castele bet vort. Als hire bi quam, vant hi een diep Ende een groet water, dat sere liep, Ende ene brugge daer over. Ende hi	
4300		Vant mede onder enen boem daer bi	4300

P/G	4289	KOP	Doer die heitte	ende hi gemoette
		COR	heitte<n>	
	4290		die] <i>puntje voor de d; mogelijk deel van de afkorting ioncfrouwen</i>	
	4291	KOP	Ende si hem weder	ende elke seide
		COR	<:>	
	4295	KOP	Hine ver w ar[m]de	hem niet om die wort
		COR	ver<v>arde	
			vervarde] <i>de corrector wijzigde de w in een v door de eerste poot van de w te expunge-</i>	
			<i>ren.</i>	
	4296	KOP	Mar hi reet tien castele bet /bet/	vort
		KOP, COR	-	
	4297	KOP	Als hire bi quam van	hi een diep
		COR	ende	van<t>
	4299	KOP	Ende ene brugge daer ouer	ende hi
		COR	<:>	

W 4282 *Nieman ... vort*: ‘laat niemand van hier verder rijden’. 4283 *Het ne si*: ‘ten-zij’. 4285 *daer bi*: ‘om die reden (vanwege de waarschuwing)’. 4286 *Hine ... twi*: ‘voor hij zou weten waarom (d.i. wat de waarschuwing inhield)’. 4289 *Doer die heitten*: ‘vanwege de hitte’. 4292 *groete jamerheide*: ‘buitengewoon zonde’. 4295 *Hine ... niet*: ‘hij was niet bang’. 4298 *groet*: ‘breed’; *dat sere liep*: ‘dat snel stroomde’.

T 4289-90 Volgens het Ofr. ontmoet H. de twee jonkvrouwen op het moment dat hij het bos verlaat (vgl. *M* II, LXVII, 1-2 en *S* IV, 349/31-3). Dat maakt het begrijpelijk dat hij verderop een kasteel ziet liggen (vgl. vs. 4296). Vgl. *Besamusca* 1991, p. 91-5 voor de vervaging van de ruimte.

		Ene joncfrouwe, die hi groette Ende si hem weder met goeder moete.	
	mer	Si seide: 'Here, gi vaert Qualike tien castele wart.'	
4304	ende	Hestor seide: 'Joncfrouwe, waer bi?'	4305
	ende	Si seide: 'Ic sal u seggen twi.' Si wijsdem enen ridder daer naer	
4308		Ende seide: 'Siedi den ridder daer Bider bruggen?' Hi seide te hare:	
	here	'Jayic wel.' Si sprac daer nare:	4310
4312		'Hi es die beste joesteerre, seggic u Na minen wane, diemen vint nu.	
	ende	Gi sult jegen hem moeten joesteren.	
	ende	Gine sult u niet moegen verweren Ende hi sal u verwinnen ende hi sal	4315
4316		U werpen daer hi dandre warp al.'	
	ende	'Waer warp hise dan?' sprac hi.	
	mer	'Hi warpse int water,' seide si, 'Beide ridders ende perde.	
4320	here	Nu doet wel ende vart uwer verde, Bedi coemdi ant joesteren	4320
		Jegen hem, het sal u deren Ende gine sult niet moegen winnen andien.'	
4324	ende	Hi seide: 'Joncfrouwe, ic saels besien.'	
	ende	Hi bevalse Gode vriendelike	4325

P/G	4309	KOP	Bider bruggen	÷s÷i seide	hare
		COR		<h>i	«te»
			hi] <i>de corrector wijzigde de lange vorm van de s in een h door ter rechterzijde een j-vormig teken toe te voegen.</i>		
	4310	KOP	Jayic wel	si sprac daer nare	
		COR		<:»	
			nare] <i>boven de n een inktvlekje.</i>		
	4322	KOP	Jegen hem	het sal v deren	
		KOP, COR		<.:»	
	4325	KOP	Hi beualse	go e de vriendelike	
		COR	ende	gode	

W 4302 *si ... moete*: 'zij (groette) hem vriendelijk terug'. 4303-4 *gi ... wart*: 'u doet er slecht aan naar dat kasteel te rijden'. 4311 *die beste joesteerre*: 'de bekwaamste ridder in gevechten met de lans'. 4312 *Na minen wane*: 'naar mijn mening'. 4314 *moegen*: 'kunnen'. 4320 *Nu ... verde*: 'wees nu verstandig en ga weg'. 4321-2 *coemdi ... hem*: 'raakt u met hem in gevecht'. 4323 *gine ... andien*: 'het zal u geen voordeel opleveren'. 4324 *ic saels besien*: 'dat zal ik wel zien'. 4325 *Hi bevalse Gode*: 'hij beval haar in Gods hoede aan', d.i. 'hij nam afscheid van haar'.

		Ende reet ter bruggen dapperlike, Daer hi genen ridder vant,	
4328		Die hem dus toe sprac althant: 'Ridder, nu hoet u jegen mi.'	F 12V,c
		Die ander seide soe soude hi.	4330
	ende	Si begonsten hare orse nopen	
4332		Met sporen ende quamen gelopen Met gerechter glavyen beyde	
	also	Met groter gewillicheyde, Dat elc op andren sere stac.	4335
4336		Die riddre vanden castele brac Op Hestor sijn spere doe	
		Ende Hestor geraecden soe Dat hine neder stac met allen,	
4340		Dat hi int water moeste vallen, Daer hi in verdrongen ware tien stonden	4340
		En haddi int water niet gevonden Daer hi hem ane helt metter vart.	
4344		Hestor ne sach niet dar wart Ende reet ter porten wart recht vort	4345
	ende	Die te dien castele behort. Als hi daer binnen waent gaen,	
4348		Sluutmen vor hem die porte saen Ende hi vragede enen man das	
		Waeromme die porte gesloeten was. Hi sprac: 'Si es gesloeten, here,	4350

P/G	4342	KOP	En haddi int water niet	vonden
		COR		→ge→vonden
	4351	KOP	S i sprac si es gesloeten here	
		COR	←h←i	

W 4326 *dapperlike*: 'snel'. 4329 *hoet ... mi*: 'neem u in acht voor mij'. 4330 *soe soude hi*: 'dat hij dat zou doen'. 4331 *nopen*: 'aan te zetten', 'de sporen te geven'. 4333 *Met gerechter glavyen*: 'met de lanssen horizontaal gericht'. 4334 *gewillicheyde*: 'kracht'. 4339 *met allen*: 'helemaal'. 4340 *Dat*: 'zodat'. 4342 *En ... gevonden*: 'als hij in het water niet iets had gevonden'. 4343 *Daer ... vart*: 'waar hij zich direct aan vasthield'. 4345 *ter ... vort*: 'recht op de poort af'.

T 4326 In het Ofr. pakt H. een lans die ten behoeve van het gevecht bij de brug tegen een boom staat (vgl. *M II*, LXVII, 4 en *S IV*, 350/10-1). 4349 In het Ofr. wordt de plaats waar de man zich bevindt nader aangeduid (*M II*, LXVII, 5: 'desus les murs'; *S IV*, 350/19: 'deseure le porte'). Vgl. voor de vervaging van de ruimte *Besamusca 1991*, p. 91-5.

4352		Datter geen ridder mere In comen ne moet, hine sal sweren Dat hi sal den casteel televereren Vanden quaden costumen die sijn	4355
4356	ende	Binden castele met alder macht sijn. Hestor gaf antworde der <i>dar</i> toe Dat hijt wel gerne sweert also.	
4360	ende	Doe seide tote hem die goede man: 'Here, sekeret ons also dan.'	4360
	here	'Ic doet gerne,' sprac Hestor daer naer.	
	ende	Men ontdede hem die porte daer.	
	ende	Hi voer binnen. Daer na seide hi:	
4364	here	'Nu biddic dat gi berecht mi Vanden costumen van hier binnen saen.'	4365
		Hi sprac: 'Ic salse u doen verstaen. Hier binnen es een ridder, here, Die fel es ende hovardich sere,	
4368	ja	Die fierste, die felste die mach sijn.	

P/G	4354	KOP	Dat hi sal	teleuereren
		COR	→den casteel→	
	4357	KOP	Hestor gaf antworde der	toe
		COR	<i>ende</i>	« <i>dar</i> »
	4360	KOP	Here sekeret	also dan
		COR	→ons→	
	4363	KOP	Hi voer binnen	<i>daer</i> na seide hi
		KOP, COR	<.>	
		COR	<i>ende</i>	
	4365	KOP	Vanden costumen van hier	<i>saen</i>
		COR	→ <i>binnen</i> →	
	4366	KOP	Hi sprac ic salse	doen verstaen
		COR	→v→	

W 4352-3 *Datter ... sweren*: 'opdat er geen ridder binnen kan komen, tenzij hij zal zweren'. 4354 *televereren*: 'verlossen'. 4355 *quaden costumen*: 'slechte gewoonten (zeden)', zie T. 4355-6 *die ... castele*: 'die in het kasteel heersen'. 4356 *met ... sijn*: 'met inzet van al zijn kracht'. 4357 *gaf ... toe*: 'antwoordde de heer daarop' (doordat de corrector *dar* toevoegde, lijkt *der* de betekenis 'de heer' gekregen te hebben. Of is 'gaf daarop daar toen antwoord' bedoeld? Vgl. P/G). 4360 *sekeret ... dan*: 'beloof ons dit dan plechtig'. 4364 *dat ... mi*: 'dat u mij inlicht'. 4368 *fel*: 'wreed'; *hovardich*: 'hoogmoedig'. 4369 *fierste*: 'meest trotse'.

T 4355 Het woord *costume* (Ofr. 'coustume') duidt in Arturromans een gebruik aan dat verbonden is aan een bepaalde plaats. Het gaat daarbij soms om afkeurenswaardige gebruiken, zoals in dit geval, waarbij het de taak van de Arturridder is de *costume* op te heffen. Zie voor een overzicht van de 'coustumes' in de roman *MI*X, p. 180.

		Sijn es dese casteel fijn.	4370
4372		Hi es goet ten wapenen, dat seggic u, Wine kinnen genen soe goeden nu. Ende om dat hi hem kinnet so machtich Van groter prouetsen ende so crachtich, Vecht hi jegen die ridders alle	4375
4376	ende	Die hier comen bi gevalle. Als hire enen verwonnen heeft, hi doet Dien ontclede metter spoet Al naect ende doetene tier ure	
4380		Al die straeten slepen dure. Dese costume pleget die ghone An ridders die vremde sijn te doene. Noch eser ene costume, die es mere	4380
4384	want	Wonderliker ende dorper sere: Hi neemt onse dochtren dagelike, Scone kindren ende rike, Op dat si sijn magedekine, Ende plegeter mede te sine.	4385
4388		Ende also hise geonneert heeft Hi neemtse thant ende gheeft Sinen serianten, diese vort an	F 13R,a 4390
4392		Te haren amien houden dan.	

P/G	4371	KOP	Hi es goet te	wapenen dat seggic v
		KOP, (COR)	te<n>	
	4377	KOP	Als hi enen	verw i nnen heeft hi doet
		COR	ende	hi<re> verw<o>nnen
	4379	KOP	Al naect ende	d i ene tier vre
		COR		d<oet>ene
	4383	KOP	Noch eser ene	die es mere
		COR		→costume→

W 4370 *Sijn ... fijn*: 'van hem is dit mooie kasteel'. 4371 *Hi ... wapenen*: 'hij kan goed met de wapens overweg'. 4373-4 *om ... crachtich*: 'omdat hij zich zo vol grote dapperheid weet en zo sterk'. 4376 *bi gevalle*: 'toevallig'. 4379 *doetene tier ure*: 'laat hem dan'. 4382 *riders ... sijn*: 'ridders die van elders komen'. 4383-4 *die ... sere*: 'die nog verbazingwekkender en verachtelijker is'. 4385 *Hi ... dagelike*: 'hij voert onze dochters dagelijks met zich mee' (d.w.z. iedere dag één dochter). 4387 *Op ... magedekine*: 'als zij maagd zijn'. 4388 *Ende ... sine*: 'en heeft dan gemeenschap met hen'. 4389 *geonneert*: 'onteerd'. 4390-1 *Hi ... serianten*: 'geeft hij hen direct aan zijn knechten'. 4392 *Tè ... houden*: 'als hun vriendinnen bij zich houden'.

	here	Hi heeft onteert in deser wise C joncfrouwen van hogen prise,	
4396	al	So dat wi liever te wesene doet Hadden dan te leven in desen noet. Nu hebbedi, here, verstaen vele Der costumen vanden castele.	4395
4400	ende	Nu moetti u pinen, here, dat gi Die costumen af doet, bedi Dat gi niet wilt versworen wesen.'	4400
4404	ende	Hi antworde dat hi van desen Na sine macht hem soude onderwinden, Op dat hine wiste waer vinden. Die goede man seide daer nare Hi soudene leiden daer hi ware.	4405
4408		Si namen Hestore metter vart Ende leidene in enen nuwen boengart, Vol van bomen van groter warde, Sonder dat stont in die midde warde	4410
4412		Ene viercante plaetce tier tijt, Die beide breet was ende wijt,	

P/G	4393	KOP	Hi heeft onteert in deser wise n
		COR	here wise
			here] <i>inktlek voor dit woord.</i>
	4396	KOP	Hadden dan in desen noet
		COR	→te leuen→
			leven] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. vs. 4456 (kol. b).</i>
	4399		ende] <i>inktlekje schuin onder dit woord.</i>
	4401	KOP	Dat gi wilt versworen wesen
		COR	→niet→
			niet] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. vs. 4461 (kol. b).</i>
			wesen] <i>na de n een inktlekeje.</i>

W 4394 C ... *prise*: 'honderd zeer voortreffelijke jonkvrouwen', zie T. 4395-6 So ... *noet*: 'zodat wij liever dood zouden willen zijn, dan in deze treurige omstandigheden te moeten leven'. 4399 Nu ... *pinen*: 'nu moet u zich ervoor inzetten'. 4400 *af doet*: 'beëindigt'. 4400-1 *bedi ... wesen*: 'omdat u niet meinedig wilt zijn'. 4402-3 *dat ... onderwinden*: 'dat hij zich er met al zijn kracht voor zou inzetten'. 4404 *Op ... vinden*: 'indien hij wist waar hij hem kon vinden'. 4409 *Vol ... warde*: 'vol met prachtige bomen'. 4410-1 *Sonder ... tijt*: 'met uitzondering van een open plek in de vorm van een vierkant, die zich daar in het midden (van de boomgaard) bevond'.

T 4394 Het Ofr. vermeldt dat de ridder 'plus de .XL.' jonkvrouwen heeft onteerd (M II, LXVII, 7; zie ook S IV, 350/34-5). 4412 Volgens het Ofr. is de open plek 'un arpent' lang en breed (M II, LXVII, 8; zie ook S IV, 350/42 - 351/1). Met 'ar-

		Ende daer toe was beloken dat parc Met groten zwaren stenen ende starc.	
4416	ende	Si wijsden hem enen horen na die dinc, Yvorijn, die an <i>enen</i> boem hinc.	4415
	ende	Si seiden: 'Here, wart u bequame Dattie here vort quame Gi sout moeten te voren	
4420		Indelike blasen den horen.' Te hant nam dien horen die here Ende blieser in so sere Dat hi verre mochte sijn gehort.	4420
4424		Tehant quam daer een ridder vort Ut enen torre gereden Ende hadde een wit part bescreden.	4425
4428	mer	Hi was ongewapent al doe. Hi was camus ende fel toe.	
	ende	Tirsten dat hi hadde gesien Hestore, hi groettene na dien Ende Hestor, met pinen zware, Groettene weder dare.	4430
4432	ende	Die ridder bat Hestore das Dat hi hem seide wie hi was.	

P/G	4414	zwaren] <i>hs</i> zwazen; <i>evidente verschrijving van de kopiist.</i>
	4416	KOP Yuorijn die an[den] boem hinc COR an <.i.>
	4418	KOP Dattie h[oren] vort quame COR h<ere>
	4425	KOP Vt e enen torre gereden COR Vt
	4430	KOP Hestore hi groette na dien COR groette<ne>
	4434	hi was] i en een deel van w vervaagd door slijtage.

W	4413	<i>daer ... parc</i> : 'de (omheinde) ruimte was bovendien afgezet'. 4415-6 <i>enen ... Yvorijn</i> : 'daarna een hoorn van ivoor'. 4417 <i>wart u bequame</i> : 'als u zou willen'. 4418 <i>vort quame</i> : 'zou verschijnen'. 4420 <i>Indelike</i> : 'in elk geval'. 4425 <i>torre</i> : 'toren'. 4426 <i>Ende ... bescreden</i> : 'en (hij) reed op een wit paard'. 4427 <i>ongewapent al</i> : 'geheel ongewapend'. 4428 <i>Hi ... toe</i> : 'hij had een platte neus en daarbij een wreed voorkomen'. 4431 <i>met pinen zware</i> : 'met grote tegenzin'.
---	------	---

T	pent' wordt een morgen bedoeld, een oude landmaat waarvan de lengte in verschillende streken zeer uiteenloopt. 4428 In het Ofr. wordt het uiterlijk van de ridder uitgebreider beschreven: 'li chevaliers fu ros et lentilloz et ot le nes bas et rechignié' (<i>M II</i> , LXVII, 8; zie ook <i>S IV</i> , 351/5-6). Vgl. voor de vervaging van personen <i>Besamusca 1991</i> , p. 100-5.
---	--

	ende	Hestor antworde hem:	4435
4436		‘Wat hebbedi te doene wie ic bem? Gine weet van mi tavont mere, Gine sult mi sekeren ere Al mine begerte te doene.’	
4440		‘Al u begerte,’ sprac die gone, ‘En doe ic niet ine sal in dien Mine bate ende mijn ere sien, Mer maect mi vroet das	4440
4444		Welc u begerte es.’	
	ende	Hestor sprac: ‘Mijn wille ware Dat gi swoert openbare Dat gi genen man nembermere	4445
4448		In desen casteel en daedt onnere, Noch oec ridderen daer nare, Vor dat hi van u verwonnen ware.	F. 13R,b 4450
4452	ende	Wildi geloven bi ure trouwen Dat gi nembermee gere joncfrouwe Onnere doen sult, gi moegt bi desen Wel te minen wille wesen.	

P/G	4439	KOP	Mine begerte te doene
		COR	←al←
	4440	KOP	V begerte sprac die gone
		COR	←al←
	4443	KOP	/Nv/ maect mi /danne/ vroet das
		COR	←mer← -
	4453	KOP	Onnere /ne/ doen sult gi moegt bidesen
		COR	-
			bi desen] in <i>hs aaneengeschreven</i> .

W 4436 *Wat ... doene*: ‘wat gaat u dat aan’. 4437-8 *Gine ... ere*: ‘u zult het (d.i. mijn naam) vandaag niet van mij vernemen, of u moet mij eerst beloven’. 4441-2 *ine ... sien*: ‘tenzij daarmee voor mij voordeel of eer te behalen is’. 4443 *maect ... das*: ‘vertel me’ (lees *des* i.v.m. het rijm). 4446 *openbare*: ‘publiekelijk’. 4450 *Vor dat*: ‘nadat’, ‘indien’ (deze betekenissen komen niet voor in het *MNW* (2, 85 en 9, 939), maar vgl. *M II*, LXVII, 9: ‘puis que conquis l’avriés’, zie ook *S IV*, 351/15). 4451 *geloven ... trouwen*: ‘beloven op uw woord van eer’. 4452 *gere*: ‘een’. 4453-4 *gi ... wesen*: ‘dan zult u mij daarmee zeer ter wille zijn’.

T 4436-9 Het is gebruikelijk dat ridders die elkaar ontmoeten hun naam bekend maken. H.’s weigering om te vertellen wie hij is, moet worden opgevat als een welbewuste provocatie.

ende	Ic soude u dan seggen wie ic ware.	4455
4456	Die ridder seide daer nare: 'Sone segdijt niet anders mi?'	
ende	Hestor seide neen hi.	
ende	Die ridder seide: 'Nembermere	
4460	Ne doe ic riddre onnere	4460
	Ine sal u eer hebben gedaen Onnere, dat weet sonder waen.'	
4464	D ie ridder sciet thant van dan	
ende	Ende dede sine wapene an. Die in die plaetse waren doe	4465
	Spraken dus Hestore toe: 'Here, weetti waer bi dat hi nu	
4468	Ongewapent quam tote u? Hi waendu onderdoen met spraken	
	Ende pays jegen u maken	4470
	Ende dat gi af sout hebben gedaen	
4472	U wapine, want also saen Als hi u ontwapent hadde gesien,	
	Hi hadde u gevangen nadien	
	Ende also vele scanden gedaen tier stonde	4475
4476	Also man visieren soude met monde. Ende hi heeft aldus nochtan	
	Geonneert menegen goeden man, Daer wi gerne wrake af souden sien.'	

P/G	4455	KOP	Jc soude	dan seggen wie ic ware
		COR	<i>ende</i>	→v→
			u]	<i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. vs. 4516 (kol. c).</i>
	4460	KOP	Ne doe ic riddre[n] onnere	
		COR	riddre	
	4463		Die]	<i>initiaal D, rood, drie regels hoog, blauw penwerk.</i>
	4470	KOP	Ende pays iegen /hem doen/ maken	
		COR	<v>	
	4472	KOP	V wapine	want also saen
		COR	<.>	
	4474	KOP	Hi hadde v geuangen /doen/ nadien	
		COR	-	

W 4461-2 *Ine ... Onnere*: 'voor ik u van uw eer beroofd zal hebben'. 4462 *dat ... waen*: 'wees daarvan overtuigd'. 4463 *van dan*: 'daarvandaan'. 4467 *waer bi*: 'om welke reden'. 4469 *Hi ... spraken*: 'hij hoopte u met woorden te overmeesteren'. 4470 *Ende ... maken*: 'en (hoopte) u gunstig te stemmen'. 4471 *Ende dat*: 'zodat'. 4472-3 *also saen Als*: 'zodra'. 4476 *Also ... monde*: 'als men maar zou kunnen vertellen'. 4477 *nochtan*: 'dan ook'. 4478 *Geonneert*: 'van zijn eer beroofd'.

4480	ende	Binnen dien dat si spraken vandien, So was die riddre an porre Ende quam gereden uten torre Wel gewapent ende rikelike,	4480
4484	ende	Met roden wapenen sekerlike, Anden hals enen roden scilt Ende een spere, dat hi in die hant hilt.	4485
4488	ende	Als hi Hestorre sach, seide hi: 'Riddre, hoet u nu vor mi, Bedi ine versekere u niet.'	
	ende	'Noch ic u,' seide dander, 'wats gesciet. Ic ne sach noit ridder vor nu Dien ic so sere haette else u.'	4490
4492		Si voren in die plaetse beide, Indien boengart daer ic af seide, Ende onderliepen hem sere	4495
4496	al	Beide te gadere met groten gere, So dat si hem so onderstaken Dat haerre beider glavyen braken. Ende elc droech andren ter erden,	
4500	al	So dat si vielen af vanden perden Ende si beide, des geloeft, Bleven liggende al verdoeft.	4500
4504	mer	Hestor rechte hem irst op daer Ende die ander ridder daer naer. Doe gingen si groete slage slaen Elc op andren sonder waen,	4505

P/G	4499	KOP	Ende droech elc andren ter erden
		COR	<elc droech>
			elc droech] <i>de corrector heeft de wijziging van de woordvolgorde met verwijfsstreepjes aangegeven.</i>
	4500	KOP	So dat si vielen af /mett/en perden
		COR	al <vand>en
	4505	KOP	Doe gingen si groete/n/ slage slaen
		COR	groete

W 4481 *So ... porre*: 'was de ridder onderweg'. 4483 *Wel ... rikelike*: 'goed en kostbaar bewapend'. 4489 *Bedi ... niet*: 'want ik zal u niet sparen' (MNW 8, 2397 bij 2). 4495 *onderliepen hem sere*: 'reden hard op elkaar in'. 4496 *met groten gere*: 'vol strijd lust'. 4498 *glavyen*: 'lansen'. 4499 *Ende ... erden*: 'en elk wierp de ander op de grond'. 4502 *al*: 'geheel'. 4503 *rechte ... op*: 'stond als eerste op'.

T 4485 Zie T bij vs. 59.

also	Dat dat vier tien tiden	
4508	Uten helmen spranc in allen siden	
	Ende dat hem sparcten die oegen	
	Vanden laste dien si doegen	F 13R,c
	Van den slaegen, wilde elc of ne wilde.	
4512	Si sloegen te stucken die scilde	
	Ende scoerden die halsberge mede	
	Metten zwerden van goeder snede.	
	Si waren beide so gelike	4515
4516	Int weren datmen niet lichtelike	
	Weten mochte wiet best hebben seen,	
	Want die minste goet was van hem tween.	
mer	Dien ridder quam so groete heyttē toe	
4520	Dat hi sterven waende doe.	4520
ende	Hestor verhaestem sere na dien	
	Ende dedene wisschen ende vlien	
	Dore die vrese van sinen zwerde,	
4524	Datten hadde gequetst herde.	
mer	Hi dectem metten scilde emmertoe,	4525
	Mettien dats hem was bleven doe.	
mer	Hestor, die van groter stoutheden	

P/G	4511	KOP	Van	slaege	wilde elc of ne wilde
		COR		«den»	slaege<n>
	4516	KOP	Jn	weren datmen niet lichtelike	
		COR		Jn«t»	

W 4507-8 *Dat ... siden*: 'zodat de vonken toen aan alle kanten van hun helmen sprongen'. 4509 *dat ... oegen*: 'dat de sterren voor hun ogen dansten'. 4510-1 *Vanden ... ne wilde*: 'door de kracht van de slagen die zij, of zij wilden of niet, moesten incasseren' (*doegen* presens historicum, vgl. *Stoett* par. 244). 4513 *scoerden die halsberge*: '(zij) havenden de maliënkolders'. 4514 *Metten ... snede*: 'met hun scherpe zwaarden'. 4515-6 *Si ... weren*: 'zij waren zo aan elkaar gewaagd'. 4516 *lichtelike*: 'eenvoudig'. 4517 *Weten ... seen*: 'kon zien wie de overhand leek te hebben'. 4518 *Want ... tweē*: 'want ook de minste van hen beiden was voortreffelijk'. 4519 *Dien ... toe*: 'de ridder werd zozeer door de hitte bevangen'. 4521 *verhaestem*: 'haastte zich' (d.w.z. hij vergrootte zijn inspanningen). 4522-3 *dedene ... zwerde*: 'liet hem uitwijken en terugdeinzen uit angst voor zijn zwaard'. 4525 *dectem ... emmertoe*: 'beschermdte zich onafgebroken met zijn schild'. 4526 *Mettien ... doe*: 'met dat stuk dat hij er nog van over had'. 4527-8 *die ... vromicheden*: 'die zeer dapper en moedig was'.

T 4514 In het Mnl. ontbreekt de mededeling dat beide ridders veel bloed verliezen: 'si se font le sanc saillir des espauls et des bras et des testes' (*M II*, LXVII, 12; zie ook *S IV*, 351/41). Vgl. voor het weglaten van details bij riddergevechten *Besamusca* 1991, p. 81-2.

4528		Vol was ende van vromicheden, Gaf hem zware slage vele ende gnoech,	
	al	So dat hine so sere sloech Ende met so groter geweld	4530
4532		Opten arm daer hi zwart mede helt Dattie arm af vloech ter erde, Al metter hant ende metten zwerde.	
4536	ende	Die gene krijste sere doe. Hestor stac sijn zwert inden scoe Ende trac hem den helm af vanden hoefde Ende behiet hem ende beloefde Dat hi hem thoeft af soude slaen	4535
4540		Hine lyede verwonnen saen, Dat dander al weder seide.	4540
	ende	Hestor sloech al sonder beide Hem dat hoeft af al erre, Datet vloech wel eens scachts verre.	
4544	ende	Hestor vragede hem dar naer Die in die plaetse waren daer Ocht hi iet hadde te done mere.	4545
4548	ende	Si antworten: 'Jaghi, here. Gi moet die vrouwe met groter weren Van desen castele dilevereren, Die hier onder, dat ons weget,	4550

P/G	4528	KOP	Vol was ende	vromicheden
		COR		→van→
	4532		mede helt] <i>in hs aaneengeschreven.</i>	
	4533	KOP	Dattie arm af vloech ter erde/n/	
		COR		erde
	4544	KOP	Dat vloech wel eens scachts verre	
		COR	Dat<et>	
			Datet] <i>voor dit woord een stip in de marge.</i>	
	4549	KOP	Gi moet die vrouwe/n/ met groter weren	
		COR		vrouwe

W	4529	<i>Gaf ... gnoech</i> : 'sloeg hem dikwijls en zeer hard'. 4531 <i>gewelt</i> : 'kracht'.
	4532	<i>zwart mede helt</i> : 'het zwaard mee vasthield' (<i>zwart</i> : lees met <i>J tzwart</i>).
	4536	<i>scoe</i> : 'schede'. 4538 <i>behiet ... beloefde</i> : '(hij) verzekerde hem nadrukkelijk'.
	4540	<i>Hine ... saen</i> : 'als hij zich niet dadelijk gewonnen zou geven'. 4541 <i>Dat ... seide</i> : 'hetgeen de ander volledig afwees'. 4542 <i>al sonder beide</i> : 'onmiddellijk'.
	4543	<i>al erre</i> : 'zeer kwaad'. 4544 <i>Datet ... verre</i> : 'zodat het wel een lanslengte ver door de lucht vloog'. 4545 <i>hem</i> : 'hun'. 4547 <i>Ocht ... mere</i> : 'of hij nog een taak moest volbrengen'. 4549 <i>met groter weren</i> : 'met grote moed'. 4550 <i>dilevereren</i> : 'bevrijden'. 4551 <i>dat ons weget</i> : 'hetgeen ons kwelt'.

4552	In enen hole gevangen leget, Daer II liebarde wachten hare.'	
ende	Hi seide dat hi gereet ware Te done haren wille vort an.	4555
4556	Si seiden: 'Nu volget ons dan.' Si leidene onder den tor daer naer Ende wijsden hem een hol daer, Daer die vrouwe in lach gevaen,	
4560	Ende wijsden hem waer hi soude ingaen. Hestor seindem metter hant Ende ginc in dat hol thant.	4560
ende	Men mochter wel sien weder ende vort, 4564 Bedi die erde was gescort, Datter dore dat licht in quam,	4565
4568	So dat hi die liebarde vernam Die daer ten ingange stonden Met yserinen ketenen gebonden Ende wachten den inganc, also Datter niemen in comen mochte doe,	4570
4572	Daer die vrouwe in lach tien tiden. Si wachtense so in beiden siden.	F. 13V,a

P/G	4552	KOP	Jn enen hoge	geuangen leget
		KOP	ho<l>ge	
			hole] <i>hs</i> holge; <i>onvolledige correctie van de kopiist.</i>	
	4560	KOP	Ende wijsde[m]	waer hi soude ingaen
		COR	wijsde<n> <hem>	
			wijsden] <i>de corrector heeft de m in een n veranderd door de laatste poot van de m door te strepen en te expungeren.</i>	
	4567	KOP	Die daer ten ingange stonde	
		KOP, (COR)	stonde<n>	
	4571		tien tiden] <i>in hs aaneengeschreven.</i>	

W 4553 *Daer ... hare*: 'waar twee leeuwen haar bewaken'. 4555 *Tè ... an*: 'verder te doen wat zij wilden'. 4561 *seindem*: 'sloeg een kruis'. 4563 *weder ende vort*: 'overall'. 4564 *gescort*: 'gebarsten'. 4565 *Datter ... quam*: 'zodat daardoor het licht binnenviel'. 4572 *Si wachtense*: 'zij bewaakten haar (de vrouwe)'.

T 4560 In het Ofr. delen H.'s begeleiders hem ten overvloede mee: 'Sire, saiens est la dame emprisonnee, si la gardent dui lion si bien que nus n'ose de lui aprochier.' (*M II*, LXVII, 14; zie ook *S IV*, 352/18-9). Vgl. voor de meer impliciete verteltrant van de vertaler *Besamusca 1991*, p. 76-8.

	H	estor sach wel dat hi tien tiden Mids doer die lieberde moeste liden, Soude hi ter vrouwen comen.	4575
4576		Hi heeft sinen scilt genomen Ende hi quam met sinen zwerde Gegaen mids doer die lieberde, Die vreselike geberden	
4580		Ende ute worpen vele erden Met claeuwen ende met sterten toe Ende sloegen om trent hem doe. Hestor ginc jegen den <i>enen</i> liebart,	4580
4584		Die sere spranc te Hestore wart, Die hem naest was gespant.	4585
4588		Ende Hestor hadde gereet dat <i>zwart</i> Ende sloech hem die vorste voete af Met enen slage die hi hem gaf. Daer na verhaeldi noch enen slach	
4592		Ende slaet den liebart al dat hi mach Ende gaf hem enen slach op thoeft, Dat hijt hem in II stucken cloeft Ende hi vor hem doet viel int sant.	4590
	ende	Hi bestont den andren thant.	

P/G	4573	Hestor] <i>initiaal H, blauw, vier regels hoog, rood penwerk.</i>
	4574	Mids ... liden] <i>vers over twee regels verdeeld, met na lieberde de regelovergang.</i>
	4580	KOP Ende vte warpen vele erden COR war<or>pen worpen] <i>de correctie is onvolledig: de afkorting voor 'ar' is niet doorgestreept.</i>
	4582	KOP Ende sloegen om hem /teerne/ doe COR →trent→ -
	4583	KOP Hestor ginc jegen den liebart COR →i→
		<i>enen] hs i; alleen punt ter rechterzijde van het cijfer als verscheiding t.o.v. vs. 4644.</i>

W	4574 Mids ... liden:	'tussen de leeuwen door moest gaan'.
	4575 Soude:	'wilde'.
	4579 Die vreselike geberden:	'die angstaanjagend te keer gingen'.
	4580 ute ... erden:	'veel aarde opwierpen'.
	4582 om trent hem:	'om zich heen'.
	4583 ginc jegen:	'ging af op'.
	4585 Die ... gespant:	'die het dichtst bij hem (H.) was vastge- maakt'.
	4587 die vorste voete:	'de voorpoten'.
	4589 verhaeldi ... slach:	'haalde hij krachtig uit voor een nieuwe slag'.
	4592 Dat hijt hem:	'zodat hij zijn kop'.
	4594 bestont ... thant:	'viel direct de tweede (leeuw) aan'.

T	4576 In het Mnl. blijft hier impliciet dat H. zijn schild omhangt, vgl. <i>M II</i> , LXVII, 15: 'si embrace l'escu et le gete sus sa teste' (zie ook <i>S IV</i> , 352/26-7). Vgl. ook vs. 4602.
---	---

4596	ende	Alse dander liebart heeft vernomen Hestore te hem wart comen, Hi rechte te hem daer ter stede Op sine achterste voete mede.	4595
4600	ende	Hi gegreep Hestore biden scilde, Weder hi wilde ocht ne wilde, Ende helten metten claeuwen, dattie scilt brac Ende hine hem vanden halse trac,	4600
4604	al	So dat Hestor daer met allen Doe ter erden moeste vallen. Ende alse die liebart wilde Sine claeuwen trecken uten scilde, Hestor, die op was gestaen	4605
4608		Ende met scaemnessen bevaen Om dat hi was gevallen neder, Liep den liebart op weder So stoutelike, wie dat hadde gesien	4610
4612		Soudem geprijst hebben vandien, Ende sloegen in dat ansichte Groete slage ende gedichte,	
4616	al	So dat hi hem enen slach gaf Dat hem dat museel vloech af.	4615
	ende	Die liebart, die op hem scieten wilde,	

P/G	4595	vernomen] <i>punt van de corrector na dit woord als versscheiding t.o.v. de leesaanwijzing voor vs. 4655 (kol. b).</i>
	4598	mede] <i>punt van de corrector na dit woord als versscheiding t.o.v. de leesaanwijzing voor vs. 4658 (kol. b).</i>
	4599	Hestore] <i>st vrijwel volledig vervaagd door slijtage.</i>
	4600	ne wilde] <i>punt van de corrector na wilde als versscheiding t.o.v. de correctie voor vs. 4660 (kol. b).</i>
	4601	KOP Ende metten claeuwen dattie scilt brac COR <helten>
	4610	KOP /Hi/ liep den liebart op weder COR -

W 4597 *Hi ... stede*: 'ging hij daar rechtop voor hem staan'. 4599 *gegreep Hestore*: 'greep H. vast'. 4601 *helten*: 'hield hem (het schild) vast'; *brac*: 'stuk ging'. 4602 *hine ... trac*: 'hij (de leeuw) hem het (schild) van de hals trok', zie ook T bij vs. 4576. 4603 *met allen*: 'onvermijdelijk', 'languit'. 4608 *Ende ... bevaen*: 'en (die) zich schaamde'. 4610 *Liep ... weder*: 'viel (H., vs. 4607) de leeuw opnieuw aan'. 4613-4 *Ende ... gedichte*: 'en sloeg hem (d.i. de leeuw) hard en herhaaldelijk op zijn kop (lett. in zijn gezicht)'. 4616 *museel*: 'snuit'. 4617 *die ... wilde*: 'die zich op hem wilde storten'.

		Was soe verworren in den scilde, Daer sine claeuwen alle in staken, 4620 Dat hi hem niet mochte genaken. 4620 Doe liep hem Hestor op herde Ende sloech hem thoeft af metten zwerde Ende die claeuwen daertoe, 4624 Die inden scilt staken noch doe. ende Daer na es hi ter vrouwen gegaen. 4625 Hi groetese ende si hem saen. Hi sloech die ketenen af tien stonden 4628 Daer die vrouwe met was gebonden. Doe nam hise bider hant Ende leidese uten prisone thant 4630 Ende brachtse toter steden F. 13V,b 4632 Daer die lieden sijns ontbeden. ende Tirst dat si saegen hare vrouwen Si vergaten al haers rouwen Ende ontfigense blidelike 4635 4636 Ende Hestor al des gelike Ende leiden ter kerken daer naer Ende gingen alle met hem daer Loven ende danken Onsen Here, 4640 Dat hi hem hadde gedaen dese ere. 4640 Ende alsi uter kerken quamen, Quamen die lieden altesamen
--	--	---

P/G	4618	KOP	Was soe verwor d en in den scilde
		COR	verwor<r>en
	4622		metten zwerde] <i>in hs aaneengeschreven.</i>
	4633	KOP	Tirst dat si saegen hare vrouwe
		COR	→ende→ vrouwe<n>
			ende] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. de leesaanwijzing voor vs. 4693 (kol. c).</i>
	4637	KOP	Ende leiden[se] ter kerken daer naer
		COR	leiden
	4638		gingen] <i>hs gingen; tilde vrijwel volledig vervaagd.</i>
	4641		Ende] <i>inkvlek voor dit woord.</i>
	4642		Quamen] <i>hs Quamen; tilde vrijwel volledig vervaagd.</i>

W 4618 *Was soe verworren*: 'zat zo vast'. 4620 *genaken*: 'aanvallen'. 4632 *sijns ontbeden*: 'op hem wachtten'. 4634 *haers*: 'hun' (vgl. voor deze weinig voorkomende vorm *Van Loey* I, par. 30, Aant.). 4636 *al des gelike*: 'evenzo'. 4637 *leiden*: 'leiden hen'. 4638 *hem*: 'hen'. 4642-3 *Quamen ... meesten*: 'traden alle mensen, van laag tot hoog, hen feestelijk gekleed tegemoet'.

		Geparert, die minste metten meesten, Ende maecten hem vele feesten.	
4644		A ldus quamen si inden zale, Die si vonden geparert wale. Hestor ginc metter vrouwen sitten daer	4645
4648		Ende vragede hare daer naer Hoe si hiete. Si seide thant: 'Ic bem geheten Orgale van Guidenlant	4650
4652	ende	Ende dese casteel heet also.'	
	ende	Si vragede hem om haer liede doe. Hi seide: 'Si hebben bliscap groet Om dat hare viant es doet.'	
	here	'Es dan doet Margarijs?'	4655

P/G	4643	die minste metten] <i>in hs aaneengeschreven.</i>
	4645	Aldus] <i>initiaal A, rood, vier regels hoog, blauw penwerk.</i>
	4647	Hestor ... daer] <i>vers verdeeld over twee regels, met na vrouwen de regelovergang.</i>
	4649	thant] <i>an volledig vervaagd door slijtage van het perkament.</i>
	4650	KOP Jc bem orgale van g(..)denlant COR →geheten→ Guidenlant] <i>na de eerste letter van dit woord zijn drie letters door slijtage slechts onder uw-licht gedeeltelijk leesbaar; mogelijk staat er Gindenlant geheten] vanwege ruimtegebrek heeft de corrector dit woord boven lant geschreven; punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. vs. 4709-4710 (kol. c).</i>
	4652	KOP Si vragede/n/ hem om haer liede/n/ doe COR <i>ende</i> vragede liede
	4653	bliscap] <i>a moeilijk leesbaar door slijtage.</i>

W 4644 *maecten ... feesten*: 'ontvingen hen met grote blijdschap'. 4645 *zale*: 'grote woonvertrek van het kasteel'. 4646 *geparert wale*: 'mooi versierd'. 4651 *heet also*: 'draagt dezelfde naam (nl. G.)'. 4652 *om haer liede*: 'hoe het met haar mensen was', 'wat haar mensen bezielde'.

T 4644 In het Ofr. wordt H. toegesproken: 'Bien viegne la flors des chevaliers del monde qui nos a delivrés del grant hontage ou nos estions!' (M II, LXVII, 18; zie ook S IV, 353/8-9). Vgl. voor deze versobering *Besamusca 1991*, p. 85-7. 4650-1 *Orgale van Guidenlant*: in het Ofr. wordt zij Orgale de Guidel, Orgalle de Gindiel, Angale de Granidel, Angale de Raguidel etc. genoemd (vgl. M II, LXVII, 19 en S IV, 353, n.1). J las O. van *Grakenlant*. In *DI. VI*, vs. 13447 draagt haar kasteel de naam Ragidel. Zie voor de familierelaties van Orgale T bij vs. 4789-92.
4652-4 In het Ofr. vraagt de jonkvrouwe regelrecht naar Margarijs: 'Mais por Dieu, sire, de Marigart le Ros me dites noveles. Est il voirs que vos l'aiés ocis?' (M II, LXVII, 19; vgl. ook S IV, 353/14-6). 4655-6 *Margarijs*, Ofr. 'Marigart le Ros' met als variant o.a. 'Margarit le Roux' (vgl. M II, LXVII, 19 en S IV, 353/15 en n.2) is de naam van de kasteelheer die door H. is gedood. Zijn bijnaam dankt hij aan zijn rode wapenrusting (vgl. vs. 4484-5).

4656		'Ja hi, vrouwe.' 'Ende wat weettijs? Sagedine doet, segt mi?'	
	vrouwe	'Ic slogene selve doet,' seide hi, 'Met minen handen.' Si seide tier tijt:	
4660		'U hande moeten sijn gebenedijt Ende uwe lichame namelike Boven allen mannen van erderike. Ende gebenedijt si die macht Ons Heren,	4660
4664	want	Die u haer wart dede keren. Gi hebt mi gegeven in minen sin	4665
	ende	Die meeste bliscap diere noit quam in. Gi hebt mi gewroken sonder waen	
4668		Van die mi meest scanden heeft gedaen Ende algader om niet, here. Hets waer, hi minde mi sere	4670
4672		Alsic maegt was ende daer binnen Versochti mi dicken van minnen, Mar ic kindene so putertieren Ende so fel dat ic in gere manieren Hem minnen ne woude dan.	4675

P/G	4656	KOP	Ja hi vrouwe	ende wat weettijs
		COR		<:>
	4659	KOP	Met minen handen	si seide tier tijt
		KOP, COR		<.>
	4660	KOP	[Mine] hande/n/	moeten sijn gebenedijt
		COR	←v← hande	
	4666		in] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. de leesaanwijzing voor vs. 4727 (kol. c).</i>	
	4671	KOP	Alsic maegt was	ende daer binnen
		COR		<:>
	4673		ic kindene] <i>in hs aaneengeschreven.</i>	
	4674	KOP	Ende	fel dat ic in gere manieren
		COR		→so→
			so] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. vs. 4735 (kol. c).</i>	
	4675	KOP	Hem minnen ne woude	
		COR		<dan>

W 4656 *wat weettijs*: 'wat weet u erover'. 4660 *gebenedijt*: 'gezegend'. 4661 *namelike*: 'ook'. 4662 *Boven ... erderike*: 'meer dan (die van) alle mannen op aarde'. 4664 *haer wart*: 'hierheen'. 4665 *sin*: 'hart'. 4666 *diere ... in*: (vrij) 'die ik ooit voelde'. 4668 *Van die*: 'op degene die'. 4669 *algader om niet*: 'geheel zonder reden'. 4671 *daer binnen*: 'in die tijd'. 4672 *Versochti ... minnen*: 'maakte hij vaak avances'. 4673-4 *Mar ... fel*: 'maar ik wist dat hij zo kwaadaardig en wreed was'.

4676 Nochtan lach hi met versokene an,
 Dat eens die tale liep so verre
 Dat ic seide een deel erre
 Hine liete mi in payse van desen
 4680 Ic souden tongemake doen wesen. 4680
 Hi was fel ende verweent mede
 Ende seide mi op grote lelijchede,
 al Daert mine lieden horden toe
 4684 Ende oc een mijn neve hordet doe.
 Ende hi was herde gram om die sake 4685
 Die ic sprac ende tongemake.
 4688 **A**lse Margarijs dit hadde verstaen
 Hi ontboet ridders ende seriante saen,
 Alse vele als hire hebben mochte,
 Die hi alle op mi hier brochte 4690
 In desen casteel al bi nachte F 13V,c

P/G	4684	KOP	Ende	een mijn neue [driet] horde	doe
		COR	<oc>	- horde<t>	
	4686	KOP	D/at/ [h]i	sprac ende tongemake	
		COR	D<ie> i<c>		
	4687	Else] <i>initiaal A, blauw, vier regels hoog, rood penwerk.</i> Margarijs] Margerijs <i>niet uitgesloten, de letter na de g is dichtgelopen.</i>			

W 4676 *Nochtan ... an*: 'toch bleef hij aanzoeken doen'. 4677 *Dat ... verre*: 'totdat het gesprek op een keer zo hoog opliep'. 4678 *een deel erre*: 'een beetje kwaad'. 4679 *in payse*: 'met rust'. 4680 *tongemake doen wesen*: 'ongelukkig maken'. 4681 *verweent*: 'hoogmoedig' (vgl. *M II, LXVII, 20*: 'orgueilleos', zie ook *S IV, 353/27*. De vertaling 'kwaadaardig' in het *MNW* (9, 265 bij 2) is gezien het *Ofr.* minder waarschijnlijk). 4682 *seide ... lelijchede*: 'beschuldigde mij van zeer schandelijke zaken'. 4683 *Daert ... toe*: 'terwijl mijn mensen het hoorden'. 4684 *een mijn neve*: 'een van mijn neven'. 4685 *hi*: kan betrekking hebben op *M.* (die gekwetst is door de woorden van de vrouwe) of op de *neve* (die ongerust is over de mogelijke gevolgen van haar woorden). Zie ook *T* bij vs. 4676-86. 4687 *dit*: nl. de woorden van de vrouwe. 4688 *seriante*: 'schildknepen'. 4690 *op ... brochte*: 'hier tegen mij inzette'.

T 4676-86 In het *Ofr.* laat *M.* zijn aanzoeken ook door anderen overbrengen, waaronder een van zijn broers, die de vrouwe iedere dag bezoekt. Als deze broer, een schildknaap, de vrouwe van schandelijke zaken beschuldigt, wordt een van haar neven zo boos dat hij de schildknaap doodt (vgl. *M II, LXVII, 20* en *S IV, 353/24-9*). Deze doodslag heeft het gewapende optreden van *M.* tot gevolg. Zie voor het wegwerken van een secundair personage *Besamusca 1991*, p. 100-5.

4692		Ende wan mi aldus met crachte.	
	ende	Alle die mine manne waren, Dedi doet slaen sonder sparen, Die niet en wilden worden sine man,	4695
4696	al	So datter hem vele vielen an Ende hem manscap daeden, bi dien Dat si hem anders niet mochten ontffien. Ende hi quam daer na, o wach,	
4700		In mine camere, daer ic lach, Ende lach met crachte bi mi.	4700
	ende	Als hijt hadde gedaen, ne woude hi Mi niet trouwen noch te wive ontfaen,	
4704		Mar hi dede mi sciere vaen Ende dede mi leggen tier stont In dat hol daer gi mi vont Ende bi mi die II lieberde.	4705
4708		Ende hi seide ende hi swoer herde:	

P/G	4692	KOP	Ende wan mi aldus /af/ met crachte
		COR	-
	4693	KOP	/Ende/ alle die mine manne waren
		COR	<i>ende</i> -
	4698	KOP	Dat si hem anders mochten ont÷t÷lien
		KOP	ont<f>lien
		COR	→niet→
	4701	KOP	Ende /hi/ lach met crachte/n/ bi mi
		COR	- crachte
	4704	KOP	Mar hi dede mi /sere/ vaen
		COR	→sciere→
	4708	KOP	Ende hi seide ende hi swoer ÷b÷erde
		KOP	<h>erde

W 4692 *wan*: 'overwon'; *met crachte*: 'met geweld'. 4693 *manne*: 'leenmannen'.
4695 *Die ... man*: beperkende bijzin bij vs. 4693. 4696 *So ... ar*: 'zodat velen
zijn partij kozen'. 4697 *Ende ... daeden*: 'en hem als hun leenheer erkennen',
zie T. 4699 *o wach*: 'helaas'. 4701 *Ende ... mi*: 'en verkrachtte mij'.
4704 *sciere*: 'onmiddellijk'. 4705 *dede mi leggen*: 'liet mij gevangenzetten'.

T 4697 M. verstevigt zijn machtspositie door de leenmannen van O. te dwingen
hem als hun leenheer te erkennen. Als gevolg van deze erkenning begaan zij een
onrechtmatige daad indien zij zich tegen hem keren. 4702-7 Het middel-
eeuwse recht bood een verkrachter de mogelijkheid zijn straf te ontlopen door
met zijn slachtoffer te trouwen. Vgl. *Van Canegem 1954*, p. 97-103. M. maakt hier-
van geen gebruik: hij zet de vrouwe gevangen. Volgens het Ofr. doet hij dat om
de dood van zijn broer, een verhaalelement dat in het Mnl. niet beschreven
wordt (vgl. T. bij vs. 4676-86), te wreken (vgl. *M II*, LXVII, 21 en *S IV*, 353/37-8).

		Ic soude also bliven keytive	
		Toten inde van minen live,	4710
		En waer dat enich ridder quame	
4712		Die mi uten prisone name	
		Bi sire doeget ende bi sire manlijchede.	
		Ende alle die vanden castele mede	
		Dedi sweren also dat si,	4715
4716		Waer dat sake dat hi storve vor mi,	
		Mi na sine doet zouden houden gevaen	
		Ende niet uut laeten gaen.	
		Ende hebbe in swaerre droefheit, here,	
4720		III jaer gelegen ofte mere	4720
		Ende nebbe geten dinc negene	
		Dan water ende broet allene.	
		Nu hebbic u vertelt al	
4724		Mijn avonture ende mijn geval.	
		Nu biddic u dat gi segt mi	4725
		Wanen gi coemt ende hoe u name si.'	
	ende	Hi berechte hare sciene das	
4728		Ende seide dat hi Hestor was	
		Ende geselle van sconincs Arturs hove	
		Ende vander Tafelronden gelove.	4730
	ende	Die joncfrouwe seide na desen:	
4732		'Here, gi moet te bat comen wesen,	

P/G	4711	KOP	En/de/ waer dat enich ridder quame
		COR	En
	4715	KOP	Dedi sweren also dat [hi]
		COR	<si>
	4717	KOP	Mi na sine doet houden geuaen
		COR	→zouden→
	4718	KOP	/Mi houden/ ende niet laeten gaen
		COR	- →wt→
	4721	KOP	En nebbe geten dinc negene
		COR	En<de>

W 4709 *keytive*: 'een gevangene'. 4711 *En waer dat*: 'tenzij'. 4713 *Bi ... manlijchede*: 'door zijn kracht en zijn dapperheid'. 4714 *alle die*: 'allen'. 4716 *Waer dat sake dat*: 'als'. 4719 *Ende hebbe*: 'en ik heb', vgl. *Stoett* par. 214. 4721 *Ende ... negene*: 'en (ik) heb niets anders tot mij genomen' (*nebbe* < *ne hebbe*). 4724 *geval*: 'lot'. 4727 *Hi ... das*: 'hij lichtte haar direct daarover in'. 4730 *Ende ... gelove*: 'en (lid) van de T?'. 4732 *gi ... wesen*: 'wees des te meer welkom'.

	Zint dat gi van Arturs hove sijt.	
	Gi sult mi danne wel nu ter tijt	
4736	Weten te seggene niemare	4735
	Van enen riddre die es dare	
	Mede geselle es alse gi.’	
ende	Hestor seide: ‘Hoe heet hi?’	
here	‘Lanceloet van Lac,’ sprac die vrouwe.	
4740	Hestor seide: ‘Bi mire trouwe,	4740
	Van hen ne weet ic nu ter stede	
	Te seggene gene sekerhede,	
	Bidien, des sijt gewes,	
4744	Men seit, joncfrouwe, dat hi doet es	
	In des conincs Arturs hof,	
	Men weter anders niet of.	

P/G	4733	KOP	Dat gi van arturs houe sijt
		COR	←zint←
	4742		Te] <i>inkstip voor dit woord.</i>
	4743	KOP	-
		COR	↓bidien des siit gewes↓
	4744	KOP	-
		COR	↓men seit joncfrouwe dat hi doet es↓
	4745	KOP	/Bedi/ in des conincs arturs hof
		COR	-
			In ... hof] <i>de corrector plaatste voor dit vers een a om de versvolgorde t.o.v. van vs. 4746 aan te geven.</i>
	4746	KOP	-
		COR	↓men weter anders niet of↓
			Men ... of] <i>de corrector plaatste voor dit vers een b om de versvolgorde t.o.v. van vs. 4745 aan te geven.</i>

W 4733 *Zint dat*: ‘omdat’. De hier gekozen interpunctie, waarbij vs. 4732-3 één zin vormen, is in overeenstemming met het Ofr. Het is ook mogelijk vs. 4732 als zelfstandige zin op te vatten en vs. 4733 te laten aansluiten bij de volgende verzen. In dat geval is een andere interpunctie vereist: een punt na *wesen*, een komma na *sijt*. 4735 *Weten ... niemare*: ‘inlichtingen kunnen geven’. 4736-7 *die ... gi*: in deze bijzin schreef de kopiist één maal *es* te veel, hetgeen door de corrector niet is opgemerkt. Het is niet vast te stellen welk *es* moet worden geschrapt. *J las* in vs. 4737 *Mede geselle alse gi*. 4741 *hen*: ‘hem (d.i. L.)’, zie voor de ongebruikelijke vorm *Van Loey* I, par. 28d. 4742 *Te ... sekerhede*: ‘niets met zekerheid te vertellen’. 4743 *Bidien*: ‘want’. 4745 *In ... hof*: kan zowel met *Men seit* (vs. 4744) als met *Men ... of* (vs. 4746) verbonden worden. In het laatste geval moet men een punt lezen na *es* (vs. 4744), terwijl de komma na *hof* (vs. 4745) vervalt. 4746 *Men ... of*: ‘meer weet men er niet over’.

T 4740-6 In het Ofr. luidt het gedeelte van H.’s antwoord dat overeenkomt met deze verzen als volgt: ‘Par foi, fet il, de lui ne vos puis je mie assener, kar a cort n’en set l’en riens’ (*M* II, LXVII, 22; zie ook *S* IV, 354/10-2). *J*’s aanvulling van

4748		Daer omme sien wi comen in gelove,	4745
		Wie XII van sconincs hove,	
		Ende sijn geporret nu ter ure	
		Om hem te sokene al dure	
		Die lande harentare,	
4752		Tes wi weten rechte niemare	4750
		Weder hi doet es so leeft hi.'	
		Die vrouwe seide: 'Segt mi,	
		Ay lieve vrient, waer mach hi wesen?'	F 14R,a
4756	ende	Hestor seide hare na desen	
		Die niemare die brochte daer of	4755
		Die coninginne in Arturs hof	
		Ende als dat hadde verstaen,	
4760		Si viel neder in onmacht saen.	
		Ende als si bequam, seide si	
		Tongemake ende drove daer bi:	4760
		'Ay God Here, hets scade groet	
4764		Van Lancelote es hi doet.	
		Nemmermee ne sterft sijns gelike.'	

P/G	4750	KOP	Om hem te sokene	al dure
		COR		<.>
	4753	KOP	Weder	doet es so leeft hi
		COR		<hi>
	4757	KOP	Die niemare	brochte daer of
		COR		→die→

die] *punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. de initiaal bovenaan kolom b (vs. 4814).*

W 4747 *sien ... gelove*: 'hebben wij ons in belofte verbonden' (*sien* is een vormvariant van *sijn*, vgl. *Van Loey* 1, par. 74). 4748 *Wie*: deze vormvariant (vgl. *Van Loey* 1, par. 26e) wordt door de corrector gewoonlijk gewijzigd in *wi*. 4749 *geporret*: 'vertrokken'. 4751 *harentare*: 'overall'. 4752-3 *Tes ... leeft hi*: 'totdat wij zeker weten of hij dood is of leeft'. 4760 *Si ... saen*: 'viel zij direct flauw'. 4762 *Tongemake ... bi*: 'zowel geschokt als bedroefd', 'geschokt en bedroefd daardoor (nl. door H.'s informatie)'. 4764 *es hi doet*: 'als hij dood is'. 4765 *Nemmermee ... gelike*: 'nooit zal zijn gelijke sterven'.

T het weesvers is meer in overeenstemming met het Oudfrans dan de ingrepen van de corrector: 'Bedi in sconincs Arturs hof [En es daer gene niemare of.]' (*J Bk. II*, vs. 4743-4). 4748 *Wie XII*: in feite zijn dertien ridders van de Tafelronde op zoek naar L.: tien ridders vertrokken van Arturs hof en drie anderen (Keye, Sagrimor en Dodineel) sloten zich later bij hen aan.

		Ende si weende jamerlike.	
4768	ende	Hestor vragede hare doe	4765
		Waer si <i>Lancelote</i> kende alsoe.	
	ende	Si antworde: 'Bi saken negene	
		En ken icken dan bi siene allene,	
		Want sint dat hi II maent out was	
4772		Ne sagicken niet, sijt seker das.	4770
		Nochtan es hi mijn rechtswere	
		Ende ic hebbe seder, here,	
		Dat ic int prisoen was	
4776		Sulke niemare gehort das	
		Dat ic wel weet dat hi leeft.	4775
		Ende om die doegt die hi in heeft	
		Minne ickene boven allen man.'	
4780	ende	Hestor seide: 'Hoe mogedi dan	
		Int prisoen dat hebben vernomen,	
		Daer niemen tote u ne mochte comen	4780

P/G	4766	KOP	Ende si weende[n] iamerlike
		COR	weende
	4770	KOP	Ken icken dan bi siene allene
		COR	←en←
	4771		maent out was] <i>in hs aaneengeschreven.</i>
	4775	KOP	D/aer/ ic int prisoen was
		COR	D<at>
	4777	KOP	Dat ic weet dat hi leeft
		COR	→wel→
			wel] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. vs. 4833 (kol. b).</i>
	4780		Hoe mogedi] <i>veel ruimte tussen deze twee woorden vanwege een gat in het perkament (vgl. aant. bij vs. 5077).</i>
	4781		vernomen] <i>plekje of inktstip na dit woord, waarschijnlijk geen verscheiding.</i>
	4782		niemen] <i>eerste e dichtgelopen.</i>
			comen] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. de leesaanwijzing voor vs. 4838 (kol. b).</i>

W 4768 *Waer*: 'hoe'. 4769-70 *Bi ... allene*: 'ik ken hem uitsluitend doordat ik hem (wel eens) heb gezien'. 4773 *rechtswere*: 'volle neef'. 4774-5 *seder [...]* *Dat*: 'sinds'. 4778 *om ... heeft*: 'vanwege zijn grote dapperheid'.

T 4771-2 De opmerking van de vrouwe dat zij L. alleen als baby gezien heeft, doet vermoeden dat zij (als wees?, vgl. vs. 4796-9) aan het hof van koning Ban verbleef ten tijde van de geboorte van L. Dat zij hem al zo jong uit het oog verloor, houdt naar alle waarschijnlijkheid verband met de ineensstorting van Bans rijk en met de ontvoering van de jeugdige L. door de vrouwe van Lac. Deze gebeurtenissen worden aan het begin van de roman beschreven (vgl. *M VII*, IIIa, 1-8 en *S III*, 4/18 - 15/1).

		Dan doer die liebarde die ic sloech doet?’	
4784	here	‘Het mochte: men brochte mi broet Ende water tere ander stede, Daer ic mijn leven leidde mede.’	
	ende	Hestor sprac: ‘Berecht mi das	4785
4788		Waer bi Lanceloet u rechtswere was.’	
	ende	Si seide: ‘Daer bi mijn moeder Was des conincs Bans suster ende hi haer broeder, Die coninc was van Beynoec algader.	
4792	.	Ende hi was Lanceloets vader.	4790
		Ende mijn moeder quam met haren Broeder in dit lant gevaren Ende hi huwetse an minen vader.	
4796	.	Mar si waren onlange te gader Na dat ic geboren was, <i>mar een</i> half jaer,	4795

P/G	4789	KOP	Si seide <i>daer</i> bi /het was/ mijn moeder
		COR	<i>ende</i> -
	4790	KOP	Des <i>conincs</i> bans suster <i>ende</i> hi haer broeder
		COR	←was←
	4793	KOP	Ende mijn moeder quam met hare
		(KOP), COR	hare<n>
	4795	KOP	Ende hi huwese an <i>minen</i> vader
		COR	huwe<t>se
	4797	KOP	Dat ic geboren was <i>mar</i> .i. half iaer
		COR	←na← <:;>

W 4783 *doer die liebarde*: ‘tussen de leeuwen door’. 4784 *Het mochte*: ‘dat (nl. bij de vrouwe komen) kon wel’. 4785 *tere ander stede*: ‘op een andere plaats’, ‘langs een andere weg (?)’, vgl. T. 4786 *Daer ... mede*: ‘waarmee ik in leven bleef’, bepaling bij *broet* Ende *water* (vs. 4784-5). 4787-8 *Berecht ... bi*: ‘leg mij eens uit waardoor’. 4789 *Daer bi*: ‘omdat’. 4795 *huwetse*: ‘gaf haar ten huwelijk’. 4796 *te gader*: ‘samen’. 4797 *Na ... jaer*: het is ook mogelijk dit vers als tussenzin te interpreteren. In dat geval vervalt de komma na *was* en dient men na *gader* (vs. 4796) een komma te lezen.

T 4785 Volgens het Ofr. maakten degenen die voor de vrouwe zorgden, gebruik van een tweede ingang: ‘il i avoit une autre entree par ou cil venoient qui m’aportoient a mengier’ (*M* II, LXVII, 23; zie ook *S* IV, 354/27-8). 4789-92 De vrouwe is niet alleen een nicht van L., zoals zij hier uitlegt, maar ook een nicht van H., al beseffen zij dat geen van beiden. Later in het verhaal blijkt namelijk dat koning Ban de vader van H. is (zie *Dl.* VI, vs. 15738-42). 4796-9 Het Ofr. is hier duidelijker en concreter. De moeder van de vrouwe stierf binnen twee jaar na de huwelijksvoltrekking. Op het moment dat haar moeder stierf, was de vrouwe een half jaar oud. Zij verloor haar vader zeven (volgens de lange versie één) jaar na de dood van haar moeder (vgl. *M* II, LXVII, 24 en *S* IV, 354/31-4). Vgl. ook *Besamusca* 1991, p. 95-100 voor de vervaging van de tijd in de *Lanceloet*.

	Ende scieden thant <i>dar</i> nar	
	Ende mijn vader starf binnen VII jaeren.	
4800	Ende alsi beide doet waren,	
	Om dat ic jonc was ende clene,	
	Verlosic al mijn goet, sonder allene	4800
	Desen casteel daer gi nu in sijt.	
4804	Hadde mijn vader geleeft lange tijt,	
	Ic hadde een rike wijf gewesen;	
	Nu bem ic tonder van goede bi desen.’	
ende	Hestor seide: ‘Doer Lanceloets wille	4805
4808	Bem ic u riddre lude ende stille.’	
	Hi was daer dies nachts wel ontfaen	
	Ende hem was vele eeren gedaen.	
ende	Sander dages, als hi hadde gehort	
4812	Messe, vor hi in die queste vort.	4810

P/G	4798	KOP	/Ende mijn vader starf binnen .vij. iaer/
		COR	↓ende scieden thant <i>dar</i> nar↓
	4798a	KOP	/Mijn moeder ne leefde daer naer/
		COR	-
	4799		VII] <i>hs</i> .vij; geen punt ter rechterzijde van het cijfer.
	4802		mijn] n <i>dichtgelopen</i> .
	4803	KOP	Desen casteel daer gi /mi/ in sijt
		COR	«nv»
	4812		Messe ... vort] <i>kolom a bood na dit vers nog plaats aan twee regels, die de kopiist vanwege de initiaal van vs. 4813 niet benut heeft.</i>

W	4798 <i>scieden ... nar</i> : ‘(zij) gingen kort daarna uiteen’, nl. doordat de vrouw stierf (vgl. T bij vs. 4796–9). 4802 <i>sonder</i> : ‘behalve’. 4806 <i>Nu ... desen</i> : ‘nu bezit ik hierdoor weinig’. 4807 <i>Doer Lanceloets wille</i> : ‘omwille van L.’. 4808 <i>Bem ... stille</i> : ‘sta ik als ridder geheel tot uw beschikking’. 4812 <i>vor ... vort</i> : ‘hervatte hij zijn zoektocht’.
---	---

T	4806 In het Mnl. ontbreekt het equivalent van: ‘Molt firent la nuit grant joie tuit cil del chastel et molt ot grant luminaire par tote la vile’ (M II, LXVII, 25); de korte versie leest hier: ‘Ensi conta la damoisele a hector toutes sez auentures’ (S IV, 354/37).
---	---

		D'avonture swiget van hem. Nu hort	F 14R,b
		Van minen here Yweine vort.	
		Avonture doet nu verstaen:	
4816		Alsoe mijn here Yweyn was gegaen	
		Van sinen gesellen, hi reet doe	4815
		III dage emmertoe,	
		Dat hi gene avonture en vernam,	
4820	al	So dat hi opten vierden dach quam	
		Omtrent primetijt gevaren	
		In enen bosch, daer voglen waren.	4820
	ende	Hi hadde sinen helm af gedaen,	
4824		Om dat hi met heyten was bevaen.	
	ende	Hem quam te gemote in die vart	
		Ene joncfrouwe op een teldende part.	
		Hi groetese ende si hem also	4825
4828		Ende si begonste lachen doe.	
	ende	Hi pensede dat sonder sake niet ne ware	
		Ende doe sprac hi tote hare:	

P/G	4813	D'avonture] <i>initiaal D, rood, vijf regels hoog, blauw penwerk; vers over twee regels verdeeld, met na swiget de regelovergang.</i>
	4814	Van ... vort] <i>vers over twee regels verdeeld, met na here de regelovergang.</i>
	4816	gegaen] <i>punt van de corrector na dit woord als versscheiding t.o.v. de leesaanwijzing voor vs. 4877 (kol. c).</i>
	4824	bevaen] <i>punt van de corrector na dit woord als versscheiding t.o.v. vs. 4885 (kol. c).</i>
	4829	sake] <i>over de s een inktstreepje.</i>

W	4813	<i>D'avonture</i> : 'het verhaal'. 4815 <i>Avonture</i> : te overwegen valt dat de initiaal <i>D</i> uit vs. 4813 ook in combinatie met dit woord gelezen moet worden, omdat <i>Avonture</i> zonder lidwoord hoogst ongebruikelijk is. Zie ook T bij vs. 4813.
	4818	<i>emmertoe</i> : 'steeds maar door'. 4819 <i>Dat</i> : 'terwijl'. 4821 <i>Omtrent primetijt</i> : 'vroeg in de ochtend' (omstreeks zes uur, de tijd van het eerste gebedsuur).
	4824	<i>Om ... bevaen</i> : 'omdat hij het zeer warm had'. 4826 <i>teldende part</i> : 'telganger', vgl. W bij vs. 2958. 4829 <i>sonder sake</i> : 'zonder reden'.

T	4813	De onpersoonlijke vertelinstantie <i>D'avonture</i> komt overeen met 'li contes' (<i>M II</i> , LXVII, 25 en <i>S IV</i> , 355/3). De aansporing <i>Nu hort</i> ontbreekt in het <i>Ofr</i> . Vgl. ook T bij vs. 421-5. In afwijking van hetgeen gebruikelijk is, is de initiaal in de <i>Mnl.</i> tekst geplaatst bij de verzen die de verhaaldraad afsluiten. Zie ook W bij vs. 4815. 4815-20 Na het avontuur met Elizer zijn de deelnemers aan de zoektocht naar Lanceloet uiteengegaan (vgl. vs. 2337-40). Volgens het <i>Ofr.</i> zwerft Ywein vier dagen rond, om op de vijfde dag in het bos te belanden (vgl. <i>M II</i> , LXVIII, I en <i>S IV</i> , 355/6-7). 4822 Het <i>Ofr.</i> vermeldt niet dat er vogels in het bos zijn (vgl. <i>M II</i> , LXVIII, I en <i>S IV</i> , 355/8).
---	------	---

4832	ay	‘Joncfrouwe, op trouwe biddic u: Segget mi waeromme gi loecht nu.’	4830
4836		‘Ic salt u seggen,’ sprac die joncfrouwe, ‘Wildi mi geloven bi ure trouwe Dat gi mi sult geven ene Gichte, die u sal kosten clene.’	
	ende	‘Ic salse u gerne geven,’ sprac hi.	4835
4840		Si seide: ‘Ic sal u seggen daer bi Die dinc daer gi omme vraget. Ic quam gereden,’ sprac die maeget, ‘Vor een paeuwelgoene hier int lant, Daer ic enen ridder ende sijn lief vant.	4840
4844	al	Daer hordic dattie joncfrouwe Den ridder vragede bi sire trouwe,	
	al	Daer si waren vor tpaeuwelgoen, Hoe vele hi doer hare soude doen. Die ridder antworde tien tiden:	4845
4848	lieve	‘Ic ne late u heden liden Ridder noch joncfrouwe, ic ne sal	

P/G	4831	KOP	Joncfrouwe op trouwe/n/ biddic v
		COR	ay trouwe
	4832	KOP	Segget waeromme gi loecht nv
		COR	→mi→
			mi] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. de leesaanwijzing voor vs. 4893 (kol. c).</i>
	4834	KOP	Wildi gelouen bi vre trouwe/n/
		COR	→mi→ trouwe
			mi] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. vs. 4895 (kol. c).</i>
	4844	KOP	Den ridder [m]ae[n]de bi sire trouwe
		COR	≤vr>a≤g>ede
	4846	KOP	Hoe vele si hi er doer hare soude doen
		COR	- hi
			hi] <i>vanaf dit woord loopt een vouw tot onderaan de kolom, waardoor enkele woorden moeilijk leesbaar zijn (vgl. aant. bij vs. 5032).</i>
			soude] <i>dichtgelopen.</i>
	4847		ridder] <i>inkstreep voor het woord, aanzet voor stokletter of w.</i>

W 4831 *op trouwe*: ‘in de hoop op uw trouw’. 4832 *loecht*: ‘lachte’, de gebruikelijke vorm is *leoch*, vgl. *Van Loey* 1, par. 61a. *J* leest *lacht*. 4834 *Wildi ... trouwe*: ‘als u mij op uw erewoord wilt beloven’. 4836 *Gichte*: ‘geschenk’; *clene*: ‘weinig’. 4846 *doer*: ‘voor’. 4848-9 *Ic ... joncfrouwe*: ‘ik zal vandaag geen ridder of jonkvrouwe u voorbij laten rijden’.

T 4831-7 De jonkvrouwe vraagt van Ywein een ‘don contraignant’, een toezegging met onvoorziene gevolgen, vgl. *Besamusca en Brandsma 1988*.

		U hare peerde geven al.'	
	ende	Si antworde soe wout hebben also.	
4852	ende	Als ic daer leet, spranc die ridder toe	4850
		Ende woudemi nemen mijn pert daer,	
		Als hi oec hadde gedaen, maer	
		Dat hem die joncfrouwe dede	
4856		Mi weder geven ter stede.	
	ende	Als ic van hem sciet ic seide tien tiden	4855
		Datter noch wel sulc mochte liden	
		Dine logenare soude maken	
4860		Van sinen beromeliken spraken.	
	ende	Hi antworde mi doe	
		Dat icker daede al mine macht toe.	4860
		Ende nu moestic lachen bi dien	
4864		Tirst dat ic u hadde gesien,	
		Bedi ic wiste wel also houde	
		Dat icken logenare maken soude,	
		Woudix u bidden. Nu hebbic u	4865
4868		Waer bi ic loech geseit. Weetti nu	
		Wat mijn heeschen sal wesen daer of?	
		Dat gi mi doet dat gelof,	

P/G	4851	KOP	Si antworde soe wout	also
		COR	<i>ende</i>	→hebben→
			hebben] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. vs. 4912 (kol. c).</i>	
	4856	KOP	Weder geuen mi	ter stede
		COR	<mi Weder geuen>	
			Mi weder geven] <i>de corrector heeft de wijziging van de woordvolgorde aangegeven met verwijsstreepjes.</i>	
	4862		macht toe] <i>vanwege ruimtegebrek heeft de kopiist toe omljnd boven macht afgeschreven.</i>	
	4867	KOP	Woudix v bidden	nv hebbic v
	4868	KOP	Waer bi ic loech	weetti nv
		COR	→geseit→ <.>	
			geseit] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. vs. 4929 (kol. c).</i>	
	4870	KOP	Dat gi mi /te geuene/ doet	gelof
		COR	-	<dat>

W 4850 *hare*: 'hun'. 4851 *soe ... also*: 'dat zij daarmee accoord ging' (de Vlaamse vormvariant *soe* wordt door de corrector gewoonlijk gewijzigd in *si*). 4854-6 *Als ... stede*: 'hetgeen hij ook gedaan zou hebben, als de jonkvrouwe het hem niet direct aan mij liet teruggeven'. 4858 *sulc*: 'iemand'. 4859-60 *Dine ... spraken*: 'die ervoor zou zorgen dat zijn grootspraak gelogen zou blijken te zijn'. 4862 *Dat ... toe*: 'dat ik er zeker mijn best voor moest doen'. 4863 *bi dien*: 'daarom'. 4865 *also houde*: 'direct'. 4867 *Woudix u bidden*: 'als ik het u zou vragen'. 4869 *heeschen*: 'verzoek'. 4870 *doet dat gelof*: 'belooft'.

4872		Dat es mijn heesch, here, dat gi Des ridders part wilt geven mi, Die mi woude nemen tmijn.'	F. 14R,c
	ende	Hi seide, bider trouwen sijn, Hi souderre al sine mach doen toe	
4876		Ende si leidene daer wart doe.	
	al	Dus voren si te gader dare.	4875
	ende	Mijn here Ywein vragede hare: 'Joncfrouwe, weetti iet wie ic si?'	
4880		'Jay ic, here,' antworde si. 'Ic weet wel dat gi here Ywein sijt, Sconincs Uriens sone.' Ende tier tijt	4880
		Reden si te gadere tes si quamen	
4884		Daer si dat pawelgoene vernamen. Si toende hem dat pawelgoene, daer Die ridder in was. Ende hi spranc daer naer	
		Uten pawelgoene metter vart	4885
4888		Ende sat gewapent op sijn part Ende sprac tote Yweine mettien, Van also verren als hine mochte sien: 'Here ridder, gi moet gaen te voet,	
4892		Want mijn lief u part hebben moet.'	4890

P/G	4873	KOP	Die mi woude[n] nemen tmijn	
		COR	woude	
	4875		al sine] <i>in hs aaneengescreven.</i>	
	4876	KOP	Ende h i leidene daer wart doe	
		COR	<s>i	
			leidene] <i>boven de n een stip.</i>	
	4882	KOP	Sconincs vriens sone	ende tier tijt
		KOP, COR		<.>
	4885	KOP	Si toende hem dat pawelgoene	daer
		(KOP), COR		<.>
	4886	KOP	Die ridder in was	ende spranc daer naer
		KOP, COR		<.>
		COR		→hi→

W 4875 *Hi ... toe:* 'dat hij ervoor zou doen wat hij kon' (*mach:* vormvariant van *macht*, vgl. W bij vs. 474). 4879 *weetti ... si:* 'weet u soms wie ik ben'. 4883 *tes:* 'totdat'. 4888 *sat gewapent op:* 'steeg in volle wapenrusting op'.

T 4881-2 *Ywein:* zie T bij vs. 1718. 4886 Het Ofr. beschrijft hoe Y. zich op het gevecht voorbereidt: 'Et il met maintenant son hialme et sa teste et enbrace l'escu et aloingne le glaive et s'en vet galopant cele part' (*M II, LXVIII, 4;* vgl. *S IV, 355/36-7*, waar de mededeling over de lans ontbreekt). Vgl. voor het achterwege laten van details bij de beschrijving van riddergevechten *Besamusca 1991*, p. 81-2.

	ende	Yweyn antworde metter vart: 'Moet u lief hebben mijn part, Soe moet ict uwe hebben sonder waen, Want ine mach te voet niet gaen.'	
4896	ende	'Gi moetet mi geven,' antworde hi, 'Of gi moet vechten jegen mi.'	4895
	ende	'Ic ware dan een recht musart,'	
4900		Sprac Ywein, 'gavic u mijn part Sonder anders daer toe te doene.'	
	ende	Die ridder sprac, vanden pawelgoene: 'Gine wilter danne els niet doen toe?'	4900
4904		'Nenic,' sprac Yweyn doe. 'Wi moeten dan vechten, wat soes gesciet, Anders ne mogedi henen niet.'	
		Doe haelden si beide udewart	4905
4908		Ende vergaderden met groter vart,	
	al	So dat op minen here Yweine stac Die ridder. Ende sijn spere brac	

P/G	4894	KOP	Moet /mijn/ lief hebben /v/ part
		COR	<v> <miin>
	4895	KOP	Soe moet ic vwe hebben sonder waen
		COR	ic<t>
	4897	KOP	Gi moet mi geuen antworde hi
		COR	ende moet<et>
	4902	ende]	<i>punt van de corrector voor dit woord als verscheiding t.o.v. vs. 4841 (kol. b). ridder sprac] veel ruimte tussen deze twee woorden vanwege een gat in het perkament (vgl. aant. bij vs. 4963).</i>
	4905	KOP	Wi e moeten dan vechten wat s soes gesciet
		COR	Wi wat
			soes gesciet] gesciet is omlijnd boven soes afgeschreven, vermoedelijk om de tekst niet te laten 'vlaggen'.
	4908	KOP	Ende vergaderd a n met groter vart
		COR	vergaderd<e>n
	4910	KOP	Die ridder ende sijn spere brac
		COR	<:>

W 4899 een recht musart: 'een echte sukkel'. 4901 Sonder ... doene: 'zonder enig verzet', 'zonder meer'. 4903 Gine ... toe: 'wilt u er dan anders niet aan meewerken'. 4906 henen: 'hier vandaan gaan' (vgl. MNW 2, 875-6 voor het ontbreken van gaen). 4907 Doe ... udewart: 'toen reden zij beiden terug om een aanloop te nemen'. 4908 vergaderden: 'troffen elkaar'. 4910-1 sijn ... ontwee: 'zijn lans brak en spleet in tweeën'. Er zijn aanwijzingen dat deze lezing niet de oorspronkelijke is. Zo is het ongewoon dat een lans splijt en wordt in vs. 4910-2 gesuggereerd dat de stoot van de ridder door Y's pantserhemd wordt opgevangen (i.p.v. door zijn schild). Dit doet vermoeden dat het schild in de loop van de tekstgeschiedenis is verdwenen. Vgl. ook M II, LXVIII, 6: 'Li chevaliers fiert mon seignor

4912		Ende spleet ontwee vander steken, Mar die halsberch en mochte niet breken:	4910
		Hi was so vast, sonder faelge, Datter niet af gebrac ene maelge.	
	ende	Mijn here Ywein droech bet neder	
4916		Sine glavie ende staken weder, Dat sine glavie ginc bede	4915
		Doer sinen scilt ende halsberch mede Ende wondene in die slinke side	
4920		Ende geraectene soe tien tide Dat hine droech neder ter erde	
		Met groter macht van sinen perde.	4920
		Ende hi sloech sine hant an tper	
4924		Ende gavet der joncfrouwen metter vart Die met hem was comen daer.	
		Ende hi vragede hare daer naer Ocht hi van sinen gelove ware	4925
4928		Wel gequijt doe jegen hare. Si seide ja hi, wale van al.	
	ende	Met desen hise Gode beval Ende hi liet daer die joncfrouwe	
4932		Vanden pawelgoene in rouwe Om haren amijs, daer hare af dochte	4930 F. 14V,a
		Dat hi niet genesen en mochte.	

P/G	4930	KOP		Met desen hise go e de beual
		COR	ende	gode
	4932	KOP		Vanden pawelgoene in rouwe[n]
		COR		rouwe

W Yvain si qu'il fet l'escu percier et fendre, mes li haubers est si fors que maille n'en derront. La lance vole en pieces' (zie ook S IV, 356/12-4). 4912 *die ... breken*: 'het pantserhemd (van Y.) ging niet kapot'. 4913 *vast*: 'stevig'; *sonder faelge*: 'wees daar zeker van', 'zonder zwakke plek'. 4914 *Datter ... maelge*: 'dat er geen ijzeren ringetje stuk ging'. 4915-6 *droech ... glavie*: 'richtte zijn lans lager'. 4917-8 *bede ... mede*: 'zowel door zijn schild als door zijn pantserhemd'. 4919 *slinke*: 'linker'. 4921 *droech neder*: 'stootte'. 4922 *macht*: 'kracht'. 4923 *hi ... tper*: 'hij pakte het paard' (lees *tpart* i.v.m. het rijm). 4927-8 *Ocht ... hare*: 'of hij dan zijn belofte jegens haar goed was nagekomen'. 4929 *ja ... al*: 'dat hij in alle opzichten zijn belofte was nagekomen'. 4930 *hise Gode beval*: 'nam hij afscheid van haar'. 4933 *daer ... dochte*: 'van wie zij dacht'.

T 4922 In het Mnl. ontbreekt de mededeling dat Y. na de stoot zijn lans, die niet gebroken is, terugtrekt (vgl. M II, LXVIII, 6 en S IV, 356/18).

4936		Mijn here Ywein vor sire verden doe Ende reet toter vespertijt toe. Doe gemoetti ene joncfrouwe,	4935
	ende	Die dreef herde groeten rouwe. Mijn here Ywein vragede hare	
4940		Waer ombe si so drove ware.	
	ende	Si seide: 'Ic bem drove, bedi Mijn amijs hadde bevolen mi	4940
4944		Enen dien scoensten spereware Die iewerincs was, hare noch dare, Ende hi haddene herde wart.	
	al	Daer icken soude voeren thuus wart Ende ic vore ene loedse leet,	4945
4948		Quamer een ridder uut gereet, Die mi mijn vogelkin daer nam. Mijn lief saels wesen herde gram Ende hi sal mi slaen te doet,	
4952	went	Bedi hi sal wanen al bloet Dat icken iemen hebbe gegeven.	4950

P/G	4936	KOP	Ende	toter vespertijt toe
		COR	→reet→	
	4940	KOP	Waer ombe si	droue ware
		COR	→so→	
	4941	KOP	Si seide ic bem [dies]	droue bedi
		COR	ende	-
	4943	KOP	Enen die	scoensten spereware
		KOP, COR	die<n>	
	4946	KOP	Daer icken e soude	w eren thuus wart
		COR	al	icken <v>«o»eren

voeren] *de corrector wijzigde de w in een v door de eerste van de drie halen te expungeren.*

W 4935 *vor ... doe*: 'reed toen weg'. 4936 *toter vespertijt*: 'tot het vallen van de avond'. 4942 *bevolen*: 'toevertrouwd'. 4943 *Enen ... spereware*: 'een van de mooiste sperwers'. 4944 *Die ... dare*: 'die waar dan ook (te vinden) was'. 4945 *hi ... wart*: 'hij was er zeer op gesteld'. 4946 *Daer*: 'toen'. 4947 *vore ... leet*: 'een hut passeerde' (in *MNW* 4, 757 bij b wordt *loedse* in dit vers opgevat als 'tent', maar vgl. *M II*, LXVIII, 7: 'une loge galesche', een hut van takken). 4948 *gereet*: 'direct'. 4950 *saels ... gram*: 'zal er woedend om zijn'. 4952 *wanen al bloet*: 'zeer beslist menen'.

T 4935-6 Het Ofr. vermeldt opnieuw de plaats van handeling. Y. 'est issus de la forest qui des le matin il ot duré jusqu'a cele ore' (*M II*, LXVIII, 7; zie ook *S IV*, 356/24-5). Vgl. *Besamusca 1991*, p. 91-5 voor vervaging van de ruimte.

		Daer omme sal hi mi nemen tleven.'	
4956		M in here Ywein seide: 'Joncfrouwe, Legt neder desen groten rouwe Ende wijst mi dengenen die u	4955
		U vogelkin hevet genomen nu. Ic salt u weder geven, ocht hi	
4960		Sal met wapenen verwinnen mi.'	
	ende	Si seide: 'Here, gi moet van desen Van God gebenedijt wesen.'	4960
	ende	Si leidene tes hi ter loedse quam	
4964		Daer men den spereware haer nam.	
	ende	Alsi daer comen waeren, hi seide: 'Joncfrouwe, nu gaet in sonder beide.	
	ende	Daer gi uwen spereware siet,	4965
4968		Neemttene ende en laetes niet.	
	ende	Ic gelove u bi mire trouwe Mine macht te doene daer toe, joncfrouwe, Dat ic u jegen die gene al	
4972		Diet weder seggen, bescudden sal.	4970
	ende	Ne vindine niet, so wijst mi	

P/G	4954	KOP	/Mar/ daer omme sal hi mi nemen tleuen
		COR	-
	4955	Min]	initiaal M, blauw, drie regels hoog, rood penwerk, representant in de linkermarge.
	4962	KOP	Van go e d e gebenedijt wesen
		COR	god
	4963	loedse]	leedse ook mogelijk; moeilijk leesbaar vanwege een vlek; voor dit woord een gat in het perkament (vgl. aant. bij vs. 4902).
	4965	KOP	Alsi daer comen waeren hi seide
		COR	ende <.>
	4966	KOP	Joncfrouwe nv gaet [da]n sonder beide
		COR	<i>n
	4968	KOP	Neemttene en laetes niet
		COR	<ende>

W 4956 *Legt ... rouwe*: 'wees niet langer verdrietig'. 4961-2 *gi ... wesen*: 'moge God u hiervoor zegenen'. 4966 *sonder beide*: 'onmiddellijk'. 4968 *Neemttene ... niet*: 'neem hem mee en laat u daar niet van afhouden'. 4969 *gelove*: 'beloof'. 4970 *Mine ... toe*: 'mij ervoor in te zetten'. 4971-2 *Dat ... sal*: 'dat ik u zal beschermen tegen degenen die het u verbieden'.

T 4963 In het Ofr. wordt de ruimte preciezer beschreven: 'Maintenant retourne la pucele et maine mon seignor Yvain tot le chemin qu'ele estoit venue, tant qu'il vient en une vallee. Et lors li mostre un poi en sus del chemin a senestre la loge' (M II, LXVIII, 8; zie ook S IV, 356/36-9). Vgl. voor vervaging van de ruimte *Besamusca* 1991, p. 91-5.

		Den genen dien u nam, bedi Ic saelt u doen betren sonder wanc.'	
4976	ende	Die joncfrouwe seits hem groeten danc. 'Mar ic hadde liever, mocht sijn,	4975
		Met minnen dan met crachte tmijn.'	
	ende	'Ne mogedijt niet hebben met minnen	
4980		Ic saelt met crachte dan gewinnen.'	
	ende	Si gingen in die loedse sniemen, Sonder te groeten yemen,	4980
		Ende hi seide: 'Joncfrouwe, nu gaet.	
4984		Neemt uwen vogel daer hi staet.'	
	here	'Dat sal ic gerne anevaen.'	
		Si es ter perchen wart gegaen,	
	al	Daer si haeren spereware vant	4985
4988		Ende wouden af nemen thant.	
	mer	Een ridder seide ter joncfrouwen: 'Vliet, Bedi gine draegetene henen niet.	
		Soect uwen vogel in andren steden,	
4992		Desen en gecriegedi heden.'	4990
	ende	Mijn here Ywein seide saen:	

P/G	4978	KOP	Met minnen dan met crachte/n/ tmijn
		COR	crachte
	4980	KOP	Jc saelt met crachte/n/ dan gewinnen
		COR	crachte
	4981	KOP	Si gingen in die loedse s÷i÷ emen
		COR	ende s<ni>emen
			sniemen] <i>de corrector voegde na de i van de kopiist twee vertikale streepjes toe (de tweede poot van de n en de i).</i>
	4982	KOP	Sonder te groeten e yemen
		COR	groeten
	4989	KOP	Een ridder seide [der] ioncfrouwen vliet
		COR	mer →ter→
			ter] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. de leesaanwijzing voor vs. 5050 (kol. b).</i>

W 4974 *dien u nam*: 'die hem van u afpakte'. 4975 *saelt ... wanc*: 'zal u er beslist schadeloos voor laten stellen'. 4976 *seits ... danc*: 'bedankte hem er hartelijk voor'. 4977-8 *ic ... tmijn*: 'ik zou mijn eigendom, indien mogelijk, liever goedschiks krijgen dan met geweld'. 4981 *sniemen*: 'kort daarna'. 4985 *anevaen*: 'doen'. 4986 *perchen*: 'stok', 'stang'. 4989 *Vliet*: 'verdwijen'. 4991 *Soect ... steden*: 'zoek ergens anders een vogel voor uzelf'.

T 4983-4 In het Mnl. blijft impliciet dat Y. zo luid spreekt dat alle aanwezigen zijn woorden kunnen horen (vgl. *M II*, LXVIII, 9 en *S IV*, 357/7-8).

		‘Here ridder, laet dit staen	E. 14V,b
4996		Ende gevet der joncfrouwen nu Hare vogelkin, dat radic u.’	
	ende	Die ridder antworde daer nare: ‘Wildi dan bescermen hare?’	4995
	ende	Mijn here Ywein antworde te dien: ‘Dat suldi sciene moegen sien, Bedi si salne wech draegen thant.’	
5000		Die ridder staker toe sine hant Ende wouden hare nemen doe.	5000
5004	mer	Mijn here Ywein scoeter toe Ende hi hiet hem des af staen, Of hi soudene doet slaen.	
		Diegene balch hem sere das	5005
5008		Ende hi, die wel gewapent was, Plante sinen helm metter vart Ende ginc sitten op sijn part Ende sprac minen here Ywein toe	
5012		Dat hi hem jegen hem hoede doe. Elc rechte hem ten andren wart Ende quamen gereden met groter vart, Dat si hem so onder staken	5010
5016		Dattie scilde in stucken braken Ende die halsberge scoerden mede, Dat si hem onder wonden bede Ende si al metten perden	5015
5020	ende	Beidegader vielen ter erden. Mijn here Ywein was tien tide Gewont in die slinke side	5020

P/G	5012	KOP	Dat hi	iegen hem hoede doe
		COR	→hem→	

hi hem] *punt van de corrector na hem als verscheiding t.o.v. vs. 5073 (kol. c).*

W 4994 *laet dit staen*: ‘zwijs hierover’. 5000 *sciene*: ‘direct’. 5002 *staker ... hant*: ‘streckte zijn hand ernaar (nl. naar de sperwer) uit’. 5003 *wouden hare nemen*: ‘wilde hem (d.i. de sperwer) van haar afpakken’. 5004 *scoeter toe*: ‘ging erop af’. 5005 *hi ... staen*: ‘hij beval hem daarmee op te houden’, ‘hij beval hem er afstand van te doen’. 5007 *balch ... das*: ‘werd daarover zeer kwaad’. 5009 *Plante sinen helm*: ‘zette zijn helm vast op het hoofd’. 5013 *rechte hem*: ‘wendde zich’. 5014 *quamen*: het onderwerp *si* blijft impliciet. 5015 *Dat*: ‘zodat’. 5018 *Dat ... bede*: ‘zodat zij elkaar verwonden’. 5019 *al metten perden*: ‘met paarden en al’.

T 5006 In het Ofr. dreigt Y. de arm van de ridder af te slaan (vgl. *M II*, LXVIII, 10 en *S IV*, 357/20).

5024		Ende die ridder was so sere gewont Dat hi niet op en mochte tier stont.	
	mer	Mijn here Ywein, al metten trinsone, Stont op ende ginc daer lach die gone	
5028		Ende liep hem op al daer hi lach Ende gaf hem enen zwaren slach.	5025
		Ende hi trac hem den helm af saen Ende seide hi soudene doet slaen Hine gave hem op te dier stont.	
5032		Die riddre, die soe was gewont, Seide: 'Ay here, op genaden groet, Om Gode, en slaet mi niet doet, Gine laet mi biechte ere	5030
5036		Spreken ende ontfaen Onsen Here. Ende ic bidde u, here, dat ghi Om enen pape vart hier bi,	5035
5040		Enen heremite, ende bidt hem sere Dat hi mi bringe Onsen Here.' Dat dede mijn here Ywein gerne.	
	ende	Hi beval die joncfrouwe te varne Daer si te done hadde doe.	5040

P/G	5026	KOP	Stont op	ende	daer lach die gone
		COR		<:>	→ginc→
			ginc] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. vs. 5085 (kol. c).</i>		
	5030		soudene] <i>door dit woord loopt een vouw in het perkament, die tot onderaan kolom b doorloopt (vgl. aant. bij vs. 4846).</i>		
	5032	KOP	Die[n]	riddre die soe was gewont	
		COR	Die		
	5034	KOP	Om go e de	en slaet mi niet doet	
		COR	gode		
			doet] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. de leesaanwijzing voor vs. 5093 (kol. c).</i>		

W 5024 *op*: 'opstaan'. 5025 *al metten trinsone*: 'met het stuk van de lans nog in zijn lichaam'. 5027 *liep hem op*: 'viel hem aan'. 5032 *soe*: 'zeer'. 5035-6 *Gine ... Here*: 'maar laat mij eerst biechten en het lichaam van Onze Heer (de geconsecreerde hostie) ontvangen'. 5038 *Om ... bi*: 'een priester die hier dichtbij woont, gaat halen'. 5039 *heremite*: 'kluizenaar'. 5042 *varne*: lees *verne* i.v.m. het rijm. 5043 *Daer ... hadde*: 'waarheen zij moest gaan'.

T 5027-8 In het Ofr. slaat Y. de zwaargewonde ridder niet (vgl. *M II*, LXVIII, II en *S IV*, 357/31-4). Y. gedraagt zich in het Mnl. minder ridderlijk dan in het Ofr., terwijl elders in de tekst de dichter van de *Lanceloet* juist geprobeerd heeft de ridders in een gunstiger daglicht te plaatsen dan in het Ofr. het geval is (vgl. *Besamusca* 1991, p. 106-11).

5044	ende	Si voer van daer ende was toe Drover dan si was te voren, Om dattie ridder hadde verloren	
5048		Sijn lijf ende oc een ander was gewont Om also cleine sake tier stont Als om enen spereware.	5045
5052	ende	Mijn here Ywein vor daer nare Soeken den heremiten tier steden Daer hem die ridder hadde gebeden.	5050
5056	ende	Des ridders amie dreef rouwe groet, Ende <i>een</i> sciltknecht, om des ridders doet. Als die ridder was gebiecht	F. 14V,c
5060	ende	Ende Gode ontfaen hadde ende berecht, Mijn here Ywein sciet van dane Ende begonste metten heremite te gane Ende leide sijn pert tien tiden, Also die niet ne woude riden	5055
5064		Daer men droech so groeten Here, Daer hi an dede sijns selfs eere. Ende alsi in die hermitage quamen, Die in dat lant hiet bi namen	5060

P/G	5044	KOP	Si voer van daer ende was	vroe	toe
		KOP, (COR)			-
		COR	<i>ende</i>		
	5046		Om] <i>inktplekje voor dit woord.</i>		
	5047	KOP	Sijn lijf ende	een ander was gewont	
		COR		«oc»	
	5051	KOP	Soeken den heremiten tier stede		
		COR		stede<n>	
	5056	KOP	Ende go e de ontfaen hadde ende berecht		
		COR	gode		
	5061		men] <i>sterk vervaagde inktstreep na dit woord.</i>		

W 5046-7 *hadde ... lijf*: 'gedood was', d.w.z. dodelijk gewond was. 5055 *was gebiecht*: 'de biecht was afgenomen'. 5056 *berecht*: 'bediend (was)', d.w.z. de sacramenten voor de stervenden had ontvangen (vgl. *MNW* 1, 921 bij 13). 5059 *leide sijn pert*: 'voerde zijn paard (aan de teugel) mee'. 5061 *so groeten Here*: (vrij) 'de (gewijde) hostie'. 5062 *Daer ... eere*: 'hetgeen hem sierde'. 5063 *hermitage*: 'kluizenaarswoning'. 5064 *hiet bi namen*: 'genoemd werd'.

T 5055-7 Zowel in het Mnl. als in het Ofr. wordt de dood van de ridder niet beschreven. Wel wordt in het Ofr. nog vermeld: 'si le coucha l'en en la loge' (*M II*, LXVIII, 12; zie ook *S IV*, 358/5-6).

		Dermitage van den Berge, quamen daer III broedere ende ontwapenden daer naer Ende besaegen sine wonde.	5065
5068		Ende hi bleef daer tier stonde Liggende XV dage al stille Doer sire wonden wille Eer hi denen mochte riden iet.	
5072	ende	Vort spreect davonture niet Van minen here Yweine sonder waen, Mer si sal te sprekene bestaen Van Mordrette, die de joncste was	5070
5076		Van Waleweins brodren, als ic las.	
		D avonture seget hier ter steden, Else Mordret was gesceden Van sinen gesellen, dat hi den dach lanc Reet sonder ate ende sonder dranc.	5075
5080		Ende hi was gepijnt van desen, Want die dach hadde heet gewesen	5080
5084		Ende hine hadde daer toe Geen ongemac geleert nochtou,	

P/G	5065	KOP	Dermitage[n] van den berge	∴ [ende] quamen daer
		COR	Dermitage	-
	5069		al stille] <i>in hs aaneengeschreven.</i>	
	5071		riden] tiden ook mogelijk.	
	5074	KOP	/Ende/	si sal te sprekene bestaen
		COR	←mer←	
	5077		Davonture] <i>initiaal D, rood, vijf regels hoog, blauw penwerk, gat in het perkament (vgl. aant. bij vs. 4780); vs. verdeeld over twee regels, met na seget de regelovergang.</i>	
	5079		Van ... lanc] <i>vs. verdeeld over twee regels, met na gesellen de regelovergang.</i>	
	5082	KOP	Want die dach hadde	gewesen
		COR		→heet→

W 5066 *ontwapenden*: 'deden hem (Y.) zijn wapenrusting uit'. 5067 *besaegen*: 'onderzochten'. 5068-9 *bleef ... stille*: 'verbleef daar toen vijftien dagen in alle rust'. 5070 *Doer ... wille*: 'vanwege zijn wonden'. 5071 *denen*: 'daar vandaan' (zie voor de vorm *MNW* 2, 122, waar *denen* als onjuiste vorm van *danen* wordt beschouwd, en vgl. ook *Dl. VI*, vs. 12541). 5072 *davonture*: 'het verhaal'. 5074 *bestaen*: 'beginnen'. 5080 *ate*: 'voedsel'. 5081 *hi ... desen*: 'dat viel hem zwaar'. 5083-4 *hine ... nochtou*: 'hij kon bovendien nog geen ontberingen verdragen'.

T 5075-9 Mordret is eerder in het verhaal vermeld als een van de deelnemers aan de queeste naar Lanceloet (vgl. vs. 1721-2). De ridders zijn na het avontuur met Elizer uiteengegaan (vgl. vs. 2337-40). Zie voor M.'s uiterlijk en karakter vs. 5221-49. 5076 De verwijzing naar een ongespecificeerde bron, *als ic las*, komt niet voor in het Offr. (vgl. *M II*, LXVIII, 13 en *S IV*, 358/12-3).

		Else die jonc was van XX jaere.	
		Niet bedi hine was tuwaren	
5088		Een lanc, groet ridder tier stont	5085
		Ende hi hadde thaer kersp ende blont	
		Ende hi hadde tansichte staende wel,	
		Mar hi was op te siene fel	
		Ende hine slachte niet bi dien	
5092		Waleweine int op sien.	5090
	want	Walewein was van diere manieren	
		Dat hi was op te siene goedertieren	
		Ende simpel ende genadich int op sien.	
5096	ja	Die rechte waerheit es van dien	
		Dat Walewein was beide tesamen	5095
		Goedertierrenre ende scoenre van lichamen	
		Ende meerre, maer dat luttel was.	
5100		Ende om dat ic noch geswegen hebbe das	
		Ende niet getelt tuwaren	
		Van den broederen hoe si gedaen waren,	5100

P/G	5085	XX] <i>hs xx; geen punten ter weerszijden van het cijfer.</i>	
	5093	KOP Walewein was van diere maniere	
		COR want maniere<n>	
	5094	KOP Dat hi was op te siene goedertiere	
		COR goedertiere<n>	
	5098	KOP Goedertierre ende scoen r e van lichamen	
		KOP scoene	
		COR Goedertierre<n><re>	
		scoenre] <i>hs scoene; expungeringsteken van de kopiist is waarschijnlijk door de corrector voor een inktvlek aangezien.</i>	
	5099	KOP Ende meerre maer da e ÷r÷ luttel was	
		COR da<t>	
	5102	KOP Van den broedere hoe si gedaen waren	
		COR broedere<n>	

W 5085 *Else ...jaere*: 'aangezien hij pas 20 jaar was'. 5086 *Niet ...was*: 'niettemin was hij'. 5088 *kersp*: 'krullend'. 5089-90 *hi ...fel*: 'hij had een knap gezicht, maar hij zag er kwaadaardig uit'. 5091-2 *hine ...sien*: 'hij leek daardoor qua uiterlijk niet op W'. 5093 *van diere manieren*: 'had zo'n voorkomen'. 5094 *was ...goedertieren*: 'er zachtmoedig uitzag'. 5095 *simpel ende genadich*: 'zachtmoedig en vriendelijk'. 5097-8 *beide ...lichamen*: 'zowel zachtmoediger en mooier'. 5099 *Ende ...was*: 'als langer, maar dat scheelde niet veel'. 5100 *das*: 'daarover'. 5102 *gedaen waren*: 'eruit zagen'.

T 5100 Evenals in het Ofr. (vgl. *M II, LXIX, I* en *S IV, 358/23-5*) treedt hier een auctoriale ik-verteller op (zie ook T bij vs. 421-5). Zie ook vs. 5250-2.

		Sal ic u doen te verstande	
5104		Hare gescepnese ende hare gedane.	
		H ets waer: mijn here Walewein was	
		Die scoenste van hem allen, als ict las,	
		Ende die meeste van lichamen	5105
5108		Als alle waren tesamen	
		Ende wel gescepen ende wel gemaect	
		Van allen leden ende wel geraect.	
		Hine was niet te groet no te cleine,	
5112		Mar hi was int gemeine	5110
		Van herder scoenre scepnese	
		Ende van cleinliker hebbenesse	F. 15R,a
		Ende ridderliker van manieren	
5116		Dan enich vanden andren vieren	
		Vander ouden die hi hadde dan.	5115
		Men sprac van Garite nochtan	
		Dat hi na also vele tien tide	
5120		Met wapinen mochte dogen in stride,	

P/G	5105	Hets] <i>initiaal H, blauw, vijf regels hoog, rood penwerk.</i>
	5106	KOP Die scoenste van hem allen al ict las
		COR al<=>
	5119	KOP Dat hi na also vele tien tide[n]
		COR tide
	5120	KOP /Van/ wapine doge[de] in stride
		COR ←met← wapine<n> →mochte→ doge<n>
		mochte] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. vs. 5181 (kol. b).</i>

W 5103-4 *doen ... gedane*: 'vertellen over hun bouw en hun uiterlijk'. 5107-8 *die ... tesamen*: 'de grootste van hen allen' (vgl. ook T bij vs. 5161-2). 5109-10 *Ende ... leden*: 'en zijn hele lichaam zag er goed uit'. 5110 *ende wel geraect*: 'en (hij was) knap'. 5112 *int gemeine*: 'over het geheel genomen'. 5114 *van cleinliker hebbenesse*: 'slanker (?)', vgl. *MNW* 3, 202 (*hebbenesse*) en 1515 bij 3. Dit vers wordt geciteerd als enige bewijspplaats van *hebbenesse*. Het Ofr. (*M* II, LXIX, 2 en *S* IV, 358/28) mist een equivalent. 5117 *Vander ... dan*: 'voor iemand van zijn leeftijd'. In het Ofr. wordt W.'s leeftijd alleen verbonden met het equivalent van vs. 5115, zijn ridderlijke optreden: 'si fu plus chevalerous de son aage que nus de ses freres' (*M* II, LXIX, 2. *S* IV, 358/29 mist 'de son aage'). 5118-20 *Men ... stride*: 'van G. werd evenwel gezegd dat hij zich in de strijd bijna even goed kon weren'.

T 5106 De verwijzing naar een ongespecificeerde bron, *als ict las*, ontbreekt in het Ofr. (vgl. *M* II, LXIX, 2 en *S* IV, 358/26-7). 5118 Gewoonlijk draagt *Gaheries* (*M* II, LXIX, 2 en *S* IV, 358/29), de vierde zoon van koning Lot, in het Mnl. de naam *Gaheret*. Op sommige plaatsen wordt hij *Gariet* genoemd (vgl. *Dl.* V, vs. 8541, 8543, 8570, 8664, 8708) en in vs. 1719 *Garhies*. Hij staat bekend als de sterkste broer van W.

		Mar hine droech te gere stede	
		Sulke sorge alse Walewein dede,	5120
ende		Die, so wat dat hem gesciede,	
5124		Altoes minde arme liede	
		Ende was hem soete ende goedertiere.	
		Ende die lasersche in alre maniere,	
		Dien help hi in alre wijs,	5125
5128		Daer hi lof of hadde ende prijs.	
	mer	In Arturs hof, als ict las,	
		Waren alse goede ridders alse hi was,	
		Also lange alse si behouden mochten	
5132		Haeren adem als si vochten,	5130
		Ne hadde niet ene costume gewesen	
		Die in hem was, alse wi lesen:	
		Dat te sulker wilen opten dach	
5136		Sine cracht te dobleerne plach,	

P/G	5122	Walewein dede]	<i>hs wal'.dede; punt van de corrector dient als woordscheiding.</i>
	5129	KOP	[Want] in arturs hof als ict las
		COR	mer -
	5131	KOP	Also lange alse behouden mochten
		COR	→si→
			<i>si] punt van de corrector na dit woord als versscheiding t.o.v. vs. 5192 (kol. b).</i>
	5133		gewesen] <i>punt van de corrector na dit woord als versscheiding t.o.v. vs. 5194 (kol. b).</i>
	5135	KOP	Datte sulker wilen opt i en dach
		COR	opten
			<i>Dat te] in hs aaneengeschreven.</i>

W	5121-2	<i>hine ... dede:</i> 'hij koesterde nooit zoveel belangstelling (voor anderen) als W. deed'.
	5123	<i>so ... gesciede:</i> 'wat hem ook overkwam'.
	5125	<i>was ... goedertiere:</i> 'jegens hen vriendelijk en meelevend was'.
	5126	<i>lasersche:</i> 'melaatsen'.
	5128	<i>Daer ... prijs:</i> 'waarvoor men hem loofde en eerde'.
	5130	<i>alse goede:</i> 'even goede'.
	5131-2	<i>Also ... adem:</i> 'zolang zij niet buiten adem raakten'.
	5133-4	<i>Ne ... was:</i> 'ware het niet dat hij een eigenschap bezat'.
	5135	<i>te sulker wilen:</i> 'op een bepaald uur' (nl. het middaguur, vgl. T).
	5136	<i>te dobleerne plach:</i> 'verdubbelde'.

T	5129	De verwijzing naar een ongespecificeerde bron, <i>als ict las</i> , ontbreekt in het Ofr. (vgl. <i>M II</i> , LXIX, 2 en <i>S IV</i> , 358/34).
	5133-6	Volgens het Ofr. verdubbelt W.'s kracht rond het middaguur (vgl. <i>M II</i> , LXIX, 2 en <i>S IV</i> , 358/36). In <i>Arturs doet</i> wordt verteld hoe W. aan deze eigenschap komt. Op verzoek van W.'s vader werd W. gedoopt door een kluizenaar die bekend stond om zijn wonderen. Deze kluizenaar doopte W. op het middaguur (waarbij hij de baby zijn eigen naam gaf) en wist met zijn gebed te bereiken dat W.'s krachten zijn leven lang rond het uur van zijn doop zouden vermeerderen. Vgl. <i>J Bk. IV</i> , vs. 9259-9368.
	5134	De verwijzing naar een ongespecificeerde bron, <i>alse wi lesen</i> , ontbreekt in het Ofr. (vgl. <i>M II</i> , LXIX, 2 en <i>S IV</i> , 358/35).

		Datten gene ridders onderdoen mochten	5135
		Noch verwinnen die jegen hem vochten.	
5140	ja	Hi plach ene costume mede: Als hi vacht teneger stede	
		Jegen enichgen ridder in stride	
		Hi ware doet bleven tier tide	5140
		Ocht hi ware te boven comen	
5144		Van dat hi hadde ondernomen.	
		Hi was goet riddre in allen kere	
		Ende getrouwe sinen here.	
		Hine was geens quaets sprekens oc gewone	5145
5148		Noch pijnlijcheden te doene, Mar hovesscher dan enich ander was hi,	
		Daer ne vrouwen ende joncfrouwen minden bi,	
		Meer dan bi dien dat hi dede	
5152		Met ridderscepe teneger stede.	5150
		Walewein ne plach oc te romene niet	
		Onder ridders dat hem was gesciet.	
		Hi was vroet ende wel getimpert mede,	
5156		Sonder te seggene dorperhede.	
		Noit ne prijsdi onder die liede	5155
		Hem selven van dat hem gesciede.	

P/G	5146	Ende ... here] <i>vers springt iets in vanwege een gat in het perkament (vgl. aant. bij vs. 5453).</i>	
	5147	KOP Hine was geens quaets sprekens gewone COR <oc>	
		Hine] <i>i slecht leesbaar door een gat in het perkament.</i>	
	5148	KOP Noch /van/ pijnlijcheden te doene COR -	
	5150	KOP Daer ne vrouwen ende ioncfrouwen minden /bedi/ COR <bi>	
	5153	KOP Walewein ne plach te romene niet COR →oc→	
	5155	mede] <i>door de eerste e loopt een inktstreep.</i>	
	5157	ne prijsdi] <i>in hs aaneengeschreven.</i>	

W 5137 *onderdoen*: 'verslaan'. 5139 *Hi ... mede*: 'hij had nog een gewoonte'. 5143-4 *Ocht ... ondernomen*: 'of hij zou de overwinning behalen in de strijd die hij op zich genomen had'. 5145 *in allen kere*: 'in alle opzichten'. 5148 *pijnlijcheden te doene*: '(iemand) lastig te vallen'. 5150-2 *Daer ... ridderscepe*: 'waar vrouwen en jonkvrouwen hem meer om beminden dan om zijn ridderlijke daden'. 5153-4 *Walewein ... gesciet*: 'W. was ook niet gewoon om in gezelschap van andere ridders op te scheppen over hetgeen hij gedaan had'. 5155 *getimpert*: 'beheerst'. 5156 *te seggene dorperhede*: 'kwaad te spreken'.

	•	Dien oudsten broeder die Walewein	
5160		Hadde naest hem, was Agravein.	
		Hi was grover, als ict las,	
		Van lichamen dan Walewein was	5160
		Ende goet ridder genoegh mede,	
5164		Ne hadde gedaen sine pijnlichede.	
		Hi was pijnlic in vele saken,	
		Ende sonderlinge in sinen spraken,	
		Ende van quaden worden meer dan <i>een</i> ander man,	5165
5168		Daer hi int inde so vele an wan	
		Datten Lanceloet daer omme sloech doet,	
		Also gi sult horen hier na al bloet.	
		Hi was sonder genadichede	
5172		Ende sonder enichge minne mede	5170
		Ende sonder enichgen goeden sede.	

P/G	5161	KOP	Hi was /meerre/ als ict las
		COR	→grover→
			grover] <i>punt van de corrector na dit woord als versscheidung t.o.v. vs. 5222 (kol. b).</i>
	5167		dan <i>een</i>] <i>in hs aaneengeschreven.</i>
			ander man] <i>vanwege ruimtegebrek is man omlijnd onder ander afgeschreven.</i>
	5172		minne] <i>de kopiist expungeerde de aanzet van de letter d na dit woord.</i>
			mede] <i>punt van de corrector na dit woord als versscheidung t.o.v. de leesaanwijzing voor vs. 5233 (kol. b).</i>

W 5159-60 *die ... hem*: 'die na W. kwam'. 5161 *grover*: 'dikker', zie T. bij vs. 5161-2. 5163 *goet ridder genoegh*: 'een zeer goede ridder'. 5164 *Ne ... pijnlichede*: 'op zijn boosaardigheid na'. 5166 *sonderlinge*: 'vooral'. 5167 *Ende ... man*: 'en een grotere kwaadspreker dan iemand anders'. 5168 *Daer ... wan*: 'waarmee hij uiteindelijk zoveel bereikte'. 5170 *al bloet*: 'zeker'. 5171 *Hi ... genadichede*: 'hij kende geen genade'. 5172 *minne*: 'gevoelens van liefde'. 5173 *Ende ... sede*: 'en (hij bezat) geen enkele goede eigenschap'.

T 5161 *als ict las*: deze verwijzing naar een ongespecificeerde bron komt in het Ofr. niet voor (vgl. *M II, LXIX, 4* en *S IV, 359/1*). 5161-2 In het Ofr. wordt meege-
deeld dat A. groter is dan W. (*M II, LXIX, 4*; *S IV, 359/1-2*), hoewel eerder W. als
de grootste van de broers is aangemerkt (vgl. *M II, LXIX, 1* en *S IV, 358/22-3*; zie
ook vs. 5099). Het Mnl. herhaalt dit tweede gegeven in vs. 5107-8, terwijl in het
Ofr. wordt vermeld dat W. van gemiddelde lengte is (vgl. *M II, LXIX, 2* en *S IV,*
358/27-8). De lezing van de kopiist in vs. 5161 (vgl. P/G) is in overeenstemming
met het Ofr. 5168-70 Deze verzen wijzen vooruit naar gebeurtenissen in *Ar-*
turs doet. Agravein maakt in dit laatste deel van de cyclus aan Artur bekend dat
Lanceloet de minnaar van de koningin is en neemt samen met Mordret het ini-
tiatief tot het bespieden van de geliefden en de gevangennamen van de koningin.
Agravein en Mordret raden de koning vervolgens aan zijn vrouw op de brand-
stapel te brengen, wat door Lanceloet verhinderd wordt. Bij deze reddingsactie
wordt Agravein als eerste gedood (zie *J Bk. IV, vs. 4039-4638*).

	ende	Nu suldi horen hier ter stede Vanden andren, die Guries hiet.	F. 15R,b
5176		Hine slachte Agraveyne niet. Hi was gracioeuser, als ict las, Dan enich van Waleweins broderen was.	5175
5180		Hi was vol van ridderscape, Scone ende van edelre scape. Hi was stout ende van lichten leden	
		Ende bewart van goeden seden.	5180
5184		Dien rechten arm hadde hi Langer dan den slinken daer bi. Hi dede hoger daeden genoech, Daer hi niemen af en gewoech Noch daer hi of woude beromen mede,	5185

P/G	5175	KOP	Vanden andren d o e g[aheriet] hiet
		COR	d<i>e g<uries>
			Guries] <i>vgl. voor deze wijziging van de corrector de aant. bij vs. 5195.</i>
	5179	KOP	Hi was /alle/ vol van ridderscape
		COR	-
	5182	KOP	Ende bewar[en]t van goeden seden
		COR	bewart
	5187	KOP	Noch daer of woude beromen mede
		COR	<hi>
			mede] <i>laatste letter dichtgelopen.</i>

W	5175 <i>andren</i> : 'tweede (broer van W.)'. 5176 <i>Hine ... niet</i> : 'hij leek niet op A.'. 5177 <i>gracioeuser</i> : 'innemender'. 5179 <i>ridderscape</i> : 'ridderlijke deugden'. 5180 <i>van edelre scape</i> : 'edel van gestalte' (vgl. <i>MNW</i> 7, 309, waar alleen dit vers als bewijspplaats genoemd wordt). 5181 <i>van lichten leden</i> : 'lichtvoetig' (eventueel: 'licht van gewicht'). 5182 <i>bewart van</i> : 'in het bezit van'. 5184 <i>daer bi</i> : 'ook'. 5185 <i>hoger daeden genoech</i> : 'zeer veel dappere daden'. 5186 <i>Daer ... gewoech</i> : 'waarover hij niemand vertelde'. 5187 <i>beromen</i> : 'opscheppen'.
---	--

T	5174 In het Mnl. wordt het publiek rechtstreeks aangesproken, in tegenstelling tot het Ofr. waar de verteller zich niet tot het publiek richt (vgl. <i>M II</i> , LXIX, 5 en <i>S IV</i> , 359/5). 5175 In de lezing van de kopiist worden de tweede en derde broer van W. met de verkeerde namen aangeduid (resp. 'gaheriet' in vs. 5175 en 'gurrehes' in vs. 5195; vgl. P/G bij deze verzen). Deze onjuiste benamingen gaan terug op het Ofr. (vgl. <i>M II</i> , LXIX, 5-6 en <i>S IV</i> , 359, n.2 en 5). De wijzigingen van de corrector zijn in overeenstemming met de overige gegevens in de roman. Ook elders wordt W.'s tweede broer 'Guerrehet' (Ofr.)/'Gurrees', 'Gurrehes' genoemd en zijn lievelingsbroer, de derde, 'Gaheries' (Ofr.)/'Gaheret', 'Gariet'. Zie ook <i>West</i> 1978, p. 122 en 148. 5177 <i>als ict las</i> : deze verwijzing naar een ongespecificeerde bron komt in het Ofr. niet voor (vgl. <i>M II</i> , LXIX, 5 en <i>S IV</i> , 359/6-7).
---	--

5188	Sonder alst hem cracht seggen dede. Hi was die oec meest minnen Van alden broderen hadde binnen Ende hi was die wreetste van hem allen	
5192	Als hi int belgen was gevallen Ende die best sprekende sekerlike Van alden andren gemeenlike. Die vierde broeder hiet <i>Gaheries</i> ,	5190
5196	Een goet ridder, sijt seker des, Ende vromich in elke stede Ende van groten begripe mede. Hi sochte al sijn leven dure	5195
5200	Ridderscap ende avonture, Sonder rusten te vele steden. Hi was starc van allen leden.	5200
5204	Hi hadde sere scone dat hoeft Ende hi helt hem, des geloeft, Cierliker in allen dagen Dan die andre broedere plagen.	
5208	ende Hi hadde den adem so goet dat hi Vele mochte gedoegen dar bi, Mar so goet ne mochte hi niet sijn Alse Walewein, die ridder fijn.	5205

P/G	5194	KOP COR	Van alden /alden/ andren gemeenlike -
	5195	KOP COR	Die vierde broeder hiet /gurrehes/ → <i>Gaheries</i> →
			<i>Gaheries</i>] vgl. voor de oplossing van de abbreviatuur vs. 5175: de corrector wisselde de namen van de derde en vierde broer om; punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. vs. 5257 (kol. c).
	5205	KOP COR	Cierliker in allen da e gen dagen

W 5188 *Sonder ... dede*: 'behalve als hij gedwongen werd het te zeggen'. 5189 *minnen*: 'hartelijkheid'. 5190 *hadde binnen*: 'in zich had'. 5192 *Als ... gevallen*: 'als hij kwaad was geworden'. 5195 *Gaheries*: deze naam telt vier lettergrepen (*Gahe-ri-es*), zo valt uit het rijm af te leiden. Zie ook T bij vs. 5175. 5197 *vromich ... stede*: 'dapper onder alle omstandigheden'. 5198 *van groten begripe*: 'zeer ondernemend'. 5202 *starc ... leden*: 'lichamelijk sterk'. 5204 *hi helt hem*: 'hij gedroeg zich'. 5205 *Cierliker ... dagen*: 'altijd eleganter'. 5207 *Hi ... goet*: 'hij had zo'n goed uithoudingsvermogen'. 5210 *ridder fijn*: 'eделе ridder'.

T 5195 *Gaheries*: zie T bij vs. 5175.

5212	Hi plach gerne vrouwen te minnen Ende joncfrouwen met allen sinnen Ende si hem weder der gelike. Hi gaf hem gerne ende blidelike.	5210
5216	Hi minde meest Waleweine Van allen sinen broeders gemeine Ende Walewein minde hem mede Meer dan hi enichgen broeder dede.	5215
5220	ende Hi was die joncste van hem allen gemene, Sonder Mordret allene. Mordret was van hem allen te samen Die smaelst ridder van lichamen, Mar die archste ridder daer bi	5220
5224	Van allen sinen broderen so was hi. Nochtan haddi genoech stoutheden, Mar dat was meer ter quaetheden Dan ter doeget dat hi des plach.	5225
5228	Nochtan sloech hi menegen sconen slach.	

P/G	5211	KOP (KOP), COR	Hi plach gerne vrouwen te minne minne<n>
	5212	KOP (KOP), COR	Ende ioncfrouwen met allen sinne sinne<n>
	5222	KOP COR	Die [meeste] ridder van lichamen →smaelst→ smaelst] <i>vanwege ruimtegebrek zijn de a en de tweede s boven de andere letters geschreven; punt van de corrector voor het woord als scheiding t.o.v. het laatste woord van het vers.</i>
	5224		Van] <i>inktstip voor dit woord.</i> hi] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. de leesaanwijzing voor vs. 5286 (kol. c).</i>
	5227	KOP COR	Dan ter doeget d[es] hi des plach d<at>

W 5212 *met allen sinnen*: 'vol overgave'. 5213 *Ende ... gelike*: 'en zij (beminden) hem evenzeer'. 5214 *Hi ... blidelike*: 'hij gaf zich graag en met vreugde'(?). Het Ofr. leest: 'cil dona largement' (M II, LXIX, 6, zie ook S IV, 359/17). Te vermoeden valt dat ook in het Mnl. de deugd van de vrijgevigheid ('largesce') bedoeld was (*hem* is dan afkomstig van een kopiïst). 5220 *Sonder*: 'met uitzondering van'. 5222 *smaelst*: 'kleinste', zie T. 5223 *archste*: 'gemeenste'. 5225 *haddi genoech stoutheden*: 'was hij zeer dapper'. 5226-7 *Mar ... plach*: 'maar dat wendde hij meer ten kwade dan ten goede aan'.

T 5222 In het Ofr. wordt M. de grootste van de broers genoemd (vgl. M II, LXIX, 7 en S IV, 359/21). Deze mededeling is in tegenspraak met eerdere gegevens (vgl. T bij vs. 5161-2). De lezing van de kopiïst (vgl. P/G) is in overeenstemming met het Ofr.

		Hi was pijnlic ende fel Ende daer af gewone wel Dat hi noit sint dat hi ridder wart	
5232		Noit minne ne droech ten goeden ridder wart.	5230
	ende	Hi sloech bi sire quaetheit groet Vele liede in sinen live doet.	
5236		Dese Mordret, dese quade keytijf, Dede meer quaetheden in sijn lijf	F. 15R,c 5235
		Dan al sijns geslachte goeds dede, Want bi hem storven tere stede	
5240		Ende op enen dach C.M man Ende hi starf doe selve nochtan.	
		Hine dede noit doeget tuwaren Sonder binnen den irsten II jaeren	5240
5244		Dat hi wapene begonste draegen. Nochtan was hi tallen sinen daegen	
		Herde scone man van lichamen Ende van leden bede tesamen	
		Ende begonste sijn ridderscap antieren	5245

P/G	5234	KOP	Vele liede[n] in sinen liue doet
		COR	liede
	5237		sijns] <i>laatste letter sterk vervaagd.</i>
	5239	KOP	Ende op enen dach [.xv] m. man
		COR	«c.» m.
	5247		antieren] <i>punctus elevatus van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. het toegevoegde vs. 5248, dat in de rechtermarge staat geschreven.</i>

W 5229 *pijnlic ende fel*: 'boosaardig en wreed'. 5232 *Noit ... wart*: 'genegenheid koesterde voor een goede ridder'. 5234 *live*: 'leven'. 5235 *quade keytijf*: 'elending'. 5238 *tere stede*: 'op één plaats'. 5239 *C.M.*: 'honderdduizend'. 5240 *nochtan*: 'ook'. 5241 *doeget*: 'iets goeds'. 5243 *Dat ... draegen*: 'dat hij ridder was'. 5244 *tallen sinen daegen*: 'zijn hele leven'. 5245-6 *Herde ... tesamen*: 'in alle opzichten een zeer mooie man'. 5247 *begonste ... antieren*: 'began zijn leven als ridder'.

T 5238-40 Deze verzen wijzen vooruit naar gebeurtenissen in *Arturs doet* (zie J Bk. IV, vs. 10957-11996). In het Ofr. wordt ook de dood van Artur voorspeld (vgl. M II, LXIX, 7 en S IV, 359/27). Het aantal doden volgens de lezing van de kopiist, vijftienduizend, komt overeen met de korte versie van het Ofr. (S IV, 359/26: 'plus de .xv^m. hommes'; M II, LXIX, 7 leest hier 'plus de mil homes'). De lezing honderdduizend van de corrector is in overeenstemming met de opgave van het aantal doden in *Arturs doet*, J Bk. IV, vs. 11850-938.

5248 In zer(.....) manieren,
 Mar het geduerde onlange stont.
 Nu hebbic u gemaect cont
 Waleweins ende sire broederen wesen
 5252 Ende sal u meer swigen van desen. 5250

Alse Mordret gesceden was
 Van sinen gesellen, als ic las,
 5256 Dat hi alden dach dore reet,
 Dat hi etens noch drinkens ontbeet.
 Des avonts herbergede hi sonder waen 5255
 Tere vrouwen daer hi wel was ontfaen.
 ende Sanderdages hi gereden quam
 5260 Bi enen foreeste, dar hi vernam

P/G	5248	KOP	-	
		COR	→Jn zer(.....) manie(...)→	
			(.....) manieren] <i>een gedeelte van deze correctie is door afsnijding verloren gegaan; manieren is onder Jn zer afgeschreven.</i>	
	5251	KOP	Walewein	ende sire broedenren wesen
		COR	Walewein<s>	
			broederen] <i>hs broedenren; evidente verschrijving van de kopiist.</i>	
	5253		Else] <i>initiaal A, rood, drie regels hoog, blauw penwerk.</i>	
	5257	KOP	Des auonts herbergede	sonder waen
		COR		→hi→
	5258	KOP	Tere vrouwen daer hi wel	ontfaen
		COR		→was→
			was] <i>na dit woord een punt waarvan de functie onduidelijk is.</i>	

W 5248 *In ... manieren*: 'op uitmuntende wijze'. Deze interpretatie berust op de veronderstelling dat het verdwenen adjectief bij *manieren* 'goeder' luidde. *J* vult aan: 'In ridderliker manieren'. 5249 *onlange stont*: 'niet lang'. 5250-1 *gemaect ... wesen*: 'verteld over W. en zijn broers'. 5252 *meer*: 'verder'. 5254 *als ic las*: 'zoals ik heb verteld', vgl. T. 5255 *Dat ... reet*: 'reed hij de gehele dag' (*Dat* expletief, vgl. *MNW* 2, 83 bij 2). 5256 *Dat ... ontbeet*: 'terwijl hij at noch dronk'. 5257 *herbergede hi*: 'kreeg hij onderdak'. 5260 *Bi enen foreeste*: 'in de buurt van een woud'.

T 5250-2 *Evenals* in het Ofr. (*M* II, LXIX, 7 en *S* IV, 359/31-2) treedt hier een auctoriale ik-verteller op. Zie ook vs. 5100. 5252 In het Ofr. deelt de verteller bovendien mee dat hij zal terugkeren naar zijn verhaal (vgl. *M* II, LXIX, 7 en *S* IV, 359/31-2). 5253-6 Met deze verzen, die de feiten uit vs. 5077-80 herhalen, wordt de onderbroken verhaaldraad van M. weer opgenomen. De terugverwijzing *als ic las* (vs. 5254) komt ook voor in de lange versie van het Ofr.: 'si com je vos ai dit' (*M* II, LXIX, 8; zie ook *S* IV, 359/33-4). Zij heeft betrekking op vs. 5078-9. 5259 M.'s vertrek de volgende morgen wordt in het Ofr. preciezer beschreven: 'Al matin s'em parti et se remet en sa voie et erra jusqu'après midi.' (*M* II, LXIX, 8; zie ook *S* IV, 359/35-6). Vgl. voor deze vervaging *Besamusca* 1991, p. 91-100.

		Twe scone pawelgoene. Ende int een Stont een part gesadelt vanden tweene.	5260
5264	ende	Daer stont ene glavie ane gerecht Ende daer hinc een wit scilt ane gehecht.	
	ende	Tirst dat daer bi quam Mordret, Sach hi enen naen, die hadde geset Enen scicht in enen boge, die ter vart	5265
5268		Scieten woude te Mordrette wart. Ende Mordret riep opten naen: 'Hout stille, laet dijn scieten staen. Du moeges mijn part scieten doet.'	
5272	mer	Die naen trac vort ende hi scoet Sijn part, dat te hant doet lach.	5270
	ende	Alse Mordret hem selven te voet sach, Hi liep toten perde thant Dat hi vor dat pawelgoene vant	
5276		Ende hi seide tot den naen Dat hi sere hadde mesdaen.	5275
	ende	Hi traken biden hare ende stac	

P/G	5261	pawelgoene] <i>hs</i> pawelg.'; <i>punt onderdeel van de abbreviatuur of interpunctieteken.</i>
	5263	KOP Daer stont ene glauie ane ge he recht KOP gerecht COR <i>ende</i>
	5266	KOP Sach hi enen naen die hadde geset COR <.>
	5267	KOP Enen scicht in enen bogedieter vart COR <.> boge die ter] <i>in hs aaneengeschreven.</i>
	5272	KOP Die naen trac vort ende hi scoet COR <i>mer</i> <:>
	5273	dat te] <i>in hs aaneengeschreven.</i> hant] <i>t dichtgelopen.</i>
	5276	vor dat] <i>in hs aaneengeschreven.</i>
	5277	KOP Ende hi seide tot e d i en naen COR tot den

W 5261 *pawelgoene*: 'tenten'. 5261-2 *int een [...] vanden tweene*: 'in een van de twee (tenten)'. 5263 *stont ... gerecht*: 'stond een lans tegenaan' (nl. tegen de tent). 5264 *gehecht*: 'vastgemaakt'. 5266 *naen*: 'dwerg'. 5267 *scicht*: 'pijl'. 5270 *Hout ... staen*: 'stop, niet schieten'. 5272 *trac vort*: 'trok (de pijl) verder (naar achteren)'. 5279 *traken ... stac*: 'trok hem aan zijn haren en stompte (hem)'.

T 5270-1 Vgl. voor het tutoyeren van dwergen T bij vs. 1228-30. 5275-9 In het Mnl. blijft impliciet dat M. te paard stijgt. Daarna sleept hij de dwerg aan zijn haren voort naast zijn paard (vgl. *M II*, LXIX, 9 en *S IV*, 360/3-5).

5280		Ende seide tote hem dats luttel gebrac Hine hingene an enen boem daer. Die naen begonste ropen daer naer.	5280
	ende	Mettien uten pawelgoene quam	
5284		Een riddre, die dat vernam Hoe Mordret slepte den naen.	
	ende	Die ridder sprac tote Mordrette saen: 'Here riddre, wat meendi met desen?	5285
5288		Qualike moetti hier comen wesen. Hoe bereiddi minen naen also?'	
	ende	Mordret antworde hem doe: 'Het gebreect lettelt ic en hangen ter vart:	
5292	want	Hi heeft gescoeten doet mijn part.' Dander sprac: 'Coemdi an hem mere Gi sullet ontgelden sere.'	5290
	ende	Mordret seide toten riddre doe: 'Gi mogeter so vele seggen toe, Ic sout op u wreken saen Dat mi mesdaen heeft die naen.'	5295
5296		Die ridder seide hi wout hebben alsoe	F. 15V,a

P/G	5280	KOP	Ende seide tote	dats luttel gebrac
		COR		→hem→
	5284	KOP	Een riddre	die dat vernam
		COR		<.>
	5290	KOP	Mordret antworde hem doe	
		COR	«ende»	
	5298	KOP	Dat mesdaen heeft die naen	
		COR	«mi»	
	5299	KOP	Die ridder seide hi wout	alsoe
		COR		→hebben→

hebben] *punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. vs. 5360 (kol. b).*

W 5280 *dats luttel gebrac*: 'dat het weinig scheelde'. 5284 *dat*: wijst vooruit naar vs. 5285. 5285 *slepte*: 'voortsleepte', zie ook T bij vs. 5275-9. 5287 *wat ... desen*: 'wat is hiervan de bedoeling'. 5288 *Qualike ... wesen*: 'u zult het betreuren dat u hier bent gekomen'. 5289 *Hoe ... also*: 'waarom mishandelt u mijn dwerg zo'. 5293 *mere*: 'ooit weer'. 5296 *Gi ... toe*: 'u kunt er nog zoveel over zeggen'.

T 5299-300 In het Mnl. wordt niet beschreven dat de ridder zich bewapent. Dat doet hij in het Ofr. nadat M. heeft bedreigd hem te onthoofden. Als de ridder zijn wapenrusting heeft aangetrokken, voegt hij M. toe: 'je cuitt que vos n'avrois jamés talent de naim batre, quant vos m'eschaperois' (M II, LXIX, 10-1; zie ook S IV, 360/15-20). Vgl. voor de versoering in het Mnl. *Besamusca 1991*, p. 81-2 en 85-9.

5300		Ende elc ginc andren op lopen doe.	
	ende	Si ondersloegen hem ende onderstaken	
		So sere dat hare scilden braken	5300
		Ende dat si beide vielen ter erden.	
5304		Ende daer na vingen si ten zwerden	
		Ende gingen hem sere onderslaen.	
	mer	Die ridder was soe onder saen	
		Dat hine mochte doegen niet mere,	5305
5308		Als die gewont was herde sere.	
	want	Hi hadde sulke VIII wonden,	
		Elc dochte doetwonde tier stonden.	
	al	Daer sloegen Mordret al soe	
5312		Dat hem die herssenen uut liepen doe	5310
		Ende hi viel doet vor hem mettien.	
	ende	Tirsten dat dat Mordret hadde gesien,	
		So trac hi ten foreeste wart.	
5316		Hi was onlange in die vart	
		Dat hi een pawelgoene vernam.	5315

P/G	5300	KOP	Ende	ginc andren op lopen doe	
		COR	→elc→		
			elc] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. vs. 5361 (kol. b).</i>		
	5304	KOP	Ende daer na vingen si ten zwerde		
		COR		zwerde<n>	
	5309	KOP	Hi hadde sulke .viij. wonde		
		COR	want	wonde<n>	
	5310	KOP	Elc dochte/m/ doetwondetier stonde		
		COR	dochte	stonde<n>	
			doetwonde tier] <i>in hs aaneengeschreven.</i>		
			stonden] <i>onder ond inktstippen.</i>		
	5311	KOP	Daer sloegen mordret te soe		
		COR	al	mordret →al→	
			al] <i>punt van de corrector na dit woord waarvan de functie onduidelijk is.</i>		
	5313	KOP	Ende hi viel doe vor hem mettien		
		COR		doe<t>	
	5314		gesien] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. de leesaanwijzing voor vs. 5375 (kol. b).</i>		
	5315	KOP	So trac hi t i en foreeste wart		
		COR		ten	

W 5300 *elc ... doe*: 'elk begon de ander toen aan te vallen'. 5301 *ondersloegen ... onderstaken*: 'troffen elkaar met de lans'. 5304 *vingen ... zwerden*: 'grepen zij naar hun zwaard'. 5306 *was ... saen*: 'was er al snel zo slecht aan toe'. 5307 *doegen*: 'verdragen'. 5309-10 *Hi ... doetwonde*: 'elk van de acht wonden die hij had, leek dodelijk'. 5311 *sloegen Mordret*: 'sloeg M. hem'. 5317 *Dat*: 'toen'.

T 5317 In het Off. wordt de plaats waar de tent staat nader omschreven, nl. 'delés

		Hi reet daer wart ende als hire quam	
		Vant hi ene scone joncfrouwe daer.	
5320		Hi beette van sinen perde daer naer.	
		Hi groettese vriendelike	
		Ende si hem weder dier gelike.	5320
	ende	Mordret sprac: 'Joncfrouwe, suldi	
5324		Tameer moegen herbergen mi?'	
		'Jay ic, here,' sprac si met desen,	
		'Ne waendics niet geblamert wesen	
		Van minen amijs, die hier niet ne es	5325
5328		Ende sciere comen sal, des sijt gewes.'	
	ende	Mordret sprac, als hi dat horde:	
		'Herberget mi optie vorworde	
		Dat ic die herberge rume met al	
5332		Neest niet sijn wille als comen sal.'	5330
		Si seide dat sijt wel woude also.	
	ende	Hi dede sinen helm af doe.	
		Si besach den ridder na desen,	
5336		Die hare scone ende jonc dochte wesen,	
		Ende hi besach die joncfrouwe mede,	5335
		Die hi vol vant van groter scoenhede.	
	ende	Hi versochtse van minnen sonder beide,	

P/G	5318	KOP	Hi reet daer wart	als hire quam
		COR		<. > →ende→
			ende] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. de leesaanwijzing voor vs. 5379 (kol. b).</i>	
	5322	KOP	Ende si hem weder ÷g÷ier gelike	
		KOP		<d>ier
	5327		ne es] <i>in hs aaneengeschreven.</i>	
	5328		gewes] <i>na dit woord een punt van de corrector waarvan de functie onduidelijk is.</i>	
	5330	KOP	Herberget mi optie vorw a rde	
		COR		vorw <o>rde
	5332		sal] <i>inktstip na dit woord.</i>	
	5339	KOP	Hi [be]sochtse van minnen sonder beide	
		COR	ende	<ver>sochtse

W 5322 *dier gelike*: 'op dezelfde wijze'. 5324 *Tameer ... mi*: 'mij vandaag onderdak kunnen verschaffen'. 5326-7 *Ne ... amijs*: 'als ik niet vreesde dat mij dat kwalijk genomen zou worden door mijn geliefde'. 5330 *vorworde*: 'voorwaarde', ongebruikelijke variant van *vonwarde* i.v.m. het rijm (vgl. ook P/G). 5331 *die ... al*: 'uw onderkomen beslist zal verlaten'. 5332 *Neest ... wille*: 'als hij het niet goedvindt'. 5339 *Hi ... beide*: 'hij vroeg haar plompverloren de liefde met hem te bedrijven'.

T .I. fontenil' (M II, LXIX, 13; zie ook S IV, 360/28). Vgl. *Besamusca* 1991, p. 91-5 voor vervaging van de ruimte.

5340		Dat si thant al weder seide Ende seide sine ware so licht niet Dat hi dat an hare vonde iet.	5340
	mer	Nochtan bat hi so vele dat si dat	
5344		Niet ontseggen ne woude dat hi bat.	
	ende	Si waren daer allene onder hem tween,	
	also	Dat si soe droegen over een Dat hi daer bi hare lach	5345
5348		Ende met hare sire minnen plach.	
	ende	Daer na hebben si vernomen Der joncfrouwen lief comen Ende als hi Mordrette sach	
5352		Hi boet hem goeden dach.	5350
	ende	Die joncfrouwe seide doe: 'Here, Ic hebbe desen ridder tavont mere Gheherberget in manieren dat hi	
5356		Wech sal varen oft u wille niet ne si.'	
	ende	Hi antworde saen te desen: 'Die ridder moet wel comen wesen.'	5355
		Ende hi dedene sitten gaen	F 15V,b
5360		Ende ginc bi hem sitten saen. Die ridder vragede daer nare Mordrette wie hi ware.	5360

P/G	5341	KOP	Ende seide sine ware so lich	niet
		COR		lich<t>
	5343	KOP	Nochtan bat ÷s÷iso vele dat si dat	
		COR	mer	<h>iso
			<i>hi so] de corrector wijzigde de lange vorm van de s in een h door rechts een j-vormig teken toe te voegen; de twee woorden zijn in het hs aaneengeschreven.</i>	
	5347	KOP	[So] dat hi daer bi hare lach	
		COR	-	
	5352	KOP	Hi [ont]boet hem goeden dach	
		COR	boet	
	5356		Wech] onder de c een stip.	
			ne si] in hs aaneengeschreven.	
	5361	KOP	Die ridder vragede/m/ daer nare	
		COR	vragede	

W 5340 *Dat ... seide*: 'hetgeen zij onmiddellijk volstrekt afwees'. 5341-2 *sine ... iet*: 'dat zij niet zo lichtzinnig was, dat hij wat dat betreft iets van haar gedaan zou krijgen'. 5343 *bat ... vele*: 'drong hij zo aan'. 5344 *ontseggen*: 'weigeren'. 5346 *Dat ... een*: 'zodat zij aldus besloten' (*soe* kan verwijzen naar vs. 5345 of naar vs. 5347-8, *J las doe*). 5348 *sire minnen plach*: 'de liefde bedreef'. 5352 *Hi ... dach*: 'groette hij hem'. 5354 *tavont mere*: 'voor vanavond'. 5355 *in manieren dat*: 'op voorwaarde dat'. 5356 *oft*: 'indien het'.

	ende	Mordret antworde hem:	
5364		‘Ic bem van Arturs hove ende bem Waleweins broeder ende hete Mordret.’	
		Doe ontfigene die ridder noch bet	
		Ende seide: ‘Gi hebt enen broeder, here,	5365
5368		Ic soude u willen doen ere Doer sinen wille in allen steden.	
	want	Hi es man die leeft heden Die meest heeft gedaen dor mi.’	
5372	ende	Mordret vragede: ‘Wie es hi?’	5370
	here	‘Het es Gariet, sekerlike, Die beste ridder van erderike.’	
	ende	Doe quamen daer II ridders ende I garsoen, Die brochten gedragen venisoen, Datmen thant ter cokene droech.	5375
5376		Hi was wel ontfaen, hi hadde gnoech.	
	ende	Na etene ginc hem mergen Die here vander herbergen Ende die ridders dire savonts quamen.	
5380		Si gingen onder hem III te samen.	5380
	ende	Die joncfrouwe bleef met Mordrette, Diese thant in talen sette	
5384		Ende bat <i>har</i> dat si des ware bedacht	

P/G	5364	KOP	Jc bem van arturs houe/n/	ende bem
		COR	houe <.>	
	5365	KOP	Waleweins broeder	ende hete mordret
		COR	<.>	
	5373		sekerlike] like <i>sterk vervaagd door slijtage van het perkament.</i>	
	5381		ridders] <i>onder dd een inktstip.</i>	
	5385	KOP	Ende bat	d[es] si des ware bed o cht
		COR	→har→ d<at>	bed<a>cht

W 5366 *bet*: ‘hartelijker’. 5368–9 *Ic ... steden*: ‘omwille van wie ik u bij iedere gelegenheid eer zou willen bewijzen’. 5370 *Hi ... heden*: ‘hij is onder de levenden’. 5371 *Die*: ‘degene die’; *dor*: ‘voor’. 5373 *sekerlike*: ‘zeker’ (het is ook mogelijk *sekerlike* te verbinden met vs. 5374. In dat geval dient de komma na dit woord te vervallen). 5375 *garsoen*: ‘knecht’. 5376 *Die ... venisoen*: ‘die wild meebrachten’. 5377 *ter cokene droech*: ‘ging bereiden’. 5378 *hi ... gnoech*: ‘hij kreeg voldoende’. 5379 *hem mergen*: ‘zich ontspannen’. 5382 *onder ... samen*: ‘met z’n drieën’. 5384 *in talen sette*: ‘aansprak’. 5385 *bat ... bedacht*: ‘vroeg haar of zij erover wilde denken’.

T 5367–74 Het niet nader omschreven optreden van G. ten behoeve van de ridder is niet eerder in de roman beschreven.

		Dat si bi hem quamen slapen dien nacht.	
5388		Si sprac: 'Ic ne macht in gere wise.	5385
		Ic moet liggen bi <i>minen</i> amise.'	
		'Gi sullet wel moegen doen,' seide doe	
		Mordret, 'ende ic sal u seggen hoe.'	
		'Nu segt mi,' sprac si saen.	
5392	<i>mer</i>	'Gi sullet met hem te bedde gaen	5390
		Ende als hi slaept, so suldi op staen	
		Ende tote mi comen sonder waen.	
	<i>al</i>	Dus suldi moegen doen dese sake.'	
5396	.	Si sprac: 'Ende ocht hi wort in wake,	
		So sal hi u ende mi mede	5395
		Beide doet slaen <i>dar</i> ter stede.'	
		Mordret antworde hare doe:	
5400		'Ic hope hi slapen sal emmertoe.	
		Ende wort hi oc in wake, ic sal	
		U wel behoeden jegen hem al,	5400
	<i>ja</i>	Waerre II sulc alse hi es.	
5404		Nu sijt al sonder sorge des.'	

P/G	5388	<i>minen</i>] <i>derde letter vrijwel onleesbaar door beschadiging.</i>	
	5389	KOP	Gi sullet moegen doen seide doe
		COR	→wel→
		wel] <i>punt van de corrector na dit woord als verassing t.o.v. vs. 5450 (kol. c).</i>	
	5390	KOP	Mordret ic sal v seggen hoe
		COR	<.> <ende>
	5391	KOP	Nv segt mi sprac [hi] saen
		COR	→si→
	5392	sullet] <i>onder de e een inktstip, vermoedelijk geen expungeringsteken.</i>	
	5393	KOP	Ende als hi slaep suldi op staen
		COR	slaep<t> →so→
	5398	KOP	Beide doet slaen ter stede
		COR	<dar>
	5401	KOP	Ende wort hi in wake ic sal
		COR	→oc→
	5403	KOP	Waerre .ij. sulc alse hi es
		COR	→ja→

W 5386 *quamen*: lees met *J quame*. Aangezien kopiist A zich veelvuldig vergist in het getal van het werkwoord, ligt dit voorstel tot verbetering meer voor de hand dan de wat gewrongen vertaling 'dat zij die nacht bij elkaar kwamen slapen' (vs. 5386). 5387 *in gere wise*: 'volstrekt niet'. 5388 *liggen ... amise*: 'bij mijn vriend slapen'. 5396 *ocht ... wake*: 'als hij wakker wordt'. 5400 *emmertoe*: 'ononderbroken'. 5402 *al*: 'volkomen' (bep. bij *behoeden*). Deze vertaling sluit aan bij de interpretatie van de corrector, die blijkens de leesaanwijzing voor vs. 5403 *al* niet bij het volgende vers wilde betrekken ('al waren er twee (mannen) zoals hij is').

	ende	Mordret sprac jegen hare So vele eens ende anders dare Dat si hem geloefde dat si sal	5405
5408		Daer af doen sinen wille al, Dies Mordret was blide sere. Daer na quam weder in die here Ende die ridders van sire herbergen,	
5412		Die met hem waren gaen mergen, Ende hi vant dattie knapen Die bedden gemaect hadden om slapen.	5410
	ende	Si hadden gemaect tien tide Die bedden an dene side Daer si souden slapen gemene Ende Mordret was gebedt allene.	5415
5416		Si ginc bi haren amijs slapen Ende in die loetsen die knapen.	
5420	ende	Alsi lange hadden gewesen	F 15V,c

P/G	5405	KOP	Mordret sprac jegen hare
		COR	→ende→
	5407	KOP	Dat si geloefde dat si sal
		COR	→hem→
	5412	KOP	Die met hem waren [ge]gaen mergen
		COR	gaen
			met] aanzet voor een letter voor dit woord.
	5414		bedden] de b heeft de vorm van li
	5416	KOP	D[at] bedde an dene side
		COR	D<ie> bedde<n>
	5421		Alsi] onder de i een inktstip, vermoedelijk geen expungeringsteken.

W	5405-6 sprac ... dare: 'praatte zo op haar in'. 5407 geloefde: 'beloofde'. 5410 in: 'binnen'. 5411 van sire herbergen: 'die tot zijn huishouding behoorden'. 5413 vant: 'zag'. 5414 gemaect: 'opgemaakt'. 5417 gemene: 'samen' (nl. de ridder en de jonkvrouwe, zie T bij vs. 5411-2). 5418 Mordret ... allene: 'voor M. was een apart bed klaargemaakt'. 5420 in ... knapen: 'de knechten (gingen) in de hut (slapen)', vgl. T bij vs. 5413-4.
---	---

T	5411-2 In de korte versie van het Ofr. keert de gastheer alleen terug bij de tent; waar de twee ridders gebleven zijn, blijft onvermeld (vgl. S IV, 361/24-5; in de lange versie (M II, LXIX, 17 en 19) komen de ridders niet voor en gaat de gastheer met M. en de jonkvrouwe wandelen). Zowel in het Mnl. als in het Ofr., zo blijkt uit het vervolg, brengen de twee ridders de nacht niet door in de tent. 5413-4 In het Mnl. ontbreekt de mededeling dat de knechten een hut van takken hebben gemaakt, waarin zij de nacht zullen doorbrengen (vgl. M II, LXIX, 19 en S IV, 361/26-8).
---	--

		Te bedde, so stont op na desen	5420
5424		Die joncfrouwe, die wel waende das Dat hare amijs in slape was (Ende so was hi oc sonder waen), Ende ginc te Mordrets bedde saen,	
5428		Die lach ende waecte sekerlike Ende diese ontfinc blidelike.	5425
5432		A lsi te gader waren gelegen, Si moesten al sulker feesten plegen Also bestont te sulker minnen. Het was herde licht daer binnen	5430
		Van kersen, die <i>dar</i> bemden claer, Die si vergat uut te doene daer.	
5436	ende	Alsi also lange hadden gelegen Onder hem II <i>haerre</i> minnen plegen, Ontwaecte der <i>joncfrouwen</i> lief.	5435
5440		Ende alsi nieman bi hem ne besief, Wart hi sere tongemake Ende herde erre om dese sake Ende hi wiste wel die waerheit das Dat si bi Mordrette te bedde was.	5440

P/G	5422	KOP	Te bedde	stont op na desen
		COR	<.>	→so→
	5425	KOP	Ende so was hi	sonder waen
		COR		→oc→
	5429		Alsi te gader] <i>initiaal A, blauw, vier regels hoog, rood penwerk, representant in de linker marge; met uitzondering van de initiaal van het eerste woord zijn deze woorden sterk vervaagd door slijtage van het perkament.</i>	
	5432		herde licht] <i>in hs aaneengeschreven.</i>	
	5433	KOP	Van kersen die	bemden claer
		COR		« <i>dar</i> »
	5434	KOP	Die s si vergat vut te doene daer	
		COR	Die	
	5441	KOP	Ende hi wiste	die waerheit das
		COR		« <i>wel</i> »

W 5427 *lach ende waecte*: 'wakker lag'. 5430-1 *Si ... minnen*: 'verschaffen zij zich het genot dat bij een dergelijke liefde hoorde'. 5433 *Van kersen*: 'door kaarsen'. 5435-6 *Alsi ... plegen*: 'toen zij zo geruime tijd met elkaar de liefde hadden bedreven'. 5438 *alsi ... besief*: 'toen hij niemand naast zich voelde'. 5439 *tongemake*: 'bedroefd'. 5440 *erre*: 'kwaad'.

T 5433-4 In het Ofr. wordt vermeld dat het om twee kaarsen gaat. Bovendien wordt opgemerkt dat M. zo opgaat in het liefdesspel dat hij niet bemerkt dat de kaarsen branden (vgl. *M II*, LXIX, 19 en *S IV*, 361/33-6).

	ende	Hi spranc uut sinen bedde dan	
5444		Ende begonste sine wapine te doen an.	
		Ende als hi sinen halsberch an dede,	
		Wart Mordret onwake daer mede.	
		Ende alse Mordret vandaer hi lach	5445
5448		Genen riddre hem wapennen sach	
		Hi spranc doe op metter vart	
		Ende trac te sinen wapennen wart	
		Ende wapende hem tier stonde.	
5452		Ende eer die ridder an bringen conde	5450
		Sinen halsberch was Mordret	
		Al gewapent ende hadde geset	
		Sinen helm op sijn hoeft.	
5456		Ende die ridder, des geloeft,	
		Als hi Mordrets wart geware,	5455
		Hi riep op hem lude daer nare:	
		‘Ay quaet verradere ende ongetrouwe,	
5460		Ocht God wille ende Onse Vrouwe	
		U en sal geen halsberch sonder waen	
		Jegen mi in staeden staen,	5460
		Gine sult sterven nu ter tijt	

P/G	5444	KOP	Ende begonstesine wapine	doen an
		COR		◀te▶
			begonste sine] <i>in hs aaneengeschreven.</i>	
	5445	KOP	Ende als ÷s÷i sinen halsberch an dede	
		KOP	<h>i	
			hi] <i>nadat de kopiist de lange vorm van de s had afgeschreven, bemerkte hij zijn vergis-</i> <i>sing en veranderde deze letter in een h door rechts een vertikaal streepje toe te voegen.</i>	
	5446	KOP	Wart mordret in wake daer mede	
		COR	◀on>wake	
	5448	KOP	Genen riddre wapennen sach	
		COR	→hem→	
	5451	KOP	Ende wapende[m] hem tier stonde	
		COR	wapende	
	5453		Mordret] dret <i>sterk vervaagd; t grotendeels verdwenen door een gat in het perkament</i> <i>(vgl. aant. bij vs. 5146).</i>	
	5457	KOP	Als hi mordret[te] wart geware	
		COR	mordret◀s▶	

W 5444 *wapine*: ‘wapenrusting’. 5445 *halsberch*: ‘pantserhemd’. 5446 *Wart ... mede*: ‘werd M. daardoor (nl. door het lawaai dat het pantserhemd veroorzaakt) wakker’. 5450 *trac ... wart*: ‘ging naar zijn wapenrusting’. 5452 *an bringen*: ‘aantrekken’. 5454 *Al*: ‘geheel’. 5457 *Als ... geware*: ‘toen hij M. zag’. 5462 *in staeden staen*: ‘helpen’.

5464		Als die fel ende ongetrouwe sijt Ende logenare, die u beroemde das Dat mijn here Walewein u broeder was. En trouwen, haddi u broeder gewesen	5465
5468		Gine hadt u niet bewonden van desen Te doene sulke ongetrouwichede Alse gi hier hebt gedaen ter stede. Gi sijt een ribaut sekerlike, Die doer tlant vart ridders gelike.’	5470
5472	ende	Hi sette sinen helm thant Ende nam sijn swert in sine hant Ende den scilt anden hals ende hi seide	
5476		Tote Mordrette sonder beide: ‘Vassael, ic hebbe u gedaen Also vele eeren sonder waen Alsic mochte gedoen vor nu.	5475
5480	mer	Nu weet wale dat ic nu meer u Ne versekere van sake negene, Sonder vander doet allene,	F. 16R, _a 5480
5484	went ende	Bedi sekerlike die een Sal hier sterven van ons tween.’ Mettien gaf hi hem enen slach, Also groet als hi volbringen mach, Ende Mordret dede des gelike.	5485
5488	ende also ja	Si vochten bede ernstelike, Dat si beide gevoelden das Datter geen van hem beiden ne was Hine was sere vermoit doe.	

P/G	5465	KOP COR	Ende logenare die v beroem t das beroem<de>
	5475	KOP COR	Ende scilt anden hals ende hi seide →den→
	5480		meer] m <i>onduidelijk afgeschreven.</i>
	5484		tween] t <i>vervaagd.</i>
	5485		slach] la <i>vervaagd.</i>

W 5464 *Als ... sijt*: ‘als een gewetenloze en onbetrouwbare (ridder)’. 5467 *En trouwen*: ‘waarlijk’. 5468-9 *Gine ... ongetrouwichede*: ‘dan had u het niet gewaagd u zo schandelijk te gedragen’. 5471 *ribaut*: ‘schurk’. 5472 *ridders gelike*: ‘de schijn ophoudend een ridder te zijn’. 5477 *Vassael*: ‘nietswaardige’ (lett. ‘vazal’, hier gebruikt om uit te drukken dat M. moreel de mindere is). 5479 *vor nu*: ‘tot nu toe’. 5480-1 *dat ... negene*: ‘dat ik u verder niets meer beloof’. 5486 *Also ... mach*: ‘zo hard als hij kon’, *mach* presens historicum (vgl. *Stoett* par. 244) i.v.m. het rijm. 5488 *ernstelike*: ‘met grote inzet’.

5492		Mer Mordret was emmertoe	5490
		In dat scoenste vanden stride	
		Ende leidene tien tide	
		Daer hi woude, wech ende weder.	
5496		Daer na werp hine neder	
		Ende seide hi soudene doet slaen,	5495
		Het ne ware dat hi hem op gawe saen	
		Ende hem sekerde al sinen wille	
5500		Te done, bede lude ende stille.	
	ende	Die ridder seide: 'Here, ic sal	
		Dat gi wilt doen al.'	5500
		Hi sekert hem te done mede.	
5504	al	Daer bat hem Mordret tier stede	
		Te vergevene hem sinen evlen moet.	
		Hi deedt, want hem te done stoet.	
	ende	Mordret sprac: 'Ic wille gi meer doet.	5505
5508		Ic wil dat gi vergheft uwen evelen moet	
		Deser joncfrouwen die hier es.'	
	ende	Hi sprac: 'Ic bem gereet des,'	
		Dat hit vergawe hare daer,	

P/G	5492	KOP	/Ende/ mordret was emmertoe
		COR	←mer←
			emmertoe] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. de correctie voor vs. 5551 (kol. b).</i>
	5493	KOP	Dat scoenste vanden stride
		COR	←in←
	5501		Die] <i>na de e het begin van een volgende letter, wellicht de r van het volgende woord.</i>
	5505	KOP	Te vergeuene sinen eulen moet
		COR	→hem→
			hem] <i>punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. vs. 5564 (kol. b).</i>
	5508	KOP	/Jc wille vergeuen vwen eulen moet/
		COR	↓ic wil dat gi vergheft vwen eulen moet↓
	5510		gereet] <i>hs geereet; evidente verschijsing van de kopiist.</i>
	5511	KOP	Dat hi vergaue hare daer
		COR	hi<t>

W 5492-3 *was ... stride*: 'had onmiskenaar de overhand'. 5495 *wech ende weder*: 'her en der'. 5496 *werp hine neder*: 'gooide hij hem op de grond' (*werp* is een variant van *warp*, vgl. *Van Loey* 1, par. 58c, opm. 1). 5498 *Het ... saen*: 'tenzij hij zich direct zou overgeven'. 5499 *sekerde*: 'beloofde'. 5500 *bede ... stille*: 'in alle opzichten'. 5502 *Dat ... al*: 'alles doen wat u wilt'. 5503 *Hi ... mede*: 'hij beloofde hem ook plechtig het te doen'. 5505 *Te ... moet*: 'hem te vergeven'. 5506 *hem ... stoet*: 'hij kon niet anders'. 5508-9 *dat ... joncfrouwen*: 'dat u deze jonkvrouwe vergeeft'. 5510 *gereet des*: 'daartoe bereid'. 5511 *Dat*: 'zodat'; *hit*: ongebruikelijke variant van *hijt* (vgl. P/G).

5512		Mar dat gelof brac hi daer naer, Want hise in sinen gedochte Noit daer naer meer minnen en mochte.	5510
	ende	Sanderdages sat op sijn part	
5516		Mordret ende reet ter questen wart.	
	ende	Den cnapen wonderde vandien, Omdat si niet en hadden gesien Noch gehort vor dien tid	5515
5520		Van den II ridders den strid.	
	mer	Si lagen so verre van daen Dat sijt niet wel en mochten verstaen.	5520
5524		Ende alse Mordret gesceden was Vander joncfrouwen, als ic eer las, Hi sette hem te ridene sonder waen, Also als hi lange hadde gedaen.	
	mer	Nu swiget van hem die avonture,	5525

P/G	5518	KOP		Dat si niet en hadden gesien
		COR	←om←	Dat
	5519	KOP		Noch gehort vor t ien tid e
		COR		«d»ien tid
	5520	KOP		Van .ij. ridders strid e
		COR	→den→	«den» strid
	5521	KOP		/Nochtan/ lagen [si] so verre van daen
		COR	mer	«si» -
	5523	KOP		Ende alse mordret ver sceden was
		COR		«ge»sceden

W 5512 *gelof*: 'belofte'. 5513 *in sine gedochte*: 'in zijn hart'. 5516 *reet ... wart*: 'her-
vatte zijn zoektocht'. 5517 *Den ... vandien*: 'dat (nl. het abrupte vertrek van M.)
verwonderde de knechten', zie T bij vs. 5517. 5519 *vor dien tid*: 'voordien' (de
ongebruikelijke vormen *tid* en *strid* (vs. 5520) zijn het gevolg van een correctie,
vgl. P/G). 5521 *lagen*: 'slepen'. 5522 *verstaen*: 'horen'. 5524 *als ... las*: 'zoals
ik eerder vertelde', vgl. T. 5525 *Hi ... ridene*: 'reed hij verder'. 5527 *die avontu-
re*: 'het verhaal'.

T 5517 Het Ofr. vermeldt dat de knechten zich verbazen over de strijd die heeft
plaatsgevonden, omdat zij niets hebben gehoord (vgl. M II, LXIX, 23 en S IV,
362/26-7). De lezing van de kopiist sluit hierbij aan (vgl. P/G bij vs. 5518).
5524 *als ic eer las*: deze opmerking van de auctoriale ik-verteller komt niet voor
in het Ofr. (vgl. M II, LXIX, 23 en S IV, 362/29-30). Zij verwijst vermoedelijk
naar vs. 5515-6, waar impliciet blijft dat M. afscheid neemt van de jonkvrouwe.

5528

Dat sire niet meer of ne seget nu ter ure,
 Ende sal van Agraveyne bedieden
 Wat avonture hem gescieden.

P/G	5528	KOP COR	Dat si si<re>	niet meer <of>	ne seget <nv>	t i er vre ter
			<i>ure] punt van de corrector na dit woord als verscheiding t.o.v. weggeradeerde tekst voor vs. 5587 (kol. b).</i>			
	5530	KOP (KOP), COR	Wat auonture hem gesciede gesciede<n>			

W

5529 *bedieden*: 'vertellen'. 5530 *gescieden*: 'overkwamen'.

Literatuurlijst

Afkortingen

- Dl. V* Zie Besamusca 1991
Dl. VI Zie Brandsma 1992
H Zie Hutchings 1938
J Zie Jonckbloet 1846-1849
LH Zie Gerritsen 1987
Van Loey Zie Van Loey 1976
M Zie Micha 1978-1983
MNW Zie Verwijs en Verdam 1885-1952
Ntg *De nieuwe taalgids*
R Zie Lie 1987
S Zie Sommer 1908-1916
SpL *Spiegel der Letteren*
Stoett Zie Stoett 1923
TNTL *Tijdschrift voor Nederlands(ch)e taal- en letterkunde*

Van Anrooij 1994

W. van Anrooij, 'Recht en rechtvaardigheid binnen de Antwerpse School'. In: J. Reynaert e.a., *Wat is wijsheid? Lekenethiek in de Middelnederlandse letterkunde*. Amsterdam, 1994. Nederlandse literatuur en cultuur in de middeleeuwen 9, p. 149-163, 399-305.

Becker 1912

Zie Bräuner e.a. 1911-1916.

Van den Berg 1987

E. van den Berg, 'Genre en gewest. De geografische spreiding van de ridderepiek'. In: *TNTL* 103 (1987), p. 1-36.

Berteloot 1984

A. Berteloot, *Bijdrage tot een klankatlas van het dertiende-eeuwse Middelnederlands*. 2 dln. Gent, 1984.

Besamusca 1984

B. Besamusca, 'De verzen van de corrector in handschrift 's-Gravenhage, KB, 129 A 10 (de Lancelotcompilatie)'. In: *SpL* 26 (1984), p. 83-88.

Besamusca 1985a

B. Besamusca, *Repertorium van de Middelnederlandse Arturepiek. Een beknopte beschrijving van de handschriftelijke en gedrukte overlevering*. Utrecht, 1985.

Besamusca 1985b

B. Besamusca, 'Een verdwenen *Perchevael*-episode in de *Lancelotcompilatie*'. In: *Liber amicorum Jules van Oostrom. Squibs over neerlandistiek*. Red. J. Nijen Twilhaar, N. Pak, F. Weerman. Utrecht, 1985. Vooy's extra, p. 12-14.

Besamusca 1985c

B. Besamusca, 'Het Brusselse fragment van de Middelnederlandse vertaling-in-verzen van de *Lancelot en prose*'. In: *Ntg* 78 (1985), p. 305-315.

Besamusca 1989

B. Besamusca, 'Het Lancelotproject als voorbeeld van de uitgave van een editie-reeks'. In: *De studie van de Middelnederlandse letterkunde: stand en toekomst. Symposium Antwerpen 22-24 september 1988*. Red. F.P. van Oostrom en F. Willaert. Hilversum, 1989. Middeleeuwse studies en bronnen 14, p. 31-42.

Besamusca 1991

Lanceloet. De Middelnederlandse vertaling van de Lancelot en prose overgeleverd in de Lancelotcompilatie. Pars 2 (vs. 5531-10740). Met een inleidende studie over de vertaaltechniek uitgegeven door B. Besamusca. Assen-Maastricht, 1991. Middelnederlandse Lancelotromans 5.

Besamusca 1994

B. Besamusca, 'Cyclification in Middle Dutch Literature: The Case of the *Lancelot Compilation*'. In: Besamusca e.a. 1994, p. 82-91.

Besamusca 1996

B. Besamusca, 'The Low Countries'. In: *Medieval Arthurian Literature: A Guide to Recent Research*. Ed. N.J. Lacy. New York-London, 1996. Garland Reference Library of the Humanities 1955, p. 211-237.

Besamusca en Brandsma 1988

B. Besamusca en F. Brandsma, 'De toezegging met onvoorziene gevolgen in de *Walewein*'. In: *Ntg* 81 (1988), p. 1-12.

Besamusca en Brandsma 1994

B. Besamusca and F. Brandsma, 'Between Audience and Source: The First-Person Narrator in the Middle Dutch *Lanceloet*'. In: *Conjunctures: Medieval Studies in Honor of Douglas Kelly*. Ed. K. Busby and N.J. Lacy. Amsterdam, 1994. Faux Titre 83, p. 15-29.

Besamusca en Gerritsen 1992

B. Besamusca en W.P. Gerritsen, 'De studie van de *Lancelotcompilatie*'. In: *De ongevalliche Lanceloet. Studies over de 'Lancelotcompilatie'*. Red. B. Besamusca en F. Brandsma. Hilversum, 1992. Middeleeuwse studies en bronnen 28, p. 9-20.

Besamusca en Kienhorst 1983

B. Besamusca en H. Kienhorst, 'Een onbekend fragment van de Middelnederlandse vertaling van *La Queste del Saint Graal*'. In: *Ntg* 76 (1983), p. 496-500.

- Besamusca e.a. 1994
Cyclification: The Development of Narrative Cycles in the Chansons de Geste and the Arthurian Romances. Ed. B. Besamusca, W.P. Gerritsen, C. Hogetoorn and O.S.H. Lie. Amsterdam etc., 1994. KNAW Verhandelingen, Afd. Letterkunde, Nieuwe Reeks, dl. 159.
- Biemans 1988
 J.A.A.M. Biemans, '[Rec. v.] B. Besamusca, *Repertorium van de Middelnederlandse Arturepiek. Een beknopte beschrijving van de handschriftelijke en gedrukte overlevering*. Utrecht, 1985'. In: *Nlg* 81 (1988), p. 554-558.
- Biemans 1995
 J.A.A.M. Biemans, "'Arturs Doet" op papier of perkament?' In: *Queeste* 2 (1995), p. 72-73.
- Brandsma 1985
 F. Brandsma, "'Iemene" wordt "Nimiane"; de belezenheid van de corrector van de *Lancelotcompilatie*'. In: *Liber amicorum Jules van Oostrom. Squibs over neerlandistiek*. Red. J. Nijen Twilhaar, N. Pak, F. Weerman. Utrecht, 1985. Vooy's extra, p. 14-17.
- Brandsma 1992
Lanceloet. De Middelnederlandse vertaling van de Lancelot en prose overgeleverd in de Lancelotcompilatie. Pars 3 (vs. 10741-16263). Met een inleidende studie over de entrelacement-vertelwijze uitgegeven door F. Brandsma. Assen-Maastricht, 1992. Middelnederlandse Lancelotromans 6.
- Brandsma 1995
 F. Brandsma, 'Opening Up the Narrative: The Insertion of New Episodes in Arthurian Cycles'. In: *Queeste* 2 (1995), p. 31-39.
- Bräuner 1911
 Zie Bräuner e.a. 1911-1916.
- Bräuner e.a. 1911-1916
Der altfranzösische Prosaroman von Lancelot des Lac. Versuch einer kritischen Ausgabe nach allen bekannten Handschriften [door G. Bräuner, H. Becker, H. Bubinger en A. Zimmermann]. 4 dln. Marburg an der Lahn, 1911-1916.
- Brinkman 1993
 H. Brinkman, 'The composition of a fifteenth-century aristocratic library in Breda: the books of John IV of Nassau and Mary van Loon'. In: *Quaerendo* 23 (1993), p. 162-183.
- Bruckner 1974
 M.T. Bruckner, *Hospitality: a narrative model in twelfth-century French romances (1160 to 1200)*. Diss. Yale, 1974.
- Brugger 1927
 E. Brugger, 'Bliocadran, the Father of Perceval'. In: *Medieval Studies in Memory of Gertrude Schöpperle Loomis*. Paris etc., 1927, p. 147-174.
- Brummel 1939
 L. Brummel, *Geschiedenis der Koninklijke Bibliotheek*. Leiden, 1939.
- Bubinger 1912
 Zie Bräuner e.a. 1911-1916.
- Van Caenegem 1954
 R.C. van Caenegem, *Geschiedenis van het strafrecht in Vlaanderen van de XIe tot de*

- XIVe eeuw. Brussel, 1954. Verhandelingen der Koninklijke Vlaamse Akademie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Klasse der Letteren nr. 19.
- Cappelli 1979
A. Cappelli, *Dizionario di Abbreviature latine ed italiane*. 6e dr. Milano, 1979.
- Claassens 1994
G.H.M. Claassens, 'Die van Utrecht, die 'Lancelote' maken. Overwegingen bij – en voorbij – de Middelnederlandse Lancelotromans II, III, V en VI'. In: *Millennium* 8 (1994), p. 44-65.
- Croenen en Janssens 1994
G. Croenen en J.D. Janssens, 'Een nieuw licht op de Lancelotcompilatie? De betekenis van het pas gevonden fragmentje van "Arturs Doet"'. In: *Queeste* 1 (1994), p. 3-11, 108-125.
- Deschamps 1968
J. Deschamps, 'Een fragment van de onverkorte versie van *Die riddere metter vrouwen*'. In: *Liber alumnorum Prof. Dr. E. Rombauts*. Leuven, 1968. Werken op het gebied van de geschiedenis en de filologie 5e reeks, dl. 5, p. 61-78.
- Deschamps 1972
J. Deschamps, *Middelnederlandse handschriften uit Europese en Amerikaanse bibliotheken*. 2e dr. Leiden, 1972.
- Deschamps 1977
J. Deschamps, 'Middelnederlandse handschriften in de Koninklijke Bibliotheek Albert I, Brussel. Vierde reeks (1951-1977)'. In: *Archief- en Bibliotheekwezen in België* 48 (1977), p. 657-689.
- Dorleijn 1984
J.H. Leopold, *Gedichten uit de nalatenschap*. Uitgegeven en van editie-technisch en genetisch-interpretatief commentaar voorzien door G.J. Dorleijn. 2 dln. Amsterdam etc., 1984. Monumenta Literaria Neerlandica II, 3-4.
- Draak 1953
Lanceloet en het hert met de witte voet. Tekstuitgave met inleiding en woordverklaring door M. Draak. Zwolle, 1953 (4e dr. Culemborg, 1974). Klassieken Nederlandse Letterkunde.
- Draak 1954
M. Draak, *De Middelnederlandse vertalingen van de proza-Lancelot*. Amsterdam, 1954 (2e ongewijzigde dr. Amsterdam, 1977). Med. der KNAW, afd. Lett., Nieuwe Reeks, dl. 17, nr. 7.
- Draak 1976a
M. Draak, *Oude en nieuwe Lancelot-problemen, en de noodzakelijkheid van lezen*. Amsterdam, 1976. Med. der KNAW, afd. Lett., Nieuwe Reeks, dl. 39, nr. 8.
- Draak 1976b
M. Draak, 'The workshop behind the Middle Dutch Lancelot manuscript The Hague K.B., 129 A 10'. In: *Neerlandica manuscripta. Essays presented to G.I. Lieftinck* 3. Ed. J.P. Gumbert and M.J.M. de Haan. Amsterdam, 1976. Litterae textuales, p. 18-37.
- Draak 1985
M. Draak, 'Enkele raadsels opgelost van "fo.99" in de Lancelotcompilatie ('s-Gr-

- venhage, K.B., 129 A 10). In: *Tussentijds. Bundel studies aangeboden aan W.P. Gerritsen ter gelegenheid van zijn vijftigste verjaardag*. Red. A.M.J. van Buuren e.a. Utrecht, 1985, p. 71-81, 335.
- Duinhoven 1973
A.M. Duinhoven, 'De Haagse fragmenten van de Renout van Montalbaen'. In: *Ntg* 66 (1973), p. 177-201.
- Duinhoven 1989
A.M. Duinhoven, *De geschiedenis van 'Beatrijs'*. 2 dln. Utrecht, 1989.
- Van der Dungen 1986
E. van der Dungen, 'Hoe Walewein sinen inde nam. Restauratie (van de geloofwaardigheid) van de *Lancelot-compilatie*'. In: *Ntg* 79 (1986), p. 238-255.
- Frappier 1936
La Mort le Roi Artu. Roman du XIIIe siècle. Ed. J. Frappier. Paris, 1936 (herdr. Genève, 1954). Textes Littéraires Français 58.
- Frappier 1978
J. Frappier, 'Le cycle de la Vulgate (Lancelot en prose et Lancelot-Graal)'. In: *Le roman jusqu'à la fin du XIIIe siècle*. Ed. J. Frappier et R.R. Grimm. 2 dln. Heidelberg, 1978-1984. Grundriss der romanischen Literaturen des Mittelalters 4, dl. 1, p. 536-589.
- Gerritsen 1963
W.P. Gerritsen, *Die wrake van Ragisel. Onderzoekingen over de Middelnederlandse bewerkingen van de Vengeance Raguidel, gevolgd door een uitgave van de Wrake-teksten*. 2 dln. Assen, 1963. Neerlandica Traiectina 13.
- Gerritsen 1969
W.P. Gerritsen, 'De tekstuitgever en de taalkundige'. In: *Handelingen van het XXVII Vlaams Filologencongres* (Brussel 8-10 april 1969), p. 43-46.
- Gerritsen 1976
W.P. Gerritsen, 'Corrections and indications for oral delivery in the Middle Dutch Lancelot manuscript The Hague KB 129 A 10'. In: *Neerlandica manuscripta. Essays presented to G.I. Liefstinck* 3. Ed. J.P. Gumbert and M.J.M. de Haan. Amsterdam, 1976. Litterae textuales, p. 39-59.
- Gerritsen 1977
W.P. Gerritsen, *Projet d'une édition des versions néerlandaises du Lancelot en prose sous les auspices de l'Académie Royale Néerlandaise des Sciences et des Lettres* (december 1977, getypt).
- Gerritsen 1979
W.P. Gerritsen, 'Wat voor boeken zou Floris v gelezen hebben?' In: *Floris V. Leven, wonen en werken in Holland aan het eind van de dertiende eeuw*. Den Haag, 1979, p. 71-86.
- Gerritsen 1987
Lantsloot vander Haghedochte. Fragmenten van een Middelnederlandse bewerking van de Lancelot en prose. Uitgegeven met inleiding en commentaar door W.P. Gerritsen, met medewerking van A. Berteloot, F.P. van Oostrom en P.G.J. van Sterkenburg. Amsterdam etc., 1987. Middelnederlandse Lancelotromans 2.
- Gerritsen 1988
W.P. Gerritsen, 'Vertalingen van Oudfranse litteraire werken in het Middelneder-

- lands'. In: *Franse literatuur in de middeleeuwen*. Red. R.E.V. Stuip. Muiderberg, 1988, p. 184-207.
- Gerritsen 1992
W. P. Gerritsen, 'A Medieval Text and Its Oral Delivery'. In: *Talks on Text*. Papers read at the closing session of the NIAS theme group Orality and Literacy on May 27th, 1992. Ed. W.P. Gerritsen and C. Vellekoop. Wassenaar, 1992, p. 72-81.
- Gerritsen 1996
W.P. Gerritsen, 'Van oog tot oor. De Lancelotcompilatie als "voorleesboek"'. In: *Nederlandse letterkunde 1* (1996), p. 45-56.
- Górski 1971
K. Górski, 'Zwei grundlegende Bedeutungen des Terminus "Text"'. In: *Texte und Varianten. Probleme ihrer Edition und Interpretation*. Hrsg. G. Martens und H. Zeller. München, 1971, p. 337-343.
- Govers e.a. 1994
Het Geraardsbergse handschrift, Hs. Brussel, Koninklijke Bibliotheek Albert I, 837-845. Diplomatische editie bezorgd door M.-J. Govers (eindredactie), M. Goris, P. van Heusden, A. Schippers, G. Sonnemans en W. Wissink, met een codicologische beschrijving door H. Kienhorst. Hilversum, 1994. Middeleeuwse verzamelhandschriften uit de Nederlanden 1.
- Griffiths en Pearsall 1989
Book Production and Publishing in Britain; 1375-1475. Ed. J. Griffiths and D. Pearsall. Cambridge, 1989.
- Grubmüller e.a. 1973
K. Grubmüller et al., 'Spätmittelalterliche Prosaforschung'. In: *Jahrbuch für internationale Germanistik 5* (1973), p. 160-176.
- Gumbert 1993
J.P. Gumbert, 'Sizes and Formats'. In: *Ancient and Medieval Book Materials and Techniques*, 2 vols. Ed. M. Maniaci and P. F. Munafò. Studi e Testi, vol. 357-358. Città del Vaticano 1993, vol. 1, p. 227-263.
- De Haan 1973
M.J.M. de Haan, 'Een filologische vaderschapstest'. In: *Ntg 66* (1973), p. 110-115.
- De Haan e.a. 1983
Roman van den Riddere metter mouwen. Opnieuw naar de bewaarde bronnen uitgegeven. Met letterkundige inleiding door M.J.M. de Haan en L. Jongen en annotaties en emendaties door B.C. Damsteegt en M.J. van der Wal. Met medewerking van A. Meesen. Utrecht, 1983. Publikaties van de [Leidse] Vakgroep Nederlandse Taal- en Letterkunde 11.
- Hage 1994
A.L.H. Hage, 'Lodewijk van Velthem: pastoor tussen kerk en wereld'. In: *Ntg 87* (1994), p. 210-216.
- Haug 1985
W. Haug, *Literaturtheorie im deutschen Mittelalter. Von den Anfängen bis zum Ende des 13. Jahrhunderts. Eine Einführung*. Darmstadt, 1985. Germanistische Einführungen.
- Van der Have 1994
J.B. van der Have, '[Rec. v.] Lancelot. De Middelnederlandse vertaling van de Lancelot en prose overgeleverd in de Lancelotcompilatie. Pars 2 (vs. 5531-10740). Met een inlei-

dende studie over de vertaaltechniek uitgegeven door B. Besamusca. Assen-Maastricht, 1991'. In: *TNTL* 110 (1994), p. 145-149.

Hellinga 1953

W. Gs Hellinga, 'Principes linguistiques d'édition des textes'. In: *Lingua* 3 (1953), p. 295-306.

Hermans en Huisman 1981

J.M.M. Hermans en G.C. Huisman, *De descriptione codicum*. 3e dr. Groningen, 1981. *Varia mediaevalia* 2.

Hogenhout 1978

Torec. Een tekstuutgave naar het handschrift met een inleiding door M. en J. Hogenhout. Abcoude, 1978.

Huet 1913

G. Huet, 'Les traditions Arturiennes chez le chroniqueur Louis de Velthem'. In: *Le Moyen Age* 26 (1913), p. 173-197.

Hutchings 1938

Le roman en prose de Lancelot du Lac. Le conte de la charrette. Ed. G. Hutchings. Paris, 1938 (reprint Genève, 1974).

Janssens 1983

J.D. Janssens, '[Rec. v.] F.P. van Oostrom, *Lantsloot vander Haghedochte. Onderzoekingen over een Middelnederlandse bewerking van de Lancelot en prose*. Amsterdam etc., 1981'. In: *SpL* 25 (1983), p. 129-140.

Janssens 1987

J. Janssens, 'De Middelnederlandse Arturroman'. In: *Arturus Rex, Volumen I: Catalogus*. Koning Artur en de Nederlanden. Ed. W. Verbeke, J. Janssens, M. Smeyers. Leuven, 1987. *Mediaevalia Lovaniensia, Series I, Studia XVI*, p. 261-300.

Janssens 1988

J.D. Janssens, *Dichter en publiek in creatief samenspel. Over interpretatie van Middelnederlandse ridderromans*. Leuven-Amersfoort, 1988. *Leuvense studiën en tekstuutgaven, Nieuwe Reeks*, dl. 7.

Janssens 1992

J.D. Janssens, 'De "Vlaamse" achtergronden van de *Lancelotcompilatie*. Wat onzekerheden op een rijtje: Vlaams, Brabants of Hollands?' In: *De ongevalliche Lanceloet. Studies over de 'Lancelotcompilatie'*. Red. B. Besamusca en F. Brandsma. Hilversum, 1992. *Middeleeuwse studies en bronnen* 28, p. 21-43.

Jonckbloet 1846-1849

Roman van Lancelot (XIIIe eeuw). Naar het (eenig-bekende) Handschrift der Koninklijke Bibliotheek, op gezag van het Gouvernement uitgeg. door W.J.A. Jonckbloet. 2 dln. 's-Gravenhage, 1846-1849.

Kennedy 1972

E. Kennedy, 'The use of *tu* and *vous* in the first part of the Old French prose *Lancelot*'. In: *History and structure of French. Essays in the honour of professor T.B.W. Reid*. Ed. F.J. Barnett et al. Oxford, 1972, p. 135-149.

Kennedy 1980

Lancelot do Lac; the non-cyclic Old French prose romance. Ed. E. Kennedy. 2 dln. Oxford, 1980.

- Kennedy 1986
E. Kennedy, *Lancelot and the Grail. A study of the prose Lancelot*. Oxford, 1986.
- Kennedy 1994
E. Kennedy, 'The Narrative Techniques Used to Give Arthurian Romance a "Historical" Flavour'. In: *Conjunctures: Medieval Studies in Honor of Douglas Kelly*. Ed. K. Busby and N.J. Lacy. Amsterdam, 1994. Faux Titre 83, p. 219-233.
- Kibler 1984
Chrétien de Troyes, *Lancelot or, The Knight of the Cart (Le Chevalier de la Charrete)*. Ed. and trans. W.W. Kibler. New York-London, 1984. Garland Library of Medieval Literature, Series A, Vol. 1.
- Kienhorst 1988
H. Kienhorst, *De handschriften van de Middelnederlandse ridderepiek. Een codicologische beschrijving*. 2 dln. Deventer, 1988. Deventer studiën 9.
- Kienhorst en Mulder 1986
H. Kienhorst en H. Mulder, 'Copiïsten van Middelnederlandse literaire handschriften'. In: *Dokumentaal* 15 (1986), p. 93-95.
- Kirchert 1985
K. Kirchert, 'Text und Textgeschichte. Zu Überlieferungsgeschichtliche Editionen spätmittelalterlicher Gebrauchsprosa'. In: *Germanistik – Forschungsstand und Perspektiven*. Hrsg. G. Stötzel. Berlin-New York, 1985, vol. 2, p. 51-71.
- Klein 1990
J.W. Klein, 'Codicologie en de Lancelotcompilatie: de invoeging van de *Perchevael* en de *Moriaen*'. In: *Ntg* 83 (1990), p. 526-539.
- Klein 1995a
J.W. Klein, "'Het getal zijner jaren is onnaspeurlijk". Een herijking van de dateringen van de handschriften en fragmenten met Middelnederlandse ridderepiek'. In: *TNTL* III (1995), p. 1-23.
- Klein 1995b
J.W. Klein, '(Middelnederlandse) handschriften: produktie-omstandigheden, soorten, functies'. In: *Queeste* 2 (1995), p. 1-30.
- Th. Klein 1994
Th. Klein, 'Zur Sprache des Münchener Prosa-Lancelot-Fragments'. In: *Mittelalterliches Schauspiel. Festschrift für H. Linke zum 65. Geburtstag*. Hrsg. U. Mehler und A.H. Touber. Amsterdam, 1994. Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik 38-39, p. 223-240.
- Kluge 1948-1974
Lancelot. Hrsg. R. Kluge. 3 dln. Berlin, 1948-1974. Deutsche Texte des Mittelalters 42, 47, 63.
- Kooper 1993
E. Kooper, 'The Study of Middle Dutch Literature: Recent Developments'. In: *Mediaevistik* 6 (1993), p. 177-188.
- Kraft 1990
H. Kraft, *Editionsphilologie*. Mit Beiträgen von J. Gregolin, W. Ott und G. Vonhoff. Unter Mitarbeit von M. Billmann. Darmstadt, 1990.
- De Kruyter 1975
Die riddere metter mouwen. [Facsimile van] Ms. The Hague, Royal Library 129 A 10

fol. 167-177verso and the fragment Brussels, Royal Library IV 818. With an introduction by C.W. de Kruyter. Leiden, 1975.

Lie 1987

O.S.H. Lie, *The Middle Dutch Prose Lancelot. A study of the Rotterdam Fragments and their place in the French, German and Dutch Lancelot en prose tradition*. With an edition of the text. Amsterdam etc., 1987. *Middel nederlandse Lancelotromans* 3.

Lie 1991

O.S.H. Lie, 'The Flemish Exemplar of Ms W.f 46* Blankenheim, a Fifteenth-century German Translation of the *Suite de la Charrette*'. In: *Arturus Rex, Volumen II: Acta Conventus Lovaniensis 1987*. Ed. W. van Hoecke, G. Tournoy, W. Verbeke. Leuven, 1991. *Mediaevalia Lovaniensia, Series I, Studia* xvii, p. 404-418.

Lieftinck 1948

Codicum in finibus Belgarum ante annum 1550 conscriptorum qui in bibliotheca universitatis asservantur. Pars I: Codices 168-360 societatis cui nomen Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde descripsit G.I. Lieftinck. Leiden, 1948. *Codices manuscripti* v.

Lieftinck 1951

G.I. Lieftinck, 'Drie handschriften uit de librije van de abdij van Sint Bernardus opt Schelt'. In: *TNTL* 69 (1951), p. 1-30.

Lieftinck 1965

G.I. Lieftinck, 'Pleidooi voor de philologie in de oude en eerbiedwaardige ruime betekenis van het woord'. In: *TNTL* 81 (1965), p. 58-84. Herdr. in: Van Oostrom 1978a, p. 49-75.

Van Loey 1976

A. van Loey, *Middel nederlandse spraakkunst*, dl. I, Vormleer (Groningen, 1976⁸) en dl. II, Klankleer (Groningen, 1976⁷).

Lot 1954

F. Lot, *Etude sur le Lancelot en prose*. Nouvelle édition, augmentée d'un septième appendice dû à M. Lot-Borodine. Paris, 1954. Bibliothèque de l'École des Hautes Etudes. Sciences historique et philologique. Facs. 226.

Martens 1989

G. Martens, 'Was ist ein Text? Ansätze zur Bestimmung eines Leitbegriffs der Textphilologie'. In: *Poetica* 21 (1989), p. 1-25.

Mathijssen 1995

M. Mathijssen, *Naar de letter. Handboek editiewetenschap*. Assen, 1995.

Maximilianus 1954

Jacob van Maerlant, *Sinte Franciscus leven*. Uitgeg., ingeleid en toegelicht door P. Maximilianus. 2 dln. Zwolle, 1954. Zwolse drukken en herdrukken 7.

Micha 1960-1963

A. Micha, 'Les manuscrits du *Lancelot en prose*'. In: *Romania* 81 (1960), p. 145-187; 84 (1963), p. 28-60, 478-499.

Micha 1964-1966

A. Micha, 'La tradition manuscrite du *Lancelot en prose*'. In: *Romania* 85 (1964), p. 293-318, 478-517; 86 (1965), p. 330-359; 87 (1966), p. 194-233.

Micha 1978–1983

Lancelot. Roman en prose du XIIIe siècle. Ed. A. Micha. 9 dln. Paris–Genève, 1978–1983. Textes Littéraires Français 247, 249, 262, 278, 283, 286, 288, 307, 315.

Micha 1987

A. Micha, *Essais sur le cycle du Lancelot-Graal*. Genève, 1987. Publications romanes et françaises 179.

Van Oostrom 1978a

Arturistisch in artikelen. Een bundel fotomechanisch herdrukte studies over Middelnederlandse Arturromans. Met een bibliografie van de Middelnederlandse Arturistisch sinds 1945. Samengesteld door F.P. van Oostrom. Utrecht, 1978.

Van Oostrom 1978b

F.P. van Oostrom, 'Een curieus type kopiistenfout: de associatieve verwisseling van persoonsnamen'. In: *SpL* 20 (1978), p. 187–190.

Van Oostrom 1979

F.P. van Oostrom, 'Origineel, vertaling, bewerking: een gevecht in *Lancelot en prose*, *Lancelotcompilatie* en *Lantsloot vander Haghedochte*'. In: *Ntg* 72 (1979), p. 322–334.

Van Oostrom 1981

F.P. van Oostrom, *Lantsloot vander Haghedochte. Onderzoekingen over een Middelnederlandse bewerking van de Lancelot en prose*. Amsterdam etc., 1981. Middelnederlandse Lancelotromans 1.

Van Oostrom 1982

F.P. van Oostrom, 'Maecenaat en Middelnederlandse letterkunde'. In: *Hoofsheid en devotie in de middeleeuwse maatschappij. De Nederlanden van de 12e tot de 15e eeuw. Handelingen van het wetenschappelijk colloquium te Brussel 21-24 oktober 1981*. Ed. J.D. Janssens. Brussel, 1982, p. 21–40. Herdr. in: Van Oostrom 1992, p. 48–64, 290–291.

Van Oostrom 1989

F.P. van Oostrom, 'Voortgang of vooruitgang in de studie van de Middelnederlandse letterkunde?' In: *De studie van de Middelnederlandse letterkunde: stand en toekomst. Symposium Antwerpen 22-24 september 1988*. Red. F.P. van Oostrom en F. Wil-laert. Hilversum, 1989. Middeleeuwse studies en bronnen 14, p. 243–263. Herdr. in: Van Oostrom 1992, p. 252–273, 309–310.

Van Oostrom 1992

F. van Oostrom, *Aanwaard dit werk. Over Middelnederlandse auteurs en hun publiek*. Amsterdam, 1992. Nederlandse literatuur en cultuur in de middeleeuwen 6.

Paardekooper–van Buuren en Gysseling 1971

Moriaen. Opnieuw uitgegeven en geannoteerd door H. Paardekooper–van Buuren en M. Gysseling. Zutphen, z.j. [1971] Klassiek Letterkundig Pantheon 183.

Pauphilet 1923

La Queste del Saint Graal. Roman du XIIIe siècle. Ed. A. Pauphilet. Paris, 1923 (herdr. Paris, 1949). Classiques Français du Moyen Age 33.

Pickford 1977

Lancelot du Lac; Rouen 1488. Introductory note by C.E. Pickford. 2 dln. London, 1977.

Pleij 1987

H. Pleij, 'Met een boekje in een hoekje? Over literatuur en lezen in de middeleeuwen.' In: *Het woord aan de lezer*. Red. W. van den Berg en J. Stouten. Gronin-

gen, 1987, p. 16-48. Herdr. in H. Pleij, *Nederlandse literatuur van de late middeleeuwen*. Utrecht, 1990, p. 101-136.

Renting 1993

The Seventeenth-Century Orange-Nassau Library. The Catalogue Compiled by Anthony Smets in 1686, the 1749 Auction Catalogue and Other Contemporary Sources. Edited with Introduction and Notes by A.D. Renting & J.T.C. Renting-Kuijpers. With Notes on the Manuscripts by A.S. Korteweg. Utrecht, 1993.

Ruh 1984

K. Ruh, 'Text und Textgeschichte. Votum für eine überlieferungs-geschichtliche Editionspraxis'. In: *Probleme der Edition mittel- und neulateinischer Texte, Kolloquium der Deutschen Forschungsgemeinschaft, Bonn, 26.-28. Februar 1973*. Hrsg. L. Hoedl und D. Wuttke. Boppard, 1984, p. 35-40.

Scheibe 1982

S. Scheibe, 'Zum editorischen Problem des Textes'. In: *Zeitschrift für deutsche Philologie* 101 (1982), Sonderheft *Probleme neugermanistischer Edition*, p. 12-29.

Scheibe e.a. 1988

S. Scheibe et al., *Vom Umgang mit Editionen. Eine Einführung in Verfahrensweisen und Methoden der Textologie*. Berlin, 1988.

Schmolke-Hasselmann 1980

B. Schmolke-Hasselmann, *Der arthurische Versroman von Chrestien bis Froissart. Zur Geschichte einer Gattung*. Tübingen, 1980. Beihefte zur Zeitschrift für romanische Philologie 177.

Segre en Speroni 1991

C. Segre & G. B. Speroni, 'Filologia testuale e letterature italiana del Medioevo'. In: *Romance Philology* 45 (1991), p. 44-72.

Serrure 1861

C.P. Serrure, 'De ridder met de kar. Fragment'. In: *Vaderlandsch Museum* 4 (1861), p. 309-323.

Sodmann 1980

Jacob van Maerlant, *Historie van den Grale und Boek van Merline*. Nach der Steinförter Handschrift herausgegeben von T. Sodmann. Köln-Wien, 1980. Niederdeutsche Studien 26.

Sommer 1908-1916

The Vulgate Version of the Arthurian Romances, 7 vols. Ed. H.O. Sommer. Washington, 1908-1916 (reprint New York, 1979).

Speer 1991

M.B. Speer, 'Editing Old French Texts in the Eighties: Theory and Practice'. In: *Romance Philology* 45 (1991), p. 7-43, 205-50.

Steer 1985

G. Steer, 'Textgeschichtliche Edition'. In: *Überlieferungsgeschichtliche Prosaforschung*. Hrsg. von K. Ruh. Tübingen, 1985, p. 37-52.

Steinhoff 1995

Lancelot und Ginover I-II. Prosalancelot I-II. Nach der Heidelberger Handschrift Cod. Pal. germ. 147, hrsg. von R. Kluge, ergänzt durch die Handschrift Ms. allem. 8017-8020 der Bibliothèque de l'Arsenal Paris. Übersetzt, kommentiert und hrsg. von H.-H. Steinhoff. 2 dln. Frankfurt am Main, 1995. Bibliothek des Mittelalters 14-15 (Bibliothek deutscher Klassiker 123).

- Stoett 1923
 F.A. Stoett, *Middelnederlandsche Spraakkunst*. Syntaxis. 3e herz. dr. 's-Gravenhage, 1923 (ongewijzigde herdr. 1974).
- Storm van Leeuwen 1976
 J. Storm van Leeuwen, *De achttiende-eeuwse Haagse boekband in de Koninklijke Bibliotheek en het Rijksmuseum Meermanno-Westreenianum*. 's-Gravenhage, 1976.
- Stufkens 1985
 R.D.H. Stufkens, "'Perchevael": de rode ridder'. In: *Bzzlletin* 13 (1985), nr. 124, p. 58-63.
- Verwijs en Verdam 1885-1952
 E.Verwijs en J.Verdam, *Middelnederlandsch woordenboek*. 11 dln. 's-Gravenhage, 1885-1952.
- Van Vloten 1880
 Jacob van Maerlant, *Merlijn*. Naar het eenig bekende Steinforter handschrift, uitgeg. door J. van Vloten. Leiden, 1880.
- West 1978
 G.D. West, *An index of proper names in French Arthurian prose romances*. Toronto etc., 1978. University of Toronto Romance Series 35.
- Willaert 1990
 F.Willaert, 'Lancelot in Utrecht'. In: *SpL* 32 (1990), p. 51-70.
- Willaert 1994
 F.Willaert, '[Rec. v.] *Lanceloet*. De Middelnederlandse vertaling van de Lancelot en prose overgeleverd in de Lancelotcompilatie. Pars 3 (vs. 10741-16263). Met een inleidende studie over de entrelacement-vertelwijze uitgegeven door F. Brandsma. Assen-Maastricht, 1992'. In: *TNTL* 110 (1994), p. 149-153.
- Williams-Krapp 1986
 W.Williams-Krapp, *Die deutschen und niederländischen Legendare des Mittelalters. Studien zu ihrer Überlieferungs-, Text- und Wirkungs-geschichte*. Tübingen, 1986. Texte und Textgeschichte, Würzburger Forschungen 20.
- Te Winkel 1879
 J. te Winkel, *Het kasteel in de dertiende eeuw, geschetst volgens de gedichten van dien tijd*. Groningen, 1879.
- Te Winkel 1891
 J. te Winkel, 'De Perchevael en het Haagsche Lancelothandschrift'. In: *TNTL* 10 (1891), p. 161-174. Herdr. in: Van Oostrom 1978a, p. 223-236.
- Zimmermann 1916
 Zie Bräuner e.a. 1911-1916.

Register van personen en geografische namen in het tekstgedeelte

Dit register bevat alle persoonsnamen en geografische namen die voorkomen in de hier uitgegeven tekstgedeelten van de *Lanceloet* (het Brusselse fragment, vs. 1-396, en de *Lancelotcompilatie* Boek II, vs. 1-5530). Bovendien zijn in dit register de anonieme personages die in meer dan één episode optreden, opgenomen. Achter de naam worden eerst, tussen ronde haken, de in de tekstgedeelten voorkomende verbogen vormen vermeld. Daarna volgen de corresponderende vermelding in de *Lancelot en prose* (voorafgegaan door *LP*) en een korte omschrijving van het personage of de geografische naam. De romein gedrukte versnummers verwijzen naar de plaatsen waar de naam in de tekstgedeelten genoemd wordt, terwijl de cursief gedrukte versnummers verwijzen naar de voornaamste plaatsen waar de drager van de naam op een andere wijze wordt aangeduid. Een B voor een versnummer verwijst naar het Brusselse fragment.

AGESTES *LP*: *Agrestes; heidense koning uit de tijd van Joseph van Arimathie*. A. doet of hij zich tot chistendom bekeert 1761, 1762 *e.v.*, 1771; A. herroept bekering en dwingt anderen hetzelfde te doen 1778 *e.v.*, 1786 *e.v.*, 1793 *e.v.*, 1799; A. doodt volgelingen van Joseph 1810 *e.v.*, 1817, 1823, 1828

AGLOVEL, AGLOVAEL (*Aglovale, Aglovale*); *LP*: *Agloval etc.; ridder van de Tafelronde*. A. neemt deel aan de queeste naar Lanceloet 1724, 1725, 1729 *e.v.*, 1740 *e.v.*, 1751; A. en de andere ridders bij het Zwarte Kruis 1836 *e.v.*, 1845 *e.v.*, 1856 *e.v.*, 1861; A. en de anderen ontmoeten Elizer 1870 *e.v.*, 1876, 1882, 1898, 1929 *e.v.*, 1937, 1958 *e.v.*, 1966; 2281, 2283; A. en de anderen spreken met Elizer over de reden van hun queeste 2305, 2309, 2314, 2325 *e.v.*, 2332; A. en de anderen nemen afscheid van Elizer en van elkaar 2333,

2338; verhaal vertelt verder over A. 2342 (Aglavale); begin van A.'s avonturen 2344, 2345, 2348, 2350; A. spreekt met gewonde ridder 2352, 2359, 2360 *e.v.*, 2364, 2366, 2370, 2376; tweegevecht tussen A. en Griffioen 2377, 2378 *e.v.*, 2382, 2383, 2389, 2393, 2395, 2398; Griffioen geeft zich over aan A. 2405 *e.v.*, 2409; gesprek tussen A. en Griffioen 2414, 2425, 2427 *e.v.*, 2433; A. haalt ridder over samen bij Griffioen te overnachten 2436 *e.v.*, 2445, 2447 *e.v.*, 2455 *e.v.*, 2461; A. vertelt Griffioen over de queeste 2463, 2469, 2472, 2473, 2479 *e.v.*, 2487, 2491, 2500, 2506, 2509 *e.v.*, 2516; Griffioen laat Keye vrij en stuurt hem naar A. 2520, 2525, 2540, 2542; A. vertelt Keye over de situatie aan het hof 2545, 2561; het verhaal zwijgt over A. 2562; A. en de andere ridders verzamelen bij het Witte Kruis 2893 *e.v.*, 2901 *e.v.*, 2912 *e.v.*, 2921, 2925

- AGRAVEIN (*Agraveyne*); LP: *Agravain li Or-gueillos*; tweede zoon van koning Lot, broer van Walewein, Gurrehes en Garhies, neef van Artur. Uiterlijk en karakter van A. 5160, 5161 e.v., 5171; Gurrehes lijkt niet op A. 5176; het verhaal vertelt verder over A. 5529
- APOLLIJN LP: *Apolin*; een van de goden van de heidenen. A. genoemd in gesprek tussen Joseph en heiden 1999, 2001 e.v., 2009 e.v., 2020, 2092 e.v., 2100 e.v., 2106; A. en de andere heidense goden hebben geen enkele macht 2113, 2122 e.v., 2142, 2151, 2161
- ARAMATHIEN, ARAMATIEN LP: *Arrimathie*; gebied waar Joseph vandaan komt. Joseph komt uit A. B98, 1755, 1971, 1980
- ARTUR, DIE CONINC (*Arturs, Arture*); LP: *Arthur, Artus, Artu*; koning van Brittannië (*Logers*). A. gaat jagen 21, 26, 30, 31; Genevre gaat op zoek naar A. 338; Mathamas haat A. 362; Sagrimor ontmoet gewonde jager van A. 446; Calogremant gaat na A. op jacht 604, 607; Sagrimor komt van A.'s hof 799; Mathamas is een vijand van A. 956; Sagrimor komt van A.'s hof 1005; A. terug aan het hof 1596 e.v., 1601 e.v., 1609 e.v., 1617 e.v., 1623 e.v., 1629; Genevre vertelt A. wat ze weet over Lanceloet 1633, 1654, 1676, 1682 e.v., 1689; voorbereidingen voor een queeste 1711, 1713, 1743, 1746; Acglovel vertelt Griffioen over de toestand aan A.'s hof en de queeste 2471, 2473, 2483; Walewein stuurt Mathamas naar A.'s hof 2681; Hestor komt van A.'s hof 2819, 2821; jonkvrouw zoekt Dodineel aan A.'s hof 2850; Hestor vertelt over vertrek van de ridders van A.'s hof 2872; Genevre vertelde over Lanceloet aan A.'s hof 2875; aan het hof van A. want men Lanceloet dood 2972; jonkvrouw doet bij verzoek aan Walewein een beroep op zijn trouw aan zijn oom A. 3023; Walewein wil tegen de rode ridder strijden als hij niet van A.'s hof is 3261; Walewein komt van A.'s hof 3682; Walewein ziet een draak in het Graalkasteel 3836 e.v., 3871 e.v., 3878 e.v., 3888 e.v., 3897; draak uit Waleweins avontuur in Cambonoyc stelt A. voor 4178, 4185 e.v., 4201, 4204, 4209, 4212 e.v., 4219, 4229, 4234; Hestor komt van A.'s hof 4729, 4733; aan A.'s hof denkt men dat Lanceloet dood is 4745, 4748, 4758; Walewein een van de beste ridders van A.'s hof 5129; Walewein is A. trouw 5146; Mordret komt van A.'s hof 5364
- BAN (*Bans*); LP: *li roi Ban(s) de Benoyc*; koning van Benoyc, vader van Lanceloet en Hestor. Lanceloets vader koning B. heeft overspel gepleegd B230, B232, B240; Lanceloet is de zoon van koning B. 44; Orgales moeder was de zuster van koning B. 4790, 4794
- BANDEMAGUS LP: *Baldemagus, Baudemagu etc.*; koning van Gorre. Melyagant is de zoon van koning B. 19
- BEDDE VAN AVONTUREN LP: *Lis Aventuros*; gevaarlijk bed met magische eigenschappen in het Paleys van Aventuren. Jonkvrouw waarschuwt Walewein niet op het B.v.A. te gaan zitten 3809 e.v., 3816, 3820, 3823, 3824, 3842, 3844
- BENEWIJC, BEYNOEC LP: *Benoyc*; koninkrijk van koning Ban. Lanceloet is de zoon van koning Ban van B. 44, 4791
- BERTANGEN LP: *Bertaigne*; Brittannië. De Graal werd door Joseph van Arimatea naar B. gebracht B101
- BEYNOEC Variant van BENEWIJC (zie aldaar) 4791
- [BOHORT] LP: *Bohort, Boort li Essilliez*; zoon van koning Bohort van Gaunes, broer van Lioneel, neef van Lanceloet. De koningin ontmoet een huilende ridder (B.), die haar wil ontvoeren 57 e.v., 66 e.v., 76 e.v., 81; B. verslaat Keye, Sagrimor en Dodineel 85 e.v., 90 e.v., 102 e.v., 113 e.v., 118, 124 e.v., 134 e.v., 141, 144, 153 e.v., 157; Lanceloet vraagt

- de *quene* toestemming om tegen B. te strijden 163, 183 e.v., 193, 210; B. verslagen door Lanceloet 219 e.v., 234, 237; Lanceloet laat de koningin vragen goed voor B. te zorgen 281 e.v., 285, 311, 325 e.v., 335; Sagrimor en Dordineel betreuren dat zij verloren van B. 373; B. in gesprek met de koningin 1401 e.v., 1411 e.v., 1423; koningin licht Artur in 1636 e.v., 1647
- BOSCH VAN IV VRESEN LP: *forest des Quatre Perilx; bos waar Lanceloet een ontvoerde schildknaap zocht*. Lanceloet kreeg Griffioen's wapenrusting in het B. 1311
- BRANDALIS LP: *Brandeban, duc de Tanin-gues; ridder die vroeger door Sagrimor geholpen is*. B. wil weten wie de jonkvrouw is die door Sagrimor wordt begeleid 776 e.v., 782, 816 e.v., 829 e.v., 842 e.v., 845; B. maakt zich bekend aan Sagrimor 848, 852, 853 e.v., 865 e.v., 875, 880
- BROCHELANT, FOREEST VAN LP: *forest de Broceliande; bos waar Joseph van Arimathia een heiden ontmoet*. Joseph spreekt in bos van B. met heiden wiens broer ziek is 1975
- CALOGREMANT (*Calogremante*); LP: *Calogrenant; ridder van de Tafelronde*. Sagrimor bevrijdt de gevangenen C. 597, 600 e.v., 625, 671
- CAMBONOYC LP: *Corbenic; kasteel van koning Pelles, de Graalburcht*. Walewein bezoekt het kasteel 3594; Walewein rijdt snel bij C. vandaan na de rit op de schandekar 4107
- CASTEEL VANDER MOLEN LP: *Chastel del Moulin; kasteel waar een toernooi gehouden wordt*. Koning Mabonars organiseert een toernooi bij het C.v.d.M. 2999
- CELYCE LP: *Ocelide, Hoselice etc.; land dat veroverd werd door koning Galaad*. C. werd Gales genoemd naar koning Galaad B104
- CORNUWAEELGEN LP: *Cornouaille etc.; de landstreek Cornwall*. Kameloet ligt in C. 31
- DODINEEL, (*Dodineels, Dodinele*); LP: *Dodini-als, Dodinel le Salvage etc.; ridder van de Tafelronde*. D. begeleidt de koningin 38, 41 (D. die Welde); D. verslagen door Bohort 125, 127 e.v., 142 (Doedineel), 162; D. en Sagrimor gaan naar Mathamas 363 (Dodinel), 369 e.v., 372; D. en Sagrimor ontmoeten zingende ridder 375 e.v., 385, 391; jonkvrouw vraagt D. haar te volgen 402, 408 e.v., 418; Sagrimor zoekt D. 436, 437 (Doedineel), 439; het verhaal gaat verder over D. *dien Welden* 1052-3; D. komt ridder (Maroc), jonkvrouw en dwerg tegen 1057, 1066, 1067; D. verslaat Maroc 1091, 1102, 1112, 1113 e.v., 1119, 1123, 1130, 1137, 1146, 1149, 1151 e.v., 1159, 1166, 1168, 1169 e.v., 1176, 1180, 1182, 1189, 1193, 1202, 1208 (Dodinels), 1214; dwerg verklaart D. Marocs gedrag 1221, 1227, 1248, 1251, 1260; verhaal gaat verder over D. 1479; D. met jonkvrouw bij een rivier 1482, 1485 e.v., 1493, 1496, 1500, 1501 e.v., 1512 e.v., 1519, 1522; D. vraagt een man om hulp 1524, 1531, 1539, 1541, 1543 e.v., 1547; D. wordt gevangengenomen 1548, 1551, 1554, 1556, 1558 e.v., 1562; de koningin licht Artur in 1642, 1643, 1660, 1664, 1680; Aglovel vertelt Griffioen dat D. wordt vermist 2502; Walewein vraagt Mathamas naar D. 2641; Hestor komt bij kasteel waar D. gevangenzit 2701, 2721; Hestor bevrijdt D. 2822 e.v., 2827; D. in gesprek met Hestor en de jonkvrouw 2830 e.v., 2839 e.v., 2849 e.v., 2859 e.v., 2867, 2883; D. voegt zich bij de zoekende ridders 2888 e.v., 2898 e.v., 2912 e.v., 2921, 2925
- ELVINNEN FONTEINE zie FONTEINE VAN DER ELFVINNEN
- ELVINNEN BORNE zie FONTEINE VAN DER ELFVINNEN

- ELIZER, ELISER *LP: Eliezer etc.; zoon van de Visserkoning*. E. ontmoet Walewein en de andere ridders 1867, 1876 e.v., 1879, 1892 e.v., 1902 e.v., 1911; E. vertelt Walewein en de anderen over zijn zwaard 1913 e.v., 1923 e.v., 1934 e.v., 1946, 1953, 1960 e.v., 1968; 2277 e.v., 2287 e.v., 2291; E. in gesprek met Walewein en de andere ridders 2295, 2299 e.v., 2311, 2320, 2324, 2325 e.v., 2335
- FONTEINE VAN DER ELVINNEN, ELVINNEN
 FONTEINE, ELVINNEN FONTEYNE, ELVINNEN BORNE (*Fonteinen vander E., Fonteynen vander E.*); *LP: Fontaine as Fees; bron in het bos van Kameloet*. Genevre wacht bij de F.v.d.E. 345 (Elfvinnen Fonteine), 351, 870, 899, 1206, 1254; Griffioen rijdt langs de F.v.d.E. 1346; Genevre wacht bij de F.v.d.E. 1394, 1566; Genevres verhaal aan de koning 1657
- GALAAD *LP: Galaad; doopnaam van Lanceloet*. Symeu vertelt Lanceloet dat zijn doopnaam G. luidt B239
- GALAAD, DIE CONINC *LP: Galaad, li haus rois de Gales; koning van Gales, zoon van Joseph van Arimathea*. Lanceloet heft de deksteen op van het graf van koning G. B78 e.v., B87; de afstamming van koning G. B96, B99; het lichaam van G. wordt opgehaald door kloosterlingen B321, B323
- [GALAAT] *LP: Galaad; zoon van Lanceloet*. De ridder die Symeu's graf opent, zal plaatsnemen in de gevaarlijke zetel van de Tafelronde en de queeste naar de Graal tot een goed einde brengen B131, B132, B137; door een uitzonderlijk goede en kuise ridder zal het brandende graf van Symeu doven B193 e.v., B199 e.v., B204; Symeu's verlosser zal nauw aan Lanceloet verwant zijn B212 e.v., B217; B278; de verlosser van Symeu zal zijn gelijke volgens Lanceloet niet kennen B313; een uitverkoren ridder (G.) zal de Graal-avonturen tot een goed einde brengen 1942-4; 2267 e.v., 2271
- GALEHOET (*Galehoets*); *LP: Galehout, Galehot; vriend van Lanceloet, die gestorven is van verdriet om Lanceloets vermeende dood*. Koning Mabonaris is familie van G. 3003
- GALES *LP: Gales; koninkrijk van koning Galaad*. koning Galaad veroverde G. toen de Graal naar Brittannië kwam B97, B102; een man uit G. krijgt een visioen over de opening van Galaads graf B325
- GARHIES *LP: Gaheriés etc.; vierde zoon van koning Lot, broer van Walewein, Agravein en Gurrehes, neef van Artur*. G. neemt deel aan de queeste naar Lanceloet 1719, 1729 e.v., 1740 e.v., 1751; G. en de andere ridders bij het Zwarte Kruis 1836 e.v., 1845 e.v., 1856 e.v., 1861; G. en de anderen ontmoeten Elizer 1870 e.v., 1876, 1882, 1898, 1929 e.v., 1937, 1958 e.v., 1966; 2281, 2283; G. en de anderen spreken met Elizer over de reden van hun queeste 2305, 2309, 2314, 2325 e.v., 2332; G. en de anderen nemen afscheid van Elizer en van elkaar 2333, 2338; verhaal zwijgt over de ridders 2341; G. en de andere ridders verzamelen bij het Witte Kruis 2893 e.v., 2901 e.v., ze nemen afscheid van elkaar 2912 e.v., 2921, 2925; G. bijna even sterk als Walewein 5118 (Garite); uiterlijk en karakter van G. 5195 (*Gaheries*), 5199 e.v., 5207 e.v., 5215 e.v., 5219; vriend van een jonkvrouwe bij wie Mordret overnacht, heeft veel aan G. te danken 5367 e.v., 5373 (Gariet)
- GARIET (*Garite*). Variant van GARHIES (zie aldaar) 5118, 5373
- GENEVRE, DIE CONINGINNE (*Genevren*); *LP: Genièvre; koningin van Brittannië, echtgenote van koning Artur*. G. volgt de jachtstoet 34 e.v., 48 e.v., 56; Bohort wil G. ontvoeren 61 e.v., 81; drie ridders proberen vergeefs ontvoering van G. te verhinderen 83, 88, 121, 145; Lanceloet bevrijdt G. 149, 153 e.v., 159; Keye in gesprek met G. en met Lanceloet 247, 255; 275 e.v., 309, 314, 322 e.v., 332,

337; G. wacht bij de Elvinnen Fonteine 343, 352 e.v., 367, 374; 869; Sagrimor eist van Mathamas voedsel voor G. 897 e.v., 904, 908; Dodineel stuurt Maroc naar G. 1205 e.v., 1212, 1252 e.v., 1265; G. ziet Griffioen in Lanceloets wapenrusting 1347, 1355 e.v., 1363; het verhaal gaat verder over de koningin 1390; G. spreekt met Bohort 1393 e.v., 1404 e.v., 1418 e.v., 1422; Dodineel stuurde Maroc naar G. 1484; droefheid van G. 1564, 1566 e.v., 1573 (Geno-*vren*), 1575 e.v., 1593; G. in gesprek met de koning 1605 e.v., 1613 e.v., 1624 e.v., 1632 e.v., 1650 e.v., 1661 e.v., 1678 e.v., 1695 e.v., 1700; Aglovel vertelt Griffioen wat hij van G. hoorde over Lanceloet 2474, 2476; de ridders hebben gezworen Griffioens hoofd naar Artur en G. te zullen sturen 2483; Walewein vraagt Mathamas naar de ridders die eten voor G. kwamen halen 2643; Hestor vertelt wat hij van G. hoorde over Lanceloet 2874; 4758

GRAEL (*Grale*); LP: *Graal; kelk waarin Joseph van Arimathea het bloed van de gekruisigde Christus opving*. Joseph van Arimathea bracht de G. naar Britannië B100; de ridder die Symeu's graf opent, zal de queeste naar de G. tot een goed einde brengen B138; Lanceloet kan de avonturen van de G. niet beëindigen B225; Joseph van Arimathea bracht de G. naar Britannië B258; een uitverkoren ridder (*Galaat*) zal de avonturen van de G. beëindigen 1944, 2270; de G. is in bezit van de Visserkoning 2298; een ridder vol wellust (*Lanceloet*) zal de avonturen van de G. niet kunnen beëindigen 3374; Walewein ziet de G. 3737, 3739, 3743 e.v., 3760, 4030, 4035 e.v., 4052; kluizenaar vertelt Walewein dat hij de G. gezien heeft 4156

GRIFFOEN VANDEN QUADEN PASSE (*Griffoens, Griffone*); LP: *Griffon, Grifon del Mal Pas; ridder die aan Lanceloet zijn wapenrusting afstond*. Lanceloet ontmoet zwarte ridder (G.) 1281 e.v., 1295 e.v., 1307 e.v.; Lanceloet staat zijn wa-

penrusting aan G. af 1324, 1326 e.v., 1340 (G. vanden Q.P.); G. komt langs de Fonteine van der Elvinnen 1345, 1348 e.v., 1364; G. verslaat Keye en Maroc 1367 e.v., 1378, 1381, 1387; Lanceloet en G. namen afscheid van elkaar 1427, 1430; Genevre licht de koning in 1666, 1676 e.v., 1679; Aglovel strijdt tegen G. voor een ridder die G.'s schildknaap doodde 2366 e.v., 2374 e.v., 2385 e.v., 2394 e.v., 2404 e.v., 2408; Aglovel in gesprek met G. 2410 e.v., 2421 e.v., 2432, 2441, 2455 e.v., 2461; G. maakt zich bekend en hoort over de queeste naar Lanceloet 2465-6 (G. vanden Q.P.), 2477, 2489, 2490 e.v., 2497, 2506, 2519; G. laat Keye gaan 2520, 2538

GUIDENLANT LP: *Guidel, Gindiel, Graniel, Raguidel etc.; kasteel*. Hestor komt bij het kasteel 4296, 4304, 4346, 4354, 4370; het kasteel van Orgale heet G. 4650; Margarijs nam het kasteel in 4691, 4714; het kasteel is Orgales enige bezit 4803

GURIES Variant van GURREHES (zie aldaar) 5175

GURREHES LP: *Guerrehes etc.; derde zoon van koning Lot, broer van Walewein, Agravein en Garhies, neef van Artur*. G. neemt deel aan de queeste naar Lanceloet 1720, 1729 e.v., 1740 e.v., 1751; G. en de andere ridders bij het Zwarte Kruis 1836 e.v., 1845 e.v., 1856 e.v., 1861; G. en de anderen ontmoeten Elizer 1870 e.v., 1876, 1882, 1898, 1929 e.v., 1937, 1958 e.v., 1966; 2281, 2283; G. en de anderen spreken met Elizer over de reden van hun queeste 2305, 2309, 2314, 2325 e.v., 2332; G. en de anderen nemen afscheid van Elizer en van elkaar 2333, 2338; verhaal zwijgt over de ridders 2341; G. en de andere ridders verzamelen bij het Witte Kruis 2893 e.v., 2901 e.v., 2912 e.v., 2921, 2925; G. (Guries) lijkt niet op Agravein 5175; uiterlijk en karakter van G. 5177 e.v., 5185 e.v., 5192

[HELAINÉ] *LP: Helaine etc.; echtgenote van koning Ban, Lanceloets moeder.* Koning Ban is zijn vrouw ontrouw geweest B232; Lanceloet is blij te horen dat zijn moeder nog leeft B247; het avontuur op het kerkhof dat Walewein en Hestor bezoeken, is bestemd voor de zoon van de bedroefde koningin (H.) 3494

HERMITAGE VAN DEN BERGE *LP: l'hermitage del Mont; kluis waar Ywein van zijn wonden herstelt.* 5065

HERMITAGE VANDER HAGE (*Hagen*); *LP: ermitage de la Haie; kluis vlakbij het kasteel van Griffioen.* Keye en Aglovel ontmoeten elkaar bij de H.v.d.H. 2511, 2518, 2523-4, 2539

HESTOR (*Hestors, Hestore, Hestorre*); *LP: Hector, Hestor des Mares; zoon van koning Ban, halfbroer van Lanceloet.* H. neemt deel aan de queeste naar Lanceloet 1723 (H. van Mares), 1729 e.v., 1740 e.v., 1751; H. en de andere ridders bij het Zwarte Kruis 1836 e.v., 1845 e.v., 1856 e.v., 1861; H. en de anderen ontmoeten Elizer 1870 e.v., 1876, 1882, 1898, 1929 e.v., 1937, 1958 e.v., 1966; 2281, 2283; H. vraagt Elizer waarom hij het zwaard kust 2287; H. en de anderen spreken met Elizer over de reden van hun queeste 2305, 2309, 2314, 2325 e.v., 2332; H. en de anderen nemen afscheid van Elizer en van elkaar 2333, 2338; verhaal zwijgt over de ridders 2341; verhaal gaat verder over H. 2688; H. verslaat ridder die Dodineel gevangen houdt 2690, 2691 e.v., 2703 e.v., 2715 e.v., 2729, 2731 e.v., 2736, 2738, 2743, 2749 e.v., 2754, 2762, 2765, 2766 e.v., 2774; H. gastvrij ontvangen op het kasteel 2775, 2780 e.v., 2792, 2799, 2803 e.v., 2808; H. ontmoet vriendin van verslagen ridder 2810, 2813, 2818, 2823; H. in gesprek met Dodineel en met de jonkvrouw 2826, 2830, 2867, 2870, 2887; H. en de andere ridders bij het Witte Kruis 2888 e.v., 2901 e.v., 2912 e.v., 2921, 2925; H. vecht als rode ridder in het toernooi van koning

Mabonars 3166 e.v., 3176 e.v., 3193, 3200; H. (incognito) wint gevecht van Walewein 3203, 3207 e.v., 3214 e.v., 3221 e.v., 3230 e.v., 3235 e.v., 3245, 3249; H. verdwijnt van het toernooiveld 3252, 3256, 3260 e.v., 3267; H. ontmoet Walewein bij een boswachter 3277, 3279, 3285, 3290 e.v., 3304, 3307, 3308 e.v., 3322, 3324 e.v., 3332; H. en Walewein komen bij een kapel met een kerkhof 3333 e.v., 3342 e.v., 3355 e.v., 3361; H. en Walewein kunnen het avontuur op het kerkhof niet tot een goed einde brengen 3377 e.v., 3384, 3385, 3393 e.v., 3398, 3401 e.v., 3411, 3434, 3457, 3458 e.v., 3467, 3471, 3473 e.v., 3482, 3483 e.v., 3495, 3499; H. en Walewein gaan bij een splitsing uiteen 3503, 3521, 3523 e.v., 3530, 3532 e.v., 3535, 3541; het verhaal gaat verder over H. 4261 (Hestor); H. heeft afscheid genomen van Walewein 4264; H. op weg naar een kasteel 4265 e.v., 4271, 4275, 4277 e.v., 4287 e.v., 4297 e.v., 4305, 4309 e.v., 4317 e.v., 4324; H. verslaat een ridder bij het kasteel 4325 e.v., 4337, 4338, 4344; H. en Margarijs 4347 e.v., 4357, 4361, 4363 e.v., 4366, 4397 e.v., 4407, 4415 e.v., 4423, 4430, 4431, 4433, 4435, 4445, 4455, 4458; H. verslaat Margarijs 4466, 4474, 4487, 4490 e.v., 4503, 4505 e.v., 4512 e.v., 4521, 4527, 4536, 4542; H. bevrijdt Orgale, die door twee leeuwen bewaakt wordt 4545, 4547 e.v., 4561, 4573, 4575 e.v., 4583, 4584, 4586, 4588 e.v., 4596, 4599, 4603, 4607, 4621, 4625 e.v., 4636; H. in gesprek met Orgale 4647, 4653 e.v., 4667, 4723 e.v., 4728, 4732 e.v., 4738, 4740, 4755, 4756, 4767, 4780; Orgale vertelt H. over haar verwantschap met Lanceloet 4787, 4807; einde van de belevenissen van H. 4809 e.v., 4813

IRLANT *LP: -; Ierland.* De Ynscen Roce ligt tussen I. en Schotland 1218

JHESUS *LP: Jhesus Crist etc.* Joseph van Aramathien nam J. af van het kruis B256; Elizer vraagt Walewein in naam van J. de delen van het zwaard samen te voegen 1948 (tSoens); Joseph van

- Aramathien nam J. af van het kruis 1972; Joseph bidt tot J. om de heiden weer levend te maken 2128 (Cristus), 2131 (J. Karst), 2135; Joseph belijdt zijn geloof in J. 2173 (Sone); dankgebed van Joseph tot J. 2194 e.v., 2205, 2213, 2217; in de Graal werd het bloed van J. opgevangen 4158
- joncfrouwe (die Dodineel uitdaagt met haar mee te gaan) *LP: damoisele (M IX, p. 50, no. 52)*. j. daagt Dodineel uit haar te volgen 400 e.v., 413 e.v., 419; verhaal gaat verder over j. en Dodineel 1053; Dodineel en j. ontmoeten ridder (Maroc), jonkvrouwe en dwerg 1056, 1069 e.v., 1081 e.v., 1090, 1099, 1125, 1145, 1209, 1225 e.v., 1230; j. en Dodineel bij rivier 1485, 1491 e.v., 1500, 1546; Hestor ontmoet j. 2810 e.v., 2817; Dodineel vertelt Hestor over rol van j. 2833; j. in gesprek met Hestor en Dodineel 2838 e.v., 2849 e.v., 2862
- joncfrouwe (dochter van Mathamas) *LP: damoisele (vgl. M IX, p. 110 s.v. Mathamas)*. j. geeft Sagrimor te eten in gevangenis 999 e.v., 1012 e.v., 1023 e.v., 1032; 2672
- joncfrouwe (die in marmeren kuip zit) *LP: damoisele (M IX, p. 51, no. 59)*. Walewein kan de j. niet bevrijden 3607, 3612, 3620 e.v., 3627 e.v., 3635 e.v., 3649 e.v., 3657 e.v., 3670
- joncfrouwe (dochter van koning Pelles, later moeder van Galaat) *LP: damoisele (M IX, p. 51, no. 60)*. Walewein ziet j. die de Graal draagt te Cambonoyc 3731 e.v., 3740, 3751, 3759 e.v., 3771; Walewein ziet j. in het Paleys van Aventuren 4027 e.v., 4035, 4051
- joncfrouwen (die Walewein ziet in het Paleys van Aventuren) *LP: damoiseles (ontbreken in M IX en S VII)*. Walewein ziet twaalf wenende jonkvrouwen in de Graalburcht 3904, 3907 e.v., 3921
- JOSEF, JOSEPH VAN ARAMATHIEN (*Josephs, Joseps van A.*); *LP: Joseph d'Arimathie, J. de Barimathie etc.; volgeling van Christus, bracht de Graal naar Groot-Brittannië*. Koning Galaad is de zoon van J.v.A. B98; Symeu is verwant aan J.v.A. B255; J.v.A. bidt voor de zielen van Symeu en Moys B270, B274; J.v.A. preekte onder de heidenen 1755, 1757; J. verlaat Agestes' land 1773, 1774, 1779; Agestes doodt J.'s familieleden 1812, 1821; J. spreekt met een heiden in het bos van Brochelant 1970, 1971 (J.v.A.), 1976 e.v., 1979, 1983, 1987, 1995, 2005, 2014, 2019; J. en de heiden bij het kasteel van diens broer (Mategran) 2023 e.v., 2033, 2040, 2041, 2043, 2045, 2050; J. in gesprek met Mategran 2054, 2060, 2068, 2077, 2083, 2085, 2089, 2096; J. toont aan dat Christus machtiger is dan de heidense goden 2107, 2117, 2119, 2130, 2132 e.v., 2143, 2157, 2159, 2167, 2170; J. vraagt God de dode op te wekken 2191, 2209, 2211, 2212 e.v., 2217; de heidenen bedanken J. en bekeren zich 2220, 2228 e.v., 2231; de wonden van J. en Mategran genezen 2235, 2238, 2239, 2246, 2248, 2253, 2256; J. spreekt voorspelling uit t.a.v. het zwaard 2263, 2264, 2275
- JUPITER *LP: Jupiter; een van de goden van de heidenen*. J. genoemd in gesprek tussen Joseph en heiden 2000, 2001 e.v., 2009 e.v., 2020, 2092 e.v., 2100 e.v., 2106; J. en de andere heidense goden hebben geen enkele macht 2113, 2122 e.v., 2142, 2151, 2161
- KAMELOET, KAMALOET *LP: Camaalot, Kamaalot etc.; een van Arturs hofburchten*. Artur gaat jagen in het bos van K. 22; Genevre keert terug naar K. 1568; de tien queeste-ridders gaan naar het bos van K. 1748
- KEYE (*Keyen*); *LP: Keu le senechal, Kex; Arturs drossaard*. K. begeleidt de koningin 38, 39; K. verslagen door Bohort 82, 85, 87, 90, 92, 101, 122, 126, 133, 162; K. volgt de gewonde Lanceloet 247, 252, 257, 258 e.v., 267, 273, 281, 287, 295, 302, 305 e.v., 308, 309, 314, 316, 317 e.v., 327; K. en Lanceloet scheiden van

elkaar 1273; K. achtervolgt Griffioen en wordt gevangengenomen 1363, 1372, 1377, 1380 e.v., 1387; Genevre licht de koning in 1638, 1640, 1651, 1678; Aglovel spreekt met Griffioen over vermissing van K. 2501, 2507; Griffioen laat K. vrij 2521, 2526 e.v., 2534, 2537; K. in gesprek met Aglovel 2542 e.v., 2550, 2556, 2562; K. en de andere ridders verzamelen bij het Witte Kruis 2893 e.v., 2898 e.v., 2901 e.v., 2912 e.v., 2921, 2925

LAC, VROUWE VAN LP: *la Dame du Lac, Niniane, Ninienne; fee, Lanceloets pleegmoeder*. De vrouw heeft de koningin een hondje geschonken 51

LANCELOET (*Lanceloets, Lancelote*); LP: *Lancelot del Lac; zoon van koning Ban, neef van Lioneel en Bohort*. Een edelman weerhoudt zijn zoon ervan met L. te vechten B4, B10, B15 e.v., B22; de edelman en zijn zoon volgen L. B26; L. en jonkvrouwe overnachten in abdij B27; L. in gesprek met een kloosterling B37, B41 e.v., B47, B54, B56; L. opent het graf van koning Galaad B63, B70 e.v., B75, B77, B93, B105, B107 e.v., B115; L. bij het brandende graf van Symeu B118, B121, B125, B128, B139, B141 e.v., B151, B153 e.v., B162 e.v., B170; L. in gesprek met een stem uit het graf B171, B175, B176 e.v., B186 e.v., B194, B206 e.v., B210, B219 e.v., B228, B236, B238, B241, B242 e.v., B245, B248 e.v., B253; L. gaat ondanks waarschuwing toch naar het graf en faalt B281 e.v., B292, B295, B296 e.v., B304 e.v., B313; L. tilt het lichaam van koning Galaad op een draagbaar B330; L. reist verder zonder de edelman en de jonkvrouwe B332, B337, B342, B343 e.v., B352, B353, B360, B363 e.v., B368; L. wordt tegenhouden bij een bos B369 e.v., B377 e.v., B383 e.v., B389, B394; L. begeleidt de koningin 38, 43 (L. van Lac), 45; L. spreekt met een *quene* en overwint Bohort 148, 151, 164, 165, 167, 171 e.v., 179, 187, 189 e.v., 205 (Lansloet), 219 e.v., 225, 233, 239; Keye gaat achter L.

aan 246, 248, 257, 259, 261 (Lansloet), 265, 270, 273, 278, 289, 296, 301, 307, 309, 313, 321, 323; Sagrimor had zich ook op de dwerg gewroken als L. diens heer was geweest 581; verhaal gaat verder over L. 1269; L. scheidt van Keye 1272, 1275 e.v., 1279; L. staat zijn wapenrusting af aan Griffioen 1280 e.v., 1286, 1288, 1292, 1294, 1297, 1303, 1306, 1307 e.v., 1323, 1325, 1327, 1330, 1331 e.v., 1341, 1344; Genevre ziet Griffioen aan voor L. 1350, 1354, 1357, 1361-2; Genevre in gesprek met Bohort over L. 1402, 1408, 1410 (L. van Lac), 1420 e.v., 1424; L. en Griffioen namen afscheid van elkaar 1427, 1429; L. volgt de oude vrouw 1431 e.v., 1437; een jonkvrouwe ziet L. voor Walewein aan 1441, 1442 e.v., 1451 e.v., 1461; L. volgt de *quene* 1463, 1466, 1469, 1477; aankondiging zoektocht naar L. 1572; Genevre is bedroefd om L. 1574, 1577, 1578, 1583 e.v., 1589, 1594, 1602, 1617, 1620; Genevre licht de koning in 1644 (L. van Lac), 1647, 1648 e.v., 1653, 1667, 1672, 1674; Artur klaagt om L. 1690, 1701; tien ridders van Arturs hof zoeken L. 1708, 1738, 1846, 2308 e.v., 2314, 2323 (L. van Lac); Elizer in gesprek met de tien ridders over L. 2328, 2330; Aglovel spreekt met Griffioen over vermissing van L. 2475, 2478, 2493, 2497, 2505; Aglovel vertelt Keye over zoektocht naar L. 2547, 2551; Hestor zoekt L. 2698; Hestor vertelt Dodineel over zoektocht naar L. 2873, 2875, 2882; geen van de ridders bij het Witte Kruis heeft nieuws over L. 2904; Walewein zoekt L. 2933, 2970; het avontuur op het kerkhof is bestemd voor een ridder die door zijn wellust het avontuur van de Graal niet kan voltooien (L.) 3371 e.v.; het avontuur op het kerkhof is bestemd voor de zoon van de bedroefde koningin (L.) 3494; alleen de beste ridder die leeft (L.) kan jonkvrouwe uit de kuip bevrijden 3641, 3645; Walewein ziet een luipaard (L.) in het Graalkasteel 3876 e.v., 3884; voorspelling van de strijd tussen Artur en de luipaard (L.) 4189, 4192, 4210, 4212, 4217,

4222; Hestor zoekt L. 4262; Orgale vraagt Hestor naar L. 4736, 4739 (L. van Lac), 4741 e.v., 4753 e.v., 4764, 4768, 4773 e.v., 4779; verwantschap van L. met Orgale 4788, 4792; Hestor zal Orgale altijd bijstaan omwille van L. 4807; L. zal Agravein doden 5169

LANSLOET Variant van LANCELOET (zie aldaar) 205, 261

MABOAS, MABONARS LP: *Narbaoc, Marbouars etc.; koning die een toernooi organiseert bij het Casteel vander Molen.* Walewein hoort over het toernooi dat koning M. organiseert 3002; M. vecht zelf niet mee 3074, 3076; de partij van koning M. strijdt in het toernooi 3111, 3139, 3160

MAHOMET (*Mahomette*); LP: *Mahomet, Mahon; een van de goden van de heidenen.* M. genoemd in gesprek tussen Joseph en heiden 1999, 2001 e.v., 2009 e.v., 2020, 2092 e.v., 2100 e.v., 2106; M. en de andere heidense goden hebben geen enkele macht 2112, 2122 e.v., 2142, 2151, 2161

MARGARIJS LP: *Marigart le Ros; onhoofse ridder, gedood door Hestor.* Hestor hoort over M.'s wandaden 4367 e.v., 4377 e.v., 4389 e.v., 4393; men brengt Hestor naar M. 4406, 4418; Hestor in gesprek met M. 4424 e.v., 4433 e.v., 4446 e.v., 4456 e.v., 4463; men vertelt Hestor over M. 4467 e.v., 4477; Hestor strijdt tegen M. 4481 e.v., 4493 e.v., 4504 e.v., 4519 e.v., 4532 e.v., 4543; Orgale vraagt Hestor of M. dood is 4654, 4655, 4656; Orgale vertelt Hestor over M. 4668 e.v., 4681 e.v., 4687, 4689 e.v., 4699 e.v., 4708 e.v., 4716

MARIA (*Marien*); LP: *Maria, Marie; moeder van Jezus.* M. is de moeder van Jezus B256; de verteller vraagt M. hem bij te staan 4; M. is de moeder van Jezus 1972; 2197; jonkvrouwe roept M. aan in nood 3608

MAROC LP: *Maruc le Ros, Malruc li Rous; ridder die door een jonkvrouwe en een dwerg vergezeld wordt.* M.'s dwerg gedraagt zich onhoofs tegenover de jonkvrouwe bij Dodineel 1059, 1076 e.v., 1090; M. verslagen door Dodineel 1092 e.v., 1101 e.v., 1113 e.v., 1120 e.v., 1135 e.v., 1152 e.v., 1165 e.v., 1173 e.v., 1181 e.v., 1197 e.v., 1207 e.v., 1216-7 (M. vander Ynsen Rocen), 1220; dwerg verklaart gedrag van M. 1231, 1238 e.v., 1247; M. bij de koningin 1253, 1254 e.v., 1266; M. en Keye achtervolgen Griffioen, waarbij M. wordt gedood 1365, 1373, 1376; Dodineel stuurde M. naar de koningin 1483, 1664, 1679

MATEGRAN, MATAGRAN (*Matagrans*); LP: *Mategrant, Mathagans etc.; gewonde broer van een heidense kasteelheer uit de tijd van Joseph van Arimathea.* heiden vertelt dat zijn broer (M.) ziek is 1991, 2002; Joseph in gesprek met M. 2052 e.v., 2064 e.v., 2076 e.v., 2087 e.v., 2098 e.v., 2104; Joseph toont M. dat Christus machtiger is dan de heidense goden 2111, 2116 e.v., 2126, 2140 e.v., 2145, 2156 e.v., 2167, 2171, 2183; M. en zijn huishouding bekeren zich omdat God zijn broer opwekt 2186 e.v., 2192, 2210, 2219 e.v., 2232; de wonden van Joseph en M. genezen 2242 (Matragan), 2246, 2250 e.v., 2258, 2273

MATHAMAS (*Mathamase, Mathamasse*); LP: *Mathamas; ridder die in de buurt van Kameloet woont, vijand van Artur.* Sagrimor en Dodineel gaan naar M. 357, 358 e.v., 370; 443; 864; Sagrimor bij M. 882, 890, 893, 895, 901, 909, 913, 916, 918; M. in gesprek met Sagrimor 945, 949, 952 e.v., 957; M. laat Sagrimor gevangennemen 974; dochter van M. ziet Sagrimor 1001; Dodineel ging niet naar M. 1210; Walewein passeert kasteel van M. 2578, 2584, 2585, 2591 e.v., 2600; M. in tweegevecht overwonnen door Walewein 2601, 2603 e.v., 2618, 2621 e.v., 2631 e.v., 2638, 2640, 2645 e.v., 2654; M. laat Sagrimor vrij 2656, 2658, 2663, 2667, 2672, 2679, 2685

MELYAGANT LP: *Meleagan; zoon van koning Bandemagus van Gorre*. Kort nadat M. gedood is (door Lanceloet), gaat Artur jagen 18

MORDRET (*Mordrets, Mordrette*); LP: *Mordrés; halfbroer van Walewein, bastaardzoon van Artur*. M. neemt deel aan de queeste naar Lanceloet 1721, 1729 e.v., 1740 e.v., 1751; M. en de andere ridders bij het Zwarte Kruis 1836 e.v., 1845 e.v., 1856 e.v., 1861; M. en de anderen ontmoeten Elizer 1870 e.v., 1876, 1882, 1898, 1929 e.v., 1937, 1958 e.v., 1966; 2281, 2283; M. en de anderen spreken met Elizer over de reden van hun queeste 2305, 2309, 2314, 2325 e.v., 2332; M. en de anderen nemen afscheid van Elizer en van elkaar 2333, 2338; verhaal zwijgt over de ridders 2341; M. en de andere ridders verzamelen bij het Witte Kruis 2893 e.v., 2901 e.v., 2912 e.v., 2921, 2925; verhaal gaat verder over M. 5075; M. nam afscheid van zijn gezellen 5078; uiterlijk en karakter van M. 5079 e.v., 5091; 5220, 5221, 5224 e.v., 5235, 5238 e.v., 5244; M. op zoektocht 5253, 5255 e.v., 5260; M. ontmoet dwerg die zijn paard doodt 5265, 5268, 5269, 5274, 5275 e.v., 5281; M. overwint de ridder die voor zijn dwerg opkomt 5285, 5286, 5290, 5295, 5300 e.v., 5311, 5314; M. ontmoet jonkvrouwe 5316 e.v., 5323, 5329, 5334 e.v., 5343 e.v., 5351; M. ontmoet de vriend van de jonkvrouwe 5354 e.v., 5362, 5363, 5365, 5372; M. vraagt de jonkvrouwe nogmaals met hem te slapen 5383, 5390, 5394, 5399, 5405, 5409; M. bedriegt zijn gastheer en slaapt met de jonkvrouwe 5418, 5426, 5429 e.v., 5435; M. overwint zijn gastheer in tweegevecht 5442, 5446, 5447, 5453, 5457, 5459 e.v., 5476, 5487, 5492, 5495 e.v., 5504, 5507; M. gaat weer op zoektocht 5516, 5523

[MOYS] LP: *Moys; zoon van Symeu, verwant aan Joseph van Arimathea*. Symeu en zijn zoon (M.) worden gestraft voor hun zonden B261, B263 e.v., B271 e.v., B279

ORGALE VAN GUIDENLANT LP: *Angale de Raguidel, Orgale de Guidel, Angrile de Granidel etc.; nicht van Lanceloet*. Hestor bevrijdt O. 4549 e.v., 4559, 4571, 4575, 4625 e.v., 4633; O. vertelt Hestor hoe ze gevangeneraakt is 4647, 4650, 4652 e.v., 4665 e.v., 4678 e.v., 4690 e.v., 4700 e.v., 4709 e.v., 4716 e.v., 4725; O. vraagt naar Lanceloet 4731, 4739, 4754, 4759 e.v., 4769 e.v., 4786; O. vertelt Hestor over haar afkomst 4789 e.v., 4797 e.v., 4808

PERCHEVAL (*Perchevale*); LP: *Perceval le Galois; broer van Aglovel*. Aglovel zal P. aan het hof brengen 1726

quene (die Lanceloet meevoert naar Cales' zoons) LP: *la vieille, la damoisele de grant aage* (vgl. M IX, p. 147 nr. 5); *oude vrouw van ca. 70 jaar aan wie Lanceloet beloofd heeft haar te volgen*. q. in gesprek met Lanceloet voor en na diens gevecht tegen Bohort 167 e.v., 179 e.v., 195 e.v., 218, 238 e.v., 246; Lanceloet zegt Keye dat hij met de jonkvrouwe (q.) meegaat 280, 297, 313; verhaal gaat verder over Lanceloet en de q. 1270; Lanceloet volgt de q. 1275, 1333 e.v., 1343; 1432 e.v., 1437, 1463 e.v., 1478; de koningin licht Artur in over Lanceloet en de q. 1648

ridder (die Dodineel gevangenhoudt) LP: *chevalier (ontbreekt in M IX en S VII)*. Dodineel gevangengenomen door r. 1553 e.v., 1561; Hestor verslaat r. 2725, 2735 e.v., 2751 e.v., 2760 e.v., 2774; Hestor wordt ingelicht over r. 2782 e.v., 2788; Hestor ontmoet vriendin van r. 2813; Dodineel vertelt hoe r. hem gevangennam 2836; jonkvrouwe legt uit waarom 2842 e.v., 2851 e.v., 2859, 2864

ridder (die zich in het Paleys van Aventuren bevindt) LP: *chevalier* (M IX p. 35, nr. 77). Walewein in gevecht met de ridder 3923 e.v., 3934, 3937, 3940 e.v., 3945 e.v., 3958 e.v., 3964 e.v., 3981, 4071

RONGEDOM *LP: Roguedon; kasteel van de ridder voor wie Aglovel tegen Griffioen strijdt.* 2437

SAGRIMOR, SAGRAMOR (*Sagrimors, Sagrimore, Sagrimorre, Sagramoren*); *LP: Saigremor le Desrée; ridder van de Tafelronde.* S. begeleidt de koningin 38, 39; S. verslagen door Bohort 105, 114, 122, 126, 162; S. vraagt Keye naar zijn paard 315, 319; S. en Dodineel gaan op voedsel uit 352, 354 e.v., 365, 368, 375; S. strijdt met zingende ridder 376 e.v., 383, 389, 393, 395, 397, 423, 426, 430, 433, 434 e.v., 442; S. helpt gewonde jager van Artur 444, 449, 455, 460, 465, 471, 477, 479, 484, 487, 490, 495, 500, 502 e.v., 514; S. ontmoet een dwerg en een jonkvrouwe 518, 521 e.v., 537 (*Sagremor*), 539, 541, 545, 547, 551, 555, 557, 558 e.v., 579, 586, 590 e.v., 594; S. ontmoet de gevangene Calogremant 595 e.v., 600, 622, 625, 630; S. strijdt tegen rode ridder 631, 635, 637, 646, 655, 658, 665, 673; S. bevrijdt vriendin van de ridder 674, 679, 683, 686, 697, 699, 703, 708, 710, 713, 718 (*Sagremoer*), 721, 725, 728, 735, 741, 747, 754 e.v., 766; S. verdedigt haar tegen belagers 767, 769, 774, 777, 783 e.v., 797, 801, 802 (S. die Wonderlike), 808 e.v., 815, 819, 822, 829, 836, 839; Sagrimor en Brandalis 843, 847, 853 (*Sagremor*), 860 e.v., 876, 879; S. bij Mathamas 882, 887, 894 e.v., 902, 912, 915, 919, 923, 928 e.v., 946, 954 e.v., 959, 968 e.v., 975; S. en de dochter van Mathamas 988, 1000, 1004, 1007, 1012 e.v., 1022, 1037; vriendin van rode ridder keert zonder S. terug 1039, 1040, 1051; de koningin licht Artur in 1641, 1643, 1658; S. wordt vermist 2502; S. zit gevangen bij Mathamas 2579; Walewein vraagt naar S. 2641, 2648; Mathamas laat S. vrij 2664, 2675, 2678; S. en de andere ridders verzamelen bij het Witte Kruis 2893 e.v., 2898 e.v., 2901 e.v., 2912 e.v., 2921, 2925

SCOLLANT *LP: -; Schotland.* De Ynscen Roce ligt tussen Ierland en S. 1218

STRANGELOET zie STRANGORE

STRANGORE, STRANGELOET *LP: Estrangore; koninkrijk.* jonkvrouwe vertelt Lanceloet dat men Waleweins hulp nodig heeft in S. 1453 (*Strangore*); Walewein gaat naar S. 2948 (*Strange-loet*)

SWARTE CRUCE *LP: Crois Noire; verzamelplaats in het bos van Kameloet, waar enkele familieleden van Joseph van Arimatea gedood werden.* Tien ridders o.l.v. Walewein stijgen af bij het S.C. 1750; verklaring van de naam S.C. 1752, 1820 e.v., 1832, 1833; de tien ridders komen bij het S.C. 1837

[SYMEU] *LP: Symeu; zondaar wiens graf brandt, verwant aan Joseph van Arimatea.* S.'s stem spreekt Lanceloet toe vanuit zijn graf B171, B178, B185, B205, B210, B213; S. vertelt Lanceloet over zichzelf B248 e.v., B260, B271 e.v., B279, B284; S.'s stem sprak Lanceloet toe B350

TAFELRONDE, TAVELRONDE (*Tafelronden, Tavelronden*); *LP: Table Reonde.* De ridder die Symeu's graf opent, zal plaatsnemen in de gevaarlijke zetel van de T. B133; Calogremant is een ridder van de T. 598; ridders van de T. klagen om vermeende dood van Lanceloet 1693; ridders van de T. gaan Lanceloet zoeken 1710; Hestor behoort tot de T. 4730

TAGANAS (*Taganase*); *LP: Tanaguins li Blons; ridder aan wiens zijde Walewein in een toernooi vecht.* T. komt naar kasteel van zijn vriendin 2988 e.v., 2994, 3014 e.v., 3019; Walewein zal T. helpen in toernooi 3024 e.v., 3032 e.v., 3041, 3042, 3044 e.v., 3089, 3094 (*Thonagas*); T. en Walewein nemen deel aan het toernooi 3108

TERVAGAEN *LP: Tervagan; een van de goden van de heidenen.* T. genoemd in gesprek tussen Joseph en heiden 1999, 2001 e.v., 2009 e.v., 2020, 2092 e.v., 2100

e.v., 2106; T. en de andere heidense goden hebben geen enkele macht 2113, 2122 *e.v.*, 2142, 2151, 2161

URIEN (*Uriens*); *LP*: *Urien*; koning. Ywein is de zoon van koning U. 4882

VESSCHERE, DIE CONINC (*conincs Vësscher, conincs Vësschers*); *LP*: *Riche Roi Pëschëer*; *hoeder van de Graal, vader van Elizer*. Elizer vertelt Walewein c.s. dat de Visserkoning zijn vader is 2297; Elizer vraagt of de ridders Lanceloet naar de koning willen sturen 2330; Elizer en de jonkvrouwe gaan naar de koning 2336; Walewein ontmoet de koning te Cambonoyc 3684 *e.v.*, 3694 *e.v.*, 3701

VROUWE VAN LAC – zie LAC, VROUWE VAN

WALEWEIN (*Waleweins, Waleweine*); *LP*: *Gauvain*; *oudste zoon van koning Lot, neef van koning Artur, ridder van de Tafelronde*. Sagrimor had zich ook op de dwerg gewroken als W. diens heer was geweest 582; jonkvrouwe ziet Lanceloet aan voor W. 1448; W. leidt zoektocht naar Lanceloet 1703, 1716, 1717, 1728, 1729, 1733 *e.v.*, 1740 *e.v.*, 1751; W. en de andere ridders bij het Zwarte Kruis 1836, 1841, 1851, 1854, 1855 *e.v.*, 1863, 1864 *e.v.*, 1872; W. en anderen ontmoeten Elizer 1874 *e.v.*, 1880, 1881, 1885, 1889, 1893, 1895, 1899, 1906, 1907, 1909, 1912; Elizer vertelt W. en de anderen over zijn zwaard 1921, 1929 *e.v.*, 1933, 1934 *e.v.*, 1939, 1945, 1951, 1954, 1962, 1965, 1966 *e.v.*, 1969; 2281, 2283; W. en de anderen spreken met Elizer 2293, 2300, 2305, 2309, 2314, 2322, 2325 *e.v.*, 2332; W. en de anderen nemen afscheid van Elizer en van elkaar 2333, 2334, 2337; verhaal zwijgt over de ridders 2341; het verhaal gaat verder over W. 2564; W. passeert Mathamas' kasteel zonder groeten 2566, 2567 *e.v.*, 2580 *e.v.*, 2588 *e.v.*, 2597; W. overwint Mathamas in tweegevecht 2602, 2605, 2609, 2611, 2615, 2620, 2625, 2630, 2631, 2637, 2639, 2649; W. met Mathamas naar diens kasteel

2655, 2661; Mathamas laat Sagrimor vrij omwille van W. 2666, 2676, 2677, 2679, 2687; W. en de andere ridders verzamelen bij het Witte Kruis 2893 *e.v.*, 2901 *e.v.*, 2907, 2911, 2917; W. vertrekt van de andere ridders 2918; verhaal gaat verder over W. 2926; W. zoekt Lanceloet 2928, 2931 *e.v.*, 2940 *e.v.*, 2944; W. gaat naar Strangeloet 2946 *e.v.*, 2954; W. ontmoet een jonkvrouwe die naar het doel van zijn tocht vraagt 2956 *e.v.*, 2959, 2965, 2966; W. overnacht bij de jonkvrouwe 2968 *e.v.*, 2979 *e.v.*, 2985; W. wordt ingelicht over een toernooi 2993, 2996, 3020, 3034, 3038, 3040; W. belooft Taganas te helpen 3044, 3046, 3054; W. gaat met Taganas naar het toernooi 3056, 3067 *e.v.*, 3071; de vriendin van Taganas roemt W.'s kwaliteiten 3095 *e.v.*, 3103; W. neemt deel aan het toernooi 3107, 3115, 3122, 3123, 3126, 3136, 3142, 3153, 3180, 3187, 3195; W. in gevecht met de rode ridder (Hestor) 3202, 3204 *e.v.*, 3212, 3221 *e.v.*, 3229, 3233, 3236; W. achtervolgt Hestor na nederlaag 3251, 3253 *e.v.*, 3265, 3271; W. ontmoet Hestor in het huis van een boswachter 3275 *e.v.*, 3280, 3281, 3282, 3286 *e.v.*, 3297 *e.v.*, 3307, 3313, 3321, 3324 *e.v.*, 3332; W. en Hestor komen bij een kappel met een kerkhof 3333 *e.v.*, 3342 *e.v.*, 3355 *e.v.*, 3360, 3377 *e.v.*, 3384, 3385, 3393; W. en Hestor slagen er niet in het avontuur op het kerkhof tot een goed einde te brengen 3395, 3398, 3401, 3404 *e.v.*, 3412, 3413 *e.v.*, 3423 *e.v.*, 3434 *e.v.*, 3445 *e.v.*, 3456, 3460, 3467, 3481, 3496, 3497, 3502; W. en Hestor gaan bij een splitsing uiteen 3503, 3521, 3523 *e.v.*, 3528, 3532 *e.v.*, 3536, 3537; W. gaat een tent binnen waar zes ridders eten 3540, 3543 *e.v.*, 3549, 3554; W. in gesprek met de ridders 3561, 3568 *e.v.*, 3575; W. verslaat de ridders die hem aanvallen 3578, 3582, 3585 *e.v.*, 3590; W. rijdt naar Cambonoyc 3591 *e.v.*, 3601; W. ziet daar een jonkvrouwe in een kuip 3603 *e.v.*, 3609; W. probeert vergeefs haar te bevrijden 3611, 3615, 3617 *e.v.*, 3624; W. in gesprek met de jonkvrouwe 3627, 3628 *e.v.*, 3631,

3644, 3650, 3653 e.v., 3659, 3669, 3671; te Cambonoyc ontmoet W. de koning 3675 e.v., 3683, 3693, 3695, 3700, 3702; W. loopt spijziging door de Graal mis 3703, 3723, 3727, 3743, 3744 e.v., 3751 e.v., 3758, 3768, 3769 e.v., 3777 e.v., 3786; W. brengt de nacht door in het Paleys van Aventuren 3787 e.v., 3793, 3803, 3804, 3807, 3811, 3812 e.v., 3821, 3824 e.v., 3831, 3835 e.v., 3844 e.v., 3854, 3870, 3902, 3903 e.v., 3915, 3922, 3925, 3930, 3935, 3941, 3943, 3950, 3951 e.v., 3962, 3963 e.v., 3973 e.v., 3981, 3988, 3989 e.v., 3993, 4003, 4012, 4018 e.v., 4027 e.v., 4037, 4055 e.v., 4060, 4062 e.v., 4072 e.v., 4082 e.v., 4088, 4094 e.v., 4103 e.v., 4111; W. hoort van een kluizenaar de betekenis van de gebeurtenissen te Cambonoyc 4113, 4115 e.v., 4123, 4127 e.v., 4133, 4136, 4141, 4146 e.v., 4154, 4155, 4159 e.v., 4167, 4175, 4183, 4198; 4224 e.v., 4228, 4241, 4243 e.v., 4247, 4249; W. overnacht bij de kluizenaar en trekt dan weer verder 4252, 4256, 4260; Hestor heeft afscheid genomen van W. 4264; Mordret is de jongste van W.'s broers 5076; Mordret lijkt niet op W. 5092; uiterlijk en karakter van W. 5093, 5097, 5105, 5111 e.v., 5122, 5127 e.v., 5139 e.v., 5153, 5155 e.v., 5158; W. vergeleken met Agravein 5159, 5162; W. en zijn broers vergeleken met Gurrehes 5178; W. vergeleken met Garhies 5210; W. en Garhies houden het meest van elkaar 5215, 5217; einde van de beschrijving van W. en zijn broers 5251; Mordret is W.'s broer 5365; 5466

WITTE CRUCE (*Witter Cruce*); LP: *la Blanche Crois*; herkenningspunt in het bos van Kameloet. De deelnemers aan de queeste naar Lanceloet komen bijeen bij het W.C. 2891

YNSCEN ROCEN LP: -; *kasteel op een rots tussen Schotland en Ierland*. Maroc draagt als titel Vander Y.R. 1217

YWEIN, YWEYN (*Yweine*); LP: *Yvain*; zoon van koning Urien, ridder van de *Tafelronde*. Y. neemt deel aan de queeste naar

Lanceloet 1717, 1718, 1729 e.v., 1740 e.v., 1751; Y. en de andere ridders bij het Zwarte Kruis 1836 e.v., 1845 e.v., 1856 e.v., 1861; Y. en de anderen ontmoeten Elizer 1870 e.v., 1876, 1882, 1898, 1922, 1929 e.v., 1937, 1957, 1966; 2281, 2283; Y. en de anderen spreken met Elizer 2303, 2305, 2309, 2314, 2325 e.v., 2332; Y. en de anderen nemen afscheid van Elizer en van elkaar 2333, 2338; verhaal zwijgt over de ridders 2341; Y. en de andere ridders verzamelen bij het Witte Kruis 2893 e.v., 2901 e.v., 2912 e.v., 2921, 2925; verhaal vertelt verder over Y. 4814; Y. geeft een jonkvrouwe haar paard terug 4816, 4817 e.v., 4829 e.v., 4839, 4864 e.v., 4874 e.v., 4878, 4881, 4883 e.v., 4889, 4893, 4900, 4904, 4909, 4915, 4923 e.v., 4931, 4935; Y. bezorgt een jonkvrouwe haar sperwer terug 4939, 4955, 4959 e.v., 4969 e.v., 4980, 4983, 4993, 4999, 5004, 5011, 5013 e.v., 5021, 5025, 5029 e.v., 5041, 5050, 5057, 5063 e.v., 5071; verhaal spreekt niet verder over Y. 5073.

BEKNOPTE BESCHRIJVING VAN DE AANDUIDINGEN EN TEKENS IN HET
PALEOGRAFISCH/GENETISCH APPARAAT

KOP	Tekst van de <i>kopiist</i>
COR	Ingrepen etc. van de <i>corrector</i>
KOP, COR	Ingrepen etc. van de <i>kopiist</i> of de <i>corrector</i>
KOP, (COR)	Ingrepen etc. <i>zeer waarschijnlijk</i> van de <i>kopiist</i>
(KOP), COR	Ingrepen etc. <i>zeer waarschijnlijk</i> van de <i>corrector</i>
(...) of (–)	<i>Onleesbare of weggevalen letters of woorden</i>
	Deze tekst wordt <i>geëxpungeerd</i>
/ /	Deze tekst wordt <i>doorgehaald</i>
[]	Deze tekst wordt <i>geëxpungeerd en tevens doorgehaald</i>
{ }	Deze tekst wordt <i>weggeradeerd</i>
÷ ÷	Deze tekst wordt <i>overschreven</i> met nieuwe tekst
< >	Tekst <i>op de versregel</i>
≪ ≫	Tekst <i>boven de versregel</i>
⩬ ⩭	Tekst <i>onder de versregel</i>
→ →	Tekst in de <i>rechtermarge</i> van de tekstkolom
← ←	Tekst in de <i>linkermarge</i> van de tekstkolom
↑ ↑	Tekst <i>boven</i> de tekstkolom
↓ ↓	Tekst in de <i>benedenmarge</i> van de tekstkolom
–	Geeft aan dat een tekstgedeelte <i>verwijderd</i> is